ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ขุทฺทกนิกาเย

พุทฺธวํส-อฏฺฐกถา

คนฺถารมฺภกถา

อนนฺตญาณํ กรุณาลยํ ลยํ, มลสฺส **พุทฺธํ** สุสมาหิตํ หิตํ;
นมามิ **ธมฺมํ** ภวสํวรํ วรํ, คุณากรเญฺจว นิรงฺคณํ **คณํ**ฯ

ปญฺญาย เสโฏฺฐ ชินสาวกานํ, ยํ ธมฺมเสนาปติ ธมฺมราชํ;
อปุจฺฉิ สตฺถารมปารปารคุํ, นิรงฺคณํ ญาติคณสฺส มเชฺฌฯ

สุพุทฺธวํเสนิธ **พุทฺธวํโส,** วิสุทฺธวํเสน วินายเกน;
หตาวกาเสน ปกาสิโต โย, สมาธิวาเสน ตถาคเตนฯ

ยาวชฺชกาลา อวินาสยนฺตา, ปาฬิกฺกมเญฺจว จ ปาฬิยตฺถํ;
กถานุสนฺธึ สุคตสฺส ปุตฺตา, ยถาสุตํเยว สมาหริํสุฯ

ตเสฺสว สมฺพุทฺธวรนฺวยสฺส, สทา ชนานํ สวนามตสฺส;
ปสาทปญฺญาชนนสฺส ยสฺมา, สํวณฺณนานุกฺกมโต ปวตฺตาฯ

สกฺกจฺจสทฺธมฺมรเตน **พุทฺธสีเหน** สีลาทิคุโณทิเตน;
อายาจิโตหํ สุจิรมฺปิ กาลํ, ตสฺมาสฺส สํวณฺณนมารภิสฺสํฯ

สทา ชนานํ กลินาสนสฺส, จิรฏฺฐิตตฺถํ ชินสาสนสฺส;
มมาปิ ปุโญฺญทยวุทฺธิยตฺถํ, ปสาทนตฺถญฺจ มหาชนสฺสฯ

มหาวิหาราคตปาฬิมคฺคสนฺนิสฺสิตา สงฺกรโทสหีนา;
สมาสโตยํ ปน พุทฺธวํสสํวณฺณนา เหสฺสติ สารภูตาฯ

โสตพฺพรูปํ ปน **พุทฺธวํสกถาย** อญฺญํ อิธ นตฺถิ ยสฺมา;
ปสาทนํ พุทฺธคุเณ รตานํ, ปวาหนํ ปาปมหามลสฺสฯ

ตสฺมา หิ สกฺกจฺจสมาธิยุตฺตา, วิหาย วิเกฺขปมนญฺญจิตฺตา;
สํวณฺณนํ วณฺณยโต สุวณฺณํ, นิธาย กณฺณํ มธุรํ สุณาถฯ

สพฺพมฺปิ หิตฺวา ปน กิจฺจมญฺญํ, สกฺกจฺจ มเจฺจนิธ นิจฺจกาลํ;
โสตุํ กเถตุมฺปิ พุเธน ยุตฺตา, กถา ปนายํ อติทุลฺลภาติฯ

ตตฺถ ‘‘พุทฺธวํสสํวณฺณนา เหสฺสติ สารภูตา’’ติ วุตฺตตฺตา พุทฺธวํโส ตาว ววตฺถเปตโพฺพฯ ตตฺริทํ ววตฺถานํ – อิโต เหฏฺฐา กปฺปสตสหสฺสาธิเกสุ จตูสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุ อุปฺปนฺนานํ

ปญฺจวีสติยา พุทฺธานํ อุปฺปนฺนกปฺปาทิปริเจฺฉทวเสน ปเวณิวิตฺถารกถา ‘‘พุทฺธวํโส นามา’’ติ เวทิตโพฺพฯ

สฺวายํ กปฺปปริเจฺฉโท นามปริเจฺฉโท โคตฺตปริเจฺฉโท ชาติปริเจฺฉโท นครปริเจฺฉโท ปิตุปริเจฺฉโท มาตุปริเจฺฉโท โพธิรุกฺขปริเจฺฉโท ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนปริเจฺฉโท อภิสมยปริเจฺฉโท สาวกสนฺนิปาตปริเจฺฉโท อคฺคสาวกปริเจฺฉโท อุปฏฺฐากปริเจฺฉโท อคฺคสาวิกาปริเจฺฉโท ปริวารภิกฺขุปริเจฺฉโท รํสิปริเจฺฉโท สรีรปฺปมาณปริเจฺฉโท โพธิสตฺตาธิการปริเจฺฉโท พฺยากรณปริเจฺฉโท โพธิสตฺตปธานปริเจฺฉโท อายุปริเจฺฉโท ปรินิพฺพานปริเจฺฉโทติ อิเมหิ ปาฬิยา อาคเตหิ พาวีสติยา ปริเจฺฉเทหิ ปริจฺฉิโนฺน ววตฺถิโตฯ

ปาฬิอนารุโฬฺห ปน **สมฺพหุลวาโร**เปตฺถ อาเนตโพฺพฯ โส อคารวาสปริเจฺฉโท ปาสาทตฺตยปริเจฺฉโท นาฏกิตฺถิปริเจฺฉโท อคฺคมเหสิปริเจฺฉโท ปุตฺตปริเจฺฉโท ยานปริเจฺฉโท อภินิกฺขมนปริเจฺฉโท ปธานปริเจฺฉโท อุปฏฺฐากปริเจฺฉโท วิหารปริเจฺฉโทติ ทสธา ววตฺถิโต โหติฯ

> ตํ สมฺพหุลวารมฺปิ, ยถาฐฺฐาเน มยํ ปน;
> ทเสฺสตฺวาว คมิสฺสาม, ตตฺถ ตตฺถ สมาสโตฯ

โส เอวํ ววตฺถิโต ปน –

> เกนายํ เทสิโต กตฺถ, กสฺสตฺถาย จ เทสิโต;
> กิมตฺถาย กทา กสฺส, วจนํ เกน จาภโตฯ
>
> สพฺพเมตํ วิธิํ วตฺวา, ปุพฺพเมว สมาสโต;
> ปจฺฉาหํ พุทฺธวํสสฺส, กริสฺสามตฺถวณฺณนนฺติฯ

ตตฺถ **เกนายํ เทสิโต**ติ อยํ พุทฺธวํโส เกน เทสิโต? สพฺพธเมฺมสุ อปฺปฏิหตญาณจาเรน ทสพเลน จตุเวสารชฺชวิสารเทน ธมฺมราเชน ธมฺมสฺสามินา ตถาคเตน สพฺพญฺญุนา สมฺมาสมฺพุเทฺธน เทสิโตฯ

กตฺถ เทสิโตติ? กปิลวตฺถุมหานคเร นิโคฺรธารามมหาวิหาเร ปรมรุจิรสนฺทสฺสเน เทวมนุสฺสนยนนิปาตภูเต รตนจงฺกเม จงฺกมเนฺตน เทสิโตฯ

กสฺสตฺถาย จ เทสิโตติ? ทฺวาสีติยา ญาติสหสฺสานํ อเนกโกฏีนญฺจ เทวมนุสฺสานํ อตฺถาย เทสิโตฯ

กิมตฺถาย เทสิโตติ? จตุโรฆนิตฺถรณตฺถาย เทสิโตฯ

กทา เทสิโตติ ภควา หิ ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสานิ อนิพทฺธวาโส หุตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ผาสุกํ โหติ, ตตฺถ ตเตฺถว คนฺตฺวา วสิฯ กถํ? **ปฐมํ** วสฺสํ อิสิปตเน ธมฺมจกฺกํ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓ อาทโย; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) ปวเตฺตตฺวา อฏฺฐารส พฺรหฺมโกฏิโย อมตปานํ ปาเยตฺวา พาราณสิํ อุปนิสฺสาย อิสิปตเน มิคทาเย วสิฯ **ทุติยํ** วสฺสํ ราชคหํ อุปนิสฺสาย เวฬุวเน มหาวิหาเรฯ **ตติยจตุตฺถานิ**ปิ ตเตฺถวฯ **ปญฺจมํ** เวสาลิํ อุปนิสฺสาย มหาวเน กูฏาคารสาลายํฯ **ฉฏฺฐํ** มกุลปพฺพเตฯ **สตฺตมํ** ตาวติํสภวเนฯ **อฏฺฐมํ** ภเคฺคสุ สํสุมารคิริํ อุปนิสฺสาย เภสกฬาวเนฯ **นวมํ**

โกสมฺพิยํฯ **ทสมํ** ปาลิเลยฺยกวนสเณฺฑฯ **เอกาทสมํ** นาฬายํ พฺราหฺมณคาเมฯ **ทฺวาทสมํ** เวรญฺชายํฯ **เตรสมํ** จาลิยปพฺพเตฯ **จุทฺทสมํ** เชตวนมหาวิหาเรฯ **ปญฺจทสมํ** กปิลวตฺถุมหานคเรฯ **โสฬสมํ** อาฬวกํ ทเมตฺวา จตุราสีติปาณสหสฺสานิ อมตปานํ ปาเยตฺวา อาฬวิยํฯ **สตฺตรสมํ** ราชคเหเยวฯ **อฏฺฐารสมํ** จาลิยปพฺพเตเยวฯ ตถา **เอกูนวีสติมํ วีสติมํ** ปน วสฺสํ ราชคเหเยว วสิฯ เตน วุตฺตํ – ''ภควา หิ ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสานิ อนิพทฺธวาโส หุตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ผาสุกํ โหติ, ตตฺถ ตเตฺถว คนฺตฺวา วสี''ติฯ ตโต ปฏฺฐาย ปน สาวตฺถิํเยว อุปนิสฺสาย เชตวนมหาวิหาเร จ ปุพฺพาราเม จ ธุวปริโภควเสน วสิฯ

ยทา ปน สตฺถา พุโทฺธ หุตฺวา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย ปฐมํ วสฺสํ วสิตฺวา วุฏฺฐวโสฺส ปวาเรตฺวา อุรุเวลํ คนฺตฺวา ตตฺถ ตโย มาเส วสโนฺต เตภาติกชฏิเล ทเมตฺวา ภิกฺขุสหเสฺสหิ กตปริวาโร ผุสฺสมาสปุณฺณมายํ ราชคหํ คนฺตฺวา เทฺว มาเส ตเตฺถว วสิ, ตทา พาราณสิโต นิกฺขนฺตสฺส ปนสฺส ปญฺจ มาสา ชาตาฯ สกโล เหมโนฺต อติกฺกโนฺตฯ อุทายิเตฺถรสฺส อาคตทิวสโต สตฺตฏฺฐทิวสา วีติวตฺตาฯ โส ปน ผคฺคุนีปุณฺณมาสิยํ จิเนฺตสิ – ''อติกฺกโนฺต เหมโนฺต, วสนฺตกาโล อนุปฺปโตฺต, สมโย ตถาคตสฺส กปิลปุรํ คนฺตุ''นฺติฯ โส เอวํ จิเนฺตตฺวา กุลนครคมนตฺถาย สฏฺฐิมตฺตาหิ คาถาหิ คมนวณฺณํ วเณฺณสิฯ อถ สตฺถา จสฺส วจนํ สุตฺวา ญาติสงฺคหํ กาตุกาโม หุตฺวา องฺคมคธวาสีนํ กุลปุตฺตานํ ทสหิ สหเสฺสหิ กปิลวตฺถุวาสีนํ ทสหิ สหเสฺสหีติ สเพฺพเหว วีสติยา ขีณาสวสหเสฺสหิ ปริวุโต ราชคหโต นิกฺขมิตฺวา ทิวเส ทิวเส โยชนํ คจฺฉโนฺต ราชคหโต สฏฺฐิโยชนํ กปิลวตฺถุปุรํ ทฺวีหิ มาเสหิ สมฺปาปุณิตฺวา ตตฺถ ญาตีนํ วนฺทาปนตฺถํ **ยมกปาฏิหาริยํ** อกาสิฯ ตทายํ พุทฺธวํโส เทสิโตฯ

กสฺส วจนนฺติ? สาวกปเจฺจกพุทฺธานํ อสาธารณํ สมฺมาสมฺพุทฺธเสฺสว วจนํฯ

เกนาภโตติ? อาจริยปรมฺปราย อาภโตฯ อยญฺหิ สาริปุตฺตเตฺถโร ภทฺทชี ติโสฺส โกสิยปุโตฺต สิคฺคโว โมคฺคลิปุโตฺต สุทโตฺต ธมฺมิโก ทาสโก โสณโก เรวโตติ เอวมาทีหิ ยาว ตติยสงฺคีติกาลา อาภโต, ตโต อุทฺธมฺปิ เตสํเยว สิสฺสานุสิเสฺสหีติ เอวํ ตาว อาจริยปรมฺปราย ยาวชฺชกาลา อาภโตติ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺตาวตา –

> ''เกนายํ เทสิโต กตฺถ, กสฺสตฺถาย จ เทสิโต;
> กิมตฺถาย กทา กสฺส, วจนํ เกน จาภโต''ติฯ –

อยํ คาถา วุตฺตตฺถา โหติฯ

พาหิรนิทานํ

เอวํ อาภตสฺส ปนสฺส อิทานิ อตฺถวณฺณนา โหติ, สา ปนายํ อตฺถวณฺณนา ยสฺมา ทูเรนิทานํ อวิทูเรนิทานํ สนฺติเกนิทานนฺติ, อิมานิ ตีณิ นิทานานิ ทเสฺสตฺวาว วณฺณิตา สุวณฺณิตา นาม โหติฯ เย จ นํ สุณนฺติ, เตหิ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย วิญฺญาตตฺตา สุวิญฺญาตาว โหติ, ตสฺมา ตานิ นิทานานิ ทเสฺสตฺวาว วณฺณยิสฺสามฯ

ตตฺถ อาทิโต ปฏฺฐาย ตาว เตสํ นิทานานํ ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโต อตฺถทีปนา – **ทีปงฺกร**ทสพลสฺส ปาทมูเล กตาภินีหารสฺส มหาสตฺตสฺส ยาว **เวสฺสนฺตร**ตฺต ภาวา จวิตฺวา ตุสิตภวเน นิพฺพตฺติ, ตาว ปวตฺตา กถา **ทูเรนิทานํ** นามฯ ตุสิตภวนโต จวิตฺวา ยาว โพธิมเณฺฑ สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปตฺติ, ตาว ปวตฺตา กถา **อวิทูเรนิทานํ** นามฯ ‘‘เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติ จ, ‘‘ราชคเห วิหรติ เวฬุวเน กลนฺทกนิวาเป’’ติ จ, ‘‘เวสาลิยํ วิหรติ มหาวเน กูฏาคารสาลาย’’นฺติ จ เอวํ มหาโพธิมเณฺฑ สพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปตฺติโต ยาว ปรินิพฺพานมญฺจา เอตสฺมิํ อนฺตเร ภควา ยตฺถ ยตฺถ วิหาสิ, ตํ ตํ **สนฺติเกนิทานํ** นามาติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺตาวตา สเงฺขเปเนว ติณฺณํ ทูราวิทูรสนฺติเกนิทานานํ วเสน **พาหิรนิทานวณฺณนา** สมตฺตา โหตีติฯ

อพฺภนฺตรนิทานํ

๑. รตนจงฺกมนกณฺฑวณฺณนา

อิทานิ ปน –

๑. ‘‘พฺรหฺมา จ โลกาธิปตี สหมฺปตี, กตญฺชลี อนธิวรํ อยาจถ;
สนฺตีธ สตฺตาปฺปรชกฺขชาติกา, เทเสหิ ธมฺมํ อนุกมฺปิมํ ปช’’นฺติฯ –

อาทินยปฺปวตฺตสฺส **อพฺภนฺตรนิทานสฺส** อตฺถวณฺณนา โหติฯ

เอตฺถ ‘‘เอกํ สมยํ ภควา ราชคเห วิหรติ เวฬุวเน กลนฺทกนิวาเป’’ติอาทิสุตฺตเนฺตสุ วิย – ‘‘เอกํ สมยํ ภควา สเกฺกสุ วิหรติ กปิลวตฺถุสฺมิํ นิโคฺรธาราเมฯ อถ โข อายสฺมา สาริปุโตฺต เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ พุทฺธวํสํ อปุจฺฉี’’ติ เอวมาทินา นเยน นิทานํ อวตฺวา กสฺมา ‘‘พฺรหฺมา จ โลกาธิปตี สหมฺปตี, กตญฺชลี อนธิวรํ อยาจถา’’ติอาทินา นเยน นิทานํ วุตฺตนฺติ? วุจฺจเต – ภควโต สพฺพธมฺมเทสนาการณภูตาย พฺรหฺมุโน ธมฺมเทสนายาจนาย สนฺทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติฯ

‘‘กทายํ ธมฺมเทสนตฺถํ, อชฺฌิโฎฺฐ พฺรหฺมุนา ชิโน;
กทา กตฺถ จ เกนายํ, คาถา หิ สมฺุทีริตา’’ติฯ

วุจฺจเต – พุทฺธภูตสฺส ปน ภควโต อฎฺฐเม สตฺตาเห สตฺถา ธมฺมเทสนตฺถาย พฺรหฺมุนา อชฺฌิโฎฺฐ อายาจิโตฯ ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – มหาปุริโส กิร กตาภินีหาโร มหาภินิกฺขมนทิวเส วิวฎปากฎพีภจฺฉสยนาสนเจฎิกา นาฎกิตฺถิโย ทิสฺวา อตีว สํวิคฺคหทโย ปเฎกเทสาว จฺฉนฺนํ **ฉนฺนํ** อามเนฺตตฺวา – ‘‘อรินรวรมนฺถกํ กณฺฑกํ นาม ตุรงฺควรมาหรา’’ติ กณฺฑกํ อาหราเปตฺวา ฉนฺนสหาโย วรตุรงฺคมารุยฺห นครทฺวาเร อธิวตฺถาย เทวตาย นครทฺวาเร วิวเฎ นครโต นิกฺขมิตฺวา ตีณิ รชฺชานิ เตน รตฺตาวเสเสน อติกฺกมิตฺวา อโนมสโตฺต **อโนมาย** นาม นทิยา ตีเร ฐตฺวา ฉนฺนเมวมาห – ‘‘ฉนฺน, ตฺวํ มม อิมานิ อเณฺญหิ อสาธารณานิ อาภรณานิ กณฺฑกญฺจ วรตุรงฺคมาทาย กปิลปุรํ คจฺฉาหี’’ติ ฉนฺนํ วิสฺสเชฺชตฺวา อสิโตรคนีลุปฺปลสทิเสนาสินา สเกสมกุฎํ ฉินฺทิตฺวา อากาเส อุกฺขิปิตฺวา เทวทตฺติยํ ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา สยเมว ปพฺพชิตฺวา อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน อนิลพลสมุทฺธุตตรงฺคภงฺคํ อสงฺคํ คงฺคํ นทิํ อุตฺตริตฺวา มณิคณรํสิชาลวิโชฺชติตราชคหํ ราชคหํ นาม นครํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ อิสฺสริยมทมตฺตํ ชนํ ปริหาเสโนฺต วิย จ อุทฺธตเวสสฺส ชนสฺส ลชฺชมุปฺปาทยมาโน วิย จ วยกนฺตีหิ นาครชนหทยานิ อตฺตนิ พนฺธโนฺต วิย จ ทฺวติํสวรมหาปุริสลกฺขณวิราชิตาย รูปสิริยา สพฺพชนนยนานิ วิลุมฺปมาโน วิย จ รูปีปาทสญฺจโร ปุญฺญสญฺจโย วิย จ ปพฺพโต วิย จ คมเนน นิสฺสโงฺค สนฺตินฺทฺริโย สนฺตมานโส ยุคมตฺตํ เปกฺขมาโน **ราชคหํ** ปิณฺฑาย จริตฺวา ยาปนมตฺตํ ภตฺตํ คเหตฺวา นครโต นิกฺขมิตฺวา **ปณฺฑวปพฺพต**ปเสฺส ฉายูทกสมฺปเนฺน สุจิภูมิภาเค ปรมรมณีเย ปวิวิเตฺต โอกาเส นิสีทิตฺวา ปฎิสงฺขานพเลน มิสฺสกภตฺตํ ปริภุญฺชิตฺวา ปณฺฑวคิรานุสาเรน พิมฺพิสาเรน มคธมหาราเชน มหาปุริสสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา นามโคตฺตํ ปุจฺฉิตฺวา เตน ปมุทิตหทเยน ‘‘มม รชฺชภาคํ คณฺหาหี’’ติ รเชฺชน นิมนฺติยมาโน – ‘‘อลํ, มหาราช, น มยฺหํ รเชฺชนโตฺถ อหํ รชฺชํ ปหาย โลกหิตตฺถาย ปธานมนุยุญฺชิตฺวา โลเก วิวฎจฺฉโท พุโทฺธ ภวิสฺสามีติ นิกฺขโนฺต’’ติ วตฺวา เตน จ ‘‘พุโทฺธ หุตฺวา สพฺพปฐมํ มม วิชิตํ โอสเรยฺยาถา’’ติ วุโตฺต ‘สาธู’ติ ตสฺส ปฎิญฺญํ ทตฺวา อาฬารญฺจ อุทกญฺจ อุปสงฺกมิตฺวา เตสํ ธมฺมเทสนาย สารํ อวินฺทโนฺต ตโต ปกฺกมิตฺวา

อุรุเวลายํ ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ กโรโนฺตปิ อมตํ อธิคนฺตุํ อสโกฺกโนฺต โอฬาริกาหารปฏิเสวเนน สรีรํ สนฺตเปฺปสิฯ

ตทา ปน อุรุเวลายํ **เสนานิคเม** เสนานิคมกุฏุมฺพิกสฺส ธีตา **สุชาตา** นาม ทาริกา วยปฺปตฺตา เอกสฺมิํ นิโคฺรธรุเกฺข ปตฺถนมกาสิ – ‘‘สจาหํ สมชาติกํ กุลฆรํ คนฺตฺวา ปฐมคเพฺภ ปุตฺตํ ลภิสฺสามิ, พลิกมฺมํ กริสฺสามี’’ติฯ ตสฺสา สา ปตฺถนา สมิชฺฌิฯ สา เวสาขปุณฺณมทิวเส ‘‘อชฺช พลิกมฺมํ กริสฺสามี’’ติ ปาโตว ปายาสํ อนายาสํ ปรมมธุรํ สมฺปฏิปาเทสิฯ โพธิสโตฺตปิ ตทเหว กตสรีรปฏิชคฺคโน ภิกฺขาจารกาลํ อาคมยมาโน ปาโตว คนฺตฺวา ตสฺมิํ นิโคฺรธรุกฺขมูเล นิสีทิฯ อถ โข **ปุณฺณา** นาม ทาสี ตสฺสา ธาตี รุกฺขมูลโสธนตฺถาย คตา โพธิสตฺตํ ปาจีนโลกธาตุํ โอโลกยมานํ นิสินฺนํ สญฺฌาปฺปภานุรญฺชิตวรกนกคิริสิขรสทิสสรีรโสภํ ติมิรนิกรนิธานกรํ กมลวนวิกสนกรํ ฆนวิวรมุปคตํ ทิวสกรมิว ตรุวรมุปคตํ มุนิทิวสกรมทฺทสฯ สรีรโต จสฺส นิกฺขนฺตาหิ ปภาหิ สกลญฺจ ตํ รุกฺขํ สุวณฺณวณฺณํ ทิสฺวา ตสฺสา เอตทโหสิ – ‘‘อชฺช อมฺหากํ เทวตา รุกฺขโต โอรุยฺห สหเตฺถเนว พลิํ ปฏิคฺคเหตุกามา หุตฺวา นิสินฺนา’’ติฯ สา เวเคน คนฺตฺวา สุชาตาย เอตมตฺถํ อาโรเจสิฯ

ตโต สุชาตา สญฺชาตสทฺธา หุตฺวา สพฺพาลงฺกาเรน อลงฺกริตฺวา สตสหสฺสคฺฆนิกํ สุวณฺณปาติํ ปรมมธุรสฺส มธุปายาสสฺส ปูเรตฺวา อปราย สุวณฺณปาติยา ปิทหิตฺวา สีเสนาทาย นิโคฺรธรุกฺขาภิมุขี อคมาสิฯ สา คจฺฉนฺตี ทูรโตว ตํ โพธิสตฺตํ รุกฺขเทวตมิว สกลํ ตํ รุกฺขํ สรีรปฺปภาย สุวณฺณวณฺณํ กตฺวา ปุญฺญสญฺจยมิว รูปวนฺตํ นิสินฺนํ ทิสฺวา ปีติโสมนสฺสชาตา สุชาตา ‘‘รุกฺขเทวตา’’ติ สญฺญาย ทิฏฺฐฏฺฐานโต ปฏฺฐาย โอนโตนตา คนฺตฺวา สีสโต ตํ สุวณฺณปาติํ โอตาเรตฺวา มหาสตฺตสฺส หเตฺถ ฐเปตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา – ‘‘ยถา มม มโนรโถ นิปฺผโนฺน, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ นิปฺผชฺชตู’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ

อถ โข โพธิสโตฺตปิ สุวณฺณปาติํ คเหตฺวา **เนรญฺชราย** นทิยา ตีรํ คนฺตฺวา **สุปฺปติฏฺฐิตสฺส** นาม ติตฺถสฺส ตีเร สุวณฺณปาติํ ฐเปตฺวา นฺหตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา เอกูนปญฺญาสปิเณฺฑ กโรโนฺต ตํ ปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา – ‘‘สจาหํ อชฺช พุโทฺธ ภวิสฺสามิ, อยํ สุวณฺณปาติ ปฏิโสตํ คจฺฉตู’’ติ ขิปิฯ สา ปาติ ปฏิโสตํ คนฺตฺวา **กาฬสฺส** นาม นาคราชสฺส ภวนํ ปวิสิตฺวา ติณฺณํ พุทฺธานํ ถาลกานิ อุกฺขิปิตฺวา เตสํ เหฎฺฐา อฏฺฐาสิฯ

มหาสโตฺต ตเตฺถว วนสเณฺฑ ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย **โสตฺถิเยน** นาม ติณหารเกน มหาปุริสสฺส อาการํ ญตฺวา ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา โพธิมณฺฑมารุยฺห ทกฺขิณทิสาภาเค อฏฺฐาสิฯ โส ปน ปเทโส ปทุมินิปเตฺต อุทกพินฺทุ วิย อกมฺปิตฺถฯ มหาปุริโส – ‘‘อยํ ปเทโส มม คุณํ ธาเรตุํ อสมโตฺถ’’ติ ปจฺฉิมทิสาภาคมคมาสิฯ โสปิ ตเถว กมฺปิตฺถฯ ปุน อุตฺตรทิสาภาคมคมาสิฯ โสปิ ตเถว กมฺปิตฺถฯ ปุน ปุรตฺถิมทิสาภาคมคมาสิฯ ตตฺถ ปลฺลงฺกปฺปมาณฏฺฐานํ นิจฺจลํ อโหสิฯ มหาปุริโส – ‘‘อิทํ ฐานํ กิเลสวิทฺธํสนฏฺฐาน’’นฺติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา ตานิ ติณานิ อเคฺค คเหตฺวา จาเลสิฯ ตานิ ตูลิกเคฺคน ปริจฺฉินฺนานิ วิย อเหสุํฯ โพธิสโตฺต – ‘‘โพธิํ อปตฺวาว อิมํ ปลฺลงฺกํ น ภินฺทิสฺสามี’’ติ จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา โพธิกฺขนฺธํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ปุรตฺถาภิมุโข นิสีทิฯ

ตงฺขณเญฺญว สพฺพโลกาภิหาโร มาโร พาหุสหสฺสํ มาเปตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสติกํ หิมคิริสิขรสทิสํ **คิริเมขลํ** นาม อริวรวารณํ วรวารณํ อภิรุยฺห นวโยชนิเกน ธนุอสิผรสุสรสตฺติสพเลนาติพหเลน มารพเลน สมฺปริวุโต สมนฺตา ปพฺพโต วิย อโชฺฌตฺถรโนฺต มหาสปตฺตํ วิย มหาสตฺตํ สมุปาคมิฯ มหาปุริโส สูริเย ธรเนฺตเยว อติตุมูลํ มารพลํ วิธมิตฺวา วิกสิตชยสุมนกุ

สุมสทิสสฺส จีวรสฺส อุปริ ปตมาเนหิ รตฺตปวาลงฺกุรสทิสรุจิรทสฺสเนหิ โพธิรุกฺขงฺกุเรหิ ปีติยา วิย ปูชิยมาโน เอว ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ ลภิตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุญาณํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ญาณํ โอตาเรตฺวา วฏฺฏวิวฏฺฏํ สมฺมสโนฺต อรุโณทเย พุโทฺธ หุตฺวา –

> ‘‘อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ;
> คหการํ คเวสโนฺต, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ
>
> ‘‘คหการก ทิโฎฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสิ;
> สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา, คหกูฏํ วิสงฺขตํ;
> วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ, ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔) –

อิมํ **อุทานํ** อุทาเนตฺวา สตฺตาหํ วิมุตฺติสุขปฏิเสวเนน วีตินาเมตฺวา อฎฺฐเม ทิวเส สมาปตฺติโต วุฎฺฐาย เทวตานํ กงฺขํ ญตฺวา ตาสํ กงฺขาวิธมนตฺถํ อากาเส อุปฺปติตฺวา ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวา ตาสํ กงฺขํ วิธมิตฺวา ปลฺลงฺกโต อีสกํ ปาจีนนิสฺสิเต อุตฺตรทิสาภาเค ฐตฺวา – ‘‘อิมสฺมิํ วต เม ปลฺลเงฺก สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิทฺธ’’นฺติ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปูริตานํ ปารมีนํ ผลาธิคมฎฺฐานํ ปลฺลงฺกเญฺจว โพธิรุกฺขญฺจ อนิมิเสหิ อกฺขีหิ โอโลกยมาโน สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **อนิมิสเจติยํ** นาม ชาตํฯ

อถ ปลฺลงฺกสฺส จ ฐิตฎฺฐานสฺส จ อนฺตเร ปุรตฺถิมปจฺฉิมโต อายเต รตนจงฺกเม จงฺกมโนฺต สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **รตนจงฺกมเจติยํ** นาม ชาตํฯ ตโต ปจฺฉิมทิสาภาเค เทวตา รตนฆรํ นาม มาเปสุํ, ตตฺถ ปลฺลเงฺกน นิสีทิตฺวา อภิธมฺมปิฏกํ วิเสสโต เจตฺถ อนนฺตนยสมนฺตปฎฺฐานํ วิจินโนฺต สตฺตาหํ วีตินาเมสิฯ ตํ ฐานํ **รตนฆรเจติยํ** นาม ชาตํฯ เอวํ โพธิสมีเปเยว จตฺตาริ สตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา ปญฺจเม สตฺตาเห โพธิรุกฺขมูลา เยน อชปาลนิโคฺรโธ เตนุปสงฺกมิ; ตตฺถาปิ ธมฺมํ วิจินโนฺตเยว วิมุตฺติสุขญฺจ ปฏิสํเวเทโนฺต **อชปาลนิโคฺรเธ** สตฺตาหํ วีตินาเมสิฯ

เอวํ อปรํ สตฺตาหํ **มุจลิเนฺท** นิสีทิฯ ตสฺส นิสินฺนมตฺตเสฺสว ภควโต สกลจกฺกวาฬคพฺภํ ปูเรโนฺต มหาอกาลเมโฆ อุทปาทิฯ ตสฺมิํ ปน อุปฺปเนฺน **มุจลิโนฺท นาคราชา** จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ มหาเมโฆ สตฺถริ มยฺหํ ภวนํ ปวิฏฺฐมเตฺต อุปฺปโนฺน วาสาคารมสฺส ลทฺธุํ วฏฺฏตี’’ติฯ โส สตฺตรตนมยํ เทววิมานสทิสํ ทิพฺพวิมานํ นิมฺมินิตุํ สมโตฺถปิ เอวํ กเต – ‘‘น มยฺหํ มหปฺผลํ ภวิสฺสติ, ทสพลสฺส กายเวยฺยาวจฺจํ กริสฺสามี’’ติ อติมหนฺตํ อตฺตภาวํ กตฺวา สตฺถารํ สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา อุปริ มหนฺตํ ผณํ กตฺวา อฎฺฐาสิฯ อถ ภควา ปริเกฺขปสฺส อโนฺตว มหติ โอกาเส สพฺพรตนมเย ปจฺจคฺฆปลฺลเงฺก อุปริ วินิคฺคลนฺตวิวิธสุรภิกุสุมทามวิตาเน วิวิธสุรภิคนฺธวาสิเต คนฺธกุฏิยํ วิหรโนฺต วิย วิหาสิฯ เอวํ ภควา ตํ สตฺตาหํ ตตฺถ วีตินาเมตฺวา ตโต อปรํ สตฺตาหํ ราชายตเน นิสีทิฯ ตตฺถาปิ วิมุตฺติสุขปฏิสํเวทิเยวฯ เอตฺตาวตา สตฺตสตฺตาหานิ ปริปุณฺณานิ อเหสุํฯ เอตฺถนฺตเร ภควา ฌานสุเขน ผลสุเขน จ วีตินาเมสิฯ

อถสฺส สตฺตสตฺตาหาติกฺกเม – ‘‘มุขํ โธวิสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิฯ สโกฺก เทวานมิโนฺท **อคทหรีตกํ** อาหริตฺวา อทาสิฯ อถสฺส สโกฺก **นาคลตา**ทนฺตกฎฺฐญฺจ มุขโธวนอุทกญฺจ อทาสิฯ ตโต ภควา ทนฺตกฎฺฐํ ขาทิตฺวา อโนตตฺตทโหทเกน มุขํ โธวิตฺวา **ราชายตนมูเล** นิสีทิฯ ตสฺมิํ สมเย จตูหิ โลกปาเลหิ อุปนีเต ปจฺจเคฺฆ เสลมเย ปเตฺต **ตปุสฺสภลฺลิกานํ** วาณิชานํ มนฺถญฺจ มธุปิณฺฑิกญฺจ ปฏิคฺคเหตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา ปจฺจาคนฺตฺวา อชปาลนิโคฺรธรุกฺขมูเล

นิสีทิฯ อถสฺส ตตฺถ นิสินฺนมตฺตเสฺสว อตฺตนา อธิคตสฺส ธมฺมสฺส คมฺภีรภาวํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส สพฺพพุทฺธานํ อาจิโณฺณ – ‘‘อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สโนฺต ปณี โต อตกฺกาวจโร นิปุโณ ปณฺฑิตเวทนีโย’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๘๑; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗) ปเรสํ ธมฺมํ อเทเสตุกามตาการปฺปโตฺต ปริวิตโกฺก อุทปาทิฯ

อถ **พฺรหฺมา สหมฺปติ** ทสพลสฺส เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย – ‘‘นสฺสติ วต, โภ, โลโก, วินสฺสติ วต, โภ, โลโก’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๗๒; ม. นิ. ๑.๒๘๒; มหาว. ๘) วาจํ นิจฺฉาเร โนฺต ทสสหสฺสจกฺกวาฬพฺรหฺมคณปริวุโต สกฺกสุยามสนฺตุสิตปรนิมฺมิตวสวตฺตีหิ อนุคโต อา คนฺตฺวา ภควโต ปุรโต ปาตุรโหสิฯ โส อตฺตโน ปติฎฺฐานตฺถาย ปถวิํ นิมฺมินิตฺวา ทกฺขิณํ ชาณุมณฺฑลํ ปถวิยํ นิหนฺตฺวา ชลชามลาวิกลกมลมกุลสทิสํ ทสนขสโมธานสมุชฺชลมญฺชลิํ สิรสฺมิํ กตฺวา – ‘‘เทเสตุ, ภเนฺต , ภควา ธมฺมํ, เทเสตุ สุคโต ธมฺมํ, สนฺติ สตฺตา อปฺปรชกฺข ชาติกา, อสฺสวนตา ธมฺมสฺส ปริหายนฺติ, ภวิสฺสนฺติ ธมฺมสฺส อญฺญาตาโร’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๘) –

‘‘ปาตุรโหสิ มคเธสุ ปุเพฺพ, ธโมฺม อสุโทฺธ สมเลหิ จินฺติโต;
อปาปุเรตํ อมตสฺส ทฺวารํ, สุณนฺตุ ธมฺมํ วิมเลนานุพุทฺธํฯ

‘‘เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฎฺฐิโต, ยถาปิ ปเสฺส ชนตํ สมนฺตโต;
ตถูปมํ ธมฺมมยํ สุเมธ, ปาสาทมารุยฺห สมนฺตจกฺขุ;
โสกาวติณฺณํ ชนตมเปตโสโก, อเวกฺขสฺสุ ชาติชราภิภูตํฯ

‘‘อุเฎฺฐหิ วีร วิชิตสงฺคาม, สตฺถวาห อนณ วิจร โลเก;
เทสสฺสุ ภควา ธมฺมํ, อญฺญาตาโร ภวิสฺสนฺตี’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๒๘๒; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๘) –

‘‘นนุ ตุเมฺหหิ ‘พุโทฺธ โพเธยฺยํ ติโณฺณ ตาเรยฺยํ มุโตฺต โมเจยฺย’’’นฺติ –

‘‘กิํ เม อญฺญาตเวเสน, ธมฺมํ สจฺฉิกเตนิธ;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, ตารยิสฺสํ สเทวก’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๕) –

ปตฺถนํ กตฺวา ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุภาวํ ปโตฺตติ จ, ‘‘ตุเมฺหหิ ธเมฺม อเทสิยมาเน โก หิ นาม อโญฺญ ธมฺมํ เทเสสฺสติ, กิมญฺญํ โลกสฺส สรณํ ตาณํ เลณํ ปรายน’’นฺติ จ เอวมาทีหิ อเนเกหิ นเยหิ ภควนฺตํ ธมฺมเทสนตฺถํ อยาจิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘พุทฺธภูตสฺส ปน ภควโต อฎฺฐเม สตฺตาเห สตฺถา ธมฺมเทสนตฺถาย พฺรหฺมุนา อายาจิโต’’ติฯ

อิทานิ ‘‘กทา กตฺถ จ เกนายํ, คาถา หิ สมุทีริตา’’ติ อิเมสํ ปญฺหานํ วิสฺสชฺชนาย โอ กาโส อนุปฺปโตฺตฯ ตตฺถ **กทา วุตฺตา**ติ? ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตาฯ ปฐมมหาสงฺคีติ นาเม สา สงฺคีติกฺขเนฺธ (จูฬว. ๔๓๗) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **กตฺถ เกน วุตฺตา**ติ? ภควติ กิร ปริ นิพฺพุเต ราชคหนคเร **เวภารปพฺพตปเสฺส สตฺตปณฺณิคุหาทฺวาเร** วิชิตสพฺพสตฺตุนา อชา ตสตฺตุนา มคธมหาราเชน ธมฺมสงฺคายนตฺถํ การิเต ปริปุณฺณจนฺทมณฺฑลสงฺกาเส ทฎฺฐพฺพ สารมเณฺฑ มณฺฑเป ธมฺมาสนคเตนายสฺมตา **อานนฺทเตฺถเรน** ‘‘พฺรหฺมา จ โลกาธิปตี’’ติ อยํ คาถา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อยเมตฺถ คาถาสมฺพโนฺธฯ

เอตฺตาวตา –

> ‘‘กทายํ ธมฺมเทสนตฺถํ, อชฺฌิโฏฺฐ พฺรหฺมุนา ชิโน;
> กทา กตฺถ จ เกนายํ, คาถา หิ สมุทีริตา’’ติฯ –

อยมฺปิ คาถา วุตฺตตฺถา โหติฯ เอวํ อิมินา สมฺพเนฺธน วุตฺตาย ปนสฺสา อนุตฺตานปทวณฺณนํ กริสฺสามฯ

ตตฺถ **พฺรหฺมา**ติ พฺรูหิโต เตหิ เตหิ คุณวิเสเสหีติ พฺรหฺมาฯ อยํ ปน **พฺรหฺม**-สโทฺท มหาพฺรหฺมพฺราหฺมณตถาคตมาตาปิตุเสฏฺฐาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิ ‘‘ทฺวิสหโสฺส พฺรหฺมา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๖๖) มหาพฺรหฺมาติ อธิเปฺปโตฯ

> ‘‘ตโมนุโท พุโทฺธ สมนฺตจกฺขุ, โลกนฺตคู สพฺพภวาติวโตฺต;
> อนาสโว สพฺพทุกฺขปฺปหีโน, สจฺจวฺหโย พฺรเหฺม อุปาสิโต เม’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๑๓๙) –

เอตฺถ พฺราหฺมโณฯ ‘‘พฺรหฺมาติ โข, ภิกฺขเว, ตถาคตเสฺสตํ อธิวจน’’นฺติ เอตฺถ ตถาคโตฯ ‘‘พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร’’ติ (อ. นิ. ๓.๓๑; ๔.๖๓; อิติวุ. ๑๐๖; ชา. ๒.๒๐.๑๘๑) เอตฺถ มาตาปิตโรฯ ‘‘พฺรหฺมจกฺกํ ปวเตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๔๘; สํ. นิ. ๒.๒๑; อ. นิ. ๔.๘; ๕.๑๑; ปฏิ. ม. ๒.๔๔) เอตฺถ เสโฏฺฐ อธิเปฺปโตฯ อิธ ปน ปฐมชฺฌานํ ปณีตํ ภาเวตฺวา ปฐมชฺฌานภูมิยํ นิพฺพโตฺต กปฺปายุโก มหาพฺรหฺมา อธิเปฺปโต (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓)ฯ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, พฺรหฺมา จ อเญฺญ จ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ พฺรหฺมาโน จาติ อโตฺถ, ปทปูรณมโตฺต วาฯ **โลกาธิปตี**ติ เอตฺถ **โลโก**ติ สงฺขารโลโก สตฺตโลโก โอกาสโลโกติ ตโย โลกาฯ เตสุ อิธ สตฺตโลโก อธิเปฺปโตฯ ตสฺส อิสฺสโร อธิปตีติ **โลกาธิปติ,** โลเกกเทสสฺสาปิ อธิปติ โลกาธิปตีติ วุจฺจติ เทวาธิปติ นราธิปติ วิยฯ

สหมฺปตีติ โส กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน สหโก นาม เถโร ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา อปริหีนชฺฌาโน ชีวิตปริโยสาเน ปฐมชฺฌานภูมิยํ กปฺปายุกมหาพฺรหฺมา หุตฺวา นิพฺพโตฺต, ตตฺร ปน นํ ‘‘สหมฺปติ พฺรหฺมา’’ติ สญฺชานนฺติฯ ‘‘สหกปตี’’ติ วตฺตเพฺพ อนุสฺสราคมํ กตฺวา รุฬฺหีวเสน ‘‘สหมฺปตี’’ติ วทนฺติฯ **กตญฺชลี**ติ กตญฺชลิโก, อญฺชลิปุฏํ สิรสิ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อนธิวร**นฺติ อจฺจนฺตวโร อธิวโร นาสฺส อตฺถีติ **อนธิวโร,** น ตโต อธิโก วโร อตฺถีติ วา อนธิวโร, อนุตฺตโรติ อโตฺถ, ตํ อนธิวรํฯ **อยาจถา**ติ อยาจิตฺถ อเชฺฌสิฯ

อิทานิ ยสฺสตฺถาย โส ภควนฺตํ อยาจิ, ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘สนฺตีธ สตฺตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สนฺตี**ติ สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติ, พุทฺธจกฺขุสฺส อาปาถํ อาคจฺฉนฺตา อตฺถีติ อโตฺถฯ **อิธา**ติ อยํ เทสาปเทเส นิปาโต ฯ สฺวายํ กตฺถจิ สาสนํ อุปาทาย วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ, อิธ ทุติโย สมโณ, อิธ ตติโย สมโณ, อิธ จตุโตฺถ สมโณ, สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙; ที. นิ. ๒.๒๑๔; อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ กตฺถจิ โอกาสํ, ยถาห –

> ‘‘อิเธว ติฎฺฐมานสฺส, เทวภูตสฺส เม สโต;
> ปุนรายุ จ เม ลโทฺธ, เอวํ ชานาหิ มาริสา’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๖๙) –

กตฺถจิ ปทปูรณมตฺตเมว โหติฯ ยถาห – ‘‘อิธาหํ, ภิกฺขเว, ภุตฺตาวี อสฺสํ ปวาริโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐)ฯ กตฺถจิ โลกํ อุปาทาย, ยถาห – ‘‘อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชติ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๗๐)ฯ อิธาปิ โลกเมว อุปาทาย วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา อิมสฺมิํ

สตฺตโลเกติ อโตฺถฯ **สตฺตา**ติ รูปาทีสุ ขเนฺธสุ ฉนฺทราเคน สตฺตา วิสตฺตา อาสตฺตา ลคฺคา ลคิตาติ สตฺตา, สตฺตาติ ปาณิโน วุจฺจนฺติฯ รุฬฺหีสเทฺทน ปน วีตราเคสุปิ อยํ โวหาโร วตฺตติ เยวฯ

อปฺปรชกฺขชาติกาติ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ อปฺปํ ปริตฺตํ ราคโทสโมหรชํ เอเตสํ เอวํ สภาวา จ เตติ อปฺปรชกฺขชาติกา, อปฺปํ ราคาทิรชเมว วา เยสํ เต อปฺปรชกฺขา, เต อปฺปรชกฺขสภาวา อปฺปรชกฺขชาติกาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เตสํ อปฺปรชกฺขชาติกานํฯ ''สตฺตาน''นฺติ วิภตฺติวิปริณามํ กตฺวา – ''เทเสหิ ธมฺม''นฺติ อิมินา สมฺพนฺธํ กตฺวา อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **เทเสหี**ติ อายาจนวจนเมตํ, เทเสหิ กเถหิ อุปทิสาติ อโตฺถฯ **ธมฺมน**ฺติ เอตฺถ อยํ **ธมฺม**-สโทฺท ปริยตฺติสมาธิปญฺญาปกติสภาวสุญฺญตาปุญฺญอาปตฺติเญยฺยจตุสจฺจธมฺมาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิ – ''อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ…เป.… เวทลฺล''นฺติ อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๓๙; อ. นิ. ๔.๑๐๒) ปริยตฺติยํ ทิสฺสติฯ ''เอวํธมฺมา เต ภควนฺโต อเหสุ''นฺติ อาทีสุ สมาธิมฺหิฯ

> ''ยเสฺสเต จตุโร ธมฺมา, วานรินฺท ยถา ตว;
> สจฺจํ ธโมฺม ธิติ จาโค, ทิฎฺฐํ โส อติวตฺตตี''ติฯ –

อาทีสุ (ชา. ๑.๒.๑๔๗) ปญฺญายฯ ''ชาติธมฺมา ชราธมฺมา, อโถ มรณธมฺมิโน''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๓๙) ปกติยํฯ ''กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ติกมาติกา) สภาเวฯ ''ตสฺมิํ โข ปน สมเย ธมฺมา โหนฺติ ขนฺธา โหนฺตี''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๒๑) สุญฺญตายํฯ ''ธโมฺม สุจิโณฺณ สุขมาวหาตี''ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๘๔; เถรคา. ๓๐๓; ชา. ๑.๑๐.๑๐๒; ๑.๑๕.๓๘๕) ปุเญฺญฯ ''เทฺว อนิยตา ธมฺมา''ติอาทีสุ อาปตฺติยํฯ ''สเพฺพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี''ติอาทีสุ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕) เญเยฺยฯ ''ทิฎฺฐธโมฺม ปตฺตธโมฺม วิทิตธโมฺม''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๙๙; มหาว. ๒๗, ๕๗) จตุสจฺจธเมฺมฯ อิธาปิ จตุสจฺจธเมฺม ทฎฺฐโพฺพ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.สุตฺตนิเกฺขปวณฺณนา; ธ. ส. อฎฺฐ. จิตฺตุปฺปาทกณฺฑ ๑)ฯ **อนุกมฺปา**ติ อนุกมฺปํ อนุทฺทยํ กโรหิฯ **อิม**นฺติ ปชํ นิทฺทิสนฺโต อาหฯ **ปช**นฺติ ปชาตตฺตา ปชา, ตํ ปชํ, สตฺตนิกายํ สํสารทุกฺขโต โมเจหีติ อธิปฺปาโยฯ เกจิ ปน –

> ''ภควาติ โลกาธิปตี นรุตฺตโม,
> กตญฺชลี พฺรหฺมคเณหิ ยาจิโต''ติฯ –

ปฐนฺติฯ เอตฺตาวตา สพฺพโส อยํ คาถา วุตฺตตฺถา โหติฯ

อถ ภควโต ตํ พฺรหฺมุโน สหมฺปติสฺส อายาจนวจนํ สุตฺวา อปริมิตสมยสมุทิตกรุณาพลสฺส ทสพลสฺส ปรหิตกรณนิปุณมติจารสฺส สพฺพสเตฺตสุ โอกาสกรณมเตฺตน มหากรุณา อุทปาทิฯ ตํ ปน ภควโต กรุณุปฺปตฺติํ ทเสฺสเนฺตหิ สงฺคีติกาเล สงฺคีติการเกหิ –

> **๒**. ''สมฺปนฺนวิชฺชาจรณสฺส ตาทิโน, ชุตินฺธรสฺสนฺติมเทหธาริโน;
> ตถาคตสฺสปฺปฎิปุคฺคลสฺส, อุปฺปชฺชิ การุญฺญตา สพฺพสเตฺต''ติฯ –

อยํ คาถา ฐปิตาฯ

ตตฺถ **สมฺปนฺนวิชฺชาจรณสฺสา**ติ สมฺปนฺนํ นาม ติวิธํ ปริปุณฺณสมงฺคิมธุรวเสนฯ ตตฺถ –

‘‘สมฺปนฺนํ สาลิเกทารํ, สุวา ภุญฺชนฺติ โกสิย;
ปฏิเวเทมิ เต พฺรเหฺม, น นํ วาเรตุมุสฺสเห’’ติฯ (ชา. ๑.๑๔.๑) –

อิทํ **ปริปุณฺณสมฺปนฺนํ** นามฯ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปคโต สมุปคโต สมฺปนฺโน สมนฺนาคโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) อิทํ **สมงฺคิสมฺปนฺนํ** นามฯ ‘‘อิมิสฺสา, ภนฺเต, มหาปถวิยา เหฏฺฐิมตลํ สมฺปนฺนํ, เสยฺยถาปิ ขุทฺทมธุํ อนีลกํ, เอวมสฺสาท’’นฺติ (ปารา. ๑๘) อิทํ **มธุรสมฺปนฺนํ** นามฯ อิธ ปริปุณฺณสมฺปนฺนมฺปิ สมงฺคิสมฺปนฺนมฺปิ ยุชฺชติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๔)ฯ **วิชฺชา**ติ ปฏิปกฺขธมฺเม วิชฺฌนเฏฺฐน วิทิตกรณเฏฺฐน วินฺทิตพฺพเฏฺฐน จ วิชฺชาฯ ตา ปน ติโสฺสปิ วิชฺชา อฏฺฐปิ วิชฺชาฯ ติโสฺส วิชฺชา **ภยเภรวสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๕๐ อาทโย) อาคตนเยเนว เวทิตพฺพา, อฏฺฐ **อมฺพฏฺฐสุเตฺต** (ที. นิ. ๑.๒๗๘ อาทโย)ฯ ตตฺร หิ วิปสฺสนาญาเณน มโนมยิทฺธิยา จ สห ฉ อภิญฺญา ปริคฺคเหตฺวา อฏฺฐ วิชฺชา วุตฺตาฯ **จรณ**นฺติ สีลสํวโร อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา โภชเน มตฺตญฺญุตา ชาคริยานุโยโค สทฺธา หิรี โอตฺตปฺปํ พาหุสจฺจํ อารทฺธวีริยตา อุปฏฺฐิตสฺสติตา ปญฺญาสมฺปนฺนตา จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานีติ อิเม ปนฺนรส ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ อิเมเยว หิ ปนฺนรส ธมฺมา ยสฺมา เอเตหิ จรติ อริยสาวโก คจฺฉติ อมตํ ทิสํ, ตสฺมา ‘‘จรณ’’นฺติ วุตฺตาฯ ยถาห – ‘‘อิธ, มหานาม, อริยสาวโก สีลวา โหตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๔) สพฺพํ **มชฺฌิมปณฺณาสเก** วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ วิชฺชา จ จรณญฺจ วิชฺชาจรณานิ, สมฺปนฺนานิ ปริปุณฺณานิ วิชฺชาจรณานิ ยสฺส โสยํ สมฺปนฺนวิชฺชาจรโณ, วิชฺชาจรเณหิ สมฺปนฺโน สมงฺคีภูโต, สมนฺนาคโตติ วา สมฺปนฺนวิชฺชาจรโณฯ อุภยถาปิ อโตฺถ ยุชฺชเตว, ตสฺส สมฺปนฺนวิชฺชาจรณสฺส (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑ เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา)ฯ

ตาทิโนติ ‘‘อิเฏฺฐปิ ตาที อนิเฏฺฐปิ ตาที’’ติอาทินา นเยน **มหานิเทฺทเส** (มหานิ. ๓๘, ๑๙๒) อาคตตาทิลกฺขเณน ตาทิโน, อิฏฺฐานิฏฺฐาทีสุ อวิการสฺส ตาทิสสฺสาติ อโตฺถฯ **ชุตินฺธรสฺสา**ติ ชุติมโต, ยุคนฺธเร สรทสมเย สมุทิตทิวสกราติเรกตรสสฺสิริกสรีรชุติวิสรธรสฺสาติ อโตฺถฯ ‘‘ปญฺญาปโชฺชตธรสฺสา’’ติ วา วตฺตุํ วฏฺฏติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘จตฺตาโร โลเก ปโชฺชตา, ปญฺจเมตฺถ น วิชฺชติ;
ทิวา ตปติ อาทิโจฺจ, รตฺติมาภาติ จนฺทิมาฯ

‘‘อถ อคฺคิ ทิวารตฺติํ, ตตฺถ ตตฺถ ปภาสติ;
สมฺพุโทฺธ ตปตํ เสโฏฺฐ, เอสา อาภา อนุตฺตรา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๖, ๘๕);

ตสฺมา อุภยถาปิ สรีรปญฺญาชุติวิสรธรสฺสาติ อโตฺถฯ **อนฺติมเทหธาริโน**ติ สพฺพปจฺฉิมสรีรธาริโน, อปุนพฺภวสฺสาติ อโตฺถฯ

ตถาคตสฺสาติ เอเตฺถ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ‘‘ตถาคโต’’ติ วุจฺจติฯ กตเมหิ อฏฺฐหิ? ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธมฺเม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโตติฯ

กถํ ภควา **ตถา อาคโตติ ตถาคโต**? ยถา เยน อภินีหาเรน ทานปารมิํ ปูเรตฺวา สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตุเปกฺขาปารมิํ ปูเรตฺวา อิมา ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตฺติํส ปารมิโย ปูเรตฺวา องฺคปริจฺจาคํ ชีวิตปริจฺจาคํ ธนรชฺช

ปุตฺตทารปริจฺจาคนฺติ อิเม ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา ยถา วิปสฺสิอาทโย สมฺมาสมฺพุทฺธา อาคตา, ตถา อมฺหากมฺปิ ภควา อาคโตติ ตถาคโตฯ ยถาห –

> ‘‘ยเถว โลกมฺหิ วิปสฺสิอาทโย, สพฺพญฺญุภาวํ มุนโย อิธาคตา;
> ตถา อยํ สกฺยมุนีปิ อาคโต, ตถาคโต วุจฺจติ เตน จกฺขุมา’’ติฯ

กถํ **ตถา คโตติ ตถาคโต?** ยถา สมฺปติชาตา วิปสฺสิอาทโย สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐาย อุตฺตราภิมุขา สตฺตปทวีติหาเรน คตา, ตถา อมฺหากมฺปิ ภควา คโตติ ตถาคโตฯ ยถาห –

> ‘‘มุหุตฺตชาโตว ควมฺปตี ยถา, สเมหิ ปาเทหิ ผุสี วสุนฺธรํ;
> โส วิกฺกมี สตฺตปทานิ โคตโม, เสตญฺจ ฉตฺตํ อนุธารยุํ มรูฯ

> ‘‘คนฺตฺวาน โส สตฺตปทานิ โคตโม, ทิสา วิโลเกสิ สมา สมนฺตโต;
> อฏฺฐงฺคุเปตํ คิรมพฺภุทีรยี, สีโห ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต’’ติฯ

กถํ **ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต?** สเพฺพสํ รูปารูปธมฺมานํ สลกฺขณํ สามญฺญลกฺขณญฺจ ตถํ อวิตถํ ญาณคติยา อาคโต อวิรชฺฌิตฺวา ปโตฺต อนุพุโทฺธติ ตถาคโตฯ

> ‘‘สเพฺพสํ ปน ธมฺมานํ, สกสามญฺญลกฺขณํ;
> ตถเมวาคโต ยสฺมา, ตสฺมา สตฺถา ตถาคโต’’ติฯ

กถํ **ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต**? ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ ยถาห – ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? ‘อิทํ ทุกฺข’นฺติ, ภิกฺขเว, ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมต’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐) วิตฺถาโรฯ ตานิ จ ภควา อภิสมฺพุโทฺธ, ตสฺมา ตถานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ‘‘ตถาคโต’’ติ วุจฺจติฯ อภิสมฺพุทฺธโตฺถ หิ เอตฺถ คตสโทฺทฯ

> ‘‘ตถนามานิ สจฺจานิ, อภิสมฺพุชฺฌิ นายโก;
> ตสฺมา ตถานํ สจฺจานํ, สมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโต’’ฯ

กถํ **ตถทสฺสิตาย ตถาคโต**? ภควา หิ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ จกฺขุโสตฆาณชิวฺหากายมโนทฺวาเรสุ อาปาถํ อาคจฺฉนฺตํ รูปสทฺทคนฺธรสโผฏฺฐพฺพธมฺมารมฺมณํ ตถาคโต สพฺพาการโต ชานาติ ปสฺสตีติ, เอวํ ตถทสฺสิตาย ตถาคโตฯ อถ วา ยํ โลเก ตถํ, ตํ โลกสฺส ตเถว ทเสฺสติฯ ตโตปิ ภควา ตถาคโตฯ เอตฺถ ตถทสฺสิอเตฺถ ‘‘ตถาคโต’’ติ ปทสมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

> ‘‘ตถากาเรน โย ธเมฺม, ชานาติ อนุปสฺสติ;
> ตถทสฺสีติ สมฺพุโทฺธ, ตสฺมา วุโตฺต ตถาคโต’’ฯ

กถํ **ตถวาทิตาย ตถาคโต**? ยญฺจ อภิสโมฺพธิยา ปรินิพฺพานสฺส จ อนฺตเร ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาณกาเล สุตฺตาทินวงฺคสงฺคหิตํ ภาสิตํ ลปิตํ ตถาคเตน, สพฺพํ ตํ เอกตุลาย ตุลิตํ วิย ตถเมว อวิตถเมว โหติฯ เตเนวาห –

“ยญฺจ, จุนฺท, รตฺตึ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌติ, ยญฺจ รตฺตึ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ, ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร ภาสติ ลปติ นิทฺทิสติ, สพฺพํ ตํ ตเถว โหติ, โน อญฺญถาฯ ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี”ติฯ

เอตฺถ ปน คทอโตฺถ หิ คตสโทฺทฯ เอวํ ตถวาทิตาย ตถาคโตฯ อาคทนํ อาคโท, วจนนฺติ อโตฺถฯ ตโถ อวิปรีโต อาคโท อสฺสาติ ตถาคโตฯ ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา วุโตฺตฯ

“ตถาวาที ชิโน ยสฺมา, ตถธมฺมปฺปกาสโก;
ตถามาคทนญฺจสฺส, ตสฺมา พุโทฺธ ตถาคโต”ฯ

กถํ **ตถาการิตาย ตถาคโต?** ภควา หิ ยํ ยํ วาจํ อภาสิ, ตํ ตํ เอว กาเยน กโรติ, วาจาย กาโย อนุโลเมติ, กายสฺสปิ วาจาฯ เตเนวาห –

“ยถา วาที, ภิกฺขเว, ตถาคโต ตถา การี, ยถา การี ตถา วาที…เป…. ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี”ติ (อ. นิ. ๔.๒๓; จูฬนิ. โปสาลมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๓)ฯ

ยถา จ วาจา คตา, กาโยปิ ตถา คโต, ยถา กาโย คโต, วาจาปิ ตถา คตาฯ เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโตฯ

“ยถา วาจา คตา ตสฺส, ตถา กาโย คโต ยโต;
ตถาวาทิตาย สมฺพุโทฺธ, สตฺถา ตสฺมา ตถาคโต”ฯ

กถํ **อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโต?** อุปริ ภวคฺคํ เหฏฺฐา อวีจึ ปริยนฺตํ กตฺวา ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ สพฺพสเตฺต อภิภวติ สีเลนปิ สมาธินาปิ ปญฺญายปิ วิมุตฺติยาปิ วิมุตฺติญาณทสฺสเนนปิ, น ตสฺส ตุลา วา ปมาณํ วา อตฺถิ, อถ โข อตุโล อปฺปเมโยฺย อนุตฺตโรฯ เตเนวาห –

“สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป…. ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุ ทโส วสวตฺตี, ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี”ติ (อ. นิ. ๑.๒๓; โปสาลมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๓)ฯ

ตเตฺรวํ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพา – อคโท วิย อคโทฯ โก ปเนส? เทสนาวิลาโส เจว ปุญฺญุสฺสโย จฯ เตน เหส มหานุภาโว ภิสโกฺก ทิพฺพาคเทน สเปฺป วิย สพฺพปรปฺปวาทิโน สเทวกญฺจ โลกํ อภิภวติ, อิติ สพฺพโลกาภิภวนโต อวิปรีโต เทสนาวิลาโส เจว ปุญฺญุสฺสโย จ อคโท อสฺสาติ ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา “ตถาคโต”ติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโตฯ

“ตโถ อวิปรีโต จ, อคโท ยสฺส สตฺถุโน;
วสวตฺตีติ โส เตน, โหติ สตฺถา ตถาคโต”ฯ

อปฺปฏิปุคฺคลสฺสาติ ปฏิปุคฺคลวิรหิตสฺส, อโญฺญ โกจิ “อหํ พุโทฺธ”ติ เอวํ ปฏิญฺญํ ทาตุํ สมโตฺถ นามสฺส ปุคฺคโล, นตฺถีติ อปฺปฏิปุคฺคโล, ตสฺส อปฺปฏิปุคฺคลสฺสฯ **อุปฺปชฺชี**ติ อุปฺปโนฺน อุทปาทิฯ **การุญฺญตา**ติ กรุณาย ภาโว การุญฺญตาฯ **สพฺพสเตฺต**ติ นิรวเสสสตฺตปริยาทานวจนํ, สกเล สตฺตนิกาเยติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา อยมฺปิ คาถา วุตฺตตฺถา โหติฯ

อถ ภควา พฺรหฺมุนา ธมฺมเทสนตฺถาย อายาจิโต สตฺเตสุ การุญฺญตํ อุปฺปาเทตฺวา ธมฺมํ เทเสตุกาโม มหาพฺรหฺมานํ คาถาย อชฺฌภาสิ –

> ‘‘อปารุตา เตสํ อมตสฺส ทฺวารา, เย โสตวนฺโต ปมุญฺจนฺตุ สทฺธํ;
> วิหิํสสญฺญี ปคุณํ น ภาสิํ, ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรเหฺม’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๒๘๓; ที. นิ. ๒.๗๑; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๙);

อถ โข **พฺรหฺมา สหมฺปติ** ‘‘กตาวกาโส โขมฺหิ ภควตา ธมฺมเทสนายา’’ติ ญตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลิํ สิรสิ กตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา พฺรหฺมคณปริวุโต ปกฺกามิฯ อถ สตฺถา ตสฺส พฺรหฺมุโน ปฏิญฺญํ ทตฺวา – ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๘๓; มหาว. ๑๐) จินฺเตนฺโต – ‘‘อาฬาโร ปณฺฑิโต โส อิมํ ธมฺมํ ขิปฺปํ อาชานิสฺสตี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา ปุน โอโลเกนฺโต ตสฺส สตฺตาหํ กาลงฺกตภาวํ ญตฺวา อุทกสฺส จ อภิโทสกาลงฺกตภาวํ ญตฺวา ปุน – ‘‘กหํ นุ โข เอตรหิ ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู วิหรนฺตี’’ติ ปญฺจวคฺคิเย อาวเชฺชนฺโต ‘‘พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย’’ติ ญตฺวา อาสาฬฺหิยํ ปภาตาย รตฺติยา กาลเสฺสว ปตฺตจีวรมาทาย อฏฺฐารสโยชนิกํ มคฺคํ ปฏิปนฺโน อนฺตรามเคฺค **อุปกํ** นาม อาชีวกํ ทิสฺวา ตสฺส อตฺตโน พุทฺธภาวมาวิกตฺวา ตํทิวสเมว สายนฺหสมเย อิสิปตนมคมาสิฯ ตตฺถ ปญฺจวคฺคิยานํ อตฺตโน พุทฺธภาวํ ปกาเสตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสนคโต ปญฺจวคฺคิเย ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตํ** (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓ อาทโย; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) เทเสสิฯ

เตสุ อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถโร เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา สุตฺตปริโยสาเน อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ สตฺถา ตเตฺถว วสฺสํ อุปคนฺตฺวา ปุนทิวเส วปฺปเตฺถรํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปสิฯ เอเตเนว อุปาเยน สเพฺพ เต โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา ปุน ปญฺจมิยํ ปกฺขสฺส ปญฺจปิ เต เถเร สนฺนิปาเตตฺวา **อนตฺตลกฺขณสุตฺตนฺตํ** (สํ. นิ. ๓.๕๙; มหาว. ๒๐ อาทโย) เทเสสิ, เทสนาปริโยสาเน ปญฺจปิ เถรา อรหเตฺต ปติฏฺฐหิํสุฯ

อถ สตฺถา ตเตฺถว **ยสสฺส** กุลปุตฺตสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา เคหํ ปหาย นิกฺขนฺตํ ทิสฺวา – ‘‘เอหิ ยสา’’ติ (มหาว. ๒๖) ปโกฺกสิตฺวา ตสฺมิํเยว รตฺติภาเค โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา ปุนทิวเส อรหเตฺต จ ปติฏฺฐาเปตฺวา อปเรปิ ตสฺส สหายเก **จตุปณฺณาสชเน** เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ เอวํ โลเก เอกสฏฺฐิยา อรหเนฺตสุ ชาเตสุ สตฺถา วุฏฺฐวสฺโส ปวาเรตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา เอตทโวจ –

> ‘‘ปรตฺถํ จตฺตโน อตฺถํ, กโรนฺตา ปถวิํ อิมํ;
> พฺยาหรนฺตา มนุสฺสานํ, ธมฺมํ จรถ ภิกฺขโวฯ
>
> ‘‘วิหรถ วิวิเตฺตสุ, ปพฺพเตสุ วเนสุ จ;
> ปกาสยนฺตา สทฺธมฺมํ, โลกสฺส สตตํ มมฯ
>
> ‘‘กโรนฺตา ธมฺมทูเตยฺยํ, วิขฺยาปยถ ภิกฺขโว;
> สนฺติ อตฺถาย สตฺตานํ, สุพฺพตา วจนํ มมฯ
>
> ‘‘สพฺพํ ปิทหถ ทฺวารํ, อปายานมนาสวา;
> สคฺคโมกฺขสฺส มคฺคสฺส, ทฺวารํ วิวรถาสมาฯ

‘‘เทสนาปฏิปตฺตีหิ, กรุณาทิคุณาลยา;
พุทฺธึ สทฺธญฺจ โลกสฺส, อภิวฑฺฒถ สพฺพโสฯ

‘‘คิหีนมุปกโรนฺตานํ, นิจฺจมามิสทานโต;
กโรถ ธมฺมทาเนน, เตสํ ปจฺจูปการกํฯ

‘‘สมุสฺสยถ สทฺธมฺมํ, เทสยนฺตา อิสิทฺธชํ;
กตกตฺตพฺพกมฺมนฺตา, ปรตฺถํ ปฏิปชฺชถา’’ติฯ

เอวญฺจ ปน วตฺวา ภควา เต ภิกฺขู ทิสาสุ วิสฺสชฺเชตฺวา สยํ อุรุเวลํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามคฺเค กปฺปาสิกวนสณฺเฑ **ตึส ภทฺทวคฺคิยกุมาเร** วินเสิฯ เตสุ โย สพฺพปจฺฉิมโก, โส โสตาปโนฺน, สพฺพเสฏฺโฐ อนาคามี, เอโกปิ อรหา วา ปุถุชฺชโน วา นาโหสิฯ เตปิ สเพฺพ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา ทิสาสุ เปเสตฺวา สยํ อุรุเวลํ คนฺตฺวา อฑฺฒุฑฺฒานิ ปาฏิหาริยสหสฺสานิ ทเสฺสตฺวา อุรุเวลกสฺสปาทโย สหสฺสชฏิลปริวาเร **เตภาติกชฏิเล** ทเมตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพาเชตฺวา คยาสีเส นิสีทาเปตฺวา **อาทิตฺตปริยายเทสนาย** (สํ. นิ. ๔.๒๘; มหาว. ๕๔) อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปตฺวา เตน อรหนฺตสหเสฺสน ภควา ปริวุโต ‘‘พิมฺพิสารสฺส รโญฺญ ปฏิญฺญํ โมเจสฺสามี’’ติ ราชคหนครูปจาเร ลฏฺฐิวนุยฺยานํ นาม อคมาสิฯ ตโต อุยฺยานปาลโก รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา – ‘‘สตฺถา อาคโต’’ติ สุตฺวา ทฺวาทสนหุเตหิ พฺราหฺมณคหปติเกหิ ปริวุโต ทสพลํ ฆนวิวรคตมิว ทิวสกรํ วนวิวรคตํ มุนิวรทิวสกรํ อุปสงฺกมิตฺวา จกฺกาลงฺกตตเลสุ ชลชามลาวิกลกมลโกมเลสุ ทสพลสฺส ปาเทสุ มกุฏมณิชุติวิสรวิโชฺชตินา สิรสา นิปติตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ สทฺธึ ปริสายฯ

อถ โข เตสํ พฺราหฺมณคหปติกานํ เอตทโหสิ – ‘‘กึ นุ โข มหาสมโณ อุรุเวลกสฺสเป พฺรหฺมจริยํ จรติ, อุทาหุ อุรุเวลกสฺสโป มหาสมเณ’’ติ? อถ โข ภควา เตสํ เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย เถรํ คาถาย อชฺฌภาสิ –

‘‘กิเมว ทิสฺวา อุรุเวลวาสิ, ปหาสิ อคฺคึ กิสโกวทาโน;
ปุจฺฉามิ ตํ กสฺสป เอตมตฺถํ, กถํ ปหีนํ ตว อคฺคิหุตฺต’’นฺติฯ (มหาว. ๕๕);

เถโร ภควโต อธิปฺปายํ วิทิตฺวา –

‘‘รูเป จ สเทฺท จ อโถ รเส จ, กามิตฺถิโย จาภิวทนฺติ ยญฺญา;
เอตํ มลนฺตี อุปธีสุ ญตฺวา, ตสฺมา น ยิเฏฺฐ น หุเต อรญฺชิ’’นฺติฯ (มหาว. ๕๕) –

อิมํ คาถํ วตฺวา อตฺตโน สาวกภาวปฺปกาสนตฺถํ ตถาคตสฺส ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา – ‘‘สตฺถา เม, ภเนฺต, ภควา, สาวโกหมสฺมี’’ติ วตฺวา เอกตาลทฺวิตาล…เป.… สตฺตตาลปฺปมาณํ เวหาสํ สตฺตกฺขตฺตุํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปาฏิหาริยํ กตฺวา อากาสโต โอรุยฺห ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิฯ

อถ โข มหาชโน ตสฺส ตํ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา – ‘‘อโห มหานุภาวา พุทฺธา นาม, เอวํ ถามคตทิฏฺฐิโก อตฺตานํ ‘อรหา อห’นฺติ มญฺญมาโน อุรุเวลกสฺสโปปิ ทิฏฺฐิชาลํ ภินฺทิตฺวา ตถาคเตน ทมิโต’’ติ ทสพลสฺส คุณกถํ กเถสิฯ ตํ สุตฺวา สตฺถา – ‘‘นาหมิทานิเยว อิมํ อุรุเวลกสฺสปํ ทเมมิ, อตีเตปิ เอส มยา ทมิโตเยวา’’ติ อาหฯ อถ โข โส มหาชโน อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา สิรสิ อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา เอวมาห – ‘‘ภเนฺต, อิทานิ อเมฺหหิ เอส ทมิโต ทิโฏฺฐ, กถํ

ปเนส อตีเต ภควตา ทมิโต’’ติฯ ตโต สตฺถา เตน มหาชเนน ยาจิโต ภวนฺตเรน ปฏิจฺฉนฺนํ **มหานารทกสฺสปชาตกํ** (ชา. ๒.๒๒.๑๑๕๓) กเถตฺวา จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ปกาเสสิฯ ตโต สตฺถุ ธมฺมกถํ สุตฺวา ราชา พิมฺพิสาโร เอกาทสนหุเตหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิ, เอกนหุตํ อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสิฯ ราชา สรณํ คนฺตฺวา สฺวาตนาย ภควนฺตํ สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน นิมเนฺตตฺวา ภควนฺตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ

ปุนทิวเส ภควา ภิกฺขุสหสฺสปริวุโต มรุคณปริวุโต วิย ทสสตนยโน เทวราชา, พฺรหฺมคณปริวุโต วิย มหาพฺรหฺมา ราชคหํ ปาวิสิฯ ราชา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทานํ ทตฺวา โภชนปริโยสาเน ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘อหํ, ภเนฺต, ตีณิ รตนานิ วินา วสิตุํ น สกฺขิสฺสามิ, เวลาย วา อเวลาย วา ภควโต สนฺติกํ อาคมิสฺสามิ, ลฏฺฐิวนํ นาม อติทูเร, อิทํ ปน อมฺหากํ เวฬุวนํ นาม อุยฺยานํ ปวิเวกกามานํ นาติทูรํ นจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺนํ นิชฺชนสมฺพาธํ ปวิเวกสุขํ ฉายูทกสมฺปนฺนํ สีตลสิลาตลสมลงฺกตํ ปรมรมณียภูมิภาคํ สุรภิกุสุมตรุวรนิรนฺตรํ รมณียปาสาทหมฺมิยวิมานวิหารฑฺฒโยคมณฺฑปาทิปฏิมณฺฑิตํฯ อิทํ เม, ภเนฺต, ภควา ปฏิคฺคณฺหาตุ นวตปนงฺคารสงฺกาเสน สุวณฺณภิงฺคาเรน สุรภิกุสุมวาสิตํ มณิวณฺณอุทกํ คเหตฺวา เวฬุวนารามํ ปริจฺจชโนฺต ทสพลสฺส หเตฺถ อุทกํ ปาเตสิฯ ตสฺมึ อารามปฏิคฺคหเณ ‘‘พุทฺธสาสนสฺส มูลานิ โอติณฺณานี’’ติ ปีติวสํ คตา นจฺจนฺตี วิย อยํ มหาปถวี กมฺปิฯ ชมฺพุทีเป ปน ฐเปตฺวา เวฬุวนมหาวิหารํ อญฺญํ ปถวิํ กเมฺปตฺวา คหิตเสนาสนํ นาม นตฺถิฯ อถ สตฺถา เวฬุวนารามํ ปฏิคฺคเหตฺวา รโญฺญ วิหารทานานุโมทนมกาสิ –

‘‘อาวาสทานสฺส ปนานิสํสํ, โก นาม วตฺตุํ, ปุริโส สมโตฺถ;
อญฺญตฺร พุทฺธา ปน โลกนาถา, ยุโตฺต มุขานํ นหุเตน จาปิฯ

‘‘อายุญฺจ วณฺณญฺจ สุขํ พลญฺจ, วรํ ปสตฺถํ ปฏิภานเมว;
ททาติ นามาติ ปวุจฺจเต โส, โย เทติ สงฺฆสฺส นโร วิหารํฯ

‘‘ทาตา นิวาสสฺส นิวารณสฺส, สีตาทิโน ชีวิตุปทฺทวสฺส;
ปาเลติ อายุํ ปน ตสฺส ยสฺมา, อายุปฺปโท โหติ ตมาหุ สโนฺตฯ

‘‘อจฺจุณฺหสีเต วสโต นิวาเส, พลญฺจ วโณฺณ ปฏิภา น โหติ;
ตสฺมา หิ โส เทติ วิหารทาตา, พลญฺจ วณฺณํ ปฏิภานเมวฯ

‘‘ทุกฺขสฺส สีตุณฺหสรีสปา จ, วาตาตปาทิปฺปภวสฺส โลเก;
นิวารณา เนกวิธสฺส นิจฺจํ, สุขปฺปโท โหติ วิหารทาตาฯ

‘‘สีตุณฺหวาตาตปฑํสวุฏฺฐิ , สรีสปาวาฬมิคาทิทุกฺขํ;
ยสฺมา นิวาเรติ วิหารทาตา, ตสฺมา สุขํ วินฺทติ โส ปรตฺถฯ

‘‘ปสนฺนจิโตฺต ภวโภคเหตุํ, มโนภิรามํ มุทิโต วิหารํ;
โย เทติ สีลาทิคุโณทิตานํ, สพฺพํ ทโท นาม ปวุจฺจเต โสฯ

‘‘ปหาย มเจฺฉรมลํ สโลภํ, คุณาลยานํ นิลยํ ททาติ;
ขิโตฺตว โส ตตฺถ ปเรหิ สเคฺค, ยถาภตํ ชายติ วีตโสโกฯ

‘‘วเร จารุรูเป วิหาเร อุฬาเร, นโร การเย วาสเย ตตฺถ ภิกฺขู;

ทเทยฺยนฺนปานญฺจ วตฺถญฺจ เนสํ, ปสเนฺนน จิเตฺตน สกฺกจฺจ นิจฺจํฯ

‘‘ตสฺมา มหาราช ภเวสุ โภเค, มโนรเม ปจฺจนุภุยฺย ภิโยฺย;
วิหารทานสฺส ผเลน สนฺตํ, สุขํ อโสกํ อธิคจฺฉ ปจฺฉา’’ติฯ

อิเจฺจวํ มุนิราชา นรราชสฺส พิมฺพิสารสฺส วิหารทานานุโมทนํ กตฺวา อุฎฺฐายาสนา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปรมทสฺสนียาย อตฺตโน สรีรปฺปภาย สุวณฺณรสเสกปิญฺฉรานิ วิย นครวนวิมานาทีนิ กุรุมาโน อโนปมาย พุทฺธลีฬาย อนนฺตาย พุทฺธสิริยา เวฬุวนมหาวิหารเมว ปาวิสีติฯ

‘‘อถีฬเน เวฬุวเน วิหาเร, ตถาคโต ตตฺถ มโนภิราเม;
นานาวิหาเรน วิหาสิ ธีโร, เวเนยฺยกานํ สมุทิกฺขมาโน’’ฯ

อเถวํ ภควติ ตสฺมึ วิหรเนฺต **สุโทฺธทน**มหาราชา ‘‘ปุโตฺต เม ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ กตฺวา ปรมาภิสโมฺพธึ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก ราชคหํ ปตฺวา เวฬุวนมหาวิหาเร วิหรตี’’ติ สุตฺวา อญฺญตรํ มหามจฺจํ อามเนฺตสิ – ‘‘เอหิ, ภเณ, ปุริสสหสฺสปริวาโร ราชคหํ คนฺตฺวา มม วจเนน ‘ปิตา โว สุโทฺธทนมหาราชา ตํ ทฎฺฐุกาโม’ติ วตฺวา ปุตฺตํ เม คณฺหิตฺวา เอหี’’ติฯ โส ‘‘สาธุ, เทวา’’ติ รโญฺญ ปฎิสฺสุณิตฺวา ปุริสสหสฺสปริวาโร สฎฺฐิโยชนมคฺคํ คนฺตฺวา ธมฺมเทสนเวลาย วิหารํ ปาวิสิฯ โส ‘‘ติฎฺฐตุ ตาว รญฺญา ปหิตสาสน’’นฺติ ปริสปริยเนฺต ฐิโต สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ยถาฐิโตว สทฺธึ ปุริสสหเสฺสน อรหตฺตํ ปตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ ภควา – ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ หตฺถํ ปสาเรสิฯ เต สเพฺพ ตงฺขณเญฺญว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสฎฺฐิกเตฺถรา วิย อากปฺปสมฺปนฺนา หุตฺวา ภควนฺตํ ปริวาเรสุํฯ ราชา ‘‘เนว คโต อาคจฺฉติ, น จ สาสนํ สุยฺยตี’’ติ จิเนฺตตฺวา เตเนว นีหาเรน นวกฺขตฺตุํ อมเจฺจ เปเสสิฯ เตสุ นวสุ ปุริสสหเสฺสสุ เอโกปิ รโญฺญ นาโรเจสิ, น สาสนํ วา ปหิณิฯ สเพฺพ อรหตฺตํ ปตฺวาว ปพฺพชึสุฯ

อถ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘โก นุ โข มม วจนํ กริสฺสตี’’ติ สพฺพราชพลํ โอโลเกโนฺต **อุทายึ** อทฺทสฯ โส กิร รโญฺญ สพฺพตฺถสาธโก อมโจฺจ อพฺภนฺตริโก อติวิสฺสาสิโก โพธิสเตฺตน สทฺธึ เอกทิวเสเยว ชาโต สหปํสุกีฬิโต สหาโยฯ อถ นํ ราชา อามเนฺตสิ – ‘‘ตาต อุทายิ, อหํ มม ปุตฺตํ ทฎฺฐุกาโม นวปุริสสหสฺสานิ เปเสสึ, เอกปุริโสปิ อาคนฺตฺวา สาสนมตฺตมฺปิ อาโรเจตา นตฺถิ, ทุชฺชาโน โข ปน เม ชีวิตนฺตราโย, อหํ ชีวมาโนว ปุตฺตํ ทฎฺฐุมิจฺฉามิฯ สกฺขิสฺสสิ เม ปุตฺตํ ทเสฺสตุ’’นฺติ? โส ‘‘สกฺขิสฺสามิ, เทว, สเจ ปพฺพชิตุํ ลภิสฺสามี’’ติ อาหฯ ‘‘ตาต, ตฺวํ ปพฺพชิตฺวา วา อปพฺพชิตฺวา วา มยฺหํ ปุตฺตํ ทเสฺสหี’’ติฯ โส ‘‘สาธุ, เทวา’’ติ รโญฺญ สาสนํ อาทาย ราชคหํ คนฺตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สทฺธึ ปุริสสหเสฺสน อรหตฺตํ ปตฺวา เอหิภิกฺขุภาเว ปติฎฺฐาย ผคฺคุนีปุณฺณมาสิยํ จิเนฺตสิ – ‘‘อติกฺกโนฺต เหมโนฺต, วสนฺตสมโย อนุปฺปโตฺต, สุปุปฺผิตา วนสณฺฑา, ปฎิปชฺชนกฺขโม มโคฺค, กาโล ทสพลสฺส ญาติสงฺคหํ กาตุ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา สฎฺฐิมตฺตาหิ คาถาหิ ภควโต กุลนครํ คมนตฺถาย คมนวณฺณํ วเณฺณสิ –

‘‘องฺคาริโน ทานิ ทุมา ภทเนฺต, ผเลสิโน ฉทนํ วิปฺปหาย;
เต อจฺจิมโนฺตว ปภาสยนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ทุมา วิจิตฺตา สุวิราชมานา, รตฺตงฺกุเรเหว จ ปลฺลเวหิ;
รตนุชฺชลมณฺฑปสนฺนิภาสา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุปฺปฺผิตคฺคา กุสุเมหิ ภูสิตา, มนุญฺญภูตา สุจิสาธุคนฺธา;
รุกฺขา วิโรจนฺติ อุโภสุ ปเสฺสสุ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ผเลหิเนเกหิ สมิทฺธิภูตา, วิจิตฺตรุกฺขา อุภโตวกาเส;
ขุทฺทํ ปิปาสมฺปิ วิโนทยนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิจิตฺตมาลา สุจิปลฺลเวหิ, สุสชฺชิตา โมรกลาปสนฺนิภา;
รุกฺขา วิโรจนฺติ อุโภสุ ปเสฺสสุ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิโรจมานา ผลปลฺลเวหิ, สุสชฺชิตา วาสนิวาสภูตา;
โตเสนฺติ อทฺธานกิลนฺตสเตฺต, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุผุลฺลิตคฺคา วนคุมฺพนิสฺสิตา, ลตา อเนกา สุวิราชมานา;
โตเสนฺติ สเตฺต มณิมณฺฑปาว, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ลตา อเนกา ทุมนิสฺสิตาว, ปิเยหิ สทฺธิํ สหิตา วธูว;
ปโลภยนฺตี หิ สุคนฺธคนฺธา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิจิตฺตนีลาทิมนุญฺญวณฺณา , ทิชา สมนฺตา อภิกูชมานา;
โตเสนฺติ มญฺชุสฺสรตา รตีหิ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘มิคา จ นานา สุวิราชมานา, อุตฺตุงฺคกณฺณา จ มนุญฺญเนตฺตา;
ทิสา สมนฺตา มภิธาวยนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘มนุญฺญภูตา จ มหี สมนฺตา, วิราชมานา หริตาว สทฺทลา;
สุปฺปฺผิรุกฺขา โมฬินิวลงฺกตา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุสชฺชิตา มุตฺตมยาว วาลุกา, สุสณฺฐิตา จารุสุผสฺสทาตา;
วิโรจยเนฺตว ทิสา สมนฺตา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สมํ สุผสฺสํ สุจิภูมิภาคํ, มนุญฺญปุโปฺผทยคนฺธวาสิตํ;
วิราชมานํ สุจิมญฺจ โสภํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุสชฺชิตํ นนฺทนกานนํว, วิจิตฺตนานาทุมสณฺฑมณฺฑิตํ;
สุคนฺธภูตํ ปวนํ สุรมฺมํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สรา วิจิตฺตา วิวิธา มโนรมา, สุสชฺชิตา ปงฺกชปุณฺฑรีกา;
ปสนฺนสีโตทกจารุปุณฺณา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุผุลฺลนานาวิธปงฺกเชหิ , วิราชมานา สุจิคนฺธคนฺธา;
ปโมทยเนฺตว นรามรานํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุผุลฺลปเงฺกรุหสนฺนิสินฺนา, ทิชา สมนฺตา มภินาทยนฺตา;
โมทนฺติ ภริยาหิ สมงฺคิโน เต, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุผุลฺลปุเปฺผหิ รชํ คเหตฺวา, อลี วิธาวนฺติ วิกูชมานา;
มธุมฺหิ คโนฺธ วิทิสํ ปวายติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘อภินฺนนาทา มทวารณา จ, คิรีหิ ธาวนฺติ จ วาริธารา;
สวนฺติ นโชฺช สุวิราชิตาว สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘คิรี สมนฺตาว ปทิสฺสมานา, มยูรคีวา อิว นีลวณฺณา;
ทิสา รชินฺทาว วิโรจยนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘มยูรสงฺฆา คิริมุทฺธนสฺมิํ, นจฺจนฺติ นารีหิ สมงฺคิภูตา;
กูชนฺติ นานามธุรสฺสเรหิ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุวาทิกา เนกทิชา มนฺุญา, วิจิตฺตปเตฺตหิ วิราชมานา;
คิริมฺหิ ฐตฺวา อภินาทยนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุผุลฺลปุปฺผากรมาภิกิณฺณา , สุคนฺธนานาทลลงฺกตา จ;
คิรี วิโรจนฺติ ทิสา สมนฺตา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ชลาสยา เนกสุคนฺธคนฺธา, สุรินฺทอุยฺยานชลาสยาว;
สวนฺติ นโชฺช สุวิราชมานา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิจิตฺตติเตฺถหิ อลงฺกตา จ, มนฺุญนานามิคปกฺขิปาสา;
นโชฺช วิโรจนฺติ สุสนฺทมานา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘อุโภสุ ปเสฺสสุ ชลาสเยสุ, สุปุปฺผิตา จารุสุคนฺธรุกฺขา;
วิภูสิตคฺคา สุรสุนฺทรี จ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุคนฺธนานาทุมชาลกิณฺณํ , วนํ วิจิตฺตํ สุรนนฺทนํว;
มโนภิรามํ สตตํ คตีนํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สมฺปนฺนนานาสุจิอนฺนปานา, สพฺยญฺชนา สาทุรเสน ยุตฺตา;
ปเถสุ คาเม สุลภา มนฺุญา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิราชิตา อาสิ มหี สมนฺตา, วิจิตฺตวณฺณา กุสุมาสนสฺส;
รตฺตินฺทโคเปหิ อลงฺกตาว สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิสุทฺธสทฺธาทิคุเณหิ ยุตฺตา, สมฺพุทฺธราชํ อภิปตฺถยนฺตา;
พหูหิ ตเตฺถว ชนา สมนฺตา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิจิตฺรอารามสุโปกฺขรโญฺญ, วิจิตฺรนานาปทุเมหิ ฉนฺนา;
ภิเสหิ ขีรํว รสํ ปวายติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิจิตฺรนีลจฺฉทเนนลงฺกตา, มนฺุญรุกฺขา อุภโตวกาเส;
สมุคฺคตา สตฺตสมูหภูตา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิจิตฺรนีลพฺภมิวายตํ วนํ, สุรินฺทโลเก อิว นนฺทนํ วนํ;
สโพฺพตุกํ สาธุสุคนฺธปุปฺผํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุภญฺชสํ โยชนโยชเนสุ, สุภิกฺขคามา สุลภา มนุญฺญา;
ชนาภิกิณฺณา สุลภนฺนปานา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ปหูตฉายูทกรมฺมภูตา, นิวาสินํ สพฺพสุขปฺปทาตา;
วิสาลสาลา จ สภา จ พหู, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิจิตฺตนานาทุมสณฺฑมณฺฑิตา, มนุญฺญอุยฺยานสุโปกฺขรโญฺญ;
สุมาปิตา สาธุสุคนฺธคนฺธา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วาโต มุทูสีตลสาธุรูโป, นภา จ อพฺภา วิคตา สมนฺตา;
ทิสา จ สพฺพาว วิโรจยนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ปเถ รโชนุคฺคมนตฺถเมว, รตฺติํ ปวสฺสนฺติ จ มนฺทวุฎฺฐี;
นเภ จ สูโร มุทุโกว ตาโป, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘มทปฺปพาหา มทหตฺถิสงฺฆา, กเรณุสเงฺฆหิ สุกีฬยนฺติ;
ทิสา วิธาวนฺติ จ คชฺชยนฺตา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วนํ สุนีลํ อภิทสฺสนียํ, นีลพฺภกูฎํ อิว รมฺมภูตํ;
วิโลกิตานํ อติวิมฺหนียํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิสุทฺธมพฺภํ คคนํ สุรมฺมํ, มณิมเยหิ สมลงฺกตาว;
ทิสา จ สพฺพา อติโรจยนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘คนฺธพฺพวิชฺชาธรกินฺนรา จ, สุคีติยนฺตา มธุรสฺสเรน;
จรนฺติ ตสฺมิํ ปวเน สุรเมฺม, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘กิเลสสงฺฆสฺส ภิตาสเกหิ, ตปสฺสิสเงฺฆหิ นิเสวิตํ วนํ;
วิหารอารามสมิทฺธิภูตํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สมิทฺธินานาผลิโน วนนฺตา, อนากุลา นิจฺจมโนภิรมฺมา;
สมาธิปีติํ อภิวฑฺฒยนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘นิเสวิตํ เนกทิเชหิ นิจฺจํ, คาเมน คามํ สตตํ วสนฺตา;
ปุเร ปุเร คามวรา จ สนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วตฺถนฺนปานํ สยนาสนญฺจ, คนฺธญฺจ มาลญฺจ วิเลปนญฺจ;
ตหิํ สมิทฺธา ชนตา พหู จ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ปุญฺญิทฺธิยา สพฺพยสคฺคปตฺตา, ชนา จ ตสฺมิํ สุขิตา สมิทฺธา;
ปหูตโภคา วิวิธา วสนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘นเภ จ อพฺภา สุวิสุทฺธวณฺณา, ทิสา จ จโนฺท สุวิราชิโตว;
รตฺติญฺจ วาโต มุทุสีตโล จ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘จนฺทุคฺคเม สพฺพชนา ปหฏฺฐา, สกงฺคเณ จิตฺรกถา วทนฺตา;
ปิเยหิ สทฺธิํ อภิโมทยนฺติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘จนฺทสฺส รํสีหิ นภํ วิโรจิ, มหี จ สํสุทฺธมนุญฺญวณฺณา;
ทิสา จ สพฺพา ปริสุทฺธรูปา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ทูเร จ ทิสฺวา วรจนฺทรํสิํ, ปุปฺผิํสุ ปุปฺผานิ มหีตลสฺมิํ;
สมนฺตโต คนฺธคุณตฺถิกานํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘จนฺทสฺส รํสีหิ วิลิมฺปิตาว, มหี สมนฺตา กุสุเมนลงฺกตา;
วิโรจิ สพฺพงฺคสุมาลินีว, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘กุจนฺติ หตฺถีปิ มเทน มตฺตา, วิจิตฺตปิญฺฉา จ ทิชา สมนฺตา;
กโรนฺติ นาทํ ปวเน สุรเมฺม, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ปถญฺจ สพฺพํ ปฏิปชฺชนกฺขมํ, อิทฺธญฺจ รฏฺฐํ สธนํ สโภคํ;
สพฺพตฺถุตํ สพฺพสุขปฺปทานํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วนญฺจ สพฺพํ สุวิจิตฺตรูปํ, สุมาปิตํ นนฺทนกานนํว;
ยตีน ปีติํ สตตํ ชเนติ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘อลงฺกตํ เทวปุรํว รมฺมํ, กปีลวตฺถุํ อิติ นามเธยฺยํ;
กุลนครํ อิธ สสฺสิริกํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘มนุญฺญอฏฺฏาลวิจิตฺตรูปํ, สุผุลฺลปเงฺกรุหสณฺฑมณฺฑิตํ;
วิจิตฺตปริขาหิ ปุรํ สุรมฺมํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘วิจิตฺตปาการญฺจ โตรณญฺจ, สุภงฺคณํ เทวนิวาสภูตํ;
มนุญฺญวีถิ สุรโลกสนฺนิภํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘อลงฺกตา สากิยราชปุตฺตา, วิราชมานา วรภูสเนหิ;
สุรินฺทโลเก อิว เทวปุตฺตา, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘สุโทฺธทโน มุนิวรํ อภิทสฺสนาย, อมจฺจปุเตฺต ทสธา อเปสยิ;
พเลน สทฺธิํ มหตา มุนินฺท, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘เนวาคตํ ปสฺสติ เนว วาจํ, โสกาภิภูตํ นรวีรเสฏฺฐํ;
โตเสตุมิจฺฉามิ นราธิปตฺตํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘ตํทสฺสเนนพฺภุตปีติราสิ, อุทิกฺขมานํ ทฺวิปทานมินฺทํ;
โตเสหิ ตํ มุนินฺท คุณเสฏฺฐํ, สมโย มหาวีร องฺคีรสานํฯ

‘‘อาสาย กสฺสเต เขตฺตํ, พีชํ อาสาย วปฺปติ;
อาสาย วาณิชา ยนฺติ, สมุทฺทํ ธนหารกา;
ยาย อาสาย ติฏฺฐามิ, สา เม อาสา สมิชฺฌตุฯ

‘‘นาติสีตํ นาติอุณฺหํ, นาติทุพฺภิกฺขฉาตกํ;
สทฺทลา หริตา ภูมิ, เอส กาโล มหามุนี’’ติฯ

อถ นํ สตฺถา – ‘‘กึ นุ โข, อุทายิ, คมนวณฺณํ วเณฺณสี’’ติ อาหฯ ‘‘ภเนฺต, ตุมฺหากํ ปิตา สุโทฺธทนมหาราชา ทฎฺฐุกาโม, กโรถ ญาตกานํ สงฺคห’’นฺติ อาหฯ ‘‘สาธุ, อุทายิ, กริสฺสามิ ญาติสงฺคหํ, เตน หิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาโรเจหิ , **คมิยวตฺตํ** ปูเรสฺสนฺตี’’ติ อาหฯ ‘‘สาธุ, ภเนฺต’’ติ เถโร ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาโรเจสิฯ

สตฺถา องฺคมคธวาสีนํ กุลปุตฺตานํ ทสหิ สหเสฺสหิ, กปิลวตฺถุวาสีนํ ทสหิ สหเสฺสหีติ สเพฺพเหว วีสติยา ขีณาสวภิกฺขุสหเสฺสหิ ปริวุโต ราชคหา นิกฺขมิตฺวา ทิวเส ทิวเส โยชนํ โยชนํ คจฺฉเนฺต ทฺวีหิ มาเสหิ กปิลวตฺถุปุรํ สมฺปาปุณิฯ สากิยาปิ อนุปฺปเตฺตเยว ภควติ – ‘‘อมฺหากํ ญาติเสฎฺฐํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ ภควโต วสนฎฺฐานํ วีมํสมานา ‘‘นิโคฺรธสกฺกสฺสาราโม รมณีโย’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา สพฺพํ ปฏิชคฺคนวิธึ กาเรตฺวา คนฺธปุปฺผหตฺถา ปจฺจุคฺคมนํ กโรนฺตา สพฺพาลงฺกาเรหิ สมลงฺกตคตฺตา คนฺธปุปฺผจุณฺณาทีหิ ปูชยมานา ภควนฺตํ ปุรกฺขตฺวา นิโคฺรธารามเมว อคมํสุฯ

ตตฺร ภควา วีสติยา ขีณาสวสหเสฺสหิ ปริวุโต ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิฯ สากิยา ปนมานชาติกา มานตฺถทฺธา, ‘‘สิทฺธตฺถกุมาโร อเมฺหหิ ทหรตโร, อมฺหากํ กนิโฎฺฐ ภาตา, ปุโตฺต, ภาคิเนโยฺย, นตฺตา’’ติ จิเนฺตตฺวา ทหรทหเร ราชกุมาเร อาหํสุ – ‘‘ตุเมฺห วนฺทถ, มยํ ตุมฺหากํ ปิฎฺฐิโต ปิฎฺฐิโต นิสีทิสฺสามา’’ติฯ เตเสฺววํ นิสิเนฺนสุ ภควา เตสํ อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา – ‘‘อิเม ญาตกา อตฺตโน โมฆชิณฺณภาเวน น มํ วนฺทนฺติ, น ปเนเต ชานนฺติ ‘พุโทฺธ นาม กีทิโส, พุทฺธพลํ นาม กีทิส’นฺติ วา, ‘พุโทฺธ นาม เอทิโส, พุทฺธพลํ นาม เอทิส’นฺติ วา, หนฺทาหํ อตฺตโน พุทฺธพลํ อิทฺธิพลญฺจ ทเสฺสโนฺต ปาฎิหาริยญฺจ กเรยฺยํ, อากาเส ทสสหสฺสจกฺกวาฬวิตฺถตํ สพฺพรตนมยํ จงฺกมํ มาเปตฺวา ตตฺถ จงฺกมโนฺต มหาชนสฺส อชฺฌาสยํ โอโลเกตฺวา ธมฺมญฺจ เทเสยฺย’’นฺติ จิเนฺตสิฯ เตน วุตฺตํ สงฺคีติการเกหิ ภควโต ปริวิตกฺกทสฺสนตฺถํ –

๓. ‘‘น เหเต ชานนฺติ สเทวมานุสา, พุโทฺธ อยํ กีทิสโก นรุตฺตโม;
อิทฺธิพลํ ปญฺญาพลญฺจ กีทิสํ, พุทฺธพลํ โลกหิตสฺส กีทิสํฯ

๔. ‘‘น เหเต ชานนฺติ สเทวมานุสา, พุโทฺธ อยํ เอทิสโก นรุตฺตโม;
อิทฺธิพลํ ปญฺญาพลญฺจ เอทิสํ, พุทฺธพลํ โลกหิตสฺส เอทิสํฯ

๕. ‘‘หนฺทาหํ ทสฺสยิสฺสามิ, พุทฺธพลมนุตฺตรํ;
จงฺกมํ มาปยิสฺสามิ, นเภ รตนมณฺฑิต’’นฺติฯ

ตตฺถ **น เหเต ชานนฺตี**ติ น หิ เอเต ชานนฺติฯ **น**-กาโร ปฎิเสธโตฺถฯ **หิ**-กาโร การณเตฺถ นิปาโตฯ ยสฺมา ปเนเต มม ญาติอาทโย เทวมนุสฺสา มยา พุทฺธพเล จ อิทฺธิพเล จ อนาวิกเต น ชานนฺติ ‘‘เอทิโส พุโทฺธ, เอทิสํ อิทฺธิพล’’นฺติ, ตสฺมา อหํ มม พุทฺธพลญฺจ อิทฺธิพลญฺจ ทเสฺสยฺยนฺติ อโตฺถฯ **สเทวมานุสา**ติ เอตฺถ เทวาติ อุปปตฺติเทวา อธิเปฺปตาฯ สห เทเวหีติ สเทวาฯ เก เต? มานุสา, สเทวา เอว มานุสา สเทวมานุสาฯ อถ วา **เทโว**ติ สมฺมุติเทโว, สุ

โทฺธทโน ราชา อธิเปฺปโตฯ สห เทเวน รญฺญา สุโทฺธทเนนาติ สเทวาฯ **มานุสา**ติ ญาติมานุสา, สเทวา สสุโทฺธทนา มานุสา สเทวมานุสา สราชาโน วา เอเต มม ญาติมานุสา มม พลํ น วิชานนฺตีติ อโตฺถฯ เสสเทวาปิ สงฺคหํ คจฺฉนฺติเยวฯ สเพฺพปิ เทวา เทวนเฎฺฐน ‘‘เทวา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เทวนํ นาม ธาตฺวโตฺถ กีฬาทิฯ อถ วา เทวา จ มานุสา จ เทวมานุสา, สห เทวมานุเสหิ สเทวมานุสาฯ เก เต? โลกาติ วจนเสโส ทฎฺฐโพฺพฯ **พุโทฺธ**ติ จตุสจฺจธเมฺม พุโทฺธ อนุพุโทฺธติ พุโทฺธฯ ยถาห –

> ‘‘อภิเญฺญยฺยํ อภิญฺญาตํ, ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ;
> ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม, ตสฺมา พุโทฺธสฺมิ พฺราหฺมณา’’ติฯ (ม. นิ. ๒.๓๙๙; สุ. นิ. ๕๖๓);

อิธ ปน กตฺตุการเก พุทฺธสทฺทสิทฺธิ ทฎฺฐพฺพาฯ อธิคตวิเสเสหิ เทวมนุเสฺสหิ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ วต โส ภควา’’ติ เอวํ พุทฺธตฺตา ญาตตฺตา พุโทฺธฯ อิธ กมฺมการเก พุทฺธสทฺทสิทฺธิ ทฎฺฐพฺพาฯ พุทฺธมสฺส อตฺถีติ วา พุโทฺธ, พุทฺธวนฺตติ อโตฺถฯ ตํ สพฺพํ สทฺทสตฺถานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ **กีทิสโก**ติ กีทิโส กิํสริกฺขโก กิํสทิโส กิํวโณฺณ กิํสณฺฐาโน ทีโฆ วา รโสฺส วาติ อโตฺถฯ

นรุตฺตโมติ นรานํ นเรสุ วา อุตฺตโม ปวโร เสเฎฺฐติ นรุตฺตโมฯ **อิทฺธิพล**นฺติ เอตฺถ อิชฺฌนํ อิทฺธิ นิปฺผตฺติอเตฺถน ปฎิลาภเฎฺฐน จ อิทฺธิฯ อถ วา อิชฺฌนฺติ ตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิทฺธิฯ สา ปน ทสวิธา โหติฯ ยถาห –

> ‘‘อิทฺธิโยติ ทส อิทฺธิโยฯ กตมา ทส? อธิฎฺฐานา อิทฺธิ, วิกุพฺพนา อิทฺธิ, มโนมยา อิทฺธิ, ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ, อริยา อิทฺธิ, กมฺมวิปากชา อิทฺธิ, ปุญฺญวโต อิทฺธิ, วิชฺชามยา อิทฺธิ, ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคปจฺจยา อิชฺฌนเฎฺฐน อิทฺธี’’ติ (ปฎิ. ม. ๓.๑๐)ฯ

ตาสํ อิทํ นานตฺตํ – ปกติยา เอโก พหุกํ อาวเชฺชติ, สตํ วา สหสฺสํ วา อาวชฺชิตฺวา ญาเณน อธิฎฺฐาติ ‘‘พหุโก โหมี’’ติ (ปฎิ. ม. ๓.๑๐) เอวํ วิภชิตฺวา ทสฺสิตา อิทฺธิ อธิฎฺฐานวเสน นิปฺผนฺนตฺตา **อธิฎฺฐานา อิทฺธิ** นามฯ ตสฺสายมโตฺถ – อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฎฺฐาย สเจ สตํ อิจฺฉติ ‘‘สตํ โหมิ, สตํ โหมี’’ติ กามาวจรปริกมฺมจิเตฺตหิ ปริกมฺมํ กตฺวา ปุน อภิญฺญาปาทกํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฎฺฐาย ปุน อาวชฺชิตฺวา อธิฎฺฐาติ, อธิฎฺฐานจิเตฺตน สเหว สตํ โหติฯ สหสฺสาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ ปาทกชฺฌานจิตฺตํ นิมิตฺตารมฺมณํ ปริกมฺมจิตฺตานิ สตารมฺมณานิ วา สหสฺสาทีสุ อญฺญตรารมฺมณานิ วา, ตานิ จ โข วณฺณวเสน, โน ปณฺณตฺติวเสนฯ อธิฎฺฐานจิตฺตมฺปิ สตารมฺมณเมว, ตํ ปน อปฺปนาจิตฺตํ วิย โคตฺรภุอนนฺตรเมว อุปฺปชฺชติ รูปาวจรจตุตฺถฌานิกํ ฯ โส ปน ปกติวณฺณํ วิชหิตฺวา กุมารวณฺณํ วา ทเสฺสติ นาควณฺณํ วา ทเสฺสติฯ สุปณฺณวณฺณํ วา… เป.… วิวิธมฺปิ เสนาพฺยูหํ วา ทเสฺสตีติ (ปฎิ. ม. ๓.๑๓) เอวํ อาคตา อิทฺธิ ปกติวณฺณวิชหนวิการวเสน ปวตฺตตฺตา **วิกุพฺพนิทฺธิ** นามฯ

‘‘อิธ ภิกฺขุ อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปิํ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคิํ อหีนินฺทฺริย’’นฺติ (ปฎิ. ม. ๓.๑๔) อิมินา นเยน อาคตา อิทฺธิ สรีรเสฺสว อพฺภนฺตเร อญฺญสฺส มโนมยสฺส สรีรสฺส นิปฺผตฺติวเสน ปวตฺตตฺตา **มโนมยิทฺธิ** นามฯ

ญาณุปฺปตฺติโต ปุเพฺพ วา ปจฺฉา วา ตงฺขเณ วา เตน อตฺตภาเวน ปฏิลภิตพฺพอรหตฺต ญาณานุภาเวน นิพฺพตฺโต วิเสโส **ญาณวิปฺผาโร อิทฺธิ** นามฯ อายสฺมโต พากุลสฺส จ อาย สฺมโต สํกิจฺจสฺส จ ญาณวิปฺผารา อิทฺธิ, เตสํ วตฺถุ เจตฺถ กเถตพฺพํ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๒๖)ฯ

สมาธิโต ปุเพฺพ วา ปจฺฉา วา ตงฺขเณ วา สมถานุภาเวน นิพฺพตฺโต วิเสโส **สมาธิวิปฺผา รา อิทฺธิ** นามฯ อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ (อุทา. ๓๔), อายสฺมโต สญฺชีว สฺส สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ (ม. นิ. ๑.๕๐๗), อายสฺมโต ขาณุโกณฺฑญฺญสฺส สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.ขาณุโกณฺฑญฺญเตฺถรวตฺถุ), อุตฺตราย อุปาสิกาย สมาธิวิปฺผารา อิทฺธิ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.อุตฺตราอุปาสิกาวตฺถุ; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๖๒), สามาวติยา อุปาสิกาย สมาธิ วิปฺผารา อิทฺธีติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.สามาวตีวตฺถุ; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๖๐-๒๖๑) เตสํ วตฺถูเนตฺถ กเถตพฺพานิ, คนฺถวิตฺถารโทสปริหารตฺถํ ปน มยา น วิตฺถาริตานิฯ

กตมา อริยา อิทฺธิ? อิธ ภิกฺขุ สเจ อากงฺขติ ‘‘ปฏิกฺกูเล อปฺปฏิกฺกูลสญฺญี วิหเรยฺย’’นฺติ อปฺปฏิกฺกูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ, สเจ อากงฺขติ ‘‘อปฺปฏิกฺกูเล ปฏิกฺกูลสญฺญี วิหเรยฺย’’นฺติ ปฏิกฺ กูลสญฺญี ตตฺถ วิหรติ…เป…. อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรติ สโต สมฺปชาโนติ (ปฏิ. ม. ๓.๑๗)ฯ อยญฺหิ เจโตวสิปฺปตฺตานํ อริยานํเยว สมฺภวโต **อริยา อิทฺธิ** นามฯ

กตมา กมฺมวิปากชา อิทฺธิ? สเพฺพสํ ปกฺขีนํ สเพฺพสํ เทวานํ ปฐมกปฺปิกานํ มนุสฺสานํ เอกจฺจานญฺจ วินิปาติกานํ เวหาสคมนาทิกา **กมฺมวิปากชา อิทฺธิ** นามฯ กตมา ปุญฺญวโต อิทฺธิ? ราชา จกฺกวตฺตี เวหาสํ คจฺฉติ สทฺธิํ จตุรงฺคินิยา เสนายฯ ชฏิลกสฺส คหปติสฺส อสีติห โตฺถ สุวณฺณปพฺพโต นิพฺพตฺติฯ อยํ **ปุญฺญวโต อิทฺธิ** นามฯ โฆสกสฺส คหปติโน (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.กุมฺภโฆสกเสฏฺฐิวตฺถุ) สตฺตสุ ฐาเนสุ มารณตฺถาย อุปกฺกเม กเตปิ อโรคภาโว **ปุญฺญวโต อิทฺธิ**ฯ เมณฺฑกเสฏฺฐิสฺส (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.เมณฺฑกเสฏฺฐิวตฺถุ) อฏฺฐกรีสมเตฺต ปเท เส สตฺตรตนมยานํ เมณฺฑกานํ ปาตุภาโว **ปุญฺญวโต อิทฺธิ**ฯ

กตมา วิชฺชามยา อิทฺธิ? วิชฺชาธรา วิชฺชํ ปริชปฺปิตฺวา เวหาสํ คจฺฉนฺติ, อากาเส อนฺตลิ เกฺข หตฺถิมฺปิ ทเสฺสนฺติ…เป…. วิวิธมฺปิ เสนาพฺยูหํ ทเสฺสนฺตีติ (ปฏิ. ม. ๓.๑๘)ฯ อาทิน ยปฺปวตฺตา **วิชฺชามยา อิทฺธิ** นามฯ ตํ ตํ กมฺมํ กตฺวา นิพฺพโตฺต วิเสโส ‘สมฺมาปโยคปจฺจยา อิชฺฌนเฏฺฐน อิทฺธี’ติ อยํ **ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคปจฺจยา อิชฺฌนเฏฺฐน อิทฺธิ** นามฯ อิมิสฺ สา ทสวิธาย อิทฺธิยา พลํ อิทฺธิพลํ นาม, อิทํ มยฺหํ อิทฺธิพลํ น ชานนฺตีติ อโตฺถ (วิสุทฺธิ. ๒.๓๗๕ อาทโย)ฯ

ปญฺญาพลนฺติ สพฺพโลกิยโลกุตฺตรคุณวิเสสทายกํ อรหตฺตมคฺคปญฺญาพลํ อธิเปฺปตํ, ตมฺปิ เอเต น ชานนฺติฯ เกจิ ‘‘ฉนฺนํ อสาธารณญาณานเมตํ อธิวจนํ ปญฺญาพล’’นฺติ วทนฺติฯ **พุทฺธพล**นฺติ เอตฺถ พุทฺธพลํ นาม พุทฺธานุภาโว, ทสพลญาณานิ วาฯ ตตฺถ ทสพลญาณานิ นาม ฐานาฏฺฐานญาณํ, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนกมฺมวิปากชานนญาณํ, สพฺพตฺถคามินิปฏิป ทาญาณํ, อเนกธาตุนานาธาตุโลกชานนญาณํ, นานาธิมุตฺติกญาณํ, อาสยานุสยญาณํ, ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺตีนํ สํกิเลสโวทานวุฏฺฐาเนสุ ยถาภูตญาณํ, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ ญาณํ, จุตูปปาตญาณํ, อาสวกฺขยญาณนฺติ อิมานิ ทสฯ อิเมสํ ทสนฺนํ ญาณานํ อธิวจนํ พุทฺธ พลนฺติฯ **เอทิสน**ฺติ อีทิสํ, อยเมว วา ปาโฐฯ

หนฺทาติ ววสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **อหน**ฺติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยสฺมา ปเนเต มม ญาตกา พุทฺธพลํ วา พุทฺธคุเณ วา น ชานนฺติ, เกวลํ อตฺตโน โมฆชิณฺณภาวํ นิสฺสาย มา

นวเสน สพฺพโลกเชฏฺฐเสฏฺฐํ มํ น วนฺทนฺติฯ ตสฺมา เตสํ มานเกตุ อตฺถิ, ตํ ภญฺชิตฺวา วนฺทนตฺถํ พุทฺธพลํ ทเสฺสยฺยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ทสฺสยิสฺสามี**ติ ทเสฺสยฺยํฯ ‘‘ทเสฺสสฺสามี’’ติ จ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **พุทฺธพล**นฺติ พุทฺธานุภาวํ, พุทฺธญาณวิเสสํ วาฯ **อนุตฺตร**นฺติ นิรุตฺตรํฯ **จงฺกม**นฺติ จงฺกมิตพฺพฏฺฐานํ วุจฺจติฯ **มาปยิสฺสามี**ติ มาเปยฺยํฯ ‘‘จงฺกมนํ มาเปสฺสามี’’ติ จ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **นเภ**ติ อากาเสฯ **สพฺพรตนมณฺฑิต**นฺติ สเพฺพหิ รติชนนเฏฺฐน รตเนหิ มุตฺตา-มณิ-เวฬุริย-สงฺข-สิลา-ปวาฬ-รชต-สุวณฺณ-มสารคลฺล-โลหิตเงฺกหิ ทสหิ ทสหิ มณฺฑิโต อลงฺกโต สพฺพรตนมณฺฑิโต, ตํ สพฺพรตนมณฺฑิตํฯ ‘‘นเภ รตนมณฺฑิต’’นฺติ ปฐนฺติ เกจิฯ

อเถวํ ภควตา จินฺติตมเตฺต ทสสหสฺสจกฺกวาฬวาสิโน ภุมฺมาทโย เทวา ปมุทิตหทยา สาธุการมทํสุฯ ตมตฺถํ ปกาเสเนฺตหิ สงฺคีติการเกหิ –

๖. ‘‘ภุมฺมา มหาราชิกา ตาวตึสา, ยามา จ เทวา ตุสิตา จ นิมฺมิตา;
ปรนิมฺมิตา เยปิ จ พฺรหฺมกายิกา, อานนฺทิตา วิปุลมกํสุ โฆส’’นฺติฯ –

อาทิคาถาโย ฐปิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ **ภุมฺมา**ติ ภุมฺมฏฺฐา, ปาสาณปพฺพตวนรุกฺขาทีสุ ฐิตาฯ **มหาราชิกา**ติ มหาราชปกฺขิกาฯ ภุมฺมฏฺฐานํ เทวตานํ สทฺทํ สุตฺวา อากาสฏฺฐกเทวตา, ตโต อพฺภวลาหกา เทวตา, ตโต อุณฺหวลาหกา เทวตา, ตโต สีตวลาหกา เทวตา, ตโต วสฺสวลาหกา เทวตา, ตโต วาตวลาหกา เทวตา, ตโต จตฺตาโร มหาราชาโน, ตโต ตาวตึสา, ตโต ยามา, ตโต ตุสิตา, ตโต นิมฺมานรตี, ตโต ปรนิมฺมิตวสวตฺตี, ตโต พฺรหฺมกายิกา, ตโต พฺรหฺมปุโรหิตา, ตโต มหาพฺรหฺมาโน, ตโต ปริตฺตาภา, ตโต อปฺปมาณาภา, ตโต อาภสฺสรา, ตโต ปริตฺตสุภา, ตโต อปฺปมาณสุภา, ตโต สุภกิณฺหา, ตโต เวหปฺผลา, ตโต อวิหา, ตโต อตปฺปา, ตโต สุทสฺสา, ตโต สุทสฺสี, ตโต อกนิฏฺฐา เทวตา สทฺทํ สุตฺวา มหนฺตํ สทฺทํ อกํสุฯ อสญฺญิโน จ อรูปาวจรสเตฺต จ ฐเปตฺวา โสตายตนปวตฺติฏฺฐาเน สเพฺพ เทวมนุสฺสนาคาทโย ปีติวสํ คตหทยา อุกฺกุฏฺฐิสทฺทมกํสูติ อโตฺถฯ **อานนฺทิตา**ติ ปมุทิตหทยา, สญฺชาตปีติโสมนสฺสา หุตฺวาติ อโตฺถฯ **วิปุล**นฺติ ปุถุลํฯ

อถ สตฺถา จินฺติตสมนนฺตรเมว โอทาตกสิณสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา – ‘‘ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อาโลโก โหตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ เตน อธิฏฺฐานจิเตฺตน สเหว อาโลโก อโหสิ ปถวิโต ปฏฺฐาย ยาว อกนิฏฺฐภวนาฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘โอภาสิตา จ ปถวี สเทวกา, ปุถู จ โลกนฺตริกา อสํวุตา;
ตโม จ ติโพฺพ วิหโต ตทา อหุ, ทิสฺวาน อเจฺฉรกํ ปาฏิหีร’’นฺติฯ

ตตฺถ **โอภาสิตา**ติ ปกาสิตาฯ **ปถวี**ติ เอตฺถายํ ปถวี จตุพฺพิธา – กกฺขฬปถวี, สสมฺภารปถวี, นิมิตฺตปถวี, สมฺมุติปถวีติฯ ตาสุ ‘‘กตมา จาวุโส, อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ? ยํ อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺตํ กกฺขฬํ ขริคต’’นฺติอาทีสุ (วิภ. ๑๗๓) วุตฺตา อยํ **กกฺขฬปถวี** นามฯ ‘‘โย ปน ภิกฺขุ ปถวิํ ขเณยฺย วา ขณาเปยฺย วา’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๘๕) วุตฺตา สสมฺภารปถวี, เย จ เกสาทโย วีสติ โกฏฺฐาสา, อโยโลหาทโย จ พาหิรา; สาปิ วณฺณาทีหิ สมฺภาเรหิ สทฺธิํ ปถวีติ **สสมฺภารปถวี** นามฯ ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๖๐) **นิมิตฺตปถวี** ‘‘อารมฺมณปถวี’’ติปิ วุจฺจติฯ ปถวีกสิณฌานลาภี เทวโลเก นิพฺพโตฺต อาคมนวเสน ‘‘ปถวีเทโว’’ติ นามํ ลภติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อาโป จ เทวา ปถวี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๔๐) อยํ **สมฺมุติปถวี,**

ปญฺญตฺติปถวี นามาติ เวทิตพฺพาฯ อิธ ปน สสมฺภารปถวี อธิเปฺปตา (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒ ปถวีวารวณฺณนา)ฯ

สเทวกาติ สเทวโลกาฯ ‘‘สเทวตา’’ติปิ ปาโฐ อตฺถิ เจ สุนฺทรตรํ, สเทวโก มนุสฺสโลโก โอภาสิโตติ อตฺโถฯ **ปุถู**ติ พหูฯ **โลกนฺตริกา**ติ อสุรกายนรกานเมตํ อธิวจนํ, ตา ปน ติณฺณํ จกฺกวาฬานํ อนฺตรา เอกา โลกนฺตริกา โหติ, ติณฺณํ สกฏจกฺกานํ อญฺญมญฺญํ อาหจฺจ ฐิตานํ มชฺเฌ โอกาโส วิย เอเกโก โลกนฺตริกนิรโย, ปริมาณโต อฏฺฐโยชนสหโสฺส โหติฯ **อสํวุตา**ติ เหฏฺฐา อปฺปติฏฺฐาฯ **ตโม จา**ติ อนฺธกาโรฯ **ติโพฺพ**ติ พหโล ฆโนฯ จนฺทิมสูริยาโลกาภาวโต นิจฺจนฺธกาโรว โหติฯ **วิหโต**ติ วิทฺธโสฺตฯ **ตทา**ติ ยทา ปน ภควา สเตฺตสุ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ ปาฏิหาริยกรณตฺถํ อาโลกํ ผริ, ตทา โส ตโม ติโพฺพ โลกนฺตริกาสุ ฐิโต, วิหโต วิทฺธโสฺต อโหสีติ อโตฺถฯ

อเจฺฉรกนฺติ อจฺฉราปหรณโยคฺคํ, วิมฺหยวเสน องฺคุลีหิ ปหรณโยคฺคนฺติ อโตฺถฯ **ปาฏิหีร**นฺติ ปฏิปกฺขหรณโต ปาฏิหีรํฯ ปฏิหรติ สตฺตานํ ทิฏฺฐิมาโนปคตานิ จิตฺตานีติ วา ปาฏิหีรํ, อปฺปสนฺนานํ สตฺตานํ ปสาทํ ปฏิอาหรตีติ วา ปาฏิหีรํฯ ‘‘ปาฏิเหร’’นฺติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ เอตฺถ อาโลกวิธานวิเสสเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ทิสฺวาน อเจฺฉรกํ ปาฏิหีร**นฺติ เอตฺถ เทวา จ มนุสฺสา จ โลกนฺตริกาสุ นิพฺพตฺตสตฺตาปิ จ ตํ ภควโต ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปรมปฺปีติโสมนสฺสํ อคมํสูติ อิทํ วจนํ อาหริตฺวา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, อิตรถา น ปุเพฺพน วา ปรํ, น ปเรน วา ปุพฺพํ ยุชฺชติฯ

อิทานิ น เกวลํ มนุสฺสโลเกสฺเวว อาโลโก อตฺถิ, สพฺพตฺถ ติวิเธปิ สงฺขารสโตฺตกาสสงฺขาเต โลเก อาโลโกเยวาติ ทสฺสนตฺถํ –

๘. ‘‘สเทวคนฺธพฺพมนุสฺสรกฺขเส,
อาภา อุฬารา วิปุลา อชายถ;
อิมสฺมิํ โลเก ปรสฺมิโญฺจภยสฺมิํ,
อโธ จ อุทฺธํ ติริยญฺจ วิตฺถต’’นฺติฯ – อยํ คาถา วุตฺตา;

ตตฺถ **เทวา**ติ สมฺมุติเทวา อุปปตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวาติ สเพฺพปิ เทวา อิธ สงฺคหิตาฯ เทวา จ คนฺธพฺพา จ มนุสฺสา จ รกฺขสา จ เทวคนฺธพฺพมนุสฺสรกฺขสาฯ สห เทวคนฺธพฺพมนุสฺสรกฺขเสหีติ **สเทวคนฺธพฺพมนุสฺสรกฺขโส**ฯ โก ปน โส? โลโก, ตสฺมิํ สเทวคนฺธพฺพมนุสฺสรกฺขเส โลเกฯ **อาภา**ติ อาโลโกฯ **อุฬารา**ติ เอตฺถายํ อุฬาร-สโทฺท มธุรเสฏฺฐวิปุลาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘อุฬารานิ ขาทนียโภชนียานิ ขาทนฺติ ภุญฺชนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๖๖) มธุเร ทิสฺสติฯ ‘‘อุฬาราย โข ปน ภวํ วจฺฉายโน ปสํสาย สมณํ โคตมํ ปสํสตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๘๘) เสเฏฺฐฯ ‘‘อติกฺกมฺม เทวานํ เทวานุภาวํ อปฺปมาโณ อุฬาโร โอภาโส’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๒; ม. นิ. ๓.๒๐๑) วิปุเลฯ สฺวายํ อิธ เสเฏฺฐ ทฏฺฐโพฺพ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๔๒; วิ. ว. อฏฺฐ. ๑)ฯ **วิปุลา**ติ อปฺปมาณาฯ **อชายถา**ติ อุปฺปชฺชิ อุทปาทิ ปวตฺติตฺถฯ **อิมสฺมิํ โลเก ปรสฺมิญฺจา**ติ อิมสฺมิํ มนุสฺสโลเก จ ปรสฺมิํ เทวโลเก จาติ อโตฺถฯ **อุภยสฺมิ**นฺติ ตทุภยสฺมิํ, อชฺฌตฺตพหิทฺธาทีสุ วิย ทฏฺฐพฺพํฯ **อโธ จา**ติ อวีจิอาทีสุ นิรเยสุฯ **อุทฺธ**นฺติ ภวคฺคโตปิ อุทฺธํ อชฏากาเสปิฯ **ติริยญฺจา**ติ ติริยโตปิ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุฯ **วิตฺถต**นฺติ วิสฏํฯ อนฺธการํ วิธมิตฺวา วุตฺตปฺปการํ โลกญฺจ ปเทสญฺจ อโชฺฌตฺถริตฺวา อาภา ปวตฺติตฺถาติ อโตฺถฯ อถ วา **ติริยญฺจ วิตฺถต**นฺติ ติริยโต วิตฺถตํ มหนฺตํ, อปฺปมาณํ ปเทสํ อาภา ผริตฺวา อฏฺฐาสีติ อโตฺถฯ

อถ ภควา ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ อาโลกผรณํ กตฺวา อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย อาวชฺชิตฺวา อธิฏฺฐานจิตฺเตน อากาสมพฺภุคฺคนฺตฺวา เตสํ ญาตีนํ สีเสสุ ปาทปํสุํ โอกิรมาโน วิย มหติยา เทวมนุสฺสปริสาย มชฺเฌ ยมกปาฏิหาริยํ ทสฺเสสิฯ ตํ ปน ปาฬิโต เอวํ เวทิตพฺพํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๖) –

“กตมํ ตถาคตสฺส ยมกปาฏิหีเร ญาณํ? อิธ ตถาคโต ยมกปาฏิหีรํ กโรติ อสาธารณํ สาวเกหิ อุปริมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ เหฏฺฐิมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, อุปริมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… ปุรตฺถิมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ปจฺฉิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ ปจฺฉิมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ปุรตฺถิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… ทกฺขิณอกฺขิโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามอกฺขิโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ วามอกฺขิโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณอกฺขิโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… ทกฺขิณกณฺณโสตโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามกณฺณโสตโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ วามกณฺณโสตโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณกณฺณโสตโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… ทกฺขิณนาสิกาโสตโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามนาสิกาโสตโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ วามนาสิกาโสตโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณนาสิกาโสตโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… ทกฺขิณอํสกูฏโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามอํสกูฏโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ วามอํสกูฏโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณอํสกูฏโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… ทกฺขิณหตฺถโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามหตฺถโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ วามหตฺถโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณหตฺถโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… ทกฺขิณปสฺสโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามปสฺสโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ วามปสฺสโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณปสฺสโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… ทกฺขิณปาทโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, วามปาทโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ วามปาทโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, ทกฺขิณปาทโต อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… องฺคุลงฺคุเลหิ อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, องฺคุลนฺตริกาหิ อุทกธารา ปวตฺตติฯ องฺคุลนฺตริกาหิ อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, องฺคุลงฺคุเลหิ อุทกธารา ปวตฺตติ…เป.… เอเกกโลมโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, เอเกกโลมโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ โลมกูปโต โลมกูปโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, โลมกูปโต โลมกูปโต อุทกธารา ปวตฺตติ – ฉนฺนํ วณฺณานํ นีลานํ ปีตกานํ โลหิตกานํ โอทาตานํ มญฺชิฏฺฐานํ ปภสฺสรานํฯ

“ภควา จงฺกมติ, นิมฺมิโต ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กปฺเปติฯ ภควา ติฏฺฐติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กปฺเปติฯ ภควา นิสีทติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา เสยฺยํ วา กปฺเปติฯ ภควา เสยฺยํ กปฺเปติ, นิมฺมิโต จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วาฯ นิมฺมิโต จงฺกมติ, ภควา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กปฺเปติฯ นิมฺมิโต ติฏฺฐติ, ภควา จงฺกมติ วา นิสีทติ วา เสยฺยํ วา กปฺเปติฯ นิมฺมิโต นิสีทติ, ภควา จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา เสยฺยํ วา กปฺเปติฯ นิมฺมิโต เสยฺยํ กปฺเปติ, ภควา จงฺกมติ วา ติฏฺฐติ วา นิสีทติ วา, อิทํ ตถาคตสฺส ยมกปาฏิหีเร ญาณนฺติ เวทิตพฺพํ”ฯ

ตสฺส ปน ภควโต เตโชกสิณสมาปตฺติวเสน อุปริมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติฯ อาโปกสิณสมาปตฺติวเสน เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตตีติ ปุน อุทกธาราย ปวตฺตฏฺฐานโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, อคฺคิกฺขนฺธสฺส ปวตฺตฏฺฐานโต อุทกธารา ปวตฺตตีติ ทสฺเสตุํ, “เหฏฺฐิมกายโต อคฺคิกฺขนฺโธ ปวตฺตติ, อุปริมกายโต อุทกธารา ปวตฺตตี”ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพาฯ เอเสว นโย เสสปเทสุปิฯ อคฺคิกฺขนฺโธ ปเนตฺถ อุทกธาราย อสมฺมิสฺโสว อโหสิฯ ตถา อุทก

ธารา อคฺคิกฺขนฺเธน; รสฺมีสุ ปน ทุติยา ทุติยา รสฺมิ ปุริมาย ปุริมาย ยมกา วิย เอกกฺขเณ ปวตฺตติฯ ทฺวินฺนญฺจ จิตฺตานํ เอกกฺขเณ ปวตฺติ นาม นตฺถิ, พุทฺธานํ ปน ภวงฺคปริวาสสฺส ลหุกตาย ปญฺจหากาเรหิ จิณฺณวสิตาย เอตา รสฺมิโย เอกกฺขเณ วิย ปวตฺตนฺติ, ตสฺสา ปน รสฺมิยา อาวชฺชนปริกมฺมาธิฏฺฐานานิ วิสุํเยวฯ นีลรสฺมิอตฺถาย หิ ภควา นีลกสิณํ สมาปชฺชติฯ ปีตรสฺมิอาทีนํ อตฺถาย ปีตกสิณาทีนิ สมาปชฺชติฯ

เอวํ ภควโต ยมกปาฏิหีเร กยิรมาเน สกลสฺสาปิ ทสสหสฺสจกฺกวาฬสฺส อลงฺการกรณกาโล วิย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘สตฺตุตฺตโม อนธิวโร วินายโก, สตฺถา อหู เทวมนุสฺสปูชิโต;
มหานุภาโว สตปุญฺญลกฺขโณ, ทเสฺสสิ อเจฺฉรกํ ปาฏิหีร’’นฺติฯ

ตตฺถ **สตฺตุตฺตโม**ติ อตฺตโน สีลาทีหิ คุเณหิ สเพฺพสุ สเตฺตสุ อุตฺตโม ปวโร เสฏฺฐติ สตฺตุตฺตโม, สตฺตานํ วา อุตฺตโม สตฺตุตฺตโมฯ **สตฺต**นฺติ หิ ญาณสฺส นามํ, เตน ทสพลจตุเวสารชฺชฉอสาธารณญาณสงฺขาเตน สเตฺตน เสฏฺฐ อุตฺตโมติ สตฺตุตฺตโม, สมานาธิกรณวเสน สโตฺต อุตฺตโมติ วา สตฺตุตฺตโมฯ ยทิ เอวํ ‘‘อุตฺตมสโตฺต’’ติ วตฺตพฺพํ อุตฺตม-สทฺทสฺส ปุพฺพนิปาตปาโฐโตฯ น ปเนส เภโท อนิยมโต พหุลวจนโต จ นรุตฺตมปุริสุตฺตมนรวราทิ-สทฺทา วิย ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา สตฺตํ อุตฺตมํ ยสฺส โส สตฺตุตฺตโม, อิธาปิ จ อุตฺตม-สทฺทสฺส ปุพฺพนิปาโต ภวติฯ อุตฺตมสโตฺตติ วิเสสนสฺส ปุพฺพนิปาตปาโฐโต ‘‘จิตฺตคู ปทฺธคู’’ติ เอตฺถ วิยาติ นายํ โทโสฯ อุภยวิเสสนโต วา อาหิตคฺคิอาทิปาโฐ วิย ทฏฺฐโพฺพฯ **วินายโก**ติ พหูหิ วินยนูปาเยหิ สเตฺต วิเนติ ทเมตีติ วินายโกฯ **สตฺถา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเตฺถหิ ยถารหํ สเตฺต อนุสาสตีติ สตฺถาฯ **อหู**ติ อโหสิฯ **เทวมนุสฺสปูชิโต**ติ ทิเพฺพหิ ปญฺจกามคุเณหิ ทิพฺพนฺติ กีฬนฺตีติ เทวาฯ มนสฺส อุสฺสนฺนตฺตา มนุสฺสา, เทวา จ มนุสฺสา จ เทวมนุสฺสา, เทวมนุเสฺสหิ ปูชิโต เทวมนุสฺสปูชิโตฯ ปุปฺผาทิปูชาย จ ปจฺจยปูชาย จ ปูชิโต, อปจิโตติ อโตฺถฯ กสฺมา ปน เทวมนุสฺสานเมว คหณํ กตํ, นนุ ภควา ติรจฺฉานคเตหิปิ อารวาฬกาฬาปลาลธนปาลปาลิเลยฺยกนาคาทีหิ สาตาคิราฬวกเหมวตสูจิโลมขรโลมยกฺขาทีหิ วินิปาตคเตหิปิ ปูชิโตเยวาติ? สจฺจเมเวตํ, อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน สพฺพปุคฺคลปริเจฺฉทวเสน เจตํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **มหานุภาโว**ติ มหตา พุทฺธานุภาเวน สมนฺนาคโตฯ **สตปุญฺญลกฺขโณ**ติ อนเนฺตสุ จกฺกวาเฬสุ สเพฺพ สตฺตา เอเกกํ ปุญฺญกมฺมํ สตกฺขตฺตุํ กเรยฺยุํ เอตฺตเกหิ ชเนหิ กตกมฺมํ โพธิสโตฺต สยเมว เอกโก สตคุณํ กตฺวา นิพฺพโตฺตฯ ตสฺมา ‘‘สตปุญฺญลกฺขโณ’’ติ วุจฺจติฯ เกจิ ปน ‘‘สเตน สเตน ปุญฺญกเมฺมน นิพฺพตฺตเอเกกลกฺขโณ’’ติ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ สเนฺต โย โกจิ พุโทฺธ ภเวยฺยา’’ติ ตํ อฏฺฐกถาสุ ปฏิกฺขิตฺตํฯ **ทเสฺสสี**ติ สเพฺพสํ เทวมนุสฺสานํ อติวิมฺหยกรํ ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิฯ

อถ สตฺถา อากาเส ปาฏิหาริยํ กตฺวา มหาชนสฺส จิตฺตาจารํ โอโลเกตฺวา ตสฺส อชฺฌาสยานุกูลํ ธมฺมกถํ จงฺกมโนฺต กเถตุกาโม อากาเส ทสสหสฺสจกฺกวาฬวิตฺถตํ สพฺพรตนมยํ รตนจงฺกมํ มาเปสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘โส ยาจิโต เทววเรน จกฺขุมา, อตฺถํ สเมกฺขิตฺวา ตทา นรุตฺตโม;
จงฺกมํ มาปยิ โลกนายโก, สุนิฏฺฐิตํ สพฺพรตนนิมฺมิต’’นฺติฯ

ตตฺถ **โส**ติ โส สตฺถาฯ **ยาจิโต**ติ ปฐมเมว อฏฺฐเม สตฺตาเห ธมฺมเทสนาย ยาจิโตติ อโตฺถฯ **เทววเรนา**ติ สหมฺปติพฺรหฺมุนาฯ **จกฺขุมา**ติ เอตฺถ จกฺขตีติ จกฺขุ, สมวิสมํ วิภาวยตีติ อ

โตฺถฯ ตํ ปน จกฺขุ ทุวิธํ – ญาณจกฺขุ, มํสจกฺขูติฯ ตตฺถ ญาณจกฺขุ ปญฺจวิธํ – พุทฺธจกฺขุ, ธมฺมจกฺขุ, สมนฺตจกฺขุ, ทิพฺพจกฺขุ, ปญฺญาจกฺขูติฯ เตสุ **พุทฺธจกฺขุ** นาม อาสยานุสยญาณญฺจ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณญฺจ, ยํ ''พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกนฺโต''ติ (ที. นิ. ๒.๖๙; ม. นิ. ๑.๒๘๓; ๒.๓๓๙; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๙) อาคตํฯ **ธมฺมจกฺขุ** นาม เหฏฺฐิมา ตโย มคฺคา ตีณิ จ ผลานิ, ยํ ''วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาที''ติ (ที. นิ. ๑.๓๕๕; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๖; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) อาคตํฯ **สมนฺตจกฺขุ** นาม สพฺพญฺญุตญฺญาณํ , ยํ ''ตถูปมํ ธมฺมมยํ, สุเมธ, ปาสาทมารุยฺห สมนฺตจกฺขู''ติ (ที. นิ. ๒.๗๐; ม. นิ. ๑.๒๘๒; ๒.๓๓๘; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๘) อาคตํฯ **ทิพฺพจกฺขุ** นาม อาโลกวฑฺฒเนน อุปฺปนฺนาภิญฺญาจิตฺเตน สมฺปยุตฺตญาณํ, ยํ ''ทิเพฺพน จกฺขุนา วิสุทฺเธนา''ติ (ม. นิ. ๑.๑๔๘, ๒๘๔, ๓๘๕, ๔๓๒; ๒.๓๔๑; ๓.๘๒, ๒๖๑; มหาว. ๑๐) อาคตํฯ **ปญฺญาจกฺขุ** นาม ''จกฺขุํ อุทปาทิ, ญาณํ อุทปาที''ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๒; มหาว. ๑๕; กถา. ๔๐๕; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) เอตฺถ ปุเพฺพนิวาสาทิญาณํ ปญฺญาจกฺขูติ อาคตํฯ

มํสจกฺขุ นาม ''จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จา''ติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔, ๔๐๐; ๓.๔๒๑, ๔๒๕-๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓; ๔.๖๐; กถา. ๔๖๕, ๔๖๗) เอตฺถ ปสาทมํสจกฺขุ วุตฺตํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๓)ฯ ตํ ปน ทุวิธํ – สสมฺภารจกฺขุ ปสาทจกฺขูติฯ เตสุ ยฺวายํ อกฺขิกูปเก อกฺขิปตฺตเกหิ ปริวาริโต มํสปิโณฺฑ ยตฺถ จตโสฺส ธาตุโย วณฺณคนฺธรโสชา สมฺภโว ชีวิตํ ภาโว จกฺขุปสาโท กายปสาโทติ สเงฺขปโต เตรส สมฺภารา โหนฺติฯ วิตฺถารโต ปน สมฺภวมานานิ จตุสมุฏฺฐานานิ ฉตฺติํส ชีวิตํ ภาโว จกฺขุปสาโท กายปสาโทติ อิเม กมฺมสมุฏฺฐานา จตฺตาโร จาติ สสมฺภารา โหนฺติ, อิทํ **สสมฺภารจกฺขุ** นามฯ ยํ ปน เสตมณฺฑลปริจฺฉิเนฺนน กณฺหมณฺฑเลน ปริวาริเต ทิฏฺฐมณฺฑเล สนฺนิวิฏฺฐํ รูปทสฺสนสมตฺถํ ปสาทมตฺตํ, อิทํ **ปสาทจกฺขุ** นามฯ สพฺพานิ ปเนตานิ เอกวิธานิ อนิจฺจโต สงฺขตโต, ทุวิธานิ สาสวานาสวโต โลกิยโลกุตฺตรโต, ติวิธานิ ภูมิโต อุปาทิณฺณตฺติกโต, จตุพฺพิธานิ เอกนฺตปริตฺตอปฺปมาณานิยตารมฺมณโต, ปญฺจวิธานิ รูปนิพฺพานารูปสพฺพารมฺมณานารมฺมณวเสน, ฉพฺพิธานิ โหนฺติ พุทฺธจกฺขาทิวเสนฯ อิเจฺจวเมตานิ วุตฺตปฺปการานิ จกฺขูนิ อสฺส ภควโต สนฺตีติ ภควา **จกฺขุมา**ติ วุจฺจติฯ **อตฺถํ สเมกฺขิตฺวา**ติ จงฺกมํ มาเปตฺวา, ธมฺมเทสนานิมิตฺตํ เทวมนุสฺสานํ หิตตฺถํ อุปปริกฺขิตฺวา อุปธาเรตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **มาปยี**ติ มาเปสิฯ **โลกนายโก**ติ สคฺคโมกฺขาภิมุขํ โลกํ นยตีติ โลกนายโกฯ **สุนิฏฺฐิต**นฺติ สุฏฺฐุ นิฏฺฐิตํ, ปริโยสิตนฺติ อโตฺถฯ **สพฺพรตนนิมฺมิต**นฺติ ทสวิธรตนมยํฯ

อิทานิ ภควโต ติวิธปาฏิหาริยสมฺปตฺติทสฺสนตฺถํ –

๑๑. ''อิทฺธี จ อาเทสนานุสาสนี, ติปาฏิหีเร ภควา วสี อหุ;
จงฺกมํ มาปยิ โลกนายโก, สุนิฏฺฐิตํ สพฺพรตนนิมฺมิต''นฺติฯ – วุตฺตํ;

ตตฺถ **อิทฺธี**ติ อิทฺธิวิธํ อิทฺธิปาฏิหาริยํ นามฯ ตํ ปน เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหตีติอาทินยปฺปวตฺตํ (ที. นิ. ๑.๒๓๙; ม. นิ. ๑.๑๔๗; ปฏิ. ม. ๓.๑๐)ฯ **อาเทสนา**ติ ปรสฺส จิตฺตาจารํ ญตฺวา กถนํ อาเทสนาปาฏิหาริยํ, ตํ สาวกานญฺจ พุทฺธานญฺจ สตตธมฺมเทสนาฯ **อนุสาสนี**ติ อนุสาสนิปาฏิหาริยํ, ตสฺส ตสฺส อชฺฌาสยานุกูลโมวาโทติ อโตฺถฯ อิติ เอตานิ ตีณิ ปาฏิหาริยานิฯ ตตฺถ อิทฺธิปาฏิหาริเยน อนุสาสนิปาฏิหาริยํ มหาโมคฺคลฺลานสฺส อาจิณฺณํ, อาเทสนาปาฏิหาริเยน อนุสาสนิปาฏิหาริยํ ธมฺมเสนาปติสฺส, อนุสาสนิปาฏิหาริยํ ปน พุทฺธานํ สตตธมฺมเทสนาฯ **ติปาฏิหีเร**ติ เอเตสุ ตีสุ ปาฏิหาริเยสูติ อโตฺถฯ **ภควา**ติ อิทํ คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนํฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

“ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตมํ;
ครุคารวยุตฺโต โส, ภควา เตน วุจฺจตี”ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๒; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.มูลปริยายสุตฺตวณฺณนา; ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑ เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; อิติวุ. อฏฺฐ. นิทานวณฺณนา; มหานิ. อฏฺฐ. ๕๐);

วสีติ เอตสฺมึ ติวิเธปิ ปาฏิหาริเย วสิปฺปตฺโต, จิณฺณวสีติ อตฺโถฯ **วสิโย** นาม ปญฺจ วสิโย – อาวชฺชนสมาปชฺชนอธิฏฺฐานวุฏฺฐานปจฺจเวกฺขณสงฺขาตาฯ ตตฺร ยํ ยํ ฌานํ ยถิจฺฉกํ ยทิจฺฉกํ ยาวติจฺฉกํ อาวชฺชติ อาวชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ สีฆํ อาวเชฺชตุํ สมตฺถตา **อาวชฺชนวสี** นามฯ ตถา ยํ ยํ ฌานํ ยถิจฺฉกํ…เป.… สมาปชฺชติ สมาปชฺชนาย ทนฺธายิตตฺตํ นตฺถีติ สีฆํ สมาปชฺชนสมตฺถตา **สมาปชฺชนวสี** นามฯ ทีฆํ กาลํ ฐเปตุํ สมตฺถตา **อธิฏฺฐานวสี** นามฯ ตเถว ลหุํ วุฏฺฐาตุํ สมตฺถตา **วุฏฺฐานวสี** นามฯ **ปจฺจเวกฺขณวสี** ปน ปจฺจเวกฺขณชวนาเนว โหนฺติ ตานิ อาวชฺชนานนฺตราเนว หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อาวชฺชนวสิยา เอว วุตฺตานิฯ อิติ อิมาสุ ปญฺจสุ วสีสุ จิณฺณวสิตา วสี นาม โหติฯ เตน วุตฺตํ – “ติปาฏิหีเร ภควา วสี อหู”ติฯ

อิทานิ ตสฺส รตนจงฺกมสฺส นิมฺมิตวิธานสฺส ทสฺสนตฺถํ –

๑๒. “ทสสหสฺสีโลกธาตุยา, สิเนรุปพฺพตุตฺตเม;
ถเมฺภว ทเสฺสสิ ปฏิปาฏิยา, จงฺกเม รตนามเย”ติฯ – อาทิคาถาโย วุตฺตา;

ตตฺถ **ทสสหสฺสีโลกธาตุยา**ติ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุฯ **สิเนรุปพฺพตุตฺตเม**ติ มหาเมรุสงฺขาเต เสฏฺฐปพฺพเตฯ **ถเมฺภวา**ติ ถเมฺภ วิย ทสจกฺกวาฬสหเสฺสสุ เย สิเนรุปพฺพตา, เต ปฏิปาฏิยา ฐิเต สุวณฺณถเมฺภ วิย กตฺวา เตสํ อุปริ จงฺกมํ มาเปตฺวา ทเสฺสสีติ อตฺโถฯ **รตนามเย**ติ รตนมเยฯ

๑๓. **ทสสหสฺสี อติกฺกมฺมา**ติ รตนจงฺกมํ ปน ภควา มาเปนฺโต ตสฺส เอกํ โกฏึ สพฺพปริยนฺตํ ปาจีนจกฺกวาฬมุขวฏฺฏึ เอกํ โกฏึ ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏึ อติกฺกมิตฺวา ฐิตํ กตฺวา มาเปสิฯ เตน วุตฺตํ –

“ทสสหสฺสี อติกฺกมฺม, จงฺกมํ มาปยี ชิโน;
สพฺพโสณฺณมยา ปเสฺส, จงฺกเม รตนามเย”ติฯ

ตตฺถ **ชิโน**ติ กิเลสาริชยนโต ชิโนฯ **สพฺพโสณฺณมยา ปเสฺส**ติ ตสฺส ปน เอวํ นิมฺมิตสฺส จงฺกมสฺส อุภยปเสฺสสุ สุวณฺณมยา ปรมรมณียา มริยาทภูมิ อโหสิ, มเชฺฌ มณิมยาติ อธิปฺปาโยฯ

๑๔. **ตุลาสงฺฆาฏา**ติ ตุลายุคฬา, ตา นานารตนมยาติ เวทิตพฺพาฯ **อนุวคฺคา**ติ อนุรูปาฯ **โสวณฺณผลกตฺถตา**ติ โสวณฺณมเยหิ ผลเกหิ อตฺถตา, ตุลาสงฺฆาตานํ อุปริ สุวณฺณมโย ปทรจฺฉโทติ อตฺโถฯ **เวทิกา สพฺพโสวณฺณา**ติ เวทิกา ปน สพฺพาปิ สุวณฺณมยา, ยา ปเนสา จงฺกมนปริเกฺขปเวทิกา, สา เอกาว อเณฺณหิ รตเนหิ อสมฺมิสฺสาติ อตฺโถฯ **ทุภโต ปเสฺสสุ นิมฺมิตา**ติ อุโภสุ ปเสฺสสุ นิมฺมิตาฯ **ท**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ

๑๕. **มณิมุตฺตาวาลุกากิณฺณา**ติ มณิมุตฺตามยวาลุกากิณฺณาฯ อถ วา มณโย จ มุตฺตา จ วาลุกา จ มณิมุตฺตาวาลุกาฯ ตาหิ มณิมุตฺตาวาลุกาหิ อากิณฺณา สนฺถตาติ มณิมุตฺตาวาลุกากิณฺณาฯ **นิมฺมิโต**ติ อิมินากาเรน นิมฺมิโต กโตฯ **รตนามโย**ติ สพฺพรตนมโย, จงฺกโมติ อ

โต฿ฯ **โอภาเสติ ทิสา สพฺพา**ติ สพฺพาปิ ทส ทิสา โอภาเสติ ปกาเสติฯ **สตรํสีวา**ติ สหสฺสรํสิอาทิโจฺจ วิยฯ **อุคฺคโต**ติ อุทิโตฯ ยถา ปน อพฺภุคฺคโต สหสฺสรํสิ สพฺพาปิ ทส ทิสา โอภาเสติ, เอวเมว เอโสปิ สพฺพรตนมโย จงฺกโม โอภาเสตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ปน นิฏฺฐิเต จงฺกเม ตตฺถ ภควโต ปวตฺติทสฺสนตฺถํ –

๑๖. ''ตสฺมิํ จงฺกมเน ธีโร, ทฺวตฺติํสวรลกฺขโณ;
วิโรจมาโน สมฺพุโทฺธ, จงฺกเม จงฺกมี ชิโนฯ

๑๗. ''ทิพฺพํ มนฺทารวํ ปุปฺผํ, ปทุมํ ปาริฉตฺตกํ;
จงฺกมเน โอกิรนฺติ, สเพฺพ เทวา สมาคตาฯ

๑๘. ''ปสฺสนฺติ ตํ เทวสงฺฆา, ทสสหสฺสี ปโมทิตา;
นมสฺสมานา นิปตนฺติ, ตุฎฺฐหฎฺฐา ปโมทิตา''ติฯ – คาถาโย วุตฺตา;

ตตฺถ **ธีโร**ติ ธิติยุโตฺตฯ **ทฺวตฺติํสวรลกฺขโณ**ติ สุปฺปติฎฺฐิตปาทตลาทีหิ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขเณหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ **ทิพฺพ**นฺติ เทวโลเก ภวํ ชาตํ ทิพฺพํฯ **ปาริฉตฺตก**นฺติ เทวานํ ตาวติํสานํ โกวิฬารรุกฺขสฺส นิสฺสเนฺทน สมนฺตา โยชนสตปริมาโณ ปรมทสฺสนีโย ปาริจฺฉตฺตกรุโกฺข นิพฺพตฺติฯ ยสฺมิํ ปุปฺผิเต สกลํ เทวนครํ เอกสุรภิคนฺธวาสิตํ โหติ, ตสฺส กุสุมเรณุโอกิณฺณานิ นวกนกวิมานานิ ปิญฺชรานิ หุตฺวา ขายนฺติฯ อิมสฺส ปน ปาริจฺฉตฺตกรุกฺขสฺส ปุปฺผญฺจ ปาริจฺฉตฺตกนฺติ วุตฺตํฯ **จงฺกเม โอกิรนฺตี**ติ ตสฺมิํ รตนจงฺกเม อวกิรนฺติ, เตน วุตฺตปฺปกาเรน ปุเปฺผน ตสฺมิํ จงฺกเม จงฺกมมานํ ภควนฺตํ ปูเชนฺตีติ อโตฺถฯ **สเพฺพ เทวา**ติ กามาวจรเทวาทโย เทวาฯ เตนาห ''ปสฺสนฺติ ตํ เทวสงฺฆา''ติฯ ตํ ภควนฺตํ รตนจงฺกมเน จงฺกมนฺตํ สเกสุ อาลเยสุปิ ปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ทสสหสฺสี**ติ ภุมฺมเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, ทสสหสฺสิยํ เทวสงฺฆา ตํ ปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปโมทิตา**ติ ปมุทิตาฯ **นิปตนฺตี**ติ สนฺนิปตนฺติฯ **ตุฎฺฐหฎฺฐา**ติ ปีติวเสน ตุฎฺฐหฎฺฐาฯ **ปโมทิตา**ติ อิทานิ วตฺตเพฺพหิ ตาวติํสาทิเทเวหิ สทฺธินฺติ สมฺพโนฺธ ทฎฺฐโพฺพ, อิตรถา ปุนรุตฺติโทสโต น มุจฺจติฯ อถ วา ปโมทิตา ตํ ภควนฺตํ ปสฺสนฺติ, ตุฎฺฐหฎฺฐา ปโมทิตา ตหิํ ตหิํ สนฺนิปตนฺตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ เย ปสฺสิํสุ เย สนฺนิปติํสุ, เต สรูปโต ทเสฺสตุํ –

๑๙. ''ตาวติํสา จ ยามา จ, ตุสิตา จาปิ เทวตา;
นิมฺมานรติโน เทวา, เย เทวา วสวตฺติโน;
อุทคฺคจิตฺตา สุมนา, ปสฺสนฺติ โลกนายกํฯ

๒๐. ''สเทวคนฺธพฺพมนุสฺสรกฺขสา , นาคา สุปณฺณา อถ วาปิ กินฺนรา;
ปสฺสนฺติ ตํ โลกหิตานุกมฺปกํ, นเภว อจฺจุคฺคตจนฺทมณฺฑลํฯ

๒๑. ''อาภสฺสรา สุภกิณฺหา, เวหปฺผลา อกนิฎฺฐา จ เทวตา;
สุสุทฺธสุกฺกวตฺถวสนา, ติฎฺฐนฺติ ปญฺชลีกตาฯ

๒๒. ''มุญฺจนฺติ ปุปฺผํ ปน ปญฺจวณฺณิกํ, มนฺทารวํ จนฺทนจุณฺณมิสฺสิตํ;
ภเมนฺติ เจลานิ จ อมฺพเร ตทา, อโห ชิโน โลกหิตานุกมฺปโก''ติฯ –

อิมา คาถาโย วุตฺตาฯ

ตตฺถ **อุทคฺคจิตฺตา**ติ ปีติโสมนสฺสวเสน อุทคฺคจิตฺตาฯ **สุมนา**ติ อุทคฺคจิตฺตตฺตา เอว สุมนาฯ **โลกหิตานุกมฺปก**นฺติ โลกหิตญฺจ โลกานุกมฺปกญฺจฯ โลกหิเตน วา อนุกมฺปกํ โลกหิตานุกมฺปกํฯ **นเภว อจฺจุคฺคตจนฺทมณฺฑล**นฺติ เอตฺถ อากาเส อภินโวทิตํ ปริปุณฺณํ สโพฺพปทฺทววินิมุตฺตํ สรทสมเย จนฺทมณฺฑลํ วิย พุทฺธสิริยา วิโรจมานํ นยนานนฺทกรํ ปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ

อาภสฺสราติ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน วุตฺตํฯ ปริตฺตาภอปฺปมาณาภอาภสฺสราปริตฺตมชฺฌิมปณีตเภเทน ทุติยชฺฌาเนนาภินิพฺพตฺตา สเพฺพว คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ **สุภกิณฺหา**ติ อิทํ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสเนว วุตฺตํ, ตสฺมา ปริตฺตสุภอปฺปมาณสุภสุภกิณฺหาปริตฺตาทิเภเทน ตติยชฺฌาเนน นิพฺพตฺตา สเพฺพว คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ **เวหปฺผลา**ติ วิปุลา ผลาติ เวหปฺผลาฯ เต จตุตฺถชฺฌานนิพฺพตฺตา อสญฺญสเตฺตหิ เอกตลวาสิโนฯ เหฏฺฐา ปน ปฐมชฺฌานนิพฺพตฺตา พฺรหฺมกายิกาทโย ทสฺสิตาฯ ตสฺมา อิธ น ทสฺสิตาฯ จกฺขุโสตานมภาวโต อสญฺญสตฺตา จ อรูปีโน จ อิธ น อุทฺทิฏฺฐาฯ **อกนิฏฺฐา จ เทวตา**ติ อิธาปิ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสเนว วุตฺตํฯ ตสฺมา อวิหาตปฺปสุทสฺสาสุทสฺสีอกนิฏฺฐสงฺขาตา ปญฺจปิ สุทฺธาวาสา คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ **สุสุทฺธสุกฺกวตฺถวสนา**ติ สุฏฺฐุ สุทฺธานิ สุสุทฺธานิ สุกฺกานิ โอทาตานิฯ สุสุทฺธานิ สุกฺกานิ วตฺถานิ นิวตฺถานิ เจว ปารุตานิ จ เยหิ เต สุสุทฺธสุกฺกวตฺถวสนา, ปริทหิตปริสุทฺธปณฺฑรวตฺถาติ อโตฺถฯ ‘‘สุสุทฺธสุกฺกวสนา’’ติปิ ปาโฐฯ **ปญฺชลีกตา**ติ กตปญฺชลิกา กมลมกุลสทิสํ อญฺชลิํ สิรสิ กตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ

มุญฺจนฺตีติ โอกิรนฺติฯ **ปุปฺผํ ปนา**ติ กุสุมํ ปนฯ ‘‘ปุปฺผานิ วา’’ติปิ ปาโฐ, วจนวิปริยาโส ทฏฺฐโพฺพ, อโตฺถ ปนสฺส โสเยวฯ **ปญฺจวณฺณิก**นฺติ ปญฺจวณฺณํ – นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐกวณฺณวเสน ปญฺจวณฺณํฯ **จนฺทนจุณฺณมิสฺสิต**นฺติ จนฺทนจุเณฺณน มิสฺสิตํฯ **ภเมนฺติ เจลานี**ติ ภมยนฺติ วตฺถานิฯ **อโห ชิโน โลกหิตานุกมฺปโก**ติ ‘‘อโห ชิโน โลกหิโต อโห จ โลกหิตานุกมฺปโก อโห การุณิโก’’ติ เอวมาทีนิ ถุติวจนานิ อุคฺคิรนฺตาฯ มุญฺจนฺติ ปุปฺผํ ภมยนฺติ เจลานีติ สมฺพโนฺธฯ

อิทานิ เตหิ ปยุตฺตานิ ถุติวจนานิ ทเสฺสตุํ อิมา คาถาโย วุตฺตา –

๒๓. ‘‘ตุวํ สตฺถา จ เกตู จ, ธโช ยูโป จ ปาณินํ;
ปรายโน ปติฏฺฐา จ, ทีโป จ ทฺวิปทุตฺตโมฯ

๒๔. ‘‘ทสสหสฺสีโลกธาตุยา, เทวตาโย มหิทฺธิกา;
ปริวาเรตฺวา นมสฺสนฺติ, ตุฏฺฐหฏฺฐา ปโมทิตาฯ

๒๕. ‘‘เทวตา เทวกญฺญา จ, ปสนฺนา ตุฏฺฐมานสา;
ปญฺจวณฺณิกปุเปฺผหิ, ปูชยนฺติ นราสภํฯ

๒๖. ‘‘ปสฺสนฺติ ตํ เทวสงฺฆา, ปสนฺนา ตุฏฺฐมานสา;
ปญฺจวณฺณิกปุเปฺผหิ, ปูชยนฺติ นราสภํฯ

๒๗. ‘‘อโห อจฺฉริยํ โลเก, อพฺภุตํ โลมหํสนํ;
น เมทิสํ ภูตปุพฺพํ, อเจฺฉรํ โลมหํสนํฯ

๒๘. ‘‘สกสกมฺหิ ภวเน, นิสีทิตฺวาน เทวตา;

หสนฺติ ตา มหาหสิตํ, ทิสฺวานเจฺฉรกํ นเภฯ

๒๙. ‘‘อากาสฎฺฐา จ ภูมฎฺฐา, ติณปนฺถนิวาสิโน;
กตญฺชลี นมสฺสนฺติ, ตุฎฺฐหฎฺฐา ปโมทิตาฯ

๓๐. ‘‘เยปิ ทีฆายุกา นาคา, ปุญฺญวนฺโต มหิทฺธิโก;
ปโมทิตา นมสฺสนฺติ, ปูชยนฺติ นรุตฺตมํฯ

๓๑. ‘‘สงฺคีติโย ปวเตฺตนฺติ, อมฺพเร อนิลญฺชเส;
จมฺมนทฺธานิ วาเทนฺติ, ทิสฺวานเจฺฉรกํ นเภฯ

๓๒. ‘‘สงฺขา จ ปณวา เจว, อโถปิ ฑิณฺฑิมา พหู;
อนฺตลิกฺขสฺมิํ วชฺชนฺติ, ทิสฺวานเจฺฉรกํ นเภฯ

๓๓. ‘‘อพฺภุโต วต โน อชฺช, อุปฺปชฺชิ โลมหํสโน;
ธุวมตฺถสิทฺธิํ ลภาม, ขโณ โน ปฎิปาทิโตฯ

๓๔. ‘‘พุโทฺธติ เตสํ สุตฺวาน, ปีติ อุปฺปชฺชิ ตาวเท;
พุโทฺธ พุโทฺธติ กถยนฺตา, ติฎฺฐนฺติ ปญฺชลีกตาฯ

๓๕. ‘‘หิงฺการา สาธุการา จ, อุกฺกุฎฺฐิ สมฺปหํสนํ;
ปชา จ วิวิธา คคเน, วเตฺตนฺติ ปญฺชลีกตาฯ

๓๖. ‘‘คายนฺติ เสเฬนฺติ จ วาทยนฺติ จ, ภุชานิ โปเถนฺติ จ นจฺจยนฺติ จ;
มุญฺจนฺติ ปุปฺผํ ปน ปญฺจวณฺณิกํ, มนฺทารวํ จนฺทนจุณฺณมิสฺสิตํฯ

๓๗. ‘‘ยถา ตุยฺหํ มหาวีร, ปาเทสุ จกฺกลกฺขณํ;
ธชวชิรปฎากา, วฑฺฒมานงฺกุสาจิต’’นฺติฯ

ตตฺถ อิธโลกปรโลกหิตตฺถํ สาสตีติ **สตฺถาฯ เกตู**ติ เกตุโน อปจิติกาตพฺพเฎฺฐน เกตุ วิยาติ เกตุฯ **ธโช**ติ อินฺทธโช สมุสฺสยเฎฺฐน ทสฺสนียเฎฺฐน จ ตฺวํ ธโช วิยาติ ธโชติฯ อถ วา ยถา หิ โลเก ยสฺส กสฺสจิ ธชํ ทิสฺวาว – ‘‘อยํ ธโช อิตฺถนฺนามสฺสา’’ติ ธชวา ธชีติ ปญฺญายติ, เอวเมว ภควา ปญฺญานิพฺพานาธิคมาย ภควนฺตํ ทิสฺวาว นิพฺพานาธิคโม ปญฺญายติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ธโช ยูโป จา’’**ติฯ **กูฎทนฺตสุเตฺต** วุตฺตานํ ทานาทิอาสวกฺขยญาณปริโยสานานํ สพฺพยาคานํ ยชนตฺถาย สมุสฺสิโต ยูโป ตฺวนฺติ อโตฺถฯ **ปรายโน**ติ ปฎิสรณํฯ **ปติฎฺฐา**ติ ยถา มหาปถวี สพฺพปาณีนํ อาธารภาเวน ปติฎฺฐา นิสฺสยภูตา, เอวํ ตฺวมฺปิ ปติฎฺฐาภูตาฯ **ทีโป จา**ติ ปทีโปฯ ยถา จตุรเงฺค ตมสิ วตฺตมานานํ สตฺตานํ อาโรปิโต ปทีโป รูปสนฺทสฺสโน โหติฯ เอวํ อวิชฺชนฺธกาเร วตฺตมานานํ สตฺตานํ ปรมตฺถสนฺทสฺสโน ปทีโป ตฺวนฺติ อโตฺถฯ อถ วา มหาสมุเทฺท ภินฺนนาวานํ สตฺตานํ สมุทฺททีโป ยถา ปติฎฺฐา โหติ, เอวํ ตฺวมฺปิ สํสารสาคเร อลพฺภเนยฺยปติเฎฺฐ โอสีทนฺตานํ ปาณีนํ ทีโป วิยาติ ทีโปติ อโตฺถฯ

ทฺวิปทุตฺตโมติ ทฺวิปทานํ อุตฺตโม ทฺวิปทุตฺตโม, เอตฺถ ปน นิทฺธารณลกฺขณสฺส อภาวโต ฉฎฺฐีสมาสสฺส ปฎิเสโธ นตฺถิ, นิทฺธารณลกฺขณาย ฉฎฺฐิยา สมาโส ปฎิสิโทฺธฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปน อปทานํ ทฺวิปทานํ จตุปฺปทานํ พหุปฺปทานํ รูปีนํ อรูปีนํ สญฺญีนํ อสญฺญีนํ เนวสญฺญีนาสญฺญีนํ อุตฺตโมวฯ กสฺมา ปนิธ ‘‘ทฺวิปทุตฺตโม’’ติ วุโตฺตติ เจ? เสฎฺฐตรวเสนฯ

อิมสฺมิญฺหิ โลเก เสโฏฺฐ นาม อุปฺปชฺชมาโน อปทจตุปฺปทพหุปฺปเทสุปิ นุปฺปชฺชติฯ อยํ ทฺวิปเทสฺเยว อุปฺปชฺชติฯ กตรทฺวิปเทสูติ? มนุสฺเสสุ เจว เทเวสุ จฯ มนุสฺเสสุ อุปฺปชฺชมาโน ติสหสฺสิมหาสหสฺสิโลกธาตุํ วเส กตฺตุํ สมตฺโถ พุทฺโธ หุตฺวา นิพฺพตฺตติฯ เทเวสุ อุปฺปชฺชมาโน ทสสหสฺสิโลกธาตุํ วสวตฺตี มหาพฺรหฺมา หุตฺวา นิพฺพตฺตติฯ โส ตสฺส กปฺปิยการโก วา อารามิโก วา สมฺปชฺชติฯ อิติ ตโตปิ เสฏฺฐตรวเสน ''ทฺวิปทุตฺตโม''ติ วุตฺโตฯ

ทสสหสฺสิโลกธาตุยาติ ทสสหสฺสิสงฺขาตาย โลกธาตุยาฯ **มหิทฺธิกา**ติ มหติยา อิทฺธิยา ยุตฺตา, มหานุภาวาติ อโตฺถฯ **ปริวาเรตฺวา**ติ ภควนฺตํ สมนฺตโต ปริกฺขิปิตฺวาฯ **ปสนฺนา**ติ สญฺชาตสทฺธาฯ **นราสภ**นฺติ นรปุงฺควํฯ **อโห อจฺฉริย**นฺติ เอตฺถ อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหนํ วิย นิจฺจํ น โหตีติ อจฺฉริยํ, อจฺฉราโยคฺคนฺติ วา อจฺฉริยํ, ''อโห, อิทํ วิมฺหย''นฺติ อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อพฺภุต**นฺติ อภูตปุพฺพํ อภูตนฺติ อพฺภุตํฯ อุภยเมฺปตํ วิมฺหยาวหสฺสาธิวจนํฯ **โลมหํสน**นฺติ โลมานํ อุทฺธคฺคภาวกรณํฯ **น เมทิสํ ภูตปุพฺพ**นฺติ น มยา อีทิสํ ภูตปุพฺพํ, อพฺภุตํ ทิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐนฺติ วจนํ อาหริตฺวา คเหตพฺพํฯ **อเจฺฉร**นฺติ อจฺฉริยํฯ

สกสกมฺหิ ภวเนติ อตฺตโน อตฺตโน ภวเนฯ **นิสีทิตฺวานา**ติ อุปวิสิตฺวาฯ **เทวตา**ติ อิทํ ปน วจนํ เทวานมฺปิ เทวธีตานมฺปิ สาธารณวจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **หสนฺติตา**ติ ตา เทวตา มหาหสิตํ หสนฺติ, ปีติวสํ คตหทยตาย มิหิตมตฺตํ อกตฺวา อฏฺฏหาสํ หสนฺตีติ อโตฺถฯ **นเภ**ติ อากาเสฯ

อากาสฎฺฐาติ อากาเส วิมานาทีสุ ฐิตา, เอเสว นโย ภูมเฏฺฐสุปิฯ **ติณปนฺถนิวาสิโน**ติ ติณเคฺคสุ เจว ปเนฺถสุ จ นิวาสิโนฯ **ปุญฺญวโนฺต**ติ มหาปุญฺญาฯ **มหิทฺธิกา**ติ มหานุภาวาฯ **สงฺคีติโย ปวเตฺตนฺตี**ติ เทวนาฏกสงฺคีติโย ปวเตฺตนฺติ, ตถาคตํ ปูชนตฺถาย ปยุชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ **อมฺพเร**ติ อากาเสฯ **อนิลญฺชเส**ติ อนิลปเถ, อมฺพรสฺส อเนกตฺถตฺตา ''อนิลญฺชเส''ติ วุตฺตํ, ปุริมเสฺสว เววจนํฯ **จมฺมนทฺธานี**ติ จมฺมวินทฺธานิฯ อยเมว วา ปาโฐ, เทวทุนฺทุภิโยติ อโตฺถฯ **วาเทนฺตี**ติ วาทยนฺติ เทวตาฯ

สงฺขาติ ธมนสงฺขาฯ **ปณวา**ติ ตนุมชฺฌตุริยวิเสสาฯ **ฑิณฺฑิมา**ติ ติณวาขุทฺทกเภริโย วุจฺจนฺติฯ **วชฺชนฺตี**ติ วาทยนฺติฯ **อพฺภุโต วต โน**ติ อจฺฉริโย วต นุฯ **อุปฺปชฺชี**ติ อุปฺปโนฺนฯ **โลมหํสโน**ติ โลมหํสนกโรฯ **ธุว**นฺติ ยสฺมา ปน อพฺภุโต อยํ สตฺถา โลเก อุปฺปโนฺน, ตสฺมา ธุวํ อวสฺสํ อตฺถสิทฺธิํ ลภามาติ อธิปฺปาโยฯ **ลภามา**ติ ลภิสฺสามฯ **ขโณ**ติ อฎฺฐกฺขณวิรหิโต นวโม ขโณติ อโตฺถฯ **โน**ติ อมฺหากํฯ **ปฏิปาทิโต**ติ ปฏิลโทฺธฯ

พุโทฺธติ เตสํ สุตฺวานาติ พุโทฺธติ อิทํ วจนํ สุตฺวา เตสํ เทวานํ ปญฺจวณฺณา ปีติ อุทปาทีติ อโตฺถฯ **ตาวเท**ติ ตสฺมิํ กาเลฯ **หิงฺการา**ติ หิงฺการสทฺทา, หิํหินฺติ ยกฺขาทโย ปหฏฺฐกาเล กโรนฺติฯ **สาธุการา**ติ สาธุการสทฺทา จ ปวตฺตนฺติฯ **อุกฺกุฏฺฐี**ติ อุกฺกุฏฺฐิสโทฺท จ อุนฺนาทสโทฺท จาติ อโตฺถฯ **ปชา**ติ เทวาทโย อธิเปฺปตาฯ เกจิ ''ปฏากา วิวิธา คคเน วตฺตนฺตี''ติ ปฐนฺติฯ **คายนฺตี**ติ พุทฺธคุณปฏิสํยุตฺตํ คีตํ คายนฺติฯ

เสเฬนฺตีติ มุเขน เสฬิตสทฺทํ กโรนฺติฯ **วาทยนฺตี**ติ มหตี วิปญฺจิกามกรมุขาทโย วีณา จ ตุริยานิ จ ตถาคตสฺส ปูชนตฺถาย วาเทนฺติ ปโยเชนฺติฯ **ภุชานิ โปเถนฺตี**ติ ภุเช อโปฺผเฏนฺติฯ ลิงฺควิปริยาโส ทฏฺฐโพฺพฯ **นจฺจนฺติ จา**ติ อเญฺญ จ นจฺจาเปนฺติ สยญฺจ นจฺจนฺติฯ

ยถา ตุยฺหํ มหาวีร, ปาเทสุ จกฺกลกฺขณนฺติ เอตฺถ เยน ปกาเรน **ยถา**ฯ มหาวีริเยน โยคโต **มหาวีโร**ฯ **ปาเทสุ จกฺกลกฺขณ**นฺติ ตว อุภสุ ปาทตเลสุ สหสฺสารํ สเนมิกํ สนาภิกํ

สพฺพาการปริปูรํ จกฺกลกฺขณํ โสภตีติ อโตฺถฯ **จกฺก**-สโทฺท ปนายํ สมฺปตฺติรถงฺคอิริยาปถทานรตนธมฺมขุรจกฺกลกฺขณาทีสุ ทิสฺสติฯ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสาน’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๑) สมฺปตฺติยํ ทิสฺสติฯ ‘‘จกฺกํว วหโต ปท’’นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๑) รถงฺเคฯ ‘‘จตุจกฺกํ นวทฺวาร’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๙) อิริยาปเถฯ ‘‘ททํ ภุญฺช จ มา จ ปมาโท, จกฺกํ วตฺตย สพฺพปาณิน’’นฺติ (ชา. ๑.๗.๑๔๙) เอตฺถ ทาเนฯ ‘‘ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุภูต’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๒๔๓; ๓.๘๕; ม. นิ. ๓.๒๕๖) เอตฺถ รตนจเกฺกฯ ‘‘มยา ปวตฺติตํ จกฺก’’นฺติ (สุ. นิ. ๕๖๒; พุ. วํ. ๒๘.๑๗) เอตฺถ ปน ธมฺมจเกฺกฯ ‘‘อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก’’ติ (ชา. ๑.๑.๑๐๔; ๑.๕.๑๐๓) เอตฺถ ขุรจเกฺก, ปหรณจเกฺกติ อโตฺถฯ ‘‘ปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕; ๓.๒๐๐, ๒๐๔; ม. นิ. ๒.๓๘๖) เอตฺถ ลกฺขเณฯ อิธาปิ ลกฺขณจเกฺก ทฎฺฐโพฺพ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๔๘; อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑.๑๘๗; ๒.๔.๘; ปฎิ. ม. อฎฺฐ. ๒.๒.๔๔)ฯ **ธชวชิรปฎากา, วฑฺฒมานงฺกุสาจิต**นฺติ ธเชน จ วชิเรน จ ปฎากาย จ วฑฺฒมาเนน จ องฺกุเสน จ อาจิตํ อลงฺกตํ ปริวาริตํ ปาเทสุ จกฺกลกฺขณนฺติ อโตฺถฯ จกฺกลกฺขเณ ปน คหิเต เสสลกฺขณานิ คหิตาเนว โหนฺติฯ ตถา อสีติ อนุพฺยญฺชนานิ พฺยามปฺปภา จฯ ตสฺมา เตหิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณาสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาหิ สมลงฺกโต ภควโต กาโย สพฺพผาลิผุโลฺล วิย ปาริจฺฉตฺตโก วิกสิตปทุมํ วิย กมลวนํ วิวิธรตนวิจิตฺตํ วิย นวกนกโตรณํ ตารามรีจิวิราชิตมิว คคนตลํ อิโต จิโต จ วิธาวมานา วิปฺผนฺทมานา ฉพฺพณฺณพุทฺธรสฺมิโย มุญฺจมาโน อติวิย โสภติฯ

อิทานิ ภควโต รูปกายธมฺมกายสมฺปตฺติทสฺสนตฺถํ –

๓๘. ‘‘รูเป สีเล สมาธิมฺหิ, ปญฺญาย จ อสาทิโส;
วิมุตฺติยา อสมสโม, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน’’ติฯ – อยํ คาถา วุตฺตา;

ตตฺถ **รูเป**ติ อยํ **รูป**-สโทฺท ขนฺธภวนิมิตฺตปจฺจยสรีรวณฺณสณฺฐานาทีสุ ทิสฺสติฯ ยถาห – ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๓๖๑; ๓.๘๖, ๘๙; วิภ. ๒; มหาว. ๒๒) เอตฺถ รูปกฺขเนฺธ ทิสฺสติฯ ‘‘รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวตี’’ติ (ธ. ส. ๑๖๐-๑๖๑; วิภ. ๖๒๔) เอตฺถ รูปภเวฯ ‘‘อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๓๘; ม. นิ. ๒.๒๔๙; อ. นิ. ๑.๔๓๕-๔๔๒; ธ. ส. ๒๐๔-๒๐๕) เอตฺถ กสิณนิมิเตฺตฯ ‘‘สรูปา, ภิกฺขเว, อุปฺปชฺชนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา โน อรูปา’’ติ (อ. นิ. ๒.๘๓) เอตฺถ ปจฺจเยฯ ‘‘อากาโส ปริวาริโต รูปเนฺตฺวว สงฺขํ คจฺฉตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๖) เอตฺถ สรีเรฯ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฎิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔, ๔๐๐; ๓.๔๒๑, ๔๒๕-๔๒๖; สํ. นิ. ๔.๖๐; กถา. ๔๖๕) เอตฺถ วเณฺณฯ ‘‘รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺน’’ติ (อ. นิ. ๔.๖๕) เอตฺถ สณฺฐาเนฯ อิธาปิ สณฺฐาเน ทฎฺฐโพฺพ (อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑.๑ รูปาทิวคฺควณฺณนา)ฯ **สีเล**ติ จตุพฺพิเธ สีเลฯ **สมาธิมฺหี**ติ ติวิเธปิ สมาธิมฺหิฯ **ปญฺญายา**ติ โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญายฯ **อสาทิโส**ติ อสทิโส อนุปโมฯ **วิมุตฺติยา**ติ ผลวิมุตฺติยา ฯ **อสมสโม**ติ อสมา อตีตา พุทฺธา เตหิ อสเมหิ พุเทฺธหิ สีลาทีหิ สโมติ อสมสโมฯ เอตฺตาวตา ภควโต รูปกายสมฺปตฺติ ทสฺสิตาฯ

อิทานิ ภควโต กายพลาทึ ทเสฺสตุํ –

๓๙. ‘‘ทสนาคพลํ กาเย, ตุยฺหํ ปากติกํ พลํ;
อิทฺธิพเลน อสโม, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน’’ติฯ – วุตฺตํ;

ตตฺถ **ทสนาคพล**นฺติ ทสฉทฺทนฺตนาคพลํฯ ทุวิธญฺหิ ตถาคตสฺส พลํ – กายพลํ, ญาณพลญฺจาติฯ ตตฺถ กายพลํ หตฺถิกุลานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ กถํ?

> ‘‘กาฬาวกญฺจ คเงฺคยฺยํ, ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ;
> คนฺธมงฺคลเหมญฺจ, อุโปสถฉทฺทนฺติเม ทสา’’ติฯ(ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๘; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๒๒; อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๐.๒๑; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๙๘; วิภ. อฏฺฐ. ๗๖๐; อุทา. อฏฺฐ. ๗๕; จูฬนิ. อฏฺฐ. ๘๑; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๒.๔๔) –

อิมานิ ทส หตฺถิกุลานิ เวทิตพฺพานิฯ กาฬาวโกติ ปกติหตฺถิกุลํฯ ยํ ทสนฺนํ ปุริสานํ กายพลํ, ตํ เอกสฺส กาฬาวกสฺส หตฺถิโน พลํฯ ยํ ทสนฺนํ กาฬาวกานํ พลํ, ตํ เอกสฺส คเงฺคยฺยสฺสาติ เอเตเนว อุปาเยน ยาว ฉทฺทนฺตพลํ เนตพฺพนฺติฯ ยํ ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ พลํ, ตํ เอกสฺส **ตถาคตสฺส พลํ,** นารายนพลํ วชิรพลนฺติ อิทเมว วุจฺจติฯ ตเทตํ ปกติหตฺถิคณนาย หตฺถิโกฏิสหสฺสานํ พลํ, ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ โหติฯ อิทํ ตาว ตถาคตสฺส ปกติกายพลํ, ญาณพลํ ปน อปฺปเมยฺยํ ทสพลญาณํ จตุเวสารชฺชญาณํ อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณํ จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ จุทฺทส พุทฺธญาณานีติ เอวมาทิกํ ญาณพลํฯ อิธ ปน กายพลํ อธิเปฺปตํฯ **กาเย, ตุยฺหํ ปากติกํ พล**นฺติ ตญฺจ ปน ตว กาเย ปากติกพลนฺติ อโตฺถฯ ตสฺมา ‘‘ทสนาคพล’’นฺติ ทสฉทฺทนฺตนาคพลนฺติ อโตฺถฯ

อิทานิ ญาณพลํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิทฺธิพเลน อสโม, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **อิทฺธิพเลน อสโม**ติ วิกุพฺพนาธิฏฺฐานาทินา อิทฺธิพเลน อสโม อสทิโส อนุปโมฯ **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน**ติ เทสนาญาเณปิ อสโมติ อโตฺถฯ

อิทานิ ‘‘โย เอวมาทิคุณสมนฺนาคโต สตฺถา, โส สพฺพโลเกกนายโก, ตํ สตฺถารํ นมสฺสถา’’ติ ตถาคตสฺส ปณาเมน นิโยคทสฺสนตฺถํ –

> **๔๐.** ‘‘เอวํ สพฺพคุณูเปตํ, สพฺพงฺคสมุปาคตํ;
> มหามุนึ การุณิกํ, โลกนาถํ นมสฺสถา’’ติฯ – วุตฺตํ;

ตตฺถ **เอว**นฺติ วุตฺตปฺปการนิทสฺสเน นิปาโตฯ **สพฺพคุณูเปต**นฺติ เอตฺถ **สโพฺพ**ติ อยํ นิรวเสสวาจีฯ **คุโณ**ติ อยํ **คุณ**-สโทฺท อเนเกสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส – ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, อหตานํ วตฺถานํ ทิคุณํ สงฺฆาฏิ’’นฺติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๔๖; มหาว. ๓๔๘) เอตฺถ ปฏลเตฺถ ทิสฺสติฯ ‘‘อเจฺจนฺติ กาลา ตรยนฺติ รตฺติโย, วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๔) เอตฺถ ราสเตฺถฯ ‘‘สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) เอตฺถ อานิสํสเตฺถฯ ‘‘อนฺตํ อนฺตคุณํ’’ (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐, ๓๐๒; ๒.๑๑๔; ๓.๑๕๔, ๓๔๙; ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺติํสาการ) ‘‘กยิรา มาลาคุเณ พหู’’ติ (ธ. ป. ๕๓) เอตฺถ พนฺธนเตฺถฯ ‘‘อฏฺฐคุณสมุเปตํ, อภิญฺญาพลมาหริ’’นฺติ (พุ. วํ. ๒.๒๙) เอตฺถ สมฺปตฺติอเตฺถฯ อิธาปิ สมฺปตฺติอเตฺถ ทฏฺฐโพฺพ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๔๖; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๖๖; จูฬนิ. อฏฺฐ. ๑๓๖)ฯ ตสฺมา สเพฺพหิ โลกิยโลกุตฺตเรหิ คุเณหิ สพฺพสมฺปตฺตีหิ อุเปตํ สมนฺนาคตนฺติ อโตฺถฯ **สพฺพงฺคสมุปาคต**นฺติ สเพฺพหิ พุทฺธคุเณหิ คุณเงฺคหิ วา สมุปาคตํ สมนฺนาคตํฯ **มหามุนิ**นฺติ อเญฺญหิ ปเจฺจกพุทฺธาทีหิ มุนีหิ อธิกภาวโต มหโนฺต มุนีติ วุจฺจติ มหามุนิฯ **การุณิก**นฺติ กรุณาคุณโยคโต การุณิกํฯ **โลกนาถ**นฺติ สพฺพโลเกกนาถํ, สพฺพโลเกหิ ‘‘อยํ โน ทุกฺขปตาปสฺส อาหนฺตา สเมตา’’ติ เอวมาสีสียตีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ทสพลสฺส สพฺพนิปจฺจาการสฺส อรหภาวทสฺสนตฺถํ –

๔๑. ‘‘อภิวาทนํ โถมนญฺจ, วนฺทนญฺจ ปสํสนํ;
นมสฺสนญฺจ ปูชญฺจ, สพฺพํ อรหสี ตุวํฯ

๔๒. ‘‘เย เกจิ โลเก วนฺทเนยฺยา, วนฺทนํ อรหนฺติ เย;
สพฺพเสฏฺฐ มหาวีร, สทิโส เต น วิชฺชตี’’ติฯ – วุตฺตํ;

ตตฺถ **อภิวาทน**นฺติ อเญฺญหิ อตฺตโน อภิวาทนการาปนํฯ **โถมน**นฺติ ปรมฺมุขโต ถุติฯ **วนฺทน**นฺติ ปณามนํฯ **ปสํสน**นฺติ สมฺมุขโต ปสํสนํฯ **นมสฺสน**นฺติ อญฺชลิกรณํ, มนสา นมสฺสนํ วาฯ **ปูชน**นฺติ มาลาคนฺธวิเลปนาทีหิ ปูชนญฺจฯ **สพฺพ**นฺติ สพฺพมฺปิ ตํ วุตฺตปฺปการํ สกฺการวิเสสํ ตุวํ อรหสิ ยุตฺโตสีติ อตฺโถฯ **เย เกจิ โลเก วนฺทเนยฺยา**ติ เย เกจิ โลเก วนฺทิตพฺพา วนฺทนียา วนฺทนํ อรหนฺติฯ **เย**ติ เย ปน โลเก วนฺทนํ อรหนฺติฯ อิทํ ปน ปุริมปทเสฺสว เววจนํฯ **สพฺพเสฏฺฐ**ติ สเพฺพสํ เตสํ เสฏฺฐ อุตฺตโม, ตฺวํ มหาวีร สทิโส เต โลเก โกจิ น วิชฺชตีติ อตฺโถฯ

อถ ภควติ ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวา รตนจงฺกมํ มาเปตฺวา ตตฺร จงฺกมมาเน อายสฺมา สาริปุตฺโต ราชคเห วิหรติ คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต ปญฺจหิ ปริวารภิกฺขุสเตหิฯ อถ เถโร ภควนฺตํ โอโลเกนฺโต อทฺทส กปิลปุเร อากาเส รตนจงฺกเม จงฺกมมานํฯ เตน วุตฺตํ –

๔๓. ‘‘สาริปุตฺโต มหาปโญฺญ, สมาธิชฺฌานโกวิโท;
คิชฺฌกูเฏ ฐิโตเยว, ปสฺสติ โลกนายก’’นฺติฯ – อาทิ;

ตตฺถ **สาริปุตฺโต**ติ รูปสาริยา นาม พฺราหฺมณิยา ปุโตฺตติ สาริปุโตฺตฯ **มหาปโญฺญ**ติ มหติยา โสฬสวิธาย ปญฺญาย สมนฺนาคโตติ มหาปโญฺญฯ **สมาธิชฺฌานโกวิโท**ติ เอตฺถ **สมาธี**ติ จิตฺตํ สมํ อาทหติ อารมฺมเณ ฐเปตีติ สมาธิฯ โส ติวิโธ โหติ สวิตกฺกสวิจาโร อวิตกฺกวิจารมโตฺต อวิตกฺกอวิจาโร สมาธีติฯ **ฌาน**นฺติ ปฐมชฺฌานํ ทุติยชฺฌานํ ตติยชฺฌานํ จตุตฺถชฺฌานนฺติ อิเมหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ เมตฺตาฌานาทีนิปิ สงฺคหิตาเนว โหนฺติ, ฌานมฺปิ ทุวิธํ โหติ ลกฺขณูปนิชฺฌานํ อารมฺมณูปนิชฺฌานนฺติฯ ตตฺถ อนิจฺจาทิลกฺขณํ อุปนิชฺฌายตีติ วิปสฺสนาญาณํ ‘‘ลกฺขณูปนิชฺฌาน’’นฺติ วุจฺจติฯ ปฐมชฺฌานาทิกํ ปน อารมฺมณูปนิชฺฌานโต ปจฺจนีกฌาปนโต วา ฌานนฺติ วุจฺจติฯ สมาธีสุ จ ฌาเนสุ จ โกวิโทติ สมาธิชฺฌานโกวิโท, สมาธิชฺฌานกุสโลติ อโตฺถฯ **คิชฺฌกูเฏ**ติ เอวํนามเก ปพฺพเต ฐิโตเยว **ปสฺสตี**ติ ปสฺสิฯ

๔๔. **สุผุลฺลํ สาลราชํ วา**ติ สมวฏฺฏกฺขนฺธํ สมุคฺคตวิปุลโกมลผลปลฺลวงฺกุรสมลงฺกตสาขํ สพฺพผาลิผุลฺลํ สาลราชํ วิย สีลมูลํ สมาธิกฺขนฺธํ ปญฺญาสาขํ อภิญฺญาปุปฺผํ วิมุตฺติผลํ ทสพลสาลราชํ **โอโลเกสี**ติ เอวํ โอโลกปเทน สมฺพโนฺธฯ **จนฺทํว คคเน ยถา**ติ อพฺภาหิมธูมรโชราหุปสคฺควินิมุตฺตํ ตารคณปริวุตํ สรทสมเย ปริปุณฺณํ วิย รชนิกรํ สพฺพกิเลสติมิรวิธมนกรํ เวเนยฺยชนกุมุทวนวิกสนกรํ มุนิวรรชนิกรํ โอโลเกตีติ อโตฺถฯ **ยถา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **มชฺฌนฺหิเกว สูริย**นฺติ มชฺฌนฺหิกสมเย สิริยา ปฎุตรกิรณมาลินํ อํสุมาลินมิว วิโรจมานํฯ **นราสภ**นฺติ นรวสภํฯ

๔๕. **ชลนฺต**นฺติ ททฺทฬฺหมานํ, สรทสมยํ ปริปุณฺณจนฺทสสฺสิริกจารุวทนโสภํ ลกฺขณานุพฺยญฺชนสมลงฺกตวรสรีรํ ปรมาย พุทฺธสิริยา วิโรจมานนฺติ อโตฺถฯ **ทีปรุกฺขํ วา**ติ อาโรปิตทีปํ ทีปรุกฺขมิวฯ **ตรุณสูริยํว อุคฺคต**นฺติ อภินโวทิตาทิจฺจมิว, โสมฺมภาเวน ชลนฺตนฺติ อ

โตฺถฯ สูริยสฺส ตรุณภาโว ปน อุทยํ ปฏิจฺจ วุจฺจติฯ น หิ จนฺทสฺส วิย หานิวุฑฺฒิโย อตฺถิฯ **พฺยามปฺปภานุรญฺชิต**นฺติ พฺยามปฺปภาย อนุรญฺชิตํฯ **ธีรํ ปสฺสติ โลกนายก**นฺติ สพฺพโลเกก ธีรํ ปสฺสติ นายกนฺติ อโตฺถฯ

อถายสฺมา ธมฺมเสนาปติ อติสีตลสลิลธรนิกรปริจุมฺพิตกูเฏ นานาวิธสุรภิตรุกุสุมวาสิตกูเฏ ปรมรุจิรจิตฺตกูเฏ คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต ฐตฺวาว ทสหิ จกฺกวาฬสหเสฺสหิ อาคเตหิ เทวพฺรหฺมคเณหิ ปริวุตํ ภควนฺตํ อนุตฺตราย พุทฺธสิริยา อโนปมาย พุทฺธลีฬาย สพฺพรตนมเย จงฺกเม จงฺกมมานํ ทิสฺวา – ‘‘หนฺทาหํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา พุทฺธคุณปริทีปนํ พุทฺธวํสเทสนํ ยาเจยฺย’’นฺติ จินฺเตตฺวา อตฺตนา สทฺธึ วสมานานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ สนฺนิปาเตสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔๖. ‘‘ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ, กตกิจฺจาน ตาทินํ;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, ขเณน สนฺนิปาตยี’’ติฯ

ตตฺถ **ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตาน**นฺติ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ, อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **กตกิจฺจาน**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยภาวนาวเสน ปรินิฏฺฐิตโสฬสกิจฺจานนฺติ อโตฺถฯ **ขีณาสวาน**นฺติ ปริกฺขีณจตุราสวานํฯ **วิมลาน**นฺติ วิคตมลานํ , ขีณาสวตฺตา วา วิมลานํ ปรมปริสุทฺธจิตฺตสนฺตานานนฺติ อโตฺถฯ **ขเณนา**ติ ขเณเยวฯ **สนฺนิปาตยี**ติ สนฺนิปาเตสิฯ

อิทานิ เตสํ ภิกฺขูนํ สนฺนิปาเต คมเน จ การณํ ทสฺสนตฺถํ –

๔๗. ‘‘โลกปฺปสาทนํ นาม, ปาฏิหีรํ นิทสฺสยิ;
อเมฺหปิ ตตฺถ คนฺตฺวาน, วนฺทิสฺสาม มยํ ชินํฯ

๔๘. ‘‘เอถ สเพฺพ คมิสฺสาม, ปุจฺฉิสฺสาม มยํ ชินํ;
กงฺขํ วิโนทยิสฺสาม, ปสฺสิตฺวา โลกนายก’’นฺติฯ – อิมา คาถาโย วุตฺตา;

ตตฺถ **โลกปฺปสาทนํ นามา**ติ โลกสฺส ปสาทกรณโต โลกปฺปสาทนํ ปาฏิหีรํ วุจฺจติฯ ‘‘อุโลฺลกปฺปสาทนํ นามาติปิ ปาโฐ, ตสฺส โลกวิวรณปาฏิหาริยนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปน อุทฺธํ อกนิฏฺฐภวนโต เหฏฺฐา ยาว อวีจิ เอตฺถนฺตเร เอกาโลกํ กตฺวา เอตฺถนฺตเร สเพฺพสมฺปิ สตฺตานํ อญฺญมญฺญํ ทสฺสนกรณาธิฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ **นิทสฺสยี**ติ ทเสฺสสิฯ **อเมฺหปี**ติ มยมฺปิฯ **ตตฺถา**ติ ยตฺถ ภควา, ตตฺถ คนฺตฺวานาติ อโตฺถฯ **วนฺทิสฺสามา**ติ มยํ ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทิสฺสามฯ เอตฺถ ปน อเมฺหปิ, มยนฺติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ สทฺทานํ ปุริมสฺส คมนกิริยาย สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพ, ปจฺฉิมสฺส วนฺทนกิริยายฯ อิตรถา หิ ปุนรุตฺติโทสโต น มุจฺจติฯ

เอถาติ อาคจฺฉถฯ **กงฺขํ วิโนทยิสฺสามา**ติ เอตฺถาห – ขีณาสวานํ ปน กงฺขา นาม กาจิปิ นตฺถิ, กสฺมา เถโร เอวมาหาติ? สจฺจเมเวตํ, ปฐมมเคฺคเนว สมุเจฺฉทํ คตาฯ ยถาห –

‘‘กตเม ธมฺมา ทสฺสเนน ปหาตพฺพาติ? จตฺตาโร ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทา วิจิกิจฺฉาสหคโต จิตฺตุปฺปาโท อปายคมนีโย โลโภ โทโส โมโห มาโน ตเทกฏฺฐา จ กิเลสา’’ติ (ธ. ส. ๑๔๐๕ โถกํ วิสทิสํ)ฯ

น ปเนสา วิจิกิจฺฉาสงฺขาตา กงฺขาติ, กินฺตุ ปญฺญตฺติอชานนํ นามฯ เถโร ปน ภควนฺตํ พุทฺธวํสํ ปุจฺฉิตุกาโม, โส ปน พุทฺธานํเยว วิสโย, น ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ, ตสฺมา เถโร

อวิสยตฺตา เอวมาหาติ เวทิตพฺพํฯ **วิโนทยิสฺสามา**ติ วิโนเทสฺสามฯ

อถ โข เต ภิกฺขู เถรสฺส วจนํ สุตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย สุวมฺมิตา วิย มหานาคา ปภินฺนกิเลสา ฉินฺนพนฺธนา อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา ปวิวิตฺตา อสํสฏฺฐา สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนา ตรมานา สนฺนิปตึสุฯ เตน วุตฺตํ –

๔๙. ‘‘สาธูติ เต ปฏิสฺสุตฺวา, นิปกา สํวุตินฺทฺริยา;
ปตฺตจีวรมาทาย, ตรมานา อุปาคมุ’’นฺติฯ

ตตฺถ **สาธู**ติ อยํ **สาธุ**-สทฺโท อายาจนสมฺปฏิจฺฉนสมฺปหํสนสุนฺทราทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส – ‘‘สาธุ เม, ภนฺเต ภควา, สํขิตฺเตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๙๕; ๕.๓๘๒; อ. นิ. ๔.๒๕๗) อายาจเน ทิสฺสติฯ ‘‘สาธุ, ภนฺเตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) สมฺปฏิจฺฉเนฯ ‘‘สาธุ สาธุ, สาริปุตฺตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๔๙) สมฺปหํสเนฯ

‘‘สาธุ ธมฺมรุจิ ราชา, สาธุ ปญฺญาณวา นโร;
สาธุ มิตฺตานมทฺทุโพฺภ, ปาปสฺสากรณํ สุข’’นฺติฯ –

อาทีสุ (ชา. ๒.๑๘.๑๐๑) สุนฺทเรฯ อิธ สมฺปฏิจฺฉเนฯ ตสฺมา สาธุ สุฏฺฐูติ เถรสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวาติ อโตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๘๙; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑ สุตฺตนิเกฺขปวณฺณนา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๑๕ อคฺคิกภารทฺวาชสุตฺตวณฺณนา)ฯ **นิปกา**ติ ปณฺฑิตา ปญฺญวนฺตาฯ **สํวุตินฺทฺริยา**ติ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารา, อินฺทฺริยสํวรสมนฺนาคตาติ อโตฺถฯ **ตรมานา**ติ ตุริตาฯ **อุปาคมุ**นฺติ เถรํ อุปสงฺกมึสุฯ

๕๐-๑. อิทานิ ธมฺมเสนาปติสฺส ปวตฺตึ ทเสฺสเนฺตหิ สงฺคีติการเกหิ **‘‘ขีณาสเวหิ วิมเลหี’’**ติอาทิคาถาโย วุตฺตา ตตฺถ **ทเนฺตหี**ติ กาเยน จ จิเตฺตน จ ทเนฺตหิฯ **อุตฺตเม ทเม**ติ อรหเตฺต, นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํ ทฏฺฐพฺพํฯ **เตหิ ภิกฺขูหี**ติ ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิฯ **มหาคณี**ติ สีลาทีหิ จ สงฺขฺยาวเสน จ มหโนฺต คโณ อสฺส อตฺถีติ มหาคณี, นานาปทวเสน วา สีลาทีหิ คุเณหิ มหโนฺต คโณติ มหาคโณ, มหาคโณ อสฺส อตฺถีติ มหาคณีฯ **ลฬโนฺต เทโววฺ คคเน**ติ อิทฺธิวิลาเสน วิลาเสโนฺต เทโว วิย คคนตเล ภควนฺตํ อุปสงฺกมีติ อโตฺถฯ

๕๒. อิทานิ ‘‘เต อิตฺถมฺภูตา อุปสงฺกมึสู’’ติ อุปสงฺกมวิธานทสฺสนตฺถํ **‘‘อุกฺกาสิตญฺจ ขิปิต’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อุกฺกาสิตญฺจา**ติ อุกฺกาสิตสทฺทญฺจฯ **ขิปิต**นฺติ ขิปิตสทฺทญฺจฯ **อชฺฌุเปกฺขิยา**ติ อุเปกฺขิตฺวา, ตํ อุภยํ อกตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **สุพฺพตา**ติ สุวิมลธุตคุณาฯ **สปฺปติสฺสา**ติ สหปติสฺสยา, นีจวุตฺติโนติ อโตฺถฯ

๕๓. **สยมฺภุ**นฺติ สยเมว อญฺญาปเทสํ วินา ปารมิโย ปูเรตฺวา อธิคตพุทฺธภาวนฺติ อโตฺถฯ **อจฺจุคฺคต**นฺติ อภินโวทิตํฯ **จนฺทํ วา**ติ จนฺทํ วิย, นเภ ชลนฺตํ ภควนฺตํ คคเน จนฺทํ วิย ปสฺสนฺตีติ เอวํ ปทสมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ อิธาปิ **ยถา**-สโทฺท นิปาตมโตฺตวฯ

๕๔. **วิชฺชุํ วา**ติ วิชฺชุฆนํ วิยฯ ยทิ จิรฏฺฐิติกา อจิรปฺปภา อสฺส ตาทิสนฺติ อโตฺถฯ **คคเน ยถา**ติ อากาเส ยถา, อิธาปิ **ยถา**-สโทฺท นิปาตมโตฺตวฯ อิโต ปรมฺปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยถา-สโทฺท นิปาตมโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ

๕๕. **รหทมิว วิปฺปสนฺน**นฺติ อติคมฺภีรวิตฺถตํ มหารหทํ วิย อนาวิลํ วิปฺปสนฺนํ สลิลํฯ **สุผุลฺลํ ปทุมํ ยถา**ติ สุวิกสิตปทุมวนํ รหทมิวาติ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘สุผุลฺลํ กมลํ ยถา’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส กมนียภาเวน สุผุลฺลํ กมลวนมิวาติ อโตฺถฯ

๕๖. อถ เต ภิกฺขู ธมฺมเสนาปติปฺปมุขา อญฺชลิํ สิรสิ กตฺวา ทสพลสฺส จกฺกาลงฺกตตเลสุ ปาเทสุ นิปติํสูติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวาน, ตุฎฺฐหฎฺฐา ปโมทิตา’’**ติ อาทิฯ ตตฺถ **นิปตนฺตี**ติ นิปติํสุ, วนฺทิํสูติ อโตฺถฯ **จกฺกลกฺขเณ**ติ จกฺกํ ลกฺขณํ ยสฺมิํ ปาเท โส ปาโท จกฺกลกฺขโณ, ตสฺมิํ จกฺกลกฺขเณฯ ชาติวเสน ‘‘ปาเท’’ติ วุตฺตํ, สตฺถุโน จกฺกาลงฺกตตเลสุ ปาเทสุ นิปติํสูติ อโตฺถฯ

๕๗. อิทานิ เตสํ เกสญฺจิ เถรานํ นามํ ทเสฺสเนฺตหิ **‘‘สาริปุโตฺต มหาปโญฺญ, โกรณฺฑสมสาทิโส’’**ติอาทิ คาถาโย วุตฺตาฯ ตตฺถ **โกรณฺฑสมสาทิโส**ติ โกรณฺฑกุสุมสทิสวโณฺณ, ยทิ เอวํ ‘‘โกรณฺฑสโม’’ติ วา, ‘‘โกรณฺฑสทิโส’’ติ วา วตฺตพฺพํ, กิํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ‘‘สมสาทิโส’’ติ วุตฺตนฺติ เจ? นายํ โทโส, ตาทิโส โกรณฺฑสมตฺตา โกรณฺฑสทิสภาเวเนว โกรณฺฑสมสาทิโสฯ น ปนาธิกวจนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **สมาธิชฺฌานกุสโล**ติ เอตฺถ อยํ **กุสล**-สโทฺท ตาว อโรคฺยานวชฺชเฉกสุขวิปากาทีสุ ทิสฺสติฯ อยญฺหิ ‘‘กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ, กจฺจิ โภโต อนามย’’นฺติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๕.๑๔๖; ๒.๒๐.๑๒๙) อาโรเคฺย ทิสฺสติฯ ‘‘กตโม ปน, ภเนฺต, กายสมาจาโร กุสโล ? โย โข, มหาราช, กายสมาจาโร อนวโชฺช’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๖๑) เอวมาทีสุ อนวเชฺชฯ ‘‘กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคาน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๘๗) เฉเกฯ ‘‘กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๔๓๑ อาทโย) สุขวิปาเกฯ อิธ ปน เฉเก ทฎฺฐโพฺพฯ **วนฺทเต**ติ วนฺทิตฺถฯ

๕๘. **คชฺชิตา**ติ คชฺชนฺตีติ คชฺชิตาฯ **กาลเมโฆ วา**ติ นีลสลิลธโร วิย คชฺชิตา อิทฺธิวิสเยติ อธิปฺปาโยฯ **นีลุปฺปลสมสาทิโส**ติ นีลกุวลยสทิสวโณฺณฯ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนเวตฺถาปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **โมคฺคลฺลาโน**ติ เอวํ โคตฺตวเสน ลทฺธนาโม โกลิโตฯ

๕๙. **มหากสฺสโปปิ จา**ติ อุรุเวลกสฺสปนทีกสฺสปคยากสฺสปกุมารกสฺสเป ขุทฺทานุขุทฺทเก เถเร อุปาทาย อยํ มหา, ตสฺมา ‘‘มหากสฺสโป’’ติ วุโตฺตฯ **ปิ จา**ติ สมฺภาวนสมฺปิณฺฑนโตฺถฯ **อุตฺตตฺตกนกสนฺนิโภ**ติ สนฺตตฺตสุวณฺณสทิสฉวิวโณฺณฯ **ธุตคุเณ**ติ เอตฺถ กิเลสธุนนโต ธโมฺม ธุโต นาม, ธุตคุโณ นาม ธุตธโมฺมฯ กตโม ปน ธุตธโมฺม นาม? อปฺปิจฺฉตา, สนฺตุฎฺฐิตา, สเลฺลขตา, ปวิเวกตา, อิทมฎฺฐิกตาติ อิเม ธุตงฺคเจตนาย ปริวารภูตา ปญฺจ ธมฺมา ‘‘อปฺปิจฺฉํเยว นิสฺสายา’’ติอาทิวจนโต ธุตธมฺมา นามฯ อถ วา กิเลเส ธุนนโต ญาณํ ธุตํ นาม, ตสฺมิํ ธุตคุเณฯ **อคฺคนิกฺขิโตฺต**ติ อโคฺค เสโฎฺฐ โกฎฺฐภูโตติ ฐปิโตฯ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธุตวาทานํ ยทิทํ มหากสฺสโป’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๑) ฐานนฺตเร ฐปิโตติ อโตฺถฯ อยํ ปน **อคฺค**-สโทฺท อาทิโกฎิโกฎฺฐาสเสฎฺฐาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส – ‘‘อชฺชตเคฺค, สมฺม โทวาริก , อาวรามิ ทารํ นิคณฺฐานํ นิคณฺฐีน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๗๐) อาทิมฺหิ ทิสฺสติฯ ‘‘เตเนว องฺคุลเคฺคน ตํ องฺคุลคฺคํ ปรามเสยฺย’’ (กถา. ๔๔๑), ‘‘อุจฺฉคฺคํ เวฬคฺค’’นฺติอาทีสุ โกฎิยํฯ ‘‘อมฺพิลคฺคํ วา มธุรคฺคํ วา’’ (สํ. นิ. ๕.๓๗๔) ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, วิหารเคฺคน วา ปริเวณเคฺคน วา ภาเชตุ’’นฺติอาทีสุ (จูฬว. ๓๑๘) โกฎฺฐาเสฯ ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา…เป.… ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๓๔) เสเฎฺฐฯ สฺวายมิธ เสเฎฺฐ ทฎฺฐโพฺพฯ โกฎิยมฺปิ วตฺตติฯ เถโร อตฺตโน ฐาเน เสโฎฺฐ เจว โกฎิภูโต จฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อคฺคนิกฺขิโตฺต’’ติ, อโคฺค เสโฎฺฐ โกฎิภูโตติ อโตฺถ

(ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๕๐ สรณคมนกถา; ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑๕)ฯ **โถมิโต**ติ ปสํสิโต เทวมนุสฺสาทีหิฯ **สตฺถุ วณฺณิโต**ติ สตฺถารา วณฺณิโต ถุโต, ‘‘กสฺสโป, ภิกฺขเว, จนฺทูปโม กุลานิ อุปสงฺกมติ อปกเสฺสว กายํ อปกสฺส จิตฺตํ นิจฺจนวโก กุเลสุ อปฺปคโพฺภ’’ติ เอวมาทีหิ อเนเกหิ สุตฺตนเยหิ (สํ. นิ. ๒.๑๔๖) วณฺณิโต ปสโตฺถ, โสปิ ภควนฺตํ วนฺทตีติ อโตฺถฯ

๖๐. **ทิพฺพจกฺขูน**นฺติ ทิพฺพํ จกฺขุ เยสํ อตฺถิ เต ทิพฺพจกฺขู, เตสํ ทิพฺพจกฺขูนํ ภิกฺขูนํ **อโคฺค** เสโฎฺฐติ อโตฺถฯ ยถาห – ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ทิพฺพจกฺขุกานํ ยทิทํ อนุรุโทฺธ’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๒)ฯ อนุรุทฺธเตฺถโร ภควโต จูฬปิตุโน อมิโตทนสฺส นาม สกฺกสฺส ปุโตฺต มหานามสฺส กนิฎฺฐภาตา มหาปุโญฺญ ปรมสุขุมาโล, โส อตฺตสตฺตโม นิกฺขมิตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต, ตสฺส ปพฺพชฺชานุกฺกโม **สงฺฆเภทกกฺขนฺธเก** (จูฬว. ๓๓๐ อาทโย) อาคโตวฯ **อวิทูเร วา**ติ ภควโต สนฺติเกเยวฯ

๖๑. **อาปตฺติอนาปตฺติยา**ติ อาปตฺติยญฺจ อนาปตฺติยญฺจ โกวิโทฯ **สเตกิจฺฉายา**ติ สปฺปฎิกมฺมายปิ อปฺปฎิกมฺมายปิ จาติ อโตฺถฯ ตตฺถ สปฺปฎิกมฺมา สา ฉพฺพิธา โหติ, อปฺปฎิกมฺมา สา ปาราชิกาปตฺติฯ ‘‘อาปตฺติอนาปตฺติยา, สเตกิจฺฉาย โกวิโท’’ติปิ ปาโฐ, โสเยว อโตฺถฯ **วินเย**ติ วินยปิฎเกฯ **อคฺคนิกฺขิโตฺต**ติ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว , มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ วินยธรานํ ยทิทํ, อุปาลี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙, ๒๒๘) เอตทคฺคฎฺฐาเน ฐปิโตติ อโตฺถฯ **อุปาลี**ติ อุปาลิเตฺถโรฯ **สตฺถุ วณฺณิโต**ติ สตฺถารา วณฺณิโต ปสโตฺถฯ เถโร กิร ตถาคตเสฺสว สนฺติเก วินยปิฎกํ อุคฺคณฺหิตฺวา ภารุกจฺฉกวตฺถุํ (ปารา. ๗๘), อชฺชุกวตฺถุํ (ปารา. ๑๕๘), กุมารกสฺสปวตฺถุนฺติ (ม. นิ. ๑.๒๔๙) อิมานิ ตีณิ วตฺถูนิ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธิํ สํสนฺทิตฺวา กเถสิฯ ตสฺมา เถโร วินยธรานํ อโคฺคติ เอวมาทินา นเยน สตฺถารา วณฺณิโตติ วุโตฺตฯ

๖๒. **สุขุมนิปุณตฺถปฎิวิโทฺธ**ติ ปฎิวิทฺธสุขุมนิปุณโตฺถ, ปฎิวิทฺธทุทฺทสนิปุณโตฺถติ อโตฺถฯ **กถิกานํ ปวโร**ติ ธมฺมกถิกานํ เสโฎฺฐฯ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ธมฺมกถิกานํ ยทิทํ ปุโณฺณ มนฺตาณิปุโตฺต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๘๘, ๑๙๖) เอตทคฺคปาฬิยํ อาโรปิโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กถิกานํ ปวโร’’ติฯ **คณี**ติ สสโงฺฆฯ เถรสฺส กิร สนฺติเก ปพฺพชิตา กุลปุตฺตา ปญฺจสตา อเหสุํฯ สเพฺพปิ เต ทสพลสฺส ชาตภูมิกา ชาตรฎฺฐวาสิโน สเพฺพว ขีณาสวา สเพฺพว ทสกถาวตฺถุลาภิโนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘คณี’’ติฯ **อิสี**ติ เอสติ คเวสติ กุสเล ธเมฺมติ อิสิฯ **มนฺตาณิยา ปุโตฺต**ติ มนฺตาณิยา นาม พฺราหฺมณิยา ปุโตฺตฯ **ปุโณฺณ**ติ ตสฺส นามํฯ **วิสฺสุโต**ติ อตฺตโน อปฺปิจฺฉตาทีหิ คุเณหิ วิสฺสุโตฯ

อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถโร ปน สตฺถริ อภิสโมฺพธิํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจเกฺก อนุปุเพฺพน อาคนฺตฺวา ราชคหํ อุปนิสฺสาย วิหรเนฺต กปิลวตฺถุํ อาคนฺตฺวา อตฺตโน ภาคิเนยฺยํ ปุณฺณํ นาม มาณวํ ปพฺพาเชตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อาปุจฺฉิตฺวา นิวาสตฺถาย สยํ ฉทฺทนฺตทหํ คโตฯ ปุโณฺณ ปน ภควนฺตํ ทสฺสนาย เถเรน สทฺธิํ อาคนฺตฺวา – ‘‘มยฺหํ ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปตฺวาว ทสพลสฺส สนฺติกํ คมิสฺสามี’’ติ กปิลปุเรเยว โอหีโน, โส โยนิโสมนสิการํ กโรเนฺต นจิรเสฺสว อรหตฺตํ ปตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิฯ เอตฺถ ปน **อนุรุทฺธเตฺถโร** จ **อุปาลิเตฺถโร** จ อิเม เทฺว เถรา ภควโต กปิลวตฺถุปุรํ ปวิสิตฺวา ญาติสมาคมทิวเส ปพฺพชิตา วิย ทสฺสิตา, ตํ ปน ขนฺธกปาฬิยา อฎฺฐกถาย จ น สเมติฯ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

อถ สตฺถา สาริปุตฺตเตฺถราทีนํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ จิตฺตาจารมญฺญาย อตฺตโน คุเณ กเถตุมารภิฯ เตน วุตฺตํ –

๖๓. ‘‘เอเตสํ จิตฺตมญฺญาย, โอปมฺมกุสโล มุนิ;
กงฺขเจฺฉโท มหาวีโร, กเถสิ อตฺตโน คุณ’’นฺติฯ

ตตฺถ **โอปมฺมกุสโล**ติ อุปมาย กุสโลฯ **กงฺขเจฺฉโท**ติ สพฺพสตฺตานํ สํสยเจฺฉทโกฯ

อิทานิ เต อตฺตโน คุเณ กเถสิ, เต ทเสฺสตุํ –

๖๔. ‘‘จตฺตาโร เต อสเงฺขฺยยฺยา, โกฏิ เยสํ น นายติ;
สตฺตกาโย จ อากาโส, จกฺกวาฬา จนนฺตกา;
พุทฺธญาณํ อปฺปเมยฺยํ, น สกฺกา เอเต วิชานิตุ’’นฺติฯ – วุตฺตํ;

ตตฺถ **จตฺตาโร**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **เอเต**ติ อิทานิ วตฺตเพฺพ อเตฺถ นิทเสฺสติฯ **อสเงฺขฺยยฺยา**ติ สงฺขฺยาตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา อสเงฺขฺยยฺยา, คณนปถํ วีติวตฺตาติ อโตฺถฯ **โกฏี**ติ อาทิ วา อโนฺต วา มริยาทาฯ **เยส**นฺติ เยสํ จตุนฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํฯ **น นายตี**ติ น ปญฺญายติฯ อิทานิ เต วุตฺตปฺปกาเร จตฺตาโร อสเงฺขฺยเยฺย ทเสฺสตุํ **‘‘สตฺตกาโย’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สตฺตกาโย**ติ สตฺตสมูโห, สตฺตกาโย อนโนฺต อปริมาโณ อปฺปเมโยฺยฯ ตถา **อากาโส** อากาสสฺสาปิ อโนฺต นตฺถิฯ ตถา **จกฺกวาฬานิ** อนนฺตานิ เอวฯ พุทฺธญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อปฺปเมยฺยํฯ **น สกฺกา เอเต วิชานิตุ**นฺติ ยสฺมา ปเนเต อนนฺตา, ตสฺมา น สกฺกา วิชานิตุํฯ

๖๕. อิทานิ สตฺถา อตฺตโน อิทฺธิวิกุพฺพเน สญฺชาตจฺฉริยพฺภุตานํ เทวมนุสฺสาทีนํ กินฺนาเมตํ อจฺฉริยํ, อิโตปิ วิสิฏฺฐตรํ อจฺฉริยํ อพฺภุตํ อตฺถิ, มม ตํ สุณาถาติ ธมฺมเทสนํ วเฑฺฒโนฺต –

‘‘กิเมตํ อจฺฉริยํ โลเก, ยํ เม อิทฺธิวิกุพฺพนํ;
อเญฺญ พหู อจฺฉริยา, อพฺภุตา โลมหํสนา’’ติฯ – อาทิมาห;

ตตฺถ **กิ**นฺติ ปฏิเกฺขปวจนํฯ**เอต**นฺติ อิทํ อิทฺธิวิกุพฺพนํ สนฺธายาหฯ **ย**นฺติ อยํ **ยํ**-สโทฺท ‘‘ยํ ตํ อปุจฺฉิมฺห อกิตฺตยี โน, อญฺญํ ตํ ปุจฺฉาม ตทิงฺฆ พฺรูหี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๐๕๘; มหานิ. ๑๑๐; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉา ๗๗) อุปโยควจเน ทิสฺสติ ฯ ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส; ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๗๗; วิภ. ๘๐๙; มิ. ป. ๕.๑.๑) เอตฺถ การณวจเนฯ ‘‘ยํ วิปสฺสี ภควา กเปฺป อุทปาที’’ติ (ที. นิ. ๒.๔) เอตฺถ ภุเมฺมฯ ‘‘ยํ โข เม, ภเนฺต, เทวานํ ตาวตึสานํ สมฺมุขา สุตํ สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตํ, อาโรเจมิ ตํ ภควโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๙๓) ปจฺจตฺตวจเนฯ อิธาปิ ปจฺจตฺตวจเน ทฏฺฐโพฺพ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔)ฯ อเญฺญ พหู มม อจฺฉริยา อพฺภุตวิเสสา สนฺตีติ ทีเปติฯ

อิทานิ เต อจฺฉริเย ทเสฺสโนฺต –

๖๖. ‘‘ยทาหํ ตุสิเต กาเย, สนฺตุสิโต นามหํ ตทา;
ทสสหสฺสี สมาคมฺม, ยาจนฺติ ปญฺชลี มม’’นฺติฯ – อาทิมาห;

ตตฺถ **ยทา**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **อห**นฺติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **ตุสิเต กาเย**ติ ตุสิตสงฺขาเต เทวนิกาเยฯ ยทา ปนาหํ สมตฺตึสปารมิโย ปูเรตฺวา ปญฺจมหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา ญาตตฺถจริยโลกตฺถจริยพุทฺธตฺถจริยานํ โกฏึ ปตฺวา สตฺตสตกมหาทานานิ ทตฺวา สตฺตกฺขตฺตุํ ปถวึ กเมฺปตฺวา เวสฺสนฺตรตฺตภาวโต จวิตฺวา ทุติเย จิตฺตวาเร ตุสิตภวเน นิพฺพโตฺต ตทาปิ สนฺตุสิโต นาม เทวราชา อโหสึฯ **ทสสหสฺสี สมาคมฺมา**ติ ทสสหสฺสจกฺกวาเฬสุ เทวตา สนฺนิปติตฺวาติ

อโตฺถฯ **ยาจนฺติ ปญฺชลี มมนฺ**ติ มํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘มาริส, ตยา ทส ปารมิโย ปูเรนฺเตน น สกฺกสมฺปตฺตึ น มาร น พฺรหฺม น จกฺกวตฺติสมฺปตฺตึ ปเตฺถนฺเตน ปูริตา, โลกนิตฺถรณตฺถาย ปน พุทฺธตฺตํ ปตฺถยมาเนน ปูริตา, โส ตว กาโล, มาริส, พุทฺธตฺตาย สมโย , มาริส, พุทฺธตฺตา ยา’’ติ (ชา. อฏฺฐ. ๑.นิทานกถา, อวิทูเรนิทานกถา) ยาจนฺติ มมนฺติฯ เตน วุตฺตํ –

๖๗. ‘‘กาโล โข เต มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยํ;
สเทวกํ ตารยโนฺต, พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปท’’นฺติฯ

ตตฺถ **กาโล เต**ติ กาโล ตว, อยเมว วา ปาโฐฯ **อุปฺปชฺชา**ติ ปฏิสนฺธึ คณฺห, ‘‘โอกฺกมา’’ติปิ ปาโฐฯ **สเทวกน**ฺติ สเทวกํ โลกนฺติ อโตฺถฯ **ตารยโนฺต**ติ เอตฺถ ปารมิโย ปูเรโนฺตปิ ตารยติ นาม, ปารมิโย มตฺถกํ ปาเปโนฺตปิ ตารยติ นาม, เวสฺสนฺตรตฺตภาวโต จวิตฺวา ตุสิต ปุเร ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา สฏฺฐิวสฺสสตสหสฺสาธิกานิ สตฺตปณฺณาสวสฺสโกฏิโย ตตฺถ ติฏฺฐโนฺตปิ ตารยติ นาม, เทวตาหิ ยาจิโต ปญฺจวิธํ มหาวิโลกิตํ วิโลเกตฺวา มหามายาเทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คณฺหโนฺตปิ ทสมาเส คพฺภวาสํ วสโนฺตปิ ตารยติ นาม, เอกูนตึส วสฺสานิ อคาร มเชฺฌ ติฏฺฐโนฺตปิ ตารยติ นามฯ ราหุลภทฺทสฺส ชาตทิวเส ฉนฺนสหาโย กณฺฑกํ อารุยฺห นิกฺขมโนฺตปิ ตีณิ รชฺชานิ อติกฺกมิตฺวา อโนมาย นาม นทิยา ตีเร ปพฺพชโนฺตปิ ตารยติ นาม, ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ กโรโนฺตปิ วิสาขปุณฺณมายํ มหาโพธิมณฺฑํ อารุยฺห มารพลํ วิธมิตฺวา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม ทฺวาทสงฺคํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ อนุโลมปฏิโลมโต สมฺมสิตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิวิชฺฌโนฺตปิ ตารยติ นาม, โสตาปตฺติผลกฺขเณปิ, สกทาคามิมคฺคกฺขเณปิ, สกทาคามิผลกฺขเณปิ, อนาคามิมคฺคกฺขเณปิ, อนาคามิผลกฺขเณปิ, อรหตฺตมคฺคกฺขเณปิ, อรหตฺตผลกฺขเณปิ ตารยติ นาม, ยทา อฏฺฐารสเทวตาโกฏิสหเสฺสหิ ปญฺจวคฺคิยานํ อมตปานํ อทาสิ, ตโต ปฏฺฐาย ตารยิ นามาติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘สเทวกํ ตารยโนฺต, พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปท’’นฺติฯ

อถ มหาสโตฺต เทวตาหิ ยาจิยมาโนปิ เทวตานํ ปฏิญฺญํ อทตฺวาว กาลทีปเทสกุลชเนตฺติอายุปริเจฺฉทวเสน ปญฺจวิธํ มหาวิโลกนํ นาม วิโลเกสิฯ ตตฺถ ‘‘กาโล นุ โข, น กาโล’’ติ ปฐมํ กาลํ วิโลเกสิฯ ตตฺถ วสฺสสตสหสฺสโต อุทฺธํ อายุกาโล กาโล นาม น โหติฯ กสฺมา? ชาติชรามรณาทีนํ อปากฏตฺตา, พุทฺธานญฺจ ธมฺมเทสนา นาม ติลกฺขณมุตฺตา นาม นตฺถิ, เตสํ อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตาติ กเถนฺตานํ ‘‘กินฺนาเมเต กเถนฺตี’’ติ น สทฺทหนฺติ, ตโต อภิสมโย น โหติ, ตสฺมึ อสติ อนิยฺยานิกํ สาสนํ โหติ ฯ ตสฺมา โส อกาโลฯ วสฺสสตโต อูโน อายุกาโลปิ กาโล น โหติฯ กสฺมา? ตทา สตฺตา อุสฺสนฺนกิเลสา โหนฺติ, อุสฺสนฺนกิเลสานญฺจ ทิโนฺน โอวาโท โอวาทฏฺฐาเน น ติฏฺฐติ, ตสฺมา โสปิ อกาโลฯ วสฺสสตสหสฺสโต ปฏฺฐาย เหฏฺฐา วสฺสสตโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ อายุกาโล **กาโล** นามฯ อิทานิ วสฺสสตายุกา มนุสฺสาติ อถ โพธิสโตฺต ‘‘นิพฺพตฺติตพฺพกาโล’’ติ อทฺทสฯ

ตโต ทีปํ โอโลเกโนฺต ‘‘ชมฺพุทีเปเยว พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ **ทีปํ** ปสฺสิฯ ตโต ชมฺพุทีโป นาม มหา ทสโยชนสหสฺสปริมาโณ, กตรสฺมึ นุ โข ปเทเส พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ เทสํ วิโลเกโนฺต มชฺฌิม**เทสํ** ปสฺสิฯ ตโต กุลํ วิโลเกโนฺต ‘‘พุทฺธา นาม โลกสมฺมเต กุเล นิพฺพตฺตนฺติ, อิทานิ ขตฺติยกุลํ โลกสมฺมตํ, ตตฺถ นิพฺพตฺติสฺสามิ, **สุโทฺธทโน** นาม เม ราชา ปิตา ภวิสฺสตี’’ติ **กุลํ** อทฺทสฯ ตโต **มาตรํ** วิโลเกโนฺต ‘‘พุทฺธมาตา นาม โลลา สุราธุตฺตา น โหติ, อขณฺฑปญฺจสีลาติ อยญฺจ **มหามายา** นาม เทวี เอทิสา, อยํ เม มาตา ภวิสฺสตีติ กิตฺตกํ อสฺ

สา **อายู**”ติ อาวเชฺชโนฺต ทสนฺนํ มาสานํ อุปริ สตฺตทิวสานิ ปสฺสิฯ อิติ อิมํ ปญฺจวิธวิโลกนํ วิโลเกตฺวา – ‘‘กาโล เม, มาริส, พุทฺธภาวายา’’ติ เทวตานํ ปฏิญฺญํ ทตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ตโต จวิตฺวา สกฺยราชกุเล มายาเทวิยา กุจฺฉิยํ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิ (ชา. อฏฺฐ. ๑.นิทานกถา, อวิทูเรนิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.นิทานกถา, อวิทูเรนิทานกถา)ฯ เตน วุตฺตํ –

๖๘. ‘‘ตุสิตา กายา จวิตฺวาน, ยทา โอกฺกมิ กุจฺฉิยํ;
ทสสหสฺสีโลกธาตุ, กมฺปิตฺถ ธรณี ตทา’’ติฯ – อาทิ;

ตตฺถ **โอกฺกมี**ติ โอกฺกมิํ ปาวิสิํฯ **กุจฺฉิย**นฺติ มาตุกุจฺฉิมฺหิฯ **ทสสหสฺสีโลกธาตุ, กมฺปิตฺถา**ติ สโต สมฺปชาโน ปน โพธิสโตฺต มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมโนฺต เอกูนวีสติยา ปฏิสนฺธิจิเตฺตสุ เมตฺตาปุพฺพภาคสฺส โสมนสฺสสหคตญาณสมฺปยุตฺตอสงฺขาริกกุสลจิตฺตสฺส สทิส มหาวิปากจิเตฺตน อาสาฬฺหิปุณฺณมายํ อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺตเนว ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ ตทา ทสสหสฺสีโลกธาตุ สกลาปิ กมฺปิ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปีติ อโตฺถฯ **ธรณี**ติ ธาเรติ สเพฺพ ถาวรชงฺคเมติ ธรณี, ปถวีฯ

๖๙. **สมฺปชาโนว นิกฺขมิ**นฺติ เอตฺถ ยทา ปนาหํ สโต สมฺปชาโนว มาตุกุจฺฉิโต ธมฺมาสนโต โอตรโนฺต ธมฺมกถิโก วิย นิเสฺสณิโต โอตรโนฺต ปุริโส วิย จ เทฺว หเตฺถ จ ปาเท จ ปสาเรตฺวา ฐิตโกว มาตุกุจฺฉิสมฺภเวน เกนจิ อสุจินา อมกฺขิโตว นิกฺขมิํฯ **สาธุการํ ปวเตฺตนฺตี**ติ สาธุการํ ปวตฺตยนฺติ, สาธุการํ เทนฺตีติ อโตฺถฯ **ปกมฺปิตฺถา**ติ กมฺปิตฺถ, โอกฺกมเนปิ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมเนปิ ทสสหสฺสี ปกมฺปิตฺถาติ อโตฺถฯ

๗๐. อถ ภควา คโพฺภกฺกนฺติอาทีสุ อตฺตนา สมสมํ อทิสฺวา คโพฺภกฺกนฺติอาทีสุ อตฺตโน อจฺฉริยทสฺสนตฺถํ **‘‘โอกฺกนฺติ เม สโม นตฺถี’’**ติ อิมํ คาถมาหฯ ตตฺถ **โอกฺกนฺตี**ติ คโพฺภกฺกนฺติยํ, ภุมฺมเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, ปฏิสนฺธิคฺคหเณติ อโตฺถฯ **เม**ติ มยาฯ **สโม**ติ สทิโส นตฺถิฯ **ชาติโต**ติ เอตฺถ ชายติ เอตาย มาตุยาติ มาตา ‘‘ชาตี’’ติ วุจฺจติ, ตโต ชาติโต มาตุยาติ อโตฺถฯ **อภินิกฺขเม**ติ มาตุกุจฺฉิโต อภินิกฺขมเน ปสเว สตีติ อโตฺถฯ **สโมฺพธิย**นฺติ เอตฺถ ปสตฺถา สุนฺทรา โพธิ สโมฺพธิฯ อยํ ปน **โพธิ**-สโทฺท รุกฺขมคฺคนิพฺพานสพฺพญฺญุตญฺญาณาทีสุ ทิสฺสติ – ‘‘โพธิรุกฺขมูเล ปฐมาภิสมฺพุโทฺธ’’ติ (มหาว. ๑; อุทา. ๑) จ, ‘‘อนฺตรา จ คยํ อนฺตรา จ โพธิ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๑) จ อาคตฏฺฐาเน หิ รุโกฺข โพธีติ วุจฺจติฯ ‘‘โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณ’’นฺติ (จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๑) อาคตฏฺฐาเน มโคฺคฯ ‘‘ปตฺวาน โพธึ อมตํ อสงฺขต’’นฺติ อาคตฏฺฐาเน นิพฺพานํฯ ‘‘ปโปฺปติ โพธึ วรภูริเมธโส’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๑๗) อาคตฏฺฐาเน สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ อิธ ปน ภควโต อรหตฺตมคฺคญาณํ อธิเปฺปตํ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๓; ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑๑; อุทา. อฏฺฐ. ๒๐; จริยา. อฏฺฐ. นิทานกถา)ฯ อปเร ‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาณ’’นฺติปิ วทนฺติ, ตสฺสํ สโมฺพธิยํ อหํ เสโฏฺฐติ อโตฺถฯ

กสฺมา ปน ภควา สโมฺพธึ ปฏิจฺจ อตฺตานํ ปสํสตีติ? สพฺพคุณทายกตฺตาฯ ภควโต หิ สโมฺพธิ สพฺพคุณทายิกา สเพฺพปิ นิรวเสเส พุทฺธคุเณ ททาติ, น ปน อเญฺญสํฯ อเญฺญสํ ปน กสฺสจิ อรหตฺตมโคฺค อรหตฺตผลเมว เทติ, กสฺสจิ ติโสฺส วิชฺชา, กสฺสจิ ฉ อภิญฺญา, กสฺสจิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, กสฺสจิ สาวกปารมิญาณํ, ปเจฺจกพุทฺธานํ ปเจฺจกโพธิญาณเมว เทติฯ พุทฺธานํ ปน สพฺพคุณสมฺปตฺติํ เทติฯ ตสฺมา ภควา สพฺพคุณทายกตฺตา ‘‘สโมฺพธิยํ อหํ เสโฏฺฐ’’ติ อตฺตานํ ปสํสติฯ อปิ จ ภูมิํ จาเลตฺวา สโมฺพธึ ปาปุณิ, ตสฺมา ‘‘สโมฺพธิยํ อหํ เสโฏฺฐ’’ติ วทติฯ **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน**ติ เอตฺถ ธมฺมจกฺกํ ปน ทุวิธํ โหติ – ปฏิเวธญาณญฺจ เทสนาญาณญฺจาติฯ ตตฺถ ปญฺญาปภาวิตํ อตฺตโน อริยผลาวหํ ปฏิเวธญาณํ, กรุณาปภาวิตํ

สาวกานํ อริยผลาวหํ เทสนาญาณํฯ ปฏิเวธญาณํ โลกุตฺตรํ กุสลํ อุเปกฺขาสหคตํ อวิตกฺกอวิจารํ, เทสนาญาณํ โลกิยํ อพฺยากตํ , อุภยมฺปิ ปเนตํ อเญฺญหิ อสาธารณํฯ อิธ ปน เทสนาญาณํ อธิเปฺปตํ (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๒.๔๔)ฯ

๗๑. อิทานิ ภควโต คโพฺภกฺกมเนว ปถวิกมฺปนาทิกํ ปวตฺตึ สุตฺวา “**อโห อจฺฉริยํ โลเก**”ติ เทวตาหิ อยํ คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **พุทฺธานํ คุณมหนฺตตา**ติ อโห พุทฺธานํ คุณมหนฺตภาโว, อโห พุทฺธานํ มหานุภาโวติ อโตฺถ **ทสสหสฺสีโลกธาตุ, ฉปฺปการํ ปกมฺปถา**ติ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ มหาปถวี ฉปฺปการํ ปกมฺปิตฺถ จลิตฺถฯ กถํ? ปุรตฺถิมโต อุนฺนมติ ปจฺฉิมโต โอนมติ, ปจฺฉิมโต อุนฺนมติ ปุรตฺถิมโต โอนมติ, อุตฺตรโต อุนฺนมติ ทกฺขิณโต โอนมติ, ทกฺขิณโต อุนฺนมติ อุตฺตรโต โอนมติ, มชฺฌิมโต อุนฺนมติ ปริยนฺตโต โอนมติ, ปริยนฺตโต อุนฺนมติ มชฺฌิมโต โอนมตีติ เอวํ ฉปฺปการํ อนิลพลจลิตชลตรงฺคภงฺคสงฺฆฏฺฏิตา วิย นาวา จตุนหุตาธิกทฺวิโยชนสตสหสฺสพหลา ปถวิสนฺธารกชลปริยนฺตา อเจตนาปิ สมานา สเจตนา วิย อยํ มหาปถวี ปีติยา นจฺจนฺตี วิย อกมฺปิตฺถาติ อโตฺถฯ **โอภาโส จ มหา อาสี**ติ อติกฺกเมฺมว เทวานํ เทวานุภาวํ อุฬาโร โอภาโส อโหสีติ อโตฺถฯ **อเจฺฉรํ โลมหํสน**นฺติ อเจฺฉรญฺจ โลมหํสนญฺจ อโหสีติ อโตฺถฯ

๗๒. อิทานิ ปถวิกมฺปนาโลกปาตุภาวาทีสุ อจฺฉริเยสุ วตฺตมาเนสุ ภควโต ปวตฺติทสฺสนตฺถํ “***ภควา ตมฺหิ สมเย***”ติอาทิคาถาโย วุตฺตาฯ ตตฺถ **โลกเชโฏฺฐ**ติ โลกเสโฏฺฐฯ **สเทวก**นฺติ สเทวกสฺส โลกสฺส, สามิอเตฺถ อุปโยควจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ทสฺสยโนฺต**ติ ปาฏิหาริยํ ทเสฺสโนฺตฯ

๗๓. **จงฺกมโนฺตวา**ติ ทสโลกธาตุสหสฺสานิ อโชฺฌตฺถริตฺวา ฐิเต ตสฺมึ รตนมเย จงฺกเม จงฺกมมาโนว กเถสิฯ **โลกนายโก**ติ อถ สตฺถา มโนสิลาตเล สีหนาทํ นทโนฺต สีโห วิย คชฺชโนฺต ปาวุสฺสกเมโฆ วิย จ อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย จ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเตน (ที. นิ. ๒.๒๘๕, ๓๐๑) สวนีเยน กมนีเยน พฺรหฺมสฺสเรน นานานยวิจิตฺตํ จตุสจฺจปฏิสํยุตฺตํ ติลกฺขณาหตํ มธุรธมฺมกถํ กเถสีติ อโตฺถฯ

อนฺตรา น นิวเตฺตติ, จตุหเตฺถ จงฺกเม ยถาติ เอตฺถ สตฺถารา ปน นิมฺมิตสฺส ตสฺส จงฺกมสฺส เอกา โกฏิ ปาจีนจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ เอกา ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ เอวํ ฐิเต ตสฺมึ รตนจงฺกเม จงฺกมมาโน สตฺถา อุโภ โกฏิโย ปตฺวาว นิวตฺตติ, อนฺตรา อุโภ โกฏิโย อปตฺวา น นิวตฺตติฯ ยถา จตุหตฺถปฺปมาเณ จงฺกเม จงฺกมมาโน อุโภ โกฏิโย สีฆเมว ปตฺวา นิวตฺตติ, เอวํ อนฺตรา น นิวตฺตตีติ อโตฺถฯ กึ ปน ภควา ทสสหสฺสโยชนปฺปมาณายามํ จงฺกมํ รสฺสมกาสิ , ตาวมหนฺตํ วา อตฺตภาวํ นิมฺมินีติ? น ปเนวมกาสิฯ อจิเนฺตโยฺย พุทฺธานํ พุทฺธานุภาโวฯ อกนิฏฺฐภวนโต ปฏฺฐาย ยาว อวีจิ, ตาว เอกงฺคณา อโหสิฯ ติริยโต จ ทสจกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกงฺคณานิ อเหสุํฯ เทวา มนุเสฺส ปสฺสนฺติ, มนุสฺสาปิ เทเว ปสฺสนฺติฯ ยถา สเพฺพ เทวมนุสฺสา ปกติยา จงฺกมมานํ ปสฺสนฺติ, เอวํ ภควนฺตํ จงฺกมมานํ ปสฺสึสูติฯ ภควา ปน จงฺกมโนฺตว ธมฺมํ เทเสติ อนฺตราสมาปตฺติญฺจ สมาปชฺชติฯ

อถ อายสฺมา สาริปุโตฺต อปริมิตสมยสมุปจิตกุสลพลชนิตทฺวตฺตึสวรลกฺขโณปโสภิตํ อสีตานุพฺยญฺชนวิราชิตํ วรสรีรํ สรทสมเย ปริปุณฺณํ วิย รชนิกรํ สพฺพผาลิผุลฺลํ วิย จ โยชนสตุเพฺพธํ ปาริจฺฉตฺตกํ อฏฺฐารสรตนุเพฺพธํ พฺยามปฺปภาปริเกฺขปสสฺสิริกํ วรกนกคิริมิว ชงฺคมํ อโนปมาย พุทฺธลีฬาย อโนปเมน พุทฺธสิริวิลาเสน จงฺกมนฺตํ ทสสหสฺสิเทวคณปริวุตํ ภควนฺตํ อทฺทสฯ ทิสฺวาน อยํ ปน สกลาปิ ทสสหสฺสี โลกธาตุ สนฺนิปติตา, มหติยา ปเนตฺถ ธมฺมเท

สนาย ภวิตพฺพํ, พุทฺธวํสเทสนา ปน พหูปการา ภควติ ปสาทาวหา, ยํนูนาหํ ทสพลสฺส อภินีหารโต ปฏฺฐาย พุทฺธวํสํ ปริปุจฺเฉยฺย’’นฺติ จินฺเตตฺวา เอกํสํ จีวรํ กตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ทสนขสมุชฺชลํ ชลชามลาวิกล-กมล-มกุลสทิสํ อญฺชลิํ สิรสิ กตฺวา ภควนฺตํ **‘‘กีทิโส เต มหาวีรา’’**ติอาทิกํ ปริปุจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ –

๗๔.‘‘สาริปุตฺโต มหาปญฺโญ, สมาธิชฺฌานโกวิโท;
ปญฺญาย ปารมิปฺปตฺโต, ปุจฺฉติ โลกนายกํฯ

๗๕.‘‘กีทิโส เต มหาวีร, อภินีหาโร นรุตฺตม;
กมฺหิ กาเล ตยา ธีร, ปตฺถิตา โพธิมุตฺตมา’’ติฯ –

อาทิฯ กา นามายํ อนุสนฺธีติ? ปุจฺฉานุสนฺธิ นามฯ ติวิธา หิ อนุสนฺธิโย – ปุจฺฉานุสนฺธิ อชฺฌาสยานุสนฺธิ ยถานุสนฺธีติฯ ตตฺถ ‘‘เอวํ วุตฺเต อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘‘กิํ นุ โข, ภนฺเต, โอริมํ ตีรํ กิํ ปาริมํ ตีร’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑) เอวํ ปุจฺฉนฺตานํ ภควตา วิสฺสชฺชิตสุตฺตวเสน **ปุจฺฉานุสนฺธิ** เวทิตพฺพาฯ

‘‘อถ โข อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน เอวํ เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาทิ ‘อิติ กิร, โภ, รูปํ อนตฺตา, เวทนา อนตฺตา, สญฺญา อนตฺตา, สงฺขารา อนตฺตา, วิญฺญาณํ อนตฺตา, อนตฺตกตานิ กมฺมานิ กมตฺตานํ ผุสิสฺสนฺตี’ติฯ อถ โข ภควา ตสฺส ภิกฺขุโน เจตสา เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย ภิกฺขู อามนฺเตสิ – ฐานํ โข ปเนตํ, ภิกฺขเว, วิชฺชติ, ยํ อิเธกโจฺจ โมฆปุริโส อวิทฺวา อวิชฺชาคโต ตณฺหาธิปเตยฺเยน เจตสา สตฺถุสาสนํ อติธาวิตพฺพํ มเญฺญยฺย ‘อิติ กิร, โภ, รูปํ อนตฺตา, เวทนา อนตฺตา, สญฺญา อนตฺตา, สงฺขารา อนตฺตา, วิญฺญาณํ อนตฺตา, อนตฺตกตานิ กมฺมานิ กมตฺตานํ ผุสิสฺสนฺตี’ติ…เป…. ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา’’ติ (ม. นิ. ๓.๙๐) เอวํ ปเรสํ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา ภควตา วุตฺตวเสน **อชฺฌาสยานุสนฺธิ** เวทิตพฺพาฯ

เยน ปน ธเมฺมน อาทิมฺหิ เทสนา อุฏฺฐิตา, ตสฺส ธมฺมสฺส อนุรูปธมฺมวเสน วา ปฏิเกฺขปวเสน วา เยสุ สุเตฺตสุ อุปริเทสนา อาคจฺฉติ, เตสํ วเสน **ยถานุสนฺธิ** เวทิตพฺพาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปุจฺฉานุสนฺธี’’ติฯ

ตตฺถ **ปญฺญาย ปารมิปฺปโตฺต**ติ สาวกปารมิญาณสฺส มตฺถกํ ปโตฺตฯ **ปุจฺฉตี**ติ อปุจฺฉิฯ ตตฺถ ปุจฺฉา นาม อทิฏฺฐโชตนาปุจฺฉา, ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา, วิมติเจฺฉทนาปุจฺฉา, อนุมติปุจฺฉา, กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาติ ปญฺจวิธา โหติฯ ตตฺถายํ เถรสฺส กตมา ปุจฺฉาติ เจ? ยสฺมา ปนายํ พุทฺธวํโส กปฺปสตสหสฺสาธิกอสเงฺขยฺโยยปจิตปุญฺญสมฺภารานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ กปฺปสตสหสฺสาธิกอสเงฺขยฺโยยปจิตปุญฺญสมฺภารานํ ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานญฺจ กปฺปสตสหโสฺสปจิตปุญฺญสมฺภารานํ เสสมหาสาวกานํ วา อวิสโย, สพฺพญฺญุพุทฺธานํเยว วิสโย, ตสฺมา เถรสฺส อทิฏฺฐโชตนา ปุจฺฉาติ เวทิตพฺพาฯ

กีทิโสติ ปุจฺฉนากาโร, กิํปกาโรติ อโตฺถฯ **เต**ติ ตวฯ **อภินีหาโร**ติ อภินีหาโร นาม พุทฺธภาวตฺถํ มานสํ พนฺธิตฺวา ‘‘พุทฺธพฺยากรณํ อลทฺธา น อุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ วีริยมธิฏฺฐาย นิปชฺชนํฯ เตน วุตฺตํ –

‘‘กีทิโส เต มหาวีร, อภินีหาโร นรุตฺตมา’’ติฯ

กมฺหิ กาเลติ ตสฺมึ กาเลฯ **ปตฺถิตา**ติ อิจฺฉิตา อภิกงฺขิตา, ‘‘พุโทฺธ โพเธยฺยํ มุโตฺต โมเจยฺย’’นฺติอาทินา นเยน พุทฺธภาวาย ปณิธานํ กทา กตนฺติ อปุจฺฉิฯ **โพธี**ติ สมฺมาสโมฺพธิ, อรหตฺตมคฺคญาณสฺส จ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส เจตํ อธิวจนํฯ **อุตฺตมา**ติ สาวกโพธิปเจฺจกโพธีหิ เสฎฺฐตฺตา อุตฺตมาติ วุตฺตาฯ อุภินฺนมนฺตรา **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ

อิทานิ พุทฺธภาวการเก ธเมฺม ปุจฺฉโนฺต –

๗๖. ‘‘ทานํ สีลญฺจ เนกฺขมฺมํ, ปญฺญาวีริยญฺจ กีทิสํ;
ขนฺติสจฺจมธิฎฺฐานํ, เมตฺตุเปกฺขา จ กีทิสาฯ

๗๗. ‘‘ทส ปารมี ตยา ธีร, กีทิสี โลกนายก;
กถํ อุปปารมี ปุณฺณา, ปรมตฺถปารมี กถ’’นฺติฯ – อาห;

ตตฺถ ทานปารมิยํ ตาว พาหิรภณฺฑปริจฺจาโค **ปารมี** นาม, องฺคปริจฺจาโค **อุปปารมี** นาม, ชีวิตปริจฺจาโค **ปรมตฺถปารมี** นามาติฯ เอส นโย เสสปารมีสุปิฯ เอวํ ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตฺตึส ปารมิโย โหนฺติฯ ตตฺถ โพธิสตฺตสฺส ทานปารมิตาย ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตน ปนสฺส **สสปณฺฑิตชาตเก** –

‘‘ภิกฺขาย อุปคตํ ทิสฺวา, สกตฺตานํ ปริจฺจชึ;
ทาเนน เม สโม นตฺถิ, เอสา เม ทานปารมี’’ติฯ (จริยา. ๑.๑๔๓ ตสฺสุทฺทานํ) –

เอวํ ปรํ ชีวิตปริจฺจาคํ กโรนฺตสฺส **ทานปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ

ตถา สีลปารมิตาย ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตเนว ปนสฺส **สงฺขปาลชาตเก** –

‘‘สูเลหิ วินิวิชฺฌเนฺต, โกฎฺฎิยเนฺตปิ สตฺติภิ;
โภชปุเตฺต น กุปฺปามิ, เอสา เม สีลปารมี’’ติฯ (จริยา. ๒.๙๑) –

เอวํ อตฺตปริจฺจาคํ กโรนฺตสฺส **สีลปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ

ตถา มหารชฺชํ ปหาย เนกฺขมฺมปารมิยา ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตน ปนสฺส **จูฬสุตโสมชาตเก** –

‘‘มหารชฺชํ หตฺถคตํ, เขฬปิณฺฑํว ฉฑฺฑยึ;
จชโต น โหติ ลคฺคนํ, เอสา เม เนกฺขมฺมปารมี’’ติฯ (ธ. ส. อฎฺฐ. นิทานกถา; ชา. อฎฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; อป. อฎฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา) –

เอวํ นิสฺสงฺคตาย รชฺชํ ฉเฑฺฑตฺวา นิกฺขมนฺตสฺส **เนกฺขมฺมปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ

ตถา มโหสธปณฺฑิตกาลาทีสุ ปญฺญาปารมิยา ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตน ปนสฺส **สตฺตุภตฺตกปณฺฑิตกาเล** –

‘‘ปญฺญาย วิจินโนฺตหํ, พฺราหฺมณํ โมจยึ ทุขา;

ปญฺญาย เม สโม นตฺถิ, เอสา เม ปญฺญาปารมี’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา) –

อโนฺตภสฺตคตํ สปฺปํ ทเสฺสนฺตสฺส **ปญฺญาปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ

ตถา วีริยปารมิตาย ปูริตตฺตภาวานํ ปริมาณํ นาม นตฺถิฯ เอกเนฺตน ปนสฺส **มหาชนกชาตเก** –

‘‘อตีรทสฺสี ชลมเชฺฌ, หตา สเพฺพว มานุสา;
จิตฺตสฺส อญฺญถา นตฺถิ, เอสา เม วีริยปารมี’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา) –

เอวํ มหาสมุทฺทํ ตรนฺตสฺส **วีริยปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ

ตถา **ขนฺติวาทิชาตเก** –

‘‘อเจตนํว โกเฏฺฏเนฺต, ติเณฺหน ผรสุนา มมํ;
กาสิราเช น กุปฺปามิ, เอสา เม ขนฺติปารมี’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา) –

เอวํ อเจตนภาเวน วิย มหาทุกฺขํ อธิวาเสนฺตสฺส **ขนฺติปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ

ตถา **มหาสุตโสมชาตเก** –

‘‘สจฺจวาจํนุรกฺขโนฺต, จชิตฺวา มม ชีวิตํ;
โมเจสิํ เอกสตํ ขตฺติเย, เอสา เม สจฺจปารมี’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา) –

เอวํ ชีวิตํ จชิตฺวา สจฺจํ อนุรกฺขนฺตสฺส **สจฺจปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ

ตถา **มูคปกฺขชาตเก** –

‘‘มาตา ปิตา น เม เทสฺสา, อตฺตา เม น จ เทสฺสิโย;
สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ, ตสฺมา วตํ อธิฏฺฐหิ’’นฺติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; จริยา ๓.๖๕) –

เอวํ ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชิตฺวา วตํ อธิฏฺฐหนฺตสฺส **อธิฏฺฐานปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ

ตถา **สุวณฺณสามชาตเก** –

‘‘น มํ โกจิ อุตฺตสติ, นปิ ภายามิ กสฺสจิ;
เมตฺตาพเลนุปตฺถโทฺธ, รมามิ ปวเน ตทา’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; จริยา. ๓.๑๑๓) –

เอวํ ชีวิตมฺปิ อโนโลเกตฺวา เมตฺตายนฺตสฺส **เมตฺตาปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ

ตโต **โลมหํสชาตเก** –

> ‘‘สุสาเน เสยฺยํ กปฺเปมิ, ฉวฏฺฐิกํ อุปนิธายหํ;
> คามณฺฑลา อุปคนฺตฺวา, รูปํ ทเสฺสนฺตินปฺปก’’นฺติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; จริยา. ๓.๑๑๙) –

เอวํ คามทารเกสุ นิฏฺฐุภนาทีหิ เจว มาลาคนฺธูปหาราทีหิ จ สุขทุกฺขํ อุปฺปาเทเนฺตสุปิ อุเปกฺขํ อนติวตฺตนฺตสฺส **อุเปกฺขาปารมี** ปรมตฺถปารมี นาม ชาตาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **จริยาปิฏกโต** คเหตโพฺพฯ

อิทานิ เถเรน ปุฏฺฐสฺส ภควโต พฺยากรณํ ทเสฺสเนฺตหิ สงฺคีติการเกหิ –

๗๘. ‘‘ตสฺส ปุโฏฺฐ วิยากาสิ, กรวีกมธุรคิโร;
นิพฺพาปยโนฺต หทยํ, หาสยโนฺต สเทวกํฯ

๗๙. ‘‘อตีตพุทฺธานํ ชินานํ เทสิตํ, นิกีลิตํ พุทฺธปรมฺปราคตํ;
ปุเพฺพนิวาสานุคตาย พุทฺธิยา, ปกาสยี โลกหิตํ สเทวเก’’ติฯ – วุตฺตํ;

ตตฺถ **ตสฺส ปุโฏฺฐ วิยากาสี**ติ เตน ธมฺมเสนาปตินา ปุโฏฺฐ หุตฺวา ตสฺส พฺยากาสิ, อตฺตโน อภินีหารโต ปฏฺฐาย อภิสโมฺพธิปริโยสานํ สพฺพํ พุทฺธวํสํ กเถสีติ อโตฺถฯ **กรวีกมธุรคิโร**ติ กรวีกสกุณสฺส วิย มธุรา คิรา ยสฺส โส กรวีกมธุรคิโร, กรวีกมธุรมญฺชุสฺสโรติ อโตฺถฯ ตตฺริทํ กรวีกานํ มธุรสฺสรตา – กรวีกสกุณา กิร มธุรรสํ อมฺพปกฺกํ มุขตุณฺฑเกน ปหริตฺวา ปคฺฆริตํ ผลรสํ ปิวิตฺวา ปเกฺขน ตาฬํ ทตฺวา วิกูชมาเน จตุปฺปทา มทมตฺตา วิย ลฬิตุํ อารภนฺติ, โคจรปสุตาปิ จตุปฺปทคณา มุขคตานิปิ ติณานิ ฉเฑฺฑตฺวา ตํ นาทํ สุณนฺติ, วาฬมิคา ขุทฺทกมิเค อนุพนฺธมานา อุกฺขิตฺตํ ปาทํ อนิกฺขิปิตฺวา จิตฺตกตา วิย ติฏฺฐนฺติ, อนุพนฺธมิคาปิ มรณภยํ หิตฺวา ติฏฺฐนฺติ, อากาเส ปกฺขนฺทนฺตา ปกฺขิโนปิ ปเกฺข ปสาเรตฺวา ติฏฺฐนฺติ, อุทเก มจฺฉาปิ กณฺณปฏลํ อจาเลนฺตา ตํ สทฺทํ สุณมานา ติฏฺฐนฺติฯ เอวํ มธุรสฺสรา กรวีกา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๘; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๘๖)ฯ **นิพฺพาปยโนฺต หทย**นฺติ กิเลสคฺคิสนฺตตฺตสพฺพชนมานสํ ธมฺมกถามตธาราย สีติภาวํ ชนยโนฺตติ อโตฺถฯ **หาสยโนฺต**ติ โตสยโนฺตฯ **สเทวก**นฺติ สเทวกํ โลกํฯ

อตีตพุทฺธานนฺติ อตีตานํ พุทฺธานํฯ อมฺหากํ ภควโต อภินีหารสฺส ปุรโต ปน ตณฺหงฺกโร เมธงฺกโร สรณงฺกโร ทีปงฺกโรติ จตฺตาโร พุทฺธา เอกสฺมิํ กเปฺป นิพฺพตฺติํสุฯ เตสํ อปรภาเค โกณฺฑญฺญาทโย เตวีสติ พุทฺธาติ สเพฺพ ทีปงฺกราทโย จตุวีสติ พุทฺธา อิธ ‘‘อตีตพุทฺธา’’ติ อธิเปฺปตา, เตสํ อตีตพุทฺธานํฯ **ชินาน**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **เทสิต**นฺติ กถิตํฯ จตุวีสติยา พุทฺธานํ จตุสจฺจปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมกถํฯ **นิกีลิต**นฺติ เตสํ จริตํ กปฺปชาติโคตฺตายุโพธิสาวกสนฺนิปาตอุปฏฺฐากมาตาปิตุปุตฺตภริยาปริเจฺฉทาทิกํ นิกีลิตํ นามฯ **พุทฺธปรมฺปราคต**นฺติ ทีปงฺกรทสพลโต ปฏฺฐาย ยาว กสฺสปปรมฺปรโต อาคตํ เทสิตํ นิกีลิตํ วาติ อโตฺถฯ **ปุเพฺพนิวาสานุคตาย พุทฺธิยา**ติ เอกมฺปิ ชาติํ เทฺวปิ ชาติโยติ (ม. นิ. ๑.๑๔๘, ๓๘๔, ๔๒๑; ๒.๒๓๓; ๓.๘๒; ปารา. ๑๒) เอวํ วิภตฺตํ ปุเพฺพ นิวุฏฺฐกฺขนฺธสนฺตานสงฺขาตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุคตา อุปคตา ตาย ปุเพฺพนิวาสานุคตาย พุทฺธิยา, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณนาติ อโตฺถฯ **ปกาสยี**ติ พฺยากาสิฯ **โลกหิต**นฺติ สพฺพโลกหิตํ พุทฺธวํสํฯ **สเทวเก**ติ สเทวเก โลเกติ อโตฺถฯ

๘๐. อถ ภควา กรุณาสีตเลน หทเยน สเทวกํ โลกํ สวเน นิโยเชโนฺต **“ปีติปาโมชฺชชนน**”นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปีติปาโมชฺชชนน**นฺติ ปีติปาโมชฺชกรํ ปีติยา ปุพฺพภาคํ ปาโมชฺชํ, ปญฺจวณฺณาย ปีติยา ชนนนฺติ อโตฺถฯ **โสกสลฺลวิโนทน**นฺติ โสกสงฺขาตานํ สลฺลานํ วิโนทนํ วิทฺธํสนํฯ **สพฺพสมฺปตฺติปฏิลาภ**นฺติ สพฺพาปิ เทวมนุสฺสสมฺปตฺติอาทโย สมฺปตฺติโย ปฏิลภนฺติ เอเตนาติ สพฺพสมฺปตฺติปฏิลาโภ, ตํ สพฺพสมฺปตฺติปฏิลาภํ พุทฺธวํสเทสนนฺติ อโตฺถฯ **จิตฺตีกตฺวา**ติ จิเตฺต กตฺวา, พุทฺธานุสฺสติํ ปุรกฺขตฺวาติ อโตฺถฯ **สุณาถา**ติ นิสาเมถ นิโพธถฯ **เม**ติ มมฯ

๘๑. **มทนิมฺมทน**นฺติ ชาติมทาทีนํ สพฺพมทานํ นิมฺมทนกรํฯ **โสกนุท**นฺติ โสโก นาม ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส จิตฺตสนฺตาโปฯ กิญฺจาปิ อตฺถโต โทมนสฺสเมว โหติ, เอวํ สเนฺตปิ อโนฺตนิชฺฌานลกฺขโณ, เจตโส ปรินิชฺฌายนรโส, อนุโสจนปจฺจุปฏฺฐาโน, ตํ โสกํ นุทตีติ โสกนุโท, ตํ โสกนุทํฯ **สํสารปริโมจน**นฺติ สํสารพนฺธนโต ปริโมจนกรํฯ ‘‘สํสารสมติกฺกม’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส สํสารสมติกฺกมกรนฺติ อโตฺถฯ

สพฺพทุกฺขกฺขยนฺติ เอตฺถ **ทุกฺข**-สโทฺท ทุกฺขเวทนา-ทุกฺขวตฺถุ-ทุกฺขารมฺมณ-ทุกฺขปจฺจย-ทุกฺขฏฺฐานาทีสุ ทิสฺสติฯ อยญฺหิ ‘‘ทุกฺขสฺส จ ปหานา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๓๒; ม. นิ. ๑.๓๘๓, ๔๓๐; ปารา. ๑๑) ทุกฺขเวทนายํ ทิสฺสติฯ ‘‘ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๘๗; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑) ทุกฺขวตฺถุสฺมิํฯ ‘‘ยสฺมา จ โข, มหาลิ, รูปํ ทุกฺขํ ทุกฺขานุปติตํ ทุกฺขาวกฺกนฺต’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๖๐) ทุกฺขารมฺมเณฯ ‘‘ทุโกฺข ปาปสฺส อุจฺจโย’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๑๗) ทุกฺขปจฺจเยฯ ‘‘ยาวญฺจิทํ, ภิกฺขเว, น สุกรา อกฺขาเนน ปาปุณิตํ ยาว ทุกฺขา นิรยา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๕๐) ทุกฺขฏฺฐาเนฯ อิธ ปนายํ ทุกฺขวตฺถุสฺมิํ ทุกฺขปจฺจเยปิ จ ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺมา ชาติอาทิสพฺพทุกฺขกฺขยกรนฺติ อโตฺถ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒ อาทโย)ฯ **มคฺค**นฺติ เอตฺถ กุสลตฺถิเกหิ มคฺคียติ, กิเลเส วา มาเรโนฺต คจฺฉตีติ มโคฺคติ พุทฺธวํสเทสนา วุจฺจติ, ตํ นิพฺพานสฺส มคฺคภูตํ พุทฺธวํสเทสนํฯ **สกฺกจฺจ**นฺติ สกฺกจฺจํ จิตฺตีกตฺวา, โอหิตโสตา หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ปฏิปชฺชถา**ติ อธิติฏฺฐถ, สุณาถาติ อโตฺถฯ อถ วา ปีติปาโมชฺชชนนํ โสกสลฺลวิโนทนํ สพฺพสมฺปตฺติปฏิลาภเหตุภูตํ อิมํ พุทฺธวํสเทสนํ สุตฺวา อิทานิ มทนิมฺมทนาทิคุณวิเสสาวหํ สพฺพทุกฺขกฺขยํ พุทฺธภาวมคฺคํ ปฏิปชฺชถาติ สเพฺพสํ เทวมนุสฺสานํ พุทฺธตฺตํ ปณิธาย อุสฺสาหํ ชเนติฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อิติ มธุรตฺถวิลาสินิยา พุทฺธวํส-อฏฺฐกถาย

รตนจงฺกมนกณฺฑวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ สพฺพากาเรน อพฺภนฺตรนิทานสฺสตฺถวณฺณนาฯ

๒. สุเมธปตฺถนากถาวณฺณนา

อิทานิ –

๑-๒. ‘‘กปฺเป จ สตสหสฺเส, จตุโร จ อสงฺขิเย;
อมรํ นาม นครํ, ทสฺสเนยฺยํ มโนรม’’นฺติฯ –

อาทินยปฺปวตฺตาย พุทฺธวํสวณฺณนาย โอกาโส อนุปฺปตฺโตฯ สา ปเนสา พุทฺธวํสวณฺณนา ยสฺมา สุตฺตนิเกฺขปํ วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหติ, ตสฺมา สุตฺตนิเกฺขปวิจารณา ตาว เวทิตพฺพาฯ จตฺตาโร หิ สุตฺตนิเกฺขปา อตฺตชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโย ปุจฺฉาวสิโก อฏฺฐุปฺปตฺติโกติฯ ตตฺถ ยานิ สุตฺตานิ ภควา ปเรหิ อนชฺฌิโฏฺฐ เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยน กเถสิฯ เสยฺยถิทํ – **อากเงฺขยฺยสุตฺตํ** (ม. นิ. ๑.๖๔ อาทโย) **วตฺถสุตฺต**นฺติ (ม. นิ. ๑.๗๐ อาทโย) เอวมาทีนิ, เตสํ **อตฺตชฺฌาสโย** นิเกฺขโปฯ

ยานิ วา ปน ‘‘ปริปกฺกา โข ราหุลสฺส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา, ยํนูนาหํ ราหุลํ อุตฺตริํ อาสวานํ ขเย วิเนยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๑๒๑) เอวํ ปเรสํ อชฺฌาสยํ ขนฺติํ มนํ พุชฺฌนกภาวญฺจ โอโลเกตฺวา ปรชฺฌาสยวเสน กถิตานิฯ เสยฺยถิทํ – **ราหุโลวาทสุตฺตํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺต**นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓ อาทโย; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) เอวมาทีนิ, เตสํ **ปรชฺฌาสโย** นิเกฺขโปฯ

ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เต เต เทวมนุสฺสา ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติฯ เอวํ ปุเฎฺฐน ปน ภควตา ยานิ กถิตานิ **เทวตาสํยุตฺต** (สํ. นิ. ๑.๑ อาทโย) **โพชฺฌงฺคสํยุตฺตา**ทีนิ (สํ. นิ. ๕.๑๘๒ อาทโย) เตสํ **ปุจฺฉาวสิโก** นิเกฺขโปฯ

ยานิ วา ปน อุปฺปนฺนํ การณํ ปฏิจฺจ เทสิตานิ ธมฺมทายาท- (ม. นิ. ๑.๒๙ อาทโย) ปุตฺตมํสูปมาทีนิ (สํ. นิ. ๒.๖๓), เตสํ **อฏฺฐุปฺปตฺติโก** นิเกฺขโปฯ เอวเมเตสุ จตูสุ สุตฺตนิเกฺขเปสุ อิมสฺส พุทฺธวํสสฺส ปุจฺฉาวสิโก นิเกฺขโปฯ ปุจฺฉาวเสน หิ ภควตา อยํ นิกฺขิโตฺตฯ กสฺส ปุจฺฉาวเสน? อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺสฯ วุตฺตเญฺหตํ อสฺมิํ นิทานสฺมิํ เอว –

‘‘สาริปุโตฺต มหาปโญฺญ, สมาธิชฺฌานโกวิโท;
ปญฺญาย ปารมิปฺปโตฺต, ปุจฺฉติ โลกนายกํ;
กีทิโส เต มหาวีร, อภินีหาโร นรุตฺตมา’’ติฯ (พุ. วํ. ๑.๗๔-๗๕) –

อาทิฯ เตเนสา พุทฺธวํสเทสนา ปุจฺฉาวสิกาติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ **กเปฺป จ สตสหเสฺส**ติ เอตฺถ **กปฺป**-สโทฺท ปนายํ อภิสทฺทหนโวหารกาลปญฺญตฺติเฉทนวิกปฺปนเลสสมนฺตภาวอายุกปฺปมหากปฺปาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิ ‘‘โอกปฺปนียเมตํ โภโต โคตมสฺสฯ ยถา ตํ อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) อภิสทฺทหเน ทิสฺสติฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจหิ สมณกเปฺปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (จูฬว. ๒๕๐) โวหาเรฯ ‘‘เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) กาเลฯ ‘‘อิจฺจายสฺมา กโปฺป’’ติ (สุ. นิ. ๑๐๙๘; จูฬนิ. กปฺปมาณวปุจฺฉา ๑๑๗; กปฺปมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๖๑) จ, ‘‘นิโคฺรธกโปฺป อิติ ตสฺส นามํ, ตยา กตํ ภควา พฺราหฺมณสฺสา’’ติ จ เอวมาทีสุ (สุ. นิ. ๓๔๖) ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘อลงฺกโต กปฺปิตเกสมสฺสู’’ติ เอวมาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๓๖๘) เฉทเนฯ ‘‘กปฺปติ

ทฺวงฺคุลกปฺโป’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๔๔๖) วิกเปฺปฯ ‘‘อตฺถิ กปฺโป นิปชฺชิตุ’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๘๐) เลเสฯ ‘‘เกวลกปฺปํ เชตวนํ โอภาเสตฺวา’’ติอาทีสุ สมนฺตภาเวฯ ‘‘ติฏฺฐตุ, ภนฺเต, ภควา กปฺปํ, ติฏฺฐตุ สุคโต กปฺป’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๑๗๘; อุทา. ๕๑) เอตฺถ อายุกเปฺปฯ ‘‘กีว ทีโฆ นุ โข, ภนฺเต, กปฺโป’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๒๘-๑๒๙) เอตฺถ มหากเปฺปฯ อาทิสเทฺทน ‘‘สตฺถุกเปฺปน วต กิร, โภ, มยํ สาวเกน สทฺธึ มนฺตยมานา น ชานิมฺหา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๖๐) เอตฺถ ปฏิภาเคฯ ‘‘กปฺโป นโฏฺฐ โหติฯ กปฺปกโตกาโส ชิโณฺณ โหตี’’ติ (ปาจิ. ๓๗๑) เอตฺถ วินยกเปฺปฯ อิธ ปน มหากเปฺป ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺมา กเปฺป จ สตสหเสฺสติ มหากปฺปานํ สตสหสฺสานนฺติ อโตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๙; ๓.๒๗๕; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓.๑๒๘; ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๕.มงฺคลสุตฺต, เอวมิจฺจาทิปาฐวณฺณนา; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.มงฺคลสุตฺตวณฺณนา; จริยา. อฏฺฐ. นิทานกถา.๑; จูฬนิ. อฏฺฐ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทสวณฺณนา)ฯ **จตุโร จ อสงฺขิเย**ติ ‘‘จตุนฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ มตฺถเก’’ติ วจนเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ มตฺถเกติ อโตฺถฯ **อมรํ นาม นคร**นฺติ ‘‘อมร’’นฺติ จ ‘‘อมรวตี’’ติ จ ลทฺธนามํ นครํ อโหสิฯ เกจิ ปเนตฺถ อเญฺญนาปิ ปกาเรน วณฺณยนฺติ, กึ เตหิ, นามมตฺตํ ปเนตํ ตสฺส นครสฺสฯ **ทสฺสเนยฺย**นฺติ สุวิภตฺตวิจิตฺร-จจฺจรทฺวาร-จตุกฺกสิงฺฆาฏิก-ปาการ-ปริเกฺขปปาสาท- หมฺมิย-ภวน-สมลงฺกตตฺตา ทสฺสนียํฯ **มโนรม**นฺติ สมสุจิปรมรมณียภูมิภาคตฺตา ฉายูทกสมฺปนฺนตฺตา สุลภาหารตฺตา สโพฺพปกรณยุตฺตตฺตา จ สมิทฺธตฺตา เทวมนุสฺสาทีนํ มโนรมยตีติ มโนรมํฯ

ทสหิ สเทฺทหิ อวิวิตฺตนฺติ หตฺถิสเทฺทน อสฺสสเทฺทน รถสเทฺทน เภริสเทฺทน สงฺขสเทฺทน มุทิงฺคสเทฺทน วีณาสเทฺทน คีตสเทฺทน สมฺมตาฬสเทฺทน ‘‘ภุญฺชถ ปิวถ ขาทถา’’ติ ทสเมน สเทฺทนาติ; อิเมหิ ทสหิ สเทฺทหิ อวิวิตฺตํ อโหสิ, สพฺพกาลํ อนุปมฺสฺสวสมชฺชนาฏกากีฬนฺตีติ อโตฺถฯ **อนฺนปานสมายุต**นฺติ อเนฺนน จตุพฺพิเธนาหาเรน จ ปาเนน จ สุฏฺฐุ อายุตํ อนฺนปานสมายุตํ, อิมินา สุภิกฺขตา ทสฺสิตา, พหุอนฺนปานสมายุตนฺติ อโตฺถฯ

อิทานิ เต ทส สเทฺท วตฺถุโต ทสฺสนตฺถํ –

> ‘‘หตฺถิสทฺทํ อสฺสสทฺทํ, เภริสงฺขรถานิ จ;
> ขาทถ ปิวถ เจว, อนฺนปาเนน โฆสิต’’นฺติฯ – วุตฺตํ;

ตตฺถ **หตฺถิสทฺท**นฺติ หตฺถีนํ โกญฺจนาทสเทฺทน, กรณเตฺถ อุปโยควจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ **เภริสงฺขรถานิ จา**ติ เภริสเทฺทน จ สงฺขสเทฺทน จ รถสเทฺทน จาติ อโตฺถฯ ลิงฺควิปริยาเสน วุตฺตํ, ‘ขาทถ ปิวถา’ติ เอวมาทินยปฺปวเตฺตน อนฺนปานปฏิสํยุเตฺตน โฆสิตํ อภินาทิตนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถาห – เตสํ ปน สทฺทานํ เอกเทโสว ทสฺสิโต, น สกโลติ? น เอกเทโส สกโล ทสวิโธ ทสฺสิโตวฯ กถํ? เภริสเทฺทน มุทิงฺคสโทฺท สงฺคหิโต, สงฺขสเทฺทน วีณาคีตสมฺมตาฬสทฺทา สงฺคหิตาติ ทเสว ทสฺสิตาฯ

เอวํ เอเกน ปริยาเยน นครสมฺปตฺตึ วเณฺณตฺวา ปุน ตเมว ทเสฺสตุํ –

๓. ‘‘นครํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนํ, สพฺพกมฺมมุปาคตํ, สตฺตรตนสมฺปนฺนํ, นานาชนสมากุลํ;
สมิทฺธํ เทวนครํว, อาวาสํ ปุญฺญกมฺมิน’’นฺติฯ – วุตฺตํ;

ตตฺถ **สพฺพงฺคสมฺปนฺน**นฺติ ปาการโคปุรฏฺฏาลกาทิสพฺพนคราวยวสมฺปนฺนํ, ปริปุณฺณสพฺพวิตฺตูปกรณธนธญฺญติณกโฏฺฐทกนฺติ วา อโตฺถฯ **สพฺพกมฺมมุปาคต**นฺติ สพฺ

พกมฺมเนฺตน อุปคตํ, สมฺปคตสพฺพกมฺมนฺตนฺติ อโตฺถฯ **สตฺตรตนสมฺปนฺน**นฺติ ปริปุณฺณมุตฺตาทิสตฺตรตนํ, จกฺกวตฺตินิวาสภูมิโต วา หตฺถิรตนาทีหิ สตฺตรตเนหิ สมฺปนฺนํฯ **นานาชนสมากุล**นฺติ นานาวิธเทสภาเสหิ ชเนหิ สมากุลํฯ **สมิทฺธ**นฺติ มนุสฺสปโภคสโพฺพปกรเณหิ สมิทฺธํ ผีตํฯ **เทวนครํ วา**ติ เทวนครํ วิย อาลกมนฺทา วิย อมรวตี สมิทฺธนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อาวาสํ ปุญฺญกมฺมิน**นฺติ อาวสนฺติ เอตฺถ ปุญฺญกมฺมิโน ชนาติ อาวาโสฯ ‘‘อาวาโส’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อาวาส’’นฺติ ลิงฺคเภทํ กตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ปุญฺญายติ เตนาติ ปุญฺญํ, กุลรูปมหาโภคิสฺสริยวเสน ปุญฺญายตีติ อโตฺถฯ ปุนาตีติ วา ปุญฺญํฯ สพฺพกุสลมลรชาปวาหกตฺตา ปุญฺญํ กมฺมํ เยสํ อตฺถิ เต ปุญฺญกมฺมิโน, เตสํ ปุญฺญกมฺมินํ อาวาสภูตนฺติ อโตฺถฯ

ตตฺถ **สุเมโธ** นาม พฺราหฺมโณ ปฏิวสติ อุภโต สุชาโต มาติโต จ ปิติโต จ, สํสุทฺธคหณิโก ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา อกฺขิโตฺต อนุปกฺโฏฺฐ ชาติวาเทน, อภิรูโป ทสฺสนีโย ปาสาทิโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคโต, โส ติณฺณํ เวทานํ ปารคู อโหสิ สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ สากฺขรปฺปเภทานํ อิติหาสปญฺจมานํ ปทโก เวยฺยากรโณ อนวโย โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุฯ ตสฺส ปน ทหรกาเลเยว มาตาปิตโร กาลมกํสุฯ อถสฺส ราสิวฑฺฒโก อมโจฺจ อายโปตฺถกํ อาหริตฺวา สุวณฺณรชตมณิมุตฺตาทิวิวิธรตนภริเต คเพฺภ วิวริตฺวา – ‘‘เอตฺตกํ เต, กุมาร, มาตุสนฺตกํ, เอตฺตกํ ปิตุ สนฺตกํ, เอตฺตกํ อยฺยกปยฺยกาน’’นฺติ ยาว สตฺตมา กุลปริวฏฺฏา ธนํ อาจิกฺขิตฺวา – ‘‘เอตํ ปฏิปชฺชาหี’’ติ นิยฺยาเตสิฯ โส ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปุญฺญานิ กโรโนฺต อคารํ อชฺฌาวสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘นคเร อมรวติยา, สุเมโธ นาม พฺราหฺมโณ;
อเนกโกฏิสนฺนิจโย, ปหูตธนธญฺญวาฯ

๕. ‘‘อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคู;
ลกฺขเณ อิติหาเส จ, สธเมฺม ปารมึ คโต’’ติฯ

ตตฺถ **นคเร อมรวติยา**ติ อมรวตีสงฺขาเต นคเรฯ **สุเมโธ นามา**ติ เอตฺถ ‘‘เมธา’’ติ ปญฺญา วุจฺจติฯ สา ตสฺส สุนฺทรา ปสตฺถาติ สุเมโธติ ปญฺญายิตฺถฯ **พฺราหฺมโณ**ติ พฺรหฺมํ อณติ สิกฺขตีติ พฺราหฺมโณ, มเนฺต สชฺฌายตีติ อโตฺถ ฯ อกฺขรจินฺตกา ปน ‘‘พฺรหฺมุโน อปจฺจํ พฺราหฺมโณ’’ติ วทนฺติฯ อริยา ปน พาหิตปาปตฺตา พฺราหฺมณาติฯ **อเนกโกฏิสนฺนิจโย**ติ โกฏีนํ สนฺนิจโย โกฏิสนฺนิจโย, อเนโก โกฏิสนฺนิจโย ยสฺส โสยํ อเนกโกฏิสนฺนิจโย, อเนกโกฏิธนสนฺนิจโยติ อโตฺถฯ **ปหูตธนธญฺญวา**ติ พหุลธนธญฺญวาฯ ปุริมํ ภูมิคตคพฺภคตธนธญฺญวเสน วุตฺตํ, อิทํ นิจฺจปริโภคูปคตธนธญฺญวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อชฺฌายโกติ น ฌายตีติ อชฺฌายโก, ฌานภาวนารหิโตติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘น ทานิเม ฌายนฺตีติฯ น ทานิเม ฌายนฺตีติ โข, วาเสฏฺฐ, ‘อชฺฌายกา อชฺฌายกา’ เตฺวว ตติยํ อกฺขรํ อุปนิพฺพตฺต’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๓๒) เอวํ ปฐมกปฺปิกกาเล ฌานวิรหิตานํ พฺราหฺมณานํ ครหวจนํ อุปฺปนฺนํฯ อิทานิ มนฺตํ ฌายตีติ อชฺฌายโก, มเนฺต ปริวเตฺตตีติ อิมินา อเตฺถน ปสํสวจนํ กตฺวา โวหรนฺติฯ มเนฺต ธาเรตีติ **มนฺตธโร**ฯ **ติณฺณํ เวทาน**นฺติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทานํ ติณฺณํ เวทานํฯ อยํ ปน **เวท**-สโทฺท ญาณโสมนสฺสคเนฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส – ‘‘ยํ พฺราหฺมณํ เวทคุมาภิชญฺญา, อกิญฺจนํ กามภเว อสตฺต’’นฺติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๐๖๕) ญาเณ ทิสฺสติฯ ‘‘เย เวทชาตา วิจรนฺติ โลเก’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๕๗) โสมนเสฺสฯ ‘‘ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สนิฆณฺฑุเกฏุภาน’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๖) คเนฺถฯ อิธาปิ คเนฺถ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๕)ฯ **ปารคู**ติ ติณฺณํ เวทานํ โอฏฺฐปหตกรณมเตฺตน ปารํ คโตติ ปารคูฯ **ลกฺขเณ**ติ อิตฺถิลกฺขณปุริ

สลกฺขณมหาปุริสลกฺขณาทิเก ลกฺขเณฯ **อิติหาเส**ติ อิติห อาส, อิติห อาสาติ อีทิสวจนปฏิสํยุเตฺต ปุราณสงฺขาเต คนฺถวิเสเสฯ **สธมฺเม**ติ พฺราหฺมณานํ สเก ธมฺเม, สเก อาจริยเก วาฯ **ปารมึ คโต**ติ ปารํ คโต, ทิสาปาโมกฺโข อาจริโย อโหสีติ อโตฺถฯ

อเถกทิวสํ โส ทสคุณคณาราธิตปณฺฑิโต สุเมธปณฺฑิโต อุปริปาสาทวรตเล รโหคโต หุตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิโนฺน จิเนฺตสิ – ‘‘ปุนพฺภเว ปฏิสนฺธิคฺคหณํ นาม ทุกฺขํ, ตถา นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน สรีรเภทนํ, อหญฺจ ชาติธโมฺม, ชราธโมฺม, พฺยาธิธโมฺม, มรณธโมฺม, เอวํภูเตน มยา อชาติํ อชรํ อพฺยาธิํ อมรณํ สุขํ สิวํ นิพฺพานํ ปริเยสิตุํ วฏฺฏติ, อวสฺสํ ภวจารกโต มุจฺจิตฺวา นิพฺพานคามินา เอเกน มเคฺคน ภวิตพฺพ’’นฺติฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘รโหคโต นิสีทิตฺวา, เอวํ จิเนฺตสหํ ตทา;
ทุโกฺข ปุนพฺภโว นาม, สรีรสฺส จ เภทนํฯ

๗. ‘‘ชาติธโมฺม ชราธโมฺม, พฺยาธิธโมฺม สหํ ตทา;
อชรํ อมรํ เขมํ, ปริเยสิสฺสามิ นิพฺพุติํฯ

๘. ‘‘ยํนูนิมํ ปูติกายํ, นานากุณปปูริตํ;
ฉฑฺฑยิตฺวาน คเจฺฉยฺยํ, อนเปโกฺข อนตฺถิโกฯ

๙. ‘‘อตฺถิ เหหิติ โส มโคฺค, น โส สกฺกา น เหตุเย;
ปริเยสิสฺสามิ ตํ มคฺคํ, ภวโต ปริมุตฺติยา’’ติฯ

เอตฺถ ปน คาถาสมฺพนฺธญฺจ อนุตฺตานปทานมตฺถญฺจ วตฺวาว คมิสฺสามฯ ตตฺถ **รโหคโต**ติ รหสิ คโต, รหสิ ฐาเน นิสิโนฺนฯ **เอวํ จิเนฺตสห**นฺติ เอวํ จิเนฺตสิํ อหํฯ เอวนฺติ อิมินา จินฺตนาการํ ทเสฺสติฯ **ตทา**ติ ตสฺมิํ สุเมธปณฺฑิตกาเลฯ ‘‘เอวํ จิเนฺตสห’’นฺติ ภควา อิมินา อตฺตนา สทฺธิํ สุเมธปณฺฑิตํ เอกตฺตํ กโรติฯ ตสฺมา ตทา โส สุเมโธ อหเมวาติ ปกาเสเนฺต ‘‘เอวํ จิเนฺตสหํ ตทา’’ติ ภควา อุตฺตมปุริสวเสนาหฯ **ชาติธโมฺม**ติ ชาติสภาโวฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ **นิพฺพุติ**นฺติ นิพฺพานํฯ

ยํนูนาติ ปริวิตกฺกนเตฺถ นิปาโต, ยทิ ปนาหนฺติ อโตฺถฯ **ปูติกาย**นฺติ ปูติภูตํ กายํฯ **นานากุณปปูริต**นฺติ มุตฺต-กรีส-ปุพฺพโลหิต-ปิตฺต-เสมฺห-เขฬสิงฺฆาณิกาทิอเนกกุณปปูริตํฯ **อนเปโกฺข**ติ อนาลโยฯ **อตฺถี**ติ อวสฺสํ อุปลพฺภติฯ **เหหิตี**ติ ภวิสฺสติ, ปริวิตกฺกนวจนมิทํฯ **น โส สกฺกา น เหตุเย**ติ เตน มเคฺคน น สกฺกา น ภวิตุํฯ โส ปน มโคฺค **เหตุเย**ติ เหตุภาวาย น น โหติ, เหตุเยวาติ อโตฺถฯ **ภวโต ปริมุตฺติยา**ติ ภวพนฺธนวิมุตฺติยาติ อโตฺถฯ

อิทานิ อตฺตนา ปริวิตกฺกิตมตฺถํ สมฺปาทยิตุํ **“ยถาปี”**ติ อาทิมาหฯ ยถา หิ โลเก ทุกฺขสฺส ปฏิปกฺขภูตํ สุขํ นาม อตฺถิ, เอวํ ภเว สติ ตปฺปฏิปเกฺขน วิภเวนาปิ ภวิตพฺพํ , ยถา จ อุเณฺห สติ ตสฺส วูปสมภูตํ สีตลมฺปิ อตฺถิ, เอวํ ราคาทิอคฺคีนํ วูปสเมน นิพฺพาเนน ภวิตพฺพํฯ ยถา จ ปาปสฺส ลามกสฺส ธมฺมสฺส ปฏิปกฺขภูโต กลฺยาโณ อนวชฺชธโมฺมปิ อตฺถิเยว, เอวเมว ปาปิกาย ชาติยา สติ สพฺพชาติเขปนโต อชาติสงฺขาเตน นิพฺพาเนนาปิ ภวิตพฺพเมวาติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘ยถาปิ ทุเกฺข วิชฺชเนฺต, สุขํ นามปิ วิชฺชติ;
เอวํ ภเว วิชฺชมาเน, วิภโวปิจฺฉิตพฺพโกฯ

๑๑. ‘‘ยถาปิ อุเณฺห วิชฺชเนฺต, อปรํ วิชฺชติ สีตลํ;
เอวํ ติวิธคฺคิ วิชฺชเนฺต, นิพฺพานํ อิจฺฉิตพฺพกํฯ

๑๒. ‘‘ยถาปิ ปาเป วิชฺชเนฺต, กลฺยาณมปิ วิชฺชติ;
เอวเมว ชาติ วิชฺชเนฺต, อชาติปิจฺฉิตพฺพก’’นฺติฯ

ตตฺถ **ยถาปี**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ **สุข**นฺติ กายิกเจตสิกสุขํ, สุฏฺฐุ ทุกฺขํ ขณตีติ สุขํฯ ***ภเว***ติ ชนเนฯ **วิภโว**ติ อชนนํ, ชนเน วิชฺชมาเน อชนนธโมฺมปิ อิจฺฉิตโพฺพฯ **ติวิธคฺคิ วิชฺชเนฺต**ติ ติวิเธ ราคาทิเก อคฺคิมฺหิ วิชฺชมาเนติ อโตฺถฯ **นิพฺพาน**นฺติ ตสฺส ติวิธสฺส ราคาทิอคฺคิสฺส นิพฺพาปนํ อุปสมนํ นิพฺพานญฺจ อิจฺฉิตพฺพํฯ **ปาเป**ติ อกุสเล ลามเกฯ **กลฺยาณมปี**ติ กุสลมปิฯ **เอวเมวา**ติ เอวเมวํฯ **ชาติ วิชฺชเนฺต**ติ ชาติยา วิชฺชมานายาติ อโตฺถฯ ลิงฺคเภทญฺจ วิภตฺติโลปญฺจ กตฺวา วุตฺตํฯ **อชาติปี**ติ ชาติเขปนํ อชาตินิพฺพานมฺปิ อิจฺฉิตพฺพํฯ

อถาหํ ปรมฺปิ จิเนฺตสึ – ‘‘ยถา นาม คูถราสิมฺหิ นิมฺคฺเคน ปุริเสน ทูรโตว กมลกุวลยปุณฺฑรีกสณฺฑมณฺฑิตํ วิมลสลิลํ ตฬากํ ทิสฺวา – ‘กตเรน นุ โข มเคฺคน ตตฺถ คนฺตพฺพ’นฺติ ตฬากํ คเวสิตุํ ยุตฺตํฯ ยํ ตสฺส อคเวสนํ, น โส ตสฺส ตฬากสฺส โทโส, ตสฺส ปุริสเสฺสว โทโสฯ เอวเมว กิเลสมลโธวเน อมตมหาตฬาเก วิชฺชมาเน ยํ ตสฺส อคเวสนํ, น โส อมตสงฺขาตสฺส นิพฺพานมหาตฬากสฺส โทโส, ปุริสเสฺสว โทโสฯ ยถา ปน โจเรหิ สํปริวาริโต ปุริโส ปลายนมเคฺค วิชฺชมาเนปิ สเจ โส น ปลายติ, น โส ตสฺส มคฺคสฺส โทโส, ตสฺส ปุริสเสฺสว โทโสฯ เอวเมว กิเลสโจเรหิ ปริวาเรตฺวา คหิตสฺส ปุริสสฺส วิชฺชมาเนเยว นิพฺพานมหานครคามิมฺหิ สิเว มหามเคฺค ตสฺส มคฺคสฺส อคเวสนํ นาม น มคฺคสฺส โทโส, ปุริสเสฺสว โทโสฯ ยถา พฺยาธิปีฬิโต ปุริโส วิชฺชมาเน พฺยาธิติกิจฺฉเก เวเชฺช สเจ ตํ เวชฺชํ คเวสิตฺวา ตํ พฺยาธึ น ติกิจฺฉาเปติ, น โส เวชฺชสฺส โทโส, ตสฺส ปุริสเสฺสว โทโสฯ เอวเมว ปน โย กิเลสพฺยาธิปริปีฬิโต กิเลสวูปสมมคฺคโกวิทํ วิชฺชมานเมว อาจริยํ น คเวสติ, ตเสฺสว โทโส, น กิเลสพฺยาธิวินายกสฺส อาจริยสฺส โทโส’’ติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๓. ‘‘ยถา คูถคโต ปุริโส, ตฬากํ ทิสฺวาน ปูริตํ;
น คเวสติ ตํ ตฬากํ, น โทโส ตฬากสฺส โสฯ

๑๔. ‘‘เอวํ กิเลสมลโธวํ, วิชฺชเนฺต อมตนฺตเฬ;
น คเวสติ ตํ ตฬากํ, น โทโส อมตนฺตเฬฯ

๑๕. ‘‘ยถา อรีหิ ปริรุโทฺธ, วิชฺชเนฺต คมนมฺปเถ;
น ปลายติ โส ปุริโส, น โทโส อญฺชสสฺส โสฯ

๑๖. ‘‘เอวํ กิเลสปริรุโทฺธ, วิชฺชมาเน สิเว ปเถ;
น คเวสติ ตํ มคฺคํ, น โทโส สิวมญฺชเสฯ

๑๗. ‘‘ยถาปิ พฺยาธิโต ปุริโส, วิชฺชมาเน ติกิจฺฉเก;
น ติกิจฺฉาเปติ ตํ พฺยาธึ, น โทโส โส ติกิจฺฉเกฯ

๑๘. ‘‘เอวํ กิเลสพฺยาธีหิ, ทุกฺขิโต ปติปีฬิโต;
น คเวสติ ตํ อาจริยํ, น โทโส โส วินายเก’’ติฯ

ตตฺถ **คูถคโต**ติ คูถกูปคโต, คูเถน คโต มกฺขิโต วาฯ **กิเลสมลโธว**นฺติ กิเลสมลโสธเน, ภุมฺมเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํฯ **อมตนฺตเฬ**ติ อมตสงฺขาตสฺส ตฬากสฺส, สามิอเตฺถ ภุมฺมวจนํ ทฏฺฐพฺพํ, อนุสฺสรํ ปกฺขิปิตฺวา วุตฺตํฯ **อรีหี**ติ ปจฺจตฺถิเกหิฯ **ปริรุโทฺธ**ติ สมนฺตโต นิรุโทฺธฯ **คมนมฺปเถ**ติ คมนปเถฯ ฉนฺทาวินาสตฺถํ อนุสฺสราคมนํ กตฺวา วุตฺตํฯ **น ปลายตี**ติ ยทิ น ปลาเยยฺยฯ **โส ปุริโส**ติ โส โจเรหิ ปริรุโทฺธ ปุริโสฯ **อญฺชสสฺสา**ติ มคฺคสฺสฯ มคฺคสฺส หิ –

> ‘‘มโคฺค ปโนฺถ ปโถ ปโชฺช, อญฺชสํ วฏุมายนํ;
> นาวา อุตฺตรเสตุ จ, กุโลฺล จ ภิสิ สงฺกโม’’ติฯ (จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๑๐๑) –

พหูนิ นามานิฯ สฺวายมิธ อญฺชสนาเมน วุโตฺตฯ **สิเว**ติ สพฺพุปทฺทวาภาวโต สิเวฯ **สิวมญฺชเส**ติ สิวสฺส อญฺชสสฺสาติ อโตฺถฯ **ติกิจฺฉเก**ติ เวชฺชฯ **น ติกิจฺฉาเปตี**ติ น ติกิจฺฉาเปยฺยฯ **น โทโส โส ติกิจฺฉเก**ติ ติกิจฺฉกสฺส โทโส นตฺถิ, พฺยาธิตเสฺสว โทโสติ อโตฺถฯ **ทุกฺขิโต**ติ สญฺชาตกายิกเจตสิกทุโกฺขฯ **อาจริย**นฺติ โมกฺขมคฺคาจริยํฯ **วินายเก**ติ อาจริยสฺสฯ

เอวํ ปนาหํ จิเนฺตตฺวา อุตฺตริมฺปิ เอวํ จิเนฺตสิํ – ‘‘ยถาปิ มณฺฑนกชาติโก ปุริโส กเณฺฐ อาสตฺตํ กุณปํ ฉเฑฺฑตฺวา สุขี คเจฺฉยฺย, เอวํ มยาปิ อิมํ ปูติกายํ ฉเฑฺฑตฺวา อนเปเกฺขน นิพฺพานมหานครํ ปวิสิตพฺพํฯ ยถา จ นรนาริโย อุกฺการภูมิยํ อุจฺจารปสฺสาวํ กตฺวา น ตํ อุจฺฉเงฺคน วา อาทาย ทสเนฺต วา เวเฐตฺวา อาทาย คจฺฉนฺติ, อถ โข ชิคุจฺฉมานา โอโลเกตุมฺปิ อนิจฺฉนฺตา อนเปกฺขา ฉเฑฺฑตฺวา คจฺฉนฺติ, เอวํ มยาปิ อิมํ ปูติกายํ อนเปเกฺขน ฉเฑฺฑตฺวา อมตํ นิพฺพานนครํ ปวิสิตุํ วฏฺฏติฯ ยถา จ นาวิกา นาม ชชฺชรํ นาวํ อุทกคาหินิํ ฉเฑฺฑตฺวา อนเปกฺขาว คจฺฉนฺติ, เอวมหมฺปิ อิมํ นวหิ วณมุเขหิ ปคฺฆรนฺตํ กายํ ฉเฑฺฑตฺวา อนเปโกฺข นิพฺพานมหานครํ ปวิสิสฺสามิ ฯ ยถา จ โกจิ ปุริโส มุตฺตามณิเวฬุริยาทีนิ นานาวิธานิ รตนานิ อาทาย โจเรหิ สทฺธิํ มคฺคํ คจฺฉโนฺต อตฺตโน รตนวินาสภเยน เต โจเร ฉเฑฺฑตฺวา เขมํ มคฺคํ คณฺหาติ, เอวมยมฺปิ ปูติกาโย รตนวิโลปกโจรสทิโสฯ สจาหํ เอตฺถ ตณฺหํ กริสฺสามิ, อริยมคฺคกุสลธมฺมรตนานิ เม นสฺสิสฺสนฺติ, ตสฺมา มยา อิมํ มหาโจรสทิสํ กรชกายํ ฉเฑฺฑตฺวา นิพฺพานมหานครํ ปวิสิตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ เตน วุตฺตํ –

> ๑๙. ‘‘ยถาปิ กุณปํ ปุริโส, กเณฺฐ พทฺธํ ชิคุจฺฉิย;
> โมจยิตฺวาน คเจฺฉยฺย, สุขี เสรี สยํวสีฯ
>
> ๒๐. ‘‘ตเถวิมํ ปูติกายํ, นานากุณปสญฺจยํ;
> ฉฑฺฑยิตฺวาน คเจฺฉยฺยํ, อนเปโกฺข อนตฺถิโกฯ
>
> ๒๑. ‘‘ยถา อุจฺจารฏฺฐานมฺหิ, กรีสํ นรนาริโย;
> ฉฑฺฑยิตฺวาน คจฺฉนฺติ, อนเปกฺขา อนตฺถิกาฯ
>
> ๒๒. ‘‘เอวเมวาหํ อิมํ กายํ, นานากุณปปูริตํ;
> ฉฑฺฑยิตฺวาน คจฺฉิสฺสํ, วจฺจํ กตฺวา ยถา กุฏิํฯ
>
> ๒๓. ‘‘ยถาปิ ชชฺชรํ นาวํ, ปลุคฺคํ อุทคาหินิํ;
> สามี ฉเฑฺฑตฺวา คจฺฉนฺติ, อนเปกฺขา อนตฺถิกาฯ
>
> ๒๔. ‘‘เอวเมวาหํ อิมํ กายํ, นวจฺฉิทฺทํ ธุวสฺสวํ;

ฉฑฑฺฑยิตฺวาน คจฺฉิสฺสํ, ชิณฺณนาวํว สามิกาฯ

๒๕. ‘‘ยถาปิ ปุริโส โจเรหิ, คจฺฉนฺโต ภณฺฑมาทิย;
ภณฺฑเจฺฉทภยํ ทิสฺวา, ฉฑฺฑยิตฺวาน คจฺฉติฯ

๒๖. ‘‘เอวเมว อิมํ กาโย, มหาโจรสโม วิย;
ปหายิมํ คมิสฺสามิ, กุสลเจฺฉทนาภยา’’ติฯ

ตตฺถ **ยถาปิ กุณปํ ปุริโส**ติ ยถาปิ ทหโร ยุวา มณฺฑนกชาติโก ปุริโส อหิกุณเปน วา กุกฺกุรกุณเปน วา มนุสฺสกุณเปน วา กเณฺฐ อาสเตฺตน อฏฺฏียิตฺวา หรายิตฺวา ชิคุจฺฉิตฺวา ตํ กุณปํ โมเจตฺวา คเจฺฉยฺยฯ **สุขี**ติ สุขิโตฯ **เสรี**ติ ยถิจฺฉกวิหารีฯ **นานากุณปสญฺจย**นฺติ อเนกวิธกุณปราสิภูตํ ‘‘นานากุณปปูริต’’นฺติปิ ปาโฐฯ

อุจฺจารฏฺฐานมฺหีติ อุจฺจาเรนฺติ วจฺจํ กโรนฺติ เอตฺถาติ อุจฺจาโร, อุจฺจาโร จ โส ฐานํ เจติ อุจฺจารฏฺฐานํฯ อถ วา อุสฺสาสิยฺยตีติ อุสฺสาโส, วจฺจเสฺสตํ นามํ, ตสฺส ฐานํ อุสฺสาสฏฺฐานํ, ตสฺมิํ **อุสฺสาสฏฺฐานมฺหิ,** อุกฺการฏฺฐาเนติ อโตฺถฯ **วจฺจํ กตฺวา ยถา กุฏิ**นฺติ วจฺจํ กตฺวา กุฏิํ นรนาริโย วิยาติ อโตฺถฯ

ชชฺชรนฺติ ชิณฺณํฯ **ปลุคฺค**นฺติ ปลุชฺชนฺติํ, วิกิรนฺตินฺติ อโตฺถฯ **อุทคาหินิ**นฺติ อุทกคาหินิํฯ **สามี**ติ นาวาสามิกาฯ **นวจฺฉิทฺท**นฺติ จกฺขุโสตาทีหิ นวหิ วณมุเขหิ ฉิทฺทาวจฺฉิเทฺทหิ ยุตฺตตฺตา นวจฺฉิทฺทํฯ **ธุวสฺสว**นฺติ ธุวนิสฺสนฺทํ, นิจฺจํ ปคฺฆรณาสุจินฺติ อโตฺถฯ

ภณฺฑมาทิยาติ ยํกิญฺจิ รตนาทิกํ ภณฺฑํ อาทิยฯ ***ภณฺฑเจฺฉทภยํ ทิสฺวา***ติ ภณฺฑสฺส อจฺฉินฺทเนน ภยํ ทิสฺวาติ อโตฺถฯ **เอวเมวา**ติ โส ภณฺฑมาทาย คจฺฉโนฺต ปุริโส วิยฯ **อยํ กาโย**ติ อยํ ปน กุจฺฉิตานํ ปรมเชคุจฺฉานํ อาโยติ กาโยฯ **อาโย**ติ อุปตฺติฏฺฐานํฯ อายนฺติ ตโตติ อาโย, กุจฺฉิตา เกสาทโยฯ อิติ กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ กาโยฯ **มหาโจรสโม วิยา**ติ จกฺขุอาทีหิ รูปาทีสุ ปิยรูเปสุ สารชฺชนาทิวเสน ปาณาติปาตาทินฺนาทานาทิโจโร หุตฺวา สพฺพกุสลํ วิลุมฺปตีติ มหาโจรสโมฯ ตสฺมา ยถา โส รตนภณฺฑมาทาย โจเรหิ สทฺธิํ คจฺฉโนฺต ปุริโส เต โจเร ปหาย คจฺฉติ, เอวเมวาหมฺปิ อิมํ มหาโจรสมํ กายํ ปหาย อตฺตโน โสตฺถิภาวกรํ มคฺคํ คเวสิตุํ คมิสฺสามีติ อตฺถสมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **กุสลเจฺฉทนาภยา**ติ กุสลธมฺมวิโลปนภเยนาติ อโตฺถฯ

อเถวํ สุเมธปณฺฑิโต นานาวิธาหิ อุปมาหิ เนกฺขมฺมการณํ จิเนฺตตฺวา ปุนปิ จิเนฺตสิ – ‘‘อิมํ มหาธนราสิํ สํหริตฺวา มยฺหํ ปิตุปิตามหาทโย ปรโลกํ คจฺฉนฺตา เอกกหาปณมฺปิ คเหตฺวา น คตา, มยา ปน คเหตฺวา คมนการณํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสิ – ‘‘อหํ, มหาราช, ชาติชราทีหิ อุปทฺทุตหทโย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสามิ, มยฺหํ อเนกโกฏิสตสหสฺสํ ธนํ อตฺถิ, ตํ เทโว ปฏิปชฺชตู’’ติฯ ราชา อาห – ‘‘น มยฺหํ เต ธเนน อโตฺถ, ตฺวํเยว ยถิจฺฉกํ กโรหี’’ติฯ

โส จ ‘‘สาธุ เทวา’’ติ นคเร เภริํ จราเปตฺวา มหาชนสฺส ทานํ ทตฺวา วตฺถุกาเม จ กิเลสกาเม จ ปหาย อมรวรนครสทิสโต อมรนครโต นิกฺขมิตฺวา เอกโกว นานามิคคณวเนฺต หิมวเนฺต **ธมฺมิกํ** นาม ปพฺพตํ นิสฺสาย อสฺสมํ กตฺวา ตตฺถ ปณฺณสาลํ กตฺวา ปญฺจโทสวิวชฺชิตํ จงฺกมํ มาเปตฺวา อฏฺฐคุณสมุเปตํ อภิญฺญาพลํ สมาหริตุํ นวโทสสมนฺนาคตํ สาฏกํ ปชหิตฺวา ทฺวาทสคุณมุปาคตํ วากจีรํ นิวาเสตฺวา ปพฺพชิฯ เอวํ ปน โส ปพฺพชิโต อฏฺฐโทสสมากิณฺณํ

ปณฺณสาลํ ปหาย ทสคุณสมนฺนาคตํ รุกฺขมูลํ อุปคนฺตฺวา สพฺพธญฺญวิกตึ ปหาย ปวตฺตผล โภชโน หุตฺวา นิสชฺชฏฺฐานจงฺกมนวเสน ปธานํ ปทหโนฺต สตฺตาหพฺภนฺตเรเยว อฏฺฐนฺนํ สมา ปตฺตีนํ ปญฺจนฺนญฺจ อภิญฺญานํ ลาภี อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๒๗. ‘‘เอวาหํ จินฺตยิตฺวาน, เนกโกฏิสตํ ธนํ;
นาถานาถานํ ทตฺวาน, หิมวนฺตมุปาคมึฯ

๒๘. ‘‘หิมวนฺตสฺสาวิทูเร, ธมฺมิโก นาม ปพฺพโต;
อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, ปณฺณสาลา สุมาปิตาฯ

๒๙. ‘‘จงฺกมํ ตตฺถ มาเปสึ, ปญฺจโทสวิวชฺชิตํฯ

อฏฺฐคุณสมุเปตํ, อภิญฺญาพลมาหรึฯ

๓๐. ‘‘สาฏกํ ปชหึ ตตฺถ, นวโทสมุปาคตํ;
วากจีรํ นิวาเสสึ, ทฺวาทสคุณมุปาคตํฯ

๓๑. ‘‘อฏฺฐโทสสมากิณฺณํ, ปชหึ ปณฺณสาลกํ;
อุปาคมึ รุกฺขมูลํ, คุเณ ทสหุปาคตํฯ

๓๒. ‘‘วาปิตํ โรปิตํ ธญฺญํ, ปชหึ นิรวเสสโต;
อเนกคุณสมฺปนฺนํ, ปวตฺตผลมาทิยึฯ

๓๓. ‘‘ตตฺถปฺปธานํ ปทหึ, นิสฺสชฺชฏฺฐานจงฺกเม;
อพฺภนฺตรมฺหิ สตฺตาเห, อภิญฺญาพลปาปุณิ’’นฺติฯ

ตตฺถ **เอวาห**นฺติ เอวํ อหํ, เหฏฺฐา วุตฺตปฺปกาเรน จินฺเตตฺวาติ อตฺโถฯ **นาถานาถาน**นฺติ สนาถานมนาถานญฺจ อฑฺฒานเญฺจว ทลิทฺทานญฺจ ‘‘อตฺถิกา คณฺหนฺตู’’ติ สห โกฏฺฐาคาเรหิ ทตฺวาติ อตฺโถฯ **หิมวนฺตสฺสาวิทูเร**ติ หิมวนฺตปพฺพตราชสฺส อวิทูเร สมีเปฯ **ธมฺมิโก นาม ปพฺพโต**ติ เอวํนามโก ปพฺพโตฯ กสฺมา ปนายํ ธมฺมิโกติ? เยภุเยฺยน ปน โพธิสตฺตา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ตํ ปพฺพตํ อุปนิสฺสาย อภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตตฺวา สมณธมฺมํ อกํสุฯ ตสฺมา สมณธมฺมสฺส นิสฺสยภูตตฺตา ‘‘ธมฺมิโก’’เตฺวว ปากโฏ อโหสิฯ **อสฺสโม สุกโต มยฺห**นฺติ อาทินา สุเมธปณฺฑิเตน อสฺสมปณฺณสาลา จงฺกมา สหตฺถา มาปิตา วิย วุตฺตา, น จ ปน สหตฺถา มาปิตา, กินฺตุ สเกฺกน เทเวน เปสิเต วิสฺสกมฺมุนา เทวปุเตฺตน นิมฺมิตาฯ ภควา ปน ตทา อตฺตโน ปุญฺญานุภาเวน นิพฺพตฺตํ ตํ สมฺปทํ สนฺธาย – ‘‘สาริปุตฺต, ตสฺมึ ปพฺพเต –

‘อสฺสโม สุกโต มยฺหํ, ปณฺณสาลา สุมาปิตา;
จงฺกมํ ตตฺถ มาเปสึ, ปญฺจโทสวิวชฺชิต’’’นฺติฯ – อาทิมาห;

ตตฺถ **ปณฺณสาลา**ติ ปณฺณฉทนสาลาฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ อสฺสมปเทฯ **ปญฺจโทสวิวชฺชิต**นฺติ ปญฺจหิ จงฺกมโทเสหิ วิวชฺชิตํฯ กตเม ปญฺจ จงฺกมโทสา นาม? ถทฺธวิสมตา, อโนฺตรุกฺขตา, คหนจฺฉนฺนตา, อติสมฺพาธตา, อติวิสาลตาติ อิเมหิ ปญฺจหิ โทเสหิ วิวชฺชิตํฯ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉเทน ทีฆโต สฏฺฐิรตโน วิตฺถารโต ทิยฑฺฒรตโน จงฺกโม วุโตฺตฯ อถ วา **ปญฺจโทสวิวชฺชิต**นฺติ ปญฺจหิ นีวรณโทเสหิ วิวชฺชิตํ ปริหีนํ **อภิญฺญาพลมาหริ**นฺติ อิมินา อุตฺตรปเทน สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา, สุเมธกถา)ฯ **อฏฺฐคุณสมุเปต**นฺติ ‘‘เอวํ สมาหิ

เต จิเตฺต ปริสุเทฺธ ปริโยทาเต อนงฺคเณ วิคตูปกฺกิเลเส มุทุภูเต กมฺมนิเย ฐิเต อาเนญฺชปฺปเตฺต’’ติ เอวํ วุเตฺตหิ อฎฺฐคุเณหิ (ที. นิ. ๑.๒๔๔-๒๔๕; ม. นิ. ๑.๓๘๔-๓๘๖, ๔๓๑-๔๓๓; ปารา. ๑๒-๑๔) สมนฺนาคตํ อภิญฺญาพลํ อาหริํ อาเนสินฺติ อโตฺถฯ

เกจิ ปน ‘‘อฎฺฐหิ สมณสุเขหิ อุเปตํ, อฎฺฐิมานิ สมณสุขานิ นาม ธนธญฺญปริคฺคหาภาโว, อนวชฺชปิณฺฑปาตปริเยสนภาโว, นิพฺพุตปิณฺฑภุญฺชนภาโว, รฎฺฐํ ปีเฬตฺวา ธนธญฺญาทีสุ คณฺหเนฺตสุ ราชปุริเสสุ รฎฺฐปีฬนกิเลสาภาโว, อุปกรเณสุ นิจฺฉนฺทราคภาโว, โจรวิโลปเน นิพฺภยภาโว, ราชราชมหามเตฺตหิ อสํสฎฺฐภาโว, จตูสุ ทิสาสุ อปฺปฎิหตภาโวติ อิเมหิ อฎฺฐหิ สมณสุเขหิ (อป. อฎฺฐ. ๑.ทูเรนิทาน, สุเมธกถา; ธ. ส. อฎฺฐ. นิทานกถา) อุเปตํ สมฺเปตํ อสฺสมํ มาเปสิ’’นฺติ อสฺสเมน สมฺพนฺธํ กตฺวา วทนฺติ, ตํ ปาฬิยา น สเมติฯ

สาฎกนฺติ วตฺถํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ อสฺสเมฯ **นวโทสมุปาคต**นฺติ, สาริปุตฺต, ตตฺถ วสโนฺต อตฺตโน นิวตฺถปารุตํ มหคฺฆสาฎกํ **ปชหิํ** ปริจฺจชิํฯ สาฎกํ ปชหโนฺต จ ตตฺถ นว โทเส ทิสฺวา ปชหินฺติ ทีเปติฯ ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตานญฺหิ สาฎกสฺมิํ นว โทสา ปกาสิตาฯ กตเม นว? สาฎกสฺส มหคฺฆภาโว, ปรปฎิพทฺธภาโว, ปริโภเคน ลหุกํ กิลิสฺสนภาโว, กิลิโฎฺฐ จ โธวิตโพฺพ ปุน รชิตโพฺพ จ โหติ ปริโภเคน ชีรณภาโว, ชิณฺณสฺส ปุน ตุนฺนกรณํ วา อคฺคฬทานํ วา กาตพฺพํ โหติ ปุน ปริเยสนาย ทุรภิสมฺภวภาโว, ตาปสปพฺพชฺชาย อนนุจฺฉวิกภาโว, ปจฺจตฺถิกานํ สาธารณภาโว, ยถา นํ น ปจฺจตฺถิกา คณฺหนฺติ, เอวํ โคเปตโพฺพ โหติ ปริทหโต วิภูสนฎฺฐานภาโว, คเหตฺวา จรนฺตสฺส มหิจฺฉภาโวติ เอเตหิ นวหิ โทเสหิ (อป. อฎฺฐ. ๑.ทูเรนิทาน, สุเมธกถา) อุปคตํ สาฎกํ ปหาย วากจีรํ นิวาเสสินฺติ ทีเปติฯ **วากจีร**นฺติ มุญฺชติณํ หีราหีรํ กตฺวา คเนฺถตฺวา กตํ วากมยจีรํ นิวาสนปารุปนตฺถาย อาทิยินฺติ อโตฺถฯ **ทฺวาทสคุณมุปาคต**นฺติ ทฺวาทสหิ อานิสํเสหิ อุเปตํฯ เอตฺถ **คุณ**-สโทฺท อานิสํสโฎฺฐ ‘‘สตคุณา ทกฺขิณา ปาฎิกงฺขิตพฺพา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) วิยฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ วากจีรสฺมิํ ทฺวาทสานิสํสา อปฺปคฺฆตา, อปรายตฺตตา, สหตฺถา กาตุํ สกฺกุเณยฺยตา, ปริโภเคน ชิเณฺณปิ สิพฺพิตพฺพาภาโว, โจรภยาภาโว ปริเยสนฺตสฺส สุเขน กรณภาโว, ตาปสปพฺพชฺชาย สารุปฺปภาโว, เสวมานสฺส วิภูสนฎฺฐานาภาโว, จีวรปฺปจฺจเย อปฺปิจฺฉภาโว , ปริโภคสุขภาโว, วากุปฺปตฺติยา สุลภภาโว, วากจีเร นเฎฺฐปิ อนเปกฺขภาโวติ อิเมหิ ทฺวาทสหิ คุเณหิ สมฺปนฺนํ (อป. อฎฺฐ. ๑.ทูเรนิทาน, สุเมธกถา; ธ. ส. อฎฺฐ. นิทานกถา)ฯ

อถ สุเมธปณฺฑิโต ตตฺถ ปณฺณสาลายํ วิหรโนฺต ปจฺจูสสมเย ปจฺจุฎฺฐาย อตฺตโน นิกฺขมนการณํ ปจฺจเวกฺขมาโน เอวํ กิร จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ ปน นวกนกกฎกนูปุราทิสงฺฆฎฺฏนสทฺทสมฺมิสฺสิต-มธุรหสิตกถิตเคหชนรมณียํ อุฬารวิภวโสภิตํ สุรวรภวนาการมคารํ เขฬปิณฺฑํ วิย ปหาย วิเวการามตาย สพฺพชนปาปปวาหนํ ตโปวนํ ปวิโฎฺฐสฺมิ, อิธ ปน เม ปณฺณสาลาย วาโส ทุติโย ฆราวาโส วิย โหติ, หนฺทาหํ รุกฺขมูเล วเสยฺย’’นฺติฯ เตน วุตฺตํ –

๓๑. ‘‘อฎฺฐโทสสมากิณฺณํ, ปชหิํ ปณฺณสาลก’’นฺติฯ

ตตฺถ **อฎฺฐโทสสมากิณฺณ**นฺติ อฎฺฐหิ โทเสหิ สมากิณฺณํ สํยุตฺตํฯ กตเมหิ อฎฺฐหิ? มหาสมฺภาเรหิ นิปฺผาทนียตา, ติณปณฺณมตฺติกาทีหิ นิจฺจํ ปฎิชคฺคนียตา, เสนาสนํ นาม มหลฺลกสฺส ปาปุณาตีติ อเวลาย วุฎฺฐาปิยมานสฺส จิเตฺตกคฺคตา น โหตีติ วุฎฺฐาปนียภาโว, สีตุณฺหสฺส ปฎิฆาเตน กายสฺส สุขุมาลกรณภาโว, ฆรํ ปวิเฎฺฐน ยํ กิญฺจิ ปาปํ สกฺกา กาตุนฺติ ครหปฎิจฺฉาทนกรณภาโว, ‘‘มยฺหมิท’’นฺติ สปริคฺคหภาโว, เคหสฺส อตฺถิภาโว สทุติยกวาโส,

อูกามงฺคุลฆรโคฬิกาทีนํ สาธารณตาย พหุสาธารณภาโวติ อิติ อิเม อฏฺฐ อาทีนเว (อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทาน, สุเมธกถา) ทิสฺวา มหาสโตฺต ปณฺณสาลํ ปชหิํฯ

คุเณ ทสหุปาคตนฺติ ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ทสหิ คุเณหิ อุเปตํ, รุกฺขมูลํ อุปคโตสฺมีติ อโตฺถฯ กตเมหิ ทสหิ? อปฺปสมารมฺภตา, อุปคมนมตฺตเมเวตฺถ โหตีติ สุลภานวชฺชตา, อภิณฺหํ ตรุปณฺณวิการทสฺสเนน อนิจฺจสญฺญาสมุฏฺฐาปนตา, เสนาสนมเจฺฉราภาโว, ตตฺถ หิ ปาปํ กโรนฺต ลชฺชตีติ ปาปกรณารหาภาโว, ปริคฺคหกรณาภาโว, เทวตาหิ สห วาโส, ฉนฺนปฏิเกฺขโป, ปริโภคสุขตา, รุกฺขมูลเสนาสนสฺส คตคตฏฺฐาเน สุลภตาย อนเปกฺขภาโวติ อิติ อิเม ทส คุเณ (อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทาน, สุเมธกถา) ทิสฺวา รุกฺขมูลํ อุปคโตสฺมีติ วทติฯ อาห จ –

‘‘วณฺณิโต พุทฺธเสเฏฺฐน, นิสฺสโยติ จ ภาสิโต;
นิวาโส ปวิวิตฺตสฺส, รุกฺขมูลสโม กุโตฯ

‘‘อาวาสมเจฺฉรหเร, เทวตาปริปาลิเต;
ปวิวิเตฺต วสโนฺต หิ, รุกฺขมูลมฺหิ สุพฺพโตฯ

‘‘อภิรตฺตานิ นีลานิ, ปณฺฑูนิ ปติตานิ จ;
ปสฺสโนฺต ตรุปณฺณานิ, นิจฺจสญฺญํ ปนูทติฯ

‘‘ตสฺมา หิ พุทฺธทายชฺชํ, ภาวนาภิรตาลยํ;
วิวิตฺตํ นาติมเญฺญยฺย, รุกฺขมูลํ วิจกฺขโณ’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๓๒);

อถ สุเมธปณฺฑิโต ปณฺณสาลาย ทิฏฺฐโทโส หุตฺวา รุกฺขมูลเสนาสเน ลทฺธานิสํโส วิหรโนฺต อุตฺตริปิ จิเนฺตสิ – ‘‘อาหารตฺถาย เม คามคมนํ อาหารปริเยสนทุกฺขํ, นาหํ เกนจิ ปาริชุเญฺญน นิกฺขมิตฺวา อาหารตฺถาย ปพฺพชิโต, อาหารปริเยสนมูลสฺส จ ทุกฺขสฺส ปมาณํ นตฺถิ, ยํนูนาหํ ปวตฺตผเลน ยาเปยฺย’’นฺติฯ อิมํ ปน อตฺถวิเสสํ ทีเปโนฺต –

๓๒-๓๓. ‘‘วาปิตํ โรปิตํ ธญฺญํ, ปชหิํ นิรวเสสโตฯ

อเนกคุณสมฺปนฺนํ, ปวตฺตผลมาทิยิ’’นฺติฯ – อาทิมาห;

ตตฺถ **วาปิต**นฺติ วปิตฺวา นิปฺผนฺนํฯ **โรปิต**นฺติ โรปิตฺวา นิปฺผนฺนํ, วปนโรปนวเสน ทุวิธาวสฺสสนิปฺผตฺติ, ตํ ทุวิธมฺปิ อตฺตโน อปฺปิจฺฉตาย ปหาย ปวตฺตผเลน ยาเปสิํฯ **ปวตฺตผล**นฺติ สยเมว ปติตผลํฯ **อาทิยิ**นฺติ ปริภุญฺชิํฯ

‘‘ปวตฺตผลสนฺตุโฎฺฐ, อปรายตฺตชีวิโก;
ปหีนาหารโลลุโปฺป, โหติ จาตุทฺทิโส มุนิฯ

‘‘ชหาติ รสตณฺหญฺจ, อาชีโว ตสฺส สุชฺฌติ;
ตสฺมา หิ นาติมเญฺญยฺย, ปวตฺตผลโภชน’’นฺติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๖ โถกํ วิสทิสํ) –

เอวํ ปวตฺตมาโน สุเมธปณฺฑิโต นจิรเสฺสว อโนฺตสตฺตาเห อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ อภิญฺญาโย จ ปาปุณิฯ อิมมตฺถํ ปกาเสเนฺตน **‘‘ตตฺถปฺปธานํ ปทหิ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ อสฺสเมฯ **ปธาน**นฺติ วีริยํ, วีริยญฺหิ ปทหิตพฺพโต ปธานภาวกรณโต วา ‘‘ปธาน’’นฺติ วุจฺจติฯ **ปทหิ**นฺติ วีริยมารภิํฯ **นิสฺสชฺชฏฺฐานจงฺกเม**ติ นิสชฺชาย จ ฐาเนน จ จงฺกเมน จฯ

สุเมธปณฺฑิโต ปน เสยฺยํ ปฏิกฺขิปิตฺวา นิสชฺชฏฺฐานจงฺกเมเหว รตฺตินฺทิวํ วีตินาเมตฺวา สตฺตาหพฺภนฺตเรเยว อภิญฺญาพลํ ปาปุณิฯ เอวํ ปน อภิญฺญาพลํ ปตฺวา สุเมธตาปเส สมาปตฺติสุเขน วีตินาเมนฺเต ตทา สพฺพชนสงฺคหกโร มารพลภยํกโร ญาณทีปงฺกโร **ทีปงฺกโร** นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ

สเงฺขเปเนว ตสฺสายมานุปุพฺพิกถา – อยํ กิร ทีปงฺกโร นาม มหาสโตฺต สมตฺตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา เวสฺสนฺตรตฺตภาวสทิเส อตฺตภาเว ฐิโต ปถวิกมฺปนาทีนิ มหาทานานิ ทตฺวา อายุปริโยสาเน ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตาหิ สนฺนิปติตฺวา –

> ‘‘กาโล โข เต มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยํ;
> สเทวกํ ตารยนฺโต, พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปท’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๑.๖๗) –

วุเตฺต ตโต โส เทวตานํ วจนํ สุตฺวา จ ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกตฺวา ตโต จุโต รมฺมวตีนคเร อตฺตโน ยสวิภูติยา วิชิตวาสุเทวสฺส นรเทวสฺส สุเทวสฺส นาม รโญฺญ กุเล สุเมธาย เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ อาสาฬฺหิปุณฺณมิยา อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺตน ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา มหตา ปริวาเรน ปริหริยมาโน มหาเทวิยา กุจฺฉิมฺหิ มณิกูฏคโต วิย เกนจิ อสุจินา อมกฺขิโต ทส มาเส วสิตฺวา สลิลธรวิวรคโต สรทกาลจโนฺท วิย ตสฺสา อุทรโต นิกฺขมิฯ

ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ

ตสฺส ปน ทีปงฺกรกุมารสฺส ปฏิสนฺธิกฺขเณปิ วิชาตกฺขเณปิ **ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ** ปาฏิหาริยานิ ปาตุรเหสุํฯ สพฺพสพฺพญฺญุโพธิสเตฺตสุ มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมเนฺตสุ นิกฺขมเนฺตสุ สมฺพุชฺฌเนฺตสุ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตเนฺตสูติ อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ ทฺวตฺตึส ปาฏิหาริยานิ ปวตฺตเนฺตวฯ ตสฺมา มยา ปากฏตฺตา ทีปงฺกรกุมารสฺส ชาติยํ ทสฺสิตานิ –

> ‘‘ทีปงฺกเร จารุกเร กุมาเร, สิวํกเร สนฺติกเรว ชาเต;
> ปกมฺปิ สงฺกมฺปิ ตทา สมนฺตา, สหสฺสสงฺขฺยา ทสโลกธาตุฯ
>
> ‘‘จกฺกวาฬสหเสฺสสุ, ทสสหเสฺสว เทวตา;
> เอกสฺมึ จกฺกวาฬสฺมึ, ตทา สนฺนิปตึสุ ตาฯ
>
> ‘‘โพธิสตฺตํ มหาสตฺตํ, ชาตมตฺตนฺตุ เทวตา;
> ปฐมํ ปฏิคฺคณฺหึสุ, ปจฺฉา ตํ มนุชา ปนฯ
>
> ‘‘อวาทิตา เกนจิ จมฺมนทฺธา, สุโปกฺขรา ทุนฺทุภิโย จ วีณา;
> อฆฏฺฏิตาน าภรณานิ ตสฺมึ, ขเณ สมนฺตา มธุรํ รวึสุฯ
>
> ‘‘ฉิชฺชึสุ สพฺพตฺถ จ พนฺธนานิ, สยํ วิคจฺฉึสุ จ สพฺพโรคา;
> รูปานิ ปสฺสึสุ จ ชาติอนฺธา, สทฺทํ สมนฺตา พธิรา สุณึสุฯ
>
> ‘‘อนุสฺสตึ ชาติชฬา มนุสฺสา, ลภึสุ ยานํ ปทสาว ปงฺคุลา;
> วิเทสยาตา สยเมว นาวา, สปฏฺฏนํ สีฆมุปาคมึสุฯ

‘‘อากาสฏฺฐํ ภูมิคตญฺจ สพฺพํ, สยํ สมนฺตา รตนํ วิโรจิ;
นิพฺพายิ โฆเร นิรเย หุตาโส, นทีสุ โตยมฺปิ จ นปฺปวตฺติฯ

‘‘โลกนฺตเร ทุกฺขนิรนฺตเรปิ, ปภา อุฬารา วิปุลา อโหสิ;
ตถา ตทา สนฺตตรงฺคมาโล, มหาสมุโทฺท มธุโรทโกยํฯ

‘‘น วายิ วาโต ผรุโส ขโร วา, สมฺผุลฺลปุปฺผา ตรโว อเหสุํ;
วิโรจิ จโนฺท อธิกํ สตาโร, น จาปิ อุโณฺห สูริโย อโหสิฯ

‘‘ขคา นภมฺหาปิ จ รุกฺขโต จ, หฏฺฐาว เหฏฺฐา ปถวิํ ภชิํสุ;
มหาจตุทฺทีปคโต จ เมโฆ, ปวสฺสิ โตยํ มธุรํ สมนฺตาฯ

‘‘ฐตฺวาว ทิเพฺพ ภวเน สกสฺมิํ, ปสนฺนจิตฺตา ปน เทวตาโย;
นจฺจิํสุ คายิํสุ จ วาทยิํสุ, เสฬิํสุ ตา เกฬิมกํสุ เจวฯ

‘‘สยํ กิร ทฺวารมหากวาฏา, ขเณว ตสฺมิํ วิวฏา อเหสุํ;
มหาชเน เนว ขุทา ปิปาสา, ปีเฬสิ โลกํ กิร กญฺจิ กญฺจิฯ

‘‘เย นิจฺจเวรา ปน ปาณิสงฺฆา, เต เมตฺตจิตฺตํ ปรมํ ลภิํสุ;
กากา อุลูเกหิ จริํสุ สทฺธิํ, โกณา วราเหหิ อกํสุ เกฬิํฯ

‘‘โฆราปิ สปฺปานมุขาปิ สปฺปา, กีฬิํสุ กามํ นกุเลหิ สทฺธิํ;
คณฺหิํสุ มชฺชารสิเรสุ ยูกา, วิสฺสตฺถจิตฺตา ฆรมูสิกาปิฯ

‘‘พุทฺธนฺตเรนาปิ อลทฺธโตเย, ปิสาจโลเก วิคตา ปิปาสา;
ขุชฺชา อเหสุํ สมจารุกายา, มูคา จ วาจํ มธุรํ ลปิํสุฯ

‘‘ปสนฺนจิตฺตา ปน ปาณิสงฺฆา, ตทญฺญมญฺญํ ปิยมาลปิํสุ;
อสฺสา จ เหสิํสุ ปหฏฺฐจิตฺตา, คชฺชิํสุ มตฺตา วรวารณาปิฯ

‘‘สุรภิจนฺทนจุณฺณสมากุลา , กุสุมกุงฺกุมธูปสุคนฺธินี;
วิวิธจารุมหทฺธชมาลินี, ทสสหสฺสิ อโหสิ สมนฺตโต’’ติฯ

ตตฺร หิสฺส ทสสหสฺสิโลกธาตุกโมฺป สพฺพญฺญุตญฺญาณปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, เทวตานํ เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปาโต ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนกาเล เอกปฺปหาเรเนว สนฺนิปติตฺวา ธมฺมปฏิคฺคหณสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ปฐมํ เทวตานํ ปฏิคฺคหณํ จตุนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานํ ปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ปจฺฉา มนุสฺสานํ ปฏิคฺคหณํ จตุนฺนํ อรูปาวจรชฺฌานานํ ปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, จมฺมนทฺธทุนฺทุภีนํ สยเมว วชฺชนํ มหนฺติยา ธมฺมเภริยา อนุสฺสาวนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, วีณาภรณานํ สยเมว วชฺชนํ อนุปุพฺพวิหารปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, พนฺธนานํ สยเมว เฉโท อสฺมิมานสมุเจฺฉทสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, มหาชนสฺส สพฺพโรควิคโม จตุสจฺจผลปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ชจฺจนฺธานํ รูปทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, พธิรานํ สทฺทสฺสวนํ ทิพฺพโสตธาตุปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ

ชาติชฟ้านํ อนุสฺสตุปฺปาโท จตุสติปฏฺฐานปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ปงฺคุลานํ ปทสา คมนํ จตุริทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, วิเทสคตานํ นาวานํ สปฏฺฏนาคมนํ จตุปฏิสมฺภิทาธิคมสฺส, รตนานํ สยเมว วิโรจนํ ธมฺมภาสปฏิลาภสฺส, นิรเย อคฺคินิพฺพายนํ เอกาทสคฺคินิพฺพายนสฺส, นทีสุ โตยสฺส นปฺปวตฺตนํ จตุเวสารชฺชปฏิลาภสฺส, โลกนฺตเร อาโลโก อวิชฺชนฺธการํ วิธเมตฺวา ญาณโลกทสฺสนสฺส, มหาสมุทฺทสฺส มธุโรทกตา นิพฺพานรเสน เอกรสภาวสฺส, วาตสฺส อวายนํ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตเภทนสฺส, ตรูนํ ปุปฺผิตภาโว วิมุตฺติปุปฺเผหิ ปุปฺผิตภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ

จนฺทสฺส อติวิโรจนํ พหุชนกนฺตตาย ปุพฺพนิมิตฺตํ, สูริยสฺส นาติอุณฺหวิมลภาโว กายิกเจตสิกสุขุปฺปตฺติยา, ขคานํ นคาทีหิ ปถวิคมนํ โอวาทํ สุตฺวา มหาชนสฺส ปาเณหิ สรณคมนสฺส, มหโต จตุทฺทีปคตเมฆสฺส ปวสฺสนํ มหโต ธมฺมวสฺสสฺส, เทวตานํ สกสกภวเนเสฺวว ฐตฺวา นจฺจาทีหิ กีฬนํ พุทฺธภาวํ ปตฺวา อุทานุทานสฺส, ทฺวารกวาฏานํ สยเมว วิวรณํ อฏฺฐงฺคิกมคฺคทฺวารวิวรณสฺส, ขุทาปีฬนสฺส อภาโว วิมุตฺติสุเขน สุขิตภาวสฺส, เวรีนํ เมตฺตจิตฺตปฏิลาโภ จตุพฺรหฺมวิหารปฏิลาภสฺส, ทสสหสฺสิโลกธาตุยา เอกธชมาลิตา อริยธชมาลิตาย ปุพฺพนิมิตฺตํ, เสสวิเสสา ปน เสสพุทฺธคุณปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตานีติ เวทิตพฺพาฯ

อถ **ทีปงฺกรกุมาโร** มหติยา สมฺปตฺติยา ปริจาริยมาโน อนุกฺกเมน ภทฺทํ โยพฺพนํ ปตฺวา ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเกสุ ตีสุ ปาสาเทสุ เทวโลกสิรึ วิย รชฺชสิริมนุภวโนฺต อุยฺยานกีฬาย คมนสมเย อนุกฺกเมน ชิณฺณพฺยาธิมตสงฺขาเต ตโย เทวทูเต ทิสฺวา สญฺชาตสํเวโค นิวตฺติตฺวา สุทสฺสนนครสทิสวิภวโสภํ รมฺมวตี นาม นครํ ปาวิสิฯ นครํ ปวิสิตฺวา ปุน จตฺตฺถวาเร หตฺถาจริยํ ปโกฺกสาเปตฺวา เอตทโวจ – ‘‘อหํ, ตาต, อุยฺยานทสฺสนตฺถาย นิกฺขมิสฺสามิ หตฺถิยานานิ กปฺปาเปหี’’ติฯ โส ‘‘สาธุ, เทวา’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา จตุราสีติหตฺถิสหสฺสานิ กปฺปาเปสิฯ อถ วิสฺสกมฺม นาม เทวปุโตฺต โพธิสตฺตํ นานาวิราควสนนิวาสนํ อามุกฺกมุตฺตาหารเกยูรํ รุจิรนวกนกกฏกมกุฏกุณฺฑลธรํ ปรมสุรภิกุสุมมาลสมลงฺกตสิโรรุหํ สมลงฺกริ กิรฯ อถ ทีปงฺกรกุมาโร เทวกุมาโร วิย จตุราสีติยา หตฺถิสหเสฺสหิ ปริวุโต หตฺถิกฺขนฺธวรคโต มหตา พลกาเยน ปริวุโต รติชนนํ อุยฺยานํ ปวิสิตฺวา หตฺถิกฺขนฺธโต โอรุยฺห ตํ อุยฺยานมนุสญฺจริตฺวา ปรมรุจิรทสฺสเน สกหทยสีตเล สิลาตเล นิสีทิตฺวา ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ อุปฺปาเทสิ ฯ ตงฺขณเญฺญว สุทฺธาวาสขีณาสโว มหาพฺรหฺมา อฏฺฐ สมณปริกฺขาเร อาทาย มหาปุริสสฺส จกฺขุปเถ ปาตุรโหสิฯ

มหาปุริโส ตํ ทิสฺวา – ‘‘กิมิท’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา, ‘‘สมณปริกฺขาโร’’ติ สุตฺวา อลงฺการภณฺฑํ โอมุญฺจิตฺวา ปสาธนภณฺฑาคาริกสฺส หเตฺถ ทตฺวา มงฺคลขคฺคมาทาย สทฺธึ มกุเฏน เกเส ฉินฺทิตฺวา อนฺตลิเกฺข อากาเส อุกฺขิปิฯ อถ สโกฺก เทวราชา สุวณฺณจโงฺกฏเกน ตํ เกสมกุฏํ อาทาย สิเนรุมุทฺธนิ ติโยชนปฺปมาณํ อินฺทนีลมณิมยํ **มกุฏเจติยํ** นาม อกาสิฯ อถ มหาปุริโส เทวทตฺติยํ อรหตฺตธชํ กาสาวํ ปริทหิตฺวา สาฏกยุคํ อากาเส ขิปิฯ ตํ พฺรหฺมา ปฏิคฺคเหตฺวา พฺรหฺมโลเก ทฺวาทสโยชนิกํ สพฺพรตนมยํ เจติยมกาสิฯ ทีปงฺกรกุมารํ ปน ปพฺพชนฺตํ เอกา ปุริสโกฏิ อนุปพฺพชิฯ ตาย ปน ปริสาย ปริวุโต โพธิสโตฺต ทส มาเส ปธานจริยํ อจริฯ อถ วิสาขปุณฺณมาย อญฺญตรํ นครํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ

ตสฺมึ กิร นคเร ตํทิวสํ เทวตานํ พลิกรณตฺถาย นิรุทกปายาสํ ปจึสุฯ ตสฺส ปน มหาสตฺตสฺส สปริสสฺส ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐสฺส มนุสฺสา อทํสุฯ ตํ กิร สเพฺพสํ โกฏิสงฺขยยานํ ภิกฺขูนํ ปริยตฺตํ อโหสิฯ มหาปุริสสฺส ปน ปเตฺต เทวตา ทิโพฺพชํ ปกฺขิปึสุฯ ตํ ปริภุญฺชิตฺวา ตเตฺถว สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐาย คณํ วิสฺสเชฺชตฺวา **สุนนฺ**

ทน นามาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา ปิปฺผลิโพธิรุกฺขมูลํ คนฺตฺวา ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา นวุติหตฺถํ โพธิกฺขนฺธํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา โพธิรุกฺขมูเล นิสีทิฯ

ตโต มารพลํ วิธมิตฺวา รตฺติยา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม อนุโลมปฏิโลมวเสน ปจฺจยาการํ สมฺมสิตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อภินิวิสิตฺวา อุทยพฺพยวเสน สมปญฺญาส ลกฺขณานิ ทิสฺวา ยาว โคตฺรภุญาณํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรุโณทเย อริยมเคฺคน สกลพุทฺธคุเณ ปฏิวิชฺฌิตฺวา พุทฺธสีหนาทํ นทิตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิสมีเปเยว วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมุโน ธมฺมเทสนํ ปฏิญฺญาย **สุนนฺทาราเม** ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา โกฏิสตานํ เทวมนุสฺสานํ ธมฺมามตํ ปาเยตฺวา จตุทฺทีปิกมหาเมโฆ วิย ธมฺมวสฺสํ วเสฺสโนฺต มหาชนสฺส พนฺธนโมกฺขํ กโรโนฺต ชนปทจาริกํ วิจริฯ

ตทา กิร สุเมธปณฺฑิโต สมาปตฺติสุเขน วีตินาเมโนฺต เนว ปถวิกมฺปนมทฺทส น ตานิ นิมิตฺตานิฯ เตน วุตฺตํ –

๓๔. ‘‘เอวํ เม สิทฺธิปฺปตฺตสฺส, วสีภูตสฺส สาสเน;
ทีปงฺกโร นาม ชิโน, อุปฺปชฺชิ โลกนายโกฯ

๓๕. ‘‘อุปฺปชฺชเนฺต จ ชายเนฺต, พุชฺฌเนฺต ธมฺมเทสเน;
จตุโร นิมิเตฺต นาทฺทสํ, ฌานรติสมปฺปิโต’’ติฯ

ตตฺถ **เอว**นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ นิทเสฺสติฯ **เม**ติ มมฯ **สิทฺธิปฺปตฺตสฺสา**ติ ปญฺจาภิญฺญาสิทฺธิปฺปตฺตสฺสฯ **วสีภูตสฺสา**ติ ภูตวสิสฺส, จิณฺณวสีภาวมุปคตสฺสาติ อโตฺถฯ **สาสเน**ติ วิเวกมานสานํ สาสเน, อนาทรลกฺขเณ สามิวจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ **ชิโน**ติ กิเลสาริชยเนน ชิโนฯ

อุปฺปชฺชเนฺตติ ปฏิสนฺธิคฺคหเณฯ **ชายเนฺต**ติ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมเนฯ **พุชฺฌเนฺต**ติ อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุชฺฌเนฺตฯ **ธมฺมเทสเน**ติ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเนฯ **จตุโร นิมิเตฺต**ติ จตฺตาริ นิมิตฺตานิฯ ทีปงฺกรสฺส ทสพลสฺส ปฏิสนฺธิ-ชาติ-โพธิ-ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเนสุ จตูสุ ฐาเนสุ ทสสหสฺสิโลกธาตุกมฺปนาทีนิ นิมิตฺตานีติ อโตฺถฯ เอตฺถาห – ตานิ ปน พหูนิ นิมิตฺตานิ, กสฺมา ‘‘จตุโร นิมิเตฺต’’ติ วุตฺตํ, อยุตฺตํ นนูติ? นายุตฺตํ, ยทิปิ เอตานิ พหูนิ นิมิตฺตานิ, จตูสุ ฐาเนสุ ปน ปวตฺตตฺตา ‘‘จตุโร นิมิเตฺต’’ติ วุตฺตํฯ **นาทฺทส**นฺติ นาทฺทสิํฯ อิทานิ เตสํ จตุนฺนํ นิมิตฺตานํ อทสฺสเน การณํ นิทฺทิสโนฺต **‘‘ฌานรติสมปฺปิโต’’**ติ อาหฯ **ฌานรตี**ติ สมาปตฺติสุขเสฺสตํ อธิวจนํฯ ฌานรติยา สมปฺปิตตฺตา สมงฺคีภูตตฺตา ตานิ นิมิตฺตานิ นาทฺทสนฺติ อโตฺถฯ

อถ ตสฺมิํ กาเล ทีปงฺกรทสพโล จตูหิ ขีณาสวสตสหเสฺสหิ ปริวุโต อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน ปรมรมฺมํ รมฺมํ นาม นครํ ปตฺวา **สุทสฺสน**มหาวิหาเร ปฏิวสติฯ รมฺมนครวาสิโน ‘‘ทีปงฺกโร กิร ทสพโล อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน รมฺมนครํ ปตฺวา สุทสฺสนมหาวิหาเร ปฏิวสตี’’ติ สุตฺวา สปฺปิอาทีนิ เภสชฺชานิ คเหตฺวา ภุตฺตปาตราสา สุทฺธุตฺตราสงฺคา ปุปฺผธูปคนฺธหตฺถา เยน พุโทฺธ เตนุปสงฺกมิํสุ, อุปสงฺกมิตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา ปุปฺผาทีหิ ปูเชตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา อติมธุรํ ธมฺมกถํ สุตฺวา สฺวาตนาย ภควนฺตํ นิมเนฺตตฺวา อุฏฺฐายาสนา ทสพลํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกมิํสุฯ

เต ปุนทิวเส อสทิสมหาทานํ สเชฺชตฺวา มณฺฑปํ กาเรตฺวา วิมลโกมเลหิ นีลุปฺปเลหิ ฉาเทตฺวา จตุชฺชาติคนฺเธน ปริภณฺฑํ กาเรตฺวา ลาชปญฺจมานิ สุรภิกุสุมานิ วิกิริตฺวา มณฺฑปสฺส จตูสุ โกเณสุ สีตลมธุรวาริปุณฺณา จาฏิโย ฐเปตฺวา กทลิปเณฺณหิ ปิทหิตฺวา มณฺฑโปปริ ชยสุมนกุสุมสทิสํ ปรมรุจิรทสฺสนํ เจลวิตานํ พนฺธิตฺวา สุวณฺณมณิรชตตารกาหิ รจยิตฺวา ตตฺถ คนฺธทามปุปฺผทามปตฺตทามรตนทามานิ โอลเมฺพตฺวา ธูเปหิ ทุทฺทินํ กตฺวา สกลญฺจ ตํ รมฺมํ รมฺมนครํ สมฺมฏฺฐํ สผลกทลิโย จ ปุปฺผสมลงฺกเต ปุณฺณฆเฏ จ ฐปาเปตฺวา นานาวิราคา ธชปฏากาโย จ สมุสฺสาเปตฺวา มหาวีถิยา อุโภสุ ปเสฺสสุ สาณิปาการเหิ ปริกฺขิปิตฺวา ทีปงฺกรทสพลสฺส อาคมนมคฺคํ อลงฺกโรนฺตา อุทกปริภินฺนฏฺฐาเนสุ ปํสุํ ปกฺขิปิตฺวา จิกฺขลฺลกมฺปิ ปถวิํ อสมํ สมํ กตฺวา มุตฺตาสทิสาหิ วาลุกาหิ อากิรนฺติ, ลาชปญฺจเมหิ จ ปุเปฺผหิ อากิรนฺติ, สผลกทลิกมฺเก จ ปติฏฺฐาเปนฺติฯ

อถ ตสฺมิํ กาเล สุเมธตาปโส อตฺตโน อสฺสมปทโต อุคฺคนฺตฺวา รมฺมนครวาสีนํ เตสํ มนุสฺสานํ อุปริภาเคน อากาเสน คจฺฉโนฺต เต หฏฺฐปหเฏฺฐ มคฺคํ โสเธเนฺต จ อลงฺกโรเนฺต จ ทิสฺวา – ‘‘กิํ นุ โข การณ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา สเพฺพสํ ปสฺสนฺตานเญฺญว อากาสโต โอรุยฺห เอกมเนฺต ฐตฺวา เต มนุเสฺส ปุจฺฉิ – ‘‘อโมฺภ! กสฺสตฺถาย ตุเมฺห อิมํ มคฺคํ โสเธถา’’ติ? เตน วุตฺตํ –

๓๖. ‘‘ปจฺจนฺตเทสวิสเย, นิมเนฺตตฺวา ตถาคตํ;
ตสฺส อาคมนํ มคฺคํ, โสเธนฺติ ตุฏฺฐมานสาฯ

๓๗. ‘‘อหํ เตน สมเยน, นิกฺขมิตฺวา สกสฺสมา;
ธุนโนฺต วากจีรานิ, คจฺฉามิ อมฺพเร ตทาฯ

๓๘. ‘‘เวทชาตํ ชนํ ทิสฺวา, ตุฏฺฐหฏฺฐํ ปโมทิตํ;
โอโรหิตฺวาน คคนา, มนุเสฺส ปุจฺฉิ ตาวเทฯ

๓๙. ‘‘ตุฏฺฐหโฏฺฐ ปมุทิโต, เวทชาโต มหาชโน;
กสฺส โสธียติ มโคฺค, อญฺชสํ วฏุมายน’’นฺติฯ

ตตฺถ **ปจฺจนฺตเทสวิสเย**ติ มชฺฌิมเทสเสฺสว เอกปเสฺส ปจฺจนฺตเทสสญฺญิเต ชนปเทฯ **ตสฺส อาคมนํ มคฺค**นฺติ เตน อาคนฺตพฺพํ มคฺคนฺติ อโตฺถฯ **อหํ เตน สมเยนา**ติ อหํ ตสฺมิํ สมเย, ภุมฺมเตฺถ เจตํ กรณวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **สกสฺสมา**ติ อตฺตโน อสฺสมปทโต นิกฺขมิตฺวาฯ **ธุนโนฺต**ติ โอธุนโนฺตฯ **‘‘เตน สมเยน’’ จ, ‘‘ตทา’’ จา**ติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปทานํ เอกตฺถตฺตา ปุริมสฺส นิกฺขมนกิริยาย ปจฺฉิมสฺส จ คมนกิริยาย สทฺธิํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพ, อิตรถา ปุนรุตฺติโทสา น มุจฺจติฯ **ตทา**ติ ตสฺมิํ สมเยฯ

เวทชาตนฺติ สญฺชาตโสมนสฺสํฯ **ตุฏฺฐหฏฺฐํ ปโมทิต**นฺติ อิมานิ ตีณิ ปทานิ อญฺญมญฺญเววจนานิ อญฺญมญฺญสฺส อตฺถทีปนานิฯ อถ วา สุเขน **ตุฏฺฐํ,** ปีติยา **หฏฺฐํ,** ปาโมเชฺชน **ปมุทิตํ**ฯ **โอโรหิตฺวานา**ติ โอตริตฺวาฯ **มนุเสฺส ปุจฺฉี**ติ มานุเส ปุจฺฉิฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **ตาวเท**ติ ตทา, ตงฺขเณเยวาติ อโตฺถฯ อิทานิ ปุจฺฉิตมตฺถํ ทเสฺสเนฺตน **‘‘ตุฏฺฐหโฏฺฐ ปมุทิโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อยํ มหาชโน ตุฏฺฐหโฏฺฐ ปโมทิตหทโย หุตฺวา มคฺคํ โสเธติ, กิํ การณา โสเธติ, กสฺสตฺถาย วา โสเธตีติ? เอวํ ‘‘โสเธติ’’ สทฺทํ อาหริตฺวา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, อิตรถา น ยุชฺชติฯ **โสธียตี**ติ สุทฺธภาโว กรียติฯ **มโคฺค อญฺชสํ วฏุมายน**นฺติ มคฺคเสฺสเวตานิ เววจนานิฯ

เอวํ เตน สุเมธตาปเสน ปุฏฺฐา เต มนุสฺสา อาหํสุ – ‘‘ภนฺต สุเมธ, กึ น ชานาถ ทีปงฺกโร นาม พุโทฺธ อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ ปตฺวา ปวตฺติตวรธมฺมจโกฺก ชนปทจาริกํ จรมาโน อนุกฺกเมน อมฺหากํ นครํ ปตฺวา สุทสฺสนมหาวิหาเร ปฏิวสติ, มยํ ตํ ภควนฺตํ นิมนฺตยิตฺวา ตเสฺสว พุทฺธสฺส ภควโต อาคมนมคฺคํ โสเธมา’’ติฯ ตโต ตํ สุตฺวา สุเมธปณฺฑิโต จินฺเตสิ – ‘‘พุโทฺธติ โข ปเนส โฆโสปิ ทุลฺลโภ, ปเคว พุทฺธุปฺปาโท, เตน หิ มยาปิ อิเมหิ มนุเสฺสหิ สทฺธึ ทสพลสฺส อาคมนมคฺคํ โสเธตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ โส เต มนุเสฺส อาห – ‘‘สเจ, โภ, ตุเมฺห อิมํ มคฺคํ พุทฺธสฺส โสเธถ, มยฺหมฺปิ เอกํ โอกาสํ เทถ, อหมฺปิ ตุเมฺหหิ สทฺธึ พุทฺธสฺส มคฺคํ โสเธสฺสามี’’ติฯ ตโต เต ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา – ‘‘อยํ สุเมธปณฺฑิโต มหิทฺธิโก มหานุภาโว’’ติ ชานมานา ทุพฺพิโสธนํ อุทกสมฺภินฺนํ อติวิย วิสมํ เอกํ โอกาสํ สลฺลเกฺขตฺวา – ‘‘อิมํ โอกาสํ ตุเมฺห โสเธถ อลงฺกโรถ จา’’ติ อทํสุฯ ตโต สุเมธปณฺฑิโต พุทฺธารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา จินฺเตสิ – ‘‘อหํ ปน อิมํ โอกาสํ อิทฺธิยา ปรมทสฺสนียํ กาตุํ ปโหมิ, เอวํ กเต ปน มํ น ปริโตเสสฺสติฯ อชฺช ปน มยา กายเวยฺยาวจฺจํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ ปํสุํ อาหริตฺวา ตํ ปเทสํ ปูเรติฯ

ตสฺส ปน ตสฺมึ ปเทเส อโสธิเต วิปฺปกเตเยว รมฺมนครวาสิโน มนุสฺสา ภควโต กาลมาโรเจสุํ – ‘‘นิฏฺฐิตํ, ภนฺต, ภตฺต’’นฺติฯ เอวํ เตหิ กาเล อาโรจิเต ทสพโล ชยสุมนกุสุมสทิสวณฺณํ ทุปฏฺฏจีวรํ ติมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา นิวาเสตฺวา ตสฺสุปริ สุวณฺณปามงฺคเคน ชยสุมนกุสุมกลาปํ ปริกฺขิปโนฺต วิย วิชฺชุลตาสสฺสิริกํ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา กนกคิริสิขรมตฺถเก ลาขารสํ ปริสิญฺจโนฺต วิย สุวณฺณเจติยํ ปวาฬชาเลน ปริกฺขิปโนฺต วิย จ สุวณฺณคฺฆิกํ รตฺตกมฺพเลน ปฏิมุญฺจโนฺต วิย จ สรทสมยรชนิกรํ รตฺตวลาหเกน ปฏิจฺฉาเทโนฺต วิย จ ลาขารเสน ตินฺตกึสุกกุสุมสทิสวณฺณํ รตฺตวรปํสุกูลจีวรํ ปารุปิตฺวา คนฺธกุฏิทฺวารโต กญฺจนคุหโต สีโห วิย นิกฺขมิตฺวา คนฺธกุฏิปมุเข อฏฺฐาสิฯ อถ สเพฺพ ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย ภควนฺตํ ปริวารยึสุฯ เต ปน ปริวาเรตฺวา ฐิตา ภิกฺขู เอวรูปา อเหสุํ –

> ‘‘อปฺปิจฺฉา ปน สนฺตุฏฺฐา, วตฺตาโร วจนกฺขมา;
> ปวิวิตฺตา อสํสฏฺฐา, วินีตา ปาปครหิโนฯ
>
> ‘‘สเพฺพปิ สีลสมฺปนฺนา, สมาธิชฺฌานโกวิทา;
> ปญฺญาวิมุตฺติสมฺปนฺนา, ติปญฺจจรณายุตาฯ
>
> ‘‘ขีณาสวา วสิปฺปตฺตา, อิทฺธิมโนฺต ยสสฺสิโน;
> สนฺตินฺทฺริยา ทมปฺปตฺตา, สุทฺธา ขีณปุนพฺภวา’’ติฯ

อิติ ภควา สยํ วีตราโค วีตราเคหิ วีตโทโส วีตโทเสหิ วีตโมโห วีตโมเหหิ ปริวุโต อติวิย วิโรจิตฺถฯ อถ สตฺถา มหานุภาวานํ ขีณาสวานํ ฉฬภิญฺญานํ จตูหิ สตสหเสฺสหิ ปริวุโต มรุคณปริวุโต ทสสตนยโน วิย พฺรหฺมคณปริวุโต หาริตมหาพฺรหฺมา วิย จ อปริมิตสมยสมฺปจิตกุสลพลชนิตาย อโนปมาย พุทฺธลีฬฺหาย ตาราคณปริวุโต สรทสมยรชนิกโร วิย จ คคนตลํ ตํ มคฺคํ อลงฺกตปฏิยตฺตํ ปฏิปชฺชิฯ

> ‘‘สุวณฺณวณฺณาย ปภาย ธีโร, สุวณฺณวเณฺณ กิร มคฺครุเกฺข;
> สุวณฺณวเณฺณ กุสุเม กโรนฺต, สุวณฺณวโณฺณ ปฏิปชฺชิ มคฺคํ’’ฯ

สุเมธตาปโสปิ เตน อลงฺกตปฏิยเตฺตน มเคฺคน อาคจฺฉนฺตสฺส ทีปงฺกรสฺส ภควโต ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ อสีติยา อนุพฺยญฺชเนหิ อนุรญฺชิตํ พฺยามปฺปภาย ปริเกฺขปํ สสฺ

สิริกํ อินฺทนีลมณิสทิสํ อากาเส นานปฺปการา วิชฺชุลตา วิย ฉพฺพณฺณพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสชฺเชนฺตํ รูปโสภคฺคปฺปตฺตํ อตฺตภาวํ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกตฺวา – ‘‘อชฺช มยา ทสพลสฺส ชีวิตปริจฺจาคํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ, ‘‘มา ภควา กลเล อกฺกมิ, มณิมยผลกเสตุํ อกฺกมนฺโต วิย สทฺธึ จตูหิ ขีณาสวสตสหสฺเสหิ มม ปิฏฺฐึ อกฺกมนฺโต คจฺฉตุ, ตํ เม ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติ เกเส โมเจตฺวา อชินชฏาวากจีรานิ กาฬวณฺเณ กลเล ปตฺถริตฺวา ตตฺถว กลลปิฏฺเฐ นิปชฺชิฯ เตน วุตฺตํ –

๔๐. ‘‘เต เม ปุฏฺฐา วิยากํสุ, พุทฺโธ โลเก อนุตฺตโร;
ทีปงฺกโร นาม ชิโน, อุปฺปชฺชิ โลกนายโก;
ตสฺส โสธียติ มคฺโค, อญฺชสํ วฏุมายนํฯ

๔๑. ‘‘พุทฺโธติ วจนํ สุตฺวาน, ปีติ อุปฺปชฺชิ ตาวเท;
พุทฺโธ พุทฺโธติ กถยนฺโต, โสมนสฺสํ ปเวทยึฯ

๔๒. ‘‘ตตฺถ ฐตฺวา วิจิเนฺตสึ, ตุฏฺโฐ สํวิคฺคมานโส;
อิธ พีชานิ โรปิสฺสํ, ขโณ เว มา อุปจฺจคาฯ

๔๓. ‘‘ยทิ พุทฺธสฺส โสเธถ, เอโกกาสํ ททาถ เม;
อหมฺปิ โสธยิสฺสามิ, อญฺชสํ วฏุมายนํฯ

๔๔. ‘‘อทํสุ เต มโมกาสํ, โสเธตุํ อญฺชสํ ตทา;
พุทฺโธ พุทฺโธติ จิเนฺตโนฺต, มคฺคํ โสเธมหํ ตทาฯ

๔๕. ‘‘อนิฏฺฐิเต มโมกาเส, ทีปงฺกโร มหามุนิ;
จตูหิ สตสหเสฺสหิ, ฉฬภิเญฺญหิ ตาทิหิ;
ขีณาสเวหิ วิมเลหิ, ปฏิปชฺชิ อญฺชสํ ชิโนฯ

๔๖. ‘‘ปจฺจุคฺคมนา วตฺตนฺติ, วชฺชนฺติ เภริโย พหู;
อาโมทิตา นรมรู, สาธุการํ ปวตฺตยุํฯ

๔๗. ‘‘เทวา มนุเสฺส ปสฺสนฺติ, มนุสฺสาปิ จ เทวตา;
อุโภปิ เต ปญฺชลิกา, อนุยนฺติ ตถาคตํฯ

๔๘. ‘‘เทวา ทิเพฺพหิ ตุริเยหิ, มนุสฺสา มานุเสหิ จ;
อุโภปิ เต วชฺชยนฺตา, อนุยนฺติ ตถาคตํฯ

๔๙. ‘‘ทิพฺพํ มนฺทารวํ ปุปฺผํ, ปทุมํ ปาริฉตฺตกํ;
ทิโสทิสํ โอกิรนฺติ, อากาสนภคตา มรูฯ

๕๐. ‘‘ทิพฺพํ จนฺทนจุณฺณญฺจ, วรคนฺธญฺจ เกวลํ;
ทิโสทิสํ โอกิรนฺติ, อากาสนภคตา มรูฯ

๕๑. ‘‘จมฺปกํ สรลํ นีปํ, นาคปุนฺนาคเกตกํ;
ทิโสทิสํ อุกฺขิปนฺติ, ภูมิตลคตา นราฯ

๕๒. ‘‘เกเส มุญฺจิตฺวาหํ ตตฺถ, วากจีรญฺจ จมฺมกํ;

กลเล ปตฺถริตฺวาน, อวกุชฺช นิปชฺชหํฯ

๕๓. ‘‘อกฺกมิตฺวาน มํ พุทฺธ, สห สิเสฺสหิ คจฺฉตุ;
มา นํ กลเล อกฺกมิตฺถ, หิตาย เม ภวิสฺสตี’’ติฯ

ตตฺถ **วิยากํสูติ** พฺยากริํสุฯ ‘‘ทีปงฺกโร นาม ชิโน, ตสฺส โสธียติ ปโถ’’ติปิ ปาโฐฯ **โสมนสฺสํ ปเวทยินฺติ** โสมนสฺสมนุภวินฺติ อโตฺถฯ **ตตฺถ ฐตฺวาติ** ยสฺมิํ ปเทเส อากาสโต โอตริ, ตเตฺถว ฐตฺวาฯ **สํวิคฺคมานโสติ** ปีติวิมฺหิตมานโสฯ **อิธาติ** อิมสฺมิํ ทีปงฺกเร ปุญฺญเกฺขเตฺตฯ **พีชานีติ** กุสลพีชานิฯ **โรปิสฺสนฺติ** โรปิสฺสามิฯ **ขโณติ** อฎฺฐกฺขณวิรหิโต นวโม ขณสนฺนิปาโตฯ อติทุลฺลโภ โส มยา ปฎิลโทฺธฯ **เวติ** นิปาตมตฺตํฯ **มา อุปจฺจคาติ** โส มา อจฺจคมา, มา อติกฺกมีติ อโตฺถฯ **ททาถาติ** เทถฯ **เตติ** เย เม ปุฎฺฐา มนุสฺสา, เตติ อโตฺถฯ **โสเธมหํ ตทาติ** โสเธมิ อหํ ตทาฯ **อนิฎฺฐิเตติ** อปริโยสิเต วิปฺปกเตฯ **ขีณาสเวหีติ** เอตฺถ จตฺตาโร อาสวา – กามาสโว, ภวาสโว, ทิฎฺฐาสโว, อวิชฺชาสโวติ (จูฬนิ. ชตุกณฺณิมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๖๙) อิเม จตฺตาโร อาสวา เยสํ ขีณา ปหีนา สมุจฺฉินฺนา ปฎิปฺปสฺสทฺธา อภพฺพุปฺปตฺติกา ญาณคฺคินา ทฑฺฒา, เต ขีณาสวา, เตหิ ขีณาสเวหิฯ ขีณาสวตฺตาเยว **วิมเลหิ**ฯ

เทวา มนุเสฺส ปสฺสนฺตีติ เอตฺถ เทวานํ มนุสฺสทสฺสเน วตฺตพฺพํ นตฺถิ, ปกติทสฺสนวเสน ปน ยถา มนุสฺสา อิธ ฐตฺวา ปสฺสนฺติ, เอวํ เทวาปิ มนุเสฺส ปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **เทวตาติ** เทเวฯ **อุโภปีติ** อุโภ เทวมนุสฺสาฯ **ปญฺชลิกาติ** กตปญฺชลิกา, อุโภปิ หเตฺถ สิรสิ ปติฎฺฐาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **อนุยนฺติ ตถาคตนฺติ** ตถาคตสฺส ปจฺฉโต ยนฺติ, อนุโยเค สติ สามิอเตฺถ อุปโยควจนํ โหตีติ ลกฺขณํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนุยนฺติ ตถาคต’’นฺติฯ **วชฺชยนฺตาติ** วาเทนฺตาฯ

มนฺทารวนฺติ มนฺทารวปุปฺผํฯ **ทิโสทิสนฺติ** ทิสโต ทิสโตฯ **โอกิรนฺตีติ** อวกิรนฺติฯ **อากาสนภคตาติ** อากาสสงฺขาเต นภสิ คตาฯ อถ วา อากาสํ คตา สคฺคคตาวฯ ‘‘นโภ’’ติ หิ สโคฺค วุจฺจติฯ **มรูติ** อมราฯ **สรลนฺติ** สรลตรุกุสุมํฯ **นีปนฺติ** กทมฺพปุปฺผํฯ **นาคปุนฺนาคเกตกนฺติ** นาคปุนฺนาคเกตกปุปฺผานิ จฯ **ภูมิตลคตาติ** ภูมิคตาฯ

เกเส มุญฺจิตฺวาหนฺติ อหํ เกเส พทฺธา กลาปกุฎิลชฎา มุญฺจิตฺวา, วิปฺปกิริตฺวาติ อโตฺถฯ **ตตฺถาติ** มยฺหํ ทิเนฺน โอกาเสฯ **จมฺมกนฺติ** จมฺมกฺขณฺฑํฯ **กลเลติ** จิกฺขลฺลกทฺทเมฯ **อวกุชฺชติ** อโธมุโข หุตฺวาฯ **นิปชฺชหนฺติ** นิปชฺชิํ อหํฯ **มา นนฺติ** เอตฺถ **มาติ** ปฎิเสธเตฺถ นิปาโตฯ **นนฺติ** ปทปูรณเตฺถ นิปาโต, พุโทฺธ กลเล มา อกฺกมิตฺถาติ อโตฺถฯ **หิตาย เม ภวิสฺสตีติ** ตํ กลเล อนกฺกมนํ ทีฆรตฺตํ มม หิตตฺถาย ภวิสฺสตีติฯ ‘‘สุขาย เม ภวิสฺสตี’’ติปิ ปาโฐฯ

ตโต สุเมธปณฺฑิโต กลลปิเฎฺฐ นิปโนฺน เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘สจาหํ อิเจฺฉยฺยํ สพฺพกิเลเส ฌาเปตฺวา สงฺฆนวโก หุตฺวา รมฺมนครํ ปวิเสยฺยํ, อญฺญาตกเวเสน ปน เม กิเลเส ฌาเปตฺวา นิพฺพานปฺปตฺติยา กิจฺจํ นตฺถิ, ยํนูนาหํ ทีปงฺกรทสพโล วิย ปรมาภิสโมฺพธิํ ปตฺวา ธมฺมนาวํ อาโรเปตฺวา มหาชนํ สํสารสาครา อุตฺตาเรตฺวา ปจฺฉา ปรินิพฺพาเยยฺยํ, อิทํ เม ปติรูป’’นฺติฯ ตโต อฎฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา พุทฺธภาวาย อภินีหารํ กตฺวา นิปชฺชิฯ เตน วุตฺตํ –

๕๔. ‘‘ปถวิยํ นิปนฺนสฺส, เอวํ เม อาสิ เจตโส;
อิจฺฉมาโน อหํ อชฺช, กิเลเส ฌาปเย มมฯ

๕๕. ‘‘กิํ เม อญฺญาตเวเสน, ธมฺมํ สจฺฉิกเตนิธ;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, พุโทฺธ เหสฺสํ สเทวเกฯ

๕๖. ‘‘กึ เม เอเกน ติเณฺณน, ปุริเสน ถามทสฺสินา;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, สนฺตาเรสฺสํ สเทวกํฯ

๕๗.‘‘อิมินา เม อธิกาเรน, กเตน ปุริสุตฺตเม;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, ตาเรมิ ชนตํ พหุํฯ

๕๘. ‘‘สํสารโสตํ ฉินฺทิตฺวา, วิทฺธํเสตฺวา ตโย ภเว;
ธมฺมนาวํ สมารุยฺห, สนฺตาเรสฺสํ สเทวก’’นฺติฯ

ตตฺถ **ปถวิยํ นิปนฺนสฺสา**ติ ปฐวิยา นิปนฺนสฺสฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **เจตโส**ติ เจตโส ปริวิตกฺโก อโหสีติ อตฺโถฯ ‘‘เอวํ เม อาสิ เจตนา’’ติปิ ปาโฐฯ **อิจฺฉมาโน**ติ อากงฺขมาโนฯ **กิเลเส**ติ กิลิสฺสนฺติ อุปตาเปนฺตีติ กิเลสา, ราคาทโย ทสฯ **ฌาปเย**ติ ฌาเปยฺยํ, มม กิเลเส ฌาปเย อหนฺติ อตฺโถฯ

กินฺติ ปฏิกฺเขปวจนํฯ **อญฺญาตเวเสนา**ติ อปากฏเวเสน, อวิญฺญาเตน ปฏิจฺฉเนฺนนฯ อิธ ปน ภิกฺขุ วิย อาสวกฺขยํ กตฺวา กึ, พุทฺธกเร ธมฺเม ปูเรตฺวา ปฏิสนฺธิชาติโพธิธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเนสุ มหาปถวิกมฺปนํ กตฺวา พุโทฺธ โพเธตา, ติโณฺณ ตาเรตา, มุโตฺต โมเจตา ภเวยฺยนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สเทวเก**ติ สเทวเก โลเกฯ

ถามทสฺสินาติ อตฺตโน ถามพลํ ปสฺสมาเนนฯ **สนฺตาเรสฺส**นฺติ สนฺตาเรสฺสามิฯ **สเทวก**นฺติ สเทวกํ สตฺตนิกายํ, สเทวกํ โลกํ วาฯ **อธิกาเรนา**ติ อธิวิสิเฏฺฐน กาเรน, พุทฺธสฺส มม ชีวิตํ ปริจฺจชิตฺวา กลลปิเฏฺฐ สยเนนาธิกาเรนาติ อตฺโถฯ

สํสารโสตนฺติ กมฺมกิเลสวเสน โยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิตินวสตฺตาวาเสสุ อิโต จิโต จ สํสรณํ สํสาโรฯ ยถาห –

‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนานญฺจ;
อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๑๙; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๕ อปสาทนาวณฺณนา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๖๐; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๑๙๙; ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๖ สงฺขาปทนิเทฺทส; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๕๒๓; อุทา. อฏฺฐ. ๓๙; อิติวุ. อฏฺฐ. ๑๔, ๕๘; เถรคา. อฏฺฐ. ๑.๖๗, ๙๙; จูฬนิ. อฏฺฐ. ๖; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๑๗);

สํสาโร จ โส โสตํ เจติ สํสารโสตํ, ตํ สํสารโสตํฯ อถ วา สํสารสฺส โสตํ **สํสารโสตํ,** สํสารการณํ ตณฺหาโสตํ ฉินฺทิตฺวาติ อตฺโถฯ **ตโย ภเว**ติ กามรูปารูปภเวฯ ติภวนิพฺพตฺตกกมฺมกิเลสา ตโย ภวาติ อธิเปฺปตาฯ **ธมฺมนาว**นฺติ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํฯ โส หิ จตุโรฆุตฺตรณเฎฺฐน ‘‘ธมฺมนาวา’’ติ วุจฺจติฯ **สมารุยฺหา**ติ อารุยฺหฯ **สนฺตาเรสฺส**นฺติ สนฺตาเรสฺสามิฯ ยสฺมา ปน พุทฺธตฺตํ ปเตฺถนฺตสฺส –

๕๙. ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
อฏฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌติ’’ฯ

ตตฺถ **มนุสฺสตฺต**นฺติ มนุสฺสตฺตภาเวเยว ฐตฺวา พุทฺธตฺตํ ปเตฺถนฺตสฺส ปตฺถนา สมิชฺฌติ, น นาคชาติอาทีสุ ฐิตานํฯ กสฺมาติ เจ? อเหตุกภาวโตฯ

ลิงฺคสมฺปตฺตีติ มนุสฺสตฺตภาเว วตฺตมานสฺสาปิ ปุริสลิเงฺค ฐิตเสฺสว ปตฺถนา สมิชฺฌติ, น อิตฺถิยา วา ปณฺฑกนปุํสกอุภโตพฺยญฺชนกานํ วา สมิชฺฌติ ฯ กสฺมาติ เจ? ลกฺขณปาริปูริยา อภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อฎฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ อิตฺถี อรหํ อสฺส สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๓๐; อ. นิ. ๑.๒๗๙; วิภ. ๘๐๙) วิตฺถาโรฯ ตสฺมา อิตฺถิลิเงฺค ฐิตสฺส มนุสฺสชาติกสฺสาปิ ปตฺถนา น สมิชฺฌติฯ

เหตูติ ปุริสสฺสาปิ ตสฺมิํ อตฺตภาเว อรหตฺตปฺปตฺติยา เหตุสมฺปนฺนเสฺสว ปตฺถนา สมิชฺฌติ, โน อิตรสฺสฯ

สตฺถารทสฺสนนฺติ สเจ ชีวมานกพุทฺธเสฺสว สนฺติเก ปเตฺถติ ปตฺถนา สมิชฺฌติฯ ปรินิพฺพุเต ภควติ เจติยสฺส สนฺติเก วา โพธิรุกฺขมูเล วา ปฎิมาย วา ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานํ วา สนฺติเก ปตฺถนา น สมิชฺฌติฯ กสฺมา? ภพฺพาภพฺพเก ญตฺวา กมฺมวิปากปริเจฺฉทกญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา พฺยากาตุํ อสมตฺถตฺตาฯ ตสฺมา พุทฺธสฺส สนฺติเกเยว ปตฺถนา สมิชฺฌติฯ

ปพฺพชฺชาติ พุทฺธสฺส ภควโต สนฺติเก ปเตฺถนฺตสฺสาปิ กมฺมกิริยวาทีสุ ตาปเสสุ วา ภิกฺขูสุ วา ปพฺพชิตเสฺสว ปตฺถนา สมิชฺฌติ, โน คิหิลิเงฺค ฐิตสฺสฯ กสฺมา? ปพฺพชิตาเยว หิ โพธิสตฺตา สโมฺพธิํ อธิคจฺฉนฺติ, น คหฎฺฐาฯ ตสฺมา อาทิมฺหิ ปณิธานกาเลปิ ปพฺพชิเตเนว ภวิตพฺพํฯ

คุณสมฺปตฺตีติ ปพฺพชิตสฺสาปิ อฎฺฐสมาปตฺติลาภิโน ปญฺจาภิญฺญเสฺสว สมิชฺฌติ, น ปน อิมาย คุณสมฺปตฺติยา วิรหิตสฺสฯ กสฺมา? นิคฺคุณสฺส ตทภาวโตฯ

อธิกาโรติ คุณสมฺปเนฺนนาปิ เยน อตฺตโน ชีวิตํ พุทฺธานํ ปริจฺจตฺตํ โหติ, ตสฺส อิมินา อธิกาเรน สมฺปนฺนเสฺสว สมิชฺฌติ, น อิตรสฺสฯ

ฉนฺทตาติ อภินีหารสมฺปนฺนสฺสาปิ ยสฺส พุทฺธการกธมฺมานํ อตฺถาย มหนฺโต ฉโนฺท วายาโม จ อุสฺสาโห จ ปริเยฎฺฐิ จ, ตเสฺสว สมิชฺฌติ, น อิตรสฺสฯ ตตฺริทํ ฉนฺทมหนฺตตาย โอปมฺมํ – สเจ หิ เอวมสฺส, ‘‘โย ปน สกลจกฺกวาฬคพฺภํ เอโกทกีภูตํ อตฺตโน พาหุพเลน อุตฺตริตฺวา ปารํ คนฺตุํ สมโตฺถ, โส พุทฺธตฺตํ ปาปุณาติฯ โย ปนิมํ อตฺตโน ทุกฺกรํ น มญฺญติ ‘อหํ อิมํ อุตฺตริตฺวา ปารํ คมิสฺสามี’’’ติ เอวํ มหตา ฉเนฺทน อุสฺสาเหน สมนฺนาคโต โหติ, ตสฺส ปตฺถนา สมิชฺฌติ, น อิตรสฺส (สุ. นิ. อฎฺฐ. ๑.ขคฺควิสาณสุตฺตวณฺณนา; อป. อฎฺฐ. ๑.ทูเรนิทาน, สุเมธกถา; จริยา. อฎฺฐ. ปกิณฺณกกถา)ฯ

สุเมธปณฺฑิโต ปน อิเม อฎฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวาว พุทฺธภาวาย อภินีหารํ กตฺวา นิปชฺชิฯ ทีปงฺกโรปิ ภควา อาคนฺตฺวา สุเมธปณฺฑิตสฺส สีสภาเค ฐตฺวา กลลปิเฎฺฐ นิปนฺนํ สุเมธตาปสํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ ตาปโส พุทฺธตฺตาย อภินีหารํ กตฺวา นิปโนฺน, อิชฺฌิสฺสติ นุ โข เอตสฺส ปตฺถนา, อุทาหุ โน’’ติ อนาคตํสญาณํ เปเสตฺวา อุปธาเรโนฺต – ‘‘อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ อติกฺกมิตฺวา โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ฐิตโกว ปริสมเชฺฌ พฺยากาสิ – ‘‘ปสฺสถ โน, ตุเมฺห ภิกฺขเว, อิมํ อุคฺคตปํ ตาปสํ กลลปิเฎฺฐ นิปนฺน’’นฺติฯ ‘‘เอวํ, ภเนฺต’’ติฯ อยํ พุทฺธตฺตาย อภินีหารํ กตฺวา นิปโนฺน, สมิชฺฌิสฺสติ อิมสฺส ตาปสสฺส

ปตฺถนา, อยญฺหิ อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ มตฺถเก โคตโม นาม พุทฺโธ โลเก ภวิสฺสติฯ ตสฺมึ ปนสฺส อตฺตภาเว กปิลวตฺถุ นาม นครํ นิวาโส ภวิสฺสติ, มหามายา นาม เทวี มาตา, สุทฺโธทโน นาม ราชา ปิตา, อุปติสฺโส จ โกลิโต จ เทฺว อคฺคสาวกา, อานนฺโท นาม อุปฏฺฐาโก, เขมา จ อุปฺปลวณฺณา จ เทฺว อคฺคสาวิกา ภวิสฺสนฺติ ฯ อยํ ปริปกฺกญาโณ หุตฺวา มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา มหาปธานํ ปทหิตฺวา นิโคฺรธมูเล สุชาตาย นาม กุมาริยา ทินฺนํ ปายาสํ ปฏิคฺคเหตฺวา เนรญฺชราย ตีเร ปริภุญฺชิตฺวา โพธิมณฺฑํ อารุยฺห อสฺสตฺถรุกฺขมูเล อภิสมฺพุชฺฌิสฺสตีติฯ เตน วุตฺตํ –

๖๐. ‘‘ทีปงฺกโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
อุสฺสีสเก มํ ฐตฺวาน, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

๖๑. ‘‘ปสฺสถ อิมํ ตาปสํ, ชฏิลํ อุคฺคตาปนํ;
อปริเมยฺยิโต กเปฺป, พุโทฺธ โลเก ภวิสฺสติฯ

๖๒. ‘‘อหู กปิลวฺหยา รมฺมา, นิกฺขมิตฺวา ตถาคโต;
ปธานํ ปทหิตฺวาน, กตฺวา ทุกฺกรการิกํฯ

๖๓. ‘‘อชปาลรุกฺขมูลสฺมึ, นิสีทิตฺวา ตถาคโต;
ตตฺถ ปายาสํ ปคฺคยฺห, เนรญฺชรมุเปหิติฯ

๖๔. ‘‘เนรญฺชราย ตีรมฺหิ, ปายาสํ อท โส ชิโน;
ปฏิยตฺตวรมเคฺคน, โพธิมูลมุเปหิติฯ

๖๕. ‘‘ตโต ปทกฺขิณํ กตฺวา, โพธิมณฺฑํ อนุตฺตโร;
อสฺสตฺถรุกฺขมูลมฺหิ, พุชฺฌิสฺสติ มหายโสฯ

๖๖. ‘‘อิมสฺส ชนิกา มาตา, มายา นาม ภวิสฺสติ;
ปิตา สุโทฺธทโน นาม, อยํ เหสฺสติ โคตโมฯ

๖๗. ‘‘อนาสวา วีตราคา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตา;
โกลิโต อุปติสฺส จ, อคฺคา เหสฺสนฺติ สาวกา;
อานโนฺท นามุปฏฺฐาโก, อุปฏฺฐิสฺสติมํ ชินํฯ

๖๘. ‘‘เขมา อุปฺปลวณฺณา จ, อคฺคา เหสฺสนฺติ สาวิกา;
อนาสวา วีตราคา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตาฯ

๖๙. ‘‘โพธิ ตสฺส ภควโต, อสฺสโตฺถติ ปวุจฺจติ;
จิโตฺต จ หตฺถาฬวโก, อคฺคา เหสฺสนฺตุปฏฺฐกา;
อุตฺตรา นนฺทมาตา จ, อคฺคา เหสฺสนฺตุปฏฺฐิกา’’ติฯ

ตตฺถ **โลกวิทู**ติ สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา ปน โลกวิทูฯ ภควา หิ สภาวโต สมุทยโต นิโรธโต นิโรธูปายโตติ สพฺพถาปิ โลกํ อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิฯ ตสฺมา โลกวิทูติ วุจฺจติฯ ยถาห –

‘‘ตสฺมา หเว โลกวิทู สุเมโธ, โลกนฺตคู วูสิตพฺรหฺมจริโย;

โลกสฺส อนฺตํ สมิตาวิ ญตฺวา, นาสีสตี โลกมิมํ ปรญฺจา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๖);

อปิ จ ตโย โลกา – สงฺขารโลโก, สตฺตโลโก, โอกาสโลโกติฯ ตตฺถ สงฺขารโลโก นาม ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ปถวิอาทโย ธมฺมาฯ สตฺตโลโก นาม สญฺญิโน อสญฺญิโน เนวสญฺญินาสญฺญิโน จ สตฺตาฯ โอกาสโลโก นาม สตฺตานํ นิวาสฏฺฐานํฯ อิเม ปน ตโยปิ โลกา ภควตา ยถาสภาวโต วิทิตา, ตสฺมา โลกวิทูติ วุจฺจติฯ **อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห**ติ ทานานํ ปฏิคฺคเหตุํ อรหตฺตา ทกฺขิเณยฺยตฺตา อาหุตีนํ ปฏิคฺคโหฯ **อุสฺสีสเก มํ ฐตฺวานา**ติ มม สีสสมีเป ฐตฺวาฯ **อิทํ** อิทานิ วตฺตพฺพํ วจนํ อพฺรวีติ อโตฺถฯ **ชฏิล**นฺติ ชฏา อสฺส สนฺตีติ ชฏิโล, ตํ ชฏิลํฯ **อุคฺคตาปน**นฺติ อุคฺคตาปสํฯ **อหู**ติ อหนิ, อถาติ อโตฺถฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **กปิลวฺหยา**ติ กปิลอวฺหยา อภิธานาฯ **รมฺมา**ติ รมณียโตฯ **ปธาน**นฺติ วีริยํฯ **เอหิตี**ติ เอสฺสติ คมิสฺสติฯ เสสคาถาสุ อุตฺตานเมวาติฯ

ตโต สุเมธปณฺฑิโต – ‘‘มยฺหํ กิร ปตฺถนา สมิชฺฌิสฺสตี’’ติ สญฺชาตโสมนโสฺส อโหสิฯ มหาชโน ทีปงฺกรทสพลสฺส วจนํ สุตฺวา – ‘‘สุเมธตาปโส กิร พุทฺธพีชงฺกุโร’’ติ หฏฺฐตุฏฺโฐ อโหสิฯ เอวญฺจสฺส อโหสิ – ‘‘ยถา นาม ปุริโส นทึ ตรโนฺต อุชุเกน ติเตฺถน ตริตุํ อสโกฺกโนฺต เหฏฺฐาติเตฺถน อุตฺตรติ, เอวเมว มยํ ทีปงฺกรทสพลสฺส สาสเน มคฺคผลํ อลภมานา อนาคเต ยทา ตฺวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิ, ตทา ตว สมฺมุขา มคฺคผลํ สจฺฉิกาตุํ สมตฺถา ภเวยฺยามา’’ติ ปตฺถนํ อกํสุฯ ทีปงฺกรทสพโล โพธิสตฺตํ มหาสตฺตํ ปสํสิตฺวา อฏฺฐหิ ปุปฺผมุฏฺฐีหิ ปูเชตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ เตปิ จตุสตสหสฺสา ขีณาสวา โพธิสตฺตํ ปุเปฺผหิ จ คเนฺธหิ จ ปูเชตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกมิํสุฯ เทวมนุสฺสา ปน ตเถว ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา ปกฺกมิํสุฯ

อถ สพฺพโลกมติทีปงฺกโร ทีปงฺกโร ภควา จตูหิ ขีณาสวสตสหเสฺสหิ ปริวุโต รมฺมนครวาสีหิ ปูชิยมาโน เทวตาหิ อภิวนฺทิยมาโน สญฺฌาปฺปภานุรญฺชิตวรกนกคิริสิขโร วิย ชงฺคมมาโน อเนเกสุ ปาฏิหาริเยสุ วตฺตมาเนสุ เตน อลงฺกตปฏิยเตฺตน มเคฺคน คนฺตฺวา นานาสุรภิกุสุมคนฺธวาสิตํ จุณฺณสโมฺมทคนฺธํ สมุสฺสิตธชปฏากํ คนฺธานุพทฺธหทเยหิ ภมรคเณหิ คุมฺพคุมฺพายมานํ ธูปนฺธการํ อมรปุรสทิสโสภํ อภิรมฺมํ รมฺมนครํ ปวิสิตฺวา ปญฺญเตฺต มหารเห พุทฺธาสเน ยุคนฺธรมตฺถเก สรทสมยรุจิรกรรชนิกโร ติมิรนิกรนิธนกโร กมลวนวิกสนกโร ทิวสกโร วิย ทสพลทิวสกโร นิสีทิฯ ภิกฺขุสโงฺฆปิ ปฏิปาฏิยา อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตาสเน นิสีทิฯ รมฺมนครวาสิโน ปน อุปาสกา สทฺธาทิคุณสมฺปนฺนา นานาวิธขชฺชาทีหิ สมลงฺกตํ วณฺณคนฺธรสสมฺปนฺนํ อสทิสํ สุขนิทานํ ทานํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส อทํสุฯ

อถ โข โพธิสโตฺต ทสพลสฺส พฺยากรณํ สุตฺวา พุทฺธภาวํ กรตลคตมิว มญฺญมาโน ปมุทิตหทโย สเพฺพสุ ปฏิกฺกเนฺตสุ สยนา วุฏฺฐาย – ‘‘ปารมิโย วิจินิสฺสามี’’ติ ปุปฺผราสิมตฺถเก ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ เอวํ นิสิเนฺน มหาสเตฺต สกลทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา สาธุการํ ทตฺวา – ‘‘อยฺย สุเมธตาปส, โปราณกโพธิสตฺตานํ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา – ‘ปารมิโย วิจินิสฺสามี’ติ นิสินฺนกาเล ยานิ ปุพฺพนิมิตฺตานิ นาม ปญฺญายนฺติ, ตานิ สพฺพานิปิ อชฺช ปาตุภูตานิ นิสฺสํสเยน ตฺวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิ, มยเมตํ ชานาม – ‘ยเสฺสตานิ นิมิตฺตานิ ปญฺญายนฺติ, โส เอกเนฺตเนว พุโทฺธ ภวิสฺสติ’ ตสฺมา ตฺวํ อตฺตโน วีริยํ ทฬฺหํ กตฺวา ปคฺคณฺหา’’ติ โพธิสตฺตํ นานปฺปการาหิ ถุตีหิ อภิตฺถวิํสุฯ เตน วุตฺตํ –

๗๐. ‘‘อิทํ สุตฺวาน วจนํ, อสมสฺส มเหสิโน;
อาโมทิตา นรมรู, พุทฺธพีชํ กิร อยํฯ

๗๑. ‘‘อุกฺกุฏฺฐิสทฺทา วตฺตนฺติ, อโปฺผเฏนฺติ หสนฺติ จ;
กตญฺชลี นมสฺสนฺติ, ทสสหสฺสี สเทวกาฯ

๗๒. ‘‘ยทิมสฺส โลกนาถสฺส, วิรชฺฌิสฺสาม สาสนํ;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

๗๓. ‘‘ยถา มนุสฺสา นทึ ตรนฺตา, ปฏิติตฺถํ วิรชฺฌิย;
เหฏฺฐาติเตฺถ คเหตฺวาน, อุตฺตรนฺติ มหานทึฯ

๗๔. ‘‘เอวเมว มยํ สเพฺพ, ยทิ มุญฺจามิมํ ชินํ;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

๗๕. ‘‘ทีปงฺกโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
มม กมฺมํ ปกิเตฺตตฺวา, ทกฺขิณํ ปาทมุทฺธริฯ

๗๖. ‘‘เย ตตฺถาสุํ ชินปุตฺตา, ปทกฺขิณมกํสุ มํ;
เทวา มนุสฺสา อสุรา จ, อภิวาเทตฺวาน ปกฺกมุํฯ

๗๗. ‘‘ทสฺสนํ เม อติกฺกเนฺต, สสเงฺฆ โลกนายเก;
สยนา วุฏฺฐหิตฺวาน, ปลฺลงฺกํ อาภุชึ ตทาฯ

๗๘. ‘‘สุเขน สุขิโต โหมิ, ปาโมเชฺชน ปโมทิโต;
ปีติยา จ อภิสฺสโนฺน, ปลฺลงฺกํ อาภุชึ ตทาฯ

๗๙. ‘‘ปลฺลเงฺกน นิสีทิตฺวา, เอวํ จิเนฺตสหํ ตทา;
วสีภูโต อหํ ฌาเน, อภิญฺญาสุ ปารมึ คโตฯ

๘๐. ‘‘สหสฺสิยมฺหิ โลกมฺหิ, อิสโย นตฺถิ เม สมา;
อสโม อิทฺธิธเมฺมสุ, อลภึ อีทิสํ สุขํฯ

๘๑. ‘‘ปลฺลงฺกาภุชเน มยฺหํ, ทสสหสฺสาธิวาสิโน;
มหานาทํ ปวเตฺตสุํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๘๒. ‘‘ยา ปุเพฺพ โพธิสตฺตานํ, ปลฺลงฺกวรมาภุเช;
นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, ตานิ อชฺช ปทิสฺสเรฯ

๘๓. ‘‘สีตํ พฺยปคตํ โหติ, อุณฺหญฺจ อุปสมฺมติ;
ตานิ อชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๘๔. ‘‘ทสสหสฺสี โลกธาตุ, นิสฺสทฺทา โหนฺติ นิรากุลา;
ตานิ อชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๘๕. ‘‘มหาวาตา น วายนฺติ, น สนฺทนฺติ สวนฺติโย;
ตานิ อชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๘๖. ‘‘ถลชา ทกชา ปุปฺผา, สเพฺพ ปุปฺผนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช ปุปฺผิตา สเพฺพ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๘๗.‘‘ลตา วา ยทิ วา รุกฺขา, ผลภารา โหนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช ผลิตา สเพฺพ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๘๘. ‘‘อากาสฎฺฐา จ ภูมฎฺฐา, รตนา โชตนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช รตนา โชตนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๘๙. ‘‘มานุสฺสกา จ ทิพฺพา จ, ตุริยา วชฺชนฺติ ตาวเท;
เตปชฺชุโภ อภิรวนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๐. ‘‘วิจิตฺตปุปฺผา คคนา, อภิวสฺสนฺติ ตาวเท;
เตปิ อชฺช ปวสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๑. ‘‘มหาสมุโทฺท อาภุชติ, ทสสหสฺสี ปกมฺปติ;
เตปชฺชุโภ อภิรวนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๒. ‘‘นิรเยปิ ทสสหเสฺส, อคฺคี นิพฺพนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช นิพฺพุตา อคฺคี, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๓. ‘‘วิมโล โหติ สูริโย, สพฺพา ทิสฺสนฺติ ตารกา;
เตปิ อชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๔. ‘‘อโนวเฎฺฐน อุทกํ, มหิยา อุพฺภิชฺชิ ตาวเท;
ตมฺปชฺชุพฺภิชฺชเต มหิยา, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๕. ‘‘ตาราคณา วิโรจนฺติ, นกฺขตฺตา คคนมณฺฑเล;
วิสาขา จนฺทิมายุตฺตา, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๖. ‘‘พิลาสยา ทรีสยา, นิกฺขมนฺติ สกาสยา;
เตปชฺช อาสยา ฉุฑฺธา, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๗.‘‘น โหนฺติ อรตี สตฺตานํ, สนฺตุฎฺฐา โหนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช สเพฺพ สนฺตุฎฺฐา, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๘. ‘‘โรคา ตทุปสมฺมนฺติ, ชิฆจฺฉา จ วินสฺสสิ;
ตานิ อชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๙๙.‘‘โรคา ตทา ตนุ โหติ, โทโส โมโห วินสฺสสิ;
เตปชฺช วิคตา สเพฺพ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๑๐๐.‘‘ภยํ ตทา น ภวติ, อชฺชเปตํ ปทิสฺสติ;
เตน ลิเงฺคน ชานาม, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๑๐๑.‘‘รโชนุทฺธํสตี อุทฺธํ, อชฺชเปตํ ปทิสฺสติ;
เตน ลิเงฺคน ชานาม, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๑๐๒.‘‘อนิฎฺฐคโนฺธ ปกฺกมติ, ทิพฺพคโนฺธ ปวายติ;
โสปชฺช วายตี คโนฺธ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๑๐๓. ‘‘สเพฺพ เทวา ปทิสฺสนฺติ, ฐปยิตฺวา อรูปิโน;
เตปชฺช สเพฺพ ทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๑๐๔. ‘‘ยาวตา นิรยา นาม, สเพฺพ ทิสฺสนฺติ ตาวเท;
เตปชฺช สเพฺพ ทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๑๐๕. ‘‘กุฎฺฎา กวาฎา เสลา จ, น โหนฺตาวรณา ตทา;
อากาสภูตา เตปชฺช, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๑๐๖. ‘‘จุตี จ อุปฺปตฺตี จ, ขเณ ตสฺมิํ น วิชฺชติ;
ตานิปชฺช ปทิสฺสนฺติ, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสิฯ

๑๐๗. ‘‘ทฬฺหํ ปคฺคณฺห วีริยํ, มา นิวตฺต อภิกฺกม;
มยเมฺปตํ วิชานาม, ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติฯ

ตตฺถ **อิทํ สุตฺวาน วจน**นฺติ อิทํ ทีปงฺกรสฺส ภควโต โพธิสตฺตสฺส พฺยากรณวจนํ สุตฺวาฯ **อสมสฺสา**ติ สมสฺส สทิสสฺส อภาวโต อสมสฺสฯ ยถาห –

‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติ;
สเทวกสฺมิํ โลกสฺมิํ, นตฺถิ เม ปฎิปุคฺคโล’’ติฯ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕; มิ. ป. ๔.๕.๑๑);

มเหสิโนติ มหนฺต สีลสมาธิปญฺญากฺขเนฺธ เอสิ คเวสีติ มเหสี, ตสฺส มเหสิโนฯ **นรมรู**ติ นรา จ อมรา จ, อุกฺกฎฺฐนิเทฺทโส ปนายํ สเพฺพปิ ทสสหสฺสิโลกธาตุยา นาคสุปณฺณยกฺขาทโยปิ อาโมทิตาวฯ **พุทฺธพีชํ กิร อย**นฺติ อยํ กิร พุทฺธงฺกุโร อุปฺปโนฺนติ อาโมทิตาติ อโตฺถฯ

อุกฺกุฎฺฐิสทฺทาติ อุนฺนาทสทฺทา วตฺตนฺติฯ **อโปฺผเฎนฺตี**ติ หเตฺถหิ พาหา อภิหนนฺติฯ **ทสสหสฺสี**ติ ทสสหสฺสิโลกธาตุโยฯ **สเทวกา**ติ สห เทเวหิ สเทวกา ทสสหสฺสี นมสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ยทิมสฺสา**ติ ยทิ อิมสฺส, อยเมว วา ปาโฐฯ **วิรชฺฌิสฺสามา**ติ ยทิ น สมฺปาปุณิสฺสามฯ **อนาคตมฺหิ อทฺธาเน**ติ อนาคเต กาเลฯ **เหสฺสามา**ติ ภวิสฺสามฯ **สมฺมุขา**ติ สมฺมุขีภูตาฯ **อิมน**ฺติ อิมสฺส, สามิอเตฺถ อุปโยควจนํฯ

นทิํ ตรนฺตาติ นทีตรณกา, ‘‘นทิตรนฺตา’’ติปิ ปาโฐฯ **ปฎิติตฺถ**นฺติ ปฎิมุขติตฺถํฯ **วิรชฺฌิยา**ติ วิรชฺฌิตฺวาฯ **ยทิ มุญฺจามา**ติ ยทิ อิมํ ภควนฺตํ มุญฺจิตฺวา อกตกิจฺจา คมิสฺสามาติ อโตฺถฯ **มม กมฺมํ ปกิเตฺตตฺวา**ติ มม ภาวิตมตฺถํ พฺยากริตฺวาฯ **ทกฺขิณํ ปาทมุทฺธรี**ติ ทกฺขิณํ ปาทํ อุกฺขิปิ, ‘‘กตปทกฺขิโณ’’ติปิ ปาโฐฯ

ชินปุตฺตาติ ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโน สาวกาฯ **เทวา มนุสฺสา อสุรา จ, อภิวาเทตฺวาน ปกฺกมุ**นฺติ เทวาทโย สเพฺพปิ อิเม มํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปุปฺผาทีหิ ปูเชตฺวา สุปฺปติฎฺฐิต ปญฺจงฺคา วนฺทิตฺวา นิวตฺติตฺวา ปุนปฺปุนํ โอโลเกตฺวา มธุรตฺถพฺยญฺชนาหิ นานปฺปการาหิ ถุตีหิ วเณฺณนฺตา ปกฺกมิํสุฯ ‘‘นรา นาคา จ คนฺธพฺพา, อภิวาเทตฺวาน ปกฺกมุ’’นฺติปิ ปาโฐฯ

ทสฺสนํ เม อติกฺกเนฺตติ มม ทสฺสนวิสยํ ภควติ อติกฺกเนฺตฯ ‘‘ชหิเต ทสฺสนูปจาเร’’ติปิ ปาโฐฯ **สสเงฺฆ**ติ สทฺธิํ สเงฺฆน สสโงฺฆ, ตสฺมิํ สสเงฺฆฯ **สยนา วุฎฺฐหิตฺวานา**ติ นิปนฺนฎฺฐาน

โต กลลโต อุฏฺฐหิตฺวาฯ **ปลฺลงฺกํ อาภุชิ**นฺติ กตปลฺลโงฺก หุตฺวา ปุปฺผราสิมฺหิ นิสีทินฺติ อ โตฺถฯ ‘‘หโฎฺฐ หเฎฺฐน จิเตฺตน, อาสนา วุฎฺฐหึ ตทา’’ติปิ ปาโฐ, โส อุตฺตานโตฺถวฯ

ปีติยา จ อภิสฺสโนฺนติ ปีติปริปฺผุโฎฺฐ **วสีภูโต**ติ วสีภาวปฺปโตฺตฯ **ฌาเน**ติ รูปาวจรารู ปาวจรฌาเนสุฯ **สหสฺสิยมฺหี**ติ ทสสหสฺสิยํฯ **โลกมฺหี**ติ โลกธาตุยาฯ **เม สมา**ติ มยา สทิ สาฯ อวิเสเสน ‘‘เม สมา นตฺถี’’ติ วตฺวา อิทานิ ตเมว นิยเมโนฺต **‘‘อสโม อิทฺธิธเมฺมสู’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **อิทฺธิธเมฺมสู**ติ ปญฺจสุ อิทฺธิธเมฺมสูติ อโตฺถฯ **อลภิ**นฺติ ปฎิลภึฯ **อีทิสํ สุข**นฺติ อี ทิสํ โสมนสฺสํฯ

อถ สุเมธตาปโส ทสพลสฺส พฺยากรณํ สุตฺวา พุทฺธภาวํ กรตลคตกาลมิว มญฺญมาโน ปมุทิตหทโย ทสสุ โลกธาตุสหเสฺสสุ สุทฺธาวาสมหาพฺรหฺมาโน อตีตพุทฺธทสฺสาวิโน นิยต โพธิสตฺตานํ พฺยากรเณ อุปฺปชฺชมานปาฎิหาริยทสฺสเนน ตถาคตวจนสฺส อวิตถตํ ปกาเส โนฺต มํ ปริโตสยนฺตา อิมา คาถาโย อาหํสูติ ทเสฺสโนฺต ภควา **‘‘ปลฺลงฺกาภุชเน มยฺห’’**นฺติ อาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปลฺลงฺกาภุชเน มยฺหนฺ**ติ มม ปลฺลงฺกาภุชเนฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **ทสสหสฺสาธิ วาสิโน**ติ ทสสหสฺสิวาสิโน มหาพฺรหฺมาโนฯ **ยา ปุเพฺพ**ติ ยานิ ปุเพฺพ, วิภตฺติโลปํ กตฺวา วุตฺ ตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ปลฺลงฺกวรมาภุเช**ติ วรปลฺลงฺกาภุชเนฯ **นิมิตฺตานิ ปทิสฺสนฺตี**ติ นิมิตฺตานิ ปทิสฺสึสูติ อโตฺถฯ อตีตวจเน วตฺตเพฺพ วตฺตมานวจนํ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ วุตฺตํ, อตีตวเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **ตานิ อชฺช ปทิสฺสเร**ติ ปุเพฺพปิ นิยตโพธิสตฺตานํ ปลฺลงฺกาภุชเน ยานิ นิมิตฺตา นิ อุปฺปชฺชึสุ, ตานิ นิมิตฺตานิ อชฺช ปทิสฺสเรฯ ตสฺมา ตฺวํ ธุวเมว พุโทฺธ ภวิสฺสสีติ อโตฺถฯ น ปน ตานิเยว นิมิตฺตานิ อุปฺปชฺชึสุ, ตํสทิสตฺตา ‘‘ตานิ อชฺช ปทิสฺสเร’’ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สีตนฺติ สีตตฺตํฯ **พฺยปคต**นฺติ คตํ วิคตํฯ **ตานี**ติ สีตวิคมนอุณฺหุปสมนานีติ อโตฺถฯ **นิสฺสทฺทา**ติ อสทฺทา อนิโคฺฆสาฯ **นิรากุลา**ติ อนากุลา, อยเมว วา ปาโฐฯ **น สนฺทนฺตี**ติ น ว หนฺติ นปฺปวตฺตนฺติฯ **สวนฺติโย**ติ นทิโยฯ **ตานี**ติ อวายนอสนฺทนานิฯ **ถลชา**ติ ปถวิตลปพฺพ ตรุเกฺขสุ ชาตานิฯ **ทกชา**ติ โอทกานิ ปุปฺผานิฯ **ปุปฺผนฺตี**ติ ปุเพฺพ โพธิสตฺตานํ ปุปฺผึสุ, อตีต เตฺถ วตฺตมานวจนํ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **เตปชฺช ปุปฺผิตานี**ติ ตานิ ปุปฺผานิ อชฺช ปุปฺผิตานีติ อโตฺถฯ

ผลภาราติ ผลธราฯ **เตปชฺชา**ติ เตปิ อชฺช, ปุลฺลิงฺควเสน ‘‘เตปี’’ติ วุตฺตํ, ‘‘ลตา วา รุกฺ ขา วา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ **ผลิตา**ติ สญฺชาตผลาฯ **อากาสฎฺฐา จ ภูมฎฺฐา จา**ติ อากาสคตา จ ภู มิคตา จ **รตนานี**ติ มุตฺตาทีนิ รตนานิฯ **โชตนฺตี**ติ โอภาสนฺติฯ **มานุสฺสกา**ติ มนุสฺสานํ สนฺ ตกา มานุสฺสกาฯ **ทิพฺพา**ติ เทวานํ สนฺตกา ทิพฺพาฯ **ตุริยา**ติ อาตตํ วิตตํ อาตตวิตตํ สุสิรํ ฆนนฺติ ปญฺจ ตุริยานิฯ ตตฺถ อาตตํ นาม จมฺมปริโยนทฺธสุ เภริอาทีสุ เอกตลตุริยํฯ วิตตํ นาม อุภยตลํฯ อาตตวิตตํ นาม สพฺพโต ปริโยนทฺธํ มหติวลฺลกิอาทิกํฯ สุสิรํ นาม วํสาทิกํฯ ฆนํ นาม สมฺมตาฬาทิกํฯ **วชฺชนฺตี**ติ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน วชฺชึสุ, อตีตเตฺถ วตฺตมานวจนํ เวทิ ตพฺพํฯ เอส นโย อุปริ อีทิเสสุ วจเนสุปิฯ **อภิรวนฺตี**ติ ตตฺร ตตฺร กุสเลหิ สุมฺมุญฺจิตา สุปฺปตาฬิ ตา สุวาทิตา วิย อภิรวนฺติ, อภินทนฺตีติ อโตฺถฯ

วิจิตฺตปุปฺผาติ วิจิตฺรานิ นานาคนฺธวณฺณานิ ปุปฺผานิฯ **อภิวสฺสนฺตี**ติ อภิวสฺสึสุ, นิปตึ สูติ อโตฺถฯ **เตปี**ติ ตานิปิ วิจิตฺรปุปฺผานิ อภิวสฺสนฺตานิ ปทิสฺสนฺติ, เทวพฺรหฺมคเณหิ โอกิริ ยมานานีติ อธิปฺปาโยฯ **อาภุชตี**ติ โอสกฺกติฯ **เตปชฺชุโภ**ติ เตปิ อชฺช อุโภ มหาสมุทฺททส

สหสฺสิโยฯ **อภิรวนฺตีติ** อภินทนฺติฯ **นิรเยติ** นิรเยสุฯ **ทสสหสฺสาติ** อเนกทสสหสฺสาฯ **นิพฺพนฺตีติ** สมฺมนฺติ, สนฺตึ อุเปนฺตีติ อโตฺถฯ **ตารกาติ** นกฺขตฺตานิ ฯ **เตปิ อชฺช ปทิสฺสนฺตีติ** เตปิ สูริยสฺส วิมลภาวา ตารกา อชฺช ทิวา ทิสฺสนฺติฯ

อโนวเฎฺฐนาติ อโนวเฎฺฐ, ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํฯ อถ วา **อโนวเฎฺฐติ** อนภิวเฎฺฐปิฯ **นาติ** นิปาตมตฺตํ ‘‘สุตฺวา น ทูตวจน’’นฺติอาทีสุ วิยฯ **ตมฺปชฺชุพฺภิชฺชเตติ** ตมฺปิ อุทกํ อชฺช อุพฺภิชฺชติ, อุพฺภิชฺชิตฺวา อุฎฺฐหตีติ อโตฺถฯ **มหิยาติ** ปถวิยา, นิสฺสกฺกวจนํฯ **ตาราคณาติ** คหนกฺขตฺตาทโย สเพฺพ ตารคณาฯ **นกฺขตฺตาติ** นกฺขตฺตตารกา จฯ **คคนมณฺฑเลติ** สกลคคนมณฺฑลํ วิโรจนฺตีติ อโตฺถฯ **พิลาสยาติ** พิลาสยา อหินกุลกุมฺภีลโคธาทโยฯ **ทรีสยาติ** ฌราสยาฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **นิกฺขมนฺตีติ** นิกฺขมึสุฯ **สกาสยาติ** อตฺตโน อตฺตโน อาสยโตฯ ‘‘ตทาสยา’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺส ตทา ตสฺมึ กาเล, อาสยโต, พิลโตติ อโตฺถฯ **ฉุทฺธาติ** สุฉุทฺธา สุวุทฺธาริตา, นิกฺขนฺตาติ อโตฺถฯ

อรตีติ อุกฺกณฺฐาฯ **สนฺตุฎฺฐาติ** ปรเมน สนฺตุเฎฺฐน สนฺตุฎฺฐาฯ **วินสฺสตีติ** วิคจฺฉติฯ **ราโคติ** กามราโคฯ **ตทา ตนุ โหตีติ** โอรมตฺตโก โหติ, อิมินา ปริยุฎฺฐานาภาวํ ทีเปติฯ **วิหตาติ** วินฎฺฐาฯ **ตทาติ** ปุเพฺพ, โพธิสตฺตานํ ปลฺลงฺกาภุชเนติ อโตฺถฯ **น ภวตีติ** น โหติฯ **อชฺช เปตนฺติ** อชฺช ตว ปลฺลงฺกาภุชเนปิ เอตํ ภยํ น โหเตวาติ อโตฺถฯ **เตน ลิเงฺคน ชานามาติ** เตน การเณน สเพฺพว มยํ ชานาม, ยํ ตุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสีติ อโตฺถฯ

อนุทฺธํสตีติ น อุคฺคจฺฉติฯ **อนิฎฺฐคโนฺธติ** ทุคฺคโนฺธฯ **ปกฺกมตีติ** ปกฺกมิ วิคจฺฉิฯ **ปวายตีติ** ปวายิฯ **โสปชฺชาติ** โสปิ ทิพฺพคโนฺธ อชฺชฯ **ปทิสฺสนฺตีติ** ปทิสฺสึสุฯ **เตปชฺชาติ** เตปิ สเพฺพ เทวา อชฺชฯ **ยาวตาติ** ปริเจฺฉทนเตฺถ นิปาโต, ยตฺตกาติ อโตฺถฯ **กุฎฺฎาติ** ปาการาฯ **น โหนฺตาวรณาติ** อาวรณกรา น อเหสุํฯ **ตทาติ** ปุเพฺพฯ **อากาสภูตาติ** เต กุฎฺฎกวาฎปพฺพตา อาวรณํ ติโรกรณํ กาตุํ อสโกฺกนฺตา, อชฎากาสภูตาติ อโตฺถฯ **จุตีติ** มรณํฯ **อุปปตฺตีติ** ปฎิสนฺธิคฺคหณํฯ **ขเณติ** ปุเพฺพ โพธิสตฺตานํ ปลฺลงฺกาภุชนกฺขเณฯ **น วิชฺชตีติ** นาโหสิฯ **ตานิปชฺชาติ** ตานิปิ อชฺช จวนภวนานีติ อโตฺถฯ **มา นิวตฺตีติ** มา ปฎิกฺกมิฯ **อภิกฺกมาติ** ปรกฺกมฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ตโต สุเมธปณฺฑิโต ทีปงฺกรสฺส ทสพลสฺส จ ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานญฺจ วจนํ สุตฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย สญฺชาตุสฺสาโห หุตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘พุทฺธา นาม อโมฆวจนา, นตฺถิ พุทฺธานํ กถาย อญฺญถตฺตํฯ ยถา หิ อากาเส ขิตฺตสฺส เลฑฺฑุสฺส ปตนํ ธุวํ, ชาตสฺส มรณํ, อรุเณ อุคฺคเต สูริยสฺส อพฺภุคฺคมนํ, อาสยา นิกฺขนฺตสฺส สีหสฺส สีหนาทนทนํ, ครุคพฺภาย อิตฺถิยา ภารโมโรปนํ ธุวํ อวสฺสมฺภาวี, เอวเมว พุทฺธานํ วจนํ นาม ธุวํ อโมฆํ, อทฺธา อหํ พุโทฺธ ภวิสฺสามีติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐๘. ‘‘พุทฺธสฺส วจนํ สุตฺวา, ทสสหสฺสีนจูภยํ;
ตุฎฺฐหเฎฺฐ ปมฺทิโต, เอวํ จิเนฺตสหํ ตทาฯ

๑๐๙. ‘‘อเทฺวชฺฌวจนา พุทฺธา, อโมฆวจนา ชินา;
วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวามหํฯ

๑๑๐. ‘‘ยถา ขิตฺตํ นเภ เลฑฺฑุ, ธุวํ ปตติ ภูมิยํ;
ตเถว พุทฺธเสฎฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสตํ;

วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวามหํฯ

๑๑๑.‘‘ยถาปิ สพฺพสตฺตานํ, มรณํ ธุวสสฺสตํ;
ตเถว พุทฺธเสฎฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสตํ;
วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวามหํฯ

๑๑๒.‘‘ยถา รตฺติกฺขเย ปเตฺต, สูริยุคฺคมนํ ธุวํ;
ตเถว พุทฺธเสฎฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสตํ;
วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวามหํฯ

๑๑๓.‘‘ยถา นิกฺขนฺตสยนสฺส, สีหสฺส นทนํ ธุวํ;
ตเถว พุทฺธเสฎฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสตํ;
วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวามหํฯ

๑๑๔.‘‘ยถา อาปนฺนสตฺตานํ, ภารโมโรปนํ ธุวํ;
ตเถว พุทฺธเสฎฺฐานํ, วจนํ ธุวสสฺสตํ;
วิตถํ นตฺถิ พุทฺธานํ, ธุวํ พุโทฺธ ภวามห’’นฺติฯ

ตตฺถ **พุทฺธสฺส วจนํ สุตฺวา, ทสสหสฺสี น จูภย**นฺติ ทีปงฺกรสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส จ ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตานญฺจ วจนํ สุตฺวาฯ **อุภย**นฺติ อุภเยสํ, สามิอเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, อุภยวจนํ วาฯ **เอวํ จิเนฺตสห**นฺติ เอวํ จิเนฺตสึ อหํฯ

อเทฺวชฺฌวจนาติ เทฺวธา อปฺปวตฺตวจนา, เอกํสวจนาติ อโตฺถฯ ‘‘อจฺฉิทฺทวจนา’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส นิโทฺทสวจนาติ อโตฺถฯ **อโมฆวจนา**ติ อวิตถวจนาฯ **วิตถ**นฺติ วิตถวจนํ นตฺถีติ อโตฺถฯ **ธุวํ พุโทฺธ ภวามห**นฺติ อหํ เอกํเสเนว พุโทฺธ ภวิสฺสามีติ นิยตวเสน อวสฺสมฺภาวิวเสน จ วตฺตมานวจนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สูริยุคฺคมนนฺติ สูริยสฺส อุทยนํ, อยเมว วา ปาโฐฯ **ธุวสสฺสต**นฺติ เอกํสภาวี เจว สสฺสตญฺจฯ **นิกฺขนฺตสยนสฺสา**ติ สยนโต นิกฺขนฺตสฺสฯ **อาปนฺนสตฺตาน**นฺติ ครุคพฺภานํ, คพฺภินีนนฺติ อโตฺถฯ **ภารโมโรปน**นฺติ ภารโอโรปนํ, คพฺภสฺส โอโรปนนฺติ อโตฺถฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ เสสเมตฺถาปิ อุตฺตานเมวาติฯ

‘‘สฺวาหํ อทฺธา พุโทฺธ ภวิสฺสามี’’ติ เอวํ กตสนฺนิฎฺฐาโน พุทฺธการเก ธเมฺม อุปธาเรตุํ – ‘‘กหํ นุ โข พุทฺธการกา ธมฺมา’’ติ, อุทฺธํ อโธ ทิสาสุ วิทิสาสูติ อนุกฺกเมน สกลํ ธมฺมธาตุํ วิจินโนฺต ปุเพฺพ โปราณเกหิ โพธิสเตฺตหิ อาเสวิตนิเสวิตํ ปฐมํ ทานปารมึ ทิสฺวา เอวํ อตฺตานํ โอวทิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฎฺฐาย ปฐมํ ทานปารมึ ปูเรยฺยาสิฯ ยถา หิ นิกฺกุชฺชิโต อุทกกุโมฺภ นิเสฺสสํ กตฺวา อุทกํ วมติเยว น ปจฺจาหรติ, เอวเมว ธนํ วา ยสํ วา ปุตฺตทารํ วา องฺคปจฺจงฺคํ วา อโนโลเกตฺวา สพฺพตฺถ ยาจกานํ สพฺพํ อิจฺฉิติจฺฉิตํ นิเสฺสสํ กตฺวา ททมาโน โพธิมูเล นิสีทิตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ปฐมํ ทานปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฎฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๑๕.‘‘หนฺท พุทฺธกเร ธเมฺม, วิจินามิ อิโต จิโต;
อุทฺธํ อโธ ทส ทิสา, ยาวตา ธมฺมธาตุยาฯ

๑๑๖.‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, ปฐมํ ทานปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อนุจิณฺณํ มหาปถํฯ

๑๑๗. ‘‘อิมํ ตฺวํ ปฐมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ทานปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

๑๑๘. ‘‘ยถาปิ กุมฺโภ สมฺปุณฺโณ, ยสฺส กสฺสจิ อโธ กโต;
วมเตวุทกํ นิเสฺสสํ, น ตตฺถ ปริรกฺขติฯ

๑๑๙. ‘‘ตเถว ยาจเก ทิสฺวา, หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิเม;
ททาหิ ทานํ นิเสฺสสํ, กุมฺโภ วิย อโธ กโต’’ติฯ

ตตฺถ **หนฺทา**ติ ววสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **พุทฺธกเร ธเมฺม**ติ พุทฺธตฺตกเร ธเมฺมฯ พุทฺธตฺตกรา นาม ธมฺมา ทานปารมิตาทโย ทส ธมฺมาฯ **วิจินามี**ติ วิจินิสฺสามิ, วีมํสิสฺสามิ อุปปริกฺขิสฺสามีติ อโตฺถฯ **อิโต จิโต**ติ อิโต อิโต, อยเมว วา ปาโฐฯ ตตฺถ ตตฺถ วิจินามีติ อโตฺถฯ อุทฺธนฺติ เทวโลเกฯ **อโธ**ติ มนุสฺสโลเกฯ **ทส ทิสา**ติ ทสสุ ทิสาสุ; กตฺถ นุ โข เต พุทฺธการกธมฺมา อุทฺธํ อโธ ติริยํ ทิสาสุ วิทิสาสูติ อธิปฺปาโยฯ **ยาวตา ธมฺมธาตุยา**ติ เอตฺถ **ยาวตา**ติ ปริเจฺฉทวจนํฯ **ธมฺมธาตุยา**ติ สภาวธมฺมสฺส, ปวตฺตนีติ วจนเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยาวติกา สภาวธมฺมานํ กามรูปารูปธมฺมานํ ปวตฺติ, ตาวติกํ วิจินิสฺสามีติ วุตฺตํ โหติฯ

วิจินโนฺตติ วีมํสโนฺต อุปปริกฺขโนฺตฯ **ปุพฺพเกหี**ติ โปราเณหิ โพธิสเตฺตหิฯ **อนุจิณฺณ**นฺติ อชฺฌาจิณฺณํ อาเสวิตํฯ **สมาทิยา**ติ สมาทิยนํ กโรหิ, อชฺช ปฏฺฐาย อยํ ปฐมํ ทานปารมี ปูเรตพฺพา มยาติ เอวํ สมาทิยาติ อโตฺถฯ **ทานปารมิตํ คจฺฉา**ติ ทานปารมึ คจฺฉ, ปูรยาติ อโตฺถฯ **ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสี**ติ โพธิมูลมุปคนฺตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ ปตฺตุํ อิจฺฉสิ เจฯ **ยสฺส กสฺสจี**ติ อุทกสฺส วา ขีรสฺส วา ยสฺส กสฺสจิ สมฺปุโณฺณฯ สมฺปุณฺณสทฺทโยเค สติ สามิวจนํ อิจฺฉนฺติ สทฺทวิทูฯ กรณเตฺถ วา สามิวจนํ, เยน เกนจีติ อโตฺถฯ **อโธ กโต**ติ เหฏฺฐามุขีกโตฯ **น ตตฺถ ปริรกฺขตี**ติ ตสฺมึ วมเน น ปริรกฺขติ, นิเสฺสสํ อุทกํ วมเตวาติ อโตฺถฯ **หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิเม**ติ หีนมชฺฌิมปณีเตฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **กุมฺโภ วิย อโธ กโต**ติ เหฏฺฐามุขีกโต วิย กุมฺโภฯ ยาจเก อุปคเต ทิสฺวา – ‘‘ตฺวํ, สุเมธ, อตฺตโน อนวเสเสตฺวา สพฺพธนปริจฺจาเคน ทานปารมึ, องฺคปริจฺจาเคน อุปปารมึ, ชีวิตปริจฺจาเคน ปรมตฺถปารมิญฺจ ปูเรหี’’ติ เอวํ อตฺตนาว อตฺตานํ โอวทิฯ

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการเกหิ ธเมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ทุติยํ สีลปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย สีลปารมึ ปูเรยฺยาสิฯ ยถา จมรี มิโค นาม ชีวิตมฺปิ อโนโลเกตฺวา อตฺตโน วาลเมว รกฺขติ, เอวํ ตฺวมฺปิ อิโต ปฏฺฐาย ชีวิตมฺปิ อโนโลเกตฺวา สีลเมว รกฺขโนฺต พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ทุติยํ สีลปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๒๐. ‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

๑๒๑. ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, ทุติยํ สีลปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

๑๒๒. ‘‘อิมํ ตฺวํ ทุติยํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
สีลปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

๑๒๓. ‘‘ยถาปิ จมรี วาลํ, กิสฺมิญฺจิ ปฏิลคฺคิตํ;
อุเปติ มรณํ ตตฺถ, น วิโกเปติ วาลธึฯ

๑๒๔. ‘‘ตเถว ตฺวํ จตูสุ ภูมีสุ, สีลานิ ปริปูรย;
ปริรกฺข สพฺพทา สีลํ, จมรี วิย วาลธิ’’นฺติฯ

ตตฺถ **น เหเต**ติ น หิ เอเตเยวฯ **โพธิปาจนา**ติ มคฺคปริปาจนา สพฺพญฺญุตญฺญาณปริปาจนา วาฯ **ทุติยํ สีลปารมิ**นฺติ สีลํ นาม สเพฺพสํ กุสลธมฺมานํ ปติฏฺฐา, สีเล ปติฏฺฐิโต กุสลธเมฺมหิ น ปริหายติ, สเพฺพปิ โลกิยโลกุตฺตรคุเณ ปฏิลภติฯ ตสฺมา สีลปารมี ปูเรตพฺพาติ ทุติยํ สีลปารมึ อทฺทกฺขินฺติ อโตฺถฯ

อาเสวิตนิเสวิตนฺติ ภาวิตเญฺจว พหุลีกตญฺจฯ **จมรี**ติ จมรี มิโคฯ **กิสฺมิญฺจี**ติ ยตฺถ กตฺถจิ รุกฺขลตากณฺฏกาทีสุ อญฺญตรสฺมึฯ **ปฏิลคฺคิต**นฺติ ปฏิวิลคฺคิตํฯ **ตตฺถา**ติ ยตฺถ วิลคฺคิตํ, ตเตฺถว ฐตฺวา มรณํ อุปคจฺฉติฯ **น วิโกเปตี**ติ น ฉินฺทติฯ **วาลธิ**นฺติ วาลํ ฉินฺทิตฺวา น คจฺฉติ, ตเตฺถว มรณํ อุเปตีติ อโตฺถฯ

จตูสุ ภูมีสุ สีลานีติ จตูสุ ฐาเนสุ วิภตฺตสีลานิ, ปาติโมกฺขสํวรอินฺทฺริยสํวรอาชีวปาริสุทฺธิปจฺจยสนฺนิสฺสิตวเสนาติ อโตฺถฯ ภูมิวเสน ปน ทฺวีสุเยว ภูมีสุ ปริยาปนฺนํ ตมฺปิ จตุสีลเมวาติฯ **ปริปูรยา**ติ ขณฺฑฉิทฺทสพลาทิอภาเวน ปริปูรยฯ **สพฺพทา**ติ สพฺพกาลํฯ **จมรี วิยา**ติ จมรี มิโค วิยฯ เสสเมตฺถาปิ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการเกหิ ธเมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ตติยํ เนกฺขมฺมปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย เนกฺขมฺมปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิฯ ยถาปิ สุจิรํ พนฺธนาคาเร วสมาโน ปุริโส น ตตฺถ สิเนหํ กโรติ, อถ โข อุกฺกณฺฐิโต อวสิตุกาโม โหติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สพฺพภเว พนฺธนาคารสทิเส กตฺวา ปสฺส, สพฺพภเวหิ อุกฺกณฺฐิโต มุจฺจิตุกาโม หุตฺวา เนกฺขมฺมาภิมุโขว โหติ, เอวํ พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ตติยํ เนกฺขมฺมปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๒๕. ‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

๑๒๖. ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, ตติยํ เนกฺขมฺมปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

๑๒๗. ‘‘อิมํ ตฺวํ ตติยํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
เนกฺขมฺมปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

๑๒๘. ‘‘ยถา อนฺทุฆเร ปุริโส, จิรวุโฏฺฐ ทุขฏฺฏิโต;
น ตตฺถ ราคํ ชเนติ, มุตฺตึเยว คเวสติฯ

๑๒๙. ‘‘ตเถว ตฺวํ สพฺพภเว, ปสฺส อนฺทุฆเร วิย;
เนกฺขมฺมาภิมุโข โหติ, ภวโต ปริมุตฺติยา’’ติฯ

ตตฺถ **อนฺทุฆเร**ติ พนฺธนาคาเรฯ **จิรวุโฏฺฐ**ติ จิรกาลํ วุโฏฺฐฯ **ทุขฏฺฏิโต**ติ ทุกฺขปีฬิโตฯ **น ตตฺถ ราคํ ชเนตี**ติ ตตฺถ อนฺทุฆเร ราคํ สิเนหํ น ชเนติ น อุปฺปาเทติฯ ‘‘อิมํ อนฺทุฆรํ มุญฺจิตฺ

วา นาหํ อญฺญตฺถ คมิสฺสามี’’ติ เอวํ ตตฺถ ราคํ น ชเนติ, กินฺตุ มุตฺตึเยว โมกฺขเมว คเวสตีติ อธิปฺปาโยฯ **เนกฺขมฺมาภิมุโข**ติ นิกฺขมนาภิมุโข โหติฯ **ภวโต**ติ สพฺพภเวหิฯ **ปริมุตฺติยา**ติ ปริโมจนตฺถายฯ เนกฺขมฺมาภิมุโข หุตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติปิ ปาโฐฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺเมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต จตุตฺถํ ปญฺญาปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย ปญฺญาปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิฯ หีนมชฺฌิมุกฺกฏฺเฐสุ กญฺจิ อวเชฺชตฺวา สเพฺพปิ ปณฺฑิเต อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุเจฺฉยฺยาสิฯ ยถาปิ ปิณฺฑจาริโก ภิกฺขุ หีนาทิเภเทสุ กุเลสุ กิญฺจิ กุลํ อวิวเชฺชตฺวา ปฏิปาฏิยา ปิณฺฑาย จรโนฺต ขิปฺปํ ยาปนมตฺตํ ลภติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สเพฺพ ปณฺฑิเต อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉโนฺต พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ จตุตฺถํ ปญฺญาปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๓๐. ‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

๑๓๑. ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, จตุตฺถํ ปญฺญาปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

๑๓๒. ‘‘อิมํ ตฺวํ จตุตฺถํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ปญฺญาปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

๑๓๓. ‘‘ยถา หิ ภิกฺขุ ภิกฺขโนฺต, หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิเม;
กุลานิ น วิวเชฺชโนฺต, เอวํ ลภติ ยาปนํฯ

๑๓๔. ‘‘ตเถว ตฺวํ สพฺพกาลํ, ปริปุจฺฉํ พุธํ ชนํ;
ปญฺญาย ปารมึ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ

ตตฺถ **ภิกฺขโนฺต**ติ ปิณฺฑาย จรโนฺตฯ **หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิเม**ติ หีนมุกฺกฏฺฐมชฺฌิมานิ กุลานีติ อโตฺถฯ ลิงฺควิปริยาโส กโตฯ **น วิวเชฺชโนฺต**ติ น ปริหรโนฺต, ฆรปฏิปาฏึ มุญฺจิตฺวา จรโนฺต วิวเชฺชติ นาม, เอวมกตฺวาติ อโตฺถฯ **ยาปน**นฺติ ยาปนมตฺตํ ปาณธารณํ อาหารํ ลภตีติ อโตฺถฯ **ปริปุจฺฉ**นฺติ – ‘‘กึ, ภเนฺต, กุสลํ, กึ อกุสลํ; กึ สาวชฺชํ, กึ อนวชฺช’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๓.๘๔, ๒๑๖) นเยน ตตฺถ ตตฺถ อภิญฺญาเต ปณฺฑิเต ชเน อุปสงฺกมิตฺวา ปริปุจฺฉโนฺตติ อโตฺถฯ **พุธํ ชน**นฺติ ปณฺฑิตํ ชนํฯ ‘‘พุเธ ชเน’’ติปิ ปาโฐฯ **ปญฺญาย ปารมิ**นฺติ ปญฺญาย ปารํฯ ‘‘ปญฺญาปารมิตํ คนฺตฺวา’’ติปิ ปาโฐฯ เสสเมตฺถาปิ อุตฺตานเมวาติฯ

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธเมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ปญฺจมํ วีริยปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย วีริยปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิฯ ยถาปิ สีโห มิคราชา สพฺพอิริยาปเถสุ ทฬฺหวีริโย โหติ, เอวํ ตฺวมฺปิ สพฺพภเวสุ สพฺพอิริยาปเถสุ ทฬฺหวีริโย อโนลีนวีริโย สมาโน พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ปญฺจมํ วีริยปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๓๕. ‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

๑๓๖. ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, ปญฺจมํ วีริยปารมึ;

ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

๑๓๗. ‘‘อิมํ ตฺวํ ปญฺจมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
วีริยปารมิตํ คจฺฉ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

๑๓๘. ‘‘ยถาปิ สีโห มิคราชา, นิสชฺชฏฺฐานจงฺกเม;
อลีนวีริโย โหติ, ปคฺคหิตมโน สทาฯ

๑๓๙. ‘‘ตเถว ตฺวํ สพฺพภเว, ปคฺคณฺห วีริยํ ทฬฺหํ;
วีริยปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ

ตตฺถ **อลีนวีริโย**ติ อโนลีนวีริโยฯ **สพฺพภเว**ติ ชาตชาตภเว, สเพฺพสุ ภเวสูติ อโตฺถฯ อารทฺธวีริโย หุตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสีติปิ ปาโฐฯ เสสเมตฺถาปิ อุตฺตานเมวาติฯ

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธเมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ฉฏฺฐมํ ขนฺติปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย ขนฺติปารมึ ปริปูเรยฺยาสิ, สมฺมานเนปิ อวมานเนปิ ขโมว ภเวยฺยาสิฯ ยถา หิ ปถวิยํ นาม สุจิมฺปิ ปกฺขิปนฺติ อสุจิมฺปิ, น จ เตน ปถวี สิเนหํ วา ปฏิฆํ วา กโรติ, ขมติ สหติ อธิวาเสติเยว, เอวเมว ตฺวมฺปิ สเพฺพสํ สมฺมานนาวมานเนสุ ขโม สมาโน พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ฉฏฺฐมํ ขนฺติปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฎฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๔๐. ‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

๑๔๑. ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, ฉฏฺฐมํ ขนฺติปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

๑๔๒. ‘‘อิมํ ตฺวํ ฉฏฺฐมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ตตฺถ อเทฺวชฺฌมานโส, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสิฯ

๑๔๓. ‘‘ยถาปิ ปถวี นาม, สุจิมฺปิ อสุจิมฺปิ จ;
สพฺพํ สหติ นิเกฺขปํ, น กโรติ ปฏิฆํ ตยาฯ

๑๔๔. ‘‘ตเถว ตฺวมฺปิ สเพฺพสํ, สมฺมานาวมานกฺขโม;
ขนฺติปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ

ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ ขนฺติปารมิยํฯ อเทฺวชฺฌมานโสติ เอกํสมานโสฯ **สุจิมฺปี**ติ จนฺทนกุงฺกุมคนฺธมาลาทิสุจิมฺปิฯ **อสุจิมฺปี**ติ อหิกุกฺกุรมนุสฺสกุณปคูถมุตฺตเขฬสิงฺฆาณิกาทิอสุจิมฺปิฯ **สหตี**ติ ขมติ, อธิวาเสติฯ **นิเกฺขป**นฺติ นิกฺขิตฺตํฯ **ปฏิฆ**นฺติ โกธํฯ **ตยา**ติ ตาย วุตฺติยา, ตาย นิกฺขิตฺตตาย วาฯ ‘‘ปฏิฆํ ทย’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส เตน นิเกฺขเปน ปฏิฆานุโรธํ น กโรตีติ อโตฺถฯ **สมฺมานาวมานกฺขโม**ติ สเพฺพสํ สมฺมานนาวมานนสโห ตฺวมฺปิ ภวาติ อโตฺถฯ ‘‘ตเถว ตฺวมฺปิ สพฺพภเว, สมฺมานนวิมานกฺขโม’’ติปิ ปฐนฺติฯ ‘‘ขนฺติยา ปารมึ คนฺตฺวา’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺสา ขนฺติยา ปารมิปูรณวเสน คนฺตฺวาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถาปิ อุตฺตานเมวาติฯ อิโต ปรํ เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา ยตฺถ ยตฺถ วิเสโส อตฺถิ, ตํ ตเมว วตฺวา ปาฐนฺตรํ ทเสฺสตฺวา คมิสฺสามาติฯ

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต สตฺตมํ สจฺจปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย สจฺจปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิ, อสนิยา มตฺถเก ปตมานายปิ ธนาทีนํ อตฺถาย ฉนฺทาทีนํ วเสน สมฺปชานมุสาวาทํ นาม มา ภาสิฯ ยถาปิ โอสธีตารกา นาม สพฺพอุตูสุ อตฺตโน คมนวีถึ วิชหิตฺวา อญฺญาย วีถิยา น คจฺฉติ, สกวีถิยาว คจฺฉติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สจฺจํ ปหาย มุสาวาทํ นาม อวทโนฺตเยว พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ สตฺตมํ สจฺจปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๔๕. ‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

๑๔๖. ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, สตฺตมํ สจฺจปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

๑๔๗. ‘‘อิมํ ตฺวํ สตฺตมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ตตฺถ อเทฺวชฺฌวจโน, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสิฯ

๑๔๘. ‘‘ยถาปิ โอสธี นาม, ตุลาภูตา สเทวเก;
สมเย อุตุวเสฺส วา, น โวกฺกมติ วีถิโตฯ

๑๔๙. ‘‘ตเถว ตฺวมฺปิ สเจฺจสุ, มา โวกฺกม หิ วีถิโต;
สจฺจปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ

ตตฺถ **ตตฺถา**ติ สจฺจปารมิยํฯ **อเทฺวชฺฌวจโน**ติ อวิตถวจโนฯ **โอสธี นามา**ติ โอสธีตารกา, โอสธคหเณ โอสธีตารกํ อุทิตํ ทิสฺวา โอสธํ คณฺหนฺติฯ ตสฺมา ‘‘โอสธีตารกา’’ติ วุจฺจติฯ **ตุลาภูตา**ติ ปมาณภูตาฯ **สเทวเก**ติ สเทวกสฺส โลกสฺสฯ **สมเย**ติ วสฺสสมเยฯ **อุตุวเสฺส**ติ เหมนฺตคิเมฺหสุฯ ‘‘สมเย อุตุวเฏฺฏ’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺส **สมเย**ติ คิเมฺหฯ **อุตุวเฏฺฏ**ติ เหมเนฺต จ วสฺสาเน จาติ อโตฺถฯ **น โวกฺกมติ วีถิโต**ติ ตํ ตํ อุตุมฺหิ อตฺตโน คมนวีถิโต น โวกฺกมติ น วิคจฺฉติ, ฉ มาเส ปจฺฉิมํ ทิสํ คจฺฉติ, ฉ มาเส ปุพฺพํ ทิสํ คจฺฉตีติฯ อถ วา **โอสธี นามา**ติ สิงฺคิเวรปิปฺผลิมริจาทิกํ โอสธํฯ **น โวกฺกมตี**ติ ยํ ยํ ผลทานสมตฺถํ โอสธํ, ตํ ตํ ผลทานํ โอกฺกมฺม อตฺตโน ผลํ อทตฺวา น นิวตฺตติฯ **วีถิโต**ติ คมนวีถิโต, ปิตฺตหโร ปิตฺตํ หรเตว, วาตหโร วาตํ หรเตว, เสมฺหหโร เสมฺหํ หรเตวาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถาปิ อุตฺตานเมวาติฯ

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต อฏฺฐมํ อธิฏฺฐานปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย อธิฏฺฐานปารมิมฺปิ ปูเรยฺยาสิ, ยํ อธิฏฺฐาสิ, ตสฺมึ อธิฏฺฐาเน นิจฺจโล ภเวยฺยาสิ, ยถา ปพฺพโต นาม สพฺพทิสาสุ วาเต ปหรเนฺตปิ น กมฺปติ น จลติ, อตฺตโน ฐาเนเยว ติฏฺฐติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ อตฺตโน อธิฏฺฐาเน นิจฺจโล โหโนฺตว พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ อฏฺฐมํ อธิฏฺฐานปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสีติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๕๐. ‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

๑๕๑. ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, อฏฺฐมํ อธิฏฺฐานปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

๑๕๒. ‘‘อิมํ ตฺวํ อฏฺฐมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;

ตตฺถ ตุวํ อจโล หุตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสิฯ

๑๕๓. ‘‘ยถาปิ ปพฺพโต เสโล, อจโล สุปฺปติฏฺฐิโต;
น กมฺปติ ภุสวาเตหิ, สกฏฺฐาเนว ติฏฺฐติฯ

๑๕๔. ‘‘ตเถว ตฺวมฺปิ อธิฏฺฐาเน, สพฺพทา อจโล ภว;
อธิฏฺฐานปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ

ตตฺถ **เสโล**ติ สิลามโยฯ **อจโล**ติ นิจฺจโล **สุปฺปติฏฺฐิโต**ติ อจลตฺตาว สุฏฺฐุ ปติฏฺฐิโตฯ ‘‘ยถาปิ ปพฺพโต อจโล, นิขาโต สุปฺปติฏฺฐิโต’’ติปิ ปาโฐฯ **ภุสวาเตหี**ติ พลววาเตหิฯ **สกฏฺฐาเนวา**ติ อตฺตโน ฐาเนเยว, ยถาฐิตฏฺฐาเนเยวาติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถาปิ อุตฺตานเมวาติฯ

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธเมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต นวมํ เมตฺตาปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย เมตฺตาปารมึ ปูเรยฺยาสิ, หิเตสุปิ อหิเตสุปิ เอกจิโตฺตว ภเวยฺยาสิฯ ยถาปิ อุทกํ นาม ปาปชนสฺสปิ กลฺยาณชนสฺสปิ สีตภาวํ เอกสทิสํ กตฺวา ผรติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สพฺพสเตฺตสุ เมตฺตจิเตฺตน เอกจิโตฺตว หุตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ นวมํ เมตฺตาปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสีติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๕๕. ‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

๑๕๖. ‘‘วิจินโนฺต ตทา ทกฺขึ, นวมํ เมตฺตาปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

๑๕๗. ‘‘อิมํ ตฺวํ นวมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
เมตฺตาย อสโม โหติ, ยทิ โพธึ ปตฺตุมิจฺฉสิฯ

๑๕๘. ‘‘ยถาปิ อุทกํ นาม, กลฺยาเณ ปาปเก ชเน;
สมํ ผรติ สีเตน, ปวาเหติ รโชมลํฯ

๑๕๙. ‘‘ตเถว ตฺวํ หิตาหิเต, สมํ เมตฺตาย ภาวย;
เมตฺตาปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ

ตตฺถ **อสโม โหหี**ติ เมตฺตาภาวนาย อสทิโส โหหิฯ ตตฺถ ‘‘ตฺวํ สมสโม โหหี’’ติปิ ปาโฐ, โส อุตฺตานโตฺถวฯ **สม**นฺติ ตุลฺยํฯ **ผรตี**ติ ผุสติฯ **ปวาเหตี**ติ วิโสเธติฯ **รโช**ติ อาคนฺตุกรชํฯ **มล**นฺติ สรีเร อุฏฺฐิตํ เสทมลาทึฯ ‘‘รชมล’’นฺติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **หิตาหิเต**ติ หิเต จ อหิเต จ, มิเตฺต จ อมิเตฺต จาติ อโตฺถฯ **เมตฺตาย ภาวยา**ติ เมตฺตํ ภาวย วเฑฺฒหิฯ เสสเมตฺถาปิ อุตฺตานเมวาติฯ

อถสฺส ‘‘น เอตฺตเกเหว พุทฺธการกธเมฺมหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ อุตฺตริมฺปิ อุปธารยโต ทสมํ อุเปกฺขาปารมึ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘สุเมธปณฺฑิต, ตฺวํ อิโต ปฏฺฐาย อุเปกฺขาปารมึ ปริปูเรยฺยาสิ, สุเขปิ ทุเกฺขปิ มชฺฌโตฺตว ภเวยฺยาสิฯ ยถาปิ ปถวี นาม สุจิมฺปิ อสุจิมฺปิ จ ปกฺขิปมาเน มชฺฌตฺตาว โหติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สุขทุเกฺขสุ มชฺฌโตฺตว โหโนฺต พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ ทสมํ อุเปกฺขาปารมึ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๖๐.‘‘น เหเต เอตฺตกาเยว, พุทฺธธมฺมา ภวิสฺสเร;
อเญฺญปิ วิจินิสฺสามิ, เย ธมฺมา โพธิปาจนาฯ

๑๖๑.‘‘วิจินนฺโต ตทา ทกฺขึ, ทสมํ อุเปกฺขาปารมึ;
ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ, อาเสวิตนิเสวิตํฯ

๑๖๒.‘‘อิมํ ตฺวํ ทสมํ ตาว, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิย;
ตุลาภูโต ทโฬฺห หุตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสิฯ

๑๖๓.‘‘ยถาปิ ปถวี นาม, นิกฺขิตฺตํ อสุจึ สุจึ;
อุเปกฺขติ อุโภเปเต, โกปานุนยวชฺชิตาฯ

๑๖๔.‘‘ตเถว ตฺวํ สุขทุเกฺข, ตุลาภูโต สทา ภว;
อุเปกฺขาปารมิตํ คนฺตฺวา, สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสี’’ติฯ

ตตฺถ **ตุลาภูโต**ติ มชฺฌตฺตภาเว ฐิโต ยถา ตุลาย ทโณฺฑ สมํ ตุลิโต สมํ ติฎฺฐติ, น นมติ น อุนฺนมติ, เอวเมว ตฺวมฺปิ สุขทุเกฺขสุ ตุลาสทิโส หุตฺวา สโมฺพธึ ปาปุณิสฺสสิฯ **โกปานุนยวชฺชิตา**ติ ปฎิฆานุโรธวชฺชิตาฯ ‘‘ทยาโกปวิวชฺชิตา’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ เสสํ ขนฺติปารมิยํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ตโต สุเมธปณฺฑิโต อิเม ทส ปารมิธเมฺม วิจินิตฺวา ตโต ปรํ จิเนฺตสิ – ‘‘อิมสฺมึ โลเก โพธิสเตฺตหิ ปริปูเรตพฺพา โพธิปาจนา พุทฺธตฺตกรา ธมฺมา เอตฺตกาเยว, น อิโต ภิโยฺย, อิมา ปน ปารมิโย อุทฺธํ อากาเสปิ นตฺถิ, น เหฎฺฐา ปถวิยมฺปิ, น ปุรตฺถิมาทีสุ ทิสาสุปิ อตฺถิ, มยฺหํเยว ปน หทยมํสนฺตเรเยว ปติฎฺฐิตา’’ติฯ เอวํ ตาสํ อตฺตโน หทเย ปติฎฺฐิตภาวํ ทิสฺวา สพฺพาปิ ตา ทฬฺหํ กตฺวา อธิฎฺฐาย ปุนปฺปุนํ สมฺมสโนฺต อนุโลมปฎิโลมํ สมฺมสิ, ปริยเนฺต คเหตฺวา อาทิมฺหิ ปาเปสิ, อาทิมฺหิ คเหตฺวา ปริยเนฺต ฐเปสิ, มเชฺฌ คเหตฺวา อุภโต โอสาเปสิ, อุภโต โกฎีสุ คเหตฺวา มเชฺฌ โอสาเปสิฯ พาหิรภณฺฑปริจฺจาโค **ปารมิโย** นาม, องฺคปริจฺจาโค **อุปปารมิโย** นาม, ชีวิตปริจฺจาโค **ปรมตฺถปารมิโย** นามาติ ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตฺตึส ปารมิโย ยมกเตลํ วินิวเฎฺฎโนฺต วิย สมฺมสิฯ ตสฺส ทส ปารมิโย สมฺมสนฺตสฺส ธมฺมเตเชน จตุนหุตาธิกทฺวิโยชนสตสหสฺสพหลา วิปุลา อยํ มหาปถวี หตฺถินา อกฺกนฺตนฬกลาโป วิย อุปฺปีฬิยมานํ อุจฺฉุยนฺตํ วิย จ มหาวิรวํ วิรวมานา สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิฯ กุลาลจกฺกํ วิย เตลยนฺตจกฺกํ วิย จ ปริพฺภมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๖๕.‘‘เอตฺตกาเยว เต โลเก, เย ธมฺมา โพธิปาจนา;
ตตุทฺธํ นตฺถิ อญฺญตฺร, ทฬฺหํ ตตฺถ ปติฎฺฐหฯ

๑๖๖.‘‘อิเม ธเมฺม สมฺมสโต, สภาวสรสลกฺขเณ;
ธมฺมเตเชน วสุธา, ทสสหสฺสี ปกมฺปถฯ

๑๖๗.‘‘จลตี รวตี ปถวี, อุจฺฉุยนฺตํว ปีฬิตํ;
เตลยเนฺต ยถา จกฺกํ, เอวํ กมฺปติ เมทนี’’ติฯ

ตตฺถ **เอตฺตกาเยวา**ติ นิทฺทิฎฺฐานํ ทสนฺนํ ปารมิตานํ อนูนาธิกภาวสฺส ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **ตตุทฺธ**นฺติ ตโต ทสปารมีหิ อุทฺธํ **นตฺถิฯ อญฺญตฺรา**ติ อญฺญํ, ลกฺขณํ สทฺทสตฺถโต ค

เหตุภูตํฯ ตโต ทสปารมิโต อโญฺญ พุทฺธการกธมฺโม นตฺถีติ อโตฺถฯ **ตตฺถาติ** ตาสุ ทสสุ ปารมีสุฯ **ปติฎฺฐหาติ** ปติฎฺฐ, ปริปูเรโนฺต ติฎฺฐาติ อโตฺถฯ

อิเม ธเมฺมติ ปารมิธเมฺมฯ **สมฺมสโตติ** อุปปริกฺขนฺตสฺส, อนาทรเตฺถ สามิวจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ **สภาวสรสลกฺขเณติ** สภาวสงฺขาเตน สรสลกฺขเณน สมฺมสนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ธมฺมเตเชนาติ** ปารมิปวิจยญาณเตเชนฯ **วสุธาติ** วสูติ รตนํ วุจฺจติ, ตํ ธาเรติ ธียติ วา เอตฺถาติ วสุธา ฯ กา สา? เมทนีฯ **ปกมฺปถาติ** ปกมฺปิตฺถฯ สุเมธปณฺฑิเต ปน ปารมิโย วิจินเนฺตสฺส ญาณเตเชน ทสสหสฺสี ปกมฺปิตฺถาติ อโตฺถฯ

จลตีติ ฉปฺปการา กมฺปิฯ **รวตีติ** นทติ วิกูชติฯ **อุจฺฉุยนฺตํว ปีฬิตนฺติ** นิปฺปีฬิตํ อุจฺฉุยนฺตํ วิยฯ ‘‘คุฬยนฺตํว ปีฬิต’’นฺติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **เตลยเนฺตติ** เตลปีฬนยเนฺตฯ **ยถา จกฺกนฺติ** จกฺกิกานํ มหาจกฺกยนฺตํ วิยฯ **เอวนฺติ** ยถา เตลปีฬนจกฺกยนฺตํ ปริพฺภมติ กมฺปติ, เอวํ อยํ เมทนี กมฺปตีติ อโตฺถฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

เอวํ มหาปฐวิยา กมฺปมานาย รมฺมนครวาสิโน มนุสฺสา ภควนฺตํ ปริวิสยมานา สณฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตา ยุคนฺธรวาตพฺภาหตา มหาสาลา วิย มุจฺฉิตา ปปตึสุฯ ฆฎาทีนิ กุลาลภณฺฑานิ ปวเฎฺฎนฺตานิ อญฺญมญฺญํ ปหรนฺตานิ จุณฺณวิจุณฺณานิ อเหสุํฯ มหาชโน ภีตตสิโต สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา – ‘‘กึ นุ โข ภควา ‘นาคาวโฎฺฎ อยํ, ภูตยกฺขเทวตาสุ อญฺญตราวโฎฺฎ วา’ติ น หิ มยํ เอตํ ชานามฯ อปิ จ โข สโพฺพปิ อยํ มหาชโน ภเยน อุปทฺทุโต, กึ นุ โข อิมสฺส โลกสฺส ปาปกํ ภวิสฺสติ, อุทาหุ กลฺยาณํ, กเถถ โน เอตํ การณ’’นฺติ ปุจฺฉึสุฯ

อถ สตฺถา เตสํ กถํ สุตฺวา – ‘‘ตุเมฺห มา ภายิตฺถ, มา โข จินฺตยิตฺถ, นตฺถิ โว อิโตนิทานํ ภยํ, โย โส มยา อชฺช สุเมธปณฺฑิโต ‘อนาคเต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’ติ พฺยากโต, โส อิทานิ ปารมิโย สมฺมสติ, ตสฺส สมฺมสนฺตสฺส ธมฺมเตเชน สกลทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกปฺปหาเรน กมฺปติ เจว วิรวติ จา’’ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ –

๑๖๘. ‘‘ยาวตา ปริสา อาสิ, พุทฺธสฺส ปริเวสเน;
ปเวธมานา สา ตตฺถ, มุจฺฉิตา เสติ ภูมิยํฯ

๑๖๙. ‘‘ฆฎาเนกสหสฺสานิ, กุมฺภีนญฺจ สตา พหู;
สญฺจุณฺณมถิตา ตตฺถ, อญฺญมญฺญํ ปฆฎฺฎิตาฯ

๑๗๐. ‘‘อุพฺพิคฺคา ตสิตา ภีตา, ภนฺตา พฺยถิตมานสา;
มหาชนา สมาคมฺม, ทีปงฺกรมุปาคมุํฯ

๑๗๑. ‘‘กึ ภวิสฺสติ โลกสฺส, กลฺยาณมถ ปาปกํ;
สโพฺพ อุปทฺทุโต โลโก, ตํ วิโนเทหิ จกฺขุมฯ

๑๗๒. ‘‘เตสํ ตทา สญฺญาเปสิ, ทีปงฺกโร มหามุนิ;
วิสฺสตฺถา โหถ มา ภาถ, อิมสฺมึ ปถวิกมฺปเนฯ

๑๗๓. ‘‘ยมหํ อชฺช พฺยากาสึ, พุโทฺธ โลเก ภวิสฺสติ;
เอโส สมฺมสตี ธมฺมํ, ปุพฺพกํ ชินเสวิตํฯ

๑๗๔. ‘‘ตสฺส สมฺมสโต ธมฺมํ, พุทฺธภูมึ อเสสโต;

เตนายํ กมฺปิตา ปถวี, ทสสหสฺสี สเทวเก’’ติฯ

ตตฺถ **ยาวตา**ติ ยาวติกาฯ **อาสี**ติ อโหสิฯ ‘‘ยา ตทา ปริสา อาสี’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส ยา ตตฺถ ปริสา ฐิตา อาสีติ อโตฺถฯ **ปเวธมานา**ติ กมฺปมานาฯ **สา**ติ สา ปริสาฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ปริเวสนฎฺฐาเนฯ **เสตี**ติ สยิตฺถฯ

ฆฎาติ ฆฎานํ, สามิอเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, ฆฎานํ เนกสหสฺสานีติ อโตฺถฯ **สญฺจุณฺณมถิตา**ติ จุณฺณา เจว มถิตา จ, มถิตสญฺจุณฺณาติ อโตฺถฯ **อญฺญมญฺญํ ปฆฎฺฏิตา**ติ อญฺญมญฺญํ ปหฎาฯ **อุพฺพิคฺคา**ติ อุตฺราสหทยาฯ **ตสิตา**ติ สญฺชาตตาสาฯ **ภีตา**ติ ภยภีตาฯ **ภนฺตา**ติ ผนฺทนมานสา, วิพฺภนฺตจิตฺตาติ อโตฺถฯ สพฺพานิ ปเนตานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ **สมาคมฺมา**ติ สมาคนฺตฺวาฯ อยเมว วา ปาโฐฯ

อุปทฺทุโตติ อุปหโตฯ **ตํ วิโนเทหี**ติ ตํ อุปทฺทุตภยํ วิโนเทหิ, วินาสยาติ อโตฺถฯ **จกฺขุมา**ติ ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมฯ **เตสํ ตทา**ติ เต ชเน ตทา, อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **สญฺญาเปสี**ติ ญาเปสิ โพเธสิฯ **วิสตฺถา**ติ วิสฺสตฺถจิตฺตาฯ **มา ภาถา**ติ มา ภายถฯ **ยมหนฺ**ติ ยํ อหํ สุเมธปณฺฑิตํฯ **ธมฺมนฺ**ติ ปารมิธมฺมํฯ **ปุพฺพกนฺ**ติ โปราณํฯ **ชินเสวิตนฺ**ติ ชิเนหิ โพธิสตฺตกาเล เสวิตนฺติ อโตฺถฯ **พุทฺธภูมินฺ**ติ ปารมิธมฺมํฯ **เตนา**ติ เตน สมฺมสนการเณนฯ **กมฺปิตา**ติ จลิตาฯ **สเทวเก**ติ สเทวเก โลเกฯ

ตโต มหาชโน ตถาคตสฺส วจนํ สุตฺวา หฎฺฐตุโฎฺฐ มาลาคนฺธวิเลปนาทีนิ อาทาย รมฺมนครโต นิกฺขมิตฺวา โพธิสตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา มาลาคนฺธาทีหิ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา รมฺมนครเมว ปาวิสิฯ อถ โข โพธิสโตฺต ทส ปารมิโย สมฺมสิตฺวา วีริยํ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฎฺฐาย นิสินฺนาสนา วุฎฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๗๕.พุทฺธสฺส วจนํ สุตฺวา, มโน นิพฺพายิ ตาวเท;
สเพฺพ มํ อุปสงฺกมฺม, ปุนาปิ มํ อภิวนฺทิสุํฯ

๑๗๖.‘‘สมาทิยิตฺวา พุทฺธคุณํ, ทฬฺหํ กตฺวาน มานสํ;
ทีปงฺกรํ นมสฺสิตฺวา, อาสนา วุฎฺฐหิํ ตทา’’ติฯ

ตตฺถ **มโน นิพฺพายี**ติ มหาชนสฺส ปถวิกมฺปเน อุพฺพิคฺคหทยสฺส ตตฺถ การณํ สุตฺวา มโน นิพฺพายิ, สนฺติํ อคมาสีติ อโตฺถฯ ‘‘ชโน นิพฺพายี’’ติปิ ปาโฐ, โส อุตฺตาโนเยวฯ **สมาทิยิตฺวา**ติ สมฺมา อาทิยิตฺวา, สมาทายาติ อโตฺถฯ **พุทฺธคุณนฺ**ติ ปารมิโยฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

อถ โข โพธิสตฺตํ ทยิตสพฺพสตฺตํ อาสนา วุฎฺฐหนฺตํ สกลทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา สนฺนิปติตฺวา ทิเพฺพหิ มาลาคนฺธาทีหิ ปูเชตฺวา – ‘‘อยฺย สุเมธตาปส, ตยา อชฺช ทีปงฺกรทสพลสฺส ปาทมูเล มหติ ปตฺถนา ปตฺถิตา, สา เต อนนฺตราเยน สมิชฺฌตุ, มา เต ตตฺถ ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา อโหสิฯ สรีเร เต อปฺปมตฺตโกปิ โรโค มา อุปฺปชฺชตุ, ขิปฺปํ ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสโมฺพธิํ ปฎิวิชฺฌฯ ยถา ปุปฺผูปคผลูปคา รุกฺขา สมเย ปุปฺผนฺติ เจว ผลนฺติ จ, ตเถว ตฺวมฺปิ ตํ สมยํ อนติกฺกมิตฺวา ขิปฺปํ สโมฺพธิํ ผุสสฺสู’’ติอาทีนิ ถุติมงฺคลานิ ปยิรุทาหํสุ, เอวํ ปยิรุทาหิตฺวา โพธิสตฺตํ อภิวาเทตฺวา อตฺตโน อตฺตโน เทวฎฺฐานเมว อคมํสุฯ โพธิสโตฺตปิ เทวตาหิ อภิตฺถุโต – ‘‘อหํ ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ จตุนฺนํ อสเงฺขยฺยยานํ มตฺถเก พุโทฺธ ภวิสฺสามี’’ติ วีริยํ ทฬฺหํ กตฺวา อธิฎฺฐาย อากาสมพฺภุคฺคนฺตฺวา อิสิคณวนฺตํ หิมวนฺตํ อคมาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๗๗. ‘‘ทิพฺพํ มานุสกํ ปุปฺผํ, เทวา มานุสกา อุโภ;
สโมกิรนฺติ ปุเปฺผหิ, วุฏฺฐหนฺตสฺส อาสนาฯ

๑๗๘. ‘‘เวทยนฺติ จ เต โสตฺถึ, เทวา มานุสกา อุโภ;
มหนฺตํ ปตฺถิตํ ตุยฺหํ, ตํ ลภสฺสุ ยถิจฺฉิตํฯ

๑๗๙. ‘‘สพฺพีติโย วิวชฺชนฺตุ, โสโก โรโค วินสฺสตุ;
มา เต ภวนฺตฺวนฺตรายา, ผุส ขิปฺปํ โพธิมุตฺตมํฯ

๑๘๐. ‘‘ยถาปิ สมเย ปเตฺต, ปุปฺผนฺติ ปุปฺผิโน ทุมา;
ตเถว ตฺวํ มหาวีร, พุทฺธญาเณหิ ปุปฺผสุฯ

๑๘๑. ‘‘ยถา เย เกจิ สมฺพุทฺธา, ปูรยุํ ทสปารมี;
ตเถว ตฺวํ มหาวีร, ปูรย ทสปารมีฯ

๑๘๒. ‘‘ยถา เย เกจิ สมฺพุทฺธา, โพธิมณฺฑมฺหิ พุชฺฌเร;
ตเถว ตฺวํ มหาวีร, พุชฺฌสฺสุ ชินโพธิยํฯ

๑๘๓. ‘‘ยถา เย เกจิ สมฺพุทฺธา, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยุํ;
ตเถว ตฺวํ มหาวีร, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยฯ

๑๘๔. ‘‘ปุณฺณมาเย ยถา จโนฺท, ปริสุโทฺธ วิโรจติ;
ตเถว ตฺวํ ปุณฺณมโน, วิโรจ ทสสหสฺสิยํฯ

๑๘๕. ‘‘ราหุมุโตฺต ยถา สูริโย, ตาเปน อติโรจติ;
ตเถว โลกา มุจฺจิตฺวา, วิโรจ สิริยา ตฺวํฯ

๑๘๖. ‘‘ยถา ยา กาจิ นทิโย, โอสรนฺติ มโหทธึ;
เอวํ สเทวกา โลกา, โอสรนฺตุ ตวนฺติเกฯ

๑๘๗. ‘‘เตหิ ถุตปฺปสโตฺถ โส, ทส ธเมฺม สมาทิย;
เต ธเมฺม ปริปูเรโนฺต, ปวนํ ปาวิสี ตทา’’ติฯ

ตตฺถ **ทิพฺพนฺ**ติ มนฺทารวปาริจฺฉตฺตกสนฺตานกุเสสยาทิกํ ทิพฺพกุสุมํ เทวา มานุสกา จ มานุสปุปฺผํ คเหตฺวาติ อโตฺถฯ **สโมกิรนฺตี**ติ มโมปริ สโมกิรึสูติ อโตฺถฯ **วุฏฺฐหนฺตสฺสา**ติ วุฏฺฐหโตฯ **เวทยนฺตี**ติ นิเวทยึสุ สญฺญาเปสุํฯ **โสตฺถิ**นฺติ โสตฺถิภาวํฯ อิทานิ เวทยิตาการทสฺสนตฺถํ **‘‘มหนฺตํ ปตฺถิตํ ตุยฺห’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตยา ปน, สุเมธปณฺฑิต, มหนฺตํ ฐานํ ปตฺถิตํ, ตํ ยถาปตฺถิตํ ลภสฺสูติ อโตฺถฯ

สพฺพีติโยติ เอนฺตีติ อีติโย, สพฺพา อีติโย สพฺพีติโย, อุปทฺทวาฯ **วิวชฺชนฺตู**ติ มา โหนฺตุฯ **โสโก โรโค วินสฺสตู**ติ โสจนสงฺขาโต โสโก รุชนสงฺขาโต โรโค จ วินสฺสตุฯ **เต**ติ ตวฯ **มา ภวนฺตฺวนฺตรายา**ติ มา ภวนฺตุ อนฺตรายาฯ **ผุสา**ติ อธิคจฺฉ ปาปุณาหิฯ **โพธิ**นฺติ อรหตฺตมคฺคญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ วฏฺฏติฯ **อุตฺตม**นฺติ เสฏฺฐํ สพฺพพุทฺธคุณทายกตฺตา อรหตฺตมคฺคญาณํ ‘‘อุตฺตม’’นฺติ วุตฺตํฯ

สมเยติ ตสฺส ตสฺส รุกฺขสฺส ปุปฺผนสมเย สมฺปเตฺตติ อโตฺถฯ **ปุปฺผิโน**ติ ปุปฺผนกาฯ **พุทฺธญาเณหี**ติ อฏฺฐารสหิ พุทฺธญาเณหิฯ **ปุปฺผสู**ติ ปุปฺผสฺสุฯ **ปูรยุ**นฺติ ปูรยึสุฯ **ปูรยา**ติ ปริปูรยฯ **พุชฺฌเร**ติ พุชฺฌึสุฯ **ชินโพธิย**นฺติ ชินานํ พุทฺธานํ โพธิยา, สพฺพญฺญุโพธิมูเลติ อโตฺถฯ **ปุณฺณมาเย**ติ ปุณฺณมาสิยํฯ **ปุณฺณมโน**ติ ปริปุณฺณมโนรโถฯ

ราหุมุโตฺตติ ราหุนา โสพฺภานุนา มุโตฺตฯ **ตาเปนา**ติ ปตาเปน, อาโลเกนฯ **โลกา มุจฺจิตฺวา**ติ โลกธเมฺมหิ อลิโตฺต หุตฺวาติ อโตฺถฯ **วิโรจา**ติ วิราชฯ **สิริยา**ติ พุทฺธสิริยาฯ **โอสรนฺตี**ติ มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติฯ **โอสรนฺตู**ติ อุปคจฺฉนฺตุฯ **ตวนฺติเก**ติ ตว สนฺติกํฯ **เตหี**ติ เทเวหิฯ **ถุตปฺปสโตฺถ**ติ ถุโต เจว ปสโตฺถ จ, ถุเตหิ วา ทีปงฺกราทีหิ ปสโตฺถติ ถุตปฺปสโตฺถฯ **ทส ธเมฺม**ติ ทส ปารมิธเมฺมฯ **ปวน**นฺติ มหาวนํ, ธมฺมิกปพฺพเต มหาวนํ ปาวิสีติ อโตฺถฯ เสสคาถา สุอุตฺตานา เอวาติฯ

อิติ มธุรตฺถวิลาสินิยา พุทฺธวํส-อฏฺฐกถาย

สุเมธปตฺถนากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทีปงฺกรพุทฺธวํสวณฺณนา

รมฺมนครวาสิโนปิ เต อุปาสกา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา ปุน ภควนฺตํ ภุตฺตาวิํ โอนีตปตฺตปาณิํ มาลาคนฺธาทีหิ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา ทานานุโมทนํ โสตุกามา อุปนิสีทิํสุฯ อถ สตฺถา เตสํ ปรมมธุรํ หทยงฺคมํ ทานานุโมทนมกาสิ –

“ทานํ นาม สุขาทีนํ, นิทานํ ปรมํ มตํ;
นิพฺพานํ ปน โสปานํ, ปติฏฺฐาติ ปวุจฺจติฯ

“ทานํ ตาณํ มนุสฺสานํ, ทานํ พนฺธุ ปรายนํ;
ทานํ ทุกฺขาธิปนฺนานํ, สตฺตานํ ปรมา คติฯ

“ทุกฺขนิตฺถรณเฏฺฐน , ทานํ นาวาติ ทีปิตํ;
ภยรกฺขณโต ทานํ, นครนฺติ จ วณฺณิตํฯ

“ทานํ ทุราสทเฏฺฐน, วุตฺตมาสีวิโสติ จ;
ทานํ โลภมลาทีหิ, ปทุมํ อนุปลิตฺตโตฯ

“นตฺถิ ทานสโม โลเก, ปุริสสฺส อวสฺสโย;
ปฏิปชฺชถ ตสฺมา ตํ, กิริยาชฺฌาสเยน จฯ

“สคฺคโลกนิทานานิ, ทานานิ มติมา อิธ;
โก หิ นาม นโร โลเก, น ทเทยฺย หิเต รโตฯ

“สุตฺวา เทเวสุ สมฺปตฺติํ, โก นโร ทานสมฺภวํ;
น ทชฺชา สุขปฺปทํ ทานํ, ทานํ จิตฺตปฺปโมทนํฯ

“ทาเนน ปฏิปนฺเนน, อจฺฉราปริวาริโต;
รมเต สุจิรํ กาลํ, นนฺทเน สุรนนฺทเนฯ

“ปีติมุฬารํ วินฺทติ ทาตา, คารวมสฺมิํ คจฺฉติ โลเก;
กิตฺติมนนฺตํ ยาติ จ ทาตา, วิสฺสสนีโย โหติ จ ทาตาฯ

“ทตฺวา ทานํ ยาติ นโร โส, โภคสมิทฺธิํ ทีฆญฺจายุ;
สุสฺสรตมฺปิ จ วินฺทติ รูปํ, สเคฺค สทฺธิํ กีฬติ เทเวหิ;
วิมาเนสุ ฐตฺวา นานา, มตฺตมยูราภิรุเตสุฯ

“โจราริราโชทกปาวกานํ, ธนํ อสาธารณเมว ทานํ;
ททาติ ตํ สาวกญาณภูมิํ, ปเจฺจกภูมิํ ปน พุทฺธภูมิ”นฺติฯ –

เอวมาทินา นเยน ทานานุโมทนํ กตฺวา ทานานิสํสํ ปกาเสตฺวา ตทนนฺตรํ สีลกถํ กเถสิฯ สีลํ นาเมตํ อิธโลกปรโลกสมฺปตฺตีนํ มูลํฯ

“สีลํ สุขานํ ปรมํ นิทานํ, สีเลน สีลี ติทิวํ ปยาติ;

สีลญฺหิ สํสารมุปาคตสฺส, ตาณญฺจ เลณญฺจ ปรายนญฺจฯ

‘‘อวสฺสโย สีลสโม ชนานํ, กุโต ปนโญฺญ อิธ วา ปรตฺถ;
สีลํ คุณานํ ปรมา ปติฏฺฐา, ยถา ธรา ถาวรชงฺคมานํฯ

‘‘สีลํ กิเรว กลฺยาณํ, สีลํ โลเก อนุตฺตรํ;
อริยวุตฺติสมาจาโร, เยน วุจฺจติ สีลวา’’ฯ (ชา. ๑.๓.๑๑๘);

สีลาลงฺการสโม อลงฺกาโร นตฺถิ, สีลคนฺธสโม คนฺโธ นตฺถิ, สีลสมํ กิเลสมลวิโสธนํ นตฺถิ, สีลสมํ ปริฬาหูปสมํ นตฺถิ, สีลสมํ กิตฺติชนนํ นตฺถิ, สีลสมํ สคฺคาโรหณโสปานํ นตฺถิ, นิพฺพานนครปฺปเวสเน จ สีลสมํ ทฺวารํ นตฺถิฯ ยถาห –

‘‘โสภเนฺตวํ น ราชาโน, มุตฺตามณิวิภูสิตา;
ยถา โสภนฺติ ยติโน, สีลภูสนภูสิตาฯ

‘‘สีลคนฺธสโม คนฺโธ, กุโต นาม ภวิสฺสติ;
โย สมํ อนุวาเต จ, ปฏิวาเต จ วายติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๙);

‘‘น ปุปฺผคนฺโธ ปฏิวาตเมติ, น จนฺทนํ ตคฺครมลฺลิกา วา;
สตญฺจ คนฺโธ ปฏิวาตเมติ, สพฺพา ทิสา สปฺปุริโส ปวายติฯ

‘‘จนฺทนํ ตครํ วาปิ, อุปฺปลํ อถ วสฺสิกี;
เอเตสํ คนฺธชาตานํ, สีลคนฺโธ อนุตฺตโรฯ (ธ. ป. ๕๔-๕๕; มิ. ป. ๕.๔.๑);

‘‘น คงฺคา ยมุนา จาปิ, สรภู วา สรสฺวตี;
นินฺนคา วาจิรวตี, มหี วาปิ มหานทีฯ

‘‘สกฺกุณนฺติ วิโสเธตุํ, ตํ มลํ อิธ ปาณินํ;
วิโสธยติ สตฺตานํ, ยํ เว สีลชลํ มลํฯ

‘‘น ตํ สชลทา วาตา, น จาปิ หริจนฺทนํ;
เนว หารา น มณโย, น จนฺทกิรณงฺกุราฯ

‘‘สมยนฺตีธ สตฺตานํ, ปริฬาหํ สุรกฺขิตํ;
ยํ สเมติ อิทํ อริยํ, สีลํ อจฺจนฺตสีตลํฯ

‘‘อตฺตานุวาทาทิภยํ, วิทฺธํสยติ สพฺพทา;
ชเนติ กิตฺติหาสญฺจ, สีลํ สีลวโต สทาฯ

‘‘สคฺคาโรหณโสปานํ, อญฺญํ สีลสมํ กุโต;
ทฺวารํ วา ปน นิพฺพาน, นครสฺส ปเวสเนฯ

‘‘คุณานํ มูลภูตสฺส, โทสานํ พลฆาติโน;
อิติ สีลสฺส ชานาถ, อานิสํสมนุตฺตร’’นฺติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๙);

เอวํ ภควา สีลานิสํสํ ทเสฺสตฺวา – ‘‘อิทํ ปน สีลํ นิสฺสาย อยํ สโคฺค ลภตี’’ติ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ สคฺคกถํ กเถสิฯ อยํ สโคฺค นาม อิโฎฺฐ กโนฺต มนาโป เอกนฺตสุโข นิจฺจเมตฺถ กีฬา นิจฺจํ สมฺปตฺติโย ลภนฺติฯ จาตุมหาราชิกา เทวา นวุติวสฺสสตสหสฺสานิ ทิพฺพสุขํ ทิพฺพสมฺปตฺติํ ปฎิลภนฺติฯ ตาวติํสา ติโสฺส วสฺสโกฎิโย สฎฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานีติ เอวมาทิสคฺคคุณปฎิสํยุตฺตกถํ กเถสิฯ เอวํ สคฺคกถาย ปโลเภตฺวา ปุน – ‘‘อยมฺปิ สโคฺค อนิโจฺจ อธุโว น ตตฺถ ฉนฺทราโค กาตโพฺพ’’ติ กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ เนกฺขมฺม อานิสํสญฺจ ปกาเสตฺวา อมตปริโยสานํ ธมฺมกถํ กเถสิฯ เอวํ ตสฺส มหาชนสฺส ธมฺมํ เทเสตฺวา เอกเจฺจ สรเณสุ จ เอกเจฺจ ปญฺจสีเลสุ จ เอกเจฺจ โสตาปตฺติผเล จ เอกเจฺจ สกทาคามิผเล เอกเจฺจ อนาคามิผเล เอกเจฺจ จตูสุปิ ผเลสุ เอกเจฺจ ตีสุ วิชฺชาสุ เอกเจฺจ ฉสุ อภิญฺญาสุ เอกเจฺจ อฎฺฐสุ สมาปตฺตีสุ ปติฎฺฐาเปตฺวา อุฎฺฐายาสนา รมฺมนครโต นิกฺขมิตฺวา สุทสฺสนมหาวิหารเมว ปาวิสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ตทา เต โภชยิตฺวาน, สสงฺฆํ โลกนายกํ;
อุปคจฺฉุํ สรณํ ตสฺส, ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโนฯ

๒. ‘‘สรณาคมเน กญฺจิ, นิเวเสติ ตถาคโต;
กญฺจิ ปญฺจสุ สีเลสุ, สีเล ทสวิเธ ปรํฯ

๓. ‘‘กสฺสจิ เทติ สามญฺญํ, จตุโร ผลมุตฺตเม;
กสฺสจิ อสเม ธเมฺม, เทติ โส ปฎิสมฺภิทาฯ

๔. ‘‘กสฺสจิ วรสมาปตฺติโย, อฎฺฐ เทติ นราสโภ;
ติโสฺส กสฺสจิ วิชฺชาโย, ฉฬภิญฺญา ปเวจฺฉติฯ

๕. ‘‘เตน โยเคน ชนกายํ, โอวทติ มหามุนิ;
เตน วิตฺถาริกํ อาสิ, โลกนาถสฺส สาสนํฯ

๖. ‘‘มหาหนุสภกฺขโนฺธ , ทีปงฺกรสนามโก;
พหู ชเน ตารยติ, ปริโมเจติ ทุคฺคติํฯ

๗. ‘‘โพธเนยฺยํ ชนํ ทิสฺวา, สตสหเสฺสปิ โยชเน;
ขเณน อุปคนฺตฺวาน, โพเธติ ตํ มหามุนี’’ติฯ

ตตฺถ **เต**ติ รมฺมนครวาสิโน อุปาสกาฯ **สรณ**นฺติ เอตฺถ สรณํ สรณคมนํ สรณสฺส คนฺตา จ เวทิตพฺพาฯ สรติ หิํสติ วินาเสตีติ **สรณํ,** กิํ ตํ? รตนตฺตยํฯ ตํ ปน สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน ภยํ สนฺตาสํ ทุกฺขํ ทุคฺคติํ ปริกฺกิเลสํ หนติ หิํสติ วินาเสตีติ สรณนฺติ วุจฺจตีติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส, น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
ปหาย มานุสํ เทหํ, เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

‘‘เย เกจิ ธมฺมํ สรณํ คตาเส, น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
ปหาย มานุสํ เทหํ, เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

‘‘เย เกจิ สงฺฆํ สรณํ คตาเส, น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
ปหาย มานุสํ เทหํ, เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

สรณคมนํ นาม รตนตฺตยปรายนาการปฺปวตฺโต จิตฺตุปฺปาโทฯ **สรณสฺส คนฺตา** นาม ตํสมงฺคีปุคฺคโลฯ เอวํ ตาว สรณํ สรณคมนํ สรณสฺส คนฺตา จาติ อิทํ ตยํ เวทิตพฺพํฯ

ตสฺสาติ ตํ ทีปงฺกรํ, อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ''อุปคจฺฉุํ สรณํ ตตฺถา''ติปิ ปาโฐฯ **สตฺถุโน**ติ สตฺถารํฯ **สรณาคมเน กญฺจี**ติ กญฺจิ ปุคฺคลํ สรณคมเน นิเวเสตีติ อโตฺถฯ กิญฺจาปิ ปจฺจุปฺปนฺนวเสน วุตฺตํ, อตีตกาลวเสน ปน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ''กสฺสจิ สรณาคมเน''ติปิ ปาโฐ, ตสฺสปิ โสเยวโตฺถฯ กญฺจิ ปญฺจสุ สีเลสูติ กญฺจิ ปุคฺคลํ ปญฺจสุ วิรติสีเลสุ นิเวเสสีติ อโตฺถฯ ''กสฺสจิ ปญฺจสุ สีเลสู''ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **สีเล ทสวิเธ ปร**นฺติ อปรํ ปุคฺคลํ ทสวิเธ สีเล นิเวเสสีติ อโตฺถฯ ''กสฺสจิ กุสเล ทสา''ติปิ ปาโฐ, ตสฺส กญฺจิ ปุคฺคลํ ทส กุสลธเมฺม สมาทเปสีติ อโตฺถฯ **กสฺสจิ เทติ สามญฺญ**นฺติ เอตฺถ ปรมตฺถโต สามญฺญนฺติ มโคฺค วุจฺจติฯ ยถาห –

> ''กตมญฺจ, ภิกฺขเว, สามญฺญํ? อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, เสยฺยถิทํ – สมฺมาทิฏฺฐิ…เป.… สมฺมาสมาธิฯ อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, สามญฺญ''นฺติ (สํ. นิ. ๕.๓๖)ฯ

จตุโร ผลมุตฺตเมติ จตฺตาริ อุตฺตมานิ ผลานีติ อโตฺถฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ ลิงฺควิปริยาเสน วุตฺตํฯ ยโถปนิสฺสยํ จตฺตาโร มเคฺค จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ กสฺสจิ อทาสีติ อโตฺถฯ **กสฺสจิ อสเม ธเมฺม**ติ กสฺสจิ อสทิเส จตฺตาโร ปฏิสมฺภิทาธเมฺม อทาสิฯ

กสฺสจิ วรสมาปตฺติโยติ กสฺสจิ ปน นีวรณวิคเมน ปธานภูตา อฏฺฐ สมาปตฺติโย อทาสิฯ **ติโสฺส กสฺสจิ วิชฺชาโย**ติ กสฺสจิ ปุคฺคลสฺส อุปนิสฺสยวเสน ทิพฺพจกฺขุญาณปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณอาสวกฺขยญาณานํ วเสน ติโสฺส วิชฺชาโยฯ **ฉฬภิญฺญา ปเวจฺฉตี**ติ ฉ อภิญฺญาโย กสฺสจิ อทาสิฯ

เตน โยเคนาติ เตน นเยน เตนานุกฺกเมน จฯ **ชนกาย**นฺติ ชนสมูหํฯ **โอวทตี**ติ โอวทิฯ กาลวิปริยาเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิโต อุปริปิ อีทิเสสุ วจเนสุ อตีตกาลวเสเนว อโตฺถ คเหตโพฺพ ฯ **เตน วิตฺถาริกํ อาสี**ติ เตน ทีปงฺกรสฺส ภควโต โอวาเทน อนุสาสนิยา วิตฺถาริกํ วิตฺถตํ วิสาลีภูตํ สาสนํ อโหสิฯ

มหาหนูติ มหาปุริสานํ กิร เทฺวปิ หนูนิ ปริปุณฺณานิ ทฺวาทสิยา ปกฺขสฺส จนฺทสทิสาการาน โหนฺตีติ มหนฺตานิ หนูนิ ยสฺส โส มหาหนุ, สีหหนูติ วุตฺตํ โหติฯ **อุสภกฺขโนฺธ**ติ อุสภเสฺสว ขโนฺธ ยสฺส ภวติ, โส อุสภกฺขโนฺธฯ สุวฏฺฏิตสุวณฺณาลิงฺคสทิสรุจิรกฺขโนฺธ สมวฏฺฏจารุกฺขโนฺธติ อโตฺถฯ **ทีปงฺกรสนามโก**ติ ทีปงฺกรสนาโม ฯ **พหู ชเน ตารยตี**ติ พหู พุทฺธเวเนเยฺย ชเน ตาเรสิฯ **ปริโมเจตี**ติ ปริโมเจสิฯ **ทุคฺคติ**นฺติ ทุคฺคติโตฯ นิสฺสกฺกเตฺถ อุปโยควจนํฯ

อิทานิ ตารณปริโมจนกรณาการทสฺสนตฺถํ **''โพธเนยฺยํ ชน**''นฺติ คาถา วุตฺตาฯ ตตฺถ **โพธเนยฺยํ ชน**นฺติ โพธเนยฺยํ ปชํ, อยเมว วา ปาโฐฯ **ทิสฺวา**ติ พุทฺธจกฺขุนา วา สมนฺตจกฺขุนา วา ทิสฺวาฯ **สตสหเสฺสปิ โยชเน**ติ อเนกสตสหเสฺสปิ โยชเน ฐิตํฯ อิทํ ปน ทสสหสฺสิยํเยว สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ทีปงฺกโร กิร สตฺถา พุทฺธตฺตํ ปตฺวา โพธิมูเล สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา อฏฺฐเม สตฺตาเห มหาพฺรหฺมุโน ธมฺมเชฺฌสนํ ปฏิญฺญาย สุนนฺทาราเม ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา โกฏิสตํ เทว

มนุสฺสานํ ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ อยํ ปฐโม อภิสมโย อโหสิฯ

อถ สตฺถา อตฺตโน ปุตฺตสฺส สมวฏฺฏกฺขนฺธสฺส อุสภกฺขนฺธสฺส นาม ญาณปริปากํ ญตฺวา ตํ อตฺรชํ ปมุขํ กตฺวา **ราหุโลวาทสทิสํ** ธมฺมํ เทเสตฺวา เทวมนุสฺสานํ นวุติโกฏิโย ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ อยํ ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ

ปุน ภควา อมรวตีนครทฺวาเร มหาสิรีสรุกฺขมูเล ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา มหาชนสฺส พนฺธนาโมกฺขํ กตฺวา เทวคณปริวุโต ทิวสกราติเรกชุติวิสรภวเน ตาวตึสภวเน ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปรมสีตเล ปณฺฑุกมฺพลสิลาตเล นิสีทิตฺวา สพฺพเทวคณปีติสญฺชนนิํ อตฺตโน ชนนิํ สุเมธาเทวิํ ปมุขํ กตฺวา สพฺพโลกวิทิตวิสุทฺธิเทโว เทวเทโว ทีปงฺกโร ภควา สพฺพสตฺตหิตกรํ ปรมาติเรกคมฺภีรสุขุมํ พุทฺธิวิสทกรํ สตฺตปฺปกรณํ อภิธมฺมปิฏกํ เทเสตฺวา นวุติเทวโกฏิสหสฺสานํ ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ อยํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘ปฐมาภิสมเย พุโทฺธ, โกฏิสตมโพธยิ;
ทุติยาภิสมเย นาโถ, นวุติโกฏิมโพธยิฯ

๙. ‘‘ยทา จ เทวภวนมฺหิ, พุโทฺธ ธมฺมมเทสยิ;
นวุติโกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ทีปงฺกรสฺส ปน ภควโต ตโย สาวกสนฺนิปาตา อเหสุํฯ ตตฺถ สุนนฺทาราเม โกฏิสตสหสฺสานํ ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโน;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโม’’ติฯ

อถาปเรน สมเยน ทสพโล จตูหิ ภิกฺขุสตสหเสฺสหิ ปริวุโต คามนิคมนครปฏิปาฏิยา มหาชนานุคฺคหํ กโรนฺโต จาริกํ จรมาโน อนุกฺกเมน เอกสฺมิํ ปเทเส มหาชนกตสกฺการํ สพฺพโลกวิสฺสุตํ อมนุสฺสปริคฺคหิตํ อติภยานกํ โอลมฺพามฺพุธรปริจุมฺพิตกูฏํ วิวิธสุรภิตรุกุสุมวาสิตกูฏํ นานามิคคณวิจริตกูฏํ **นารทกูฏํ** นาม ปรมรมณียํ ปพฺพตํ สมฺปาปุณิฯ โส กิร ปพฺพโต นารเทน นาม ยเกฺขน ปริคฺคหิโต อโหสิฯ ตตฺถ ปน ตสฺส ยกฺขสฺส อนุสํวจฺฉรํ มหาชโน มนุสฺสพลิํ อุปสํหรติฯ

อถ ทีปงฺกโร กิร ภควา ตสฺส มหาชนสฺส อุปนิสฺสยสมฺปตฺติํ ทิสฺวา ตโต ภิกฺขุสงฺฆํ จาตุทฺทิสํ เปเสตฺวา อทุติโย อสหาโย มหากรุณาพลวสงฺคตหทโย ตญฺจ ยกฺขํ วิเนตุํ ตํ นารทปพฺพตํ อภิรุหิฯ อถ โส มนุสฺสภกฺโข สกหิตนิรเปกฺโข ปรวธทกฺโข ยกฺโข มกฺขํ อสหมาโน โกธปเรตมานโส ทสพลํ ภิํสาเปตฺวา ปลาเปตุกาโม ตํ ปพฺพตํ จาเลสิฯ โส กิร ปพฺพโต เตน จาลิยมาโน ภควโต อานุภาเวน ตเสฺสว มตฺถเก ปตมาโน วิย อโหสิฯ

ตโต โส ภีโต – ‘‘หนฺท นํ อคฺคินา ฌาเปสฺสามี’’ติ มหนฺตํ อติภีมทสฺสนํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพเตฺตสิฯ โส อคฺคิกฺขโนฺธ ปฏิวาเต ขิโตฺต วิย อตฺตโนว ทุกฺขํ ชเนสิ, น ปน ภควโต จีวเร อํสุมตฺตมฺปิ ทฑฺฒุํ สมโตฺถ อโหสิฯ ยโกฺข ปน ‘‘สมโณ ทโฑฺฒ, น ทโฑฺฒ’’ติ โอโลเกโนฺต ทสพลํ สรทสมยวิมลกรนิกรํ สพฺพชนรติกรํ รชนิกรมิว สีตลชลตลคตกมลกณฺณิกาย นิสินฺนํ วิย ภควนฺตํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อโห อยํ สมโณ มหานุภาโว, ยํ ยํ อิมสฺสาหํ อนตฺถํ กโรมิ, โส

โส มมูปริเยว ปตติ, อิมํ ปน สมณํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ เม ปฏิสรณํ ปรายนํ นตฺถิ, ปถวิยํ อุปกฺขลิตา ปถวิํเยว นิสฺสาย อุฏฺฐหนฺติ, หนฺทาหํ อิมํเยว สมณํ สรณํ คมิสฺสามี''ติฯ

อเถวํ ปน โส จินฺเตตฺวา ภควโต จกฺกาลงฺกตตเลสุ ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา – ''อจฺจโย มํ, ภนฺเต, อจฺจคมา''ติ วตฺวา ภควนฺตํ สรณมคมาสิฯ อถสฺส ภควา อนุปุพฺพิกถํ กเถสิฯ โส เทสนาปริโยสาเน ทสหิ ยกฺขสหเสฺสหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ ตสฺมิํ กิร ทิวเส สกลชมฺพุทีปตลวาสิโน มนุสฺสา ตสฺส พลิกมฺมตฺถํ เอเกกคามโต เอเกกํ ปุริสํ อาหริํสุฯ อญฺญญฺจ พหุติลตณฺฑุลกุลตฺถมุคฺคมาสาทิํ สปฺปินวนีตเตลมธุผาณิตาทิญฺจ อาหริํสุฯ อถ โส ยกฺโข ตํ ทิวสํ อาภตตณฺฑุลาทิกํ สพฺพํ เตสํเยว ทตฺวา เต พลิกมฺมตฺถาย อานีตมนุเสฺส ทสพลสฺส นิยฺยาเตสิฯ

อถ สตฺถา เต มนุเสฺส เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา อโนตฺตสตฺตาเหเยว สเพฺพ อรหตฺเต ปติฏฺฐาเปตฺวา มาฆปุณฺณมาย โกฏิสตภิกฺขุมชฺฌคโต จตุรงฺคสมนฺนาคเต สนฺนิปาเต ปาติโมกฺขมุทฺทิสิฯ จตุรงฺคานิ นาม สเพฺพว เอหิภิกฺขู โหนฺติ, สเพฺพ ฉฬภิญฺญา โหนฺติ, สเพฺพ อนามนฺติตาว อาคตา, ปนฺนรสูโปสถทิวโส จาติ อิมานิ จตฺตาริ องฺคานิ นามฯ อยํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๑. ''ปุน นารทกูฏมฺหิ, ปวิเวกคเต ชิเน;
ขีณาสวา วีตมลา, สมิํสุ สตโกฏิโย''ติฯ

ตตฺถ **ปวิเวกคเต**ติ คณํ ปหาย คเตฯ **สมิํสู**ติ สนฺนิปติํสุฯ

ยทา ปน ทีปงฺกโร โลกนายโก สุทสฺสนนามเก ปพฺพเต วสฺสาวาสมุปคญฺฉิ, ตทา กิร ชมฺพุทีปวาสิโน มนุสฺสา อนุสํวจฺฉรํ คิรคฺคสมชฺชํ กโรนฺติฯ ตสฺมิํ กิร สมชฺเช สนฺนิปติตา มนุสฺสา ทสพลํ ทิสฺวา ธมฺมกถํ สุตฺวา ตตฺร ปสีทิตฺวา ปพฺพชิํสุฯ มหาปวารณทิวเส สตฺถา เตสํ อชฺฌาสยานุกูลํ วิปสฺสนากถํ กเถสิฯ ตํ สุตฺวา เต สเพฺพ สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา วิปสฺสนานุปุเพฺพน มคฺคานุปุเพฺพน จ อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ อถ สตฺถา นวุติโกฏิสหเสฺสหิ สทฺธิํ ปวาเรสิฯ อยํ ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๒. ''ยมฺหิ กาเล มหาวีโร, สุทสฺสนสิลุจฺจเย;
นวุติโกฏิสหเสฺสหิ, ปวาเรสิ มหามุนิฯ

''อหํ เตน สมเยน, ชฏิโล อุคฺคตาปโน;
อนฺตลิกฺขมฺหิ จรโณ, ปญฺจาภิญฺญาสุ ปารคู''ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา);

อยํ คาถา **อฏฺฐสาลินิยา** ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถาย นิทานวณฺณนาย **ทีปงฺกรพุทฺธวํเส** ลิขิตาฯ อิมสฺมิํ ปน พุทฺธวํเส นตฺถิฯ นตฺถิภาโวเยว ปนสฺสา ยุตฺตตโรฯ กสฺมาติ เจ? เหฏฺฐา สุเมธกถาสุ กถิตตฺตาติฯ

ทีปงฺกเร กิร ภควติ ธมฺมํ เทเสนฺเต ทสสหสฺสานญฺจ วีสติสหสฺสานญฺจ ธมฺมาภิสมโย อโหสิเยวฯ เอกสฺส ปน ทฺวินฺนํ ติณฺณํ จตุนฺนนฺติ จ อาทิวเสน อภิสมยานํ อโนฺต นตฺถิฯ ตสฺมา ทีปงฺกรสฺส ภควโต สาสนํ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๓. ''ทสวีสสหสฺสานํ , ธมฺมาภิสมโย อหุ;

เอกทฺวินฺนํ อภิสมยา, คณนาโต อสงฺขิยา’’ติฯ

ตตฺถ **ทสวีสสหสฺสาน**นฺติ ทสสหสฺสานํ วีสติสหสฺสานญฺจฯ **ธมฺมาภิสมโย**ติ จตุสจฺจธมฺมปฺปฏิเวโธฯ **เอกทฺวินฺน**นฺติ เอกสฺส เจว ทฺวินฺนญฺจ , ติณฺณํ จตุนฺนํ…เป.… ทสนฺนนฺติ อาทินา นเยน อสงฺเขฺยยฺยาติ อโตฺถฯ เอวํ อสงฺเขฺยยฺยาภิสมยตฺตา จ **วิตฺถาริกํ** มหนฺตปฺปตฺตํ พหูหิ ปณฺฑิเตหิ เทวมนุเสฺสหิ นิยฺยานิกนฺติ **ชญฺญํ** ชานิตพฺพํ อธิสีลสิกฺขาทีหิ **อิทฺธญฺจ** สมาธิอาทีหิ **ผีตญฺจ** อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๔. ‘‘วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ, อิทฺธํ ผีตํ อหุ ตทา;
ทีปงฺกรสฺส ภควโต, สาสนํ สุวิโสธิต’’นฺติฯ

ตตฺถ **สุวิโสธิต**นฺติ สุฏฺฐุ ภควตา โสธิตํ วิสุทฺธํ กตํฯ ทีปงฺกรํ กิร สตฺถารํ สพฺพกาลํ ฉฬภิญฺญานํ มหิทฺธิกานํ ภิกฺขูนํ จตฺตาริ สตสหสฺสานิ ปริวาเรนฺติฯ เตน จ สมเยน เย เสกฺขา กาลกิริยํ กโรนฺติ, เต ครหิตา ภวนฺติ, สเพฺพ ขีณาสวา หุตฺวาว ปรินิพฺพายนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ตสฺมา หิ ตสฺส ภควโต สาสนํ สุปฺปุปฺผิตํ สุสมิทฺธํ ขีณาสเวหิ ภิกฺขูหิ อติวิย โสภิตฺถฯ เตน วุตฺตํ –

๑๕. ‘‘จตฺตาริ สตสหสฺสานิ, ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา;
ทีปงฺกรํ โลกวิทุํ, ปริวาเรนฺติ สพฺพทาฯ

๑๖. ‘‘เย เกจิ เตน สมเยน, ชหนฺติ มานุสํ ภวํ;
อปฺปตฺตมานสา เสขา, ครหิตา ภวนฺติ เตฯ

๑๗. ‘‘สุปฺปุปฺผิตํ ปาวจนํ, อรหเนฺตหิ ตาทิหิ;
ขีณาสเวหิ วิมเลหิ, อุปโสภติ สพฺพทา’’ติฯ

ตตฺถ **จตฺตาริ สตสหสฺสานี**ติ คณนาย ทสฺสิตา เอวํ ทสฺสิตคณนา อิเม ภิกฺขูติ ทสฺสนตฺถํ **‘‘ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา’’**ติ วุตฺตนฺติ เอวมโตฺถ คเหตโพฺพฯ อถ วา **ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา**ติ ฉฬภิญฺญานํ มหิทฺธิกานนฺติ สามิอเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปริวาเรนฺติ สพฺพทา**ติ นิจฺจกาลํ ทสพลํ ปริวาเรนฺติ, ภควนฺตํ มุญฺจิตฺวา กตฺถจิ น คจฺฉนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **เตน สมเยนา**ติ ตสฺมิํ สมเยฯ อยํ ปน **สมย**-สโทฺท สมวายาทีสุ นวสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ยถาห –

‘‘สมวาเย ขเณ กาเล, สมูเห เหตุทิฏฺฐิสุ;
ปฏิลาเภ ปหาเน จ, ปฏิเวเธ จ ทิสฺสตี’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.มูลปริยายสุตฺตวณฺณนา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ กามาวจรกุสลปทภาชนีย; ขุ. ปา. อฏฺฐ. มํคลสุตฺตวณฺณนา, เอวมิจฺจาทิปาฐวณฺณนา; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๘๔);

อิธ โส กาเล ทฏฺฐโพฺพ; ตสฺมิํ กาเลติ อโตฺถฯ **มานุสํ ภว**นฺติ มนุสฺสภาวํฯ **อปฺปตฺตมานสา**ติ อปฺปตฺตํ อนธิคตํ มานสํ เยหิ เต อปฺปตฺตมานสาฯ มานสนฺติ ราคสฺส จ จิตฺตสฺส จ อรหตฺตสฺส จ อธิวจนํฯ ‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๕๑; มหาว. ๓๓) หิ เอเตฺถ ปน ราโค ‘‘มานโส’’ติ วุโตฺตฯ ‘‘จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑร’’นฺติ (ธ. ส. ๖; วิภ. ๑๘๔; มหานิ. ๑; จูฬนิ. ปารายนานุคีติคาถานิเทฺทส ๑๑๔) เอเตฺถ จิตฺตํฯ ‘‘อปฺปตฺตมานโส เสโข, กาลํ กยิรา ชเนสฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๕๙) เอเตฺถ อรหตฺตํฯ อิธาปิ อรหตฺตเมว

อธิเปฺปตํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕ กามาวจรกุสลนิเทฺทสวารกถา; มหานิ. อฏฺฐ. ๑)ฯ ตสฺมา อปฺปตฺตอรหตฺตผลาติ อโตฺถฯ **เสขา**ติ เกนเฏฺฐน เสขา? เสขธมฺมปฏิลาภเฏฺฐน เสขาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, เสโข โหตีติ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เสขาย สมฺมาทิฎฺฐิยา สมนฺนาคโต โหติ…เป…. เสเขน สมฺมาสมาธินา สมนฺนาคโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เสโข โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๓)ฯ อปิ จ สิกฺขนฺตีติ เสขาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สิกฺขติ, สิกฺขตีติ โข, ภิกฺขุ, ตสฺมา เสโขติ วุจฺจติฯ กิญฺจ สิกฺขติ? อธิสีลมฺปิ สิกฺขติ อธิจิตฺตมฺปิ อธิปญฺญมฺปิ สิกฺขตีติ โข, ภิกฺขุ, ตสฺมา เสโขติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๖)ฯ

สุปุปฺผิตนฺติ สุฎฺฐุ วิกสิตํฯ **ปาวจน**นฺติ ปสตฺถํ วจนํ, วุฑฺธิปฺปตฺตํ วา วจนํ ปวจนํ, ปวจนเมว ปาวจนํ, สาสนนฺติ อโตฺถฯ **อุปโสภตี**ติ อภิราชติ อติวิโรจติฯ **สพฺพทา**ติ สพฺพกาลํฯ ‘‘อุปโสภติ สเทวเก’’ติปิ ปาโฐฯ

ตสฺส ทีปงฺกรสฺส ภควโต รมฺมวตี นาม นครํ อโหสิ, สุเทโว นาม ขตฺติโย ปิตา, สุเมธา นาม เทวี มาตา, สุมงฺคโล จ ติโสฺส จาติ เทฺว อคฺคสาวกา, สาคโต นาม อุปฎฺฐาโก, นนฺทา จ สุนนฺทา จาติ เทฺว อคฺคสาวิกา, โพธิ ตสฺส ภควโต ปิปฺผลิรุโกฺข อโหสิ, อสีติหตฺถุเพฺพโธ, สตสหสฺสวสฺสานิ อายูติฯ กึ ปนิเมสํ ชาตนคราทีนํ ทสฺสเน ปโยชนนฺติ เจ? วุจฺจเต – ยสฺส ยทิ เนว ชาตนครํ น ปิตา น มาตา ปญฺญาเยยฺย, อิมสฺส ปน เนว ชาตนครํ น ปิตา น มาตา ปญฺญายติ, เทโว วา สโกฺก วา ยโกฺข วา มาโร วา พฺรหฺมา วา เอส มเญฺญ, เทวานมฺปิ อีทิสํ ปาฏิหาริยํ อนจฺฉริยนฺติ มญฺญมานา น โสตพฺพํ น สทฺทหิตพฺพํ มเญฺญยฺยุํ, ตโต อภิสมโย น ภเวยฺย, อสติ อภิสมเย นิรตฺถโก พุทฺธุปฺปาโท ภเวยฺย, อนิยฺยานิกํ สาสนํฯ ตสฺมา สพฺพพุทฺธานํ ชาตนคราทิโก ปริเจฺฉโท ทเสฺสตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ –

๑๘. ‘‘นครํ รมฺมวตี นาม, สุเทโว นาม ขตฺติโย;
สุเมธา นาม ชนิกา, ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโนฯ

๒๔. ‘‘สุมงฺคโล จ ติโสฺส จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
สาคโต นามุปฎฺฐาโก, ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโนฯ

๒๕. ‘‘นนฺทา เจว สุนนฺทา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, ปิปฺผลีติ ปวุจฺจติฯ

๒๗. ‘‘อสีติหตฺถมุเพฺพโธ, ทีปงฺกโร มหามุนิ;
โสภติ ทีปรุโกฺขว, สาลราชาว ผุลฺลิโตฯ

๒๘. ‘‘สตสหสฺสวสฺสานิ, อายุ ตสฺส มเหสิโน;
ตาวตา ติฎฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๙. ‘‘โชตยิตฺวาน สทฺธมฺมํ, สนฺตาเรตฺวา มหาชนํ;
ชลิตฺวา อคฺคิกฺขโนฺธว, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๓๐. ‘‘สา จ อิทฺธิ โส จ ยโส, ตานิ จ ปาเทสุ จกฺกรตนานิ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **สุเทโว นาม ขตฺติโย**ติ สุเทโว นามสฺส ขตฺติโย ปิตา อโหสีติ อโตฺถฯ **ชนิกา**ติ ชเนตฺติฯ **ปิปฺผลี**ติ ปิลกฺขกปีตนรุโกฺข โพธิฯ **อสีติหตฺถมุเพฺพโธ**ติ อสีติหตฺถํ อุจฺจคฺคโตฯ

ทีปรุกฺข วาติ สมฺปชฺชลิตทีปมาลากุโล ทีปรุกฺข วิย อาโรหปริณาหสณฺฐานปาริปูริสมฺปนฺน ทฺวตฺตึสวรลกฺขณานุพฺยญฺชนสมลงฺกตสรีโร วิปฺผุริตรํสิชาลาวิสรตาราคณสมุชฺชลมิว คคนตลํ ภควา ธรมานกาเล **โสภตี**ติ โสภิตฺถฯ **สาลราชาว ผุลฺลิโต**ติ ปุปฺผิโต สพฺพผาลิผุลฺล สาลราชรุกฺข วิย จ สพฺพผาลิผุลฺล โยชนสตุเพฺพโธ ปาริจฺฉตฺต วิย จ อสีติหตฺถุเพฺพโธ ภควา อติวิย โสภติฯ

สตสหสฺสวสฺสานีติ วสฺสสตสหสฺสานิ ตสฺส อายูติ อโตฺถฯ **ตาวตา ติฎฺฐมาโน**ติ ตาวตกํ กาลํ ติฎฺฐมาโนฯ **ชนต**นฺติ ชนสมูหํฯ **สนฺตาเรตฺวา มหาชน**นฺติ ตารยิตฺวา มหาชนํฯ ‘‘สนฺตาเรตฺวา สเทวก’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส สเทวกํ โลกนฺติ อโตฺถฯ **สา จ อิทฺธี**ติ สา จ สมฺปตฺติ อานุภาโวฯ **โส จ ยโส**ติ โส จ ปริวาโรฯ **สพฺพํ ตมนฺตรหิต**นฺติ ตํ สพฺพํ วุตฺตปฺปการํ สมฺปตฺติชาตํ อนฺตรหิตํ อปคตนฺติ อโตฺถฯ **นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา**ติ สเพฺพ ปน สงฺขตธมฺมา นนุ ริตฺตา ตุจฺฉา, นิจฺจสาราทิรหิตาติ อโตฺถฯ

เอตฺถ ปน นคราทิปริเจฺฉโท ปาฬิยมาคโตวฯ สมฺพหุลวาโร ปน นาคโต, โส อาเนตฺวา ทีเปตโพฺพฯ เสยฺยถิทํ – ปุตฺตปริเจฺฉโท, ภริยาปริเจฺฉโท, ปาสาทปริเจฺฉโท, อคารวาสปริเจฺฉโท, นาฎกิตฺถิปริเจฺฉโท, อภินิกฺขมนปริเจฺฉโท, ปธานปริเจฺฉโท, วิหารปริเจฺฉโท, อุปฎฺฐากปริเจฺฉโทติฯ เอเตสมฺปิ ทีปเน การณํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ ตสฺส ปน ทีปงฺกรสฺส ภริยานํ ติสตสหสฺสํ อโหสิฯ ตสฺส อคฺคมเหสี ปทุมา นาม, ตสฺส ปน ปุโตฺต อุสภกฺขโนฺธ นามฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ภริยา ปทุมา นาม, วิพุทฺธปทุมานนา;
> อตฺรโช อุสภกฺขโนฺธ, ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโนฯ
>
> ‘‘หํสา โกญฺจา มยูราขฺยา, ปาสาทาปิ ตโย มตา;
> ทสวสฺสสหสฺสานิ, อคารํ อวสี กิรฯ
>
> ‘‘หตฺถิยาเนน นิกฺขโนฺต, นนฺทาราเม ชิโน วสี;
> นโนฺท นามสฺสุปฎฺฐาโก, โลกานนฺทกโร กิรา’’ติฯ

สพฺพพุทฺธานํ ปน ปญฺจ เวมตฺตานิ โหนฺติ อายุเวมตฺตํ ปมาณเวมตฺตํ กุลเวมตฺตํ ปธานเวมตฺตํ รสฺมิเวมตฺตนฺติฯ ตตฺถ **อายุเวมตฺตํ** นาม เกจิ ทีฆายุกา โหนฺติ เกจิ อปฺปายุกาฯ ตถา หิ ทีปงฺกรสฺส ปน ภควโต วสฺสสตสหสฺสํ อายุปฺปมาณํ อโหสิ, อมฺหากํ ภควโต วสฺสสตํฯ

ปมาณเวมตฺตํ นาม เกจิ ทีฆา โหนฺติ เกจิ รสฺสาฯ ตถา หิ ทีปงฺกโร อสีติหตฺถปฺปมาโณ อโหสิ, อมฺหากํ ปน ภควา อฎฺฐารสหตฺถปฺปมาโณฯ

กุลเวมตฺตํ นาม เกจิ ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺตนฺติ เกจิ พฺราหฺมณกุเลฯ ตถา หิ ทีปงฺกราทโย ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺตึสุ, กกุสนฺธโกณาคมนาทโย พฺราหฺมณกุเลฯ

ปธานเวมตฺตํ นาม เกสญฺจิ ปธานํ อิตฺตรเมว โหติ ยถา กสฺสปสฺส ภควโต , เกสญฺจิ อทฺธนิยํ อมฺหากํ ภควโต วิยฯ

รสฺมิเวมตฺตํ นาม มงฺคลสฺส ภควโต สรีรสฺมิ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิ, อมฺหากํ ภควโต พฺยามมตฺตํฯ ตตฺร รสฺมิเวมตฺตํ อชฺฌาสยปฏิพทฺธํ โหติฯ โย ยตฺตกํ อิจฺฉติ, ตสฺส ตตฺตกํ สรีรปฺปภา ผรติฯ มงฺคลสฺส ปน ''ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผรตู''ติ อชฺฌาสโย อโหสิฯ ปฏิวิทฺธคุเณสุ ปน กสฺสจิ เวมตฺตํ นาม นตฺถิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๒ อาทโย)ฯ

ตถา สพฺพพุทฺธานํ จตฺตาริ อวิชหิตฏฺฐานานิ นาม โหนฺติฯ **โพธิปลฺลงฺโก** อวิชหิโต เอกสฺมิํเยว ฐาเน โหติฯ **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนฏฺฐานํ** อิสิปตเน มิคทาเย อวิชหิตเมว โหติฯ เทโวโรหณกาเล สงฺกสฺสนครทฺวาเร **ปฐมปาทกฺกโม** อวิชหิโตว โหติฯ เชตวเน คนฺธกุฏิยา จตฺตาริ **มญฺจปาทฏฺฐานานิ** อวิชหิตาเนว โหนฺติฯ วิหาโรปิ อวิชหิโตวฯ โส ปน ขุทฺทโก วา มหนฺโต วา โหติฯ

อปรํ ปน อมฺหากํเยว ภควโต สหชาตปริเจฺฉทญฺจ นกฺขตฺตปริเจฺฉทญฺจ วิเสสํฯ อมฺหากํ สพฺพญฺญุโพธิสเตฺตน กิร สทฺธิํ ราหุลมาตา อานนฺทเตฺถโร ฉนฺโน กณฺฑโก อสฺสราชา นิธิกุมฺภา มหาโพธิรุโกฺข กาฬุทายีติ อิมานิ **สต สหชาตานิ**ฯ มหาปุริโส กิร อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺตเนว มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมิ, มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิ , ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, ยมกปาฏิหาริยํ อกาสิฯ วิสาขนกฺขเตฺตน ชาโต จ อภิสมฺพุโทฺธ จ ปรินิพฺพุโต จ, มาฆนกฺขเตฺตน ตสฺส สาวกสนฺนิปาโต เจว อายุสงฺขารโวสชฺชนญฺจ อโหสิ, อสฺสยุชนกฺขเตฺตน เทโวโรหณนฺติ เอตฺตกํ อาหริตฺวา ทีเปตพฺพํฯ อยํ สมฺพหุลวารปริเจฺฉโทฯ เสสคาถา สอุตฺตานา เอวาติฯ

อิติ ภควา ทีปงฺกโร ยาวตายุกํ ฐตฺวา สพฺพพุทฺธกิจฺจํ กตฺวา อนุกฺกเมน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ

ยสฺมิํ กิร กเปฺป ทีปงฺกรทสพโล อุทปาทิ, ตสฺมิํ อเญฺญปิ ตณฺหงฺกโร, เมธงฺกโร, สรณงฺกโรติ ตโย พุทฺธา อเหสุํฯ เตสํ สนฺติเก โพธิสตฺตสฺส พฺยากรณํ นตฺถิฯ ตสฺมา เต อิธ น ทสฺสิตาฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ตมฺหา กปฺปา อาทิโต ปฏฺฐายุปฺปนฺนุปฺปเนฺน สพฺพพุเทฺธ ทเสฺสตุํ อิทํ วุตฺตํ –

> ''ตณฺหงฺกโร เมธงฺกโร, อโถปิ สรณงฺกโร;
> ทีปงฺกโร จ สมฺพุโทฺธ, โกณฺฑเญฺญ ทฺวิปทุตฺตโมฯ
>
> ''มงฺคโล จ สุมโน จ, เรวโต โสภิโต มุนิ;
> อโนมทสฺสี ปทุโม, นารโท ปทุมุตฺตโรฯ
>
> ''สุเมโธ จ สุชาโต จ, ปิยทสฺสี มหายโส;
> อตฺถทสฺสี ธมฺมทสฺสี, สิทฺธโตฺถ โลกนายโกฯ
>
> ''ติโสฺส ผุโสฺส จ สมฺพุโทฺธ, วิปสฺสี สิขิ เวสฺสภู;
> กกุสนฺโธ โกณาคมโน, กสฺสโป จาปิ นายโกฯ
>
> ''เอเต อเหสุํ สมฺพุทฺธา, วีตราคา สมาหิตา;
> สตรํสีว อุปฺปนฺนา, มหาตมวิโนทนา;
> ชลิตฺวา อคฺคิกฺขนฺธาว, นิพฺพุตา เต สสาวกา''ติฯ (อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา;
> จริยา. อฏฺฐ. นิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา);

เอตฺตาวตา นาติสเงฺขปวิตฺถารวเสน กตาย

มธุรตฺถวิลาสินิยา พุทฺธวํส-อฎฺฐกถาย

ทีปงฺกรพุทฺธวํสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิฎฺฐิโต ปฐโม พุทฺธวํโสฯ

๔. โกณฺฑญฺญพุทฺธวํสวณฺณนา

ทีปงฺกเร กิร ภควติ ปรินิพฺพุเต ตสฺส สาสนํ วสฺสสตสหสฺสํ ปวตฺติตฺถฯ อถ พุทฺธานุพุทฺธานํ สาวกานํ อนฺตรธาเนน สาสนมฺปิสฺส อนฺตรธายิฯ อถสฺส อปรภาเค เอกมสงฺขฺยยฺยม ติกฺกมิตฺวา เอกสฺมึ กปฺเป **โกณฺฑญฺโญ** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ โส ปน ภควา โสฬส อสงฺขฺยยฺยํ กปฺปานญฺจ สตสหสฺสํ ปารมิโย ปูเรตฺวา โพธิญาณํ ปริปาเจตฺวา เวสฺสนฺตรตฺต ภาวสทิเส อตฺตภาเว ฐตฺวา ตโต จวิตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา เทว ตานํ ปฏิญฺญํ ทตฺวา ตุสิตปุรโต จวิตฺวา รมฺมวตีนคเร สุนนฺทสฺส นาม รโญฺญ กุเล สุชาตาย นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ ตสฺสปิ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ทีปงฺกรพุทฺธวํเส วุตฺตปฺปการ านิ ทฺวตฺตึส ปาฏิหาริยานิ นิพฺพตฺตึสุฯ โส เทวตาหิ กตารกฺขสํวิธาโน ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจ เยน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิตฺวา สพฺพสตฺตุตฺตโร อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คนฺตฺวา สพฺพา จ ทิสา วิโลเกตฺวา อาสภึ วาจํ นิจฺฉาเรสิ – ‘‘อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺส, เชโฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส, เสโฏฺฐหมสฺมิ โลกสฺส, อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๑; ม. นิ. ๓.๒๐๗)ฯ

ตโต กุมารสฺส นามกรณทิวเส นามํ กโรนฺตา ‘‘โกณฺฑญฺโญ’’ติ นามมกํสุฯ โส หิ ภควา โกณฺฑญฺญโคตฺต อโหสิฯ ตสฺส กิร ตโย ปาสาทา อเหสุํ – ราม, สุราม, สุภนามกา ปรม รมณียาฯ เตสุ ตีณิ สตสหสฺสานิ นาฏกิตฺถีนํ นจฺจคีตวาทิตกุสลานํ สพฺพกาลํ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ ตสฺส รุจิเทวี นาม อคฺคมเหสี อโหสิฯ วิชิตเสโน นามสฺส ปุตฺต อโหสิฯ โส ทสวสฺส สหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ

โส ปน ชิณฺณพฺยาธิมตปพฺพชิเต ทิสฺวา อาชญฺญรเถน นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตฺวา ทส มาเส ปธานจริยํ จริฯ โกณฺฑญฺญกุมารํ ปน ปพฺพชนฺตํ ทส ชนโกฏิโย อนุปพฺพชึสุฯ โส เตหิ ปริวุโต ทส มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย สุนนฺทคาเม สมสหิตฆนปโยธราย ยโสธราย นาม เสฏฺฐิธีตาย ทินฺนํ ปรมมธุรํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา ผลปลฺลวงฺกุรสมลงฺกเต สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย คณํ ปหาย สุนนฺทกาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา สาลกลฺยาณิรุกฺขํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปุพฺพทิสาภาคํ โอโลเกตฺวา โพธิรุกฺขํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา อฏฺฐปณฺณาสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย มารพลํ วิธมิตฺวา รตฺติยา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ วิโสเธตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปจฺจยาการํ สมฺมสิตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานโต วุฏฺฐาย ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อภินิวิสิตฺวา อุทยพฺพยวเสน สมปญฺญาส ลกฺขณานิ ทิสฺวา ยาว โคตฺรภุญาณํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา จตฺตาริ มคฺคญาณานิ จตฺตาริ จ ผลญาณานิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ ฉ อสาธารณญาณานิ สกเล จ พุทฺธคุเณ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปริปุณฺณสงฺกโปฺป โพธิมูเล นิสิโนฺนว –

> ‘‘อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ;
> คหการํ คเวสโนฺต, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ
>
> ‘‘คหการก ทิโฏฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสิ;
> สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา, คหกูฏํ วิสงฺขตํ;
> วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ, ตณฺหานํ ขยมชฺฌคาฯ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔);

‘‘อโยฆนหตเสฺสว, ชลโต ชาตเวทโส;
อนุปุพฺพูปสนฺตสฺส, ยถา น ญายเต คติฯ

‘‘เอวํ สมฺมา วิมุตฺตานํ, กามพนฺธฉตาริน;
ปญฺญาเปตุํ คตี นตฺถิ, ปตฺตานํ อจลํ สุข’’นฺติฯ (อุทา. ๘๐) –

เอวํ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิมูเลเยว ผลสมาปตฺติสุเขน วีตินาเมตฺวา อฏฺฐเม สตฺตาเห พฺรหฺมุโน อเชฺฌสนํ ปฏิจฺจ – ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๘๔; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๐) อุปธาเรนฺโต อตฺตนา สทฺธึ ปพฺพชิตา ทส ภิกฺขุโกฏิโย อทฺทสฯ ‘‘อิเม ปน กุลปุตฺตา สมุปจิตกุสลมูลา มํ ปพฺพชนฺตํ อนุปพฺพชิตา มยา สทฺธึ ปธานํ จริตฺวา มํ อุปฏฺฐหึสุ, หนฺทาหํ อิเมสํ สพฺพปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ เอวํ อุปธาเรตฺวา – ‘‘อิทานิ ปน เต กตฺถ วสนฺตี’’ติ โอโลเกนฺโต – ‘‘อิโต อฏฺฐารสโยชนิเก อรุนฺธวตีนคเร เทววเน วิหรนฺตี’’ติ ทิสฺวา – ‘‘เตสํ ธมฺมํ เทเสตุํ คมิสฺสามี’’ติ ปตฺตจีวรมาทาย เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิญฺเชยฺย, เอวเมว โพธิมูเล อนฺตรหิโต เทววเน ปาตุรโหสิฯ

ตสฺมิญฺจ สมเย ตา ทส ภิกฺขุโกฏิโย อรุนฺธวตีนครํ อุปนิสฺสาย เทววเน วิหรนฺติฯ เต ปน ภิกฺขู ทสพลํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนมานสา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา, ภควโต ปตฺตจีวรํ ปฏิคฺคเหตฺวา, พุทฺธาสนํ ปญฺญาเปตฺวา, สตฺถุ คารวํ กตฺวา, ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา, ปริวาเรตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทึสุฯ ตตฺร โกณฺฑญฺโญ ทสพโล มุนิคณปริวุโต พุทฺธาสเน นิสินฺโน ติทสคณปริวุโต ทสสตนยโน วิย วิมลคคนตลคโต สรทสมยรชนิกโร วิย ตาราคณปริวุโต ปุณฺณจนฺโท วิย วิโรจิตฺถฯ อถ สตฺถา เตสํ สพฺพพุทฺธนิเสวิตํ อนุตฺตรํ ติปริวฏฺฏํ ทฺวาทสาการํ **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตํ** กเถตฺวา ทสภิกฺขุโกฏิปฺปมุขา สตสหสฺสเทวมนุสฺสโกฏิโย ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ทีปงฺกรสฺส อปเรน, โกณฺฑญฺโญ นาม นายโก;
อนนฺตเตโช อมิตยโส, อปฺปเมยฺโย ทุราสโทฯ

๒. ‘‘ธรณูปโม ขมเนน, สีเลน สาครูปโม;
สมาธินา เมรูปโม, ญาเณน คคนูปโมฯ

๓. ‘‘อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺค-มคฺคสจฺจปฺปกาสนํ;
ปกาเสสิ สทา พุทฺโธ หิตาย สพฺพปาณินํฯ

๔. ‘‘ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตนฺต, โกณฺฑญฺเญ โลกนายเก;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ทีปงฺกรสฺส อปเรนา**ติ ทีปงฺกรสฺส สตฺถุโน อปรภาเคติ อโตฺถฯ **โกณฺฑญฺโญ นามา**ติ อตฺตโน โคตฺตวเสน สมธิคตนามเธยฺโยฯ **นายโก**ติ วินายโกฯ **อนนฺตเตโช**ติ อตฺตโน สีลคุณญาณปุญฺญเตเชน อนนฺตเตโชฯ เหฏฺฐโต อวีจิ อุปริ ภวคฺคํ ติริยโต อนนฺตา โลกธาตุโย เอตฺถนฺตเร เอกปุคฺคโลปิ ตสฺส มุขํ โอโลเกตฺวา ฐาตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนนฺตเตโช’’ติฯ **อมิตยโส**ติ อนนฺตปริวาโรฯ ตสฺส หิ ภควโต วสฺสสตสหสฺสานิ ยาว ปรินิพฺพานสมยํ เอตฺถนฺตเร ภิกฺขุปริสาย คณนปริเจฺฉโท นาม นาโหสิฯ ตสฺมา ‘‘อมิตยโส’’ติ วุจฺจ

ติฯ อมิตคุณกิตฺติปิ ‘‘อมิตยโส’’ติ วุจฺจติฯ **อปฺปเมโยฺย**ติ คุณคณปริมาณวเสน นปฺปเมโยฺยติ อปฺปเมโยฺยฯ ยถาห –

‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ, กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร, วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฎฺฐ. ๒.๔๒๕; อุทา. อฎฺฐ. ๕๓; จริยา. อฎฺฐ. นิทานกถา);

ตสฺมา อปฺปเมยฺยคุณคณตฺตา ‘‘อปฺปเมโยฺย’’ติ วุจฺจติฯ **ทุราสโท**ติ ทุรุปสงฺกมนีโย, อาสชฺช ฆเฎฺฎตฺวา อุปสงฺกมิตุมสกฺกุเณยฺยภาวโต ทุราสโท, ทุรภิภวนีโยติ อโตฺถฯ

ธรณูปโมติ ธรณีสโมฯ **ขมเนนา**ติ ขนฺติยา, จตุนหุตาธิกทฺวิโยชนสตสหสฺสพหลา มหาปถวี วิย ปกติวาเตน ลาภาลาภอิฎฺฐานิฎฺฐาทีหิ อกมฺปนภาวโต ‘‘ธรณูปโม’’ติ วุจฺจติฯ **สีเลน สาครูปโม**ติ สีลสํวเรน เวลานาติกฺกมนภาเวน สาครสโมฯ ‘‘มหาสมุโทฺท, ภิกฺขเว, ฐิตธโมฺม เวลํ นาติวตฺตตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๑๙; จูฬว. ๓๘๔; มิ. ป. ๖.๒.๑๐) หิ วุตฺตํฯ

สมาธินา เมรูปโมติ สมาธิปฎิปกฺขภูตธมฺมชนิตกมฺปาภาวโต เมรุนา คิริวเรน สโม, สทิโสติ อโตฺถฯ เมรุคิริวโร วิย ถิรตรสรีโรติ วาฯ **ญาเณน คคนูปโม**ติ เอตฺถ ภควโต ญาณสฺส อนนฺตภาเวน อนนฺตากาเสน อุปมา กตาฯ จตฺตาริ อนนฺตานิ วุตฺตานิ ภควตาฯ ยถาห –

‘‘สตฺตกาโย จ อากาโส, จกฺกวาฬา จนนฺตกา;
พุทฺธญาณํ อปฺปเมยฺยํ, น สกฺกา เอเต วิชานิตุ’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๑.๖๔);

ตสฺมา อนนฺตสฺส ญาณสฺส อนเนฺตน อากาเสน อุปมา กตาติฯ

อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคสจฺจปฺปกาสนนฺติ เอเตสํ อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคสจฺจานํ คหเณน สติปฎฺฐานสมฺมปฺปธานิทฺธิปาทาปิ คหิตาว โหนฺติฯ ตสฺมา อินฺทฺริยาทีนํ จตุสเงฺขปานํ วเสน สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺมานํ ปกาสนธมฺมํ ปกาเสสิ, เทเสสีติ อโตฺถฯ **หิตายา**ติ หิตตฺถํฯ **ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตเนฺต**ติ เทสนาญาเณ ปวตฺติยมาเนฯ

ตโต อปรภาเค มหามงฺคลสมาคเม ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ เทวตาโย สุขุเม อตฺตภาเว มาเปตฺวา อิมสฺมิเญฺญว จกฺกวาเฬ สนฺนิปตึสุฯ ตตฺถ กิร อญฺญตโร เทวปุโตฺต โกณฺฑญฺญทสพลํ มงฺคลปญฺหํ ปุจฺฉิฯ ตสฺส ภควา มงฺคลานิ กเถสิฯ ตตฺถ นวุติโกฎิสหสฺสานิ อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ โสตาปนฺนาทีนํ คณนปริเจฺฉโท นาม นาโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ตโต ปรมฺปิ เทเสเนฺต, นรมรูนํ สมาคเม;
นวุติโกฎิสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ตโต ปรมฺปี**ติ ตโต อปรภาเคปิฯ **เทเสเนฺต**ติ ภควติ ธมฺมํ เทเสเนฺตฯ **นรมรูน**นฺติ นรานเญฺจว อมรานญฺจ, ยทา ปน ภควา คคนตเล ติตฺถิยมานมทฺทนํ ยมกปาฎิหาริยํ กโรเนฺต ธมฺมํ เทเสสิ ตทา อสีติโกฎิสหสฺสานิ อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ ตีสุ ผเลสุ ปติฎฺฐิตา คณนปถํ วีติวตฺตาฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘ติตฺถิเย อภิมทฺทโนฺต, ยทา ธมฺมมเทสยิ;
อสีติโกฎิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ ตทา-สทฺทํ อาเนตฺวา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยทา ภควา ธมฺมํ เทเสสิ, ตทา อสีติโกฏิสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อหูติฯ

โกณฺฑโญฺญ กิร สตฺถา อภิสโมฺพธึ ปตฺวา ปฐมวสฺสํ จนฺทวตีนครํ อุปนิสฺสาย จนฺทาราเม วิหาสิฯ ตตฺถ สุจินฺธรสฺส นาม พฺราหฺมณมหาสาลสฺส ปุโตฺต ภทฺทมาณโว นาม ยโสธรพฺราหฺมณสฺส ปุโตฺต สุภทฺทมาณโว จ โกณฺฑญฺญสฺส พุทฺธสฺส สมฺมุขา ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนมานสา ทสหิ มาณวกสหเสฺสหิ สทฺธึ ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ

อถ โกณฺฑโญฺญ สตฺถา เชฏฺฐมาสปุณฺณมาย สุภทฺทเตฺถรปฺปมุเขน โกฏิสตสหเสฺสน ปริวุโต ปาติโมกฺขมุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ ตโต อปรภาเค โกณฺฑญฺญสตฺถุโน ปุเตฺต วิชิตเสเน นาม อรหตฺตํ ปเตฺต ตํปมุขสฺส โกฏิสหสฺสสฺส มเชฺฌ ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ อถาปเรน สมเยน ทสพโล ชนปทจาริกํ จรโนฺต อุเทนราชานํ นาม นวุติโกฏิชนปริวารํ ปพฺพาเชสิ สทฺธึ ตาย ปริสายฯ ตสฺมิํ ปน อรหตฺตํ ปเตฺต ตํปมุเขหิ นวุติยา อรหนฺตโกฏีหิ ภควา ปริวุโต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, โกณฺฑญฺญสฺส มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๘. ‘‘โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโม;
ทุติโย โกฏิสหสฺสานํ, ตติโย นวุติโกฏิน’’นฺติฯ

ตทา กิร อมฺหากํ โพธิสโตฺต วิชิตาวี นาม จกฺกวตฺตี หุตฺวา จนฺทวตีนคเร ปฏิวสติฯ โส กิร อเนกนรวรปริวุโต สลิลนิธินิวสนํ สเมรุยุคนฺธรํ อปริมิตวสุธรํ วสุนฺธรํ อทเณฺฑน อสเตฺถน ธเมฺมน ปริปาเลติฯ อถ โกณฺฑโญฺญ พุโทฺธปิ โกฏิสตสหสฺสขีณาสวปริวุโต ชนปทจาริกํ จรมาโน อนุปุเพฺพน จนฺทวตีนครํ สมฺปาปุณิฯ

โส วิชิตาวี กิร ราชา – ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ กิร อมฺหากํ นครํ อนุปฺปโตฺต’’ติ สุตฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ภควโต วสนฏฺฐานํ สํวิทหิตฺวา สฺวาตนาย สทฺธึ ภิกฺขุสเงฺฆน นิมเนฺตตฺวา ปุนทิวเส ภตฺตวิธึ สุฏฺฐุ ปฏิยาเทตฺวา โกฏิสตสหสฺสสงฺขสฺส พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ อทาสิฯ โพธิสโตฺต ภควนฺตํ โภเชตฺวา อนุโมทนาวสาเน – ‘‘ภเนฺต, เตมาสํ มหาชนสงฺคหํ กโรโนฺต อิเธว วสถา’’ติ ยาจิตฺวา ตโย มาเส นิรนฺตรํ พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส อสทิสมหาทานํ อทาสิฯ

อถ สตฺถา โพธิสตฺตํ – ‘‘อนาคเต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากริตฺวา ธมฺมมสฺส เทเสสิฯ โส สตฺถุ ธมฺมกถํ สุตฺวา รชฺชํ นิยฺยาเตตฺวา ปพฺพชิตฺวา ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ จ อภิญฺญาโย อุปฺปาเทตฺวา อปริหีนชฺฌาโน พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘อหํ เตน สมเยน, วิชิตาวี นาม ขตฺติโย;
สมุทฺทํ อนฺตมเนฺตน, อิสฺสริยํ วตฺตยามหํฯ

๑๐. ‘‘โกฏิสตสหสฺสานํ, วิมลานํ มเหสินํ;
สห โลกคฺคนาเถน, ปรมเนฺนน ตปฺปยิํฯ

๑๑. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, โกณฺฑโญฺญ โลกนายโก;
อปริเมยฺยิโต กเปฺป, พุโทฺธ โลเก ภวิสฺสติฯ

๑๒. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน, กตฺวา ทุกฺกรการิกํ;
อสฺสตฺถมูเล สมฺพุโทฺธ, พุชฺฌิสฺสติ มหายโสฯ

๑๓. ‘‘อิมสฺส ชนิกา มาตา, มายา นาม ภวิสฺสติ;
ปิตา สุโทฺธทโน นาม, อยํ เหสฺสติ โคตโมฯ

๑๔. ‘‘โกลิโต อุปติโสฺส จ, อคฺคา เหสฺสนฺติ สาวกา;
อานโนฺท นามุปฏฺฐาโก, อุปฏฺฐิสฺสติ ตํ ชินํฯ

๑๕. ‘‘เขมา อุปฺปลวณฺณา จ, อคฺคา เหสฺสนฺติ สาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, อสฺสโตฺถติ ปวุจฺจติฯ

๑๖. ‘‘จิโตฺต จ หตฺถาฬวโก, อคฺคา เหสฺสนฺตุปฏฺฐกา;
นนฺทมาตา จ อุตฺตรา, อคฺคา เหสฺสนฺตุปฏฺฐิกา;
อายุ วสฺสสตํ ตสฺส, โคตมสฺส ยสสฺสิโนฯ

๑๗. ‘‘อิทํ สุตฺวาน วจนํ, อสมสฺส มเหสิโน;
อาโมทิตา นรมรู, พุทฺธพีชํ กิร อยํฯ

๑๘. ‘‘อุกฺกุฏฺฐิสทฺทา วตฺตนฺติ, อโปฺผเฏนฺติ หสนฺติ จ;
กตญฺชลี นมสฺสนฺติ, ทสสหสฺสิเทวตาฯ

๑๙. ‘‘ยทิมสฺส โลกนาถสฺส, วิรชฺฌิสฺสาม สาสนํ;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

๒๐. ‘‘ยถา มนุสฺสา นทึ ตรนฺตา, ปฏิติตฺถํ วิรชฺฌิย;
เหฏฺฐาติเตฺถ คเหตฺวาน, อุตฺตรนฺติ มหานทึฯ

๒๑. ‘‘เอวเมว มยํ สเพฺพ, ยทิ มุญฺจามิมํ ชินํ;
อนาคตมฺหิ อทฺธาเน, เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

๒๒. ‘‘ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยึ;
ตเมว อตฺถํ สาเธโนฺต, มหารชฺชํ ชิเน อทํ;
มหารชฺชํ ททิตฺวาน, ปพฺพชึ ตสฺส สนฺติเกฯ

๒๓. ‘‘สุตฺตนฺตํ วินยํ จาปิ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ;
สพฺพํ ปริยาปุณิตฺวาน, โสภยึ ชินสาสนํฯ

๒๔. ‘‘ตตฺถปฺปมโตฺต วิหรโนฺต, นิสชฺชฏฺฐานจงฺกเม;
อภิญฺญาปารมึ คนฺตฺวา, พฺรหฺมโลกมคญฺฉห’’นฺติฯ

ตตฺถ **อหํ เตน สมเยนา**ติ อหํ ตสฺมึ สมเยฯ **วิชิตาวี นามา**ติ เอวํนามโก จกฺกวตฺติราชา อโหสึฯ **สมุทฺทํ อนฺตมเนฺตนา**ติ เอตฺถ จกฺกวาฬปพฺพตํ สีมํ มริยาทํ กตฺวา ฐิตํ สมุทฺทํ อนฺตํ กตฺวา อิสฺสริยํ วตฺตยามีติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา น ปากฏํ โหติฯ

ราชา กิร จกฺกวตฺตี จกฺกรตนานุภาเวน วามปเสฺสน สิเนรุํ กตฺวา สมุทฺทสฺส อุปริภาเคน อฏฺฐโยชนสหสฺสปฺปมาณํ ปุพฺพวิเทหํ คจฺฉติฯ ตตฺถ ราชา จกฺกวตฺตี – ‘‘ปาโณ น หนฺตพฺโพ, อทินฺนํ นาทาตพฺพํ, กาเมสุมิจฺฉา น จริตพฺพา, มุสา น ภาสิตพฺพา, มชฺชํ น ปาตพฺพํ, ยถาภุตฺตญฺจ ภุญฺชถา’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๔๔; ๓.๘๕; ม. นิ. ๓.๒๕๗) โอวาทํ เทติฯ เอวํ โอวาเท ทินฺเน ตํ จกฺกรตนํ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปุรตฺถิมํ สมุทฺทํ อโชฺฌคาหติฯ ยถา ยถา จ ตํ อโชฺฌคาหติ, ตถา ตถา สํขิตฺตอูมิวิปฺผารํ หุตฺวา โอคจฺฉมานํ มหาสมุทฺทสลิลํ โยชนมตฺตํ โอคฺคนฺตฺวา อโนฺตสมุทฺทํ อุโภสุ ปเสฺสสุ เวฬุริยมณิภิตฺติ วิย ปรมทสฺสนียํ หุตฺวา ติฏฺฐติ, เอวํ ปุรตฺถิมสาครปริยนฺตํ คนฺตฺวา ตํ จกฺกรตนํ ปฏินิวตฺตติฯ ปฏินิวตฺตมาเน จ ตสฺมิํ สา ปริสา อคฺคโต โหติ, มเชฺฌ ราชา จกฺกวตฺตี อเนฺต จกฺกรตนํ โหติฯ ตมฺปิ ชลํ ชลเนฺตน วิโยคํ อสหมานมิว เนมิมณฺฑลปริยนฺตํ อภิหนนฺตเมว ตีรมุปคจฺฉติฯ

เอวํ ราชา จกฺกวตฺตี ปุรตฺถิมสมุทฺทปริยนฺตํ ปุพฺพวิเทหํ อภิวิชินิตฺวา ทกฺขิณสมุทฺทปริยนฺตํ ชมฺพุทีปํ วิเชตุกาโม จกฺกรตนเทสิเตน มเคฺคน ทกฺขิณสมุทฺทาภิมุโข คจฺฉติฯ ตํ ทสสหสฺสโยชนปฺปมาณํ ชมฺพุทีปํ อภิวิชินิตฺวา ทกฺขิณสมุทฺทโต ปจฺจุตฺตริตฺวา สตฺตโยชนสหสฺสปฺปมาณํ อปรโคยานํ วิเชตุํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว คนฺตฺวา ตมฺปิ สาครปริยนฺตํ อภิวิชินิตฺวา ปจฺฉิมสมุทฺทโตปิ อุตฺตริตฺวา อฏฺฐโยชนสหสฺสปฺปมาณํ อุตฺตรกุรุํ วิเชตุํ ตเถว คนฺตฺวา ตํ สมุทฺทปริยนฺตํ กตฺวา ตเถว อภิวิชิย อุตฺตรสมุทฺทโตปิ ปจฺจุตฺตรติฯ เอตฺตาวตา รญฺญา จกฺกวตฺตินา สาครปริยนฺตาย ปถวิยา อิสฺสริยํ อธิคตํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **สมุทฺทํ อนฺตมเนฺตน, อิสฺสริยํ วตฺตยามห**’’นฺติฯ

โกฏิสตสหสฺสานนฺติ โกฏิสตสหสฺสานิฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **วิมลาน**นฺติ ขีณาสวานํฯ **สห โลกคฺคนาเถนา**ติ สทฺธิํ ทสพเลน โกฏิสตสหสฺสานนฺติ อโตฺถฯ **ปรมเนฺนนา**ติ ปณีเตน อเนฺนนฯ **ตปฺปยิ**นฺติ ตเปฺปสิํฯ **อปริเมยฺยิโต กเปฺป**ติ อิโต ปฏฺฐาย สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ ตีณิ อสเงฺขฺยยฺยานิ อติกฺกมิตฺวา เอกสฺมิํ ภทฺทกเปฺปติ อโตฺถฯ

ปธานนฺติ วีริยํฯ **ตเมว อตฺถํ สาเธโนฺต**ติ ตเมว พุทฺธการกมตฺถํ ทานปารมิํ ปูเรโนฺต สาเธโนฺต นิปฺผาเทโนฺตติ อโตฺถฯ **มหารชฺช**นฺติ จกฺกวตฺติรชฺชํฯ **ชิเน**ติ ภควติ, สมฺปทานเตฺถ วา ภุมฺมํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อทน**ฺติ อทาสิํฯ เอวมตฺถํ สาเธโนฺตติ อิมินา สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘มหารชฺชํ ชิเน ททิ’’นฺติ ปฐนฺติ เกจิฯ **ททิตฺวานา**ติ จชิตฺวาฯ **สุตฺตนฺต**นฺติ สุตฺตนฺตปิฏกํฯ **วินย**นฺติ วินยปิฏกํฯ **นวงฺค**นฺติ สุตฺตเคยฺยาทินวงฺคํฯ **โสภยิํ ชินสาสน**นฺติ อาคมาธิคเมหิ โลกิเยหิ สมลงฺกริํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺส ภควโต สาสเนฯ **อปฺปมโตฺต**ติ สติสมฺปโนฺนฯ **พฺรหฺมโลกมคญฺฉ**นฺติ พฺรหฺมโลกํ อคญฺฉิํ อหํฯ

อิมสฺส ปน **โกณฺฑญฺญพุทฺธสฺส** รมฺมวตี นาม นครํ อโหสิ, สุนโนฺท นาม ราชา ปิตา, สุชาตา นาม เทวี มาตา, ภโทฺท จ สุภโทฺท จ เทฺว อคฺคสาวกา, อนุรุโทฺธ นามุปฏฺฐาโก, ติสฺสา จ อุปติสฺสา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, สาลกลฺยาณิรุโกฺข โพธิ, อฏฺฐาสีติหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ , วสฺสสตสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ อโหสิ, ตสฺส รุจิเทวี นาม อคฺคมเหสี อโหสิ, วิชิตเสโน นามสฺส ปุโตฺต, จโนฺท นามุปฏฺฐาโก ราชาฯ จนฺทาราเม กิร วสีติฯ เตน วุตฺตํ –

๒๙. ‘‘นครํ รมฺมวตี นาม, สุนโนฺท นาม ขตฺติโย;
สุชาตา นาม ชนิกา, โกณฺฑญฺญสฺส มเหสิโนฯ

๓๐. ‘‘ภโทฺท เจว สุภโทฺท จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;

อนุรุโทฺธ นามุปฏฺฐาโก, โกณฺฑญฺญสฺส มเหสิโนฯ

๓๑. ‘‘ติสฺสา จ อุปติสฺสา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
สาลกลฺยาณิโก โพธิ, โกณฺฑญฺญสฺส มเหสิโนฯ

๓๓. ‘‘โส อฏฺฐาสีติ หตฺถานิ, อจฺจุคฺคโต มหามุนิ;
โสภเต อุฬุราชาว, สูริโย มชฺฌนฺหิเก ยถาฯ

๓๔. ‘‘วสฺสสตสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๓๕. ‘‘ขีณาสเวหิ วิมเลหิ, วิจิตฺตา อาสิ เมทนี;
ยถา หิ คคนมุฬูภิ, เอวํ โส อุปโสภถฯ

๓๖. ‘‘เตปิ นาคา อปฺปเมยฺยา, อสโงฺขภา ทุราสทา;
วิชฺชุปาตํว ทเสฺสตฺวา, นิพฺพุตา เต มหายสาฯ

๓๗. ‘‘สา จ อตุลิยา ชินสฺส อิทฺธิ, ญาณปริภาวิโต จ สมาธิ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **สาลกลฺยาณิโก**ติ สาลกลฺยาณิรุโกฺข, โส พุทฺธกาเล เจว จกฺกวตฺติกาเล จ นิพฺพตฺตติ, นาญฺญทาฯ โส เอกาเหเนว อุฎฺฐาติ กิรฯ **ขีณาสเวหิ วิมเลหิ, วิจิตฺตา อาสิ เมทนี**ติ อยํ เมทนี ขีณาสเวหิ เอกกาสาวปโชฺชตา วิจิตฺตา ปรมทสฺสนียา อโหสิฯ **ยถา หี**ติ โอปมฺมเตฺถ นิปาโตฯ **อุฬูภี**ติ นกฺขเตฺตหิ, ตาราคเณหิ คคนตลํ วิย ขีณาสเวหิ วิจิตฺตา อยํ เมทนี โสภิตฺถาติ อโตฺถฯ

อสโงฺขภาติ อฏฺฐหิ โลกธเมฺมหิ อโกฺขภา อวิการาฯ **วิชฺชุปาตํว ทเสฺสตฺวา**ติ วิชฺชุปาตํ วิย ทสฺสยิตฺวา, ‘‘วิชฺชุปฺปาตํวา’’ติปิ ปาโฐฯ โกณฺฑญฺญพุทฺธสฺส กิร กาเล ปรินิพฺพาย มานา ภิกฺขู สตฺตตาลปฺปมาณมากาสมพฺภุคฺคนฺตฺวา อสิตชลธรวิวรคตา วิชฺชุลตา วิย สมนฺตโต วิโชฺชตมานา เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา นิรุปาทานา ทหนา วิย ปรินิพฺพายิํสุฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วิชฺชุปาตํว ทเสฺสตฺวา’’ติฯ **อตุลิยา**ติ อตุลฺยา อสทิสาฯ **ญาณปริภาวิโต**ติ ญาเณน วฑฺฒิโตฯ เสสคาถา เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานา เอวาติฯ

‘‘โกณฺฑโญฺญ นาม สมฺพุโทฺธ, จนฺทาราเม มโนรเม;
นิพฺพายิ เจติโย ตสฺส, สตฺตโยชนิโก กโตฯ

‘‘น เหว ธาตุโย ตสฺส, สตฺถุโน, วิกิริํสุ ตา;
ฐิตา เอกฆนา หุตฺวา, สุวณฺณปฏิมา วิย’’ฯ

สกลชมฺพุทีปวาสิโน มนุสฺสา สมาคนฺตฺวา สตฺตโยชนิกํ สตฺตรตนมยํ หริตาลมโนสิลาย มตฺติกากิจฺจํ เตลสปฺปีหิ อุทกกิจฺจํ กตฺวา นิฏฺฐาเปสุนฺติฯ

โกณฺฑญฺญพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต ทุติโย พุทฺธวํโสฯ

๕. มงฺคลพุทฺธวํสวณฺณนา

โกณฺฑญฺญสฺส กิร สตฺถริ ปรินิพฺพุเต ตสฺส สาสนํ วสฺสสตสหสฺสํ ปวตฺติตฺถฯ พุทฺธานุพุทฺธานํ สาวกานํ อนุตฺตรธาเนน สาสนมฺปิ อนฺตรธายิฯ โกณฺฑญฺญสฺส ปน อปรภาเค เอกมสงฺขฺเยยฺยมติกฺกมิตฺวา เอกสฺมึเยว กปฺเป จตฺตาโร พุทฺธา นิพฺพตฺตึสุ **มงฺคโล, สุมโน, เรวโต, โสภิโต**ติฯ ตตฺถ **มงฺคโล** ปน โลกนายโก กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ โสฬส อสงฺขฺเยยฺยานิ ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปญฺจสุ ปุพฺพนิมิตฺเตสุ อุปฺปนฺเนสุ พุทฺธโกลาหลํ นาม อุทปาทิ, ตทา ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวตาโย เอกสฺมึ จกฺกวาเฬ สนฺนิปติตฺวา อายาจนฺติ –

> ‘‘กาโล โข เต มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยํ;
> สเทวกํ ตารยนฺโต, พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปท’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๑.๖๗);

เอวํ เทเวหิ อายาจิโต กตปญฺจวิโลกโน ตุสิตา กายา จวิตฺวา สพฺพนครุตฺตเม อุตฺตรนคเร อนุตฺตรสฺส อุตฺตรสฺส นาม รโญฺญ กุเล อุตฺตราย นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ ตทา อเนกานิ ปาฏิหาริยานิ ปาตุรหุํฯ ตานิ ทีปงฺกรพุทฺธวํเส วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ ตสฺสา อุตฺตราย กิร มหาเทวิยา กุจฺฉิสฺมึ สพฺพโลกมงฺคลสฺส มงฺคลสฺส มหาสตฺตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย สรีรปฺปภา รตฺตินฺทิวํ อสีติหตฺถปฺปมาณํ ปเทสํ ผริตฺวา จนฺทาโลกสูริยาโลเกหิ อนภิภวนียา หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ สา จ อเญฺญนาโลเกน วินา อตฺตโน สรีรปฺปภาสมุทเยเนว อนฺธการํ วิธมิตฺวา อฏฺฐสฏฺฐิยา ธาตีหิ ปริจาริยมานา วิจรติฯ

สา กิร เทวตาหิ กตารกฺขา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน ปรมสุรภิกุสุมผลธรสาขาวิฏปกมลกุวลยสมลงฺกเต รุรุ-สีห-พฺยคฺฆ-คช-ควย-มหึสปสทวิวิธมิคคณวิจริเต ปรมรมณีเย อุตฺตรมธุรุยฺยาเน นาม มงฺคลุยฺยาเน มงฺคลมหาปุริสํ วิชายิ ฯ โส ชาตมโตฺตว มหาสโตฺต สพฺพา ทิสา วิโลเกตฺวา อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คนฺตฺวา อาสภึ วาจํ นิจฺฉาเรสิฯ ตสฺมิญฺจ ขเณ สกลทสสหสฺสิโลกธาตูสุ เทวตา ทิสฺสมานสรีรา ทิพฺพมาลาทีหิ สมลงฺกตคตฺตา ตตฺถ ตตฺถ ฐตฺวา ชยมงฺคลถุติวจนานิ สมฺปวเตฺตสุํฯ ปาฏิหาริยานิ วุตฺตนยาเนวฯ นามคฺคหณทิวเส ปนสฺส ลกฺขณปาฐกา สพฺพมงฺคลสมฺปตฺติยา ชาโตติ ‘‘มงฺคลกุมาโร’’ เตฺวว นามํ กรึสุฯ

ตสฺส กิร ยสวา รุจิมา สิริมาติ ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ ยสวตีเทวิปฺปมุขานิ ตึสนาฏกิตฺถิสหสฺสานิ อเหสุํฯ ตตฺถ มหาสโตฺต นววสฺสสหสฺสานิ ทิพฺพสุขสทิสํ สุขํ อนุภวิตฺวา ยสวติยา อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมึ สีลวํ นาม ปุตฺตํ ลภิตฺวา จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา อลงฺกตํ ปณฺฑรํ นาม สุนฺทรตุรงฺควรมารุยฺห มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ ปน ปพฺพชนฺตํ ติโสฺส มนุสฺสโกฏิโย อนุปพฺพชึสุฯ เตหิ ปริวุโต มหาปุริโส อฏฺฐ มาเส ปธานจริยมจริฯ

ตโต วิสาขปุณฺณมาย อุตฺตรคาเม อุตฺตรเสฏฺฐิโน ธีตาย อุตฺตราย นาม ทินฺนํ ปกฺขิตฺตทิโพฺพชํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สุรภิกุสุมาลงฺกเต นีโลภาเส มโนรเม สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา อุตฺตเรน นาม อาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา อสิตญฺชนคิริสงฺกาสํ อกฺกนฺตวรกนกชาลกูฏํว สีตจฺฉายํ วิวิธมิคคณสมฺปาตวิรหิตํ มนฺทมาลุเตริตาย ฆนสาขาย สมลงฺกตํ นจฺจนฺตมิว ปีติยา วิโรจมานํ นาคโพธึ อุปสงฺกมิตฺวา มตฺตวรนาคคามี นาคโพธึ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปุพฺพุตฺตรปเสฺส ฐตฺวา อฏฺฐปณฺณาสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ตตฺถ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา สพลํ มารพลํ วิทฺธํเสตฺวา ปุเพฺพนิวาส

ทิพฺพจกฺขุญาณานิ ปฏิลภิตฺวา ปจฺจยาการสมฺมสนํ กตฺวา ขเนฺธสุ อนิจฺจาทิวเสน อภินิวิสิตฺวา อนุกฺกเมน อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ ปตฺวา –

> ‘‘อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ;
> คหการํ คเวสโนฺต, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ
>
> ‘‘คหการก ทิโฎฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสิ;
> สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา, คหกูฎํ วิสงฺขตํ;
> วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ, ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔) –

อุทานํ อุทาเนสิฯ

มงฺคลสฺส ปน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อเญฺญหิ พุเทฺธหิ อธิกตรา สรีรปฺปภา อโหสิฯ ยถา ปน อเญฺญสํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ สมนฺตา อสีติหตฺถปฺปมาณา วา พฺยามปฺปมาณา วา สรีรปฺปภา อโหสิ, น เอวํ ตสฺสฯ ตสฺส ปน ภควโต สรีรปฺปภา นิจฺจกาลํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อฎฺฐาสิฯ ตรุคิริฆรปาการฆฎกวาฎาทโย สุวณฺณปฎฺฎปริโยนทฺธา วิย อเหสุํฯ นวุติวสฺสสตสหสฺสานิ อายุ ตสฺส อโหสิฯ เอตฺตกํ กาลํ จนฺทสูริยตารกาทีนํ ปภา นตฺถิฯ รตฺตินฺทิวปริเจฺฉโท น ปญฺญายิตฺถฯ ทิวา สูริยาโลเกน วิย สตฺตา นิจฺจํ พุทฺธาโลเกเนว สพฺพกมฺมานิ กโรนฺตา วิจรึสุฯ สายํ ปุปฺผนกกุสุมานํ ปาโต จ รวนกสกุณาทีนญฺจ วเสน โลโก รตฺตินฺทิวปริเจฺฉทํ สลฺลเกฺขสิฯ

กึ ปน อเญฺญสํ พุทฺธานํ อยมานุภาโว นตฺถีติ? โน นตฺถิฯ เตปิ หิ อากงฺขมานา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ตโต วา ภิโยฺย อาภาย ผเรยฺยุํฯ มงฺคลสฺส ปน ภควโต ปุพฺพปตฺถนาวเสน อเญฺญสํ พฺยามปฺปภา วิย สรีรปฺปภา นิจฺจเมว ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อฎฺฐาสิฯ โส กิร โพธิสตฺตกาเล เวสฺสนฺตรตฺตภาวสทิเส อตฺตภาเว สปุตฺตทาโร วงฺกปพฺพตสทิเส ปพฺพเต วสิฯ อเถโก สพฺพชนวิเหฐโก **ขรทาฐิโก** นาม มนุสฺสภกฺโข มเหสกฺโข ยกฺโข มหาปุริสสฺส ทานชฺฌาสยตํ สุตฺวา พฺราหฺมณวเณฺณน อุปสงฺกมิตฺวา มหาสตฺตํ เทฺว ทารเก ยาจิฯ มหาสโตฺต ‘‘ททามิ พฺราหฺมณสฺส ปุตฺตเก’’ติ หฎฺฐปหโฎฺฐ อุทกปริยนฺตํ ปถวึ กเมฺปโนฺต เทฺว ทารเก อทาสิฯ อถ โข ยกฺโข ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว มหาปุริสสฺส ตํ พฺราหฺมณวณฺณํ ปหาย อนลชาลปิงฺคลวิรูปนยโน วิสมวิรูปกุฎิลภีมทาโฐ จิปิฎกวิรูปนาโส กปิลผรุสทีฆเกโส นวทฑฺฒตาลกฺขนฺธสทิสกาโย หุตฺวา เต ทารเก มุฬาลกลาปํ วิย คเหตฺวา ขาทิฯ มหาปุริสสฺส ยกฺขํ โอโลเกตฺวา มุเข วิวฎมเตฺต อคฺคิชาลํ วิย โลหิตธารํ อุคฺคิรนฺตํ ตสฺส มุขํ ทิสฺวาปิ เกสคฺคมตฺตมฺปิ โทมนสฺสํ น อุปฺปชฺชิฯ ‘‘สุทินฺนํ วต เม ทาน’’นฺติ จินฺตยโต ปนสฺส สรีเร มหนฺตํ ปีติโสมนสฺสํ อุทปาทิฯ โส ‘‘อิมสฺส เม นิสฺสเนฺทน อนาคเต อิมินา นีหาเรน รสฺมิโย นิกฺขมนฺตู’’ติ ปตฺถนมกาสิฯ ตสฺส ตํ ปตฺถนํ นิสฺสาย พุทฺธภูตสฺส สรีรโต รสฺมิโย นิกฺขมิตฺวา เอตฺตกํ ฐานํ ผรึสุฯ

อปรมฺปิ ปุพฺพจริยํ ตสฺส อตฺถิฯ อยํ กิร โพธิสตฺตกาเล เอกสฺส พุทฺธสฺส เจติยํ ทิสฺวา – ‘‘อิมสฺส พุทฺธสฺส มม ชีวิตํ ปริจฺจชิตุํ วฎฺฎตี’’ติ ทณฺฑทีปิกาเวฐนนิยาเมน สกลสรีรํ เวฐาเปตฺวา รตนมตฺตมกุฬํ สตสหสฺสคฺฆนิกํ สุวณฺณปาตึ สุคนฺธสปฺปิสฺส ปูราเปตฺวา ตตฺถ สหสฺสวฎฺฎิโย ชาเลตฺวา ตํ สีเสนาทาย สกลสรีรํ ชาลาเปตฺวา ชินเจติยํ ปทกฺขิณํ กโรโนฺต สกลรตฺตึ วีตินาเมสิฯ เอวํ ยาว อรุณุคฺคมนา วายมนฺตสฺส โลมกูปมตฺตมฺปิ อุสฺมํ น คณฺหิฯ ปทุมคพฺภํ ปวิฎฺฐกาโล วิย อโหสิฯ ธโมฺม หิ นาเมส อตฺตานํ รกฺขนฺตํ รกฺขติฯ เตนาห ภควา –

‘‘ธโมฺม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริํ, ธโมฺม สุจิโณฺณ สุขมาวหาติ;
เอสานิสํโส ธเมฺม สุจิเณฺณ, น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี’’ติฯ (เถรคา. ๓๐๓; ชา. ๑.๑๐.๑๐๒; ๑.๑๕.๓๘๕);

อิมสฺสาปิ กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน ตสฺส สรีโรภาโส ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อฎฺฐาสิ (ธ. ส. อฎฺฐ. นิทานกถา)ฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘โกณฺฑญฺญสฺส อปเรน, มงฺคโล นาม นายโก;
ตมํ โลเก นิหนฺตฺวาน, ธโมฺมกฺกมภิธารยิฯ

๒. ‘‘อตุลาสิ ปภา ตสฺส, ชิเนหเญฺญหิ อุตฺตริํ;
จนฺทสูริยปฺปภํ หนฺตฺวา, ทสสหสฺสี วิโรจตี’’ติฯ

ตตฺถ **ตมน**ฺติ โลกนฺธการญฺจ หทยตมญฺจฯ **นิหนฺตฺวานา**ติ อภิภวิตฺวาฯ **ธโมฺมกฺก**นฺติ เอตฺถ อยํ ปน **อุกฺกา**-สโทฺท สุวณฺณการมูสาทีสุ อเนเกสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถาหิ ‘‘สณฺฑาเสน ชาตรูปํ คเหตฺวา อุกฺกามุเข ปกฺขิเปยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๖๐) อาคตฎฺฐาเน สุวณฺณการานํ มูสา ‘‘อุกฺกา’’ติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘อุกฺกํ พเนฺธยฺย, อุกฺกํ พนฺธิตฺวา อุกฺกามุขํ อาลิเมฺปยฺยา’’ติ อาคตฎฺฐาเน กมฺมารานํ องฺคารกปลฺลํฯ ‘‘กมฺมารานํ ยถา อุกฺกา, อโนฺต ฌายติ โน พหี’’ติ (ชา. ๒.๒๒.๖๔๙) อาคตฎฺฐาเน กมฺมารุทฺธนํฯ ‘‘เอวํวิปาโก อุกฺกาปาโต ภวิสฺสตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๔, ๒๐๘) อาคตฎฺฐาเน วายุเวโค ‘‘อุกฺกา’’ติ วุจฺจติฯ ‘‘อุกฺกาสุ ธาริยมานาสู’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๕๙) อาคตฎฺฐาเน ทีปิกา ‘‘อุกฺกา’’ติ วุจฺจติฯ อิธาปิ ทีปิกา อุกฺกาติ อธิเปฺปตา (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๗๖ อาทโย)ฯ ตสฺมา อิธ ธมฺมมยํ อุกฺกํ อภิธารยิ, อวิชฺชนฺธการปฎิจฺฉนฺนสฺส อวิชฺชนฺธการาภิภูตสฺส โลกสฺส ธมฺมมยํ อุกฺกํ ธาเรสีติ อโตฺถฯ

อตุลาสีติ อตุลฺยา อาสิฯ อยเมว วา ปาโฐ, อเญฺญหิ พุเทฺธหิ อสทิสา อโหสีติ อโตฺถฯ **ชิเนหเญฺญหี**ติ ชิเนหิ อเญฺญหิ ฯ **จนฺทสูริยปฺปภํ หนฺตฺวา**ติ จนฺทสูริยานํ ปภํ อภิหนฺตฺวาฯ **ทสสหสฺสี วิโรจตี**ติ จนฺทสูริยาโลกํ วินา พุทฺธาโลเกเนว ทสสหสฺสี วิโรจตีติ อโตฺถฯ

มงฺคลสมฺมาสมฺพุโทฺธ ปน อธิคตโพธิญาโณ โพธิมูเลเยว สตฺตสตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมุโน ธมฺมายาจนํ สมฺปฎิจฺฉิตฺวา – ‘‘กสฺส นุ โข อหํ อิมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๘๔; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๐) อุปธาเรโนฺต อตฺตนา สห ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ ติโสฺส โกฎิโย อุปนิสฺสยสมฺปนฺนํ อทฺทสฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อิเม กุลปุตฺตา มํ ปพฺพชนฺตํ อนุปพฺพชิตา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา จ, เต มยา วิสาขปุณฺณมาย วิเวกตฺถิเกน วิสฺสชฺชิตา สิริวฑฺฒนนครํ อุปนิสฺสาย สิริวนคหนํ คนฺตฺวา วิหรนฺติ, หนฺทาหํ ตตฺถ คนฺตฺวา ธมฺมํ เตสํ เทเสสฺสามี’’ติ อตฺตโน ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา หํสราชา วิย คคนตลมพฺภุคฺคนฺตฺวา สิริวนคหเน ปจฺจุฎฺฐาสิฯ เต จ ภิกฺขู ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อเนฺตวาสิกวตฺตํ ทเสฺสตฺวา ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสีทิํสุฯ เตสํ ภควา สพฺพพุทฺธนิเสวิตํ **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตํ** กเถสิฯ ตโต ติโสฺส ภิกฺขุโกฎิโย อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เทวมนุสฺสานํ โกฎิสตสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๓. ‘‘โสปิ พุโทฺธ ปกาเสสิ, จตุโร สจฺจวรุตฺตเม;
เต เต สจฺจรสํ ปีตฺวา, วิโนเทนฺติ มหาตมํฯ

๔. ‘‘ปตฺวาน โพธิมตุลํ, ปฐเม ธมฺมเทสเน;
โกฎิสตสหสฺสานํ, ธมฺมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **จตุโร**ติ จตฺตาริฯ **สจฺจวรุตฺตเม**ติ สจฺจานิ จ วรานิ จ สจฺจวรานิ, สจฺจานิ อุตฺตมานีติ อโตฺถฯ ‘‘จตฺตาโร สจฺจวรุตฺตเม’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส จตฺตาริ สจฺจวรานิ อุตฺตมานีติ อโตฺถฯ **เต เต**ติ เต เต เทวมนุสฺสา พุเทฺธน ภควตา วินีตาฯ **สจฺจรส**นฺติ จตุสจฺจปฏิเวธามตรสํ ปิวิตฺวาฯ **วิโนเทนฺติ มหาตม**นฺติ เตน เตน มเคฺคน ปหาตพฺพํ โมหตมํ วิโนเทนฺติ, วิทฺธํเสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปตฺวานา**ติ ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **โพธิ**นฺติ เอตฺถ ปนายํ **โพธิ**-สโทฺท –

> ‘‘มเคฺค ผเล จ นิพฺพาเน, รุเกฺข ปญฺญตฺติยํ ตถา;
> สพฺพญฺญุเต จ ญาณสฺมิํ, โพธิสโทฺท ปนาคโต’’ฯ

ตถา หิ ปเนส – ‘‘โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณ’’นฺติอาทีสุ (จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๑) มเคฺค อาคโตฯ ‘‘อุปสมาย อภิญฺญาย สโมฺพธาย สํวตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๓; ๓.๓๒๓; มหาว. ๑๓; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) เอตฺถ ผเลฯ ‘‘ปตฺวาน โพธิํ อมตํ อสงฺขต’’นฺติ เอตฺถ นิพฺพาเนฯ ‘‘อนฺตรา จ คยํ อนฺตรา จ โพธิ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๑) เอตฺถ อสฺสตฺถรุเกฺขฯ ‘‘โพธิ โข ราชกุมาโร โภโต โคตมสฺส ปาเท สิรสา วนฺทตี’’ติ เอตฺถ (ม. นิ. ๒.๓๒๔; จูฬว. ๒๖๘) ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘ปโปฺปติ โพธิํ วรภูริเมธโส’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๑๗) เอตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาเณฯ อิธาปิ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ ทฎฺฐโพฺพฯ อรหตฺตมคฺคญาเณปิ วฎฺฎติ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๓; อุทา. อฎฺฐ. ๑; ปารา. อฎฺฐ. ๑.๑๑; จริยา. อฎฺฐ. นิทานกถา)ฯ **อตุล**นฺติ ตุลรหิตํ ปมาณาตีตํ, อปฺปมาณนฺติ อโตฺถฯ สโมฺพธิํ ปตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส ตสฺส ภควโต ปฐเม ธมฺมเทสเนติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

ยทา ปน จิตฺตํ นาม นครํ อุปนิสฺสาย วิหรโนฺต จมฺปกรุกฺขมูเล กณฺฑมฺพรุกฺขมูเล อมฺหากํ ภควา วิย ติตฺถิยานํ มานมทฺทนํ ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา สุราสุรยุวติรติสมฺภวเน รุจิรนวกนกรชตมยวรภวเน ตาวติํสภวเน ปาริจฺฉตฺตกรุกฺขมูเล ปณฺฑุกมฺพลสิลาตเล นิสีทิตฺวา อภิธมฺมํ กเถสิ, ตทา โกฎิสตสหสฺสานํ เทวตานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, อยํ ทุติโย อภิสมโยฯ ยทา ปน สุนโนฺท นาม จกฺกวตฺติราชา สุรภินคเร ปูริตจกฺกวตฺติวโตฺต หุตฺวา จกฺกรตนํ ปฏิลภิฯ ตํ กิร มงฺคลทสพเล โลเก อุปฺปเนฺน จกฺกรตนํ ฐานา โอสกฺกิตํ ทิสฺวา สุนโนฺท ราชา วิคตานโนฺท พฺราหฺมเณ ปริปุจฺฉิ – ‘‘อิมํ จกฺกรตนํ มม กุสเลน นิพฺพตฺตํ, กสฺมา ฐานา โอสกฺกิต’’นฺติ? ตโต เต ตสฺส รโญฺญ โอสกฺกนการณํ พฺยากริํสุฯ ‘‘จกฺกวตฺติรโญฺญ อายุกฺขเยน วา ปพฺพชฺชูปคมเนน วา พุทฺธปาตุภาเวน วา จกฺกรตนํ ฐานา โอสกฺกตีติ วตฺวา ตุยฺหํ ปน, มหาราช, อายุกฺขโย นตฺถิ, อติทีฆายุโก ตฺวํ, มงฺคโล ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน, เตน เต จกฺกรตนํ โอสกฺกิต’’นฺติฯ ตํ สุตฺวา สุนโนฺท จกฺกวตฺติราชา สปริชโน ตํ จกฺกรตนํ สิรสา วนฺทิตฺวา อายาจิ – ‘‘ยาวาหํ ตวานุภาเวน มงฺคลทสพลํ สกฺกริสฺสามิ, ตาว ตฺวํ มา อนฺตรธายสฺสู’’ติฯ อถ นํ จกฺกรตนํ ยถาฐาเนเยว อฎฺฐาสิฯ

ตโต สมฺปาคตานโนฺท สุนโนฺท จกฺกวตฺติราชา ฉตฺติํสโยชนปริมณฺฑลาย ปริสาย ปริวุโต สพฺพโลกมงฺคลํ มงฺคลทสพลํ อุปสงฺกมิตฺวา สสาวกสงฺฆํ สตฺถารํ มหาทาเนน สนฺตเปฺปตฺวา อรหนฺตานํ โกฎิสตสหสฺสานํ กาสิกวตฺถานิ ทตฺวา ตถาคตสฺส สพฺพปริกฺขาเร ทตฺวา สกลโลกวิมฺหยกรํ ภควโต ปูชํ กตฺวา มงฺคลํ สพฺพโลกนาถํ อุปสงฺกมิตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ วิมลกมลมกุฬสมมญฺชลิํ สิรสิ กตฺวา วนฺทิตฺวา ธมฺมสฺสวนตฺถาย เอกมนฺตํ นิสีทิฯ ปุโตฺตปิ ตสฺส อนุราชกุมาโร นาม ตเถว นิสีทิฯ

ตทา สุนนฺทจกฺกวตฺติราชปฺปมุขานํ เตสํ ภควา อนุปุพฺพิกถํ กเถสิฯ สุนโนฺท จกฺกวตฺตีสทฺธิํ ปริสาย สห ปฎิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อถ สตฺถา เตสํ ปุพฺพจริยํ โอโลเกโนฺต

อิทฺธิมยปตฺตจีวรสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา จกฺกชาลสมลงฺกตํ ทกฺขิณหตฺถํ ปสาเรตฺวา – ‘‘เอถ, ภิกฺขโว’’ติ อาหฯ สเพฺพ ตงฺขณํเยว ทฺวงฺคุลเกสา อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสฏฺฐิกเตฺถรา วิย อากปฺปสมฺปนฺนา หุตฺวา ภควนฺตํ ปริวารยิํสุฯ อยํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘สุรินฺทเทวภวเน, พุโทฺธ ธมฺมมเทสยิ;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหุฯ

๖. ‘‘ยทา สุนโนฺท จกฺกวตฺตี, สมฺพุทฺธํ อุปสงฺกมิ;
ตทา อาหนิ สมฺพุโทฺธ, ธมฺมเภริํ วรุตฺตมํฯ

๗. ‘‘สุนนฺทสฺสานุจรา ชนตา, ตทาสุํ นวุติโกฏิโย;
สเพฺพปิ เต นิรวเสสา, อเหสุํ เอหิภิกฺขุกา’’ติฯ

ตตฺถ **สุรินฺทเทวภวเน**ติ ปุน เทวินฺทภวเนติ อโตฺถฯ **ธมฺมม**นฺติ อภิธมฺมํฯ **อาหนี**ติ อภิหนิฯ **วรุตฺตม**นฺติ วโร ภควา อุตฺตมํ ธมฺมเภรินฺติ อโตฺถฯ **อนุจรา**ติ นิพทฺธจรา เสวกาฯ **อาสุ**นฺติ อเหสุํฯ ‘‘ตทาสิ นวุติโกฏิโย’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺส ชนตา อาสิ, สา ชนตา กิตฺตกาติ เจ, นวุติโกฏิโยติ อโตฺถฯ

อถ มงฺคเล กิร โลกนาเถ เมขเล ปุเร วิหรเนฺต ตสฺมิํเยว ปุเร สุเทโว จ ธมฺมเสโน จ มาณวกา มาณวกสหสฺสปริวารา ตสฺส ภควโต สนฺติเก เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิํสุ ฯ มาฆปุณฺณมาย ทฺวีสุ อคฺคสาวเกสุ สปริวาเรสุ อรหตฺตํ ปเตฺตสุ สตฺถา โกฏิสตสหสฺสภิกฺขุคณมเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, อยํ ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน อุตฺตราราเม นาม อนุตฺตเร ญาติสมาคเม ปพฺพชิตานํ โกฏิสตสหสฺสานํ สมาคเม ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, อยํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ สุนนฺทจกฺกวตฺติภิกฺขุคณสมาคเม นวุติโกฏิสหสฺสานํ ภิกฺขูนํ มเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, อยํ ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, มงฺคลสฺส มเหสิโน;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโมฯ

๙. ‘‘ทุติโย โกฏิสตสหสฺสานํ, ตติโย นวุติโกฏินํ;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, ตทา อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต สุรุจิพฺราหฺมณคาเม สุรุจิ นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ สากฺขรปฺปเภทานํ อิติหาสปญฺจมานํ ปทโก เวยฺยากรโณ โลกายตมหาปุริสลกฺขเณสุ อนวโย อโหสิฯ โส สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ทสพลสฺส มธุรธมฺมกถํ สุตฺวา ภควติ ปสีทิตฺวา สรณํ คนฺตฺวา – ‘‘เสฺว มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติ สสาวกสงฺฆํ ภควนฺตํ นิมเนฺตสิฯ โส ภควตา ‘‘พฺราหฺมณ, กิตฺตเกหิ ภิกฺขูหิ เต อโตฺถ’’ติ วุโตฺต – ‘‘กิตฺตกา ปน โว, ภเนฺต, ปริวารา ภิกฺขู’’ติ อาหฯ ตทา ปฐมสนฺนิปาโตว โหติ, ตสฺมา ‘‘โกฏิสตสหสฺส’’นฺติ วุเตฺต – ‘‘ยทิ เอวํ, ภเนฺต, สเพฺพหิปิ สทฺธิํ มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหถา’’ติ นิมเนฺตสิฯ สตฺถา อธิวาเสสิฯ

พฺราหฺมโณ ภควนฺตํ สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา อตฺตโน ฆรํ คจฺฉโนฺต จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ เอตฺตกานํ ภิกฺขูนํ ยาคุภตฺตวตฺถาทีนิ ทาตุํ สโกฺกมิ, นิสีทนฏฺฐานํ ปน กถํ ภวิสฺสตี’’ติฯ ตสฺส กิร สา จินฺตนา จตุราสีติโยชนสหสฺสปฺปมาเณ เมรุมตฺถเก ฐิตสฺส เทวราชสฺส ทสสตนยนสฺส ปณฺฑุกมฺพลสิลาสนสฺส อุณฺหาการํ ชเนสิฯ อถ สโกฺก เทวราชา อาสนสฺส อุณฺหภาวํ ทิสฺวา

– ‘‘โก นุ โข มํ อิมมฺหา ฐานา จาเวตุกาโม’’ติ สมฺปฺปนฺนปริวิตโกฺก ทิเพฺพน จกฺขุนา มนุสฺส โลกํ โอโลเกนฺโต มหาปุริสํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ มหาสโตฺต พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา ตสฺส นิสีทนตฺถาย จิเนฺตสิ, มยาปิ ตตฺถ คนฺตฺวา ปุญฺญโกฏฺฐาสํ คเหตุํ วฏฺฏตี’’ติ วฑฺฒกีวณฺณํ นิมฺมินิตฺวา วาสิผรสุหโตฺถ มหาปุริสสฺส ปุรโต ปาตุรโหสิฯ โส ‘‘อตฺถิ นุ โข กสฺสจิ ภติยา กตฺตพฺพกมฺม’’นฺติ อาหฯ

มหาสโตฺต ทิสฺวา ‘‘กึ กมฺมํ กาตุํ สกฺขิสฺสสี’’ติ อาหฯ ‘‘มม อชานนสิปฺปํ นาม นตฺถิ, โย โย ยํ ยํ อิจฺฉติ มณฺฑปํ วา ปาสาทํ วา อญฺญํ วา กิญฺจิ นิเวสนาทิกํ, ตสฺส ตสฺส ตํ ตํ กาตุํ สม โตฺถมฺหี’’ติฯ ‘‘เตน หิ มยฺหํ กมฺมํ อตฺถี’’ติฯ ‘‘กึ, อยฺยา’’ติ? ‘‘สฺวาตนาย มยา โกฏิสต สหสฺสภิกฺขู นิมนฺติตา, เตสํ นิสีทนมณฺฑปํ กริสฺสสี’’ติ? ‘‘อหํ นาม กเรยฺยํ, สเจ เม ภตึ ทาตุํ สกฺขิสฺสถา’’ติฯ ‘‘สกฺขิสฺสามิ, ตาตา’’ติฯ ‘‘ยทิ เอวํ, สาธุ, กริสฺสามี’’ติ วตฺวา เอกํ ปเทสํ โอ โลเกสิฯ โส ทฺวาทสโยชนปฺปมาโณ ปเทโส กสิณมณฺฑลํ วิย สมตโล ปรมรมณีโย อโหสิฯ ปุน โส ‘‘เอตฺตเก ฐาเน สตฺตรตนมโย ทฏฺฐพฺพสารมโณฺฑ มณฺฑโป อุฏฺฐหตู’’ติ จิเนฺตตฺวา โอโลเกสิฯ ตโต ตาวเทว มณฺฑปสทิโส ปถวิตลํ ภินฺทิตฺวา มณฺฑโป อุฏฺฐหิฯ ตสฺส โสวณฺณมเยสุ ถเมฺภสุ รชตมยา ฆฏกา อเหสุํ, รชตมเยสุ ถเมฺภสุ โสวณฺณมยา ฆฏกา, มณิตฺถเมฺภสุ ปวาฬมยา ฆฏกา, ปวาฬมเยสุ ถเมฺภสุ มณิมยา ฆฏกา, สตฺตรตนมเยสุ ถเมฺภสุ สตฺตรตนมยา ฆฏกา อเหสุํฯ

ตโต มณฺฑปสฺส อนฺตรนฺตราปิ กิงฺกิณิกชาลา โอลมฺพตู’’ติ โอโลเกสิ, สห โอโลกเนน กิงฺกิณิกชาลา โอลมฺพิ, ยสฺส มนฺทวาเตริตสฺส ปญฺจงฺคิกเสฺสว ตุริยสฺส ปรมมโนรโม มธุโร ส โทฺท นิจฺฉรติ, ทิพฺพสงฺคีติวตฺตนกาโล วิย อโหสิฯ ‘‘อนฺตรนฺตรา ทิพฺพคนฺธทามปุปฺผทาม ปตฺตทามสตฺตรตนทามานิ โอลมฺพนฺตู’’ติ จิเนฺตสิ, สห จินฺตาย ทามานิ โอลมฺพึสุฯ ‘‘โกฏิสต สหสฺสสงฺขานํ ภิกฺขูนํ อาสนานิ จ กปฺปิยมหคฺฆปจฺจตฺถรณานิ อาธารกานิ จ ปถวึ ภินฺทิตฺวา อุฏฺฐหนฺตู’’ติ จิเนฺตสิ, ตาวเทว อุฏฺฐหึสุฯ ‘‘โกเณ โกเณ เอเกกา อุทกจาฏิ อุฏฺฐหตู’’ติ จิเนฺต สิ, ตงฺขณํเยว อุทกจาฏิโย ปรมสีตเลน มธุเรน สุวิสุทฺธสุคนฺธกปฺปิยวารินา ปุณฺณา ก ทลิปณฺณปิหิตมุขา อุฏฺฐหึสุฯ โส ทสสตนยโน เอตฺตกํ มาเปตฺวา พฺราหฺมณสฺส สนฺติกํ คนฺตฺ วา – ‘‘เอหิ, อยฺย, ตว มณฺฑปํ ทิสฺวา มยฺหํ ภตึ เทหี’’ติ อาหฯ มหาปุริโส คนฺตฺวา ตํ มณฺฑปํ โอโลเกสิฯ ตสฺส โอโลเกนฺตเสฺสว สกลสรีรํ ปญฺจวณฺณาย ปีติยา นิรนฺตรํ ผุฏฺฐํ อโหสิฯ

อถสฺส มณฺฑปํ โอโลกยโต เอตทโหสิ – ‘‘นายํ มณฺฑโป มนุสฺสภูเตน กโต, มยฺหํ อชฺฌาสยํ มยฺหํ คุณํ อาคมฺม อทฺธา สกฺกสฺส เทวรโญฺญ ภวนํ อุณฺหํ อโหสิ, ตโต สเกฺกน เท วานมิเนฺทน อยํ มณฺฑโป นิมฺมิโต’’ติฯ ‘‘น โข ปน เม ยุตฺตํ เอวรูเป มณฺฑเป เอกทิวสํเยว ทานํ ทาตุํ, สตฺตาหํ ทสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ พาหิรกทานํ นาม ตตฺตกมฺปิ สมานํ โพธิสตฺตานํ หทยํ ตุฏฺฐึ กาตุํ น สโกฺกติ, อลงฺกตสีสํ วา ฉินฺทิตฺวา อญฺชิตานิ วา อกฺขีนิ อุปฺปาเฏตฺวา หทย มํสํ วา อุพฺพเฏฺฏตฺวา ทินฺนกาเล โพธิสตฺตานํ จาคํ นิสฺสาย ตุฏฺฐิ นาม โหติฯ อมฺหากํ โพธิ สตฺตสฺส หิ **สิวิชาตเก** (ชา. ๑.๑๕.๕๒ อาทโย) เทวสิกํ ปญฺจกหาปณสตสหสฺสานิ วิสฺสเชฺชตฺวา จตูสุ นครทฺวาเรสุ นครมเชฺฌติ ปญฺจสุ ฐาเนสุ ทานํ เทนฺตสฺส ตํ ทานํ จาคตุฏฺฐึ อุปฺปาเทตุํ นาสกฺขิฯ ยทา ปนสฺส พฺราหฺมณวเณฺณน อาคนฺตฺวา สโกฺก เทวราชา อกฺขีนิ ยาจิ, ตทา โส ตานิ จกฺขูนิ อุปฺปาเฏตฺวา อทาสิ, ททมานเสฺสว หาโส อุปฺปชฺชิ, เกสคฺคมตฺตมฺปิ จิตฺ ตสฺส อญฺญถตฺตํ นาโหสิฯ เอวํ สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํ พาหิรทานํ นิสฺสาย ติตฺติ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา โสปิ มหาปุริโส – ‘‘มยา โกฏิสตสหสฺสสงฺขานํ ภิกฺขูนํ ทานํ ทาตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตสฺมึ มณฺฑเป นิสีทาเปตฺวา สตฺตาหํ ควปานํ นาม ทานํ อทาสิฯ

เอตฺถ **ควปานนฺ**ติ มหนฺต มหนฺต โกลมฺพ ขีรสฺส ปูเรตฺวา อุทฺธเนสุ อาโรเปตฺวา ฆน ปากปกฺเก ขีเร โถกโถเก ตณฺฑุเล ปกฺขิปิตฺวา ปกฺกมธุสกฺขรจุณฺณสปฺปีหิ อภิสงฺขตโภชนํ วุจฺจติฯ อิทเมว **จตุมธุรโภชน**นฺติปิ วุจฺจติฯ มนุสฺสาเยว ปน ปริวิสิตุํ นาสกฺขึสุฯ เทวาปิ เอ กนฺตริกา หุตฺวา ปริวิสึสุฯ ทฺวาทสโยชนปฺปมาณมฺปิ ตํ ฐานํ เต ภิกฺขู คณฺหิตุํ นปฺปโหสิเยว, เต ปน ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน อนุภาเวน นิสีทึสุฯ ปริโยสานทิวเส สเพฺพสํ ภิกฺขูนํ ปเตฺต โธวา เปตฺวา เภสชฺชตฺถาย สปฺปินวนีตมธุผาณิตาทีนํ ปูเรตฺวา ติจีวเรหิ สทฺธึ อทาสิฯ ตตฺถ สงฺฆ นวกภิกฺขุนา ลทฺธจีวรสาฏกา สตสหสฺสคฺฆนิกา อเหสุํฯ

อถ สตฺถา อนุโมทนํ กโรนฺโต – ‘‘อยํ มหาปุริโส เอวรูปํ มหาทานํ อทาสิ, โก นุ โข ภวิสฺ สตี’’ติ อุปธาเรนฺโต – ‘‘อนาคเต กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ ทฺวินฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ มตฺถเก โคต โม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ทิสฺวา ตโต มหาสตฺตํ อามเนฺตตฺวา – ‘‘ตฺวํ เอตฺตกํ นาม กาลํ อติ กฺกมิตฺวา โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสสี’’ติ พฺยากาสิฯ อถ มหาปุริโส ภควโต พฺยากรณํ สุตฺวา ปมุทิตหทโย – ‘‘อหํ กิร พุโทฺธ ภวิสฺสามิ, น เม ฆราวาเสน อโตฺถ, ปพฺพชิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺ วา ตถารูปํ สมฺปตฺตึ เขฬปิณฺฑํ วิย ปหาย สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา อภิญฺญา จ อฎฺฐ สมาปตฺติโย จ นิพฺพเตฺตตฺวา อปริหีนชฺฌาโน ยาวตายุกํ ฐตฺวา อายุปริโย สาเน พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘อหํ เตน สมเยน, สุรุจี นาม พฺราหฺมโณ;
อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคูฯ

๑๑. ‘‘ตมหํ อุปสงฺกมฺม, สรณํ คนฺตฺวาน สตฺถุโน;
สมฺพุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆํ, คนฺธมาเลน ปูชยึ;
ปูเชตฺวา คนฺธมาเลน, ควปาเนน ตปฺปยึฯ

๑๒. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, มงฺคโล ทฺวิปทุตฺตโม;
อปริเมยฺยิโต กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๓. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิม’’นฺติฯ –
อฎฺฐ คาถา วิตฺถาเรตพฺพาฯ

๑๔. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยึ;
อุตฺตรึ วตมธิฎฺฐาสึ, ทสปารมิปูริยาฯ

๑๕. ‘‘ตทา ปีติมนุพฺรูหโนฺต, สโมฺพธิวรปตฺติยา;
พุเทฺธ ทตฺวาน มํ เคหํ, ปพฺพชึ ตสฺส สนฺติเกฯ

๑๖. ‘‘สุตฺตนฺตํ วินยํ จาปิ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ;
สพฺพํ ปริยาปุณิตฺวา, โสภยึ ชินสาสนํฯ

๑๗. ‘‘ตตฺถปฺปมโตฺต วิหรโนฺต, พฺรหฺมํ ภาเวตฺว ภาวนํ;
อภิญฺญาปารมึ คนฺตฺวา, พฺรหฺมโลกมคญฺฉห’’นฺติฯ

ตตฺถ **คนฺธมาเลนา**ติ คเนฺธหิ เจว มาเลหิ จฯ **ควปาเนนา**ติ อิทํ วุตฺตเมวฯ ‘‘ฆตปาเน นา’’ติปิ เกจิ ปฐนฺติฯ **ตปฺปยิ**นฺติ ตเปฺปสึฯ **อุตฺตรึ วตมธิฎฺฐาสิ**นฺติ ภิโยฺยปิ วตมธิฎฺฐาสึฯ **ทส ปารมิปูริยา**ติ ทสนฺนํ ปารมีนํ ปูรณตฺถายฯ **ปีติ**นฺติ หทยตุฎฺฐึฯ **อนุพฺรูหโนฺต**ติ วเฑฺฒโนฺตฯ

สโมฺพธิวรปตฺติยาติ พุทฺธตฺตปฺปตฺติยาฯ **พุเทฺธ ทตฺวานา**ติ พุทฺธสฺส ปริจฺจชิตฺวา ฯ **มํ เคห**นฺติ มม เคหํ, สพฺพํ สาปเตยฺยํ จตุปจฺจยตฺถาย พุทฺธสฺส ภควโต ปริจฺจชิตฺวาติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ พุทฺธสาสเนฯ **พฺรหฺม**นฺติ พฺรหฺมวิหารภาวนํ ภาเวตฺวาฯ

มงฺคลสฺส ปน ภควโต นครํ อุตฺตรํ นาม อโหสิ, ปิตาปิสฺส อุตฺตโร นาม ราชา ขตฺติโย, มาตาปิ อุตฺตรา นาม, สุเทโว จ ธมฺมเสโน จ เทฺว อคฺคสาวกา, ปาลิโต นาม อุปฏฺฐาโก, สีวลา จ อโสกา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นาครุโกฺข โพธิ, อฏฺฐาสีติหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ อโหสิ, นวุติวสฺส สหสฺสํ อายุปริมาณํ, ภริยา ปนสฺส ยสวตี นาม, สีวโล นาม ปุโตฺต, อสฺสยาเนน นิกฺขมิฯ อุตฺตราราเม วสิฯ อุตฺตโร นาม อุปฏฺฐาโก, ตสฺมิํ ปน นวุติวสฺสสหสฺสานิ ฐตฺวา ปรินิพฺพุเต ภควติ เอกปฺปหาเรเนว ทสจกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกนฺธการานิ อเหสุํฯ สพฺพจกฺกวาเฬสุ มนุสฺสานํ มหนฺตํ อาโรทนปริเทวนํ อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๘. ‘‘อุตฺตรํ นาม นครํ, อุตฺตโร นาม ขตฺติโย;
อุตฺตรา นาม ชนิกา, มงฺคลสฺส มเหสิโนฯ

๒๓. ‘‘สุเทโว ธมฺมเสโน จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
ปาลิโต นามุปฏฺฐาโก, มงฺคลสฺส มเหสิโนฯ

๒๔. ‘‘สีวลา จ อโสกา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, นาครุโกฺขติ วุจฺจติฯ

๒๖. ‘‘อฏฺฐาสีติ รตนานิ, อจฺจุคฺคโต มหามุนิ;
ตโต นิทฺธาวตี รํสี, อเนกสตสหสฺสิโยฯ

๒๗. ‘‘นวุติวสฺสสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๘. ‘‘ยถาปิ สาคเร อูมี, น สกฺกา ตา คเณตุเย;
ตเถว สาวกา ตสฺส, น สกฺกา เต คเณตุเยฯ

๒๙. ‘‘ยาว อฏฺฐาสิ สมฺพุโทฺธ, มงฺคโล โลกนายโก;
น ตสฺส สาสเน อตฺถิ, สกิเลสมรณํ ตทาฯ

๓๐. ‘‘ธโมฺมกฺกํ ธารยิตฺวาน, สนฺตาเรตฺวา มหาชนํ;
ชลิตฺวา ธุมเกตูว, นิพฺพุโต โส มหายโสฯ

๓๑. ‘‘สงฺขารานํ สภาวตฺตํ, ทสฺสยิตฺวา สเทวเก;
ชลิตฺวา อคฺคิกฺขโนฺธว, สูริโย อตฺถงฺคโต ยถา’’ติฯ

ตตฺถ **ตโต**ติ ตสฺส มงฺคลสฺส สรีรโตฯ **นิทฺธาวตี**ติ นิทฺธาวนฺติ, วจนวิปริยาโย ทฏฺฐโพฺพฯ **รํสี**ติ รสฺมิโยฯ **อเนกสตสหสฺสิโย**ติ อเนกสตสหสฺสาฯ **อูมี**ติ วีจิโย ตรงฺคาฯ **คเณตุเย**ติ คเณตุํ สงฺขาตุํฯ เอตฺตกา สาคเร อูมิโยติ ยถา น สกฺกา คเณตุํ, เอวํ ตสฺส ภควโต สาวกาปิ น สกฺกา คเณตุํ, อถ โข คณนปถํ วีติวตฺตาติ อโตฺถฯ **ยาวา**ติ ยาวตกํ กาลํฯ **สกิเลสมรณํ ตทา**ติ สห กิเลเสหิ สกิเลโส, สกิเลสสฺส มรณํ สกิเลสมรณํ, ตํ นตฺถิฯ ตทา กิร ตสฺส

ภควโต สาสเน สาวกา สเพฺพ อรหตฺตํ ปตฺวาเยว ปรินิพฺพายึสุฯ ปุถุชฺชนา วา โสตาปนฺนาทโย วา หุตฺวา น กาลมกํสูติ อโตฺถฯ เกจิ ‘‘สโมฺมหมารณํ ตทา’’ติ ปฐนฺติฯ

ธโมฺมกฺกนฺติ ธมฺมทีปกํฯ **ธูมเกตู**ติ อคฺคิ วุจฺจติ, อิธ ปน ปทีโป ทฏฺฐโพฺพ ตสฺมา ปทีโป วิย ชลิตฺวา นิพฺพุโตติ อโตฺถฯ **มหายโส**ติ มหาปริวาโร ฯ เกจิ ‘‘นิพฺพุโต โส สสาวโก’’ติ ปฐนฺติฯ **สงฺขาราน**นฺติ สงฺขาตธมฺมานํ สปฺปจฺจยธมฺมานํฯ **สภาวตฺต**นฺติ อนิจฺจาทิสามญฺญลกฺขณํฯ **สูริโย อตฺถงฺคโต ยถา**ติ ยถา สหสฺสกิรโณ ทิวสกโร สพฺพํ ตมคณํ วิธมิตฺวา สพฺพญฺจ โลกํ โอภาเสตฺวา อตฺถมุปคจฺฉติ, เอวํ มงฺคลทิวสกโรปิ เวเนยฺยกมลวนวิกสนกโร สพฺพํ อชฺฌตฺติกพาหิรโลกตมํ วิธมิตฺวา อตฺตโน สรีรปฺปภาย ชลิตฺวา อตฺถงฺคโตติ อโตฺถฯ เสสคาถา สพฺพตฺถ อุตฺตานา เอวาติฯ

มงฺคลพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต ตติโย พุทฺธวํโสฯ

๖. สุมนพุทฺธวํสวณฺณนา

เอวํ เอกปฺปหาเรเนว ทสสหสฺสิโลกธาตุํ เอกนฺธการํ กตฺวา ตสฺมึ ภควติ ปรินิพฺพุเต ตสฺส อปรภาเค นวุติวสฺสสหสฺสายุเกสุ มนุสฺเสสุ อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา ทสวสฺเสสุ ชาเตสุ ปุน วฑฺฒิตฺวา อนุกฺกเมน อสงฺเขฺยยฺยายุกา หุตฺวา ปุน ปริหายิตฺวา นวุติวสฺสสหสฺสายุเกสุ ชาเตสุ **สุมโน** นาม โพธิสตฺโต ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา เมขลนคเร สุทตฺตสฺส นาม รโญฺญ กุเล สิริมาย นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ ปาฏิหาริยานิ ปุพฺเพ วุตฺตนยาเนวฯ

โส อนุกฺกเมน วุฑฺฒิปฺปตฺโต สิริวฑฺฒนโสมวฑฺฒนอิทฺธิวฑฺฒนนามเธยฺเยสุ ตีสุ ปาสาเทสุ เตสฏฺฐิยา นาฏกิตฺถิสตสหสฺเสหิ ปริจาริยมาโน สุรยุวตีหิ ปริจาริยมาโน เทวกุมาโร วิย นววสฺสสหสฺสานิ ทิพฺพสุขสทิสํ วิสยสุขมนุภวมาโน วฏํสิกาย นาม เทวิยา อนุปมํ นาม นิรุปมํ ปุตฺตํ ชเนตฺวา จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา หตฺถิยาเนน นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ ปน ปพฺพชนฺตํ ตึสโกฏิโย อนุปพฺพชึสุฯ

โส เตหิ ปริวุโต ทสมาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย อโนมนิคเม อโนมเสฏฺฐิโน ธีตาย อนุปมาย นาม ทินฺนํ ปกฺขิตฺตทิโพฺพชํ ปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา อนุปมาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา นาคโพธึ อุปคนฺตฺวา ตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อฏฺฐหิ ติณมุฏฺฐีหิ ตึสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ กตฺวา ตตฺถ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสีทิฯ ตโต มารพลํ วิธมิตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔) อุทานํ อุทาเนสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘มงฺคลสฺส อปเรน, สุมโน นาม นายโก;
สพฺพธเมฺมหิ อสโม, สพฺพสตฺตานมุตฺตโม’’ติฯ

ตตฺถ **มงฺคลสฺส อปเรนา**ติ มงฺคลสฺส ภควโต อปรภาเคฯ **สพฺพธเมฺมหิ อสโม**ติ สเพฺพหิปิ สีลสมาธิปญฺญาธเมฺมหิ อสโม อสทิโสฯ

สุมโน กิร ภควา โพธิสมีเปเยว สตฺตสตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา ธมฺมเทสนตฺถํ พฺรหฺมายาจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา – ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๗๒; ม. นิ. ๑.๒๘๔; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๐) อุปธาเรโนฺต อตฺตนา สห ปพฺพชิตานํ ตึสโกฏีนํ จ อตฺตโน กนิฏฺฐภาติกํ เวมาติกํ สรณกุมารญฺจ ปุโรหิตปุตฺตํ ภาวิตตฺตมาณวกญฺจ อุปนิสฺสยสมฺปเนฺน ทิสฺวา – ‘‘เอเตสํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ จิเนฺตตฺวา หํสราชา วิย คคนปเถน เมขลุยฺยาเน โอตริตฺวา อุยฺยานปาลํ เปเสตฺวา อตฺตโน กนิฏฺฐภาติกํ สรณกุมารญฺจ ปุโรหิตปุตฺตํ ภาวิตตฺตกุมารญฺจ ปโกฺกสาเปตฺวา เตสํ ปริวารภูตา สตฺตตึสโกฏิโย อตฺตนา สห ปพฺพชิตา ตึสโกฏิโย จ อเญฺญ จ พหู เทวมนุสฺสโกฏิโย จาติ เอวํ โกฏิสตสหสฺสํ **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเนน** ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ เตน วุตฺตํ –

๒. ‘‘ตทา อมตเภรึ โส, อาหนี เมขเล ปุเร;
ธมฺมสงฺขสมายุตฺตํ, นวงฺคํ ชินสาสน’’นฺติฯ

ตตฺถ **อมตเภริ**นฺติ อมตาธิคมาย นิพฺพานาธิคมาย เภรึฯ **อาหนี**ติ วาทยิ, ธมฺมํ เทเสสีติ อโตฺถฯ สายํ อมตเภรี นาม อมตปริโยสานํ นวงฺคํ พุทฺธวจนํฯ เตนวาห – **‘‘ธมฺมสงฺขสมา**

ยุตฺตํ, นวงฺคํ ชินสาสน’’นฺติฯ ตตฺถ **ธมฺมสงฺขสมายุตฺต**นฺติ จตุสจฺจธมฺมกถาสงฺขวรสมายุตฺตํฯ

สุมโน ปน โลกนายโก อภิสโมฺพธิํ ปาปุณิตฺวา ปฏิญฺญานุรูปํ ปฏิปทํ ปฏิปชฺชมาโน มหาชนสฺส ภวพนฺธนโมกฺขตฺถาย กุสลรตนสฺส กิเลสโจเรหิ วิลุปฺปมานสฺส ปริตฺตานตฺถํ สีลวิปุลปาการํ สมาธิปริขาปริวาริตํ วิปสฺสนาญาณทฺวารํ สติสมฺปชญฺญทฬฺหกวาฏํ สมาปตฺติมณฺฑปาทิปฏิมณฺฑิตํ โพธิปกฺขิยชนสมากุลํ อมตวรนครํ มาเปสิฯ เตน วุตฺตํ –

๓. ‘‘นิชฺชินิตฺวา กิเลเส โส, ปตฺวา สโมฺพธิมุตฺตมํ;
มาเปสิ นครํ สตฺถา, สทฺธมฺมปุรวรุตฺตม’’นฺติฯ

ตตฺถ **นิชฺชินิตฺวา**ติ วิชินิตฺวา อภิภุยฺย, กิเลสาภิสงฺขารเทวปุตฺตมาเร วิทฺธํเสตฺวาติ อโตฺถ ฯ **โส**ติ โส สุมโน ภควาฯ ‘‘วิชินิตฺวา กิเลเส หี’’ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ **หิ**-กาโร ปทปูรณมเตฺต นิปาโตฯ **ปตฺวา**ติ อธิคนฺตฺวาฯ ‘‘ปโตฺต’’ติปิ ปาโฐฯ **นคร**นฺติ นิพฺพานนครํฯ **สทฺธมฺมปุรวรุตฺตม**นฺติ สทฺธมฺมสงฺขาตํ ปุรวเรสุ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ ปธานภูตํฯ อถ วา สทฺธมฺมมเยสุ ปุเรสุ ปวเรสุ อุตฺตมํ สทฺธมฺมปุรวรุตฺตมํฯ ปุริมสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป ‘‘นคร’’นฺติ ตเสฺสว เววจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปฏิวิทฺธธมฺมสภาวานํ เสกฺขาเสกฺขานํ อริยปุคฺคลานํ ปติฏฺฐานํ โคจรนิวาสเฏฺฐน นิพฺพานํ ‘‘นคร’’นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมิํ ปน สทฺธมฺมวรนคเร โส สตฺถา อวิจฺฉินฺนํ อกุฏิลํ อุชุํ ปุถุลญฺจ วิตฺถตญฺจ สติปฏฺฐานมยํ มหาวีถิํ มาเปสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘นิรนฺตรํ อกุฏิลํ, อุชุํ วิปุลวิตฺถตํ;
มาเปสิ โส มหาวีถิํ, สติปฏฺฐานวรุตฺตม’’นฺติฯ

ตตฺถ **นิรนฺตร**นฺติ กุสลชวนสญฺจรณานนฺตรภาวโต นิรนฺตรํฯ **อกุฏิล**นฺติ กุฏิลภาวกรโทสวิรหิตโต อกุฏิลํฯ **อุชุ**นฺติ อกุฏิลตฺตาว อุชุํฯ ปุริมปทเสฺสว อตฺถทีปกมิทํ วจนํฯ **วิปุลวิตฺถต**นฺติ อายามโต จ วิตฺถารโต จ ปุถุลวิตฺถตํ, ปุถุลวิตฺถตภาโว โลกิยโลกุตฺตรสติปฏฺฐานวเสน ทฏฺฐโพฺพฯ **มหาวีถิ**นฺติ มหามคฺคํฯ **สติปฏฺฐานวรุตฺตม**นฺติ สติปฏฺฐานญฺจ ตํ วเรสุ อุตฺตมญฺจาติ สติปฏฺฐานวรุตฺตมํฯ อถ วา วรํ สติปฏฺฐานมยํ อุตฺตมวีถินฺติ อโตฺถฯ

อิทานิ ตสฺส นิพฺพานมหานครสฺส ตสฺสํ สติปฏฺฐานวีถิยํ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา ฉ อภิญฺญา อฏฺฐ สมาปตฺติโยติ อิมานิ มหคฺฆรตนานิ อุโภสุ ปเสฺสสุ ธมฺมาปเณ ปสาเรสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ผเล จตฺตาริ สามเญฺญ, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา;
ฉฬภิญฺญาฏฺฐสมาปตฺตี, ปสาเรสิ ตตฺถ วีถิย’’นฺติฯ

อิทานิ ภควา อิมานิ รตนภณฺฑานิ เย ปน อปฺปมตฺตา สติมโนฺต ปณฺฑิตา หิริโอตฺตปฺปวีริยาทีหิ สมนฺนาคตา, เต อาทียนฺตีติ เตสํ รตนานํ หรณูปายํ ทเสฺสโนฺต –

๖. ‘‘เย อปฺปมตฺตา อขิลา, หิริวีริเยหุปาคตา;
เต เต อิเม คุณวเร, อาทิยนฺติ ยถาสุข’’นฺติฯ – อาห;

ตตฺถ **เย**ติ อนิยมุเทฺทโสฯ **อปฺปมตฺตา**ติ ปมาทสฺส ปฏิปกฺขภูเตน สติยา อวิปฺปวาสลกฺขเณน อปฺปมาเทน สมนฺนาคตาฯ **อขิลา**ติ ปญฺจเจโตขิลรหิตาฯ **หิริวีริเยหุปาคตา**ติ

กายทุจฺจริตาทีหิ หิรียตีติ หิรี, ลชฺชาเยตํ อธิวจนํฯ วีรสฺส ภาโว วีริยํ, ตํ อุสฺสาหลกฺขณํฯ เตหิ หิริวีริเยหิ อุปาคตา สมนฺนาคตา ภพฺพปุคฺคลาฯ **เต**ติ อิทํ ปุเพฺพ อนิยมุเทฺทสสฺส นิยมุเทฺทโสฯ ปุน **เต**ติ วุตฺตปฺปกาเร คุณรตนวิเสเส เต กุลปุตฺตา อาทิยนฺติ ปฏิลภนฺติ อธิคจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ สพฺพํ ปน สุมโน ภควา กตวิทิตมโน ธมฺมเภริํ อาหนิตฺวา ธมฺมนครํ มาเปตฺวา อิมินา นเยน ปฐมเมว สตสหสฺสโกฏิโย โพเธสิฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘เอวเมเตน โยเคน, อุทฺธรโนฺต มหาชนํ;
โพเธสิ ปฐมํ สตฺถา, โกฏิสตสหสฺสิโย’’ติฯ

ตตฺถ **อุทฺธรโนฺต**ติ สํสารสาครโต อริยมคฺคนาวาย สมุทฺธรโนฺตฯ **โกฏิสตสหสฺสิโย**ติ สตสหสฺสโกฏิโยติ อโตฺถฯ วิปริยาเยน นิทฺทิฎฺฐํฯ

ยทา ปน สุมโน โลกนายโก สุนนฺทวตีนคเร อมฺพรุกฺขมูเล ติตฺถิยมทมานมทฺทนํ ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา สตฺตานํ โกฏิสหสฺสํ ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ อยํ ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘ยมฺหิ กาเล มหาวีโร, โอวที ติตฺถิเย คเณ;
โกฏิสหสฺสา ภิสมิํสุ, ทุติเย ธมฺมเทสเน’’ติฯ

ตตฺถ **ติตฺถิเย คเณ**ติ ติตฺถิยภูเต คเณ, ติตฺถิยานํ คเณ วา ‘‘ติตฺถิเย อภิมทฺทโนฺต, พุโทฺธ ธมฺมมเทสยี’’ติ ปฐนฺติ เกจิฯ

ยทา ปน ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ เทวตา อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ สนฺนิปติตฺวา มนุสฺสา จ นิโรธกถํ สมุฎฺฐาเปสุํ – ‘‘กถํ นิโรธํ สมาปชฺชนฺติ, กถํ นิโรธสมาปนฺนา โหนฺติ, กถํ นิโรธา วุฎฺฐหนฺตี’’ติ? เอวํ สมาปชฺชนอธิฎฺฐานวุฎฺฐานาทีสุ วินิจฺฉยํ กาตุํ อสโกฺกนฺตา สห มนุเสฺสหิ ฉสุ กามาวจรเทวโลเกสุ เทวา จ นวสุ พฺรหฺมโลเกสุ พฺรหฺมาโน จ เทฺวฬฺหกชาตา ทฺวิธา อเหสุํฯ ตโต นรสุนฺทเรน อรินฺทเมน นาม รญฺญา สทฺธิํ สายนฺหสมเย สุมนทสพลํ สพฺพโลกนาถํ อุปสงฺกมิํสุ; อุปสงฺกมิตฺวา อรินฺทโม ราชา ภควนฺตํ นิโรธปญฺหํ ปุจฺฉิฯ ตโต ภควตา นิโรธปเญฺห วิสฺสชฺชิเต นวุติปาณโกฏิสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ อยํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘ยทา เทวา มนุสฺสา จ, สมคฺคา เอกมานสา;
นิโรธปญฺหํ ปุจฺฉิํสุ, สํสยํ จาปิ มานสํฯ

๑๐. ‘‘ตทาปิ ธมฺมเทสเน, นิโรธปริทีปเน;
นวุติโกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตสฺส ปน สุมนสฺส ภควโต ตโย สาวกสนฺนิปาตา อเหสุํฯ ตตฺถ ปฐมสนฺนิปาเต เมขลนครํ อุปนิสฺสาย วสฺสํ วสิตฺวา ปฐมปวารณาย อรหนฺตานํ โกฏิสหเสฺสน เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิเตน สทฺธิํ ภควา ปวาเรสิ, อยํ ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ อถาปเรน สมเยน สงฺกสฺสนครสฺสาวิทูเร อรินฺทมราชกุสลพลนิพฺพเตฺต โยชนปฺปมาเณ กนกปพฺพเต นิสิโนฺน สรทสมยรุจิรกรนิกโร ทิวสกโร วิย ยุคนฺธรปพฺพเต มุนิวรทิวสกโร อรินฺทมราชานํ ปริวาเรตฺวา อาคตานํ ปุริสานํ นวุติโกฏิสหสฺสานิ ทเมตฺวา สเพฺพ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา ตสฺมิํเยว ทิวเส อรหตฺตํ ปเตฺตหิ ภิกฺขูหิ ปริวุโต จตุรงฺคสมนฺนาคเต สนฺนิปาเต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ อยํ ทุ

ติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ยทา ปน สโกฺก เทวราชา สุคตทสฺสนตฺถาย อุปสงฺกมิ, ตทา สุมโน ภควา อสีติยา อรหนฺตโกฏิสหสฺสหิ ปริวุโต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, อยํ ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๑. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, สุมนสฺส มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๑๒. ‘‘วสฺสํวุฏฺฐสฺส ภควโต, อภิฆุเฏฺฐ ปวารเณ;
โกฏิสตสหเสฺสหิ, ปวาเรสิ ตถาคโตฯ

๑๓. ‘‘ตโต ปรํ สนฺนิปาเต, วิมเล กญฺจนปพฺพเต;
นวุติโกฏิสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๑๔. ‘‘ยทา สโกฺก เทวราชา, พุทฺธทสฺสนุปาคมิ;
อสีติโกฏิสหสฺสานํ, ตติโย อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ตตฺถ **อภิฆุเฏฺฐ ปวารเณ**ติ ลิงฺควิปลฺลาโส ทฎฺฐโพฺพ, อภิฆุฏฺฐาย ปวารณายาติ อโตฺถฯ **ตโตปรน**ฺติ ตโต อปรภาเคฯ **กญฺจนปพฺพเต**ติ กนกมเย ปพฺพเตฯ **พุทฺธทสฺสนุปาคมี**ติ พุทฺธทสฺสนตฺถมุปาคมิฯ ตทา กิร อมฺหากํ โพธิสโตฺต อตุโล นาม นาคราชา อโหสิ มหิทฺธิโก มหานุภาโวฯ โส ‘‘โลเก พุโทฺธ อุปฺปโนฺน’’ติ สุตฺวา ญาติคณปริวุโต สกภวนา นิกฺขมิตฺวา โกฏิสตสหสฺสภิกฺขุปริวารสฺส สุมนสฺส ภควโต ทิเพฺพหิ ตุริเยหิ อุปหารํ กาเรตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ปเจฺจกทุสฺสยุคานิ ทตฺวา สรเณสุ ปติฎฺฐาสิฯ โสปิ นํ สตฺถา ‘‘อนาคเต พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๕. ‘‘อหํ เตน สมเยน, นาคราชา มหิทฺธิโก;
อตุโล นาม นาเมน, อุสฺสนฺนกุสลสญฺจโยฯ

๑๖. ‘‘ตทาหํ นาคภวนา, นิกฺขมิตฺวา สญาติภิ;
นาคานํ ทิพฺพตุริเยหิ, สสงฺฆํ ชินมุปฏฺฐหิํฯ

๑๗.‘‘โกฏิสตสหสฺสานํ , อนฺนปาเนน ตปฺปยิํ;
ปเจฺจกทุสฺสยุคํ ทตฺวา, สรณํ ตมุปาคมิํฯ

๑๘. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, สุมโน โลกนายโก;
อปริเมยฺยิโต กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๙. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํ’’ฯ
ยถา โกณฺฑญฺญพุทฺธวํเส, เอวํ อฎฺฐ คาถา วิตฺถาเรตพฺพาติฯ

๒๐. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยิํ;
อุตฺตริํ วตมธิฎฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตสฺส ปน **สุมนสฺส** ภควโต เมขลํ นาม นครํ อโหสิ, สุทโตฺต นาม ราชา ปิตา, สิริมา นาม เทวี มาตา, สรโณ จ ภาวิตโตฺต จ เทฺว อคฺคสาวกา, อุเทโน นามุปฎฺฐาโก, โสณา จ อุปโสณา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นาครุโกฺข โพธิ, นวุติหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ, นวุติเยว วสฺสสหสฺสานิ อา

ยุปฺปมาณํ อโหสิ, วฏํสิกา นามสฺส มเหสี เทวี, อนูปโม นาม ปุโตฺต อโหสิ, หตฺถิยาเนน นิกฺขมิฯ อุปฏฺฐาโก องฺคราชาฯ องฺคาราเม วสีติฯ เตน วุตฺตํ –

๒๑. ‘‘นครํ เมขลํ นาม, สุทโตฺต นาม ขตฺติโย;
สิริมา นาม ชนิกา, สุมนสฺส มเหสิโนฯ

๒๒. ‘‘นววสฺสสหสฺสานิ, อคารํ อชฺฌ โส วสิ;
จโนฺท สุจโนฺท วฏํโส จ, ตโย ปาสาทมุตฺตมาฯ

๒๓. ‘‘เตสฏฺฐิสตสหสฺสานิ, นาริโย สมลงฺกตา;
วฏํสิกา นาม นารี, อนูปโม นาม อตฺรโชฯ

๒๔. ‘‘นิมิเตฺต จตุโร ทิสฺวา, หตฺถิยาเนน นิกฺขมิ;
อนูนทสมาสานิ, ปธานํ ปทหี ชิโนฯ

๒๕. ‘‘พฺรหฺมุนา ยาจิโต สโนฺต, สุมโน โลกนายโก;
วตฺติ จกฺกํ มหาวีโร, เมขเล ปุรมุตฺตเมฯ

๒๖. ‘‘สรโณ ภาวิตโตฺต จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
อุเทโน นามุปฏฺฐาโก, สุมนสฺส มเหสิโนฯ

๒๗.‘‘โสณา จ อุปโสณา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โสปิ พุโทฺธ อมิตยโส, นาคมูเล อพุชฺฌถฯ

๒๘. ‘‘วรุโณ เจว สรโณ จ, อเหสุํ อคฺคุปฏฺฐกา;
จาลา จ อุปจาลา จ, อเหสุํ อคฺคุปฏฺฐิกาฯ

๒๙. ‘‘อุจฺจตฺตเนน โส พุโทฺธ, นวุติหตฺถมุคฺคโต;
กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส, ทสสหสฺสี วิโรจติฯ

๓๐. ‘‘นวุติวสฺสสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๓๑. ‘‘ตารณีเย ตารยิตฺวา, โพธนีเย จ โพธยิ;
ปรินิพฺพายิ สมฺพุโทฺธ, อุฬุราชาว อตฺถมิฯ

๓๒. ‘‘เต จ ขีณาสวา ภิกฺขู, โส จ พุโทฺธ อสาทิโส;
อตุลปฺปภํ ทสฺสยิตฺวา, นิพฺพุตา เต มหายสาฯ

๓๓. ‘‘ตญฺจ ญาณํ อตุลิยํ, ตานิ จ อตุลานิ รตนานิ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขาราฯ

๓๔. ‘‘สุมโน ยสธโร พุโทฺธ, องฺคารามมฺหิ นิพฺพุโต;
ตเตฺถว ตสฺส ชินถูโป, จตุโยชนมุคฺคโต’’ติฯ

ตตฺถ **กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส**ติ วิวิธรตนวิจิตฺตกญฺจนมยคฺฆิกสทิสรูปโสโภฯ **ทสสหสฺสี วิโรจตี**ติ ตสฺส ปภาย ทสสหสฺสีปิ โลกธาตุ วิโรจตีติ อโตฺถฯ **ตารณีเย**ติ ตารยิตเพฺพ, ตารยิ

ตุํ วุเตฺต สเพฺพ พุทฺธเวเนยฺยติ อโตฺถฯ **อุฬุราชาวา**ติ จโนฺท วิยฯ **อตฺถมี**ติ อตฺถงฺคโตฯ เกจิ ‘‘อตฺถํ คโต’’ติ ปฐนฺติฯ **อสาทิโส**ติ อสทิโสฯ **มหายสา**ติ มหากิตฺติสทฺทา มหาปริวารา จฯ **ตญฺจ ญาณ**นฺติ ตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจฯ **อตุลิย**นฺติ อตุลฺยํ อสทิสํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สุมนพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต จตุโตฺถ พุทฺธวํโสฯ

๗. เรวตพุทฺธวํสวณฺณนา

สุมนสฺส ปน ภควโต อปรภาเค สาสเน จสฺส อนฺตรหิเต นวุติวสฺสสหสฺสายุกา มนุสฺสา อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา ทสวสฺสายุกา หุตฺวา ปุน อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา อสงฺเขฺยยายุกา หุตฺวา ปุน ปริหายมานา สฏฺฐิวสฺสสหสฺสายุกา อเหสุํฯ ตทา **เรวโต** นาม สตฺถา อุทปาทิฯ โสปิ ปารมิโย ปูเรตฺวา อเนกรตนสมุชฺชลิตภวเน ตุสิตภวเน นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา สพฺพธนธญฺญวติสุธญฺญวตีนคเร สพฺพาลงฺการสมลงฺกตอมิตรุจิรปริวารปริวุตสฺส สิริวิภวสมุทเยนากุลสฺส สพฺพสมิทฺธิวิปุลสฺส วิปุลสฺส นาม รโญฺญ กุเล สพฺพชนนยนาลิปาลิสมากุลาย สมฺผุลฺลนยนกุวลยสสฺสิริกสินิทฺธวทนกมลากรโสภาสมุชฺชลาย สุรุจิรมโนหรคุณคณวิปุลาย วิปุลาย นาม อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน จิตฺตกูฏปพฺพตโต สุวณฺณหํสราชา วิย มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ

ตสฺส ปฏิสนฺธิยํ ชาติยญฺจ ปาฏิหาริยานิ ปุเพฺพ วุตฺตนยาเนว อเหสุํฯ สุทสฺสนรตนคฺฆิอาเวฬนามกา ตโย จสฺส ปาสาทา อเหสุํฯ สุทสฺสนาเทวิปฺปมุขานิ เตตฺตึส อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ ตาหิ ปริวุโต โส สุรยุวตีหิ ปริวุโต เทวกุมาโร วิย ฉพฺพสฺสสหสฺสานิ วิสยสุขมนุภวมาโน อคารํ อชฺฌาวสิฯ โส สุทสฺสนาย นาม เทวิยา วรุเณ นาม ตนเย ชาเต จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา นานาวิราคตนุวรวสนนิวสโน อามุกฺกมุตฺตาหารมณิกุณฺฑโล วรเกยูรมกุฏกฏกธโร ปรมสุรภิคนฺธกุสุมสมลงฺกโต ปรมรุจิรกรนิกโร สรทสมยรชนิกโร วิย ตาราคณปริวุโต วิย จโนฺท ติทสคณปริวุโต วิย ทสสตนยโน พฺรหฺมคณปริวุโต วิย จ หาริตมหาพฺรหฺมา จตุรงฺคินิยา มหติยา เสนาย ปริวุโต อาชญฺญรเถน มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา สพฺพาภรณานิ โอมุญฺจิตฺวา ภณฺฑาคาริกสฺส หเตฺถ ทตฺวา ชลชามลาวิกลนีลกุวลยทลสทิเสนาตินิสิเตนาติติขิเณนาสินา สเกสมกุฏํ ฉินฺทิตฺวา อากาเส ขิปิฯ ตํ สโกฺก เทวราชา สุวณฺณจงฺโกฏเกน ปฏิคฺคเหตฺวา ตาวตึสภวนํ เนตฺวา สิเนรุมุทฺธนิ สตฺตรตนมยํ เจติยํ อกาสิฯ

มหาปุริโส ปน เทวทตฺตานิ กาสายานิ ปริทหิตฺวา ปพฺพชิ, เอกา จ นํ ปุริสโกฏิ อนุปพฺพชิฯ โส เตหิ ปริวุโต สตฺตมาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย อญฺญตราย สาธุเทวิยา นาม เสฏฺฐิธีตาย ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย อญฺญตเรนาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา มตฺตวรนาคคามี นาคโพธึ ปทกฺขิณํ กตฺวา เตปณฺณาสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย นิสีทิตฺวา มารพลํ วิธมิตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔) อุทานํ อุทาเนสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘สุมนสฺส อปเรน, เรวโต นาม นายโก;
อนุปโม อสทิโส, อตุโล อุตฺตโม ชิโน’’ติฯ

เรวโต กิร สตฺถา โพธิสมีเปเยว สตฺตสตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา ธมฺมเทสนตฺถํ พฺรหฺมายาจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา – ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๗๒; ม. นิ. ๑.๒๘๔; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๐) อุปธาเรโนฺต อตฺตนา สห ปพฺพชิตภิกฺขุโกฏิโย อเญฺญ จ พหู เทวมนุสฺเส อุปนิสฺสยสมฺปเนฺน ทิสฺวา อากาเสน คนฺตฺวา วรุณาราเม โอตริตฺวา เตหิ ปริวุโต คมฺภีรํ นิปุณํ ติปริวฏฺฏํ อปฺปฏิวตฺติยํ อเญฺญน อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา ภิกฺขูนํ โกฏิ อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ ตีสุ มคฺคผเลสุ ปติฏฺฐิตานํ คณนปริเจฺฉโท นตฺถิฯ เตน วุตฺตํ –

๒. ‘‘โสปิ ธมฺมํ ปกาเสสิ, พฺรหฺมุนา อภิยาจิโต;
ขนฺธธาตุววตฺถานํ, อปฺปวตฺตํ ภวาภเว’’ติฯ

ตตฺถ **ขนฺธธาตุววตฺถาน**นฺติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ นามรูปววตฺถานาทิวเสน วิภาคกรณํฯ สภาวลกฺขณสามญฺญลกฺขณาทิวเสน รูปารูปธมฺมปริคฺคโห ขนฺธธาตุววตฺถานํ นามฯ อถ วา เผณปิณฺฑูปมํ รูปํ ปริมทฺทนาสหนโต ฉิทฺทาวฉิทฺทาทิภาวโต จ อุทกปุพฺพุฬกํ วิย เวทนา มุหุตฺตรมณียภาวโต, มรีจิกา วิย สญฺญา วิปฺปลมฺภนโต, กทลิกฺขนฺธ วิย สงฺขารา อสารกโต, มายา วิย วิญฺญาณํ วญฺจนกโต’’ติ เอวมาทินาปิ นเยน อนิจฺจานุปสฺสนาทิวเสนปิ ขนฺธธาตุววตฺถานํ เวทิตพฺพํ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๖ กมาทิวินิจฺฉยกถา)ฯ **อปฺปวตฺตํ ภวาภเว**ติ เอตฺถ ภโวติ วฑฺฒิ, อภโวติ หานิฯ ภโวติ สสฺสตทิฏฺฐิ , อภโวติ อุจฺเฉททิฏฺฐิฯ ภโวติ ขุทฺทกภโว, อภโวติ มหาภโวฯ ภโวติ กามภโว, อภโวติ รูปารูปภโวติ เอวมาทินา นเยน ภวาภวานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๒๓; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๑๐๘๐; อุทา. อฏฺฐ. ๒๐)ฯ เตสํ ภวาภวานํ อปฺปวตฺติเหตุภูตํ ธมฺมํ ปกาเสสีติ อโตฺถฯ อถ วา ภวติ อเนนาติ ภโว, ตีสุ ภเวสุ อุปฺปตฺตินิมิตฺตํ กมฺมาทิกํฯ อุปฺปตฺติภโว อภโว นามฯ อุภยตฺถ นิกนฺติยา ปหานกรํ อปฺปวตฺตํ ธมฺมํ เทเสสีติ อโตฺถฯ ตสฺส ปน เรวตพุทฺธสฺส ตโยว อภิสมยา อเหสุํฯ ปฐโม ปนสฺส คณนปถํ วีติวโตฺตฯ เตน วุตฺตํ –

๓. ‘‘ตสฺสาภิสมยา ตีณิ, อเหสุํ ธมฺมเทสเน;
คณนาย น วตฺตโพฺพ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ตีณี**ติ ตโย, ลิงฺควิปลฺลาโส กโต, อยํ ปฐโม อภิสมโย อโหสิฯ

อถาปเรน สมเยน นครุตฺตเร อุตฺตเร นคเร สพฺพารินฺทโม อรินฺทโม นาม ราชา อโหสิฯ โส กิร ภควนฺตํ อตฺตโน นครมนุปฺปตฺตํ สุตฺวา ตีหิ ชนโกฏีหิ ปริวุโต ภควโต ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สตฺตาหํ มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา ติคาวุตวิตฺถตํ ทีปปูชํ กตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา นิสีทิฯ อถ ภควา ตสฺส มโนนุกูลํ วิจิตฺตนยํ ธมฺมํ เทเสสิฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสานํ โกฏิสหสฺสสฺส ทุติยาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘ยทา อรินฺทมํ ราชํ, วิเนสิ เรวโต มุนิ;
ตทา โกฏิสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

อยํ ทุติโย อภิสมโยฯ

อถาปเรน สมเยน เรวโต สตฺถา อุตฺตรนิคมํ นาม อุปนิสฺสาย วิหรโนฺต สตฺตาหํ นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ ตทา กิร อุตฺตรนิคมวาสิโน มนุสฺสา ยาคุภตฺตขชฺชกเภสชฺชปานกาทีนิ อาหริตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา ภิกฺขู ปริปุจฺฉึสุ – ‘‘กุหึ, ภเนฺต, ภควา’’ติ? ตโต เตสํ ภิกฺขู อาหํสุ – ‘‘ภควา, อาวุโส, นิโรธสมาปตฺตึ สมาปโนฺน’’ติฯ อถาตีเต ตสฺมึ สตฺตาเห ภควนฺตํ นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐิตํ สรทสมเย สูริโย วิย อตฺตโน อนูปมาย พุทฺธสิริยา วิโรจมานํ ทิสฺวา นิโรธสมาปตฺติยา คุณานิสํสํ ปุจฺฉึสุฯ ภควา จ เตสํ นิโรธสมาปตฺติยา คุณานิสํสํ กเถสิฯ ตทา เทวมนุสฺสานํ โกฏิสตํ อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ อยํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘สตฺตาหํ ปฏิสลฺลานา, วุฏฺฐหิตฺวา นราสโภ;
โกฏิสตํ นรมรูนํ, วิเนสิ อุตฺตเม ผเล’’ติฯ

สุธญฺญวตีนคเร ปฐมมหาปาติโมกฺขุเทฺทเส เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตานํ อรหนฺตานํ คณนปถํ วีติวตฺตานํ ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ เมขลนคเร โกฏิสตสหสฺสสงฺขาตานํ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตานํ อรหนฺตานํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เรวตสฺส ปน ภควโต ธมฺมจกฺกานุวตฺตโก วรุโณ นาม อคฺคสาวโก ปญฺญวนฺตานํ อโคฺค อาพาธิโก อโหสิฯ ตตฺถ คิลานปุจฺฉนตฺถาย สมฺปตฺตมหาชนสฺส ลกฺขณตฺตยปริทีปกํ ธมฺมํ เทเสตฺวา โกฏิสตสหสฺสํ ปุริสานํ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา อรหตฺเต ปติฏฺฐาเปตฺวา จตุรงฺคินิเก สนฺนิปาเต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ อยํ ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, เรวตสฺส มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สุวิมุตฺตาน ตาทินํฯ

๗. ‘‘อติกฺกนฺตา คณนปถํ, ปฐมํ เย สมาคตา;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๘. ‘‘โยปิ ปญฺญาย อสโม, ตสฺส จกฺกานุวตฺตโก;
โส ตทา พฺยาธิโต อาสิ, ปโตฺต ชีวิตสํสยํฯ

๙. ‘‘ตสฺส คิลานปุจฺฉาย, เย ตทา อุปคตา มุนี;
โกฏิสตสหสฺสา อรหโนฺต, ตติโย อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ตตฺถ **จกฺกานุวตฺตโก**ติ ธมฺมจกฺกานุวตฺตโกฯ **ปโตฺต ชีวิตสํสย**นฺติ เอตฺถ ชีวิเต สํสยํ ชีวิตสํสยํ, ชีวิตกฺขยํ ปาปุณาติ วา, น วา ปาปุณาตีติ เอวํ ชีวิตสํสยํ ปโตฺต, พฺยาธิตสฺส พลวภาเวน มรติ, น มรตีติ ชีวิเต สํสยํ ปโตฺตติ อโตฺถฯ **เย ตทา อุปคตา มุนี**ติ อิติ ทีฆภาเว สติ ภิกฺขูนํ อุปริ โหติ, รเสฺส อนุสฺสเรน สทฺธึ วรุณสฺส อุปริ โหติฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต รมฺมวตีนคเร อติเทโว นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา พฺราหฺมณธเมฺม ปารํ คโต เรวตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ทิสฺวา ตสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐาย สิโลกสหเสฺสน ทสพลํ กิเตฺตตฺวา สหสฺสคฺฆนิเกน อุตฺตราสเงฺคน ภควนฺตํ ปูเชสิฯ โสปิ นํ พุโทฺธ พฺยากาสิ – ‘‘อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกานํ ทฺวินฺนํ อสเงฺขฺยยฺยานํ มตฺถเก โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘อหํ เตน สมเยน, อติเทโว นาม พฺราหฺมโณ;
อุปคนฺตฺวา เรวตํ พุทฺธํ, สรณํ ตสฺส คญฺฉหํฯ

๑๑. ‘‘ตสฺส สีลํ สมาธิญฺจ, ปญฺญาคุณมนุตฺตมํ;
โถมยิตฺวา ยถาถามํ, อุตฺตรียมทาสหํฯ

๑๒. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, เรวโต โลกนายโก;
อปริเมยฺยิโต กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๓. ‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิม’’’นฺติฯ –
อฏฺฐ คาถา วิตฺถาเรตพฺพาฯ

๑๔. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยึ;
อุตฺตรึ วตมธิฏฺฐาสึ, ทสปารมิปูริยาฯ

๑๕. ‘‘ตทาปิ ตํ พุทฺธธมฺมํ, สริตฺวา อนุพฺรูหยึ;
อาหริสฺสามิ ตํ ธมฺมํ, ยํ มยฺหํ อภิปตฺถิต’’นฺติฯ

ตตฺถ **สรณํ ตสฺส คจฺฉห**นฺติ ตํ สรณํ อคจฺฉึ อหํ, อุปโยคตฺเถ สามิวจนํฯ **ปญฺญาคุณ**นฺติ ปญฺญาสมฺปตฺตึฯ **อนุตฺตม**นฺติ เสฏฺฐํฯ ‘‘ปญฺญาวิมุตฺติคุณมุตฺตม’’นฺติปิ ปาโฐ, โส อุตฺตาโนวฯ **โถมยิตฺวา**ติ โถเมตฺวา วณฺณยิตฺวาฯ ยถาถามนฺติ ยถาพลํฯ **อุตฺตรีย**นฺติ อุตฺตราสงฺคํฯ **อทาสห**นฺติ อทาสึ อหํฯ **พุทฺธธมฺม**นฺติ พุทฺธภาวกรํ ธมฺมํ, ปารมีธมฺมนฺติ อตฺโถฯ **สริตฺวา**ติ อนุสฺสริตฺวาฯ **อนุพฺรูหยิ**นฺติ อภิวฑฺฒยึฯ **อาหริสฺสามี**ติ อานยิสฺสามิฯ **ตํ ธมฺม**นฺติ ตํ พุทฺธตฺตํฯ **ยํ มยฺหํ อภิปตฺถิต**นฺติ ยํ มยา อภิปตฺถิตํ พุทฺธตฺตํ, ตํ อาหริสฺสามีติ อตฺโถฯ

ตสฺส ปน **เรวตสฺส** ภควโต นครํ สุธญฺญวตี นาม อโหสิ, ปิตา วิปุโล นาม ขตฺติโย, มาตา วิปุลา นาม, วรุโณ จ พฺรหฺมเทโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, สมฺภโว นาม อุปฏฺฐาโก, ภทฺทา จ สุภทฺทา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นาคฺรุกฺโข โพธิ, สรีรํ อสีติหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, อายุ สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ, สุทสฺสนา นาม อคฺคมเหสี, วรุโณ นาม ปุตฺโต, อาชญฺญรเถน นิกฺขมิฯ

‘‘ตสฺส เทหาภินิกฺขนฺตํ, ปภาชาลมนุตฺตรํ;
ทิวา เจว ตทา รตฺตึ, นิจฺจํ ผรติ โยชนํฯ

‘‘ธาตุโย มม สพฺพาปิ, วิกิรนฺตูติ โส ชิโน;
อธิฏฺฐาสิ มหาวีโร, สพฺพสตฺตานุกมฺปโกฯ

‘‘มหานาควนุยฺยาเน, มหโต นครสฺส โส;
ปูชิโต นรมรูหิ, ปรินิพฺพายิ เรวโต’’ติฯ

เตน วุตฺตํ –

๑๖. ‘‘นครํ สุธญฺญวตี นาม, วิปุโล นาม ขตฺติโย;
วิปุลา นาม ชนิกา, เรวตสฺส มเหสิโนฯ

๒๑. ‘‘วรุโณ พฺรหฺมเทโว จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
สมฺภโว นามุปฏฺฐาโก, เรวตสฺส มเหสิโนฯ

๒๒. ‘‘ภทฺทา เจว สุภทฺทา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โสปิ พุทฺโธ อสมสโม, นาคมูเล อพุชฺฌถฯ

๒๓. ‘‘ปทุโม กุญฺชโร เจว, อเหสุํ อคฺคุปฏฺฐกา;
สิริมา เจว ยสวตี, อเหสุํ อคฺคุปฏฺฐิกาฯ

๒๔. ‘‘อุจฺจตฺตเนน โส พุทฺโธ, อสีติหตฺถมุคฺคโต;
โอภาเสติ ทิสา สพฺพา, อินฺทเกตุว อุคฺคโตฯ

๒๕. ‘‘ตสฺส สรีเร นิพฺพตฺตา, ปภามาลา อนุตฺตรา;
ทิวา วา ยทิ วา รตฺตึ, สมนฺตา ผรติ โยชนํฯ

๒๖. ‘‘สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ , อายุ วิชฺชติ ตาวเท;

ตาวตา ทิฎฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๗. ‘‘ทสฺสยิตฺวา พุทฺธพลํ อมตํ โลเก ปกาสยํ;
นิพฺพายิ อนุปาทาโน, ยถคฺคุปาทานสงฺขยาฯ

๒๘. ‘‘โส จ กาโย รตนนิโภ, โส จ ธมฺโม อสาทิโส;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **โอภาเสตี**ติ ปกาสยติฯ **อุคฺคโต**ติ อุสฺสิโตฯ **ปภามาลา**ติ ปภาเวลาฯ **ยถคฺคี**ติ อคฺคิ วิยฯ **อุปาทานสงฺขยา**ติ อินฺธนกฺขยาฯ **โส จ กาโย รตนนิโภ**ติ โส จ ตสฺส ภควโต กาโย สุวณฺณวโณฺณฯ ‘‘ตญฺจ กายํ รตนนิภ’’นฺติปิ ปาโฐ, ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํฯ โสเยว ปนสฺสโตฺถฯ เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

เรวตพุทฺธวํสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิฎฺฐิโต ปญฺจโม พุทฺธวํโสฯ

๘. โสภิตพุทฺธวํสวณฺณนา

ตสฺส ปน อปรภาเค ตสฺส สาสเนปิ อนุตฺตรหิเต **โสภิโต** นาม โพธิสตฺโต กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺขฺยยฺยานิ ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา เทเวหิ อายาจิโต ตุสิตปุรโต จวิตฺวา สุธมฺมนคเร สุธมฺมราชสฺส กุเล สุธมฺมาย นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ โส ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน สุธมฺมุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต ปริสุทฺธวิราชิตฆนเมฆปฏลโต ปุณฺณจโนฺท วิย นิกฺขมิฯ ตสฺส ปฏิสนฺธิยํ ชาติยญฺจ ปาฏิหาริยานิ ปุพฺเพ วุตฺตปฺปการานิฯ

โส ทสวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิตฺวา สตฺตตฺตึสนาฏกิตฺถิสหสฺสานํ อคฺคาย อคฺคมเหสิยา มขิลเทวิยา กุจฺฉิสฺมึ สีหกุมาเร นาม ปุเตฺต อุปฺปเนฺน จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สญฺชาตสํเวโค ปาสาเทเยว ปพฺพชิตฺวา ตเตฺถว อานาปานสฺสติสมาธึ ภาเวตฺวา จตฺตาริ ฌานานิ ปฏิลภิตฺวา สตฺตาหํ ตเตฺถว ปธานจริยมจริฯ ตโต มขิลมหาเทวิยา ทินฺนํ ปรมมธุรํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา อภินิกฺขมนตฺถาย จิตฺตมุปฺปาเทสิ – ‘‘อยํ ปาสาโท อลงฺกตปฏิยโตฺต มหาชนสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว อากาเสน คนฺตฺวา โพธิรุกฺขํ มเชฺฌกตฺวา ปถวิยํ โอตรตุ, อิมา จ อิตฺถิโย มยิ โพธิมูเล นิสิเนฺน อวุตฺตา สยเมว ปาสาทโต นิกฺขมนฺตู’’ติฯ สหจิตฺตุปฺปาทา ปาสาโท จ สุธมฺมราชภวนโต อุปฺปติตฺวา อสิตญฺชนสงฺกาสมากาสมพฺภุคฺคญฺฉิฯ โส สโมสริตสุรภิกุสุมทามสมลงฺกตปาสาทตโล สกลมฺปิ คคนตลํ สมลงฺกุรุมาโน วิย กนกรสธาราสทิสรุจิรกรนิกโร ทิวสกโร วิย จ สรทสมยรชนิกโร วิย จ วิโรจมาโน วิลมฺพมานวิวิธวิจิตฺตกิงฺกิณิกชาโลยสฺส กิร วาเตริตสฺส สุกุสลชนวาทิตสฺส ปญฺจงฺคิกสฺส ตุริยสฺส วิย สโทฺท วคฺคุ จ รชนีโย จ กมนีโย จ อโหสิฯ

ทูรโต ปฏฺฐาย สุยฺยมาเนน มธุเรน สเรน สตฺตานํ โสตานิ โอทหมาโน ฆรจฺจจรจตุกฺกวีถิอาทีสุ ฐตฺวา ปวตฺติตกถาสลฺลาเปสุ มนุเสฺสสุ นาตินีเจน นาติอุเจฺจน ตรุวรวนมตฺถกาวิทูเรนากาเสน ปโลภยมาโน วิย ตรุวรสาขานานารตนชุติวิสรสมุชฺชเลน วเณฺณน ชนนยนานิ อากเฑฺฒโนฺต วิย จ ปุญฺญานุภาวํ สมุโคฺฆสยโนฺต วิย จ คคนตลํ ปฏิปชฺชิฯ ตตฺถ นาฏกิตฺถิโยปิ ปญฺจงฺคิกสฺส วรตุริยสฺส มธุเรน สเรน อุปคายึสุ เจว วิลปึสุ จฯ จตุรงฺคินี กิรสฺส เสนาปิ อลงฺการ-กายาภรณ-ชุติ-สมุทย-สมุโชฺชตนานาวิราค-สุรภิกุสุมวสนาภรณโสภิตา อมรวรเสนา วิย ปรมรุจิรทสฺสนา ธรณี วิย คคนตเลน ปาสาทํ ปริวาเรตฺวา อคมาสิฯ

ตโต ปาสาโท คนฺตฺวา อฏฺฐาสีติหตฺถุเพฺพธํ อุชุวิปุลวฏฺฏกฺขนฺธํ กุสุมปลฺลวมกุลสมลงฺกตํ นาครุกฺขํ มเชฺฌกตฺวา โอตริตฺวา ภูมิยํ ปติฏฺฐหิฯ นาฏกิตฺถิโย จ เกนจิ อวุตฺตาว ตโต ปาสาทโต โอตริตฺวา ปกฺกมึสุฯ อเนกคุณโสภิโต กิร โสภิโตปิ มหาปุริโส มหาชนกตปริวาโรเยว รตฺติยา ตีสุ ยาเมสุ ติโสฺส วิชฺชาโย อุปฺปาเทสิฯ มารพลํ ปนสฺส ธมฺมตาพเลเนว ยถาคตมคมาสิฯ ปาสาโท ปน ตเตฺถว อฏฺฐาสิฯ โสภิโต ปน ภควตา สโมฺพธึ ปตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา โพธิสมีเปเยว สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมุโน ธมฺมเชฺฌสนํ ปฏิชานิตฺวา – ‘‘กสฺส นุ โข ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ พุทฺธจกฺขุนา โอโลเกโนฺต อตฺตโน เวมาติเก กนิฏฺฐภาติเก อสมกุมารญฺจ สุเนตฺตกุมารญฺจ ทิสฺวา – ‘‘อิเม เทฺว กุมารา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา คมฺภีรํ นิปุณํ ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถา, หนฺทาหํ อิเมสํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ อากาเสนาคนฺตฺวา สุธมฺมุยฺยาเน โอตริตฺวา เทฺวปิ กุมาเร อุยฺยานปาเลน ปโกฺกสาเปตฺวา เตหิ สปริวาเรหิ ปริวุโต มหาชนมเชฺฌ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘เรวตสฺส อปเรน, โสภิโต นาม นายโก;
สมาหิโต สนฺตจิตฺโต, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโลฯ

๒. ‘‘โส ชิโน สกเคหมฺหิ, มานสํ วินิวตฺตยิ;
ปตฺวาน เกวลํ โพธึ, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิฯ

๓. ‘‘ยาว เหฏฺฐา อวีจิโต, ภวคฺคา จาปิ อุทฺธโต;
เอตฺถนฺตเร เอกปริสา, อโหสิ ธมฺมเทสเนฯ

๔. ‘‘ตาย ปริสาย สมฺพุทฺโธ, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิ;
คณนาย น วตฺตพฺโพ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **สกเคหมฺหี**ติ อตฺตโน ภวเนเยว, อโนฺตปาสาทตเลเยวาติ อโตฺถฯ **มานสํ วินิวตฺตยี**ติ จิตฺตํ ปริวเตฺตสิ, สกเคเห ฐตฺวา สตฺตทิวสพฺภนฺตเรเยว ปุถุชฺชนภาวโต จิตฺตํ วินิวเตฺตตฺวา พุทฺธตฺตํ ปาปุณีติ อโตฺถฯ **เหฏฺฐา**ติ เหฏฺฐโตฯ **ภวคฺคา**ติ อกนิฏฺฐภวนโตฯ **ตาย ปริสายา**ติ ตสฺสา ปริสาย มเชฺฌฯ **คณนาย น วตฺตโพฺพ**ติ คณนปถมตีตาติ อโตฺถฯ **ปฐมาภิสมโย**ติ ปฐโม ธมฺมาภิสมโยฯ **อหู**ติ คณนาย น วตฺตพฺพา ปริสา อโหสีติ อโตฺถฯ ‘‘ปฐเม อภิสมิํสุเยวา’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส ปฐมธมฺมเทสเน อภิสมิํสุ เย ชนา, เต คณนาย น วตฺตพฺพาติ อโตฺถฯ

อถาปเรน สมเยน สุทสฺสนนครทฺวาเร จิตฺตปาฏลิยา มูเล ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา นวกนกมณิมยภวเน ตาวติํสภวเน ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปณฺฑุกมฺพลสิลาตเล นิสีทิตฺวา อภิธมฺมํ เทเสสิฯ เทสนาปริโยสาเน นวุติโกฏิสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ อยํ ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ตโต ปรมฺปิ เทเสเนฺต, มรูนญฺจ สมาคเม;
นวุติโกฏิสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

อถาปเรน สมเยน สุทสฺสนนคเร ชยเสโน นาม ราชกุมาโร โยชนปฺปมาณํ วิหารํ กาเรตฺวา อโสกสฺสกณฺณจมฺปกนาคปุนฺนาควกุลสุรภิจูตปนสาสนสาลกุนฺท- สหการกรวีราทิตรุวรนิรนฺตรํ อารามํ โรเปตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิยฺยาเตสิฯ ทานานุโมทนํ กตฺวา ยาคํ วเณฺณตฺวา ภควา ธมฺมํ เทเสสิฯ ตทา โกฏิสตสหสฺสสตฺตนิกายสฺส ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ อยํ ตติยาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘ปุนาปรํ ราชปุโตฺต, ชยเสโน นาม ขตฺติโย;
อารามํ โรปยิตฺวาน, พุเทฺธ นิยฺยาตยี ตทาฯ

๗. ‘‘ตสฺส ยาคํ ปกิเตฺตโนฺต, ธมฺมํ เทเสสิ จกฺขุมา;
ตทา โกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ปุน อุคฺคโต นาม ราชา สุนนฺทนคเร สุนนฺทํ นาม วิหารํ กาเรตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส อทาสิฯ ตสฺมิํ ทาเน เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตานํ โกฏิสตํ อรหนฺตานํ สนฺนิปาโต , เตสํ มเชฺฌ โสภิโต ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ อยํ ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน เมขลานคเร ธมฺมคโณ ธมฺมคณารามํ นาม ปวรารามํ มหาวิหารํ กาเรตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทตฺวา สห สพฺพปริกฺขาเรหิ ทานํ อทาสิฯ ตสฺมิํ สมาคเม เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพชิตานํ นวุติยา อรหนฺตโกฏีนํ สนฺนิปาเต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ อยํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ

ยทา ปน ภควา ทสสตนยนปุเร วสฺสํ วสิตฺวา ปวารณาย สุรวรปริวุโต โอตริ, ตทา อสีติยา อรหนฺตโกฏีหิ สทฺธึ จตุรงฺคิเก สนฺนิปาเต ปวาเรสิฯ อยํ ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, โสภิตสฺส มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๙. ‘‘อุคฺคโต นาม โส ราชา, ทานํ เทติ นรุตฺตเม;
ตมฺหิ ทาเน สมาคญฺฉุํ, อรหนฺตา สตโกฏิโยฯ

๑๐. ‘‘ปุนาปรํ ปุรคโณ, เทติ ทานํ นรุตฺตเม;
ตทา นวุติโกฏีนํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๑๑. ‘‘เทวโลเก วสิตฺวาน, ยทา โอโรหตี ชิโน;
ตทา อสีติโกฏีนํ, ตติโย อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ตทา กิร อมฺหากํ โพธิสตฺโต รมฺมวตีนคเร อุภโต สุชาโต ‘สุชาโต’ นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา โสภิตสฺส ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐาย พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส เตมาสํ มหาทานมทาสิฯ โสปิ นํ ‘‘อนาคเต โคตโม นาม พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๒. ‘‘อหํ เตน สมเยน, สุชาโต นาม พฺราหฺมโณ;
ตทา สสาวกํ พุทฺธํ, อนฺนปาเนน ตปฺปยึฯ

๑๓. ‘‘โสปิ มํ พุทฺโธ พฺยากาสิ, โสภิโต โลกนายโก;
อปริเมยฺยิโต กปฺเป, อยํ พุทฺโธ ภวิสฺสติฯ

๑๔. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๕. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, หฏฺฐ สํวิคฺคมานโส;
ตเมวตฺถมนุปฺปตฺติยา, อุคฺคํ ธิติมกาสห’’นฺติฯ

ตตฺถ **ตเมวตฺถมนุปฺปตฺติยา**ติ ตสฺส พุทฺธตฺตสฺส อนุปฺปตฺติอตฺถํ, ตสฺส ปน โสภิตพุทฺธสฺส – ‘‘อนาคเต อยํ โคตโม นาม พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ วจนํ สุตฺวา ‘‘อวิตถวจนา หิ พุทฺธา’’ติ พุทฺธตฺตปฺปตฺติอตฺถนฺติ อโตฺถฯ **อุคฺคน**ฺติ ติพฺพํ โฆรํฯ **ธิติ**นฺติ วีริยํฯ **อกาสห**นฺติ อกาสึ อหํฯ

ตสฺส ปน **โสภิตสฺส** ภควโต สุธมฺมํ นาม นครํ อโหสิ, ปิตา สุธมฺโม นาม ราชา, มาตา สุธมฺมา นาม เทวี, อสโม จ สุเนตฺโต จ เทฺว อคฺคสาวกา, อโนโม นามุปฏฺฐาโก, นกุลา จ สุชาตา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นาครุกฺโข โพธิ, อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุพฺเพธํ สรีรํ อโหสิ, นวุติวสฺสสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ, มขิลา นามสฺส มหาเทวี, สีหกุมาโร นาม อตฺรโช, นาฏกิตฺถีนํ สตฺตตฺตึสสหสฺสานิ นววสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ ปาสาเทน อภินิกฺขมิฯ ชยเสโน นาม ราชา อุปฏฺฐาโกฯ เสตาราเม กิร วสีติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๖. ‘‘สุธมฺมํ นาม นครํ, สุธมฺโม นาม ขตฺติโย;
สุธมฺมา นาม ชนิกา, โสภิตสฺส มเหสิโนฯ

๒๑. ‘‘อสโม จ สุเนโตฺต จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
อโนโม นามุปฏฺฐาโก, โสภิตสฺส มเหสิโนฯ

๒๒. ‘‘นกุลา จ สุชาตา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
พุชฺฌมาโน จ โส พุโทฺธ, นาคมูเล อพุชฺฌถฯ

๒๔. ‘‘อฏฺฐปณฺณาสรตนํ , อจฺจุคฺคโต มหามุนิ;
โอภาเสติ ทิสา สพฺพา, สตรํสีว อุคฺคโตฯ

๒๕. ‘‘ตถา สุผุลฺลํ ปวนํ, นานาคเนฺธหิ ธูปิตํ;
ตเถว ตสฺส ปาวจนํ, สีลคเนฺธหิ ธูปิตํฯ

๒๖. ‘‘ยถาปิ สาคโร นาม, ทสฺสเนน อตปฺปิโย;
ตเถว ตสฺส ปาวจนํ, สวเนน อตปฺปิยํฯ

๒๗.‘‘นวุติวสฺสสหสฺสานิ , อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๘. ‘‘โอวาทํ อนุสิฏฺฐิญฺจ, ทตฺวาน เสสเก ชเน;
หุตาสโนว ตาเปตฺวา, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๒๙. ‘‘โส จ พุโทฺธ อสมสโม, เตปิ สาวกา พลปฺปตฺตา;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **สตรํสีวา**ติอาทิโจฺจ วิย, สพฺพา ทิสา โอภาเสตีติ อโตฺถฯ **ปวน**นฺติ มหาวนํฯ **ธูปิตน**ฺติ วาสิตํ คนฺธิตํฯ **อตปฺปิโย**ติ อติตฺติกโร, อติตฺติชนโน วาฯ **ตาวเท**ติ ตสฺมิํ กาเล, ตาวตกํ กาลนฺติ อโตฺถฯ **ตาเรสี**ติ ตารยีฯ **โอวาทน**ฺติ สกิํ วาโท โอวาโท นามฯ **อนุสิฏฺฐิน**ฺติ ปุนปฺปุนํ วจนํ อนุสิฏฺฐิ นามฯ **เสสเก ชเน**ติ สจฺจปฺปฏิเวธํ อปฺปตฺตสฺส เสสชนสฺส, สามิอเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ **หุตาสโนว ตาเปตฺวา**ติ อคฺคิ วิย ตเปฺปตฺวาฯ อยเมว วา ปาโฐ, อุปาทานกฺขยา ภควา ปรินิพฺพุโตติ อโตฺถฯ เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

โสภิตพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต ฉโฏฺฐ พุทฺธวํโสฯ

๙. อโนมทสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา

โสภิตพุเทฺธ ปน ปรินิพฺพุเต ตสฺส อปรภาเค เอกมสเงฺขยฺยํ พุทฺธุปฺปาทรหิตํ อโหสิฯ อ ตีเต ปน ตสฺมึ อสเงฺขฺยเยฺย เอกสฺมึ กเปฺป ตโย พุทฺธา นิพฺพตฺตึสุ **อโนมทสฺสี, ปทุโม, นารโท**ติฯ ตตฺถ **อโนมทสฺสี** ภควา โสฬส อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา เทเวหิ อภิยาจิโต ตโต จวิตฺวา จนฺทวติยํ นาม ราชธานิยํ ยสวา นามสฺส รโญฺญ กุเล สมฺุสฺสิตจารุปโยธราย ยโสธราย นาม อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ อโนมทสฺสิกุมาเร กิร ยโสธราย เทวิยา กุจฺฉิคเต ตสฺส ปุญฺญปฺปภาเวน ปภา อสีติหตฺถปฺปมาณํ ฐานํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิฯ จนฺทสูริยปฺปภาหิ อนภิภวนียาว อโหสิฯ สา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน โพธิสตฺตํ สุจนฺทนุยฺยาเน วิชายิฯ ปาฏิหาริยานิ เหฏฺฐา วุตฺตนยาเนวฯ

นามคฺคหณทิวเส ปนสฺส นามํ คณฺหนฺตา, ยสฺมา ชาติยํ อากาสโต สตฺต รตนานิ ปตึสุ, ตสฺมา อโนมานํ รตนานํ อุปฺปตฺติเหตุภูตตฺตา ''อโนมทสฺสี''ติ นามมกํสุฯ โส อนุกฺกเมน วุทฺธิปฺปโตฺต ทิเพฺพหิ กามคุเณหิ ปริจาริยมาโน ทสวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ ตสฺส กิร สิริ อุปสิริ สิริวโฑฺฒติ ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ สิริมาเทวิปฺปมุขานิ เตวีสติ อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ โส สิริมาย เทวิยา อุปวาเณ นาม ปุเตฺต ชาเต จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สิวิกายาเนน มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ ติโสฺส ชนโกฏิโย อนุปพฺพชึสุฯ

เตหิ ปริวุโต มหาปุริโส ทส มาเส ปธานจริยํ จริฯ ตโต วิสาขปุณฺณมาย อนุปมพฺราหฺมณคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา อนุปมเสฏฺฐิธีตาย ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา อโนมนามาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา อชฺชุนรุกฺขโพธึ ปทกฺขิณํ กตฺวา อฏฺฐตฺตึสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา สมารํ มารพลํ วิทฺธํเสตฺวา ตีสุ ยาเมสุ ติโสฺส วิชฺชา อุปฺปาเทตฺวา – ''อเนกชาติสํสารํ…เป…. ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา''ติ อุทานํ อุทาเนสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ''โสภิตสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
อโนมทสฺสี อมิตยโส, เตชสฺสี ทุรติกฺกโมฯ

๒. ''โส เฉตฺวา พนฺธนํ สพฺพํ, วิทฺธํเสตฺวา ตโย ภเว;
อนิวตฺติคมนํ มคฺคํ, เทเสสิ เทวมานุเสฯ

๓. ''สาคโรว อสโงฺขโภ, ปพฺพโตว ทุราสโท;
อากาโสว อนโนฺต โส, สาลราชาว ผุลฺลิโตฯ

๔. ''ทสฺสเนนปิ ตํ พุทฺธํ, โตสิตา โหนฺติ ปาณิโน;
พฺยาหรนฺตํ คิรํ สุตฺวา, อมตํ ปาปุณนฺติ เต''ติฯ

ตตฺถ **อโนมทสฺสี**ติ อนุปมทสฺสโน, อมิตทสฺสโน วาฯ **อมิตยโส**ติ อมิตปริวาโร, อมิตกิตฺติ วาฯ **เตชสฺสี**ติ สีลสมาธิปญฺญาเตเชน สมนฺนาคโตฯ **ทุรติกฺกโม**ติ ทุปฺปธํสิโย, อเญฺญน เทเวน วา มาเรน วา เกนจิ วา อติกฺกมิตุํ อสกฺกุเณยฺยติ อโตฺถฯ **โส เฉตฺวา พนฺธนํ สพฺพ**นฺติ สพฺพํ ทสวิธํ สํโยชนํ ฉินฺทิตฺวาฯ **วิทฺธํเสตฺวา ตโย ภเว**ติ ติภวูปคํ กมฺมํ กมฺมกฺขยกรญาเณน วิทฺธํเสตฺวา, อภาวํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อนิวตฺติคมนํ มคฺค**นฺติ นิวตฺติยา ปวตฺติยา ปฏิปกฺขภูตํ นิพฺพานํ อนิวตฺตีติ วุจฺจติ, ตํ อนิวตฺตึ คจฺฉติ อเนนาติ อนิวตฺติคมโนฯ ตํ อนิ

วตฺติคมนํ อฎฺฐงฺคิกํ มคฺคํ เทเสสีติ อโตฺถฯ ‘‘ทเสฺสตี’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **เทวมานุเส**ติ เทวมนุสฺสานํ, สามิอเตฺถ อุปโยควจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ

อสโงฺขโภติ โขเภตุํ จาเลตุํ อสกฺกุเณโยฺยติ อโกฺขภิโยฯ ยถา หิ สมุโทฺท จตุราสีติโย ชนสหสฺสคมฺภีโร อเนกโยชนสหสฺสภูตาวาโส อโกฺขภิโย, เอวํ อโกฺขภิโยติ อโตฺถฯ **อากาโสว อนโนฺต**ติ ยถา ปน อากาสสฺส อโนฺต นตฺถิ, อถ โข อนโนฺต อปฺปเมโยฺย อปาโร, เอวํ ภควาปิ พุทฺธคุเณหิ อนโนฺต อปฺปเมโยฺย อปาโรฯ **โส**ติ โส ภควาฯ **สาลราชาว ผุลฺลิโต**ติ สพฺพลกฺขณานุพฺยญฺชนสมลงฺกตสรีรตฺตา สุผุลฺลิตสาลราชา วิย โสภตีติ อโตฺถฯ **ทสฺสเนนปิ ตํ พุทฺธ**นฺติ ตสฺส พุทฺธสฺส ทสฺสเนนาปีติ อโตฺถฯ อีทิเสสุปิ สามิวจนํ ปยุชฺชนฺติ สทฺทสตฺถวิทูฯ **โตสิตา**ติ ปริโตสิตา ปีณิตาฯ **พฺยาหรนฺต**นฺติ พฺยาหรนฺตสฺส, สามิอเตฺถ อุปโยควจนํฯ **อมต**นฺติ นิพฺพานํฯ **ปาปุณนฺตี**ติ อธิคจฺฉนฺติฯ **เต**ติ เย ตสฺส คิรํ ธมฺมเทสนํ สุณนฺติ, เต อมตํ ปาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ

ภควา ปน โพธิมูเล สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมุนา อายาจิโต ธมฺมเทสนาย พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โอโลเกโนฺต อตฺตนา สห ปพฺพชิเต ติโกฎิสเงฺข ชเน อุปนิสฺสยสมฺปเนฺน ทิสฺวา – ‘‘กตฺถ นุ โข เต เอตรหิ วิหรนฺตี’’ติ อุปธาเรโนฺต สุภวตีนคเร สุทสฺสนุยฺยาเน วิหรเนฺต ทิสฺวา อากาเสน คนฺตฺวา สุทสฺสนุยฺยาเน โอตริฯ โส เตหิ ปริวุโต สเทวมนุสฺสาย ปริสาย มเชฺฌ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตตฺถ โกฎิสตานํ ปฐมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ธมฺมาภิสมโย ตสฺส, อิโทฺธ ผีโต ตทา อหุ;
โกฎิสตานิ อภิสมิํสุ, ปฐเม ธมฺมเทสเน’’ติฯ

ตตฺถ **ผีโต**ติ ผาติปฺปโตฺต พาหุชญฺญวเสนฯ **โกฎิสตานี**ติ โกฎีนํ สตานิ โกฎิสตานิฯ ‘‘โกฎิสตโย’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส สตโกฎิโยติ อโตฺถฯ

อถาปเรน สมเยน โอสธีนครทฺวาเร อสนรุกฺขมูเล ยมกปาฎิหาริยํ กตฺวา อสุเรหิ ทุรภิภวเน ตาวติํสภวเน ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ นิสิโนฺน เตมาสํ อภิธมฺมวสฺสํ วสฺสาปยิฯ ตทา อสีติเทวตาโกฎิโย อภิสมิํสุฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘ตโต ปรํ อภิสมเย, วสฺสเนฺต ธมฺมวุฎฺฐิโย;
อสีติโกฎิโยภิสมิํสุ, ทุติเย ธมฺมเทสเน’’ติฯ

ตตฺถ **วสฺสเนฺต**ติ พุทฺธมหาเมเฆ วสฺสเนฺตฯ **ธมฺมวุฎฺฐิโย**ติ ธมฺมกถาวสฺสวุฎฺฐิโยฯ

ตโต อปเรน สมเยน มงฺคลปญฺหานิเทฺทเส อฎฺฐสตฺตติ โกฎิโย อภิสมิํสุฯ โส ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘ตโต ปรมฺปิ วสฺสเนฺต, ตปฺปยเนฺต จ ปาณินํ;
อฎฺฐสตฺตติโกฎีนํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **วสฺสเนฺต**ติ ธมฺมกถาสลิลธารํ วสฺสเนฺตฯ **ตปฺปยเนฺต**ติ ธมฺมามตวเสฺสน ตปฺปยเนฺต, ตปฺปนํ กโรเนฺต ภควตีติ อโตฺถฯ

อโนมทสฺสิสฺสปิ ภควโต ตโย สาวกสนฺนิปาตา อเหสุํฯ ตตฺถ โสเรยฺยนคเร อิสิทตฺตสฺส รโญฺญ ธเมฺม เทสิยมาเน ปสีทิตฺวา เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตานํ อฎฺฐนฺนํ อรหนฺตสตสหสฺสานํ มเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ อยํ ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ ราธวตีนคเร สุนฺทรินฺธรสฺส นาม รโญฺญ ธเมฺม เทสิยมาเน เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตานํ สตฺตนฺนํ อรหนฺตสตสหสฺสานํ มเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ อยํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน โสเรยฺยนคเรเยว โสเรยฺยรญฺญา สห เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตานํ ฉนฺนํ อรหนฺตสตสหสฺสานํ มเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ อยํ ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ตสฺสาปิ จ มเหสิโน;
อภิญฺญาพลปฺปตฺตานํ, ปุปฺผิตานํ วิมุตฺติยาฯ

๙. ‘‘อฎฺฐสตสหสฺสานํ, สนฺนิปาโต ตทา อหุ;
ปหีนมทโมหานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๑๐. ‘‘สตฺตสตสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโม;
อนงฺคณานํ วิรชานํ, อุปสนฺตาน ตาทินํฯ

๑๑. ‘‘ฉนฺนํ สตสหสฺสานํ, ตติโย อาสิ สมาคโม;
อภิญฺญาพลปฺปตฺตานํ, นิพฺพุตานํ ตปสฺสิน’’นฺติฯ

ตตฺถ **ตสฺสาปิ จ มเหสิโน**ติ ตสฺส มเหสิโน อโนมทสฺสิสฺสาปิฯ ‘‘ตสฺสาปิ ทฺวิปทุตฺตโม’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺสปิ ทฺวิปทุตฺตมสฺสาติ อตฺโถฯ ลกฺขณํ สทฺทสตฺถโต คเหตพฺพํฯ **อภิญฺญาพลปฺปตฺตาน**นฺติ อภิญฺญานํ พลปฺปตฺตานํ, จิณฺณวสิตาย ขิปฺปนิสนฺติภาเวน อภิญฺญาสุ ถิรภาวปฺปตฺตานนฺติ อตฺโถฯ **ปุปฺผิตาน**นฺติ สพฺพผาลิผุลฺลภาเวน อติวิย โสภคฺคปฺปตฺตานํฯ **วิมุตฺติยา**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติยาฯ

อนงฺคณานนฺติ เอตฺถ อยํ **องฺคณ**-สโทฺท กตฺถจิ กิเลเสสุ ทิสฺสติฯ ยถาห – ‘‘ตตฺถ กตมานิ ตีณิ องฺคณานิ? ราโค องฺคณํ โทโส องฺคณํ โมโห องฺคณ’’นฺติ (วิภ. ๙๒๔)ฯ ‘‘ปาปกานํ โข เอตํ, อาวุโส, อกุสลานํ อิจฺฉาวจรานํ อธิวจนํ ยทิทํ องฺคณ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๖๐)ฯ กตฺถจิ กิสฺมิญฺจิ มเล? ยถาห – ‘‘ตเสฺสว รชสฺส วา องฺคณสฺส วา ปหานาย วายมตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๘๔)ฯ กตฺถจิ ตถารูเป ภูมิภาเค ‘‘เจติยงฺคณํ โพธิยงฺคณํ ราชงฺคณ’’นฺติฯ อิธ ปน กิเลเสสุ ทฎฺฐโพฺพฯ ตสฺมา นิกฺกิเลสานนฺติ อตฺโถ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๕๗)ฯ **วิรชาน**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ตปสฺสิน**นฺติ กิเลสกฺขยกโร อริยมคฺคสงฺขาโต ตโป เยสํ อตฺถิ เต ตปสฺสิโน, เตสํ ตปสฺสีนํ, ขีณาสวานนฺติ อตฺโถฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต เอโก มเหสโกฺข ยกฺขเสนาปติ อโหสิ มหิทฺธิโก มหานุภาโว อเนกโกฎิสตสหสฺสานํ ยกฺขานํ อธิปติฯ โส ‘‘พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน’’ติ สุตฺวา อาคนฺตฺวา ปรมรุจิรทสฺสนํ สตฺตรตนมยํ อภิรุจิรรชนิกรมณฺฑลสทิสํ มณฺฑปํ นิมฺมินิตฺวา ตตฺถ สตฺตาหํ มหาทานํ พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส อทาสิฯ อถ นํ ภควา ภตฺตานุโมทนสมเย ‘‘อนาคเต กปฺปสตสหสฺสาธิเก เอกสฺมิํ อสเงฺขฺยเยฺย อติกฺกเนฺต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๒. ‘‘อหํ เตน สมเยน, ยโกฺข อาสิํ มหิทฺธิโก;
เนกานํ ยกฺขโกฎีนํ, วสวตฺติมฺหิ อิสฺสโรฯ

๑๓. ‘‘ตทาปิ ตํ พุทฺธวรํ, อุปคนฺตฺวา มเหสินํ;
อนฺนปาเนน ตเปฺปสิํ, สสงฺฆํ โลกนายกํฯ

๑๔. ‘‘โสปิ มํ ตทา พฺยากาสิ, วิสุทฺธนยโน มุนิ;
อปริเมยฺยิโต กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๕. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๖. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, หฏฺฐ สํวิคฺคมานโส;
อุตฺตริํ วตมธิฏฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **อุตฺตริํ วตมธิฏฺฐาสิ**นฺติ ปารมิปูรณตฺถาย ภิโยฺยปิ ทฬฺหตรํ ปรกฺกมมกาสีติ อโตฺถฯ

ตสฺส ปน **อโนมทสฺสิสฺส** ภควโต จนฺทวตี นาม นครํ อโหสิ, ยสวา นาม ราชา ปิตา, ยโสธรา นาม มาตา, นิสโภ จ อโนโม จ เทฺว อคฺคสาวกา, วรุโณ นามุปฏฺฐาโก, สุนฺทรี จ สุมนา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, อชฺชุนรุโกฺข โพธิ, สรีรํ อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, วสฺสสตสหสฺสํ อายุ, สิริมา นาม อคฺคมเหสี, อุปวาโณ นามสฺส ปุโตฺต, ทสวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ โส สิวิกายาเนน นิกฺขมิฯ สิวิกายาเนน คมนํ ปน โสภิตพุทฺธวํสวณฺณนาย ปาสาทคมเน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ธมฺมโก นาม ราชา อุปฏฺฐาโกฯ ธมฺมาราเม กิร ภควา วิหาสีติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๗.‘‘นครํ จนฺทวตี นาม, ยสวา นาม ขตฺติโย;
มาตา ยโสธรา นาม, อโนมทสฺสิสฺส สตฺถุโนฯ

๒๒. ‘‘นิสโภ จ อโนโม จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
วรุโณ นามุปฏฺฐาโก, อโนมทสฺสิสฺส สตฺถุโนฯ

๒๓. ‘‘สุนฺทรี จ สุมนา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, อชฺชุโนติ ปวุจฺจติฯ

๒๕. ‘‘อฏฺฐปณฺณาสรตนํ, อจฺจุคฺคโต มหามุนิ;
ปภา นิทฺธาวตี ตสฺส, สตรํสีว อุคฺคโตฯ

๒๖. ‘‘วสฺสสตสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๗.‘‘สุปุปฺผิตํ ปาวจนํ, อรหเนฺตหิ ตาทิหิ;
วีตราเคหิ วิมเลหิ, โสภิตฺถ ชินสาสนํฯ

๒๘. ‘‘โส จ สตฺถา อมิตยโส, ยุคานิ ตานิ อตุลิยานิ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **ปภา นิทฺธาวตี**ติ ตสฺส สรีรโต ปภา นิกฺขมติฯ สรีรปฺปภา ปนสฺส นิจฺจกาลํ ทฺวาทสโยชนปฺปมาณํ ปเทสํ ผริตฺวา ติฏฺฐติฯ **ยุคานิ ตานี**ติ อคฺคสาวกยุคาทีนิ ยุคฬานิฯ **สพฺพํ ตมนฺตรหิต**นฺติ วุตฺตปฺปการํ สพฺพมฺปิ อนิจฺจมุขํ ปวิฏฺฐํ วินฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ ‘‘นนุ ริตฺตกเมว สงฺ

ขารา’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส นนุ ริตฺตกา ตุจฺฉกาเยว สเพฺพ สงฺขาราติ อโตฺถฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อิมสฺส ปน อโนมทสฺสิสฺส ภควโต สนฺติเก สาริปุโตฺต จ มหาโมคฺคลฺลาโน จาติ อิเมเทฺว อคฺคสาวกา อคฺคสาวกภาวตฺถาย ปณิธานมกํสุฯ อิเมสํ ปน เถรานํ วตฺถุ เจตฺถ กเถตพฺพํฯ มยา คนฺถวิตฺถารภเยน น อุทฺธฎนฺติฯ

อโนมทสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิฎฺฐิโต สตฺตโม พุทฺธวํโสฯ

๑๐. ปทุมพุทฺธวํสวณฺณนา

อโนมทสฺสิสฺส ปน ภควโต อปรภาเค วสฺสสตสหสฺสายุกา มนุสฺสา อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา ทสวสฺสายุกา หุตฺวา ปุน อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา อสงฺขฺยยฺยายุกา หุตฺวา ปุน ปริหายมานา วสฺสสตสหสฺสายุกา อเหสุํฯ ตถา **ปทุโม** นาม สตฺถา โลเก อุปฺปชฺชิฯ โสปิ ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา จมฺปกนคเร อสมสฺส นาม รโญฺญ กุเล รูปาทีหิ อสมาย อสมาย นาม อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ โส ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน จมฺปกุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ ชาเต ปน กุมาเร อากาสโต สกลชมฺพุทีเป สมุทฺทปริยนฺเต ปทุมวสฺสํ นิปติฯ เตนสฺส นามคฺคหณทิวเส นามํ คณฺหนฺตา เนมิตฺตกา จ ญาตกา จ ‘‘มหาปทุมกุมาโร’’เตฺวว นามมกํสุฯ โส ทสวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ นนฺทุตฺตร-วสุตฺตร-ยสุตฺตรานามกา ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ อุตฺตราเทวิปฺปมุขานิ เตตฺตึส อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ

อถ มหาสโตฺต อุตฺตราย นาม มหาเทวิยา รมฺมกุมาเร นาม อุปฺปเนฺน จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา อาชญฺญรเถน มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิฯ ตํ ปพฺพชนฺตํ เอกา ปุริสโกฏิ อนุปพฺพชิฯ โส เตหิ ปริวุโต อฑฺฒ มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย ธญฺญวตีนคเร สุธญฺญเสฏฺฐิสฺส ธีตาย ธญฺญวติยา นาม ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา มหาสาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย ติตฺถกาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา มหาโสณโพธึ อุปสงฺกมิตฺวา อฏฺฐตฺตึสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรกํ ปญฺญเปตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย มารพลํ วิธมิตฺวา ตีสุ ยาเมสุ ติโสฺส วิชฺชา สจฺฉิกตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔) อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิสมีเปเยว วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมุโน อายาจนํ อธิวาเสตฺวา ธมฺมเทสนาย ภาชนภูเต ปุคฺคเล อุปปริกฺขโนฺต อตฺตนา สห ปพฺพชิเต โกฏิสงฺข ภิกฺขู ทิสฺวา ตงฺขเณเยว อนิลปเถน คนฺตฺวา ธญฺญวตีนครสมีเป ธนญฺชยุยฺยาเน โอตริตฺวา เตหิ ปริวุโต เตสํ มเชฺฌ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตทา โกฏิสตานํ อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘อโนมทสฺสิสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
ปทุโม นาม นาเมน, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโลฯ

๒. ‘‘ตสฺสาปิ อสมํ สีลํ, สมาธิปิ อนนฺตโก;
อสงฺขฺเยยฺยํ ญาณวรํ, วิมุตฺติปิ อนูปมาฯ

๓. ‘‘ตสฺสาปิ อตุลเตชสฺส, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน;
อภิสมยา ตโย อาสุํ, มหาตมปวาหนา’’ติฯ

ตตฺถ **อสมํ สีล**นฺติ อเญฺญสํ สีเลน อสทิสํ, อุตฺตมํ เสฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ **สมาธิปิ อนนฺตโก**ติ สมาธิปิ อปฺปเมโยฺย, ตสฺส อนนฺตภาโว โลกวิวรณยมกปาฏิหาริยาทีสุ ทฏฺฐโพฺพฯ **ญาณวร**นฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, อสาธารณญาณานิ วาฯ **วิมุตฺติปี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติปิ ภควโตฯ **อนูปมา**ติ อุปมาวิรหิตาฯ **อตุลเตชสฺสา**ติ อตุลญาณเตชสฺสฯ ‘‘อตุลญาณเตชา’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺส ‘‘ตโย อภิสมยา’’ติ อิมินา อุตฺตรปเทน สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ **มหาตมปวาหนา**ติ มหาโมหวินาสกา, โมหนฺธการวิทฺธํสกาติ อโตฺถฯ

อถาปเรน สมเยน ปทุโม ภควา อตฺตโน กนิฏฺฐภาตรํ สาลกุมารญฺจ อุปสาลกุมารญฺจ ญาติสมาคเม สปริวาเร ปพฺพาเชตฺวา เตสํ ธมฺมํ เทเสนฺโต นวุติ โกฏิโย ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ ยทา ปน รมฺมเตฺถรสฺส ธมฺมํ เทเสสิ, ตทา อสีติโกฏีนํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘ปฐมาภิสมเย พุโทฺธ, โกฏิสตมโพธยิ;
ทุติยาภิสมเย ธีโร, นวุติโกฏิมโพธยิฯ

๕. ‘‘ยทา จ ปทุโม พุโทฺธ, โอวที สกมตฺรชํ;
ตทา อสีติโกฏีนํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ยทา ปน สุภาวิตโตฺต นาม ราชา ปทุมสฺส พุทฺธสฺส พุทฺธปทุมวทนสฺส สนฺติเก โกฏิสตสหสฺสปริวาโร เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิโต, ตสฺมิํ สนฺนิปาเต ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปน ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ

อถาปเรน สมเยน มหาปทุโม มุนิวสโภ อุสภสมคตี อุสภวตีนครํ อุปนิสฺสาย วสฺสํ อุปคญฺฉิฯ นครวาสิโน มนุสฺสา ภควนฺตํ ทสฺสนกามา อุปสงฺกมิํสุฯ เตสํ ภควา ธมฺมํ เทเสสิฯ ตตฺถ จ พหโว มนุสฺสา ปสนฺนจิตฺตา ปพฺพชิํสุฯ ตโต ทสพโล เตหิ จ อเญฺญหิ จ ตีหิ ภิกฺขุสตสหเสฺสหิ สทฺธิํ วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสิฯ โส ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เย ปน ตตฺถ น ปพฺพชิํสุ, เต กถินานิสํสํ สุตฺวา ปาฏิปเท ปญฺจสุ มาเสสุ ปญฺจานิสํสทายกํ กถินจีวรมทํสุฯ ตโต ตํ ภิกฺขู ธมฺมเสนาปติํ อคฺคสาวกํ วิสาลมติํ สาลเตฺถรํ กถินตฺถารตฺถํ ยาจิตฺวา กถินจีวรํ ตสฺสาทํสุฯ เถรสฺส กถินจีวเร กยิรมาเน ภิกฺขู สิพฺพเน สหายกา อเหสุํฯ ปทุโม ปน สมฺมาสมฺพุโทฺธ สูจิจฺฉิเทฺท สุตฺตานิ อาวุนิตฺวา อทาสิฯ นิฏฺฐิเต ปน จีวเร ภควา ตีหิ ภิกฺขุสตสหเสฺสหิ จาริกํ ปกฺกามิฯ

อถาปเรน สมเยน สีหวิกฺกนฺตคามี ปุริสสีโห วิย พุทฺธสีโห โคสิงฺคสาลวนสทิเส ปรมสุรภิกุสุมผลภารวินมิตสาขาวิฏเป วิมลกมลกุวลยสมลงฺกเต สิสิรมธุรวาริวาเหน ปริปูริเต รุรุ-จมร-สีห-พฺยคฺฆ-อจ-หย-ควย-มหิํสาทิ วิวิธมิคคณวิจริเต สุรภิกุสุมคนฺธาวพทฺธหทยาหิ ภมรมธุกรยุวตีหิ อนุภูตปฺปจาราหิ สมนฺตโต คุมฺพคุมฺพายมาเน ผลรสปมุทิตหทยาหิ กากลิสทิสมธุรวิรุตาหิ โกกิลวธูหิ อุปคียมาเน ปรมรมณีเย วิวิเตฺต วิชเน โยคานุกูเล ปวเน วสฺสาวาสมุปคญฺฉิฯ ตสฺมิํ วิหรนฺตํ สปริวารกํ ทสพลํ ตถาคตํ ธมฺมราชํ พุทฺธสิริยา วิโรจมานํ ทิสฺวา มนุสฺสา ตสฺส ธมฺมํ สุตฺวา ปสีทิตฺวา เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิํสุฯ ตทา ทฺวีหิ ภิกฺขุสตสหเสฺสหิ ปริวุโต ปวาเรสิฯ โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ปทุมสฺส มเหสิโน;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโมฯ

๗. ‘‘กถินตฺถารสมเย, อุปฺปเนฺน กถินจีวเร;
ธมฺมเสนาปติตฺถาย, ภิกฺขู สิพฺพิํสุ จีวรํฯ

๘. ‘‘ตทา เต วิมลา ภิกฺขู, ฉฬภิญฺญา มหิทฺธิกา;
ตีณิ สตสหสฺสานิ, สมิํสุ อปราชิตาฯ

๙. ‘‘ปุนาปรํ โส นราสโภ, ปวเน วาสํ อุปาคมิ;
ตทา สมาคโม อาสิ, ทฺวินฺนํ สตสหสฺสิน’’นฺติฯ

ตตฺถ **กถินตฺถารสมเย**ติ กถินจีวรตฺถรณสมเยฯ **ธมฺมเสนาปติตฺถายา**ติ ธมฺมเสนาปติสาลเตฺถรตฺถํฯ **อปราชิตา**ติ น ปราชิตา, วิภตฺติโลโป ทฎฺฐโพฺพฯ **โส**ติ โส มหาปทุโมฯ **ปวเน**ติ มหาวเนฯ **วาส**นฺติ วสฺสาวาสํฯ **อุปาคมี**ติ อุปาคโตฯ **ทุวินฺนํ สตสหสฺสิน**นฺติ ทุวินฺนํ สตสหสฺสานํฯ ‘‘ตทา อาสิ สมาคโม’’ติปิ ปาโฐ ยทิ อตฺถิ สุนฺทโร ภเวยฺยฯ

ตทา ตถาคเต ตสฺมิํ วนสเณฺฑ วสเนฺต อมฺหากํ โพธิสโตฺต สีโห หุตฺวา สตฺตาหํ นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺนํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต หุตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา สญฺชาตปีติโสมนโสฺส ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวา สตฺตาหํ พุทฺธารมฺมณํ ปีติํ อวิชหิตฺวา ปีติสุเขเนว โคจราย อปกฺกมิตฺวา ชีวิตปริจฺจาคํ กตฺวา ปยิรุปาสมาโน อฎฺฐาสิฯ อถ สตฺถา ตสฺส สตฺตาหสฺส อจฺจเยน นิโรธสมาปตฺติโต วุฎฺฐาย นรสีโห สีหํ โอโลเกตฺวา – ‘‘ภิกฺขุสเงฺฆปิสฺส จิตฺตปฺปสาโท โหตูติ สโงฺฆ อาคจฺฉตู’’ติ จิเนฺตสิฯ อเนกโกฎิภิกฺขู ตาวเทว อาคญฺฉิํสุฯ สีโห สเงฺฆปิ จิตฺตํ ปสาเทสิฯ อถ สตฺถา ตสฺส จิตฺตํ โอโลเกตฺวา – ‘‘อนาคเต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘อหํ เตน สมเยน, สีโห อาสิํ มิคาธิภู;
ปวิเวกมนุพฺรูหนฺตํ, ปวเน อทฺทสํ ชินํฯ

๑๑. ‘‘วนฺทิตฺวา สิรสา ปาเท, กตฺวาน ตํ ปทกฺขิณํ;
ติกฺขตฺตุํ อภินาทิตฺวา, สตฺตาหํ ชินมุปฎฺฐหํฯ

๑๒. ‘‘สตฺตาหํ วรสมาปตฺติยา, วุฎฺฐหิตฺวา ตถาคโต;
มนสา จินฺตยิตฺวาน, โกฎิภิกฺขู สมานยิฯ

๑๓. ‘‘ตทาปิ โส มหาวีโร, เตสํ มเชฺฌ วิยากริ;
อปริเมยฺยิโต กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๔. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๕. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยิํ;
อุตฺตริํ วตมธิฎฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **ปวิเวกมนุพฺรูหนฺต**นฺติ นิโรธสมาปตฺติํ สมาปนฺนนฺติ อโตฺถฯ **ปทกฺขิณ**นฺติ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวาฯ **อภินาทิตฺวา**ติ ติกฺขตฺตุํ สีหนาทํ นทิตฺวาฯ **อุปฎฺฐห**นฺติ อุปฎฺฐหิํฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **วรสมาปตฺติยา**ติ นิโรธสมาปตฺติโต วุฎฺฐหิตฺวาฯ **มนสา จินฺตยิตฺวานา**ติ ‘‘สเพฺพปิ ภิกฺขู อิธ อาคจฺฉนฺตู’’ติ มนสาว จิเนฺตตฺวาฯ **สมานยี**ติ สมาหริฯ

ตสฺส ปน **ปทุมสฺส ภควโต** จมฺปกํ นาม นครํ อโหสิฯ อสโม นาม ราชา ปิตา อโหสิ, มาตาปิ ตสฺส อสมา นาม, สาโล จ อุปสาโล จ เทฺว อคฺคสาวกา, วรุโณ นามุปฎฺฐาโก, ราธา จ สุราธา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, มหาโสณรุโกฺข โพธิ, อฎฺฐปณฺณาสหตฺถุเพฺพธํ สรีรํ, อายุ วสฺสสตสหสฺสํ อโหสิ, รูปาทีหิ คุเณหิ อนุตฺตรา อุตฺตรา นามสฺส อคฺคมเหสี, รมฺมกุมาโร นามสฺส อติรโมฺม ตนโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๖. ‘‘จมฺปกํ นาม นครํ, อสโม นาม ขตฺติโย;
อสมา นาม ชนิกา, ปทุมสฺส มเหสิโนฯ

๒๑. ‘‘สาโล จ อุปสาโล จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;

วรุโณ นามุปฏฺฐาโก, ปทุมสฺส มเหสิโนฯ

๒๒. ‘‘ราธา เจว สุราธา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, มหาโสโณติ วุจฺจติฯ

๒๔. ‘‘อฏฺฐปณฺณาสรตนํ, อจฺจุคฺคโต มหามุนิ;
ปภา นิทฺธาวตี ตสฺส, อสมา สพฺพโต ทิสาฯ

๒๕. ‘‘จนฺทปฺปภา สูริยปฺปภา, รตนคฺคิมณิปฺปภา;
สพฺพาปิ ตา หตา โหนฺติ, ปตฺวา ชินปภุตฺตมํฯ

๒๖. ‘‘วสฺสสตสหสฺสานิ , อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๗. ‘‘ปริปกฺกมานเส สเตฺต, โพธยิตฺวา อเสสโต;
เสสเก อนุสาสิตฺวา, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๒๘. ‘‘อุรโคว ตจํ ชิณฺณํ, วทฺธปตฺตํว ปาทโป;
ชหิตฺวา สพฺพสงฺขาเร, นิพฺพุโต โส ยถา สิขี’’ติฯ

ตตฺถ **รตนคฺคิมณิปฺปภา**ติ รตนปฺปภา จ อคฺคิปฺปภา จ มณิปฺปภา จฯ **หตา**ติ อภิภูตาฯ **ชินปภุตฺตม**นฺติ ชินสฺส สรีรปฺปภํ อุตฺตมํ ปตฺวา หตาติ อโตฺถฯ **ปริปกฺกมานเส**ติ ปริปกฺกินฺทฺริเย เวเนยฺยสเตฺตฯ **วทฺธปตฺต**นฺติ ปุราณปตฺตํฯ **ปาทโป วา**ติ ปาทโป วิยฯ **สพฺพสงฺขาเร**ติ สเพฺพปิ อชฺฌตฺติกพาหิเร สงฺขาเรฯ ‘‘หิตฺวา สพฺพสงฺขาร’’นฺติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **ยถา สิขี**ติ อคฺคิ วิย นิรุปาทาโน นิพฺพุตึ สุคโต คโตติฯ เสสเมตฺถ คาถาสุ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานเมวาติฯ

ปทุมพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต อฏฺฐโม พุทฺธวํโสฯ

๑๑. นารทพุทฺธวํสวณฺณนา

ปทุมพุเทฺธ ปน ปรินิพฺพุเต ตสฺส สาสเน จ อนฺตรหิเต วสฺสสตสหสฺสายุกา มนุสฺสา อนุกฺกเมน ปริหายมานา ทสวสฺสายุกา อเหสุํฯ ปุน วฑฺฒิตฺวา อสงฺเขฺยยฺยายุกา หุตฺวา ปริหายมานา นวุติวสฺสสหสฺสายุกา อเหสุํฯ ตทา ทสพลธโร เตวิโชฺช จตุเวสารชฺชวิสารโท วิมุตฺติสารโท **นารโท** นาม นรสตฺตุตฺตโม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ โส จตฺตาริ อสงฺเขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตภวเน นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา ธญฺญวตี นาม นคเร สกวีริยวิชิตวาสุเทวสฺส สุเทวสฺส นาม รโญฺญ กุเล อคฺคมเหสิยา นิรูปมาย อโนมาย นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ โส ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน ธนญฺชยุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ นามคฺคหณทิวเส ปน นามกรเณ กยิรมาเน สกลชมฺพุทีเป มนุสฺสานํ อุปโภคกฺขมานิ อนุรูปานิ อาภรณานิ อากาสโต กปฺปรุกฺขาทีหิ ปติํสุฯ เตนสฺส นรานํ อรหานิ อาภรณานิ อทาสีติ ‘‘นารโท’’ติ นามํ อกํสุฯ

โส นววสฺสสหสฺสานิ อคารมเชฺฌ วสิฯ วิชิโต วิชิตาวี วิชิตาภิราโมติ ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิกา ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ ตสฺส นารทกุมารสฺส กุลสีลาจารรูปสมฺปนฺนํ มโนนุกูลํ วิชิตเสนํ นาม อติวิย ธญฺญํ ขตฺติยกญฺญํ อคฺคมเหสึ อกํสุฯ ตํ อาทึ กตฺวา วีสติสหสฺสาธิกํ อิตฺถีนํ สตสหสฺสํ อโหสิฯ ตสฺสา วิชิตเสนาย เทวิยา สพฺพโลกานนฺทกเร นนฺทุตฺตรกุมาเร นาม ชาเต โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา จตุรงฺคินิยา มหติยา เสนาย ปริวุโต นานาวิราคตนุวรวสนนิวสโน อามุกฺกมุตฺตาหารมณิกุณฺฑโล วรเกยูรมกุฏกฏกธโร ปรมสุรภิคนฺธกุสุมสมลงฺกโต ปทสาว อุยฺยานํ คนฺตฺวา สพฺพาภรณานิ โอมุญฺจิตฺวา ภณฺฑาคาริกสฺส หเตฺถ ทตฺวา สยเมว วิมลนีลกุวลยทลสทิเสนาตินิสิเตนาสินา ปรมรุจิรรตนวิจิตฺตํ สเกสมกุฏํ ฉินฺทิตฺวา คคนตเล ขิปิฯ ตํ สโกฺก เทวราชา สุวณฺณจงฺโกฏเกน ปฏิคฺคเหตฺวา ตาวติํสภวนํ เนตฺวา ติโยชนุพฺเพธํ สิเนรุมุทฺธนิ สตฺตรตนมยํ เจติยํ อกาสิฯ

มหาปุริโส ปน เทวทตฺตานิ กาสายานิ วตฺถานิ ปริทหิตฺวา ตเตฺถว อุยฺยาเน ปพฺพชิฯ ปุริสสตสหสฺสา จ ตํ อนุปพฺพชิํสุฯ โส สตฺตาหํ ตเตฺถว ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย วิชิตเสนาย อคฺคมเหสิยา ทินฺนํ ปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา ตเตฺถว อุยฺยาเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สุทสฺสนุยฺยานปาเลน ทินฺนา อฎฺฐ ติณมุฎฺฐิโย คเหตฺวา มหาโสณโพธึ ปทกฺขิณํ กตฺวา อฎฺฐปณฺณาสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา นิสีทิตฺวา มารพลํ วิธมิตฺวา ตีสุ ยาเมสุ ติโสฺส วิชฺชา อุปฺปาเทตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมุโน ยาจิโต ปฏิญฺญํ ทตฺวา ธนญฺชยุยฺยาเน อตฺตนา สห ปพฺพชิเตหิ สตสหสฺสภิกฺขูหิ ปริวุโต ตตฺถ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ปทุมสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
นารโท นาม นาเมน, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโลฯ

๒. ‘‘โส พุโทฺธ จกฺกวตฺติสฺส, เชโฎฺฐ ทยิตโอรโส;
อามุกฺกมาลาภรโณ, อุยฺยานํ อุปสงฺกมิฯ

๓. ‘‘ตตฺถาสิ รุโกฺข ยสวิปุโล, อภิรูโป พฺรหฺมา สุจิ;
ตมชฺฌปฺปตฺวา อุปนิสีทิ, มหาโสณสฺส เหฎฺฐโตฯ

๔. ‘‘ตตฺถ ญาณวรุปฺปชฺชิ, อนนฺตํ วชิรูปมํ;
เตน วิจินิ สงฺขาเร, อุกฺกุชฺชมวกุชฺชกํฯ

๕. ‘‘ตตฺถ สพฺพกิเลสานิ, อเสสมภิวาหยิ;
ปาปุณี เกวลํ โพธิํ, พุทฺธญาเณ จ จุทฺทสฯ

๖. ‘‘ปาปุณิตฺวาน สโมฺพธิํ, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิ;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **จกฺกวตฺติสฺสา**ติ จกฺกวตฺติรโญฺญฯ **เชโฏฺฐ**ติ ปุพฺพโชฯ **ทยิตโอรโส**ติ ทยิโต ปิโย โอรโส ปุโตฺต, ทยิโต โอรสิ คเหตฺวา ลาลิโต ปุโตฺต ทยิตโอรโส นามฯ **อามุกฺกมาลาภรโณ**ติ อามุกฺกมุตฺตาหารเกยูรกฏกมกุฏกุณฺฑลมาโลฯ **อุยฺยาน**นฺติ พหินคเร ธนญฺชยุยฺยานํ นามารามํ อคมาสิฯ

ตตฺถาสิ รุโกฺขติ ตสฺมิํ อุยฺยาเน เอโก กิร รุโกฺข รตฺตโสโณ นาม อโหสิฯ โส กิร นวุติหตฺถุเพฺพโธ สมวฎฺฏกฺขโนฺธ สมฺปนฺนวิวิธวิฎปสาโข นีลพหลวิปุลปลาโส สนฺทจฺฉาโย เทวตาธิวุฎฺฐตฺตา วิคตวิวิธวิหคคณสญฺจาโร ธรณีตลติลกภูโต ตรุรชฺชํ วิย กุรุมาโน ปรมรมณียทสฺสโน รตฺตกุสุมสมลงฺกตสพฺพสาโข เทวมนุสฺสนยนรสายนภูโต อโหสิฯ **ยสวิปุโล**ติ วิปุลยโส, สพฺพโลกวิขฺยาโต อตฺตโน สมฺปตฺติยา สพฺพตฺถ ปากโฏ วิสฺสุโตติ อโตฺถฯ เกจิ ‘‘ตตฺถาสิ รุโกฺข วิปุโล’’ติ ปฐนฺติฯ **พฺรหา**ติ มหโนฺต, เทวานํ ปาริจฺฉตฺตกสทิโสติ อโตฺถฯ **ตมชฺฌปฺปตฺวา**ติ ตํ โสณรุกฺขํ ปตฺวา อธิปตฺวา อุปคมฺมาติ อโตฺถฯ **เหฎฺฐโต**ติ ตสฺส รุกฺขสฺส เหฎฺฐาฯ

ญาณวรุปฺปชฺชีติ ญาณวรํ อุทปาทิฯ **อนนฺต**นฺติ อปฺปเมยฺยํ อปฺปมาณํฯ **วชิรูปม**นฺติ วชิรสทิสํ ติขิณํ, อนิจฺจานุปสฺสนาทิกสฺส วิปสฺสนาญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ **เตน วิจินิ สงฺขาเร**ติ เตน วิปสฺสนาญาเณน รูปาทิเก สงฺขาเร วิจินิฯ **อุกฺกุชฺชมวกุชฺชก**นฺติ สงฺขารานํ อุทยญฺจ วยญฺจ วิจินีติ อโตฺถฯ ตสฺมา ปจฺจยาการํ สมฺมสิตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานโต วุฎฺฐาย ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อภินิวิสิตฺวา อุทยพฺพยวเสน สมปญฺญาส ลกฺขณานิ ทิสฺวา ยาว โคตฺรภุญาณํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อริยมคฺคานุกฺกเมน สกเล พุทฺธคุเณ ปฎิลภีติ อโตฺถฯ

ตตฺถาติ โสณรุเกฺขฯ **สพฺพกิเลสานี**ติ สเพฺพปิ กิเลเส, ลิงฺควิปริยาสํ กตฺวา วุตฺตํฯ เกจิ ‘‘ตตฺถ สพฺพกิเลเสหี’’ติ ปฐนฺติฯ **อเสส**นฺติ นิรวเสสํฯ **อภิวาหยี**ติ มโคฺคธินา จ กิเลโสธินา จ สเพฺพ กิเลเส อภิวาหยิ, วินาสมุปเนสีติ อโตฺถฯ **โพธี**ติ อรหตฺตมคฺคญาณํฯ **พุทฺธญาเณ จ จุทฺทสา**ติ พุทฺธญาณานิ จุทฺทสฯ ตานิ กตมานีติ? มคฺคผลญาณานิ อฎฺฐ, ฉ อสาธารณญาณานีติ เอวมิมานิ จุทฺทส พุทฺธญาณานิ นาม, **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน อปรานิปิ จตโสฺส ปฎิสมฺภิทาญาณานิ จตุเวสารชฺชญาณานิ จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณานิ ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณานิ ทสพลญาณานิ สกเล จ พุทฺธคุเณ ปาปุณีติ อโตฺถฯ

เอวํ พุทฺธตฺตํ ปตฺวา พฺรหฺมายาจนํ อธิวาเสตฺวา ธนญฺชยุยฺยาเน อตฺตนา สห ปพฺพชิเต สตสหสฺสภิกฺขู สมฺมุเข กตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตทา โกฎิสตสหสฺสสฺส ปฐมาภิสมโย อโหสิฯ ตทา กิร มหาโทณนคเร โทโณ นาม นาคราชา คงฺคาตีเร ปฎิวสติ มหิทฺธิโก มหานุภาโว มหาชเนน สกฺกโต ครุกโต มานิโต ปูชิโตฯ โส ยสฺมิํ วิสเย ชนปทวาสิโน มนุสฺสา ตสฺส พลิกมฺมํ น กโรนฺติ, เตสํ วิสยํ อวเสฺสน วา อติวเสฺสน วา สกฺขรวเสฺสน วา วินาเสติฯ

อถ ตีรทสฺสโน นารโท สตฺถา โทณสฺส นาคราชสฺส วินยเน พหูนํ ปาณีนํ อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน ปริวาริโต ตสฺส นาคราชสฺส นิวาสฏฺฐานมคมาสิฯ ตโต ตํ มนุสฺสา ทิสฺวา เอวมาหํสุ – ‘‘ภควา, เอตฺถ โฆรวิโส อุคฺคเตโช มหิทฺธิโก มหานุภาโว นาคราชา ปฏิวสติ, โส ตํ มา วิเหเฐสฺสติ น คนฺตพฺพ’’นฺติฯ ภควา ปน เตสํ วจนํ อสุณนฺโต วิย อคมาสิฯ คนฺตฺวา จ ตตฺถสฺส นาคราชสฺส สกฺการตฺถาย กเต ปรมสุรภิคเนฺธ ปุปฺผสนฺถเร นิสีทิฯ มหาชโน กิร ‘‘นารทสฺส จ มุนิราชสฺส โทณสฺส จ นาคราชสฺส ทฺวินฺนมฺปิ ยุทฺธํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ สนฺนิปติฯ

อถ อหินาโค มุนินาคํ ตถา นิสินฺนํ ทิสฺวา มกฺขํ อสหมาโน สนฺทิสฺสมานกาโย หุตฺวา ปธูปายิฯ ทสพโลปิ ปธูปายิฯ ปุน นาคราชา ปชฺชลิ ฯ มุนิราชาปิ ปชฺชลิฯ อถ โส นาคราชา ทสพลสฺส สรีรโต นิกฺขนฺตาหิ ธูมชาลาหิ อติวิย กิลนฺตสรีโร ทุกฺขํ อสหมาโน ‘‘วิสเวเคน นํ มาเรสฺสามี’’ติ วิสํ วิสฺสเชฺชสิฯ วิสสฺส เวเคน สกโลปิ ชมฺพุทีโป วินเสฺสยฺยฯ ตํ ปน วิสํ ทสพลสฺส สรีเร เอกโลมมฺปิ กเมฺปตุํ นาสกฺขิฯ อถ โส นาคราชา – ‘‘กา นุ โข สมณสฺส ปวตฺตี’’ติ โอโลเกโนฺต สรทสมเย สูริยํ วิย จนฺทํ วิย จ ปริปุณฺณํ ฉพฺพณฺณาหิ พุทฺธรสฺมีหิ วิโรจมานํ วิปฺปสนฺนวทนโสภํ ภควนฺตํ ทิสฺวา – ‘‘อโห! มหิทฺธิโก วตายํ สมโณ, มยา ปน อตฺตโน พลํ อชานเนฺตน อปรทฺธ’’นฺติ จิเนฺตตฺวา ตาณํ คเวสี ภควนฺตํเยว สรณมุปคญฺฉิฯ อถ นารโท มุนิราชา ตํ นาคราชํ วิเนตฺวา ตตฺถ สนฺนิปติตสฺส มหาชนสฺส จิตฺตปฺปสาทนตฺถํ ยมกปาฏิหาริยํ อกาสิฯ ตทา ปาณีนํ นวุติโกฏิสหสฺสานิ อรหเตฺต ปติฏฺฐหิํสุฯ โส ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘มหาโทณํ นาคราชํ, วินยโนฺต มหามุนิ;
ปาฏิเหรํ ตทากาสิ, ทสฺสยโนฺต สเทวเกฯ

๘. ‘‘ตทา เทวมนุสฺสานํ, ตมฺหิ ธมฺมปฺปกาสเน;
นวุติโกฏิสหสฺสานิ, ตริํสุ สพฺพสํสย’’นฺติฯ

ตตฺถ **ปาฏิเหรํ ตทากาสี**ติ อกาสิ ยมกปาฏิหาริยนฺติ อโตฺถฯ อยเมว วา ปาโฐฯ ‘‘ตทา เทวมนุสฺสา วา’’ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ **เทวมนุสฺสาน**นฺติ สามิอเตฺถ ปจฺจตฺตํฯ ตสฺมา เทวานํ มนุสฺสานญฺจ นวุติโกฏิสหสฺสานีติ อโตฺถฯ **ตริํสู**ติ อติกฺกมิํสุฯ

ยทา ปน อตฺตโน ปุตฺตํ นนฺทุตฺตรกุมารํ โอวทิ, ตทา อสีติยา โกฏิสหสฺสานํ ตติยาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘ยมฺหิ กาเล มหาวีโร, โอวที สกมตฺรชํ;
อสีติโกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ยทา ปน ถุลฺลโกฏฺฐิตนคเร ภทฺทสาโล จ วิชิตมิโตฺต จ เทฺว พฺราหฺมณสหายกา อมตรหทํ คเวสมานา ปริสติ นิสินฺนํ อติวิสารทํ นารทสมฺมาสมฺพุทฺธํ อทฺทสํสุฯ เต ภควโต กาเย ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณานิ ทิสฺวา – ‘‘อยํ โลเก วิวฏจฺฉโท สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ นิฏฺฐํ คนฺตฺวา ภควติ สญฺชาตสทฺธา สปริวารา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิํสุฯ เตสุ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปเตฺตสุ ภควา ภิกฺขูนํ โกฏิสตสหสฺสมเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, นารทสฺส มเหสิโน;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ยสฺมิํ สมเย นารโท สมฺมาสมฺพุโทฺธ ญาติสมาคเม อตฺตโน ปณิธานโต ปฏฺฐาย พุทฺธวํสํ กเถสิ, ตทา นวุติโกฏิภิกฺขุสหสฺสานํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๑. ‘‘ยทา พุโทฺธ พุทฺธคุณํ, สนิทานํ ปกาสยิ;
นวุติโกฏิสหสฺสานิ, สมิํสุ วิมลา ตทา’’ติฯ

ตตฺถ **วิมลา**ติ วิคตมลา, ขีณาสวาติ อโตฺถฯ

ยทา ปน มหาโทณนาคราชสฺส วินยเน ปสโนฺน เวโรจโน นาม นาคราชา คงฺคาย นทิยา ติคาวุตปฺปมาณํ สตฺตรตนมยํ มณฺฑปํ นิมฺมินิตฺวา สปริวารํ ภควนฺตํ ตตฺถ นิสีทาเปตฺวา สปริวาโร สชนปเท อตฺตโน ทานคฺคทสฺสนตฺถาย นิมเนฺตตฺวา นาคนาฏกานิ จ ตาฬาวจเร วิวิธเวสาลงฺการธเร สนฺนิปาเตตฺวา มหาสกฺกาเรน ภควโต สปริวารสฺส มหาทานํ อทาสิฯ โภชนาวสาเน ภควา มหาคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย อนุโมทนมกาสิฯ ตทา ภตฺตานุโมทเน ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนานํ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตานํ อสีติภิกฺขุสตสหสฺสานํ มเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๒. ‘‘ยทา เวโรจโน นาโค, ทานํ ททาติ สตฺถุโน;
ตทา สมิํสุ ชินปุตฺตา, อสีติสตสหสฺสิโย’’ติฯ

ตตฺถ **อสีติสตสหสฺสิโย**ติ สตสหสฺสานํ อสีติโยฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา หิมวนฺตปเสฺส อสฺสมํ มาเปตฺวา ปญฺจสุ อภิญฺญาสุ อฎฺฐสุ สมาปตฺตีสุ จ จิณฺณวสี หุตฺวา ปฏิวสติฯ อถ ตสฺมิํ อนุกมฺปาย นารโท ภควา อสีติยา อรหนฺตโกฏีหิ ทสหิ จ อนาคามิผลเฎฺฐหิ อุปาสกสหเสฺสหิ ปริวุโต ตํ อสฺสมปทํ อคมาสิฯ ตาปโส ภควนฺตํ ทิสฺวาว ปมุทิตหทโย สปริวารสฺส ภควโต นิวาสตฺถาย อสฺสมํ มาเปตฺวา สกลรตฺติํ สตฺถุคุณํ กิเตฺตตฺวา ภควโต ธมฺมกถํ สุตฺวา ปุนทิวเส อุตฺตรกุรุํ คนฺตฺวา ตโต อาหารํ อาหริตฺวา สปริวารสฺส พุทฺธสฺส มหาทานํ อทาสิฯ เอวํ สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา หิมวนฺตโต อนคฺฆํ โลหิตจนฺทนํ อาหริตฺวา เตน โลหิตจนฺทเนน ภควนฺตํ ปูเชสิฯ ตทา นํ ทสพโล อมรนรปริวุโต ธมฺมกถํ กเถตฺวา – ‘‘อนาคเต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๓. ‘‘อหํ เตน สมเยน, ชฎิโล อุคฺคตาปโน;
อนฺตลิกฺขจโร อาสิํ, ปญฺจาภิญฺญาสุ ปารคูฯ

๑๔. ‘‘ตทาปาหํ อสมสมํ, สสงฺฆํ สปริชฺชนํ;
อนฺนปาเนน ตเปฺปตฺวา, จนฺทเนนาภิปูชยิํฯ

๑๕. ‘‘โสปิ มํ ตทา พฺยากาสิ, นารโท โลกนายโก;
อปริเมยฺยิโต กเปฺป, พุโทฺธ โลเก ภวิสฺสติฯ

๑๖. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๗. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย หาเสตฺว มานสํ;
อธิฎฺฐหิํ วตํ อุคฺคํ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **ตทาปาห**นฺติ ตทาปิ อหํฯ **อสมสม**นฺติ อสมา นาม อตีตา พุทฺธา, เตหิ อสเมหิ สมํ ตุลฺยํ อสมสมํฯ อถ วา อสมา วิสมา, สมา อวิสมา สาธโว, เตสุ อสมสเมสุ สโม ‘‘อสมสมโม’’ติ วตฺตเพฺพ เอกสฺส สมสทฺทสฺส โลปํ กตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ, อสมาวิสมสมนฺติ อโตฺถฯ **สปริชฺชน**นฺติ สอุปาสกชนํฯ ‘‘โสปิ มํ ตทา นรมรูนํ, มเชฺฌ พฺยากาสิ จกฺขุมา’’ติปิ ปาโฐ , โส อุตฺตานโตฺถวฯ **ภิโยฺย หาเสตฺว มานส**นฺติ อุตฺตริมฺปิ หาเสตฺวา โตเสตฺวา หทยํฯ **อธิฏฺฐหิํ วตํ อุคฺค**นฺติ อุคฺคํ วตํ อธิฏฺฐาสิํฯ ‘‘อุตฺตริํ วตมธิฏฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยา’’ติปิ ปาโฐฯ

ตสฺส ปน ภควโต นารทสฺส ธญฺญวตี นาม นครํ อโหสิ, สุเทโว นาม ขตฺติโย ปิตา, อโนมา นาม มาตา, ภทฺทสาโล จ ชิตมิโตฺต จ เทฺว อคฺคสาวกา, วาเสโฎฺฐ นาม อุปฎฺฐาโก, อุตฺตรา จ ผคฺคุนี จ เทฺว อคฺคสาวิกา, มหาโสณรุโกฺข โพธิ, สรีรํ อฎฺฐาสีติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิฯ ตสฺส สรีรปฺปภา นิจฺจํ โยชนํ ผรติ, นวุติวสฺสสหสฺสานิ อายุ, ตสฺส ปน วิชิตเสนา นาม อคฺคมเหสี, นนฺทุตฺตรกุมาโร นามสฺส ปุโตฺต อโหสิ, วิชิโต วิชิตาวี วิชิตาภิราโมติ ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ โส นววสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ โส ปทสาว มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมีติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๘. ‘‘นครํ ธญฺญวตี นาม, สุเทโว นาม ขตฺติโย;
อโนมา นาม ชนิกา, นารทสฺส มเหสิโนฯ

๒๓. ‘‘ภทฺทสาโล ชิตมิโตฺต, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
วาเสโฎฺฐ นามุปฎฺฐาโก, นารทสฺส มเหสิโนฯ

๒๔. ‘‘อุตฺตรา ผคฺคุนี เจว, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, มหาโสโณติ วุจฺจติฯ

๒๖. ‘‘อฎฺฐาสีติรตนานิ, อจฺจุคฺคโต มหามุนิ;
กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส, ทสสหสฺสี วิโรจติฯ

๒๗. ‘‘ตสฺส พฺยามปฺปภา กายา, นิทฺธาวติ ทิโสทิสํ;
นิรนฺตรํ ทิวารตฺติํ, โยชนํ ผรเต สทาฯ

๒๘. ‘‘น เกจิ เตน สมเยน, สมนฺตา โยชเน ชนา;
อุกฺกาปทีเป อุชฺชาเลนฺติ, พุทฺธรํสีหิ โอตฺถฎาฯ

๒๙. ‘‘นวุติวสฺสสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฎฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๓๐. ‘‘ยถา อุฬูหิ คคนํ, วิจิตฺตํ อุปโสภติ;
ตเถว สาสนํ ตสฺส, อรหเนฺตหิ โสภติฯ

๓๑. ‘‘สํสารโสตํ ตรณาย, เสสเก ปฎิปนฺนเก;
ธมฺมเสตุํ ทฬฺหํ กตฺวา, นิพฺพุโต โส นราสโภฯ

๓๒. ‘‘โสปิ พุโทฺธ อสมสโม, เตปิ ขีณาสวา อตุลเตชา;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส**ติ วิวิธรตนวิจิตฺตกญฺจนมยคฺฆิกสทิสรูปโสโภฯ **ทสสหสฺสี วิโรจตี**ติ ตสฺส ปภาย ทสสหสฺสีปิ โลกธาตุ วิโรจติ, วิราชตีติ อโตฺถฯ ตเมวตฺถํ ปกาเสโนฺต ภควา “**ตสฺส พฺยามปฺปภา กายา, นิทฺธาวติ ทิโสทิส**”นฺติ อาหฯ ตตฺถ **พฺยามปฺปภา กายา**ติ พฺยามปฺปภา วิยาติ พฺยามปฺปภา, อมฺหากํ ภควโต พฺยามปฺปภา วิยาติ อโตฺถฯ

น เกจีติ เอตฺถ **น**-กาโร ปฏิเสธโตฺถ, ตสฺส อุชฺชาเลนฺติ-สเทฺทน สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ **อุกฺกา**ติ ทณฺฑทีปิกาฯ อุกฺกา วา ปทีเป วา เกจิปิ ชนา **น อุชฺชาเลนฺติ** น ปชฺชาเลนฺติฯ กสฺมาติ เจ? พุทฺธสรีรปฺปภาย โอภาสิตตฺตาฯ **พุทฺธรํสีหี**ติ พุทฺธรสฺมีหิฯ **โอตฺถฏา**ติ อธิคตาฯ

อุฬูหีติ ตาราหิ, ยถา ตาราหิ คคนตลํ วิจิตฺตํ โสภติ, ตเถว ตสฺส สาสนํ อรหเนฺตหิ วิจิตฺตํ อุปโสภตีติ อโตฺถฯ **สํสารโสตํ ตรณายา**ติ สํสารสาครสฺส ตรณตฺถํฯ **เสสเก ปฏิปนฺนเก**ติ อรหเนฺต ฐเปตฺวา กลฺยาณปุถุชฺชเนหิ สทฺธิํ เสเส เสกฺขปุคฺคเลติ อโตฺถฯ **ธมฺมเสตุ**นฺติ มคฺคเสตุํ, เสสปุคฺคเล สํสารโต ตาเรตุํ ธมฺมเสตุํ ฐเปตฺวา กตสพฺพกิโจฺจ หุตฺวา ปรินิพฺพายีติ อโตฺถฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตตฺตา สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

นารทพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต นวโม พุทฺธวํโสฯ

๑๒. ปทุมุตฺตรพุทฺธวํสวณฺณนา

นารทพุทฺธสฺส สาสนํ นวุติวสฺสสหสฺสานิ ปวตฺติตฺวา อนฺตรธายิฯ โส จ กปฺโป วินสฺสิตฺถฯ ตโต ปรํ กปฺปานํ อสเงฺขยฺยํ พุทฺธา โลเก น อุปฺปชฺชึสุฯ พุทฺธสุญฺญ วิคตพุทฺธาโลโก อโหสิฯ ตโต กเปฺปสฺ จ อสเงฺขฺยเยฺยสฺ วีติวเตฺตสฺ อิโต กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก เอกสฺมึ กเปฺป เอโก วิชิตมาโร โอหิตภาโร เมรุสาโร อสํสาโร สตฺตสาโร สพฺพโลกุตฺตโร **ปทุมุตฺตโร** นาม พุโทฺธ โลเก อุทปาทิฯ โสปิ ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา หํสวตีนคเร สพฺพชนานนฺทกรสฺสานนฺทสฺส นาม รโญฺญ อคฺคมเหสิยา อุทิโตทิตกุเล ชาตาย สุชาตาย เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ สา เทวตาหิ กตารกฺขา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน หํสวตุยฺยาเน ปทุมุตฺตรกุมารํ วิชายิฯ ปฏิสนฺธิยญฺจสฺส ชาติยญฺจ เหฏฺฐา วุตฺตปฺปการานิ ปาฏิหาริยานิ อเหสุํฯ

ตสฺส กิร ชาติยํ ปทุมวสฺสํ วสฺสิฯ เตนสฺส นามคฺคหณทิวเส ญาตกา ''ปทุมุตฺตรกุมาโร''เตฺวว นามํ อกํสุฯ โส ทสวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ นรวาหน-ยสวาหน-วสวตฺตินามกา ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิกา ตโย จสฺส ปาสาทา อเหสุํฯ วสุทตฺตาเทวิปฺปมุขานํ อิตฺถีนํ สตสหสฺสานิ วีสติสหสฺสานิ จ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ โส วสุทตฺตาย เทวิยา ปุเตฺต สพฺพคุณานุตฺตเร อุตฺตรกุมาเร นาม อุปฺปเนฺน จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา – ''มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิสฺสามี''ติ จินฺเตสิฯ ตสฺส จินฺติตมเตฺตว วสวตฺตินามโก ปาสาโท กุมฺภการจกฺกํ วิย อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา เทววิมานมิว ปุณฺณจโนฺท วิย จ คคนตเลน คนฺตฺวา โพธิรุกฺขํ มเชฺฌกโรโนฺต โสภิตพุทฺธวํสวณฺณนาย อาคตปาสาโท วิย ภูมิยํ โอตริฯ

มหาปุริโส กิร ตโต ปาสาทโต โอตริตฺวา อรหตฺตทฺธชภูตานิ กาสายานิ วตฺถานิ เทวทตฺติยานิ ปารุปิตฺวา ตเตฺถว ปพฺพชิฯ ปาสาโท ปนาคนฺตฺวา สกฏฺฐาเนเยว อฏฺฐาสิฯ มหาสเตฺตน สหคตาย ปริสาย ฐเปตฺวา อิตฺถิโย สเพฺพ ปพฺพชึสุฯ มหาปุริโส เตหิ สห สตฺตาหํ ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย อุเชฺชนนิคเม รุจานนฺทเสฏฺฐิธีตาย ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺหสมเย สุมิตฺตาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา สลลโพธึ อุปคนฺตฺวา ตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อฏฺฐตฺตึสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย สมารํ มารพลํ วิธมิตฺวา ปฐเม ยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา ทุติเย ยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ตติเย ยาเม ปจฺจยาการํ สมฺมสิตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานโต วุฏฺฐาย ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อภินิวิสิตฺวา อุทยพฺพยวเสน สมปญฺญาส ลกฺขณานิ ทิสฺวา ยาวโคตฺรภุญาณํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อริยมเคฺคน สกลพุทฺธคุเณ ปฏิวิชฺฌิตฺวา สพฺพพุทฺธาจิณฺณํ ''อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา''ติ อุทานํ อุทาเนสิฯ ตทา กิร ทสสหสฺสจกฺกวาฬพฺภนฺตรํ สกลมฺปิ อลงฺกโรนฺตํ วิย ปทุมวสฺสํ วสฺสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ''นารทสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
ปทุมุตฺตโร นาม ชิโน, อโกฺขโภ สาครูปโมฯ

๒. ''มณฺฑกโปฺป วา โส อาสิ, ยมฺหิ พุโทฺธ อชายถ;
อุสฺสนฺนกุสลา ชนตา, ตมฺหิ กเปฺป อชายถา''ติฯ

ตตฺถ **สาครูปโม**ติ สาครสทิสคมฺภีรภาโวฯ **มณฺฑกโปฺป วา โส อาสี**ติ เอตฺถ ยสฺมึ กเปฺป เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, อยํ มณฺฑกโปฺป นามฯ ทุวิโธ หิ กโปฺป สุญฺญกโปฺป

อสุญฺญกโปฺป จาติฯ ตตฺถ สุญฺญกเปฺป พุทฺธปเจฺจกพุทฺธจกฺกวตฺติโน น อุปฺปชฺชนฺติฯ ตสฺมา คุณวนฺตปุคฺคลสุญฺญตฺตา **“สุญฺญกโปฺป”**ติ วุจฺจติฯ

อสุญฺญกโปฺป ปญฺจวิโธ – สารกโปฺป มณฺฑกโปฺป วรกโปฺป สารมณฺฑกโปฺป ภทฺทกโปฺปติฯ ตตฺถ คุณสารรหิเต กเปฺป คุณสารุปฺปาทกสฺส คุณสารชนนสฺส เอกสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาตุภาเวน **“สารกโปฺป”**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมึ ปน กเปฺป เทฺว โลกนายกา อุปฺปชฺชนฺติ, โส **“มณฺฑกโปฺป”**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมึ กเปฺป ตโย พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, เตสุ ปฐโม ทุติยํ พฺยากโรติ, ทุติโย ตติยนฺติ, ตตฺถ มนุสฺสา ปมุทิตหทยา อตฺตนา ปตฺถิตปณิธานวเสน วรยนฺติฯ ตสฺมา **“วรกโปฺป”**ติ วุจฺจติฯ ยตฺถ ปน กเปฺป จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, โส ปุริมกปฺปโต วิสิฏฺฐตรตฺตา สารตรตฺตา **“สารมณฺฑกโปฺป”**ติ วุจฺจติฯ ยสฺมึ กเปฺป ปญฺจ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, โส ‘‘ภทฺทกโปฺป’’ติ วุจฺจติฯ โส ปน อติทุลฺลโภฯ ตสฺมึ ปน กเปฺป เยภุเยฺยน สตฺตา กลฺยาณสุขพหุลา โหนฺติฯ เยภุเยฺยน ติเหตุกา กิเลสกฺขยํ กโรนฺติ, ทุเหตุกา สุคติคามิโน โหนฺติ, อเหตุกา เหตุํ ปฏิลภนฺติฯ ตสฺมา โส กโปฺป ‘‘ภทฺทกโปฺป’’ติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อสุญฺญกโปฺป ปญฺจวิโธ’’ติอาทิฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

> ‘‘เอโก พุโทฺธ สารกเปฺป, มณฺฑกเปฺป ชินา ทุเว;
> วรกเปฺป ตโย พุทฺธา, สารมเณฺฑ จตุโร พุทฺธา;
> ปญฺจ พุทฺธา ภทฺทกเปฺป, ตโต นตฺถาธิกา ชินา’’ติฯ

ยสฺมึ ปน กเปฺป ปทุมุตฺตรทสพโล อุปฺปชฺชิ, โส สารกโปฺปปิ สมาโน คุณสมฺปตฺติยา มณฺฑกปฺปสทิสตฺตา **“มณฺฑกโปฺป”**ติ วุโตฺตฯ โอปมฺมเตฺถ **วา**-สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ **อุสฺสนฺนกุสลา**ติ อุปจิตปุญฺญาฯ **ชนตา**ติ ชนสมูโหฯ

ปทุมุตฺตโร ปน ปริสุตฺตโร ภควา สตฺตาหํ โพธิปลฺลเงฺก วีตินาเมตฺวา – ‘‘ปถวิยํ ปาทํ นิกฺขิปิสฺสามี’’ติ ทกฺขิณํ ปาทํ อภินีหริฯ อถ ปถวึ ภินฺทิตฺวา วิมลโกมลเกสรกณฺณิกานิ ชลชามลาวิกลวิปุลปลาสานิ ถลชานิ ชลชานิ อุฏฺฐหึสุฯ เตสํ กิร ธุรปตฺตานิ นวุติหตฺถานิ เกสรานิ ตึสหตฺถานิ กณฺณิกา ทฺวาทสหตฺถา เอเกกสฺส นวฆฏปฺปมาณา เรณโว อเหสุํฯ สตฺถา ปน อุเพฺพธโต อฏฺฐปณฺณาสหโตฺถ อโหสิฯ ตสฺส อุภินฺนํ พาหานมนฺตรํ อฏฺฐารสหตฺถํ นลาฏํ ปญฺจหตฺถํ หตฺถปาทา เอกาทสหตฺถา อเหสุํฯ ตสฺส เอกาทสหเตฺถน ปาเทน ทฺวาทสหตฺถาย กณฺณิกาย อกฺกนฺตมตฺตาย นวฆฏปฺปมาณา เรณโว อุฏฺฐหิตฺวา อฏฺฐปณฺณาสหตฺถํ สรีรปฺปเทสํ อุคฺคนฺตฺวา มโนสิลาจุณฺณวิจุณฺณิตํ วิย กตฺวา ปโจฺจตฺถรนฺติฯ ตทุปาทาย สตฺถา ปทุมุตฺตโรเตฺวว โลเก ปญฺญายิตฺถาติ **สํยุตฺตภาณกา** วทนฺติฯ

อถ สพฺพโลกุตฺตโร ปทุมุตฺตโร ภควา พฺรหฺมายาจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ธมฺมเทสนาย ภาชนภูเต สเตฺต โอโลเกโนฺต มิถิลนคเร เทวลํ สุชาตญฺจาติ เทฺว ราชปุเตฺต อุปนิสฺสยสมฺปเนฺน ทิสฺวา ตงฺขณเญฺญว อนิลปเถน คนฺตฺวา มิถิลุยฺยาเน โอตริตฺวา อุยฺยานปาเลน เทฺวปิ ราชกุมาเร ปโกฺกสาเปสิฯ เตปิ จ ‘‘อมฺหากํ ปิตุจฺฉาปุโตฺต ปทุมุตฺตรกุมาโร ปพฺพชิตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณิตฺวา อมฺหากํ นครํ สมฺปโตฺต, หนฺท นํ มยํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมิสฺสามา’’ติ สปริวารา ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปริวาเรตฺวา นิสีทึสุฯ ตทา ทสพโล เตหิ ปริวุโต ตาราคณปริวุโต ปุณฺณจโนฺท วิย วิโรจมาโน ตตฺถ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ ปฐโม ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

> ๓. ‘‘ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต, ปฐเม ธมฺมเทสเน;

โกฏิสตสหสฺสานํ, ธมฺมาภิสมโย อหู’’ติฯ

อถาปเรน สมเยน สรทตาปสสมาคเม มหาชนํ นิรยสนฺตาเปน สนฺตาเปตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต สตฺตตึสสตสหสฺสสงฺข สตฺตกาเย ธมฺมามตํ ปาเยสิ, โส ทุติโย ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘ตโต ปรมฺปิ วสฺสเนฺต, ตปฺปยเนฺต จ ปาณิโน;
สตฺตตฺตึสสตสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ยทา ปน อานนฺทมหาราชา วีสติยา ปุริสสหเสฺสหิ วีสติยา อมเจฺจหิ จ สทฺธึ ปทุมุตฺตรสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติเก มิถิลนคเร ปาตุรโหสิฯ ปทุมุตฺตโร จ ภควา เต สเพฺพ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา เตหิ ปริวุโต คนฺตฺวา ปิตุสงฺคหํ กุรุมาโน หํสวติยา ราชธานิยา วสติฯ ตตฺถ โส อมฺหากํ ภควา วิย กปิลปุเร คคนตเล รตนจงฺกเม จงฺกมโนฺต พุทฺธวํสํ กเถสิ, ตทา ปญฺญาสสตสหสฺสานํ ตติโย ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ยมฺหิ กาเล มหาวีโร, อานนฺทํ อุปสงฺกมิ;
ปิตุสนฺติกํ อุปคนฺตฺวา, อาหนี อมตทุนฺทุภึฯ

๖. ‘‘อาหเต อมตเภริมฺหิ, วสฺสเนฺต ธมฺมวุฎฺฐิยา;
ปญฺญาสสตสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **อานนฺทํ อุปสงฺกมี**ติ ปิตรํ อานนฺทราชานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อาหนี**ติ อภิหนิฯ **อาหเต**ติ อาหตายฯ **อมตเภริมฺหี**ติ อมตเภริยา, ลิงฺควิปลฺลาโส ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘อาเสวิเต’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส อาเสวิตายาติ อโตฺถฯ **วสฺสเนฺต ธมฺมวุฎฺฐิยา**ติ ธมฺมวสฺสํ วสฺสเนฺตติ อโตฺถฯ อิทานิ อภิสมยกรณูปายํ ทเสฺสโนฺต –

๗. ‘‘โอวาทโก วิญฺญาปโก, ตารโก สพฺพปาณินํ;
เทสนากุสโล พุโทฺธ, ตาเรสิ ชนตํ พหุ’’นฺติฯ – อาห;

ตตฺถ **โอวาทโก**ติ สรณสีลธุตงฺคสมาทานคุณานิสํสวณฺณนาย โอวทตีติ โอวาทโกฯ **วิญฺญาปโก**ติ จตุสจฺจํ วิญฺญาเปตีติ วิญฺญาปโก, โพธโกฯ **ตารโก**ติ จตุโรฆตารโกฯ

ยทา ปน สตฺถา มิถิลนคเร มิถิลุยฺยาเน โกฏิสตสหสฺสภิกฺขุคณมเชฺฌ มาฆปุณฺณมาย ปุณฺณจนฺทสหิสวทโน ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ปทุมุตฺตรสฺส สตฺถุโน;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ยทา ปน ภควา เวภารปพฺพตกูเฏ วสฺสาวาสํ วสิตฺวา ปพฺพตสนฺทสฺสนตฺถํ อาคตสฺส มหาชนสฺส ธมฺมํ เทเสตฺวา นวุติโกฏิสหสฺสานิ เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพาเชตฺวา เตหิ ปริวุโต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘ยทา พุโทฺธ อสมสโม, วสิ เวภารปพฺพเต;
นวุติโกฏิสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ปุน ภควติ คุณวติ ติโลกนาเถ มหาชนสฺส พนฺธนโมกฺขํ กุรุมาเน ชนปทจาริกํ จรมาเน อสีติโกฏิสหสฺสานํ ภิกฺขูนํ สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘ปุน จาริกํ ปกฺกนฺเต, คามนิคมรฏฺฐโต;
อสีติโกฏิสหสฺสานํ, ตติโย อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ตตฺถ **คามนิคมรฏฺฐโต**ติ คามนิคมรฏฺฐหิฯ อยเมว วา ปาโฐ, ตสฺส คามนิคมรฏฺฐหิ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตานนฺติ อตฺโถฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสตฺโต อเนกธนโกฏิโก ชฏิโล นาม มหารฏฺฐิโก หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส สจีวรํ วรทานมทาสิฯ โสปิ ตํ ภตฺตานุโมทนาวสาเน ‘‘อนาคเต กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก โคตโม นาม พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๑. ‘‘อหํ เตน สมเยน, ชฏิโล นาม รฏฺฐิโก;
สมฺพุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆํ, สภตฺตํ ทุสฺสมทาสหํฯ

๑๒. ‘‘โสปิ มํ พุทฺโธ พฺยากาสิ, สงฺฆมชฺเฌ นิสีทิย;
สตสหสฺเส อิโต กปฺเป, อยํ พุทฺโธ ภวิสฺสติฯ

๑๓. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

๑๔. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, อุตฺตรึ วตมธิฏฺฐหึ;
อกาสึ อุคฺคทฬฺหํ ธิตึ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **สมฺพุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆ**นฺติ พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส, สามิอตฺเถ อุปโยควจนํฯ **สภตฺตํ ทุสฺสมทาสห**นฺติ สจีวรํ ภตฺตํ อทาสึ อหนฺติ อตฺโถฯ **อุคฺคทฬฺห**นฺติ อติทฬฺหํฯ **ธิติ**นฺติ วีริยํ อกาสินฺติ อตฺโถฯ

ปทุมุตฺตรสฺส ปน ภควโต กาเล ติตฺถิยา นาม นาเหสุํฯ สเพฺพ เทวมนุสฺสา พุทฺธเมว สรณมคมํสุฯ เตน วุตฺตํ –

๑๕. ‘‘พฺยาหตา ติตฺถิยา สเพฺพ, วิมนา ทุมฺมนา ตทา;
น เตสํ เกจิ ปริจรนฺติ, รฏฺฐโต นิจฺฉุภนฺติ เตฯ

๑๖. ‘‘สเพฺพ ตตฺถ สมาคนฺตฺวา, อุปคญฺฉุํ พุทฺธสนฺติเก;
ตุวํ นาโถ มหาวีร, สรณํ โหหิ จกฺขุมฯ

๑๗. ‘‘อนุกมฺปโก การุณิโก, หิเตสี สพฺพปาณินํ;
สมฺปตฺเต ติตฺถิเย สเพฺพ, ปญฺจสีเล ปติฏฺฐหิฯ

๑๘. ‘‘เอวํ นิรากุลํ อาสิ, สุญฺญกํ ติตฺถิเยหิ ตํ;
วิจิตฺตํ อรหนฺเตหิ, วสีภูเตหิ ตาทิหี’’ติฯ

ตตฺถ **พฺยาหตา**ติ วิหตมานทปฺปาฯ **ติตฺถิยา**ติ เอตฺถ ติตฺถํ เวทิตพฺพํ, ติตฺถกโร เวทิตโพฺพ, ติตฺถิยา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ สสฺสตาทิทิฏฺฐิวเสน ตรนฺติ เอตฺถาติ **ติตฺถํ,** ลทฺธิฯ ตสฺสา ลทฺธิยา อุปฺปาทโก **ติตฺถกโร,** ติเตฺถ ภวา **ติตฺถิยา**ติฯ ปทุมุตฺตรสฺส กิร ภควโต กาเล ติตฺถิ

ยา นาเหสุํฯ เย ปน สนฺติ, เตปิ อีทิสา อเหสุนฺติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘พฺยาหตา ติตฺถิยา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **วิมนา**ติ วิรูปมานสาฯ **ทุมฺมนา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **น เตสํ เกจิ ปริจรนฺตี**ติ เตสํ อญฺญติตฺถิยานํ เกจิปิ ปุริสา ปริกมฺมํ น กโรนฺติ, น ภิกฺขํ เทนฺติ, น สกฺกโรนฺติ, น ครุํ กโรนฺติ, น มาเนนฺติ, น ปูเชนฺติ, น อาสนา วุฏฺฐหนฺติ, น อญฺชลิกมฺมํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **รฏฺฐโต**ติ สกลรฏฺฐโตปิฯ **นิจฺฉุภนฺตี**ติ นีหรนฺติ, อุสฺสาเทนฺติ เตสํ นิวาสํ น เทนฺตีติ อโตฺถฯ **เต**ติ ติตฺถิยาฯ

อุปคญฺฉุํ พุทฺธสนฺติเกติ เอวํ เตหิ รฏฺฐวาสีหิ มนุเสฺสหิ อุสฺสาทิยมานา สเพฺพปิ อญฺญติตฺถิยา สมาคนฺตฺวา ปทุมุตฺตรทสพลเมว สรณมคมํสุฯ ‘‘ตฺวํ อมฺหากํ สตฺถา นาโถ คติ ปรายนํ สรณ’’นฺติ เอวํ วตฺวา สรณมคมํสูติ อโตฺถฯ อนุกมฺปตีติ **อนุกมฺปโก**ฯ กรุณาย จรตีติ **การุณิโก**ฯ **สมฺปเตฺต**ติ สมาคเต สรณมุปคเต ติตฺถิเยฯ **ปญฺจสีเล ปติฏฺฐหี**ติ ปญฺจสุ สีเลสุ ปติฏฺฐาเปสีติ อโตฺถฯ **นิราकุล**นฺติ อนากุลํ, อเญฺญหิ ลทฺธิเกหิ อสมฺมิสฺสนฺติ อโตฺถฯ **สุญฺญก**นฺติ สุญฺญํ ริตฺตํ เตหิ ติตฺถิเยหิฯ **ต**นฺติ ตํ ภควโต สาสนนฺติ วจนเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ **วิจิตฺต**นฺติ วิจิตฺตวิจิตฺตํฯ **วสีภูเตหี**ติ วสีภาวปฺปเตฺตหิฯ

ตสฺส ปน ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต หํสวตี นาม นครํ อโหสิฯ ปิตา ปนสฺส อานโนฺท นาม ขตฺติโย, มาตา สุชาตา นาม เทวี, เทวโล จ สุชาโต จ เทฺว อคฺคสาวกา, สุมโน นามุปฏฺฐาโก, อมิตา จ อสมา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, สลลรุกฺข โพธิ, สรีรํ อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, สรีรปฺปภา จสฺส สมนฺตา ทฺวาทส โยชนานิ คณฺหิ, วสฺสสตสหสฺสํ อายุ อโหสิ, วสุทตฺตา นาม อคฺคมเหสี, อุตฺตโร นาม ปุโตฺต อโหสิฯ ปทุมุตฺตโร ปน ภควา ปรมาภิราเม นนฺทาราเม กิร ปรินิพฺพุโตฯ ธาตุโย ปนสฺส น วิกิริํสุฯ สกลชมฺพุทีปวาสิโน มนุสฺสา สมาคมฺม ทฺวาทสโยชนุเพฺพธํ สตฺตรตนมยํ เจติยมกํสุฯ เตน วุตฺตํ –

๑๙. ‘‘นครํ หํสวตี นาม, อานโนฺท นาม ขตฺติโย;
สุชาตา นาม ชนิกา, ปทุมุตฺตรสฺส สตฺถุโนฯ

๒๔. ‘‘เทวโล จ สุชาโต จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
สุมโน นามุปฏฺฐาโก, ปทุมุตฺตรสฺส มเหสิโนฯ

๒๕. ‘‘อมิตา จ อสมา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, สลโลติ ปวุจฺจติฯ

๒๗. ‘‘อฏฺฐปณฺณาสรตนํ, อจฺจุคฺคโต มหามุนิ;
กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส, ทฺวตฺติํสวรลกฺขโณฯ

๒๘. ‘‘กุฏฺฏา กวาฏา ภิตฺตี จ, รุกฺขา นคสิลุจฺจยา;
น ตสฺสาวรณํ อตฺถิ, สมนฺตา ทฺวาทสโยชเนฯ

๒๙. ‘‘วสฺสสตสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๓๐. ‘‘สนฺตาเรตฺวา พหุชนํ, ฉินฺทิตฺวา สพฺพสํสยํ;
ชลิตฺวา อคฺคิกฺขโนฺธว, นิพฺพุโต โส สสาวโก’’ติฯ

ตตฺถ **นคสิลุจฺจยา**ติ นคสงฺขาตา สิลุจฺจยาฯ **อาวรณ**นฺติ ปฏิจฺฉาทนํ ติโรกรณํฯ **ทฺวาทสโยชเน**ติ สมนฺตโต ทฺวาทสโยชเน ฐาเน ภควโต สรีรปฺปภา ผริตฺวา รตฺตินฺทิวํ ติฏฺฐตีติ อ

โตฺถฯ เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

อิโต ปฏฺฐาย ปารมิปูรณาทิปุนปฺปุนาคตมตฺถํ สงฺขิปิตฺวา วิเสสตฺถเมว วตฺวา คมิสฺสามฯ ยทิ ปน วุตฺตเมว ปุนปฺปุนํ วกฺขาม, กทา อนฺตํ คมิสฺสติ อยํ สํวณฺณนาติฯ

ปทุมุตฺตรพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต ทสโม พุทฺธวํโสฯ

๑๓. สุเมธพุทฺธวํสวณฺณนา

ปทุมุตฺตเร ปน สมฺมาสมฺพุเทฺธ ปรินิพฺพุเต สาสเนปิสฺส อนฺตรหิเต สตฺตติกปฺปสหสฺสานิ พุทฺธา นุปฺปชฺชึสุ, พุทฺธสุญฺญานิ อเหสุํฯ อิโต ปฏฺฐาย ตึสกปฺปสหสฺสานํ มตฺถเก เอกสฺมึ กเปฺป **สุเมโธ สุชาโต** จาติ เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา นิพฺพตฺตึสุฯ ตตฺถ อธิคตเมโธ **สุเมโธ** นาม โพธิสโตฺต ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา สุทสฺสนนคเร สุทตฺตสฺส นาม รโญฺญ อคฺคมเหสิยา สุทตฺตาย นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน สุทสฺสนุยฺยาเน ตรุณทิวสกโร วิย สลิลธรวิวรคโต มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ โส นววสฺส สหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ ตสฺส กิร สุจนฺทน-กญฺจน-สิริวฑฺฒนนามกา ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ สุมนมหาเทวิปฺปมุขานิ อฏฺฐจตฺตาลีสอิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สุมนเทวิยา ปุนพฺพสุมิเตฺต นาม ปุเตฺต ชาเต หตฺถิยาเนน มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ มนุสฺสานญฺจ โกฏิสตมนุปพฺพชิฯ โส เตหิ ปริวุโต อฑฺฒมาสํ ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย นกุลนิคเม นกุลเสฏฺฐิธีตาย ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สิริวฑฺฒาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา นีปโพธิมูเล วีสติหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา สมารํ มารพลํ วิธมิตฺวา อภิสโมฺพธึ ปาปุณิตฺวา ''อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา''ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิสมีเปเยว วีตินาเมตฺวา อฏฺฐเม สตฺตาเห พฺรหฺมุโน ธมฺมเทสนายาจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ภพฺพปุคฺคเล โอโลเกโนฺต อตฺตโน กนิฏฺฐภาติกํ สรณกุมารญฺจ สพฺพกามิกุมารญฺจ อตฺตนา สทฺธึ ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนญฺจ โกฏิสตํ จตุสจฺจธมฺมปฏิเวธสมตฺถํ ทิสฺวา อากาเสน คนฺตฺวา สุทสฺสนนครสมีเป สุทสฺสนุยฺยาเน โอตริตฺวา อุยฺยานปาเลน อตฺตโน ภาติเก ปโกฺกสาเปตฺวา เตสํ ปริวารานํ มเชฺฌ **ธมฺมจกฺกํ** ปวเตฺตสิฯ ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, อยํ ปฐโม อภิสมโยฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ''ปทุมุตฺตรสฺส อปเรน, สุเมโธ นาม นายโก;
ทุราสโท อุคฺคเตโช, สพฺพโลกุตฺตโม มุนิฯ

๒. ''ปสนฺนเนโตฺต สุมุโข, พฺรหา อุชุ ปตาปวา;
หิเตสี สพฺพสตฺตานํ, พหู โมเจสิ พนฺธนาฯ

๓. ''ยทา พุโทฺธ ปาปุณิตฺวา, เกวลํ โพธิมุตฺตมํ;
สุทสฺสนมฺหิ นคเร, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิฯ

๔. ''ตสฺสาภิสมยา ตีณิ, อเหสุํ ธมฺมเทสเน;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหู''ติฯ

ตตฺถ **อุคฺคเตโช**ติ อุคฺคตเตโชฯ **ปสนฺนเนโตฺต**ติ สุฏฺฐุ ปสนฺนนยโน, โธวิตฺวา มชฺชิตฺวา ฐปิตมณิคุฬิกา วิย ปสนฺนานิ เนตฺตานิ โหนฺติฯ ตสฺมา โส ''ปสนฺนเนโตฺต''ติ วุโตฺตฯ มุทุสินิทฺธนีลวิมลสุขุมปขุมาจิตสุปฺปสนฺนนยโนติ อโตฺถฯ ''สุปฺปสนฺนปญฺจนยโน''ติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **สุมุโข**ติ ปริปุณฺณสรทสมยจนฺทสทิสวทโนฯ **พฺรหา**ติ อฏฺฐาสีติหตฺถปฺปมาณสรีรตฺตา พฺรหา มหโนฺต, อเญฺญหิ อสาธารณสรีรปฺปมาโณติ อโตฺถฯ **อุชู**ติ พฺรหฺมุชุคโตฺต อุชุเมว อุคฺคตสรีโร เทวนคเร สมุสฺสิตสุวณฺณโตรณสทิสวรสรีโรติ อโตฺถฯ **ปตาปวา**ติ วิโชฺชตมานสรีโรฯ **หิเตสี**ติ หิตคเวสีฯ **อภิสมยา ตีณี**ติ อภิสมยา ตโย, ลิงฺควิปลฺลาโส กโตติฯ

ยทา ปน ภควา กุมฺภกณฺณสทิสานุภาวํ กุมฺภกณฺณํ นาม มนุสฺสภกฺขํ ยกฺขํ มหาอฏวิมุเข สนฺทิสฺสมานโฆรสรีรํ วตฺตนิอฏวิสญฺจารํ ปจฺฉินฺทิตฺวา ปวตฺตมานํ ปจฺจูสสมเย มหากรุณาสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย โลกํ โอโลเกนฺโต ทิสฺวา เอกโกว อสหาโย ตสฺส ยกฺขสฺส ภวนํ คนฺตฺวา อนฺโต ปวิสิตฺวา ปญฺญตฺเต สิริสยเน นิสีทิฯ อถ โข โส ยกฺโข มกฺขํ อสหมาโน ทณฺฑาหโต โฆรวิโส อาสิวิโส วิย สํกุทฺโธ ทสพลํ ภึสาเปตุกาโม อตฺตโน อตฺตภาวํ โฆรตรํ กตฺวา ปพฺพตสทิสํ สีสํ กตฺวา สูริยมณฺฑลสทิสานิ อกฺขีนิ นิมฺมินิตฺวา นงฺคลสีสสทิสาติทีฆวิปุลติขิณทาฐาโย กตฺวา โอลมฺพนีลวิปุลวิสโมทโร ตาลกฺขนฺธสทิสพาหุจิปิฏกวิรูปวงฺกนาโส ปพฺพตพิลสทิสวิปุลรตฺตมุโข ถูลปิงฺคลขรผรุสเกโส อติภยานกทสฺสโน หุตฺวา อาคนฺตฺวา สุเมธสฺส ภควโต ปุรโต ฐตฺวา ปฐปายโนฺต ปชฺชลนฺโต ปาสาณปพฺพตคฺคิชาล-สลิล-กทฺทม-ฉาริกายุธงฺคาร-วาลุกปฺปการา **นววิธา วสฺสวุฏฺฐิโย** วเสฺสตฺวาปิ ภควโต โลมคฺคมตฺตมฺปิ จาเลตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา มาเรสฺสามี’’ติ อาฬวโก วิย ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ อยํ ภควา ปญฺหาพฺยากรเณน ตํ ยกฺขํ วินยมุปเนสิฯ ตโต ทุติยทิวเส กิรสฺส รฏฺฐวาสิโน มนุสฺสา สกฏภริเตน ภเตฺตน สห ราชกุมารํ อาหริตฺวา ยกฺขสฺส อทํสุฯ อถ ยโกฺข ราชกุมารํ พุทฺธสฺส อทาสิฯ อฏฺวิทฺวาเร ฐิตมนุสฺสา ภควนฺตํ อุปสงฺกมึสุฯ ตทา ตสฺมึ สมาคเม ทสพโล ยกฺขสฺส มโนนุกูลํ ธมฺมํ เทเสโนฺตฯ นวุติโกฏิสหสฺสานํ ปาณีนํ ธมฺมจกฺขุํ อุปฺปาเทสิ, โส ทุติโย ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ปุนาปรํ กุมฺภกณฺณํ, ยกฺขํ โส ทมยี ชิโน;
นวุติโกฏิสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ยทา ปน อุปการินคเร สิรินนฺทนุยฺยาเน จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาสยิ, ตทา อสีติโกฏิสตสหสฺสานํ ตติโย ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘ปุนาปรํ อมิตยโส, จตุสจฺจํ ปกาสยิ;
อสีติโกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

สุเมธสฺสาปิ ภควโต ตโย สาวกสนฺนิปาตา อเหสุํฯ ปฐมสนฺนิปาเต สุทสฺสนนคเร โกฏิสตขีณาสวา อเหสุํฯ ปุน เทวกูเฏ ปพฺพเต กถินตฺถเต ทุติเย นวุติโกฏิโยฯ ปุน ตติเย ภควติ จาริกํ จรมาเน อสีติโกฏิโย อเหสุํฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, สุเมธสฺส มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๘. ‘‘สุทสฺสนํ นาม นครํ, อุปคญฺฉิ ชิโน ยทา;
ตทา ขีณาสวา ภิกฺขู, สมึสุ สตโกฏิโยฯ

๙. ‘‘ปุนาปรํ เทวกูเฏ, ภิกฺขูนํ กถินตฺถเต;
ตทา นวุติโกฏีนํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๑๐. ‘‘ปุนาปรํ ทสพโล, ยทา จรติ จาริกํ;
ตทา อสีติโกฏีนํ, ตติโย อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต อุตฺตโร นาม สพฺพชนุตฺตโร มาณโว หุตฺวา นิทหิตฺวา ฐปิตํเยว อสีติโกฏิธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา ตทา ทสพลสฺส ธมฺมํ สุตฺ

วา สรเณสุ ปติฏฺฐาย นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ โสปิ นํ สตฺถา โภชนานุโมทนํ กโรนฺโต – ‘‘อนาคเต โคตโม นาม พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๑. ‘‘อหํ เตน สมเยน, อุตฺตโร นาม มาณโว;
อสีติโกฏิโย มยฺหํ, ฆเร สนฺนิจิตํ ธนํฯ

๑๒. ‘‘เกวลํ สพฺพํ ทตฺวาน, สสเงฺฆ โลกนายเก;
สรณํ ตสฺสูปคญฺฉึ, ปพฺพชฺชญฺจาภิโรจยึฯ

๑๓. ‘‘โสปิ มํ พุทฺโธ พฺยากาสิ, กโรนฺโต อนุโมทนํ;
ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, อยํ พุทฺโธ ภวิสฺสติฯ

๑๔. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํ’’ฯ
พฺยากรณคาถา วิตฺถาเรตพฺพาฯ

๑๕. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยึ;
อุตฺตรึ วตมธิฏฺฐาสึ, ทสปารมิปูริยาฯ

๑๖. ‘‘สุตฺตนฺตํ วินยํ จาปิ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ;
สพฺพํ ปริยาปุณิตฺวาน, โสภยึ ชินสาสนํฯ

๑๗. ‘‘ตตฺถปฺปมตฺโต วิหรนฺโต, นิสชฺชฏฺฐานจงฺกเม;
อภิญฺญาปารมึ คนฺตฺวา, พฺรหฺมโลกมคญฺฉห’’นฺติฯ

ตตฺถ **สนฺนิจิต**นฺติ นิทหิตํ นิธานวเสนฯ **เกวล**นฺติ สกลนฺติ อโตฺถฯ **สพฺพ**นฺติ อเสสโต ทตฺวาฯ **สสเงฺฆ**ติ สสงฺฆสฺสฯ **ตสฺสูปคญฺฉิ**นฺติ ตํ อุปคญฺฉึ, อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **อภิโรจยิ**นฺติ ปพฺพชึฯ **ตึสกปฺปสหสฺสมฺหี**ติ ตึสกปฺปสหเสฺสสุ อติกฺกเนฺตสูติ อโตฺถฯ

ตสฺส ปน สุเมธสฺส ภควโต สุทสฺสนํ นาม นครํ อโหสิ, สุทโตฺต นาม ราชา ปิตา, มาตา สุทตฺตา นาม, สรโณ จ สพฺพกาโม จ เทฺว อคฺคสาวกา, สาคโร นามุปฏฺฐาโก, รามา จ สุรามา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, มหานีปรุกฺข โพธิ, สรีรํ อฏฺฐาสีติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, อายุ นวุติวสฺสสหสฺสานิ, นววสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิ, สุมนา นามสฺส อคฺคมเหสี, ปุนพฺพสุมิโตฺต นาม ปุโตฺต, หตฺถิยาเนน นิกฺขมิฯ เสสํ คาถาสุ ทิสฺสติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๘. ‘‘สุทสฺสนํ นาม นครํ, สุทโตฺต นาม ขตฺติโย;
สุทตฺตา นาม ชนิกา, สุเมธสฺส มเหสิโนฯ

๒๓. ‘‘สรโณ สพฺพกาโม จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
สาคโร นามุปฏฺฐาโก, สุเมธสฺส มเหสิโนฯ

๒๔. ‘‘รามา เจว สุรามา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, มหานีโปติ วุจฺจติฯ

๒๖. ‘‘อฏฺฐาสีติรตนานิ, อจฺจุคฺคโต มหามุนิ;
โอภาเสติ ทิสา สพฺพา, จโนฺท ตารคเณ ยถาฯ

๒๗.‘‘จกฺกวตฺติมณี นาม, ยถา ตปติ โยชนํ;
ตเถว ตสฺส รตนํ, สมนฺตา ผรติ โยชนํฯ

๒๘. ‘‘นวุติวสฺสสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๙. ‘‘เตวิชฺชฉฬภิญฺญาหิ , พลปฺปเตฺตหิ ตาทิหิ;
สมากุลมิทํ อาสิ, อรหเนฺตหิ สาธุหิฯ

๓๐. ‘‘เตปิ สเพฺพ อมิตยสา, วิปฺปมุตฺตา นิรูปธี;
ญาณาโลกํ ทสฺสยิตฺวา, นิพฺพุตา เต มหายสา’’ติฯ

ตตฺถ **จโนฺท ตารคเณ ยถา**ติ ยถา นาม คคเน ปริปุณฺณจโนฺท ตาราคเณ โอภาเสติ ปกาเสติ, เอวเมว สพฺพาปิ ทิสา โอภาเสตีติ อโตฺถฯ เกจิ ‘‘จโนฺท ปนฺนรโส ยถา’’ติ ปฐนฺติ, โส อุตฺตานโตฺถวฯ

จกฺกวตฺติมณี นามาติ ยถา นาม จกฺกวตฺติรโญฺญ มณิรตนํ จตุหตฺถายามํ สกฏนาภิสมปริณาหํ จตุราสีติมณิสหสฺสปริวารํ ตาราคณปริวุตสฺส สรทสมยปริปุณฺณรชนิกรสฺส สิริสมุทยโสภํ อวฺหยนฺตมิว เวปุลฺลปพฺพตโต ปรมรมณียทสฺสนํ มณิรตนมาคจฺฉติ, ตเสฺสวํ อาคจฺฉนฺตสฺส สมนฺตโต โยชนปฺปมาณํ โอกาสํ อาภา ผรติ, เอวเมว ตสฺส สุเมธสฺสาปิ ภควโต สรีรโต อาภารตนํ สมนฺตโต โยชนํ ผรตีติ อโตฺถฯ

เตวิชฺชฉฬภิญฺญาหีติ เตวิเชฺชหิ ฉฬภิญฺญาหิ จาติ อโตฺถฯ **พลปฺปเตฺตหี**ติ อิทฺธิพลปฺปเตฺตหิฯ **ตาทิหี**ติ ตาทิภาวปฺปเตฺตหิฯ **สมากุล**นฺติ สงฺกิณฺณํ เอกกาสาวปโชฺชตํฯ **อิท**นฺติ สาสนํ สนฺธายาห, มหีตลํ วาฯ **อมิตยสา**ติ อมิตปริวารา, อตุลกิตฺติโฆโส วาฯ **นิรูปธี**ติ จตุรูปธิวิรหิตาฯ เสสเมตฺถ คาถาสุ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

สุเมธพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต เอกาทสโม พุทฺธวํโสฯ

๑๔. สุชาตพุทฺธวํสวณฺณนา

ตโต ตสฺสาปรภาเค ตสฺมึเยว มณฺฑกปฺเป อนุปุพฺเพน อปริมิตายุเกสุ สเตฺตสุ อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา นวุติวสฺสสหสฺสายุเกสุ ชาเตสุ สุชาตรูปกาโย ปริสุทฺธชาโต **สุชาโต** นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ โสปิ ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา สุมงฺคลนคเร อุคฺคตสฺส นาม รโญฺญ กุเล ปภาวติยา นาม อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ นามคฺคหณทิวเส จสฺส นามํ กโรนฺต สกลชมฺพุทีเป สพฺพสตฺตานํ สุขํ ชนยโนฺต ชาโตติ ‘‘สุชาโต’’ เตฺววสฺส นามมกํสุฯ โส นววสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ สิรี อุปสิรี สิรินโนฺท จาติ ตสฺส ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ สิรีนนฺทาเทวิปฺปมุขานิ เตวีสติ อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สิรีนนฺทาเทวิยา อุปเสเน นาม ปุเตฺต อุปฺปเนฺน หํสวหํ นาม วรตุรงฺคมารุยฺห มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ ปน ปพฺพชนฺตํ มนุสฺสานํ โกฏิ อนุปพฺพชิฯ อถ โส เตหิ ปริวุโต นว มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย สิรีนนฺทนนคเร สิรีนนฺทนเสฏฺฐิสฺส ธีตาย ทินฺนํ ปรมมธุรํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย สุนนฺทาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา เวฬุโพธึ อุปสงฺกมิตฺวา เตตฺตึสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา สูริเย ธรมาเนเยว สมารํ มารพลํ วิธมิตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ ปฏิวิชฺฌิตฺวา สพฺพพุทฺธานุจิณฺณํ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิสมีเปเยว วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมุนา อายาจิโต อตฺตโน กนิฏฺฐภาติกํ สุทสฺสนกุมารํ ปุโรหิตปุตฺตํ เทวกุมารญฺจ จตุสจฺจธมฺมปฏิเวธสมเตฺถ ทิสฺวา อากาเสน คนฺตฺวา สุมงฺคลนครสมีเป สุมงฺคลุยฺยาเน โอตริตฺวา อุยฺยานปาเลน อตฺตโน ภาติกํ สุทสฺสนกุมารํ ปุโรหิตปุตฺตํ เทวกุมารญฺจ ปโกฺกสาเปตฺวา เตสํ สปริวารานํ มเชฺฌ นิสิโนฺน ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตตฺถ อสีติยา โกฏีนํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ อยํ ปฐมาภิสมโย อโหสิฯ

ยทา ปน ภควา สุทสฺสนุยฺยานทฺวาเร มหาสาลมูเล ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา เทเวสุ ตาวตึเสสุ วสฺสาวาสํ อุปาคมิ, ตทา สตฺตตฺตึสสตสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ อยํ ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ ยทา ปน สุชาโต ทสพโล ปิตุสนฺติกํ อคมาสิ, ตทา สฏฺฐิสตสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ อยํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, สุชาโต นาม นายโก;
สีหหนุสภกฺขโนฺธ, อปฺปเมโยฺย ทุราสโทฯ

๒. ‘‘จโนฺทว วิมโล พุโทฺธ, สตรํสีว ปตาปวา;
เอวํ โสภติ สมฺพุโทฺธ, ชลโนฺต สิริยา สทาฯ

๓. ‘‘ปาปุณิตฺวาน สมฺพุโทฺธ, เกวลํ โพธิมุตฺตมํ;
สุมงฺคลมฺหิ นคเร, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิฯ

๔. ‘‘เทเสเนฺต ปวรํ ธมฺมํ, สุชาเต โลกนายเก;
อสีติโกฏี อภิสมึสุ, ปฐเม ธมฺมเทสเนฯ

๕. ‘‘ยทา สุชาโต อมิตยโส, เทเว วสฺสํ อุปาคมิ;
สตฺตตฺตึสสตสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหุฯ

๖. ‘‘ยทา สุชาโต อสมสโม, อุปคจฺฉิ ปิตุสนฺติกํ;
สฏฺฐิสตสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหี**ติ ยสฺมึ มณฺฑกเปฺป สุเมโธ ภควา อุปฺปโนฺน, ตเตฺถว กเปฺป สุชาโตปิ ภควา อุปฺปโนฺนติ อโตฺถฯ **สีหหนู**ติ สีหสฺส วิย หนุ อสฺสาติ สีหหนุฯ สีหสฺส ปน เหฏฺฐิมหนุเมว ปุณฺณํ โหติ, น อุปริมํฯ อสฺส ปน มหาปุริสสฺส สีหสฺส เหฏฺฐิมหนุ วิย เทฺวปิ ปริปุณฺณานิ ทฺวาทสิยํ ปกฺขสฺส จนฺทสทิสานิ โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สีหหนู’’ติฯ **อุสภกฺขโนฺธ**ติ อุสภเสฺสว สมปฺปวฏฺฏกฺขโนฺธ, สุวฏฺฏิตสุวณฺณาลิงฺคสทิสกฺขโนฺธติ อโตฺถฯ **สตรํสีวา**ติ ทิวสกโร วิยฯ **สิริยา**ติ พุทฺธสิริยาฯ **โพธิมุตฺตม**นฺติ อุตฺตมํ สโมฺพธิํฯ

สุธมฺมวตีนคเร สุธมฺมุยฺยาเน อาคตานํ มนุสฺสานํ ธมฺมํ เทเสตฺวา สฏฺฐิสตสหสฺสานิ เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพาเชตฺวา เตสํ มเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ ตโต ปรํ ติทิโวโรหเณ ภควโต ปญฺญาสสตสหสฺสานํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน ‘‘สุทสฺสนกุมาโร ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต’’ติ สุตฺวา ‘‘มยมฺปิ ปพฺพชิสฺสามา’’ติ อาคตานิ จตฺตาริ ปุริสสตสหสฺสานิ คเหตฺวา สุทสฺสนเตฺถโร สุชาตํ นราสภํ อุปสงฺกมิฯ เตสํ ภควา ธมฺมํ เทเสตฺวา เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา จตุรงฺคสมนฺนาคเต สนฺนิปาเต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, สุชาตสฺส มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๘. ‘‘อภิญฺญาพลปฺปตฺตานํ, อปฺปตฺตานํ ภวาภเว;
สฏฺฐิสตสหสฺสานิ, ปฐมํ สนฺนิปติํสุ เตฯ

๙. ‘‘ปุนาปรํ สนฺนิปาเต, ติทิโวโรหเณ ชิเน;
ปญฺญาสสตสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๑๐. ‘‘อุปสงฺกมโนฺต นราสภํ, สุทสฺสโน อคฺคสาวโก;
จตูหิ สตสหเสฺสหิ, สมฺพุทฺธํ อุปสงฺกมี’’ติฯ

ตตฺถ **อปฺปตฺตาน**นฺติ ภวาภเว อสมฺปตฺตานนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อปฺปวตฺตา ภวาภเว’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ **ติทิโวโรหเณ**ติ สคฺคโลกโต โอตรเนฺต กตฺตุการเก ทฏฺฐโพฺพฯ การกวิปลฺลาเสน วุตฺตํฯ อถ วา **ติทิโวโรหเณ**ติ ติทิวโต โอตรเณฯ **ชิเน**ติ ชินสฺส, สามิอเตฺถ ภุมฺมํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตทา กิร อมฺหากํ โพธิสโตฺต จกฺกวตฺติราชา หุตฺวา ‘‘พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน’’ติ สุตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมกถํ สุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส สตฺตหิ รตเนหิ สทฺธิํ จตุมหาทีปรชฺชํ ทตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิฯ สกลทีปวาสิโน ชนา รฏฺฐุปฺปาทํ คเหตฺวา อารามิกกิจฺจํ สาเธตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส นิจฺจํ มหาทานมทํสุฯ โสปิ นํ สตฺถา – ‘‘อนาคเต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๑. ‘‘อหํ เตน สมเยน, จตุทีปมฺหิ อิสฺสโร;
อนฺตลิกฺขจโร อาสิํ, จกฺกวตฺตี มหพฺพโลฯ

๑๓. ‘‘จตุทีเป มหารชฺชํ รตเน สตฺต อุตฺตเม;
พุเทฺธ นิยฺยาตยิตฺวาน, ปพฺพชึ ตสฺส สนฺติเกฯ

๑๔. ‘‘อารามิกา ชนปเท, อุฏฺฐานํ ปฏิปิณฺฑิย;
อุปเนนฺติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส, ปจฺจยํ สยนาสนํฯ

๑๕. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, ทสสหสฺสิมฺหิ อิสฺสโร;
ตึสกปฺปสหสฺสมฺหิ, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๖. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

๑๗. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย หาสํ ชเนสหํ;
อธิฏฺฐหึ วตํ อุคฺคํ, ทสปารมิปูริยาฯ

๑๘. ‘‘สุตฺตนฺตํ วินยญฺจาปิ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ;
สพฺพํ ปริยาปุณิตฺวาน, โสภยึ ชินสาสนํฯ

๑๙. ‘‘ตตฺถปฺปมโตฺต วิหรโนฺต, พฺรหฺมํ ภาเวตฺว ภาวนํ;
อภิญฺญาปารมึ คนฺตฺวา, พฺรหฺมโลกมคญฺฉห’’นฺติฯ

ตตฺถ **จตุทีปมฺหี**ติ สปริวารทีปานํ จตุนฺนํ มหาทีปานนฺติ อโตฺถฯ **อนฺตลิกฺขจโร**ติ จกฺกรตนํ ปุรกฺขตฺวา อากาสจโรฯ **รตเน สตฺตา**ติ หตฺถิรตนาทีนิ สตฺต รตนานิฯ **อุตฺตเม**ติ อุตฺตมานิฯ อถ วา อุตฺตเม พุเทฺธติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **นิยฺยาตยิตฺวานา**ติ ทตฺวานฯ **อุฏฺฐาน**นฺติ รฏฺฐุปฺปาทํ, อายนฺติ อโตฺถฯ **ปฏิปิณฺฑิยา**ติ ราสึ กตฺวา สํกฑฺฒิตฺวาฯ **ปจฺจย**นฺติ จีวราทิวิวิธํ ปจฺจยํฯ **ทสสหสฺสิมฺหิ อิสฺสโร**ติ ทสสหสฺสิโลกธาตุยํ อิสฺสโร, ตเทตํ ชาติเกฺขตฺตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อนนฺตานํ โลกธาตูนํ อิสฺสโร ภควาฯ **ตึสกปฺปสหสฺสมฺหี**ติ อิโต ปฏฺฐาย ตึสกปฺปสหสฺสานํ มตฺถเกติ อโตฺถฯ

ตสฺส ปน สุชาตสฺส ภควโต สุมงฺคลํ นาม นครํ อโหสิ, อุคฺคโต นาม ราชา ปิตา, ปภาวตี นาม มาตา, สุทสฺสโน จ สุเทโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, นารโท นามุปฏฺฐาโก, นาคา จ นาคสมาลา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, มหาเวฬุรุโกฺข โพธิ, โส กิร มนฺทจฺฉิโทฺท ฆนกฺขโนฺธ ปรมรมณีโย เวฬุริยมณิวเณฺณหิ วิมเลหิ ปเตฺตหิ สญฺฉนฺนวิปุลสาโข มยูรปิญฺฉกลาโป วิย วิโรจิตฺถฯ ตสฺส ปน ภควโต สรีรํ ปณฺณาสหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, อายุ นวุติวสฺสสหสฺสานิ, สิรีนนฺทา นามสฺส อคฺคมเหสี, อุปเสโน นาม ปุโตฺตฯ ตุรงฺควรยาเนน นิกฺขมิฯ โส ปน จนฺทวตีนคเร สิลาราเม ปรินิพฺพายิฯ เตน วุตฺตํ –

๒๐. ‘‘สุมงฺคลํ นาม นครํ, อุคฺคโต นาม ขตฺติโย;
มาตา ปภาวตี นาม, สุชาตสฺส มเหสิโนฯ

๒๕. ‘‘สุทสฺสโน สุเทโว จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
นารโท นามุปฏฺฐาโก, สุชาตสฺส มเหสิโนฯ

๒๖. ‘‘นาโค จ นาคสมาลา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, มหาเวฬูติ วุจฺจติฯ

๒๗. ‘‘โส จ รุโกฺข ฆนกฺขโนฺธ, อจฺฉิโทฺท โหติ ปตฺติโก;

อุชุ วํโส พฺรหา โหติ, ทสฺสนีโย มโนรโมฯ

๒๘. ‘‘เอกกฺขโนฺธ ปวฑฺฒิตฺวา, ตโต สาขา ปภิชฺชติ;
ยถา สุพโทฺธ โมรหโตฺถ, เอวํ โสภติ โส ทุโมฯ

๒๙. ‘‘น ตสฺส กณฺฎกา โหนฺติ, นาปิ ฉิทฺทํ มหา อหุ;
วิตฺถิณฺณสาโข อวิรโล, สนฺทจฺฉาโย มโนรโมฯ

๓๑. ‘‘ปญฺญาสรตโน อาสิ, อุจฺจตฺตเนน โส ชิโน;
สพฺพาการวรูเปโต, สพฺพคุณมุปาคโตฯ

๓๒. ‘‘ตสฺส ปภา อสมสมา, นิทฺธาวติ สมนฺตโต;
อปฺปมาโณ อตุลิโย, โอปเมฺมหิ อนูปโมฯ

๓๓. ‘‘นวุติวสฺสสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฎฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๓๔. ‘‘ยถาปิ สาคเร อูมี, คคเน ตารกา ยถา;
เอวํ ตทา ปาวจนํ, อรหเนฺตหิ จิตฺติตํฯ

๓๕. ‘‘โส จ พุโทฺธ อสมสโม, คุณานิ จ ตานิ อตุลิยานิ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **อจฺฉิโทฺท**ติ อปฺปจฺฉิโทฺทฯ ‘‘อนฺทรา กณฺญา’’ติอาทีสุ วิย ทฎฺฐพฺพํฯ เกจิ ‘‘ฉิทฺทํ โหติ ปริตฺตก’’นฺติ ปฐนฺติฯ **ปตฺติโก**ติ พหุปโตฺต, กาจมณิวเณฺณหิ ปเตฺตหิ สณฺฉโนฺนติ อโตฺถฯ **อุชู**ติ อวโงฺก อกุฎิโลฯ **วํโส**ติ เวฬุฯ **พฺรหา**ติ สมนฺตโต มหาฯ **เอกกฺขโนฺธ**ติ อวนิรุโห เอโก อทุติโย จาติ อโตฺถฯ **ปวฑฺฒิตฺวา**ติ วฑฺฒิตฺวาฯ **ตโต สาขา ปภิชฺชตี**ติ ตโต วํสคฺคโต ปญฺจวิธา สาขา นิกฺขมิตฺวา ปภิชฺชิตฺถฯ ‘‘ตโต สาขา ปภิชฺชถา’’ติปิ ปาโฐฯ **สุพโทฺธ**ติ สุฎฺฐุ ปญฺจพนฺธนากาเรน พโทฺธฯ **โมรหโตฺถ**ติ อาตปสนฺนิวารณตฺถํ กโต พโทฺธ โมรปิญฺฉกลาโป วุจฺจติฯ

น ตสฺส กณฺฎกา โหนฺตีติ ตสฺส วํสสฺส กณฺฎกิโนปิ รุกฺขสฺส กณฺฎกา นาเหสุํฯ **อวิรโล**ติ อวิรลสาขาสณฺฉโนฺนฯ **สนฺทจฺฉาโย**ติ ฆนจฺฉาโย, อวิรลตฺตาว สนฺทจฺฉาโยติ วุโตฺตฯ **ปญฺญาสรตโน อาสี**ติ ปญฺญาสหโตฺถ อโหสิฯ **สพฺพาการวรูเปโต**ติ สเพฺพน อากาเรน วเรหิเยว อุเปโต สพฺพาการวรูเปโต นามฯ **สพฺพคุณมุปาคโต**ติ อนนฺตรปทเสฺสว เววจนมตฺตํฯ

อปฺปมาโณติ ปมาณรหิโต, ปมาณํ คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา วา อปฺปมาโณฯ **อตุลิโย**ติ อตุโล, เกนจิ อสทิโสติ อโตฺถฯ **โอปเมฺมหี**ติ อุปมิตเพฺพหิฯ **อนูปโม**ติ อุปมารหิโต, ‘‘อิมินา จ อิมินา จ สทิโส’’ติ วตฺตุํ อสกฺกุเณยฺยภาวโต อนูปโมติ อโตฺถฯ **คุณานิ จ ตานี**ติ คุณา จ เต, สพฺพญฺญุตญฺญาณาทโย คุณาติ อโตฺถฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สุชาตพุทฺธวํสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๕. ปิยทสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา

สุชาตสฺส ปน อปรภาเค อิโต อฏฺฐกปฺปสตาธิกสหสฺสกปฺปมตฺถเก เอกสฺมิํ กเปฺป **ปิยทสฺสี, อตฺถทสฺสี, ธมฺมทสฺสี**ติ ตโย พุทฺธา นิพฺพตฺติํสุ ฯ ตตฺถ **ปิยทสฺสี** นาม ภควา ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา สุธญฺญวตีนคเร สุทตฺตสฺส นาม รโญฺญ อคฺคมเหสิยา จนฺทสทิสวทนาย จนฺทาเทวิยา นาม กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คเหตฺวา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน วรุณุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิ ฯ ตสฺส ปน นามคฺคหณทิวเส โลกสฺส ปิยานํ ปาฏิหาริยวิเสสานํ ทสฺสิตตฺตา ‘‘ปิยทสฺสี’’เตฺวว นามมกํสุ ฯ โส นววสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิ ฯ ตสฺส กิร สุนิมฺมลวิมลคิริพฺรหานามกา ตโย ปาสาทา อเหสุํ ฯ วิมลามหาเทวิปฺปมุขานิ เตตฺติํส อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํ ฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา วิมลาเทวิยา กญฺจนเวเฬ นาม ปุเตฺต อุปฺปเนฺน อาชญฺญรเถน มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิ ฯ เอกา จ นํ ปุริสโกฏิ อนุปพฺพชิ ฯ โส เตหิ ปริวุโต มหาปุริโส ฉ มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย วรุณพฺราหฺมณคาเม วสภพฺราหฺมณสฺส ธีตาย ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สุชาตาชีวเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา กกุธโพธิํ อุปสงฺกมิตฺวา เตปญฺญาสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติ อุทานํ อุทาเนตฺวา ตเตฺถว สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา อตฺตนา สห ปพฺพชิตานํ อริยธมฺมปฏิเวธสมตฺถตํ ญตฺวา อากาเสน ตตฺถ คนฺตฺวา อุสภวตีนครสมีเป อุสภวตุยฺยาเน โอตริตฺวา ภิกฺขุโกฏิปริวุโต ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ ฯ ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ ฯ อยํ ปฐโม อภิสมโย ฯ

ปุน อุสภวติยา นาม นครสฺส อวิทูเร สุทสฺสนปพฺพเต สุทสฺสโน นาม เทวราชา ปฏิวสติ ฯ โส มิจฺฉาทิฏฺฐิโก อโหสิ ฯ สกลชมฺพุทีเป ปน มนุสฺสา ตสฺส อนุสํวจฺฉรํ สตสหสฺสคฺฆนิกํ พลิํ อุปสํหรนฺติ ฯ โส สุทสฺสโน เทวราชา นรราเชน สทฺธิํ เอกาสเน นิสีทิตฺวา พลิํ สมฺปฏิจฺฉติ ฯ อถ ปิยทสฺสี ภควา ‘‘ตสฺส สุทสฺสนสฺส เทวราชสฺส ตํ ทิฏฺฐิคตํ วิโนเทสฺสามี’’ติ ตสฺมิํ เทวราเช ยกฺขสมาคมํ คเต ตสฺส ภวนํ ปวิสิตฺวา สิริสยนํ อารุหิตฺวา ฉพฺพณฺณรํสิโย มุญฺจโนฺต ยุคนฺธรปพฺพเต สรทสมเย สูริโย วิย นิสีทิ ฯ ตสฺส ปริวารปริจาริกา เทวตาโย มาลาคนฺธวิเลปนาทีหิ ทสพลํ ปูเชตฺวา ปริวาเรตฺวา อฏฺฐํสุ ฯ

สุทสฺสโนปิ เทวราชา ยกฺขสมาคมโต อาคจฺฉโนฺต อตฺตโน ภวนโต ฉพฺพณฺณรสฺมิโย นิจฺฉรเนฺต ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อเญฺญสุ ปน ทิวเสสุ มม ภวนสฺส เอทิสี อเนกรํสิชาลสมุชฺชลวิภูติ น ทิฏฺฐปุพฺพาฯ โก นุ โข อิธ ปวิโฏฺฐ เทโว วา มนุโสฺส วา’’ติ โอโลเกโนฺต อุทยคิริสิขรมตฺถเก สรทสมยทิวสกรมิว ฉพฺพณฺณรํสิชาเลน อภิชฺชลนฺตํ นิสินฺนํ ภควนฺตํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ มุณฺฑกสมโณ มม ปริวาเรน ปริชเนน ปริวุโต วรสยเน นิสิโนฺน’’ติ โกธาภิภูตมานโส – ‘‘หนฺทาหํ อิมสฺส อตฺตโน พลํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา สกลํ ตํ ปพฺพตํ เอกชาลมกาสิ ฯ ‘‘อิมินา อคฺคิชาเลน ฉาริกาภูโต มุณฺฑกสมโณ’’ติ โอโลเกโนฺต อเนกรํสิชาลวิสรวิปฺผุริตวรสรีรํ ปสนฺนวทนวณฺณโสภํ วิปฺปสนฺนจฺฉวิราคํ ทสพลมภิชฺชลนฺตํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ สมโณ อคฺคิทาหํ สหติ, หนฺทาหํ อิมํ สมณํ อุทโกเฆน โอสาเทตฺวา มาเรสฺสามี’’ติ อติคมฺภีรํ อุทโกฆํ วิมานาภิมุขํ ปวเตฺตสิ ฯ

ตโต อุทโกเฆน ปุเณฺณ ตสฺมึ วิมาเน นิสินฺนสฺส ตสฺส ภควโต จีวเร อํสุมตฺตํ วา สรีเร โลมมตฺตํ วา น เตมิตฺถฯ ตโต สุทสฺสโน เทวราชา – ‘‘อิมินา สมโณ นิรสฺสาโส มโต ภวิสฺสตี’’ติ มนฺตฺวา อุทกํ สงฺขิปิตฺวา โอโลเกนฺโต ภควนฺตํ อสิตชลธรวิวรคตํ สรทสมยรชนิกรมิว วิวิธรํสิชาลวิสเรน วิโรจมานํ สกปริสปริวุตํ นิสินฺนํ ทิสฺวา อตฺตโน มกฺขํ อสหมาโน – ‘‘หนฺท มาเรสฺสามิ น’’นฺติ โกเธน นววิธอาวุธวสฺสํ วเสฺสสิฯ อถสฺส ภควโต อานุภาเวน สพฺพาวุธานิ นานาวิธปรมรุจิรทสฺสนา สุรภิกุสุมมาลา หุตฺวา ทสพลสฺส ปาทมูเล นิปตึสุฯ

ตโต ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา สุทสฺสโน เทวราชา ปรมกุปิตมานโส ภควนฺตํ อุโภหิ หเตฺถหิ ปาเทสุ คเหตฺวา อตฺตโน ภวนโต นีหริตุกาโม อุกฺขิปิตฺวา มหาสมุทฺทํ อติกฺกมิตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตํ คนฺตฺวา – ‘‘กึ นุ โข สมโณ ชีวติ วา มโต วา’’ติ โอโลเกนฺโต ตสฺมึเยว อาสเน นิสินฺนํ ทิสฺวา – ‘‘อโห มหานุภาโว อยํ สมโณ, นาหํ อิมํ สมณํ อิโต นิกฺกฑฺฒิตุํ สโกฺกมิฯ ยทิ หิ มํ โกจิ ชานิสฺสติ, อนปฺปโก เม อยโส ภวิสฺสติฯ ยาวิมํ โกจิ น ปสฺสติ, ตาว นํ วิสฺสเชฺชตฺวา คมิสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ

อถ ทสพโล ตสฺส จิตฺตาจารํ ญตฺวา ตถา อธิฏฺฐาสิ, ยถา นํ สเพฺพ เทวมนุสฺสา ปสฺสนฺติฯ ตสฺมิญฺจ ทิวเส สกลชมฺพุทีเป เอกสตราชาโน ตเสฺสว อุปหารทานตฺถาย สนฺนิปตึสุฯ เต ภควโต ปาเท คเหตฺวา นิสินฺนํ สุทสฺสนํ เทวราชานํ นรราชาโน ทิสฺวา – ‘‘อมฺหากํ เทวราชา มุนิราชสฺส ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโน ปาทปริจริยํ กโรติ, อโห พุทฺธา นาม อจฺฉริยา, อโห พุทฺธคุณา วิสิฏฺฐา’’ติ ภควติ, ปสนฺนจิตฺตา สเพฺพ ภควนฺตํ นมสฺสมานา สิรสฺมึ อญฺชลึ กตฺวา อฏฺฐํสุฯ ตตฺถ ปิยทสฺสี ภควา ตํ สุทสฺสนํ เทวราชานํ ปมุขํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ ตทา เทวมนุสฺสานํ นวุติโกฏิสหสฺสานิ อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ โส ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ

ยทา ปน นวโยชนปฺปมาเณ กุมฺทนคเร พุทฺธปจฺจตฺถิโก เทวทโตฺต วิย โสณเตฺถโร นาม มหาปทุมกุมาเรน สทฺธึ มเนฺตตฺวา ตสฺส ปิตรํ ฆาเตตฺวา ปุน ปิยทสฺสีพุทฺธสฺส วธาย นานปฺปการํ ปโยคํ กตฺวาปิ ฆาเตตุํ อสโกฺกเนฺต โส โทณมุขนาคราชาโรหํ ปโกฺกสาเปตฺวา ตํ ปโลเภตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจสิ – ‘‘ยทา ปนายํ สมโณ ปิยทสฺสี อิมํ นครํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, ตทา โทณมุขํ นาม คชวรํ วิสฺสเชฺชตฺวา ปิยทสฺสีสมณํ มาเรหี’’ติฯ

อถ โส อาโรโห หิตาหิตวิจารณรหิโต ราชวลฺลโภ – ‘‘อยํ สมโณ ฐานนฺตราปิ มํ จาเวยฺยา’’ติ มนฺตฺวา ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ทุติยทิวเส ทสพลสฺส นครปฺปเวสนสมยํ สลฺลเกฺขตฺวา สุชาตมตฺถกปิณฺฑกุมฺภนลาฏํ ธนุสทิสทีฆสุณฺฑตฺฏํ สุวิปุลมุทุกณฺณํ มธุปิงฺคลนยนํ สุนฺทรกฺขนฺธาสนํ อนฺวฏฺฏฆนชฆนํ นิจิตคูฬฺหชาณุอนฺตรํ อีสาสทิสรุจิรทนฺตํ สุวาลธึ อปจิตเมจกํ สพฺพลกฺขณสมฺปนฺนํ อสิตชลธรสทิสจารุทสฺสนํ สีหวิกฺกนฺตลลิตคามินํ ชงฺคมมิว ธราธรํ สตฺตปฺปติฏฺฐํ สตฺตธา ปภินฺนํ สพฺพโส วิสฺสวนฺตํ วิคฺคหวนฺตมิว อนฺตกํ อุปสงฺกมิตฺวา ปิณฺฑกพฬญฺชนธูปเลปาทิวิเสเสหิ ภิโยฺยปิ มตฺตปฺปมตฺตํ กตฺวา อริวารณวารณํ เอราวณวารณมิว อริชนวารณํ มุนิวารณํ มารณตฺถาย เปเสสิฯ อถ โส ทฺวิรทวโร มุตฺตมโตฺตว คชมหึสตุรงฺคนรนาริโย หนฺตฺวา หตรุธิรปริรญฺชิตสทนฺตกรสรีโร อนฺตชาลปริโยนทฺธนยโน สกฏกวาฏกูฏาคารทฺวารโตรณาทีนิ ภญฺชิตฺวา กาก-กุลล-คิชฺฌาทีหิ อนุปริยายมาโน หตมหึสนรตุรงฺคทิรทาทีนํ องฺคานิ อาลุมฺปิตฺวา มนุสฺสภโกฺข ยโกฺข วิย ภกฺขยโนฺต ทูรโตว ทสพลํ สิสฺสคณปริวุตํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา อนิลครุฬสทิสเวโค เวเคน ภควนฺตมภิคญฺฉิฯ

อถ ปุรวาสิโน ปน ชนา ภยสนฺตาปปริปูริตมานสา ปาสาทปาการจยตรูปคตา ตถาคตาภิมุขมภิธาวนฺตํ ทิสฺวา หาหาการสทฺทมกํสุฯ เกจิ ปน อุปาสกา ตํ นานปฺปกาเรหิ นเยหิ นิ

วารยิตุมารภึสุฯ อถ โส พุทฺธนาโค หตฺถินาคมายนฺตโมโลเกตฺวา กรุณาวิปฺผารสีตลหทโย เมตฺตาย ตํ ผริฯ ตโต โส หตฺถินาโค เมตฺตาผรเณน มุทุกตหทยสนฺตาโน อตฺตโน โทสาปราธํ ญตฺวา ลชฺชาย ภควโต ปุรโต ฐาตุํ อสโกฺกนฺโต ปถวิยํ ปวิสนฺโต วิย สิรสา ภควโต ปาเทสุ นิปติฯ เอวํ นิปนฺโน ปน โส ติมิรนิกรสทิสสรีโร สญฺฌาปฺปภานุรญฺชิตวรกนกคิริสิขรสมีปมุปคโต อสิตสลิลธรนิกโร วิย วิโรจิตฺถฯ

อเถวํ มุนิราชปาทมูเล กริราชานํ สิรสา นิปตนฺตํ ทิสฺวา นาครชนา ปรมปีติปูริตหทยา สาธุการสีหนาทํ อุกฺกุฏฺฐิสทฺทํ ปวตฺตยึสุฯ สุรภิกุสุมมาลาจนฺทนคนฺธจุณฺณาลงฺการาทีหิ ตํ อเนกปฺปการํ ปูเชสุํฯ สมนฺตโต เจลุเกฺขปา ปวตฺตึสุฯ คคนตเล สุรทุนฺทุภิโย อภินทึสุฯ อถ ภควา ตมสิตคิริสิขรมิว ปาทมูเล นิปนฺนํ ทิรทวรํ โอโลเกตฺวา องฺกุสธชชาลสงฺขจกฺกาลงฺกเตน กรตเลน คชวรมตฺถกํ ปรามสิตฺวา ตสฺส จิตฺตาจารานุกูลาย ธมฺมเทสนาย ตํ อนุสาสิ –

‘‘คชวร วทโต สุโณหิ วาจํ, มม หิตมตฺถยุตญฺจ ตํ ภชาหิ;
ตว วธนิรตํ ปทุฏฺฐภาวํ, อปนย สนฺตมุเปหิ จารุทนฺติฯ

‘‘โลเภน โทเสน จ โมหโต วา, โย ปาณิโน หึสติ วารณินฺท;
โส ปาณฆาตี สุจิรมฺปิ กาลํ, ทุกฺขํ สุโฆรํ นรเกนุโภติฯ

‘‘มากาสิ มาตงฺค ปุเนวรูปํ, กมฺมํ ปมาเทน มเทน วาปิ;
อวีจิยํ ทุกฺขมสยฺห กปฺปํ, ปโปฺปติ ปาณํ อติปาตยโนฺตฯ

‘‘ทุกฺขํ สุโฆรํ นรเกนุโภตฺวา, มนุสฺสโลกํ ยทิ ยาติ ภิโยฺย;
อปฺปายุโก โหติ วิรูปรูโป, วิหึสโก ทุกฺขวิเสสภาคีฯ

‘‘ยถา จ ปาณา ปรมํ ปิยา เต, มหาชเน กุญฺชร มนฺทนาค;
ตถา ปรสฺสาปิ ปิยาติ ญตฺวา, ปาณาติปาโต ปริวชฺชนีโยฯ

‘‘โทเส จ หึสานิรเต วิทิตฺวา, ปาณาติปาตา วิรเต คุเณ จ;
ปาณาติปาตํ ปริวชฺชย ตฺวํ, สเคฺค สุขํ อิจฺฉสิ เจ ปรตฺถฯ

‘‘ปาณาติปาตา วิรโต สุทโนฺต, ปิโย มนาโป ภวตีธ โลเก;
กายสฺส เภทา จ ปรํ ปนสฺส, สคฺคาธิวาสํ กถยนฺติ พุทฺธาฯ

‘‘ทุกฺขาคมํ นิจฺฉติ โกจิ โลเก, สโพฺพปิ ชาโต สุขเมสเตว;
ตสฺมา มหานาค วิหาย หึสํ, ภาเวหิ เมตฺตํ กรุณญฺจ กาเล’’ติฯ

อเถวํ ทสพเลนานุสาสิยมาโน ทนฺติวโร สญฺญํ ปฏิลภิตฺวา ปรมวินีโต วินยาจารสมฺปโนฺน สิโสฺส วิย อโหสิฯ เอวํ โส ปิยทสฺสี ภควา อมฺหากํ สตฺถา วิย ธนปาลํ โทณมุขํ กริวรํ ทมิตฺวา ตตฺถ มหาชนสมาคเม ธมฺมํ เทเสสิฯ ตทา อสีติโกฏิสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ อยํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘สุชาตสฺส อปเรน, สยมฺภู โลกนายโก;
ทุราสโท อสมสโม, ปิยทสฺสี มหายโสฯ

๒. ‘‘โสปิ พุโทฺธ อมิตยโส, อาทิโจฺจว วิโรจติ;
สพฺพํ ตมํ นิหนฺตฺวาน, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิฯ

๓. ‘‘ตสฺสาปิ อตุลเตชสฺส, อเหสุํ อภิสมยา ตโย;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหุฯ

๔. ‘‘สุทสฺสโน เทวราชา, มิจฺฉาทิฏฺฐิมโรจยิ;
ตสฺส ทิฏฺฐึ วิโนเทนฺโต, สตฺถา ธมฺมมเทสยิฯ

๕. ‘‘ชนสนฺนิปาโต อตุโล, มหาสนฺนิปตี ตทา;
นวุติโกฏิสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหุฯ

๖. ‘‘ยทา โทณมุขํ หตฺถึ, วิเนสิ นรสารถิ;
อสีติโกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

สุมงฺคลนคเร ปาลิโต นาม ราชปุตฺโต จ ปุโรหิตปุตฺโต สพฺพทสฺสิกุมาโร จาติ เทฺว สหายกา อเหสุํฯ เต ปิยทสฺสิมฺหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธ จาริกํ จรนฺเต ‘‘อตฺตโน นครํ สมฺปตฺโต’’ติ สุตฺวา โกฏิสตสหสฺสปริวารา ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ตสฺส ธมฺมํ สุตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส ภควโต ภตฺตานุโมทนาวสาเน โกฏิสตสหเสฺสหิ สทฺธึ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เตสํ ปน มเชฺฌ ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ อถาปเรน สมเยน สุทสฺสนเทวราชสฺส สมาคเม นวุติโกฏิโย อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เตหิ ปริวุโต สตฺถา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, อยํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน โทณมุขวินยเน อสีติโกฏิโย ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เตสํ มเชฺฌ ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, อยํ ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ตสฺสาปิ ปิยทสฺสิโน;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโมฯ

๘. ‘‘ตโต ปรํ นวุติโกฏี, สมิํสุ เอกโต มุนี;
ตติเย สนฺนิปาตมฺหิ, อสีติโกฏิโย อหู’’ติฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต กสฺสโป นาม พฺราหฺมณมาณโว อิติหาสปญฺจมานํ ติณฺณํ เวทานํ ปารคู หุตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โกฏิสตสหสฺสปริจฺจาเคน ปรมารามํ สงฺฆารามํ กาเรตฺวา สรเณสุ จ ปญฺจสีเลสุ จ ปติฏฺฐาสิฯ อถ นํ สตฺถา – ‘‘อิโต อฏฺฐารสกปฺปสตจฺจเยน โคตโม นาม พุโทฺธ โลเก ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘อหํ เตน สมเยน, กสฺสโป นาม พฺราหฺมโณ;
อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคูฯ

๑๐. ‘‘ตสฺส ธมฺมํ สุณิตฺวาน, ปสาทํ ชนยิํ อหํ;
โกฏิสตสหเสฺสหิ, สงฺฆารามํ อมาปยิํฯ

๑๑. ‘‘ตสฺส ทตฺวาน อารามํ, หโฏฺฐ สํวิคฺคมานโส;
สรเณ ปญฺจสีเล จ, ทฬฺหํ กตฺวา สมาทิยิํฯ

๑๒. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, สงฺฆมเชฺฌ นิสีทิย;
อฏฺฐารเส กปฺปสเต, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๓. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๔. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยิํ;
อุตฺตริํ วตมธิฏฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **สรเณ ปญฺจสีเล จา**ติ ตีณิ สรณานิ ปญฺจ สีลานิ จาติ อโตฺถฯ **อฏฺฐารเส กปฺปสเต**ติ อิโต อฏฺฐสตาธิกสฺส กปฺปสหสฺสสฺส อจฺจเยนาติ อโตฺถฯ

ตสฺส ปน ภควโต สุธญฺญํ นาม นครํ อโหสิฯ ปิตา สุทโตฺต นาม ราชา, มาตา สุจนฺทา นาม เทวี, ปาลิโต จ สพฺพทสฺสี จ เทฺว อคฺคสาวกา, โสภิโต นามุปฏฺฐาโก, สุชาตา จ ธมฺมทินฺนา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, กกุธรุโกฺข โพธิ, สรีรํ อสีติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, นวุติวสฺสสหสฺสานิ อายุ, วิมลา นามสฺส อคฺคมเหสี อโหสิ, กญฺจนาเวโฬ นาม ปุโตฺต, โส อาชญฺญรเถน นิกฺขมีติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๕. ‘‘สุธญฺญํ นาม นครํ, สุทโตฺต นาม ขตฺติโย;
จนฺทา นามาสิ ชนิกา, ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโนฯ

๒๐. ‘‘ปาลิโต สพฺพทสฺสี จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
โสภิโต นามุปฏฺฐาโก, ปิยทสฺสิสฺส สตฺถุโนฯ

๒๑. ‘‘สุชาตา ธมฺมทินฺนา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, กกุโธติ ปวุจฺจติฯ

๒๓. ‘‘โสปิ พุโทฺธ อมิตยโส, ทฺวตฺติํสวรลกฺขโณ;
อสีติหตฺถมุเพฺพโธ, สาลราชาว ทิสฺสติฯ

๒๔. ‘‘อคฺคิจนฺทสูริยานํ, นตฺถิ ตาทิสิกา ปภา;
ยถา อหุ ปภา ตสฺส, อสมสฺส มเหสิโนฯ

๒๕. ‘‘ตสฺสาปิ เทวเทวสฺส, อายุ ตาวตกํ อหุ;
นวุติวสฺสสหสฺสานิ, โลเก อฏฺฐาสิ จกฺขุมาฯ

๒๖. ‘‘โสปิ พุโทฺธ อสมสโม, ยุคานิปิ ตานิ อตุลิยานิ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **สาลราชา วา**ติ สพฺพผาลิผุโลฺล ปรมรมณียทสฺสโน สมวฏฺฏกฺขโนฺธ สาลราชา วิย ทิสฺสติฯ **ยุคานิปิ ตานี**ติ อคฺคสาวกยุคาทีนิ ยุคฬานิฯ เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปิยทสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต เตรสโม พุทฺธวํโสฯ

๑๖. อตฺถทสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา

ปิยทสฺสิมฺหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธ ปรินิพฺพุเต ตสฺส สาสเน จ อนฺตรหิเต ปริหายิตฺวา วฑฺฒิตฺวา อปริมิตายุเกสุ มนุสฺเสสุ อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา วสฺสสตสหสฺสายุเกสุ ชาเตสุ ปรมตฺถทสฺสี **อตฺถทสฺสี** นาม พุทฺโธ โลเก อุปฺปชฺชิฯ โส ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา ปรมโสภเน โสภเน นาม นคเร สาครสฺส นาม รโญฺญ กุเล อคฺคมเหสิยา สุทสฺสนเทวิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คเหตฺวา ทส มาเส คเพฺภ วสิตฺวา สุจินฺธนุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ มาตุกุจฺฉิโต มหาปุริเส นิกฺขนฺตมเตฺต สุจิรกาลนิหิตานิ กุลปรมฺปราคตานิ มหานิธานานิ ธนสามิกา ปฏิลภิํสูติ ตสฺส นามคฺคหณทิวเส ‘‘อตฺถทสฺสี’’ติ นามมกํสุฯ โส ทสวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ อมรคิริ-สุรคิริ-คิริวาหนนามกา ปรมสุรภิชนกา ตโย จสฺส ปาสาทา อเหสุํฯ วิสาขาเทวิปฺปมุขานิ เตตฺติํส อิตฺถิสหสฺสานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา วิสาขาเทวิยา เสลกุมาเร นาม ปุเตฺต อุปฺปเนฺน สุทสฺสนํ นาม อสฺสราชํ อภิรุหิตฺวา มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ นว มนุสฺสโกฏิโย อนุปพฺพชิํสุฯ เตหิ ปริวุโต โส มหาปุริโส อฏฺฐ มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย สุจินฺธรนาคิยา อุปหารตฺถาย อานีตํ มธุปายาสํ มหาชเนน สนฺทิสฺสมานสพฺพสรีราย นาคิยา สห สุวณฺณปาติยา ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา ตรุณตรุสตสมลงฺกเต ตรุณสาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย ธมฺมรุจินา มหารุจินา นาม นาคราเชน ทินฺนา อฏฺฐ กุสติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา จมฺปกโพธิํ อุปสงฺกมิตฺวา เตปญฺญาสหตฺถายามวิตฺถตํ กุสติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา สโมฺพธิํ ปตฺวา สพฺพพุทฺธาจิณฺณํ – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิสมีเปเยว วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมุโน ธมฺมเทสนายาจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อตฺตนา สห ปพฺพชิตนวภิกฺขุโกฏิโย อริยธมฺมปฏิเวธสมเตฺถ ทิสฺวา อากาเสน คนฺตฺวา อโนมนครสมีเป อโนมุยฺยาเน โอตริตฺวา เตหิ ปริวุโต ตตฺถ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ ปฐโม ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ

ปุน ภควติ โลกนายเก เทวโลกจาริกํ จริตฺวา ตตฺถ ธมฺมํ เทเสเนฺต โกฏิสตสหสฺสานํ ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ ยทา ปน ภควา อตฺถทสฺสี อมฺหากํ ภควา วิย กปิลวตฺถุปุรํ โสภนปุรํ ปวิสิตฺวา ธมฺมํ เทเสสิ, ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ ตติโย ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, อตฺถทสฺสี มหายโส;
มหาตมํ นิหนฺตฺวาน, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํฯ

๒. ‘‘พฺรหฺมุนา ยาจิโต สโนฺต, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิ;
อมเตน ตปฺปยี โลกํ, ทสสหสฺสี สเทวกํฯ

๓. ‘‘ตสฺสาปิ โลกนาถสฺส, อเหสุํ อภิสมยา ตโย;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหุฯ

๔. ‘‘ยทา พุทฺโธ อตฺถทสฺสี, จรติ เทวจาริกํ;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหุฯ

๕. ‘‘ปุนาปรํ ยทา พุทฺโธ, เทเสสิ ปิตุสนฺติเก;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ตเตฺถวา**ติ ตสฺมิเญฺญว กเปฺปติ อโตฺถฯ เอตฺถ ปน วรกโปฺป ‘‘มณฺฑกโปฺป’’ติ อธิเปฺปโตฯ ‘‘ยสฺมิํ กเปฺป ตโย พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺติ, โส กโปฺป วรกโปฺป’’ติ เหฎฺฐา ปทุมุตฺตรพุทฺธวํสวณฺณนายํ วุโตฺตฯ ตสฺมา วรกโปฺป อิธ ‘‘มณฺฑกโปฺป’’ติ วุโตฺตฯ **นิหนฺตฺวานา**ติ นิหนิตฺวาฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **สโนฺต**ติ สมาโนฯ **อมเตนา**ติ มคฺคผลาธิคมามตปาเนนฯ **ตปฺปยี**ติ อตปฺปยิ, ปีเณสีติ อโตฺถฯ **ทสสหสฺสี**ติ ทสสหสฺสิโลกธาตุํฯ **เทวจาริกนฺ**ติ เทวานํ วินยนตฺถํ เทวโลกจาริกนฺติ อโตฺถฯ

สุจนฺทกนคเร กิร สโนฺต จ ราชปุโตฺต อุปสโนฺต จ ปุโรหิตปุโตฺต ตีสุ เวเทสุ สพฺพสมยนฺตเรสุ จ สารมทิสฺวา นครสฺส จตูสุ ทฺวาเรสุ จตฺตาโร ปณฺฑิเต วิสารเท จ มนุเสฺส ฐเปสุํ – ‘‘ยํ ปน ตุเมฺห ปณฺฑิตํ สมณํ วา พฺราหฺมณํ วา ปสฺสถ สุณาถ วา, ตํ อมฺหากํ อาคนฺตฺวา อาโรเจถา’’ติฯ เตน จ สมเยน อตฺถทสฺสี โลกนาโถ สุจนฺทกนครํ สมฺปาปุณิฯ อถ เตหิ นิเวทิตา ปุริสา คนฺตฺวา เตสํ ทสพลสฺส ตตฺถาคมนํ ปฎิเวเทสุํฯ ตโต เต สโนฺตปสนฺตา ตถาคตาคมนํ สุตฺวา ปหฎฺฐมานสา สหสฺสปริวารา ทสพลํ อสมํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา อภิวาเทตฺวา นิมเนฺตตฺวา สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส อสทิสํ มหาทานํ ทตฺวา สตฺตเม ทิวเส สกลนครวาสีหิ มนุเสฺสหิ สทฺธิํ ธมฺมกถํ สุณิํสุฯ ตสฺมิํ กิร ทิวเส อฎฺฐนวุติสหสฺสานิ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ ตาย ปริสาย มเชฺฌ ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ

ยทา ปน ภควา อตฺตโน ปุตฺตสฺส เสลเตฺถรสฺส ธมฺมํ เทเสโนฺต อฎฺฐาสีติสหสฺสานิ ปสาเทตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพาเชตฺวา อรหตฺตํ ปาเปตฺวา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน มหามงฺคลสมาคเม มาฆปุณฺณมายํ เทวมนุสฺสานํ ธมฺมํ เทเสโนฺต อฎฺฐสตฺตติสหสฺสานิ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ตสฺสาปิ จ มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๗. ‘‘อฎฺฐนวุติสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโม;
อฎฺฐาสีติสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๘. ‘‘อฎฺฐสตฺตติสหสฺสานํ, ตติโย อาสิ สมาคโม;
อนุปาทา วิมุตฺตานํ, วิมลานํ มเหสิน’’นฺติฯ

ตทา กิร อมฺหากํ โพธิสโตฺต จมฺปกนคเร สุสีโม นาม พฺราหฺมณมหาสาโล โลกสมฺมโต อโหสิฯ โส สพฺพวิภวชาตํ ทีนานาถกปณทฺธิกาทีนํ วิสฺสเชฺชตฺวา หิมวนฺตสมีปํ คนฺตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา อฎฺฐ สมาปตฺติโย ปญฺจ อภิญฺญาโย จ นิพฺพเตฺตตฺวา มหิทฺธิโก มหานุภาโว หุตฺวา มหาชนสฺส กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ อนวชฺชสาวชฺชภาวญฺจ ทเสฺสตฺวา พุทฺธุปฺปาทํ อาคมยมาโน อฎฺฐาสิฯ

อถาปเรน สมเยน อตฺถทสฺสิมฺหิ โลกนายเก โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา สุทสฺสนมหานคเร อฎฺฐนฺนํ ปริสานํ มเชฺฌ ธมฺมามตวสฺสํ วเสฺสเนฺต ตสฺส ธมฺมํ สุตฺวา สคฺคโลกํ คนฺตฺวา ทิพฺพานิ มนฺทารวปทุมปาริจฺฉตฺตกาทีนิ ปุปฺผานิ เทวโลกโต อาหริตฺวา อตฺตโน อานุภาวํ ทเสฺสโนฺต ทิสฺสมานสรีโร จตูสุ ทิสาสุ จตุทฺทีปิกมหาเมโฆ วิย ปุปฺผวสฺสํ วเสฺสตฺวา สมนฺตโต ปุปฺ

ผมณฺฑปํ ปุปฺผมยคฺฆิโตรณเหมชาลาทีนิ ปุปฺผมยานิ กตฺวา มนฺทารวปุปฺผจฺฉเตฺตน ทสพลํ ปูเชสิฯ โสปิ นํ ภควา – ‘‘อนาคเต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘อหํ เตน สมเยน, ชฎิโล อุคฺคตาปโน;
สุสีโม นาม นาเมน, มหิยา เสฎฺฐสมฺมโตฯ

๑๐. ‘‘ทิพฺพํ มนฺทารวํ ปุปฺผํ, ปทุมํ ปาริจฺฉตฺตกํ;
เทวโลกา หริตฺวาน, สมฺพุทฺธมภิปูชยิํฯ

๑๑. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, อตฺถทสฺสี มหามุนิ;
อฎฺฐารเส กปฺปสเต, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๒. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๓. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, หโฎฺฐ สํวิคฺคมานโส;
อุตฺตริํ วตมธิฎฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **ชฎิโล**ติ ชฎา อสฺส อตฺถีติ ชฎิโลฯ **มหิยา เสฎฺฐสมฺมโต**ติ สกเลนปิ โลเกน เสโฎฺฐ อุตฺตโม ปวโรติ เอวํ สมฺมโต สมฺภาวิโตติ อโตฺถฯ

ตสฺส ปน ภควโต โสภนํ นาม นครํ อโหสิฯ สาคโร นาม ราชา ปิตา, สุทสฺสนา นาม มาตา, สนฺโต อุปสนฺโต จ เทฺว อคฺคสาวกา, อภโย นามุปฎฺฐาโก, ธมฺมา จ สุธมฺมา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, จมฺปกรุโกฺข โพธิ, สรีรํ อสีติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิฯ สรีรปฺปภา สมนฺตโต สพฺพกาลํ โยชนมตฺตํ ผริตฺวา อฎฺฐาสิ, อายุ วสฺสสตสหสฺสํ, วิสาขา นามสฺส อคฺคมเหสี, เสโล นาม ปุโตฺต, อสฺสยาเนน นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๔. ‘‘โสภนํ นาม นครํ, สาคโร นาม ขตฺติโย;
สุทสฺสนา นาม ชนิกา, อตฺถทสฺสิสฺส สตฺถุโนฯ

๑๙. ‘‘สนฺโต จ อุปสนฺโต จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
อภโย นามุปฎฺฐาโก, อตฺถทสฺสิสฺส สตฺถุโนฯ

๒๐. ‘‘ธมฺมา เจว สุธมฺมา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, จมฺปโกติ ปวุจฺจติฯ

๒๒. ‘‘โสปิ พุโทฺธ อสมสโม, อสีติหตฺถมุคฺคโต;
โสภเต สาลราชาว, อุฬุราชาว ปูริโตฯ

๒๓. ‘‘ตสฺส ปากติกา รํสี, อเนกสตโกฎิโย;
อุทฺธํ อโธ ทส ทิสา, ผรนฺติ โยชนํ สทาฯ

๒๔. ‘‘โสปิ พุโทฺธ นราสโภ, สพฺพสตฺตุตฺตโม มุนิ;
วสฺสสตสหสฺสานิ, โลเก อฎฺฐาสิ จกฺขุมาฯ

๒๕. ‘‘อตุลํ ทเสฺสตฺวา โอภาสํ, วิโรเจตฺวา สเทวเก;
โสปิ อนิจฺจตํ ปโตฺต, ยถคฺคุปาทานสงฺขยา’’ติฯ

ตตฺถ **อุฬุราชาว ปูริโต**ติ สรทสมยปริปุณฺณวิมลสกลมณฺฑโล ตารกราชา วิยาติ อโตฺถฯ **ปากติกา**ติ ปกติวเสน อุปฺปชฺชมานา, น อธิฏฺฐานวเสนฯ ยทา อิจฺฉติ ภควา, ตทา อเนกโกฏิสตสหเสฺสปิ จกฺกวาเฬ อาภาย ผเรยฺยฯ **รํสี**ติ รสฺมิโยฯ **อุปาทานสงฺขยา**ติ อุปาทานกฺขยา อินฺธนกฺขยา อคฺคิ วิยฯ โสปิ ภควา จตุนฺนํ อุปาทานานํ ขเยน อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา อนุปมนคเร อโนมาราเม ปรินิพฺพายิฯ ธาตุโย ปนสฺส อธิฏฺฐาเนน วิกิริํสุฯ เสสเมตฺถ คาถาสุ อุตฺตานเมวาติฯ

อตฺถทสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต จุทฺทสโม พุทฺธวํโสฯ

๑๗. ธมฺมทสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา

อตฺถทสฺสิมฺหิ สมฺมาสมฺพุเทฺธ ปรินิพฺพุเต อนฺตรกปฺป จ วีติวเตฺต อปริมิตายุเกสุ สเตฺตสุ อนุปุเพฺพน ปริหายิตฺวา วสฺสสตสหสฺสายุเกสุ ชาเตสุ **ธมฺมทสฺสี** นาม สตฺถา โลกาโลกกโร โลภาทิโลกมลวินยกโร โลเกกนายโก โลเก อุทปาทิฯ โสปิ ภควา ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิต ปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา สรณนคเร สพฺพโลกสรณสฺส สรณสฺส นาม รโญฺญ อคฺคมเหสิ ยา สุนนฺทาย นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ โส ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน สรณุยฺ ยาเน มาตุกุจฺฉิโต ปาวุสฺสกาเล สลิลธรวิวรคโต ปุณฺณจโนฺท วิย นิกฺขมิฯ มหาปุริเส ปน มาตุ กุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมเตฺตเยว อธิกรณโวหารสตฺถโปตฺถเกสุ อธมฺมิยา โวหารา สยเมว อนฺตรธายึสุฯ ธมฺมิกโวหาราเยว อฏฺฐํสุฯ เตนสฺส นามคฺคหณทิวเส ‘‘ธมฺมทสฺสี’’ติ นามมกํสุฯ โส อฏฺฐวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ ตสฺส กิร อรช-วิรช-สุทสฺสนนามกา ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ วิจิโกฬิเทวิปฺปมุขานํ อิตฺถีนํ วีสติสหสฺสาธิกํ สตสหสฺสํ อโหสิฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา วิจิโกฬิเทวิยา ปุญฺญวฑฺฒเน นาม ปุเตฺต อุปฺปเนฺน เทวกุ มาโร วิย อติวิย สุขุมาโล เทวสมฺปตฺติมิว สมฺปตฺติมนุภวมาโน มชฺฌิมยาเม วุฏฺฐาย สิริสยเน นิสิโนฺน นิโทฺทปคตานํ อิตฺถีนํ วิปฺปการํ ทิสฺวา สญฺชาตสํเวโค มหาภินิกฺขมนาย จิตฺตํ อุปฺปา เทสิฯ จิตฺตุปฺปาทสมนนฺตรเมวสฺส สุทสฺสนปาสาโท คคนตลมพฺภุคฺคนฺตฺวา จตุรงฺคินิยา เส นาย ปริวุโต ทุติโย ทิวสกโร วิย ทิพฺพวิมานํ วิย จ คนฺตฺวา รตฺตกุรวกตรุโพธิสมีเปเยว โอตริ ตฺวา อฏฺฐาสิฯ มหาปุริโส กิร พฺรหฺมุนา อุปนีตานิ กาสายานิ คเหตฺวา ปพฺพชิตฺวา ปาสาทโต โอตริตฺวา อวิทูเร อฏฺฐาสิฯ ปาสาโท ปุน อากาเสน คนฺตฺวา โพธิรุกฺขํ อโนฺตกตฺวา ปถวิยํ ปติ ฏฺฐาสิฯ อิตฺถิโยปิ สปริวารา ปาสาทโต โอตริตฺวา อฑฺฒคาวุตมตฺตํ คนฺตฺวา อฏฺฐํสุฯ ตตฺถ อิตฺถิโย จ ตาสํ ปริจาริกา เจฏิกาโย จ ฐเปตฺวา สเพฺพ มนุสฺสา ตํ อนุปพฺพชึสุฯ ภิกฺขูนํ โกฏิสตสหสฺสํ อโหสิฯ

อถ ธมฺมทสฺสี โพธิสโตฺต สตฺตาหํ ปธานจริยํ จริตฺวา วิจิโกฬิเทวิยา ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริ ภุญฺชิตฺวา พทรวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺหสมเย สิริวฑฺฒเนน นาม ยวปาลเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา พิมฺพิชาลโพธึ อุปคนฺตฺวา เตปณฺณาสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถ ริตฺวา ตตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌ คา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวาว โพธิสมีเป สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา กตพฺรหฺมยาจโน อตฺตนา สทฺธึ ปพฺพชิตสฺส ภิกฺขูนํ โกฏิสตสหสฺสสฺส สทฺธมฺมปฺปฏิเวธสมตฺถตํ ญตฺวา อฏฺฐารสโยชนิ กมคฺคํ เอกาเหเนว อิสิปตนํ คนฺตฺวา เตหิ ปริวุโต ตตฺถ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, ตทา โกฏิสตสหสฺ สานํ ปฐมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, ธมฺมทสฺสี มหายโส;
ตมนฺธการํ วิธมิตฺวา, อติโรจติ สเทวเกฯ

๒. ‘‘ตสฺสาปิ อตุลเตชสฺส, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ตมนฺธการ**นฺติ ตมสงฺขาตํ โมหนฺธการนฺติ อโตฺถฯ

ยทา ปน ตครนามเก นคเร สญฺชโย นาม ราชา กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขมฺมํ เขมโต จ ทิสฺวา อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ ตํ นวุติโกฏิโย อนุปพฺพชึสุฯ เต สเพฺพเยว ปญฺจาภิญฺญาอฏฺฐสมา

ปตฺติลาภิโน อเหสุํฯ อถ สตฺถา ธมฺมทสฺสี เตสํ อุปนิสฺสยสมฺปตฺติํ ทิสฺวา อากาเสน คนฺตฺวา สญฺชยสฺส ตาปสสฺส อสฺสมปทํ คนฺตฺวา อากาเส ฐตฺวา เตสํ ตาปสานํ อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมํ เทเสตฺวา ธมฺมจกฺขุํ อุปฺปาเทสิ, โส ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๓. ‘‘ยทา พุโทฺธ ธมฺมทสฺสี, วิเนสิ สญฺชยํ อิสิํ;
ตทา นวุติโกฏีนํ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ยทา ปน สโกฺก เทวานมิโนฺท ทสพลสฺส ธมฺมํ โสตุกาโม ตํ อุปสงฺกมิ, ตทา อสีติยา โกฏีนํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘ยทา สโกฺก อุปคญฺฉิ, สปริโส วินายกํ;
ตทา อสีติโกฏีนํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ยทา ปน สรณนคเร เวมาติกภาติกํ ปทุมกุมารํ ผุสฺสเทวกุมารญฺจ สปริวาเร ปพฺพาเชสิ, ตสฺมิํ อโนฺตวเสฺส ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ โกฏิสตสหสฺสานํ มเชฺฌ วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน ภควโต เทวโลกโต โอโรหเณ สตโกฏีนํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ยทา ปน สุทสฺสนาราเม เตรสนฺนํ ธุตคุณานํ คุเณ อานิสํเส ปกาเสตฺวา หาริตํ นาม มหาสาวกํ เอตทเคฺค ฐเปสิ, ตทา อสีติยา โกฏีนํ มเชฺฌ ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ตสฺสาปิ เทวเทวสฺส, สนฺนิปาตา ตโย อหุํ;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๖. ‘‘ยทา พุโทฺธ ธมฺมทสฺสี, สรเณ วสฺสํ อุปาคมิ;
ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโมฯ

๗. ‘‘ปุนาปรํ ยทา พุโทฺธ, เทวโต เอติ มานุสํ;
ตทาปิ สตโกฏีนํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๘. ‘‘ปุนาปรํ ยทา พุโทฺธ, ปกาเสสิ ธุเต คุเณ;
ตทา อสีติโกฏีนํ, ตติโย อาสิ สมาคโม’’ติฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต สโกฺก เทวราชา หุตฺวา ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทเวหิ ปริวุโต อาคนฺตฺวา ทิเพฺพหิ คนฺธปุปฺผาทีหิ ทิพฺพตุริเยหิ จ ตถาคตํ ปูเชสิฯ โสปิ นํ สตฺถา – ‘‘อนาคเต โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘อหํ เตน สมเยน, สโกฺก อาสิํ ปุรินฺททโท;
ทิเพฺพน คนฺธมาเลน, ตุริเยนาภิปูชยิํฯ

๑๐. ‘‘โสปิ มํ ตทา พฺยากาสิ, เทวมเชฺฌ นิสีทิย;
อฏฺฐารเส กปฺปสเต, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๑. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๒. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยิํ;
อุตฺตริํ วตมธิฏฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตสฺส ปน ภควโต สรณํ นาม นครํ อโหสิฯ สรโณ นาม ราชา ปิตา, สุนนฺทา นาม มาตา, ปทุโม จ ผุสฺสเทโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, สุเนโตฺต นาม อุปฏฺฐาโก, เขมา จ สพฺพนามา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, พิมฺพิชาลรุโกฺข โพธิ, สรีรํ ปนสฺส อสีติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, อายุ วสฺสสตสหสฺสํ, วิจิโกฬิเทวี นามสฺส อคฺคมเหสี, ปุญฺญวฑฺฒโน นามสฺส ปุโตฺต, ปาสาเทน นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๗. ‘‘สรณํ นาม นครํ, สรโณ นาม ขตฺติโย;
สุนนฺทา นาม ชนิกา, ธมฺมทสฺสิสฺส สตฺถุโนฯ

๑๘. ‘‘ปทุโม ผุสฺสเทโว จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
สุเนโตฺต นามุปฏฺฐาโก, ธมฺมทสฺสิสฺส สตฺถุโนฯ

๑๙. ‘‘เขมา จ สพฺพนามา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, พิมฺพิชาโลติ วุจฺจติฯ

๒๑. ‘‘โสปิ พุโทฺธ อสมสโม, อสีติหตฺถมุคฺคโต;
อติโรจติ เตเชน, ทสสหสฺสิมฺหิ ธาตุยาฯ

๒๒. ‘‘สุผุโลฺล สาลราชาว, วิชฺชูว คคเน ยถา;
มชฺฌนฺหิเกว สูริโย, เอวํ โส อุปโสภถฯ

๒๓. ‘‘ตสฺสาปิ อตุลเตชสฺส, สมกํ อาสิ ชีวิกํ;
วสฺสสตสหสฺสานิ, โลเก อฏฺฐาสิ จกฺขุมาฯ

๒๔. ‘‘โอภาสํ ทสฺสยิตฺวาน, วิมลํ กตฺวาน สาสนํ;
จวิ จโนฺทว คคเน, นิพฺพุโต โส สสาวโก’’ติฯ

ตตฺถ **พิมฺพิชาโล**ติ รตฺตกุรวกรุโกฺขฯ **ทสสหสฺสิมฺหิ ธาตุยา**ติ ทสสหสฺสิยา โลกธาตุยาฯ **วิชฺชูวา**ติ วิชฺชุลตา วิยฯ **อุปโสภถา**ติ ยถา คคเน วิชฺชุ จ มชฺชนฺหิเก สูริโย จ อุปโสภติ, เอวํ โส ภควา อุปโสภิตฺถาติ อโตฺถฯ **สมก**นฺติ สเพฺพหิ นรสเตฺตหิ สมเมว ตสฺส อายุ อโหสีติ อโตฺถฯ **จวี**ติ จุโตฯ **จโนฺทวา**ติ คคนโต จนฺทิมา วิย จวีติ อโตฺถฯ ธมฺมทสฺสี กิร ภควา สาลวตีนคเร เกสาราเม ปรินิพฺพายิ เสสเมตฺถ คาถาสุ ปากฏเมวาติฯ

ธมฺมทสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต ปนฺนรสโม พุทฺธวํโสฯ

๑๘. สิทฺธตฺถพุทฺธวํสวณฺณนา

ธมฺมทสฺสิมฺหิ ภควติ ปรินิพฺพุเต อนฺตรหิเต จสฺส สาสเน ตสฺมึ กปฺเป อตีเต กปฺปสหสฺส จ สตฺตสุ กปฺปสเตสุ จ ฉสุ กปฺเปสุ จ อติกฺกนฺเตสุ อิโต จตุนฺนวุติกปฺปมตฺถเก เอกสฺมึ กปฺเป เอโกว โลกตฺถจโร อธิคตปรมโตฺถ **สิทฺธโตฺถ** นาม สตฺถา โลเก ปาตุรโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ธมฺมทสฺสิสฺส อปเรน, สิทฺธโตฺถ โลกนายโก;
นิหนิตฺวา ตมํ สพฺพํ, สูริโย อพฺภุคฺคโต ยถา’’ติฯ

สิทฺธโตฺถ โพธิสโตฺตปิ ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตภวเน นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา เวภารนคเร อุเทนสฺส นาม รโญฺญ อคฺคมเหสิยา สุผสฺสาย นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน วีริยฺยยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ ชาเต ปน มหาปุริเส สเพฺพสํ อารทฺธกมฺมนฺตา จ อิจฺฉิตา จ อตฺถา สิทฺธิมคมํสุฯ ตสฺมา ปนสฺส ญาตกา ‘‘สิทฺธโตฺถ’’ติ นามมกํสุฯ โส ทสวสฺสสหสฺสานิ อคารมเชฺฌ วสิฯ ตสฺส โกกา-สุปฺปล-ปทุมนามกา ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ โสมนสฺสาเทวิปฺปมุขานิ อฑฺฒจตฺตาลีส อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา โสมนสฺสาเทวิยา ปุเตฺต อนุปมกุมาเร อุปฺปเนฺน อาสาฬฺหิปุณฺณมิยํ สุวณฺณสิวิกาย นิกฺขมิตฺวา วีริยฺยยานํ คนฺตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ โกฏิสตสหสฺสมนุสฺสา อนุปพฺพชึสุฯ มหาปุริโส กิร เตหิ สทฺธึ ทส มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมายํ อสทิสพฺราหฺมณคาเม สุเนตฺตาย นาม พฺราหฺมณกญฺญาย ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา พทรวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย วรุเณน นาม ยวปาเลน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา กณิการโพธึ อุปคนฺตฺวา จตฺตาลีสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา อตฺตนา สห ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ โกฏิสตสหสฺสานํ จตุสจฺจปฏิเวธสมตฺถตํ ทิสฺวา อนิลปเถน คนฺตฺวา คยามิคทาเย โอตริตฺวา เตสํ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ ปฐโม อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๒. ‘‘โสปิ ปตฺวาน สโมฺพธึ, สนฺตาเรโนฺต สเทวกํ;
อภิวสฺสิ ธมฺมเมเฆน, นิพฺพาเปโนฺต สเทวกํฯ

๓. ‘‘ตสฺสาปิ อตุลเตชสฺส, อเหสุํ อภิสมยา ตโย;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **สเทวก**นฺติ สเทวกํ โลกํฯ **ธมฺมเมเฆนา**ติ ธมฺมกถาเมฆวสฺสเนฯ ปุน ภีมรถนคเร ภีมรเถน นาม รญฺญา นิมนฺติโต นครมเชฺฌ กเต สนฺถาคาเร นิสิโนฺน กรวีกรุตมญฺชุนา สวนสุเขน ปรมมธุเรน ปณฺฑิตชนหทยงฺคเมน อมตาภิเสกสทิเสน พฺรหฺมสฺสเรน ทส ทิสา ปริปูเรโนฺต ธมฺมามตทุนฺทุภิมาหนิ, ตทา นวุติโกฏีนํ ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘ปุนาปรํ ภีมรเถ, ยทา อาหนิ ทุนฺทุภึ;
ตทา นวุติโกฏีนํ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ยทา ปน เวภารนคเร ญาติสมาคเม พุทฺธวํสํ เทเสโนฺต นวุติโกฏีนํ ธมฺมจกฺขุํ อุปฺปาเทสิ, โส ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ยทา พุโทฺธ ธมฺมํ เทเสสิ, เวภาเร โส ปุรุตฺตเม;
ตทา นวุติโกฏีนํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

อมรรุจิรทสฺสเน อมรนคเร นาม สมฺพโล จ สุมิโตฺต จ เทฺว ภาตโร รชฺชํ กาเรสุํฯ อถ สิทฺธโตฺถ สตฺถา เตสํ ราชูนํ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ ทิสฺวา คคนตเลน คนฺตฺวา อมรนครมเชฺฌ โอตริตฺวา จกฺกาลงฺกตตเลหิ จรเณหิ ปถวิตลํ มทฺทโนฺต วิย ปทเจติยานิ ทเสฺสตฺวา อมรุยฺยานํ คนฺตฺวา ปรมรมณีเย อตฺตโน กรุณาสีตเล สิลาตเล นิสีทิฯ ตโต เทฺวปิ ภาติกราชาโน ทสพลสฺส ปทเจติยานิ ทิสฺวา ปทานิ อนุคนฺตฺวา สิทฺธตฺถํ อธิคตปรมตฺถํ สตฺถารํ สพฺพโลกเนตารํ สปริวารํ อุปสงฺกมิตฺวา อภิวาเทตฺวา ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสีทึสุฯ เตสํ ภควา อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมํ เทเสสิฯ ตสฺส เต ธมฺมกถํ สุตฺวา สญฺชาตสทฺธา หุตฺวา สเพฺพว ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ เตสํ โกฏิสตานํ ขีณาสวานํ มเชฺฌ ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ เวภารนคเร ญาติสมาคเม ปพฺพชิตานํ นวุติโกฏีนํ มเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ สุทสฺสนวิหาเร สนฺนิปติตานํ อสีติโกฏีนํ มเชฺฌ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ตสฺมิมฺปิ ทฺวิปทุตฺตเม;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๗. ‘‘โกฏิสตานํ นวุตีนํ, อสีติยาปิ จ โกฏินํ;
เอเต อาสุํ ตโย ฐานา, วิมลานํ สมาคเม’’ติฯ

ตตฺถ **นวุตีนํ, อสีติยาปิ จ โกฏินนฺ**ติ นวุตีนํ โกฏีนํ อสีติยาปิ จ โกฏีนํ สนฺนิปาตา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ **เอเต อาสุํ ตโย ฐานา**ติ เอตานิ ตีณิ สนฺนิปาตฏฺฐานานิ อเหสุนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ฐานาเน ตานิ ตีณิ อเหสุ’’นฺติปิ ปาโฐฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต สุรเสนนคเร มงฺคโล นาม พฺราหฺมโณ หุตฺวา เวทเวทงฺคานํ ปารํ คนฺตฺวา อเนกโกฏิสงฺขํ ธนสนฺนิจยํ ทีนานาถาทีนํ ปริจฺจชิตฺวา วิเวการาโม หุตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา ฌานาภิญฺญาโย นิพฺพเตฺตตฺวา วิหรโนฺต – ‘‘สิทฺธโตฺถ นาม พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน’’ติ สุตฺวา ตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ตสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา ยาย ชมฺพุยา อยํ ชมฺพุทีโป ปญฺญายติ, อิทฺธิยา ตํ ชมฺพุํ อุปสงฺกมิตฺวา ตโต ผลํ อาหริตฺวา นวุติโกฏิภิกฺขุปริวารํ สิทฺธตฺถํ สตฺถารํ สุรเสนวิหาเร นิสีทาเปตฺวา ชมฺพุผเลหิ สนฺตเปฺปสิ สมฺปวาเรสิ ฯ อถ สตฺถา ตํ ผลํ ปริภุญฺชิตฺวา – ‘‘อิโต จตุนวุติกปฺปมตฺถเก โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘อหํ เตน สมเยน, มงฺคโล นาม ตาปโส;
อุคฺคเตโช ทุปฺปสโห, อภิญฺญาพลสมาหิโตฯ

๙. ‘‘ชมฺพุโต ผลมาเนตฺวา, สิทฺธตฺถสฺส อทาสหํ;
ปฏิคฺคเหตฺวา สมฺพุโทฺธ, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

๑๐. ‘‘ปสฺสถ อิมํ ตาปสํ, ชฏิลํ อุคฺคตาปนํ;
จตุนวุติโต กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๑. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

๑๒. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยึ;
อุตฺตรึ วตมธิฏฺฐาสึ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **ทุปฺปสโห**ติ ทุราสโทฯ อยเมว วา ปาโฐฯ ตสฺส ปน ภควโต นครํ เวภารํ นาม อโหสิฯ อุเทโน นาม ราชา ปิตา, ชยเสโนติปิ ตเสฺสว นามํ, สุผสฺสา นาม มาตา, สมฺพโล จ สุมิโตฺต จ เทฺว อคฺคสาวกา, เรวโต นามุปฏฺฐาโก, สีวลา จ สุรามา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, กณิการรุโกฺข โพธิ, สรีรํ สฏฺฐิหตฺถุเพฺพธํ อโหสิฯ วสฺสสตสหสฺสํ อายุ, โสมนสฺสา นาม อคฺคมเหสี อโหสิ, อนุปโม นาม ปุโตฺต, สุวณฺณสิวิกาย นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๓. ‘‘เวภารํ นาม นครํ, อุเทโน นาม ขตฺติโย;
สุผสฺสา นาม ชนิกา, สิทฺธิตฺถสฺส มเหสิโนฯ

๑๘. ‘‘สมฺพโล จ สุมิโตฺต จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
เรวโต นามุปฏฺฐาโก, สิทฺธตฺถสฺส มเหสิโนฯ

๑๙. ‘‘สีวลา จ สุรามา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, กณิกาโรติ วุจฺจติฯ

๒๑. ‘‘โส พุโทฺธ สฏฺฐิรตนํ, อโหสิ นภมุคฺคโต;
กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส, ทสสหสฺสี วิโรจติฯ

๒๒. ‘‘โสปิ พุโทฺธ อสมสโม, อตุโล อปฺปฏิปุคฺคโล;
วสฺสสตสหสฺสานิ, โลเก อฏฺฐาสิ จกฺขุมาฯ

๒๓. ‘‘วิปุลํ ปภํ ทสฺสยิตฺวา, ปุปฺผาเปตฺวาน สาวเก;
วิลาเสตฺวา สมาปตฺยา, นิพฺพุโต โส สสาวโก’’ติฯ

ตตฺถ **สฏฺฐิรตน**นฺติ สฏฺฐิรตนปฺปมาณํ นภํ อุคฺคโตติ อโตฺถฯ **กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส**ติ นานารตนวิจิตฺตกนกมยอคฺฆิยสทิสทสฺสโนติ อโตฺถฯ **ทสสหสฺสี วิโรจตี**ติ ทสสหสฺสิยํ วิโรจติฯ **วิปุล**นฺติ อุฬารํ โอภาสํฯ **ปุปฺผาเปตฺวานา**ติ ฌานาภิญฺญามคฺคผลสมาปตฺติปุเปฺผหิ ปุปฺผิเต ปรมโสภคฺคปฺปเตฺต กตฺวาติ อโตฺถฯ **วิลาเสตฺวา**ติ วิลาสยิตฺวา กีฬิตฺวาฯ **สมาปตฺยา**ติ โลกิยโลกุตฺตราหิ สมาปตฺตีหิ อภิญฺญาหิ จฯ **นิพฺพุโต**ติ อนุปาทาปรินิพฺพาเนน นิพฺพุโตฯ

สิทฺธโตฺถ กิร สตฺถา กญฺจนเวฬุนคเร อโนมุยฺยาเน ปรินิพฺพายิฯ ตเตฺถวสฺส รตนมยํ จตุโยชนุเพฺพธํ เจติยมกํสูติฯ เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

สิทฺธตฺถพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต โสฬสโม พุทฺธวํโสฯ

๑๙. ติสฺสพุทฺธวํสวณฺณนา

ตสฺส ปน สิทฺธตฺถสฺส ภควโต อปรภาเค เอโก กปฺโป พุทฺธสุญฺโญ อโหสิฯ อิโต ทฺวานวุติกปฺปมตฺถเก **ติโสฺส, ผุโสฺส**ติ เอกสฺมึ กเปฺป เทฺว พุทฺธา นิพฺพตฺตึสุฯ ตตฺถ **ติโสฺส** นาม มหาปุริโส ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา เขมกนคเร ชนสนฺธสฺส นาม รโญฺญ อคฺคมเหสิยา ปทุมทลสทิสนยนาย ปทุมานามาย เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน อโนมุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ สตฺตวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ ตสฺส คุหาเสล-นาริสย-นิสภนามกา ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ สุภทฺทาเทวิปฺปมุขานิ เตตฺตึส อิตฺถิสหสฺสานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สุภทฺทาเทวิยา ปุเตฺต อานนฺทกุมาเร อุปฺปเนฺน โสนุตฺตรํ นาม อนุตฺตรํ ตุรงฺควรมารุยฺห มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ มนุสฺสานํ โกฏิ อนุปพฺพชิฯ โส เตหิ ปริวุโต อฑฺฒ มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย วีรนิคเม วีรเสฏฺฐิสฺส ธีตาย ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สลลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย วิชิตสงฺคามเกน นาม ยวปาเลน อุปนีตา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา อสนโพธึ อุปสงฺกมิตฺวา จตฺตาลีสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ตตฺถ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา สมารํ มารพลํ วิธมิตฺวา อธิคตสพฺพญฺญุตญฺญาโณ – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป…. ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิสมีเปเยว วีตินาเมตฺวา ยสวตี นคเร พฺรหฺมเทวํ อุทยญฺจ เทฺว ราชปุเตฺต สปริวาเร อุปนิสฺสยสมฺปเนฺน อากาเสน คนฺตฺวา ยสวตีมิคทาเย โอตริตฺวา อุยฺยานปาเลน ราชปุเตฺต ปโกฺกสาเปตฺวา เตสํ สปริวารานํ อวิสารินา พฺยาปินา มธุเรน พฺรหฺมสฺสเรน ทสสหสฺสิโลกธาตุํ วิญฺญาเปโนฺตว ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, ตทา โกฏิสตานํ ปฐโม ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘สิทฺธตฺถสฺส อปเรน, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล;
อนนฺตเตโช อมิตยโส, ติโสฺส โลกคฺคนายโกฯ

๒. ‘‘ตมนฺธการํ วิธมิตฺวา, โอภาเสตฺวา สเทวกํ;
อนุกมฺปโก มหาวีโร, โลเก อุปฺปชฺชิ จกฺขุมาฯ

๓. ‘‘ตสฺสาปิ อตุลา อิทฺธิ, อตุลํ สีลํ สมาธิ จ;
สพฺพตฺถ ปารมึ คนฺตฺวา, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิฯ

๔. ‘‘โส พุโทฺธ ทสสหสฺสิมฺหิ, วิญฺญาเปสิ คิรํ สุจึ;
โกฏิสตานิ อภิสมึสุ, ปฐเม ธมฺมเทสเน’’ติฯ

ตตฺถ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ ธเมฺมสุ ปารํ คนฺตฺวาฯ **ทสสหสฺสิมฺหี**ติ ทสสหสฺสิยํ อถาปเรน สมเยน ติเสฺสน สตฺถารา สทฺธึ ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ โกฏิ มหาปุริสสฺส คณวาสํ ปหาย โพธิมูลมุปคมนสมเย อญฺญตฺร คตาฯ สา ติเสฺสน สมฺมาสมฺพุเทฺธน ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติต’’นฺติ สุตฺวา ยสวตีมิคทายํ อาคนฺตฺวา ทสพลมภิวาเทตฺวา ตํ ปริวาเรตฺวา นิสีทิฯ เตสํ ภควา ธมฺมํ เทเสสิ, ตทา นวุติยา โกฏีนํ ทุติยาภิสมโย อโหสิฯ ปุน มหามงฺคลสมาคเม มงฺคลปริโยสาเน สฏฺฐิยา โกฏีนํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ทุติโย นวุติโกฏีนํ, ตติโย สฏฺฐิโกฏิโย;

พนฺธนาโต ปโมเจสิ, สเตฺต นรมรู ตทา’’ติฯ

ตตฺถ **ทุติโย นวุติโกฏีน**นฺติ ทุติโย อภิสมโย อโหสิ นวุติโกฏิปาณีนนฺติ อโตฺถฯ **พนฺธนาโต**ติ พนฺธนโต, ทสหิ สํโยชเนหิ ปริโมเจสีติ อโตฺถฯ อิทานิ ปริโมจิเต สเตฺต สรูปโต ทเสฺสโนฺต **‘‘นรมรู’’**ติ อาหฯ **นรมรู**ติ นรามเรฯ

ยสวตีนคเร กิร อโนฺตวสฺสํ ปพฺพชิตานํ อรหนฺตานํ สตสหเสฺสหิ ปริวุโต ปวาเรสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ อฺภโต สุชาตสฺส สุชาตสฺส นาม รโญฺญ นาริวาหนกุมาโร นาริวาหนนครํ อนุปฺปเตฺต ภควติ โลกนาเถ สปริวาโร ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ทสพลํ สภิกฺขุสงฺฆํ นิมเนฺตตฺวา สตฺตาหํ อสทิสทานํ ทตฺวา อตฺตโน รชฺชํ ปุตฺตสฺส นิยฺยาเตตฺวา สปริวาโร สพฺพโลกาธิปติสฺส ติสฺสสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติเก เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิฯ ตสฺส กิร สา ปพฺพชฺชา สพฺพทิสาสุ ปากฏา อโหสิฯ ตสฺมา ตโต ตโต อาคนฺตฺวา นาริวาหนกุมารํ มหาชโน อนุปพฺพชิฯ ตทา ตถาคโต นวุติยา ภิกฺขุสตสหสฺสสฺส มชฺฌคโต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ , โส ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน เขมวตีนคเร ญาติสมาคเม พุทฺธวํสธมฺมกถํ สุตฺวา อสีติสตสหสฺสานิ ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุ, เตหิ ปริวุโต สุคโต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ติเสฺส โลกคฺคนายเก;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๗. ‘‘ขีณาสวสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโม;
นวุติสตสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๘. ‘‘อสีติสตสหสฺสานํ, ตติโย อาสิ สมาคโม;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, ปุปฺผิตานํ วิมุตฺติยา’’ติฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต ยสวตีนคเร สุชาโต นาม ราชา หุตฺวา อิทฺธํ ผีตํ ชนปทํ อเนกโกฏิธนสนฺนิจยํ อนุราคมุปคตหทยญฺจ ปริชนํ ติณนฬมิว ปริจฺจชิตฺวา ชาติอาทีสุ สํวิคฺคหทโย นิกฺขมิตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา มหิทฺธิโก มหานุภาโว หุตฺวา ‘‘พุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺน’’ติ สุตฺวา ปญฺจวณฺณาย ปีติยา ผุฏฺสรีโร หุตฺวา สปติโสฺส ติสฺสํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘หนฺทาหํ มนฺทารวปาริจฺฉตฺตกาทีหิ ทิพฺพกุสุเมหิ ภควนฺตํ ปูเชสฺสามี’’ติฯ อถ โส เอวํ จิเนฺตตฺวา อิทฺธิยา สคฺคโลกํ คนฺตฺวา จิตฺตลตาวนํ ปวิสิตฺวา ปทุมปาริจฺฉตฺตกมนฺทารวาทีหิ ทิพฺพกุสุเมหิ รตนมยํ จโงฺกฏกํ คาวุตปฺปมาณํ ปูเรตฺวา คเหตฺวา คคนตเลน อาคนฺตฺวา ทิเพฺพหิ สุรภิกุสุเมหิ ภควนฺตํ ปูเชสิฯ เอกญฺจ มณิทณฺฑกํ สุวณฺณมยกณฺณิกํ ปทุมราคมณิมยปณฺณํ สุคนฺธเกสรจฺฉตฺตํ วิย ปทุมจฺฉตฺตํ ภควโต สิรสิ ธารยโนฺต จตุปริสมเชฺฌ อฏฺฐาสิฯ อถ ภควา นํ – ‘‘อิโต เทฺวนวุเต กเปฺป โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘อหํ เตน สมเยน, สุชาโต นาม ขตฺติโย;
มหาโภคํ ฉฑฺฑยิตฺวา, ปพฺพชิํ อิสิปพฺพชํฯ

๑๐. ‘‘มยิ ปพฺพชิเต สเนฺต, อุปฺปชฺชิ โลกนายโก;
พุโทฺธติ สทฺทํ สุตฺวาน, ปีติ เม อุปปชฺชถฯ

๑๑. ‘‘ทิพฺพํ มนฺทารวํ ปุปฺผํ, ปทุมํ ปาริฉตฺตกํ;
อุโภ หเตฺถหิ ปคฺคยฺห, ธุนมาโน อุปาคมิํฯ

๑๒. ‘‘จาตุวณฺณปริวุตํ, ติสฺสํ โลกคฺคนายกํ;
ตมหํ ปุปฺผํ คเหตฺวา, มตฺถเก ธารยิํ ชินํฯ

๑๓. ‘‘โสปิ มํ พุทฺโธ พฺยากาสิ, ชนมเชฺฌ นิสีทิย;
เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, อยํ พุทฺโธ ภวิสฺสติฯ

๑๔. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๕. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยิํ;
อุตฺตริํ วตมธิฎฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **มยิ ปพฺพชิเต**ติ มยิ ปพฺพชิตภาวํ อุปคเตฯ ‘‘มม ปพฺพชิตํ สนฺต’’นฺติ โปตฺถเกสุ ลิขนฺติ, โส ปมาทเลโขติ เวทิตโพฺพฯ **อุปฺปชฺชถา**ติ อุปฺปชฺชิตฺถฯ **อุโภ หเตฺถหี**ติ อุเภหิ หเตฺถหิฯ **ปคฺคยฺหา**ติ คเหตฺวานฯ **ธุนมาโน**ติ วากจีรานิ วิธุนมาโนวฯ **จาตุวณฺณปริวุต**นฺติ จตุปริสปริวุตํ, ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติสมณปริวุตนฺติ อโตฺถฯ ‘‘จตุเวณฺณหิ ปริวุต’’นฺติ ปฐนฺติ เกจิฯ

ตสฺส ปน ภควโต เขมํ นาม นครํ อโหสิฯ ชนสโนฺธ นาม ขตฺติโย ปิตา, ปทุมา นาม ชนิกา, พฺรหฺมเทโว จ อุทโย จ เทฺว อคฺคสาวกา, สมโงฺค นามุปฎฺฐาโก, ผุสฺสา จ สุทตฺตา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, อสนรุโกฺข โพธิ, สรีรํ สฎฺฐิหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, วสฺสสตสหสฺสํ อายุ, สุภทฺทา นาม อคฺคมเหสี, อานโนฺท นาม ปุโตฺต, ตุรงฺคยาเนน นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๖. ‘‘เขมกํ นาม นครํ, ชนสโนฺธ นาม ขตฺติโย;
ปทุมา นาม ชนิกา, ติสฺสสฺส จ มเหสิโนฯ

๒๑. ‘‘พฺรหฺมเทโว จ อุทโย จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
สมโงฺค นามุปฎฺฐาโก, ติสฺสสฺส จ มเหสิโนฯ

๒๒. ‘‘ผุสฺสา เจว สุทตฺตา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, อสโนติ ปวุจฺจติฯ

๒๔. ‘‘โส พุทฺโธ สฎฺฐิรตโน, อหุ อุจฺจตฺตเน ชิโน;
อนูปโม อสทิโส, หิมวา วิย ทิสฺสติฯ

๒๕. ‘‘ตสฺสาปิ อตุลเตชสฺส, อายุ อาสิ อนุตฺตโร;
วสฺสสตสหสฺสานิ, โลเก อฎฺฐาสิ จกฺขุมาฯ

๒๖. ‘‘อุตฺตมํ ปวรํ เสฎฺฐํ, อนุโภตฺวา มหายสํ;
ชลิตฺวา อคฺคิกฺขโนฺธว, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๒๗. ‘‘วลาหโกว อนิเลน, สูริเยน วิย อุสฺสโว;
อนฺธกาโรว ปทีเปน, นิพฺพุโต โส สสาวโก’’ติฯ

ตตฺถ **อุจฺจตฺตเน**ติ อุจฺจภาเวนฯ **หิมวา วิย ทิสฺสตี**ติ หิมวาว ปทิสฺสติฯ อยเมว วา ปาโฐฯ ยถา โยชนานํ สตานุโจฺจ หิมวา ปญฺจปพฺพโต สุทูเร ฐิตานมฺปิ อุจฺจภาเวน จ โสมฺม ภาเวน จ อติรมณีโย หุตฺวา ทิสฺสติ, เอวํ ภควาปิ ทิสฺสตีติ อโตฺถฯ **อนุตฺตโร**ติ นาติทีโฆ นาติ รโสฺสฯ อายุ วสฺสสตสหสฺสนฺติ อโตฺถฯ **อุตฺตมํ ปวรํ เสฏฺฐ**นฺติ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ **อุสฺส โว**ติ หิมพินฺทุ วลาหกอุสฺสวอนฺธการา วิย อนิลสูริยทีเปหิ อนิจฺจตานิลสูริยทีเปหิ อุปทฺทุโต ปรินิพฺพุโต สสาวโก ภควาติ อโตฺถฯ

ติโสฺส กิร ภควา สุนนฺทวตีนคเร สุนนฺทาราเม ปรินิพฺพายิฯ เสสเมตฺถ คาถาสุ ปากฏเม วาติฯ

ติสฺสพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต สตฺตรสโม พุทฺธวํโสฯ

๒๐. ผุสฺสพุทฺธวํสวณฺณนา

ตสฺส ติสฺสสฺส ภควโต อปรภาเค อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา ปุน วฑฺฒิตฺวา อปริมิตายุกา หุตฺวา อนุปุเพฺพน หายิตฺวา นวุติวสฺสสหสฺสายุเกสุ ชาเตสุ ตสฺมิํเยว กเปฺป **ผุโสฺส** นาม สตฺถา โลเก อุปฺปชฺชิฯ โสปิ ภควา ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา กาสิกนคเร ชยเสนรโญฺญ อคฺคมเหสิยา สิริมาย นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คเหตฺวา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน สิริมฺยยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ โส นววสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ ตสฺส กิร ครุฬปกฺข-หํส-สุวณฺณภาราติ ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ กิสาโคตมิปฺปมุขานิ ติํส อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา กิสาโคตมิยา อนุปเม นาม ปุเตฺต อุปฺปเนฺน อลงฺกตคชวรกฺขนฺธคโต มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ ปพฺพชิตํ ชนโกฏิ อนุปพฺพชิฯ โส เตหิ ปริวุโต ฉ มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา ตโต คณํ ปหาย สตฺตาหํ เอกจริยํ อนุพฺรูหยมาโน วสิตฺวา วิสาขปุณฺณมาย อญฺญตเร นคเร อญฺญตรสฺส เสฏฺฐิโน ธีตาย สิริวฑฺฒาย นาม ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สิํสปาวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย สิริวฑฺฒน นาม อุปาสเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา อามลกโพธิํ อุปสงฺกมิตฺวา สมารํ มารพลํ วิธมิตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป…. ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ โพธิสมีเปเยว วีตินาเมตฺวา อตฺตนา สทฺธิํ ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ โกฏีนํ ธมฺมปฏิเวธสมตฺถตํ ทิสฺวา อากาเสน คนฺตฺวา สงฺกสฺสนคเร อิสิปตเน มิคทาเย โอตริตฺวา เตสํ มเชฺฌ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ ปฐโม อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, อหุ สตฺถา อนุตฺตโร;
อนูปโม อสมสโม, ผุโสฺส โลกคฺคนายโกฯ

๒. ‘‘โสปิ สพฺพํ ตมํ หนฺตฺวา, วิชเฏตฺวา มหาชฏํ;
สเทวกํ ตปฺปยโนฺต, อภิวสฺสิ อมตมฺพุนาฯ

๓. ‘‘ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตเนฺต, ผุเสฺส นกฺขตฺตมงฺคเล;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหี**ติ ยสฺมิํ กเปฺป เทฺว พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, โส ‘‘มณฺฑกโปฺป’’ติ เหฏฺฐา วุโตฺตฯ **วิชเฏตฺวา**ติ ปฏิวิสฺสเชฺชตฺวาฯ **มหาชฏนฺ**ติ เอตฺถ ชฏาติ ตณฺหาเยตํ อธิวจนํฯ สา หิ รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ เหฏฺฐุปริยวเสน ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนโต สํสิพฺพนโต สุตฺตคุมฺพชาลปูวสงฺขาตา ชฏา วิยาติ ชฏาติ วุตฺตํ, ตํ มหาชฏํฯ **สเทวกนฺ**ติ สเทวกํ โลกํฯ **อภิวสฺสี**ติ ปาวสฺสิฯ **อมตมฺพุนา**ติ อมตสงฺขาเตน ธมฺมกถาสลิเลน ตปฺปยโนฺต ปาวสฺสีติ อโตฺถฯ

ยทา ปน พาราณสีนคเร สิริวฑฺฒ นาม ราชา มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ ปหาย ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ เตน สห ปพฺพชิตานํ ตาปสานํ นวุติสตสหสฺสานิ อเหสุํฯ เตสํ ภควา ธมฺมํ เทเสสิฯ ตทา นวุติยา สตสหสฺสานํ ทุติยาภิสมโย อโหสิฯ ยทา ปน อตฺตโน ปุตฺตสฺส อนุปมกุมารสฺส ธมฺมํ เทเสสิ, ตทา อสีติยา สตสหสฺสานํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘นวุติสตสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหุ;
อสีติสตสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตโต อปเรน สมเยน กณฺณกุชฺชนคเร สุรกฺขิโต ราชปุโตฺต จ ปุโรหิตปุโตฺต ธมฺมเสนกุมาโร จ ผุเสฺส สมฺมาสมฺพุเทฺธ อตฺตโน นครํ สมฺปเตฺต สฏฺฐิยา ปุริสสตสหเสฺสหิ สทฺธิํ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา นิมเนฺตตฺวา สตฺตาหํ มหาทานํ ทตฺวา ทสพลสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา ภควติ ปสีทิตฺวา เต สปริวารา ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เตสํ สฏฺฐิยา ภิกฺขุสตสหสฺสานํ มเชฺฌ ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน กาสินคเร ชยเสนรโญฺญ สฏฺฐิมตฺตานํ ญาตีนํ สมาคเม พุทฺธวํสํ เทเสสิ, ตํ สุตฺวา ปญฺญาสสตสหสฺสานิ เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เตสํ มชฺฌคโต ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน มหามงฺคลสมาคเม มงฺคลกถํ สุตฺวา จตฺตาลีสปุริสสตสหสฺสานิ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เตสํ มชฺฌคโต สุคโต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, ผุสฺสสฺสปิ มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๖. ‘‘สฏฺฐิสตสหสฺสานํ , ปฐโม อาสิ สมาคโม;
ปญฺญาสสตสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๗. ‘‘จตฺตาลีสสตสหสฺสานํ, ตติโย อาสิ สมาคโม;
อนุปาทา วิมุตฺตานํ, โวจฺฉินฺนปฏิสนฺธิน’’นฺติฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต อรินฺทมนคเร วิชิตาวี นาม ขตฺติโย หุตฺวา ตสฺส ธมฺมํ สุตฺวา ภควติ ปสีทิตฺวา ตสฺส มหาทานํ ทตฺวา มหารชฺชํ ปหาย ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา เตปิฏกธโร มหาชนสฺส ธมฺมกถํ กเถสิ, สีลปารมิญฺจ ปูเรสิฯ โสปิ นํ ‘‘พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘อหํ เตน สมเยน, วิชิตาวี นาม ขตฺติโย;
ฉฑฺฑยิตฺวา มหารชฺชํ, ปพฺพชิํ ตสฺส สนฺติเกฯ

๙. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, ผุโสฺส โลกคฺคนายโก;
เทฺวนวุเต อิโต กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๐. ‘‘ปธานํ ปทหิตฺวาน…เป.… ทสปารมิปูริยาฯ

๑๒. ‘‘สุตฺตนฺตํ วินยญฺจาปิ, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํ;
สพฺพํ ปริยาปุณิตฺวา, โสภยิํ ชินสาสนํฯ

๑๓. ‘‘ตตฺถปฺปมโตฺต วิหรโนฺต, พฺรหฺมํ ภาเวตฺว ภาวนํ;
อภิญฺญาปารมิํ คนฺตฺวา, พฺรหฺมโลกมคญฺฉห’’นฺติฯ

ตสฺส ปน ภควโต กาสิกํ นาม นครํ อโหสิฯ ชยเสโน นาม ราชา ปิตา, สิริมา นาม มาตา, สุรกฺขิโต จ ธมฺมเสโน จ เทฺว อคฺคสาวกา, สภิโย นามุปฏฺฐาโก, จาลา จ อุปจาลา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, อามลกรุโกฺข โพธิ, สรีรํ อฏฺฐปณฺณาสหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ , อายุ นวุติวสฺสสหสฺสานิ, กิสาโคตมี นาม อคฺคมเหสี, อนุปโม นามสฺส ปุโตฺต, หตฺถิยาเนน นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๔. ‘‘กาสิกํ นาม นครํ, ชยเสโน นาม ขตฺติโย;
สิริมา นาม ชนิกา, ผุสฺสสฺสาปิ มเหสิโน…เป. …;

โพธิ ตสฺส ภควโต, อามโณฺฑติ ปวุจฺจติ…เป….ฯ

๒๒. ‘‘อฏฺฐปณฺณาสรตนํ, โสปิ อจฺจุคฺคโต มุนิ;
โสภเต สตรํสีว, อุฬุราชาว ปูริโตฯ

๒๓. ‘‘นวุติวสฺสสหสฺสานิ, อายุ วิชฺชติ ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๔. ‘‘โอวทิตฺวา พหู สเตฺต, สนฺตาเรตฺวา พหู ชเน;
โสปิ สตฺถา อตุลยโส, นิพฺพุโต โส สสาวโก’’ติฯ

ตตฺถ **อามโณฺฑ**ติ อามลกรุโกฺขฯ **โอวทิตฺวา**ติ โอวาทํ ทตฺวา, อนุสาสิตฺวาติ อโตฺถฯ **โสปิ สตฺถา อตุลยโส**ติ โสปิ สตฺถา อมิตยโสติ อโตฺถฯ ‘‘โส ชหิตฺวา อมิตยโส’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส โส สพฺพเมว วุตฺตปฺปการํ วิเสสํ หิตฺวาติ อโตฺถฯ

ผุโสฺส กิร สมฺมาสมฺพุโทฺธ กุสินาราย ํ เสนาราเม ปรินิพฺพายิฯ ธาตุโย กิรสฺส วิตฺถาริกา อเหสุํฯ เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

ผุสฺสพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต อฏฺฐารสโม พุทฺธวํโสฯ

๒๑. วิปสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา

ผุสฺสสฺส พุทฺธสฺส อปรภาเค สานฺตรกปฺป ตสฺมิญฺจ กปฺป วีติวตฺเต อิโต เอกนวุติกปฺป วิชิตสพฺพกโปฺป ปรหิตนิรตสงฺกโปฺป สพฺพตฺถ วิปสฺสี **วิปสฺสี** นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ โส ปารมิโย ปูเรตฺวา อเนกรตนมณิวิสรสมุโชฺชติตภวเน ตุสิตภวเน นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา พนฺธุมตีนคเร อเนกพนฺธุมโต พนฺธุมโต รโญฺญ พนฺธุมติยา นาม อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ อคฺคเหสิฯ โส ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน เขเม มิคทาเย มาตุทรโต อสิตนีรทราชิโต ปุณฺณจโนฺท วิย นิกฺขมิฯ นามคฺคหณทิวเส ปนสฺส ลกฺขณปาฐกา ญาตกา จ ทิวา จ รตฺติญฺจ อนฺตรนฺตรา นิมฺมิสสญฺชนิตนฺธการวิรเหน วิสุทฺธํ ปสฺสนฺติ, วิวเฏหิ วา อกฺขีหิ ปสฺสตีติ ‘‘วิปสฺสี’’ติ นามมกํสุฯ ‘‘วิเจยฺย วิเจยฺย ปสฺสตีติ วิปสฺสี’’ติ วทนฺติฯ โส อฏฺฐวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ นนฺท-สุนนฺท-สิริมานามกา ตโย จสฺส ปาสาทา อเหสุํฯ

สุทสฺสนาเทวิปฺปมุขานํ อิตฺถีนํ สตสหสฺสํ วีสติ จ สหสฺสานิ อเหสุํฯ ‘‘สุตนู’’ติปิ สุทสฺสนา วุจฺจติฯ โส อฏฺฐวสฺสสหสฺสานํ อจฺจเยน จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สุตนุเทวิยา สมวฏฺฏกฺขเนฺธ นาม ตนเย ชาเต อาชญฺญรเถน มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ ปุริสานํ จตุราสีติสตสหสฺสานิ อนุปพฺพชิํสุฯ โส เตหิ ปริวุโต มหาปุริโส อฏฺฐมาสํ ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย สุทสฺสนเสฏฺฐิธีตาย ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา กุสุมสมลงฺกเต สาลวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สุชาเตน นาม ยวปาลเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา ปาฏลิโพธิํ สมลงฺกตํ ทิสฺวา ทกฺขิณทิสาภาเคน ตํ อุปาคมิฯ

ตสฺสา ปน ปาฏลิยา สมวฏฺฏกฺขโนฺธ ตํ ทิวสํ ปณฺณาสรตโน หุตฺวา อพฺภุคฺคโต สาขา ปณฺณาสรตนา อุเพฺพเธน รตนสตํ อโหสิฯ ตํทิวสเมว สา ปาฏลี กณฺณิกาพเทฺธหิ วิย ปุเปฺผหิ ปรมสุรภิคเนฺธหิ มูลโต ปฏฺฐาย สพฺพสญฺฉนฺนา อโหสิฯ ทิพฺพคโนฺธ วายติ, น เกวลํ ตทา อยเมว ปุปฺผิโต, ทสสหสฺสิ จกฺกวาเฬสุ สเพฺพ ปาฏลิโย ปุปฺผิตาวฯ น เกวลํ ปาฏลิโยว, ทสสหสฺสิจกฺกวาเฬสุ สพฺพรุกฺขคุมฺพลตาโยปิ ปุปฺผิํสุฯ มหาสมุโทฺทปิ ปญฺจวเณฺณหิ ปทุเมหิ กุวลยุปฺปลกุมุเทหิ สญฺฉโนฺน สีตลมธุรสลิโล อโหสิฯ สพฺพมฺปิ จ ทสสหสฺสิ จกฺกวาฬพฺภนฺตรํ ธชมาลากุลํ อโหสิฯ ตตฺถ ตตฺถ ปฏิมาลาคุลวิปฺปกิณฺณํ นานาสุรภิกุสุมสชฺชิตธรณีตลํ ธูปจุณฺณนฺธการํ อโหสิฯ ตํ อุปคนฺตฺวา เตปณฺณาสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยํ อธิฏฺฐาย – ‘‘ยาว พุโทฺธ น โหมิ, ตาว อิโต น อุฏฺฐหามี’’ติ ปฏิญฺญํ กตฺวา นิสีทิฯ เอวํ นิสีทิตฺวา สมารํ มารพลํ วิธมิตฺวา มคฺคานุกฺกเมน จตฺตาริ มคฺคญาณานิ มคฺคานนฺตรํ จตฺตาริ ผลญาณานิ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ จตุเวสารชฺชญาณานิ ฉ อสาธารณญาณานิ จ สกเล จ พุทฺธคุเณ หตฺถคเต กตฺวา ปริปุณฺณสงฺกโปฺป โพธิปลฺลเงฺก นิสิโนฺนว –

‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคาฯ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔);

‘‘อโยฆนหตเสฺสว, ชลโต ชาตเวทโส;
อนุปุพฺพูปสนฺตสฺส, ยถา น ญายเต คติฯ

‘‘เอวํ สมฺมา วิมุตฺตานํ, กามพโนฺธฆตารินํ;
ปญฺญาเปตุํ คตี นตฺถิ, ปตฺตานํ อจลํ สุข’’นฺติฯ (อุทา. ๘๐) –

เอวํ อุทานํ อุทาเนตฺวา โพธิสมีเปเยว สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมายาจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อตฺตโน เวมาติกสฺส ภาติกสฺส ขณฺฑกุมารสฺส จ ปุโรหิตปุตฺตสฺส ติสฺสกุมารสฺส จ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ โอโลเกตฺวา อากาเสน คนฺตฺวา เขเม มิคทาเย โอตริตฺวา อุโภปิ เต อุยฺยานปาเลน ปโกฺกสาเปตฺวา เตสํ ปริวารานํ มเชฺฌ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตทา อปริมิตานํ เทวตานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ผุสฺสสฺส จ อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
วิปสฺสี นาม นาเมน, โลเก อุปฺปชฺชิ จกฺขุมาฯ

๒. ‘‘อวิชฺชํ สพฺพํ ปทาเลตฺวา, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํ;
ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตุํ, ปกฺกามิ พนฺธุมตีปุรํฯ

๓. ‘‘ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวา, อุโภ โพเธสิ นายโก;
คณนาย น วตฺตโพฺพ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ปทาเลตฺวา**ติ ภินฺทิตฺวา, อวิชฺชนฺธการํ ภินฺทิตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘วเตฺตตฺวา จกฺกมาราเม’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส **อาราเม**ติ เขเม มิคทาเยติ อโตฺถฯ **อุโภ โพเธสี**ติ อตฺตโน กนิฎฺฐภาติกํ ขณฺฑํ ราชปุตฺตํ ติสฺสญฺจ ปุโรหิตปุตฺตนฺติ อุโภ โพเธสิฯ **คณนาย น วตฺตโพฺพ**ติ เทวตานํ อภิสมยวเสน คณนปริเจฺฉโท นตฺถีติ อโตฺถฯ

อถาปเรน สมเยน ขณฺฑํ ราชปุตฺตํ ติสฺสญฺจ ปุโรหิตปุตฺตํ อนุปพฺพชิตานิ จตุราสีติภิกฺขุสหสฺสานิ ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ โส ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘ปุนาปรํ อมิตยโส, ตตฺถ สจฺจํ ปกาสยิ;
จตุราสีติสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เขเม มิคทาเยติ อโตฺถฯ ‘‘จตุราสีติสหสฺสานิ, สมฺพุทฺธมนุปพฺพชุ’’นฺติ เอตฺถ เอเต ปน จตุราสีติสหสฺสสงฺขาตา ปุริสา วิปสฺสิสฺส กุมารสฺส อุปฎฺฐากปุริสาเยวฯ เต ปาโตว วิปสฺสิกุมารสฺส อุปฎฺฐานํ อาคนฺตฺวา กุมารมทิสฺวา ปาตราสตฺถาย คนฺตฺวา ภุตฺตปาตราสา ‘‘กุหึ กุมาโร’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตโต ‘‘อุยฺยานภูมึ คโต’’ติ สุตฺวา ‘‘ตเตฺถว นํ ทกฺขิสฺสามา’’ติ นิกฺขนฺตา นิวตฺตมานํ ตสฺส สารถึ ทิสฺวา ‘‘กุมาโร ปพฺพชิโต’’ติ สุตฺวา สุตฎฺฐาเนเยว สพฺพาภรณานิ มุญฺจิตฺวา อนฺตราปณโต กาสายานิ วตฺถานิ อาหราเปตฺวา เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา ปพฺพชึสุฯ ปพฺพชิตฺวา จ เต คนฺตฺวา มหาปุริสํ ปริวารยึสุฯ

ตโต วิปสฺสี โพธิสโตฺต ‘‘ปธานจริยํ จรโนฺต อากิโณฺณ วิหรามิ, น โข ปนเมตํ ปาติรูปํ ยเถว มํ อิเม คิหิภูตา ปุเพฺพ ปริวาเรตฺวา จรนฺติ, อิทานิปิ ตเถว กึ อิมินา คเณนา’’ติ คณสงฺคณิกาย อุกฺกณฺฐิตฺวา ‘‘อเชฺชว คจฺฉามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ปุน – ‘‘อชฺช อเวลา, สเจ ปนาหํ อชฺช คมิสฺสามิ, สเพฺพปิเม ชานิสฺสนฺติ, เสฺวว คมิสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ ตํทิวสญฺจ อุรุเวลคามสทิเส เอกสฺมึ คาเม คามวาสิโน มนุสฺสา สฺวาตนาย สทฺธึ ปริสาย มหาปุริสํ นิมนฺตยึสุฯ เต เตสํ จตุราสีติสหสฺสานํ มหาปุริสสฺส จ ปายาสเมว ปฎิยาทยึสุฯ อถ วิปสฺสี มหาปุริโส ปุนทิวเส วิสาขปุณฺณมาย ตสฺมึ คาเม เตหิ ปพฺพชิตชเนหิ สทฺธึ ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา วสนฎฺฐานเมว อคมาสิฯ ตตฺร เต ปพฺพชิตา มหาปุริสสฺส วตฺตํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน อตฺตโน รตฺติฎฺฐานทิวาฎฺฐานานิ ปวิสึสุฯ

โพธิสโตฺตปิ ปณฺณสาลํ ปวิสิตฺวา นิสิโนฺน จินฺเตสิ – ‘‘อยํ กาโล นิกฺขมิตุ’’นฺติ นิกฺขมิตฺวา ปณฺณสาลทฺวารํ ปิทหิตฺวา โพธิมณฺฑาภิมุโข ปายาสิฯ เต กิร ปพฺพชิตา สายํ โพธิสตฺตสฺส อุปฏฺฐานํ คนฺตฺวา ปณฺณสาลํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา – ‘‘อติวิกาโล ชาโต อุปธาเรถา’’ติ วตฺวา ปณฺณสาลทฺวารํ วิวริตฺวา ตํ อปสฺสนฺตาปิ ‘‘กุหึ นุ คโต มหาปุริโส’’ติ นานุพนฺธิํสุฯ ‘‘คณวาเส นิพฺพิโนฺน เอโก วิหริตุกาโม มเญฺญ มหาปุริโส พุทฺธภูตํเยว ตํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ อโนฺตชมฺพุทีปาภิมุขา จาริกํ ปกฺกมิํสุฯ อถ เต – ‘‘วิปสฺสินา กิร พุทฺธตฺตํ ปตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติต’’นฺติ สุตฺวา อนุกฺกเมน สเพฺพ เต ปพฺพชิตา พนฺธุมติยา ราชธานิยา เขเม มิคทาเย สนฺนิปติํสุฯ ตโต เตสํ ภควา ธมฺมํ เทเสสิ, ตทา จตุราสีติยา ภิกฺขุสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ โส ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘จตุราสีติสหสฺสานิ, สมฺพุทฺธํ อนุปพฺพชุํ;
เตสมารามปตฺตานํ, ธมฺมํ เทเสสิ จกฺขุมาฯ

๖. ‘‘สพฺพากาเรน ภาสโต, สุตฺวา อุปนิสาทิโน;
เตปิ ธมฺมวรํ คนฺตฺวา, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **จตุราสีติสหสฺสานิ, สมฺพุทฺธํ อนุปพฺพชุ**นฺติ เอตฺถ อนุนา โยคโต สมฺพุทฺธนฺติ อุปโยควจนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํ, สมฺพุทฺธสฺส ปจฺฉา ปพฺพชิํสูติ อโตฺถฯ ลกฺขณํ สทฺทสตฺถโต คเหตพฺพํฯ ‘‘ตตฺถ อารามปตฺตาน’’นฺติปิ ปาโฐฯ **ภาสโต**ติ วทโตฯ **อุปนิสาทิโน**ติ คนฺตฺวา อุปนิสฺสาย ธมฺมทานํ ททโตติ อโตฺถฯ **เตปี**ติ เต จตุราสีติสหสฺสสงฺขาตา ปพฺพชิตา วิปสฺสิสฺส อุปฏฺฐากภูตาฯ **คนฺตฺวา**ติ ตสฺส ธมฺมํ ญตฺวาฯ เอวํ เตสํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เขเม มิคทาเย วิปสฺสีสมฺมาสมฺพุทฺธํ เทว จ อคฺคสาวเก อนุปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ อฎฺฐสฎฺฐิสตสหสฺสานํ มเชฺฌ นิสิโนฺน วิปสฺสี ภควา –

‘‘ขนฺตีปรมํ ตโป ติติกฺขา, นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา;
น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี, น สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยโนฺตฯ

‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
สจิตฺตปริโยทปนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสนํฯ

‘‘อนูปวาโท อนูปฆาโต, ปาติโมเกฺข จ สํวโร;
มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมิํ, ปนฺตญฺจ สยนาสนํ;
อธิจิเตฺต จ อาโยโค, เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติฯ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓, ๑๘๔, ๑๘๕) –

อิมํ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ อิมา ปน สพฺพพุทฺธานํ ปาติโมกฺขุเทฺทสคาถาโย โหนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ ปุน ยมกปาฏิหาริยํ ทิสฺวา ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ สตสหสฺสานํ ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ยทา ปน วิปสฺสิสฺส เวมาติกา ตโย ภาตโร ปจฺจนฺตํ วูปสเมตฺวา ภควโต อุปฏฺฐานกิริยาย ลทฺธวรา หุตฺวา อตฺตโน นครํ เนตฺวา อุปฏฺฐหนฺตา ตสฺส ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิํสุฯ เตสํ อสีติสตสหสฺสานํ มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ภควา เขเม มิคทาเย ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, วิปสฺสิสฺส มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๘. ‘‘อฏฺฐสฏฺฐิสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโม;
ภิกฺขุสตสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๙. ‘‘อสีติภิกฺขุสหสฺสานํ, ตติโย อาสิ สมาคโม;
ตตฺถ ภิกฺขุคณมชฺฌ, สมฺพุโทฺธ อติโรจตี’’ติฯ

ตตฺถ **อฏฺฐสฏฺฐิสตสหสฺสาน**นฺติ อฏฺฐสฏฺฐิสหสฺสาธิกานํ สตสหสฺสภิกฺขูนนฺติ อโตฺถฯ **ตตฺถา**ติ ตตฺถ เขเม มิคทาเยฯ ***ภิกฺขุคณมชฺฌ***ติ ภิกฺขุคณสฺส มชฺฌฯ ‘‘ตสฺส ภิกฺขุคณมชฺฌ’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส ภิกฺขุคณสฺส มชฺฌติ อโตฺถฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต มหิทฺธิโก มหานุภาโว อตุโล นาม นาคราชา หุตฺวา อเนกนาคโกฏิสตสหสฺสปริวาโร หุตฺวา สปริวารสฺส ทสพลสฺส อสมพลสีลสฺส กรุณาสีตลหทยสฺส สกฺการกรณตฺถํ สตฺตรตนมยํ จนฺทมณฺฑลสงฺกาสํ ทฏฺฐพฺพสารมณฺฑํ มณฺฑปํ กาเรตฺวา ตตฺถ นิสีทาเปตฺวา สตฺตาหํ ทิพฺพวิภวานุรูปํ มหาทานํ ทตฺวา สตฺตรตนขจิตํ มหารหํ สุวณฺณมยํ นานามณิชุติวิสรสมุชฺชลํ ปีฐํ ภควโต อทาสิฯ ตทา นํ ปีฐานุโมทนาวสาเน ‘‘อิโต อยํ เอกนวุติกเปฺป พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘อหํ เตน สมเยน, นาคราชา มหิทฺธิโก;
อตุโล นาม นาเมน, ปุญฺญวโนฺต ชุตินฺธโรฯ

๑๑. ‘‘เนกานํ นาคโกฏีนํ, ปริวาเรตฺวานหํ ตทา;
วชฺชโนฺต ทิพฺพตุริเยหิ, โลกเชฏฺฐํ อุปาคมิํฯ

๑๒. ‘‘อุปสงฺกมิตฺวา สมฺพุทฺธํ, วิปสฺสิํ โลกนายกํ;
มณิมุตฺตรตนขจิตํ, สพฺพาภรณภูสิตํ;
นิมเนฺตตฺวา ธมฺมราชสฺส, สุวณฺณปีฐมทาสหํฯ

๑๓. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, สงฺฆมชฺฌ นิสีทิย;
เอกนวุติโต กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๔. ‘‘อหุ กปิลวฺหยา รมฺมา, นิกฺขมิตฺวา ตถาคโต;
ปธานํ ปทหิตฺวาน, กตฺวา ทุกฺกรการิกํฯ

๑๕. ‘‘อชปาลรุกฺขมูลสฺมิํ, นิสีทิตฺวา ตถาคโต;
ตตฺถ ปายาสํ ปคฺคยฺห, เนรญฺชรมุเปหิติฯ

๑๖. ‘‘เนรญฺชราย ตีรมฺหิ, ปายาสํ อท โส ชิโน;
ปฏิยตฺตวรมเคฺคน, โพธิมูลมุเปหิติฯ

๑๗. ‘‘ตโต ปทกฺขิณํ กตฺวา, โพธิมณฺฑํ อนุตฺตโร;
อสฺสตฺถมูเล สโมฺพธิํ, พุชฺฌิสฺสติ มหายโสฯ

๑๘. ‘‘อิมสฺส ชนิกา มาตา, มายา นาม ภวิสฺสติ;
ปิตา สุโทฺธทโน นาม, อยํ เหสฺสติ โคตโมฯ

๑๙. ‘‘อนาสวา วีตราคา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตา;

โกลิโต อุปติโสฺส จ, อคฺคา เหสฺสนฺติ สาวกา;
อานโนฺท นามุปฎฺฐาโก, อุปฎฺฐิสฺสติมํ ชินํฯ

๒๐. ‘‘เขมา อุปฺปลวณฺณา จ, อคฺคา เหสฺสนฺติ สาวิกา;
อนาสวา วีตราคา, สนฺตจิตฺตา สมาหิตา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, อสฺสโตฺถติ ปวุจฺจติ…เป.…ฯ

๒๓. ‘‘ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยิํ;
อุตฺตริํ วตมธิฎฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **ปุญฺญวโนฺต**ติ ปุญฺญวา, สมุปจิตปุญฺญสญฺจโยติ อโตฺถฯ **ชุตินฺธโร**ติ ปภายุโตฺตฯ **เนกานํ นาคโกฎีน**นฺติ อเนกาหิ นาคโกฎีหิ, กรณเตฺถ สามิวจนํ ทฎฺฐพฺพํฯ **ปริวาเรตฺวานา**ติ ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวาฯ **อหน**ฺติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **วชฺชโนฺต**ติ วาเทโนฺต ตาเฬโนฺตฯ **มณิมุตฺตรตนขจิต**นฺติ มณิมุตฺตาทีหิ วิวิเธหิ รตเนหิ ขจิตนฺติ อโตฺถฯ **สพฺพาภรณภูสิต**นฺติ สพฺพาภรเณหิ วาฬรูปาทีหิ รตนมเยหิ มณฺฑิตนฺติ อโตฺถฯ **สุวณฺณปีฐ**นฺติ สุวณฺณมยํ ปีฐํฯ **อทาสห**นฺติ อทาสิํ อหํฯ

ตสฺส ปน วิปสฺสิสฺส ภควโต พนฺธุมตี นาม นครํ อโหสิฯ พนฺธุมา นาม ราชา ปิตา, พนฺธุมตี นาม มาตา, ขโณฺฑ จ ติโสฺส จ เทฺว อคฺคสาวกา, อโสโก นามุปฎฺฐาโก, จนฺทา จ จนฺทมิตฺตา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, ปาฎลิรุโกฺข โพธิ, สรีรํ อสีติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, สรีรปฺปภา สพฺพกาลํ สตฺต โยชนานิ ผริตฺวา อฎฺฐาสิ อสีติวสฺสสหสฺสานิ อายุ, สุตนุ นามสฺส อคฺคมเหสี, สมวฎฺฎกฺขโนฺธ นามสฺส ปุโตฺต, อาชญฺญรเถน นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๒๔. ‘‘นครํ พนฺธุมตี นาม, พนฺธุมา นาม ขตฺติโย;
มาตา พนฺธุมตี นาม, วิปสฺสิสฺส มเหสิโนฯ

๒๙. ‘‘ขโณฺฑ จ ติสฺสนาโม จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
อโสโก นามุปฎฺฐาโก, วิปสฺสิสฺส มเหสิโนฯ

๓๐. ‘‘จนฺทา จ จนฺทมิตฺตา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, ปาฎลีติ ปวุจฺจติฯ

๓๒. ‘‘อสีติหตฺถมุเพฺพโธ, วิปสฺสี โลกนายโก;
ปภา นิทฺธาวตี ตสฺส, สมนฺตา สตฺตโยชเนฯ

๓๓. ‘‘อสีติวสฺสสหสฺสานิ, อายุ พุทฺธสฺส ตาวเท;
ตาวตา ติฎฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๓๔. ‘‘พหุเทวมนุสฺสานํ, พนฺธนา ปริโมจยิ;
มคฺคามคฺคญฺจ อาจิกฺขิ, อวเสสปุถุชฺชเนฯ

๓๕. ‘‘อาโลกํ ทสฺสยิตฺวาน, เทเสตฺวา อมตํ ปทํ;
ชลิตฺวา อคฺคิกฺขโนฺธว, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๓๖. ‘‘อิทฺธิวรํ ปุญฺญวรํ, ลกฺขณญฺจ กุสุมิตํ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **พนฺธนา**ติ เทวมนุสฺส กามราคสํโยชนาทิพนฺธนา โมเจสิ, วิกาเสสีติ อโตฺถฯ **มคฺคามคฺคญฺจ อาจิกฺขี**ติ ‘‘อมตาธิคมาย อยํ มโคฺค อุเจฺฉทสสฺสตทิฎฺฐิวิรหิตา มชฺฌิมา ปฎิปทา มโคฺค กายกิลมถาทิโก นายํ มโคฺค’’ติ เสสปุถุชฺชเน อาจิกฺขีติ อโตฺถฯ **อาโลกํ ทสฺสยิตฺวานา**ติ มคฺคญาณาโลกํ วิปสฺสนาญาณาโลกญฺจ ทสฺสยิตฺวาฯ **ลกฺขณญฺจ กุสุมิต**นฺติ จิตฺตลกฺขณาทีหิ ผุลฺลิตํ มณฺฑิตํ ภควโต สรีรนฺติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ คาถาสุ อุตฺตานเมวาติฯ

วิปสฺสีพุทฺธวํสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิฎฺฐิโต เอกูนวีสติโม พุทฺธวํโสฯ

๒๒. สิขีพุทฺธวํสวณฺณนา

วิปสฺสิสฺส อปรภาเค อนฺตรหิเต จ ตสฺมึ กปฺเป ตโต ปรํ เอกูนสฏฺฐิยา กปฺปสุ พุทฺธา โลเก น อุปฺปชฺชึสุฯ อปคตพุทฺธาโลโก อโหสิฯ กิเลสเทวปุตฺตมารานํ เอกรชฺชํ อปคตกณฺฏกํ อโหสิฯ อิโต ปน เอกตฺตึสกปฺเป สินิทฺธสุกฺขสารทารุปจิโต ปหูตสปฺปิสิโตฺต นิธูโม สิขี วิย **สิขี** จ **เวสฺสภู** จาติ เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา โลเก อุปฺปชฺชึสุฯ ตตฺถ **สิขี** ปน ภควา ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา กุสลกรณวตี อรุณวตีนคเร ปรมคุณวโต อรุณวโต นาม รโญฺญ อคฺคมเหสิยา รตฺตกนกปฏิพิมฺพรุจิรปฺปภาย ปภาวติยา นาม เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา ทส มาเส วีตินาเมตฺวา นิสภุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ เนมิตฺติกา ปนสฺส นามํ กโรนฺตา อุณฺหีสสฺส สิขา วิย อุคฺคตตฺตา ‘‘สิขี’’ติ นามมกํสุฯ โส สตฺตวสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ สุจนฺทกสิรีคิริยสนาริวสภ นามกา ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ สพฺพกามาเทวิปฺปมุขานิ จตุวีสติ อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สพฺพกามาเทวิยา คุณคณาตุเล อตุเล นาม ปุเตฺต อุปฺปเนฺน หตฺถิยาเนน หตฺถิกฺขนฺธวรคโต มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ สตฺตติปุริสสตสหสฺสานิ อนุปพฺพชึสุฯ โส เตหิ ปริวุโต อฏฺฐมาสํ ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย คณสงฺคณิกํ ปหาย สุทสฺสนนิคเม ปิยทสฺสีเสฏฺฐิโน ธีตุยา ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา ตรุณขทิรวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา อโนมทสฺสินา นาม ตาปเสน ทินฺนา อฏฺฐ กุสติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา ปุณฺฑรีกโพธึ อุปสงฺกมิฯ ตสฺสา กิร ปุณฺฑรีกโพธิยาปิ ปาฏลิยา ปมาณเมว ปมาณํ อโหสิฯ ตํทิวสเมว โส ปณฺณาสรตนกฺขโนฺธ หุตฺวา อพฺภุคฺคโต, สาขาปิสฺส ปณฺณาสรตนมตฺตาวฯ โส ทิเพฺพหิ คเนฺธหิ ปุเปฺผหิ สญฺฉโนฺน อโหสิฯ น เกวลํ ปุเปฺผเหว, ผเลหิปิ สญฺฉโนฺน อโหสิฯ ตสฺส เอกปสฺสโต ตรุณานิ ผลานิ เอกโต มชฺฌิมานิ เอกโต นาติปกฺกานิ เอกโต ปกฺขิตฺตทิโพฺพชานิ วิย สุรสานิ วณฺณคนฺธรสสมฺปนฺนานิ ตโต ตโต โอลมฺพนฺติฯ ยถา จ โส , เอวํ ทสสหสฺสิจกฺกวาเฬสุ ปุปฺผูปคา รุกฺขา ปุเปฺผหิ ผลูปคา รุกฺขา ผเลหิ ปฏิมณฺฑิตา อเหสุํฯ

โส ตตฺถ จตุวีสติหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐาย นิสีทิฯ เอวํ นิสีทิตฺวา ฉตฺตึส โยชนวิตฺถตํ สมารํ มารพลํ วิธมิตฺวา สโมฺพธึ ปาปุณิตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา โพธิสมีเปเยว สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา พฺรหฺมายาจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อตฺตนา สห ปพฺพชิตานํ สตฺตติยา ภิกฺขุสตสหสฺสานํ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ ทิสฺวา สุรปเถน คนฺตฺวา วิวิธาวรณวติยา อรุณวติยา ราชธานิยา สมีเป มิคาชินุยฺยาเน โอตริตฺวา เตหิ มุนิคเณหิ ปริวุโต เตสํ มเชฺฌ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตทา โกฏิสตสหสฺสานํ ปฐโม อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘วิปสฺสิสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
สิขิวฺหโย อาสิ ชิโน, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโลฯ

๒. ‘‘มารเสนํ ปมทฺทิตฺวา, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํ;
ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, อนุกมฺปาย ปาณินํฯ

๓. ‘‘ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตเนฺต, สิขิมฺหิ ชินปุงฺคเว;
โกฏิสตสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ปุนปิ อรุณวติยา ราชธานิยา สมีเปเยว อภิภูราชปุตฺตสฺส จ สมฺภวราชปุตฺตสฺส จาติ ทฺวินฺนํ สปริวารานํ ธมฺมํ เทเสตฺวา นวุติโกฏิสหสฺสานิ ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ โส ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘อปรมฺปิ ธมฺมํ เทเสนฺโต, คณเสฏฺโฐ นรุตฺตโม;
นวุตฺติโกฏิสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ยทา ปน สูริยวตีนครทฺวาเร จมฺปกรุกฺขมูเล ติตฺถิยมทมานภญฺชนตฺถํ สพฺพชนพนฺธนโมกฺขตฺถญฺจ ยมกปาฏิหาริยํ กโรนฺโต ภควา ธมฺมํ เทเสสิ , ตทา อสีติโกฏิสหสฺสานํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘ยมกปาฏิหาริยญฺจ , ทสฺสยนฺโต สเทวเก;
อสีติโกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

อภิภุนา จ สมฺภเวน จ ราชปุเตฺตน สทฺธิํ ปพฺพชิตานํ อรหนฺตานํ สตสหสฺสานํ มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิ, อรุณวตีนคเร ญาติสมาคเม ปพฺพชิตานํ อสีติยา ภิกฺขุสหสฺสานํ มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ ธนญฺชยนคเร ธนปาลกนาควินยนสมเย ปพฺพชิตานํ สตฺตติยา ภิกฺขุสหสฺสานํ มเชฺฌ ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, สิขิสฺสาปิ มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๗. ‘‘ภิกฺขุสตสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโม;
อสีติภิกฺขุสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๘. ‘‘สตฺตติภิกฺขุสหสฺสานํ , ตติโย อาสิ สมาคโม;
อนุปลิโตฺต ปทุมํว, โตยมฺหิ สมฺปวฑฺฒิต’’นฺติฯ

ตตฺถ **อนุปลิโตฺต ปทุมํวา**ติ โตเย ชาตํ โตเยว วฑฺฒิตํ ปทุมํ วิย โตเยน อนุปลิตฺตํ, โสปิ ภิกฺขุสนฺนิปาโต โลเก ชาโตปิ โลกธเมฺมหิ อนุปลิโตฺต อโหสีติ อโตฺถฯ

ตทา กิร อมฺหากํ โพธิสโตฺต กตฺถจิ อสํสโฏฺฐ ปริภุตฺตนคเร อรินฺทโม นาม ราชา หุตฺวา สิขิมฺหิ สตฺถริ ปริภุตฺตนครมนุปฺปเตฺต สปริวาโร ราชา ภควโต ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปสาทวฑฺฒิตหทยนยนโสโต ทสพลสฺส อมลจรณกมลยุคเฬสุ สปริวาโร สิรสา อภิวนฺทิตฺวา ทสพลํ นิมเนฺตตฺวา สตฺตาหํ อิสฺสริยกุลวิภวสทฺธานุรูปํ มหาทานํ ทตฺวา ทุสฺสภณฺฑาคารทฺวารานิ วิวราเปตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหคฺฆานิ วตฺถานิ อทาสิฯ อตฺตโน จ พลรูปลกฺขณชวสมฺปนฺนเหมชาลมาลาสมลงฺกตํ นวกนกรุจิรทณฺฑโกสจามรยุควิราชิตํ วิปุลมุทฺทกณฺณํ จนฺทราชิวิราชิตวทนโสภํ เอราวณวารณมิว อริวารณํ วรวารณํ ทตฺวา วารณปฺปมาณเมว กตฺวา กปฺปิยภณฺฑญฺจ อทาสิฯ โสปิ นํ สตฺถา – ‘‘อิโต เอกตฺติํสกเปฺป พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘อหํ เตน สมเยน, อรินฺทโม นาม ขตฺติโย;
สมฺพุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆํ, อนฺนปาเนน ตปฺปยิํฯ

๑๐. ‘‘พหุํ ทุสฺสวรํ ทตฺวา, ทุสฺสโกฏึ อนปฺปกํ;
อลงฺกตํ หตฺถิยานํ, สมฺพุทฺธสฺส อทาสหํฯ

๑๑. ‘‘หตฺถิยานํ นิมฺมินิตฺวา, กปฺปิยํ อุปนามยึ;
ปูรยึ มานสํ มยฺหํ, นิจฺจํ ทฬฺหมุปฏฺฐิตํฯ

๑๒. ‘‘โสปิ มํ พุทฺโธ พฺยากาสิ, สิขี โลกคฺคนายโก;
เอกตฺตึเส อิโต กปฺเป, อยํ พุทฺโธ ภวิสฺสติฯ

๑๓. ‘‘อหุ กปิลวฺหยา รมฺมา…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๔. ‘‘ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยึ;
อุตฺตรึ วตมธิฏฺฐาสึ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **นิมฺมินิตฺวา**ติ ตสฺส หตฺถิโน ปมาเณน ตุลยิตฺวาฯ **กปฺปิย**นฺติ กปฺปิยภณฺฑํ, ภิกฺขูนํ ยํ ภณฺฑํ กปฺปติ คเหตุํ, ตํ กปฺปิยภณฺฑํ นามฯ **ปูรยึ มานสํ มยฺห**นฺติ มม จิตฺตํ ทานปีติยา ปูรยึ, มยฺหํ หาสุปฺปาทนสมตฺถํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ **นิจฺจํ ทฬฺหมุปฏฺฐิต**นฺติ นิจฺจกาลํ ทานํ ทสฺสามี’’ติ ทานวเสน ทฬฺหํ อุปฏฺฐิตํ จิตฺตนฺติ อโตฺถฯ

ตสฺส ปน ภควโต นครํ อรุณวตี นาม อโหสิฯ อรุณวา นาม ราชา ปิตา, ปภาวตี นาม มาตา, อภิภู จ สมฺภโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, เขมงฺกโร นามุปฏฺฐาโก, สขิลา จ มทุมา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, ปุณฺฑรีกรุกฺโข โพธิ, สรีรญฺจสฺส สตฺตติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ ฯ สรีรปฺปภา นิจฺจกาลํ โยชนตฺตยํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิฯ สตฺตติวสฺสสหสฺสานิ อายุ, สพฺพกามา นามสฺส อคฺคมเหสี, อตุโล นามสฺส ปุโตฺต, หตฺถิยาเนน นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๕. ‘‘นครํ อรุณวตี นาม, อรุโณ นาม ขตฺติโย;
ปภาวตี นาม ชนิกา, สิขิสฺสาปิ มเหสิโนฯ

๒๐. ‘‘อภิภู สมฺภโว เจว, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
เขมงฺกโร นามุปฏฺฐาโก, สิขิสฺสาปิ มเหสิโนฯ

๒๑. ‘‘สขิลา จ ปทุมา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, ปุณฺฑรีโกติ วุจฺจติฯ

๒๒. ‘‘สิริวโฑฺฒ จ นโนฺท จ, อเหสุํ อคฺคุปฏฺฐกา;
จิตฺตา เจว สุคุตฺตา จ, อเหสุํ อคฺคุปฏฺฐิกาฯ

๒๓. ‘‘อุจฺจตฺตเนน โส พุทฺโธ, สตฺตติหตฺถมุคฺคโต;
กญฺจนคฺฆิยสงฺกาโส, ทฺวตฺตึสวรลกฺขโณฯ

๒๔. ‘‘ตสฺสาปิ พฺยามปฺปภา กายา, ทิวารตฺตึ นิรนฺตรํ;
ทิโสทิสํ นิจฺฉรนฺติ, ตีณิ โยชนโส ปภาฯ

๒๕. ‘‘สตฺตติวสฺสสหสฺสานิ, อายุ ตสฺส มเหสิโน;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๖. ‘‘ธมฺมเมฆํ ปวเสฺสตฺวา, เตมยิตฺวา สเทวเก;

เขมนฺตํ ปาปยิตฺวาน, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๒๗.‘‘อนุพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ, ทฺวตฺตึสวรลกฺขณํ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **ปุณฺฑรีโก**ติ เสตมฺพรุกฺโขฯ **ตีณิ โยชนโส ปภา**ติ ตีณิ โยชนานิ ปภา นิจฺฉรนฺตีติ อโตฺถฯ **ธมฺมเมฆ**นฺติ ธมฺมวสฺสํ, ธมฺมวสฺสนโก พุทฺธเมโฆฯ **เตมยิตฺวา**ติ ธมฺมกถาสลิเลน เตเมตฺวา, สิญฺจิตฺวาติ อโตฺถฯ **สเทวเก**ติ สเทวเก สเตฺตฯ **เขมนฺต**นฺติ เขมนฺตํ นิพฺพานํ ฯ **อนุพฺยญฺชนสมฺปนฺน**นฺติ ตมฺพนขตุงฺคนาสวฏฺฏงฺคุลิตาทีหิ อสีติยา อนุพฺยญฺชเนหิ สมฺปนฺนํ, ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตํ ภควโต สรีรนฺติ อโตฺถฯ สิขี กิร สมฺมาสมฺพุโทฺธ สีลวตีนคเร อสฺสาราเม ปรินิพฺพายิฯ

‘‘สิขีว โลเก ตปสา ชลิตฺวา, สิขีว เมฆาคมเน นทิตฺวา;
สิขี มเหสินฺธนวิปฺปหีโน, สิขีว สนฺตึ สุคโต คโต โส’’ฯ

สิขิสฺส กิร ภควโต ธาตุโย เอกคฺฆนาว หุตฺวา อฏฺฐํสุ น วิปฺปกิรึสุฯ สกลชมฺพุทีปวาสิโน ปน มนุสฺสา ติโยชนุเพฺพธํ สตฺตรตนมยํ หิมคิริสทิสโสภํ ถูปมกํสุฯ เสสเมตฺถ คาถาสุ ปากฏเมวาติฯ

สิขีพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต วีสติโม พุทฺธวํโสฯ

๒๓. เวสฺสภูพุทฺธวํสวณฺณนา

สิขิสฺส ปน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อปรภาเค อนฺตรหิเต ตสฺส สาสเน สตฺตติวสฺสสหสฺสายุกา มนุสฺสา อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา ทสวสฺสายุกา อเหสุํฯ ปุน วฑฺฒิตฺวา อปริมิตายุกา หุตฺวา อนุกฺกเมน ปริหายิตฺวา สฏฺฐิวสฺสสหสฺสายุกา อเหสุํฯ ตทา วิชิตมโนภู สพฺพโลกาภิภู สยมฺภู **เวสฺสภู** นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ โส ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา อโนมนคเร สุปฺปตีตสฺส สุปฺปตีตสฺส นาม รโญฺญ อคฺคมเหสิยา สีลวติยา ยสวติยา นาม กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสิฯ โส ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน อนุปมุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ ชายมาโนว ชนํ โตเสนฺโต วสภนาทํ นทิฯ ตสฺมา วสภนาทเหตุตฺตา ตสฺส นามคฺคหณทิวเส ‘‘เวสฺสภู’’ติ นามมกํสุ ฯ โส ฉพฺพสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ รุจิ-สุรุจิ-รติวฑฺฒนนามกา ตโย ปาสาทา ตสฺส อเหสุํฯ สุจิตฺตาเทวิปฺปมุขานิ ตึส อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สุจิตฺตาย นาม เทวิยา สุปฺปพุทฺเธ นาม กุมาเร อุปฺปนฺเน สุวณฺณสิวิกาย อุยฺยานทสฺสนตฺถาย คนฺตฺวา เทวทตฺตานิ กาสายานิ คเหตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ สตฺตตึสสหสฺสานิ อนุปพฺพชึสุฯ อถ โส เตหิ ปริวุโต ฉ มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย สุจิตฺตนิคเม สนฺทิสฺสมานสรีราย สิริวฑฺฒนาย นาม ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมเย นรินฺทนาคราเชน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา สาลโพธึ ปทกฺขิณโต อุปาคมิฯ ตสฺสาปิ สาลสฺส ตเทว ปาฏลิยา ปมาณเมว ปมาณํ อโหสิฯ ตเถว ปุปฺผผลสิริวิภโว เวทิตโพฺพฯ โส สาลมูลมุปคนฺตฺวา จตฺตาลีสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา วิคตนีวรณํ สพฺพกามมหาวรณํ อนาวรณญาณํ ปฏิลภิตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป…. ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ ตเถว วีตินาเมตฺวา อตฺตโน กนิฏฺฐภาติกสฺส โสณกุมารสฺส อุตฺตรกุมารสฺส จ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ ทิสฺวา เทวปเถน คนฺตฺวา อโนมนครสมีเป อรุณุยฺยาเน โอตริตฺวา อุยฺยานปาเลน กุมาเร ปโกฺกสาเปตฺวา เตสํ สปริวารานํ มเชฺฌ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตทา อสีติยา โกฏิสหสฺสานํ ปฐโม อภิสมโย อโหสิฯ

ปุน ชนปทจาริกํ จรนฺโต ภควา ตตฺถ ตตฺถ ธมฺมํ เทเสนฺโต สตฺตติยา โกฏิสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, โส ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ อโนมนคเรเยว ทิฏฺฐิชาลํ ภินฺทนฺโต ติตฺถิยมานทฺธชํ ปาเตนฺโต มานมทํ วิทฺธํเสนฺโต ธมฺมทฺธชํ สมุสฺสยนฺโต นวุติโยชนวิตฺถตาย มนุสฺสปริสาย ปริมาณรหิตาย เทวปริสาย ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา เทวมนุเสฺส ปสาเทตฺวา สฏฺฐิโกฏิโย ธมฺมามเตน ตเปฺปสิ, โส ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘ตเตฺถว มณฺฑกปฺปมฺหิ, อสโม อปฺปฏิปุคฺคโล;
เวสฺสภู นาม นาเมน, โลเก อุปฺปชฺชิ นายโกฯ

๒. ‘‘อาทิตฺตํ วต ราคคฺคิ, ตณฺหานํ วิชิตํ ตทา;
นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํฯ

๓. ‘‘ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตเนฺต, เวสฺสภูโลกนายเก;
อสีติโกฏิสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหุฯ

๔. ‘‘ปกฺกเนฺต จาริกํ รเฏฺฐ, โลกเชเฏฺฐ นราสเภ;
สตฺตติโกฏิสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหุฯ

๕. ‘‘มหาทิฏฺฐึ วิโนเทนฺต, ปาฏิเหรํ กโรติ โส;
สมาคตา นรมรู, ทสสหสฺสี สเทวเกฯ

๖. ‘‘มหาอจฺฉริยํ ทิสฺวา, อพฺภุตํ โลมหํสนํ;
เทวา เจว มนุสฺสา จ, พุชฺฌเร สฏฺฐิโกฏิโย’’ติฯ

ตตฺถ **อาทิตฺต**นฺติ สกลมิทํ โลกตฺตยํ สมฺปทิตฺตํฯ **ราคคฺคี**ติ ราเคนฯ **ตณฺหานํ วิชิต**นฺติ ตณฺหานํ วิชิตํ รฏฺฐํ วสวตฺติฏฺฐานนฺติ เอวํ ญตฺวาติ อโตฺถฯ **นาโคว พนฺธนํ เฉตฺวา**ติ หตฺถี วิย ปูติลตาพนฺธนํ ฉินฺทิตฺวา สโมฺพธึ ปโตฺต อธิคโตฯ **ทสสหสฺสี**ติ ทสสหสฺสิยํฯ **สเทวเก**ติ สเทวเก โลเกฯ **พุชฺฌเร**ติ พุชฺฌิํสุฯ

โสณุตฺตรานํ ปน ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ สมาคเม ปพฺพชิตานํ อสีติยา อรหนฺตสหสฺสานํ มเชฺฌ มาฆปุณฺณมายํ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ปฐโม สนฺนิปาโต อโหสิฯ ยทา ปน เวสฺสภุนา สพฺพโลกาภิภุนา สห ปพฺพชิตา สตฺตตฺติํสสหสฺสสงฺขา ภิกฺขู คณโต โอหีนสมเย ปกฺกนฺตา, เต เวสฺสภุสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตึ สุตฺวา โสเรยฺยํ นาม นครํ อาคนฺตฺวา ภควนฺตํ อทฺทสํสุฯ เตสํ ภควา ธมฺมํ เทเสตฺวา สเพฺพว เต เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา จตุรงฺคสมนฺนาคตาย ปริสาย ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ทุติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ

ยทา ปน นาริวาหนนคเร อุปสโนฺต นาม ราชปุโตฺต รชฺชํ กาเรสิ, ตสฺสานุกมฺปาย ภควา ตตฺถ อคมาสิ, โสปิ ภควโต อาคมนํ สุตฺวา สปริวาโร ภควโต ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา นิมเนฺตตฺวา มหาทานํ ทตฺวา ตสฺส ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนหทโย ปพฺพชิฯ ตํ สฏฺฐิสหสฺสสงฺขา ปุริสา อนุปพฺพชิํสุฯ เต เตน สทฺธึ อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ โส เตหิ ปริวุโต เวสฺสภู ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิ, โส ตติโย สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘สนฺนิปาตา ตโย อาสุํ, เวสฺสภุสฺส มเหสิโน;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๘. ‘‘อสีติภิกฺขุสหสฺสานํ, ปฐโม อาสิ สมาคโม;
สตฺตติภิกฺขุสหสฺสานํ, ทุติโย อาสิ สมาคโมฯ

๙. ‘‘สฏฺฐิภิกฺขุสหสฺสานํ , ตติโย อาสิ สมาคโม;
ชราทิภยตีตานํ, โอรสานํ มเหสิโน’’ติฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต สรภวตีนคเร ปรมปิยทสฺสโน สุทสฺสโน นาม ราชา หุตฺวา เวสฺสภุมฺหิ โลกนายเก สรภนครมุปคเต ตสฺส ธมฺมํ สุตฺวา ปสนฺนหทโย ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ ชลชามลาวิกลกมลมกุลสทิสมญฺชลิํ สิรสิ กตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส สจีวรํ มหาทานํ ทตฺวา ตเตฺถว ภควโต นิวาสตฺถาย คนฺธกุฏิํ กตฺวา ตํ ปริกฺขิปิตฺวา วิหารสหสฺสํ กาเรตฺวา สพฺพญฺจ วิภวชาตํ ภควโต สาสเน ปริจฺจชิตฺวา ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อาจารคุณสมฺปโนฺน เตรสธุตคฺคุเณสุ นิรโต โพธิสมฺภารปริเยสนาย รโต พุทฺธสาสนาภิรโต วิหาสิฯ โสปิ ตํ ภควา พฺยากาสิ – ‘‘อนาคเต อิโต เอกตฺติํสกเปฺป อยํ โคตโม นาม พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘อหํ เตน สมเยน, สุทสฺสโน นาม ขตฺติโย;
นิมเนฺตตฺวา มหาวีรํ, ทานํ ทตฺวา มหารหํ;
อนฺนปาเนน วเตฺถน, สสงฺฆํ ชินปูชยิํฯ

๑๑. ‘‘ตสฺส พุทฺธสฺส อสมสฺส, จกฺกํ วตฺติตมุตฺตมํ;
สุตฺวาน ปณิตํ ธมฺมํ, ปพฺพชฺชมภิโรจยึฯ

๑๒. ‘‘มหาทานํ ปวเตฺตตฺวา, รตฺตินฺทิวมตนฺทิโต;
ปพฺพชฺชํ คุณสมฺปนฺนํ, ปพฺพชึ ชินสนฺติเกฯ

๑๓. ‘‘อาจารคุณสมฺปนฺโน, วตฺตสีลสมาหิโต;
สพฺพญฺญุตํ คเวสนฺโต, รมามิ ชินสาสเนฯ

๑๔. ‘‘สทฺธาปีตึ อุปคนฺตฺวา, พุทฺธํ วนฺทามิ สตฺถรํ;
ปีติ อุปฺปชฺชติ มยฺหํ, โพธิยาเยว การณาฯ

๑๕. ‘‘อนิวตฺตมานสํ ญตฺวา, สมฺพุทฺโธ เอตทพฺรวิ;
เอกตฺตึเส อิโต กปฺเป, อยํ พุทฺโธ ภวิสฺสติฯ

๑๖. ‘‘อหุ กปิลวฺหยา รมฺมา…เป…. เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๗. ‘‘ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา, ภิยฺโย จิตฺตํ ปสาทยึ;
อุตฺตรึ วตมธิฏฺฐาสึ, ทสปารมิปูริยา’’ติฯ

ตตฺถ **จกฺกํ วตฺติต**นฺติ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํฯ **ปณีตํ ธมฺม**นฺติ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํฯ **ปพฺพชฺชํ คุณสมฺปนฺน**นฺติ ญตฺวา ปพฺพชินฺติ อโตฺถฯ **วตฺตสีลสมาหิโต**ติ วเตฺตสุ จ สีเลสุ จ สมาหิโตฯ เตสํ เตสํ ปูรเณ สมาหิโตติ อโตฺถฯ **รมามี**ติ อภิรมึฯ **สทฺธาปีติ**นฺติ สทฺธญฺจ ปีติญฺจ อุปคนฺตฺวาฯ **วนฺทามี**ติ อภิวนฺทึ, อตีตเตฺถ วตฺตมานวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **สตฺถร**นฺติ สตฺถารํฯ **อนิวตฺตมานส**นฺติ อโนสกฺกิยมานมานสํฯ

ตสฺส ปน ภควโต อโนมํ นาม นครํ อโหสิฯ สุปฺปตีโต นามสฺส ปิตา ขตฺติโย, ยสวตี นาม มาตา, โสโณ จ อุตฺตโร จ เทฺว อคฺคสาวกา, อุปสโนฺต นามุปฏฺฐาโก, รามา จ สมาลา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, สาลรุโกฺข โพธิ, สรีรํ สฏฺฐิหตฺถุเพฺพธํ อโหสิฯ สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ อายุ, สุจิตฺตา นามสฺส ภริยา, สุปฺปพุทฺโธ นามสฺส ปุโตฺต, สุวณฺณสิวิกาย นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๘. ‘‘อโนมํ นาม นครํ, สุปฺปตีโต นาม ขตฺติโย;
มาตา ยสวตี นาม, เวสฺสภุสฺส มเหสิโนฯ

๒๓. ‘‘โสโณ จ อุตฺตโร เจว, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
อุปสโนฺต นามุปฏฺฐาโก, เวสฺสภุสฺส มเหสิโนฯ

๒๔. ‘‘รามา เจว สมาลา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, มหาสาโลติ วุจฺจติฯ

๒๕. ‘‘โสตฺถิโก เจว รโมฺม จ, อเหสุํ อคฺคุปฏฺฐกา;
โคตมี สิริมา เจว, อเหสุํ อคฺคุปฏฺฐิกาฯ

๒๖. ‘‘สฏฺฐิรตนมุเพฺพโธ, เหมยูปสมูปโม;
กายา นิจฺฉรตี รสฺมิ, รตฺติํว ปพฺพเต สิขีฯ

๒๗. ‘‘สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ, อายุ ตสฺส มเหสิโน;

ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ, ชนตํ พหุํฯ

๒๘. ‘‘ธมฺมํ วิตฺถาริกํ กตฺวา, วิภชิตฺวา มหาชนํ;
ธมฺมนาวํ ฐเปตฺวาน, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๒๙. ‘‘ทสฺสเนยฺยํ สพฺพชนํ, วิหารํ อิริยาปถํ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **เหมยูปสมูปโม**ติ สุวณฺณตฺถมฺภสทิโสติ อตฺโถฯ **นิจฺฉรตี**ติ อิโต จิโต จ สนฺธาวติฯ **รสฺมี**ติ ปภารสฺมิฯ **รตฺติํว ปพฺพเต สิขี**ติ รตฺติยํ ปพฺพตมตฺถเก อคฺคิ วิยฯ รํสิวิโชฺชตา ตสฺส กาเยติ อตฺโถฯ **วิภชิตฺวา**ติ วิภาคํ กตฺวา, อุคฺฆฏิตญฺญูทิวเสน โสตาปนฺนาทิวเสน จาติ อตฺโถฯ **ธมฺมนาว**นฺติ อฏฺฐงฺคมคฺคสงฺขาตํ ธมฺมนาวํ, จตุโรฆนิตฺถรณตฺถาย ฐเปตฺวาติ อตฺโถฯ **ทสฺสเนยฺย**นฺติ ทสฺสนีโยฯ **สพฺพชน**นฺติ สโพฺพ ชโน, สสาวกสโงฺฆ สมฺมาสมฺพุโทฺธติ อตฺโถฯ **วิหาร**นฺติ วิหาโร, สพฺพตฺถ ปจฺจเตฺต อุปโยควจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

เวสฺสภู กิร ภควา อุสภวตีนคเร เขเม มิคทาเย ปรินิพฺพายิฯ ธาตุโย ปนสฺส วิปฺปกิริํสุฯ

‘‘อุสภวติปุเร ปุรุตฺตเม, ชินวสโภ ภควา หิ เวสฺสภู;
อุปวนวิหเร มโนรเม, นิรุปธิเสสมุปาคโต กิรา’’ติฯ

เสสํ สพฺพตฺถ คาถาสุ ปากฏเมวาติฯ

เวสฺสภูพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต เอกวีสติโม พุทฺธวํโสฯ

๒๔. กกุสนฺธพุทฺธวํสวณฺณนา

เวสฺสภุมฺหิ สยมฺภุมฺหิ ปรินิพฺพุเต ตสฺมิํ ปน กเปฺป อติกฺกเนฺต เอกูนตฺติํสกเปฺปสุ ชินทิวสกรา นุปฺปชฺชิํสุฯ อิมสฺมิํ ปน ภทฺทกเปฺป จตฺตาโร พุทฺธา นิพฺพตฺติํสุฯ กตเม จตฺตาโร? **กกุสโนฺธ โกณาคมโน กสฺสโป อมฺหากํ พุโทฺธ**ติฯ **เมเตฺตโยฺย** ปน ภควา อุปฺปชฺชิสฺสติฯ เอวมยํ กโปฺป ปญฺจหิ พุทฺธุปฺปาเทหิ ปฏิมณฺฑิตตฺตา ภทฺทกโปฺปติ ภควตา วณฺณิโตฯ ตตฺถ **กกุสโนฺธ** นาม ภควา ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา เขมวตีนคเร เขมงฺกรสฺส นาม รโญฺญ อตฺถธมฺมานุสาสกสฺส อคฺคิทตฺตสฺส นาม ปุโรหิตสฺส อคฺคมเหสิยา วิสาขาย นาม พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ อคฺคเหสิฯ ยทา ปน ขตฺติยา พฺราหฺมเณ สกฺกโรนฺติ ครุกโรนฺติ มาเนนฺติ ปูเชนฺติ, ตทา โพธิสตฺตา พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺตนฺติฯ

ยทา ปน พฺราหฺมณา ขตฺติเย สกฺกโรนฺติ ครุกโรนฺติ มาเนนฺติ ปูเชนฺติ, ตทา ขตฺติยกุเล อุปฺปชฺชนฺติฯ ตทา กิร พฺราหฺมณา ขตฺติเยหิ สกฺกรียนฺติ ครุกรียนฺติ, ตสฺมา สจฺจสโนฺธ กกุสโนฺธ โพธิสโตฺต วิภวสิริสมุทเยนากุเล อนากุเล พฺราหฺมณกุเล ทสสหสฺสิโลกธาตุํ อุนฺนาเทเนฺต กมฺปยเนฺต อุทปาทิฯ เหฏฺฐา วุตฺตปฺปการานิ ปาฏิหาริยานิ นิพฺพตฺติํสุฯ ตโต ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน เขมวตุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต สุวณฺณลตาโต อคฺคิชาโล วิย นิกฺขมิฯ โส จตฺตาริ วสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ ตสฺส กิร กามกามวณฺณกามสุทฺธินามกา ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ โรจินีพฺราหฺมณีปมุขานิ ติํส อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา โรจินิยา พฺราหฺมณิยา อนุตฺตเร อุตฺตเร นาม กุมาเร อุปฺปเนฺน ปยุเตฺตน อาชญฺญรเถน มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ จตฺตาลีสสหสฺสานิ อนุปพฺพชิํสุฯ โส เตหิ ปริวุโต อฏฺฐ มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย สุจิรินฺธนิคเม วชิรินฺธพฺราหฺมณสฺส ธีตาย ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา ขทิรวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺหสมเย สุภเทฺทน นาม ยวปาลเกน อุปนีตา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา สิรีสโพธิํ ปาฏลิยา วุตฺตปฺปมาณํ ทิพฺพคนฺธํ อุปวายมานํ อุปคนฺตฺวา จตฺตฺติํสหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา สโมฺพธิํ ปตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา อตฺตนา สห ปพฺพชิตานํ จตฺตาลีสาย ภิกฺขุสหสฺสานํ สจฺจปฺปฏิเวธสมตฺถตํ ทิสฺวา เอกาเหเนว มกิลนครสมีเป สมฺภูตํ อิสิปตนํ นาม มิคทายํ ปวิสิตฺวา เตสํ มชฺฌคโต ภควา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิฯ ตทา จตฺตาลีสาย โกฏิสหสฺสานํ ปฐโม ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ

ปุน กณฺณกุชฺชนครทฺวาเร มหาสาลรุกฺขมูเล ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา ติํสโกฏิสหสฺสานํ ธมฺมจกฺขุํ อุปฺปาเทสิ, โส ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ ยทา ปน เขมวตีนครสฺสาวิทูเร อญฺญตรสฺมิํ เทวายตเน อภิมตนรเทโว นรเทโว นาม ยโกฺข ทิสฺสมานมนุสฺสสรีโร หุตฺวา กนฺตารมเชฺฌ เอกสฺส กมลกุวลยุปฺปลสมลงฺกตสลิลสีตลสฺส ปรมมธุรสิสิรวาริโน สพฺพชนสุรภิรมสฺส สรสฺส สมีเป ฐตฺวา กมลกุวลยกลฺลหาราทีหิ สเตฺต อุปลาเปตฺวา มนุเสฺส ขาทติ ฯ ตสฺมิํ มเคฺค ปจฺฉิเนฺน ชนสมฺปาตรหิเต มหาอฏวิํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ สมฺปเตฺต สเตฺต ขาทติฯ โส โลกวิสฺสุโต มหากนฺตารมโคฺค อโหสิฯ อุภโตกนฺตารทฺวาเร กิร มหาชนกาโย สนฺนิปติตฺวา กนฺตารนิตฺถรณตฺถาย อฏฺฐาสิฯ อถ วิคตภวพโนฺธ กกุสโนฺธ สตฺถา เอกทิวสํ ปจฺจูสสมเย มหากรุณาสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย โลกํ โวโลเกโนฺต ญาณชาลสฺส อโนฺตคตํ ตํ มเหสกฺขํ นรเทวยกฺขํ ตญฺจ ชนสมูหมทฺทสฯ ทิสฺวา จ ปน คคนตเลน คนฺตฺวา ตสฺส ชนกายสฺส ปสฺสนฺตเสฺสว ภควา อเนกวิหิตํ ปาฏิหาริยํ กโรเนฺต ตสฺส นรเทวยกฺขสฺส ภวเน โอตริตฺวา ตสฺส มงฺคลปลฺลเงฺก นิสีทิฯ

อถ โข โส มนุสฺสภโกฺข ยโกฺข ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสฺสเชฺชนฺตํ อินฺทธนุปริวุตมิว ทิวสกรํ มุนิทิวสกรํ ปวนปเถนาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา – ‘‘ทสพโล มมานุกมฺปาย อิธาคจฺฉตี’’ติ ปสนฺนหทโย อตฺตโน ปริวารยเกฺขหิ สทฺธึ อเนกมิคคณวนฺตํ หิมวนฺตํ คนฺตฺวา นานาวณฺณคนฺธานิ ชลชถลชานิ กุสุมานิ ปรมมโนรมานิ สุคนฺธคเนฺธ สมาหริตฺวา อตฺตโน ปลฺลเงฺก นิสินฺนํ วิคตรนฺธํ กกุสนฺธํ โลกนายกํ มาลาคนฺธวิเลปนาทีหิ ปูชยิตฺวา ถุติสงฺคีตานิ ปวเตฺตโนฺต สิรสิ อญฺชลึ กตฺวา นมสฺสมาโน อฎฺฐาสิฯ ตโต มนุสฺสา ตํ ปาฎิหาริยํ ทิสฺวา ปสนฺนหทยา สมาคมฺม ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา นมสฺสมานา อฎฺฐํสุฯ อถ อปฺปฎิสโนฺธ กกุสโนฺธ ภควา อภิปูชิตนรเทวยกฺขํ นรเทวยกฺขํ กมฺมผลสมฺพนฺธทสฺสเนน สมุเตฺตเชตฺวา นิรยกถาย สนฺตาเสตฺวา จตุสจฺจกถํ กเถสิ, ตทา อปริมิตานํ สตฺตานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ, อยํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘เวสฺสภุสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
กกุสโนฺธ นาม นาเมน, อปฺปเมโยฺย ทุราสโทฯ

๒. ‘‘อุคฺฆาเฎตฺวา สพฺพภวํ, จริยาย ปารมึ คโต;
สีโหว ปญฺชรํ เภตฺวา, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํฯ

๓. ‘‘ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตเนฺต, กกุสเนฺธ โลกนายเก;
จตฺตาลีสโกฎิสหสฺสานํ, ธมฺมาภิสมโย อหุฯ

๔. ‘‘อนฺตลิกฺขมฺหิ อากาเส, ยมกํ กตฺวา วิกุพฺพนํ;
ตึสโกฎิสหสฺสานํ, โพเธสิ เทวมานุเสฯ

๕. ‘‘นรเทวสฺส ยกฺขสฺส, จตุสจฺจปฺปกาสเน;
ธมฺมาภิสมโย ตสฺส, คณนาโต อสงฺขิโย’’ติฯ

ตตฺถ **อุคฺฆาเฎตฺวา**ติ สมูหนิตฺวาฯ **สพฺพภว**นฺติ สพฺพํ นววิธํ ภวํ, ภวุปฺปตฺตินิมิตฺตํ กมฺมนฺติ อโตฺถฯ **จริยาย ปารมึ คโต**ติ สพฺพปารมีนํ ปูรณวเสน ปารํ คโตฯ **สีโหว ปญฺชรํ เภตฺวา**ติ สีโห วิย ปญฺชรํ มุนิกุญฺชโร ภวปญฺชรํ วินาเสตฺวาติ อโตฺถฯ กกุสนฺธสฺส วิทฺธสฺตภวพนฺธนสฺส เอโกว สาวกสนฺนิปาโต อโหสิฯ กณฺณกุชฺชนคเร อิสิปตเน มิคทาเย อตฺตนา สห ปพฺพชิเตหิ จตฺตาลีสาย อรหนฺตสหเสฺสหิ ปริวุโต มาฆปุณฺณมายํ ภควา ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ เตน วุตฺตํ –

๖. ‘‘กกุสนฺธสฺส ภควโต, เอโก อาสิ สมาคโม;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๗. ‘‘จตฺตาลีสสหสฺสานํ, ตทา อาสิ สมาคโม;
ทนฺตภูมิมนุปฺปตฺตานํ, อาสวาริคณกฺขยา’’ติฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต เขโม นาม ราชา หุตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ปตฺตจีวรํ มหาทานํ ทตฺวา อญฺชนาทีนิ สพฺพเภสชฺชานิ จ อทาสิฯ อญฺญญฺจ สมณปริกฺขารํ ทตฺวา ตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนหทโย หุตฺวา ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิฯ โส ปน สตฺถา – ‘‘อนาคเต อิมสฺมึเยว กเปฺป พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘อหํ เตน สมเยน, เขโม นามาสิ ขตฺติโย;
ตถาคเต ชินปุเตฺต, ทานํ ทตฺวา อนปฺปกํฯ

๙. ‘‘ปตฺตญฺจ จีวรํ ทตฺวา, อญฺชนํ มธุลฏฺฐิกํ;
อิเมตํ ปตฺถิตํ สพฺพํ, ปฏิยาเทมิ วรํ วรํฯ

๑๐. ‘‘โสปิ มํ พุทฺโธ พฺยากาสิ, กกุสนฺโธ วินายโก;
อิมมฺหิ ภทฺทเก กปฺเป, อยํ พุทฺโธ ภวิสฺสติฯ

๑๑. ‘‘อหุ กปิลวฺหยา รมฺมา…เป…. เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ
๑๓. ‘‘นครํ เขมวตี นาม, เขโม นามาสหํ ตทา;
สพฺพญฺญุตํ คเวสนฺโต, ปพฺพชึ ตสฺส สนฺติเก’’ติฯ

ตตฺถ **อญฺชนํ** ปากฏเมวฯ **มธุลฏฺฐิก**นฺติ ยฏฺฐิมธุกํฯ **อิเมต**นฺติ อิมํ เอตํฯ **ปตฺถิต**นฺติ อิจฺฉิตํฯ **ปฏิยาเทมี**ติ ทชฺชามิ, อทาสินฺติ อตฺโถฯ **วรํ วร**นฺติ เสฏฺฐํ เสฏฺฐนฺติ อตฺโถฯ ‘‘ยเทตํ ปตฺถิต’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส ยํ อิจฺฉติ, เอตํ สพฺพํ อทาสินฺติ อตฺโถฯ อยํ สุนฺทรตโรฯ

ตสฺส ปน อทนฺธสฺส กกุสนฺธสฺส ภควโต เขมํ นาม นครํ อโหสิฯ อคฺคิทตฺโต นาม พฺราหฺมโณ ปิตา, วิสาขา นาม พฺราหฺมณี มาตา, วิธุโร จ สญฺชีโว จ เทฺว อคฺคสาวกา, พุทฺธิโช นามุปฏฺฐาโก, สามา จ จมฺปา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, มหาสิรีสรุกฺโข โพธิ, สรีรํ จตฺตาลีสหตฺถุพฺเพธํ อโหสิ, สมนฺตา ทสโยชนานิ สรีรปฺปภา นิจฺฉรติ , จตฺตาลีสวสฺสสหสฺสานิ อายุ, ภริยา ปนสฺส โรจินี นาม พฺราหฺมณี, อุตฺตโร นาม ปุตฺโต, อาชญฺญรเถน นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๔. ‘‘พฺราหฺมโณ อคฺคิทตฺโต จ, อาสิ พุทฺธสฺส โส ปิตา;
วิสาขา นาม ชนิกา, กกุสนฺธสฺส สตฺถุโนฯ

๑๕. ‘‘วสเต ตตฺถ เขเม ปุเร, สมฺพุทฺธสฺส มหากุลํ;
นรานํ ปวรํ เสฏฺฐํ, ชาติมนฺตํ มหายสํฯ

๒๐. ‘‘วิธุโร จ สญฺชีโว จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
พุทฺธิโช นามุปฏฺฐาโก, กกุสนฺธสฺส สตฺถุโนฯ

๒๑. ‘‘สามา จ จมฺปานามา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, สิรีโสติ ปวุจฺจติฯ

๒๓. ‘‘จตฺตาลีสรตนานิ, อจฺจุคฺคโต มหามุนิ;
กนกปฺปภา นิจฺฉรติ, สมนฺตา ทสโยชนํฯ

๒๔. ‘‘จตฺตาลีสวสฺสสหสฺสานิ, อายุ ตสฺส มเหสิโน;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๕. ‘‘ธมฺมาปณํ ปสาเรตฺวา, นรนารีนํ สเทวเก;
นทิตฺวา สีหนาทํว, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๒๖. ‘‘อฏฺฐงฺควจนสมฺปนฺนํ, อจฺฉิทฺทานิ นิรนฺตรํ;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **วสเต ตตฺถ เขเม ปุเร**ติ อยํ คาถา กกุสนฺธสฺส ชาตนครสนฺทสฺสนตฺถํ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **มหากุล**นฺติ อุทิโตทิตํ ภควโต ปิตุกุลํฯ **นรานํ ปวรํ เสฏฺฐ**นฺติ ชาติวเสน สพฺพมนุสฺ

สานํ ปวรํ เสฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ **ชาติมนฺต**นฺติ อภิชาติวนฺตํ, อุตฺตมาภิชาตํฯ **มหายส**นฺติ มหาปริวารํ, กึ ตํ พุทฺธสฺส มหากุลํ? ตตฺถ มหากุลํ เขเม ปุเร วสเตติปเทน สมฺพโนฺธ ทฎฺฐโพฺพฯ

สมนฺตา ทสโยชนนฺติ สมนฺตโต ทส โยชนานิ ผริตฺวา นิจฺจกาลํ สรีรโต นิกฺขมิตฺวา สุวณฺณวณฺณา ปภา นิจฺฉรตีติ อโตฺถฯ **ธมฺมาปณ**นฺติ ธมฺมสงฺขาตํ อาปณํฯ **ปสาเรตฺวา**ติ ภณฺฑวิกฺกิณนตฺถํ นานาภณฺฑสมิทฺธมาปณํ วิย ธมฺมาปณํ ปสาเรตฺวาติ อโตฺถฯ **นรนารีน**นฺติ เวเนยฺยนรนารีนํ ฌานสมาปตฺติมคฺคผลรตนวิเสสาธิคมตฺถายฯ **สีหนาทํ วา**ติ สีหนาทํ วิย, อภยนาทํ นทิตฺวาฯ **อฎฺฐงฺควจนสมฺปโนฺน**ติ อฎฺฐงฺคสมนฺนาคตสโร สตฺถาฯ **อจฺฉิทฺทานี**ติ ฉิทฺทาทิภาวรหิตานิ สีลานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิฯ อถ วา อจฺฉิทฺทานิ อวิวรานิ สาวกยุคฬานีติฯ **นิรนฺตร**นฺติ สตตํ สพฺพกาลํฯ **สพฺพํ ตมนฺตรหิต**นฺติ สตฺถา จ สาวกยุคฬานิ จ ตํ สพฺพํ มุนิภาวมุปคนฺตฺวา อทสฺสนภาวมุปคตนฺติ อโตฺถฯ

> ‘‘อเปตพโนฺธ กกุสนฺธพุโทฺธ, อทนฺธปโญฺญ คตสพฺพรโนฺธ;
> ติโลกสโนฺธ กิร สจฺจสโนฺธ, เขเม ปเน วาสมกปฺปยิตฺถ’’ฯ

เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ ปากฎเมวาติฯ

กกุสนฺธพุทฺธวํสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิฎฺฐิโต พาวีสติโม พุทฺธวํโสฯ

๒๕. โกณาคมนพุทฺธวํสวณฺณนา

กกุสนฺธสฺส ปน ภควโต อปรภาเค ตสฺส สาสเน จ อนฺตรหิเต สเตฺตสุ ตึสวสฺสสหสฺสายุเกสุ ชาเตสุ ปรหิตโกณาคมโน **โกณาคมโน** นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ อถ วา กนกาคมนโต โกณาคมโน นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิฯ ตตฺถ ก-การสฺส โกอาเทสํ กตฺวา น-การสฺส ณาเทสํ กตฺวา เอกสฺส ก-การสฺส โลปํ กตฺวา นิรุตฺตินเยน กนกสฺส กนกาทิอาภรณสฺส อาคมนํ ปวสฺสนํ ยสฺส ภควโต อุปฺปนฺนกาเล โส โกณาคมโน นามฯ เอตฺถ ปน อายุ อนุปุพฺพน ปริหีนสทิสํ กตํ, น เอวํ ปริหีนํ, ปุน วฑฺฒิตฺวา ปริหีนนฺติ เวทิตพฺพํฯ กถํ? อิมสฺมึเยว กปฺเป กกุสโนฺธ ภควา จตฺตาลีสวสฺสสหสฺสายุกกาเล นิพฺพโตฺต, ตํ ปน อายุ ปริหายมานํ ทสวสฺสกาลํ ปตฺวา ปุน อสงฺขฺยยฺยํ ปตฺวา ตโต ปริหายมานํ ตึสวสฺสสหสฺสายุกกาเล ฐิตํ, ตทา โกณาคมโน ภควา โลเก อุปฺปโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ

โสปิ ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา โสภวตีนคเร ยญฺญทตฺตสฺส พฺราหฺมณสฺส ภริยาย รูปาทีหิ คุเณหิ อนุตฺตราย อุตฺตราย นาม พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน สุภวตีอุยฺยาเน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ ชายมาเน ปน ตสฺมึ สกลชมฺพุทีเป เทโว กนกวสฺสํ วสฺสิฯ เตนสฺส กนกาคมนการณตฺตา ‘‘กนกาคมโน’’ติ นามมกํสุฯ ตํ ปนสฺส นามํ อนุกฺกเมน ปริณมมานํ โกณาคมโน’’ติ ชาตํฯ โส ปน ตีณิ วสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ ตุสิต-สนฺตุสิต-สนฺตุฏฺฐนามกา ปนสฺส ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ รุจิคตฺตาพฺราหฺมณีปมุขานิ โสฬส อิตฺถิสหสฺสานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา รุจิคตฺตาย พฺราหฺมณิยา สตฺถวาเห นาม ปุเตฺต อุปฺปเนฺนหตฺถิกฺขนฺธวรคโต หตฺถิยาเนน มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิฯ ตํ ตึสปุริสสหสฺสานิ อนุปพฺพชึสุฯ โส เตหิ ปริวุโต ฉ มาเส ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมายํ อคฺคิโสนพฺราหฺมณสฺส ธีตาย อคฺคิโสนพฺราหฺมณกุมาริยา ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา ขทิรวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺหสมเย ชฏาตินฺทุเกน นาม ยวปาเลน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา อุทุมฺพรโพธึ ปุณฺฑรีเก วุตฺตปฺปมาณํ ผลวิฏปิสมฺปนฺนํ ทกฺขิณโต อุปคนฺตฺวา วีสติหตฺถวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา มารพลํ วิทฺธํเสตฺวา ทสพลญาณานิ ปฏิลภิตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา อตฺตนา สห ปพฺพชิตานํ ตึสภิกฺขุสหสฺสานํ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ ทิสฺวา คคนปเถน คนฺตฺวา สุทสฺสนนครสมีเป อิสิปตเน มิคทาเย โอตริตฺวา เตสํ มชฺฌคโต ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, ตทา ตึสโกฏิสหสฺสานํ ปฐมาภิสมโย อโหสิฯ

ปุน สุนฺทรนครทฺวาเร มหาสาลรุกฺขมูเล ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา วีสติโกฏิสหสฺสานํ ธมฺมามตํ ปาเยสิ, โส ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ อตฺตโน มาตรํ อุตฺตรํ ปมุขํ กตฺวา ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ เทวตานํ สมาคตานํ อภิธมฺมปิฏกํ เทเสเนฺต ภควติ ทสนฺนํ โกฏิสหสฺสานํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘กกุสนฺธสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
โกณาคมโน นาม ชิโน, โลกเชโฏฺฐ นราสโภฯ

๒. ‘‘ทส ธเมฺม ปูรยิตฺวาน, กนฺตารํ สมติกฺกมิ;
ปวาหิย มลํ สพฺพํ, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํฯ

๓. ‘‘ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตนฺต, โกณาคมนนายเก;
ติํสโกฏิสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหุฯ

๔. ‘‘ปาฏิหีรํ กโรนฺต จ, ปรวาทปฺปมทฺทเน;
วีสติโกฏิสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหุฯ

๕. ‘‘ตโต วิกุพฺพนํ กตฺวา, ชิโน เทวปุรํ คโต;
วสเต ตตฺถ สมฺพุโทฺธ, สิลาย ปณฺฑุกมฺพเลฯ

๖. ‘‘ปกรณ สตฺต เทเสนฺโต, วสฺสํ วสติ โส มุนิ;
ทสโกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **ทส ธเมฺม ปูรยิตฺวานา**ติ ทส ปารมิธเมฺม ปูรยิตฺวาฯ **กนฺตารํ สมติกฺกมี**ติ ชาติกนฺตารํ สมติกฺกมิฯ **ปวาหิยา**ติ ปวาเหตฺวาฯ **มลํ สพฺพ**นฺติ ราคาทิมลตฺตยํฯ **ปาฏิหีรํ กโรเนฺต จ, ปรวาทปฺปมทฺทเน**ติ ปรวาทิวาทปฺปมทฺทเน, ภควติ ปาฏิหาริยํ กโรเนฺตติ อโตฺถฯ **วิกุพฺพน**นฺติ วิกุพฺพนิทฺธิํ, สุนฺทรนครทฺวาเร ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา เทวปุรํ คโต ตตฺถ ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ วสิฯ กถํ วสีติ? **ปกรณ สตฺต เทเสโนฺต**ติ ตตฺถ เทวานํ สตฺตปฺปกรณสงฺขาตํ อภิธมฺมปิฏกํ เทเสโนฺต วสิฯ เอวํ ตตฺถ อภิธมฺมํ เทเสเนฺต ภควติ ทสโกฏิสหสฺสานํ เทวานํ อภิสมโย อโหสีติ อโตฺถฯ

ปริสุทฺธปารมิปูรณาคมนสฺส โกณาคมนสฺสปิ เอโก สาวกสนฺนิปาโต อโหสิฯ สุรินฺทวตีนคเร สุรินฺทวตฺยุยฺยาเน วิหรโนฺต ภิยฺยสสฺส ราชปุตฺตสฺส จ อุตฺตรสฺส จ ราชปุตฺตสฺส ทฺวินฺนมฺปิ ติํสสหสฺสปริวารานํ ธมฺมํ เทเสตฺวา สเพฺพว เต เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเชตฺวา เตสํ มชฺฌคโต มาฆปุณฺณมายํ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ เตน วุตฺตํ –

๗. ‘‘ตสฺสาปิ เทวเทวสฺส, เอโก อาสิ สมาคโม;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๘. ‘‘ติํสภิกฺขุสหสฺสานํ, ตทา อาสิ สมาคโม;
โอฆานมติกฺกนฺตานํ, ภิชฺชิตานญฺจ มจฺจุยา’’ติฯ

ตตฺถ **โอฆาน**นฺติ กาโมฆาทีนํ, จตุนฺนโมฆานเมตํ อธิวจนํฯ ยสฺส ปน เต สํวิชฺชนฺติ, ตํ วฏฺฏสฺมิํ โอหนนฺติ โอสีทาเปนฺตีติ โอฆา, เตสํ โอฆานํ, อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ จตุพฺพิเธ โอเฆ อติกฺกนฺตานนฺติ อโตฺถฯ **ภิชฺชิตาน**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **มจฺจุยา**ติ มจฺจุโนฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต มิถิลนคเร ปพฺพโต นาม ราชา อโหสิ, ตทา ‘‘สรณคตสพฺพปาณาคมนํ โกณาคมนํ มิถิลนครมนุปฺปตฺต’’นฺติ สุตฺวา สปริวาโร ราชา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ทสพลํ นิมเนฺตตฺวา มหาทานํ ทตฺวา ตตฺถ ภควนฺตํ วสฺสาวาสตฺถาย ยาจิตฺวา เตมาสํ สสาวกสงฺฆํ สตฺถารํ อุปฏฺฐหิตฺวา ปตฺตุณฺณจีนปฏฺฏกมฺพลโกเสยฺยทุกูลกปฺปาสิกาทีนิ มหคฺฆานิ เจว สุขุมวตฺถานิ จ สุวณฺณปาทุกา เจว อญฺญญฺจ พหุปริกฺขารมทาสิฯ โสปิ นํ ภควา พฺยากาสิ – ‘‘อิมสฺมิํเยว ภทฺทกเปฺป อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ฯ อถ โส มหาปุริโส ตสฺส ภควโต พฺยากรณํ สุตฺวา มหารชฺชํ ปริจฺจชิตฺวา ตเสฺสว ภควโต สนฺติเก ปพฺพชิฯ เตน วุตฺตํ –

๙. ‘‘อหํ เตน สมเยน, ปพฺพโต นาม ขตฺติโย;
มิตฺตามเจฺจหิ สมฺปนฺโน, อนนฺตพลวาหโนฯ

๑๐. ‘‘สมฺพุทฺธทสฺสนํ คนฺตฺวา, สุตฺวา ธมฺมมนุตฺตรํ;
นิมเนฺตตฺวา สชินสงฺฆํ, ทานํ ทตฺวา ยทิจฺฉกํฯ

๑๑. ‘‘ปตฺตุณฺณํ จีนปฏฺฏญฺจ, โกเสยฺยํ กมฺพลมฺปิ จ;
สุวณฺณปาทุกเญฺจว, อทาสึ สตฺถุสาวเกฯ

๑๒. ‘‘โสปิ มํ พุโทฺธ พฺยากาสิ, สงฺฆมเชฺฌ นิสีทิย;
อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๓. ‘‘อหุ กปิลวฺหยา รมฺมา…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

๑๔. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยึ;
อุตฺตรึ วตมธิฎฺฐาสึ ทสปารมิปูริยาฯ

๑๕. ‘‘สพฺพญฺญุตํ คเวสโนฺต, ทานํ ทตฺวา นรุตฺตเม;
โอหายาหํ มหารชฺชํ, ปพฺพชึ ชินสนฺติเก’’ติฯ

ตตฺถ **อนนฺตพลวาหโน**ติ พหุกํ อนนฺตํ มยฺหํ พลํ อสฺสหตฺถิอาทิกํ วาหนญฺจาติ อโตฺถฯ **สมฺพุทฺธทสฺสน**นฺติ สมฺพุทฺธทสฺสนตฺถายฯ **ยทิจฺฉก**นฺติ ยาวทิจฺฉกํ พุทฺธปฺปมุขํ สงฺฆํ จตุพฺพิเธน อาหาเรน ‘‘อลมล’’นฺติ ปวาราเปตฺวา, หเตฺถน ปิทหาเปตฺวาติ อโตฺถฯ **สตฺถุสาวเก**ติ สตฺถุโน เจว สาวกานญฺจ อทาสึฯ **นรุตฺตเม**ติ นรุตฺตมสฺสฯ **โอหายา**ติ ปหาย ปริจฺจชิตฺวาฯ

ตสฺส ปน โกณาคมนสฺส ภควโต โสภวตี นาม นครํ อโหสิ, ยญฺญทโตฺต นาม พฺราหฺมโณ ปิตา, อุตฺตรา นาม พฺราหฺมณี มาตา, ภิยฺยโส จ อุตฺตโร จาติ เทฺว อคฺคสาวกา, โสตฺถิโช นามุปฎฺฐาโก, สมุทฺทา จ อุตฺตรา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, อุทุมฺพรรุกฺโข โพธิ, สรีรํ ตึสหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, ตึสวสฺสสหสฺสานิ อายุ, ภริยา ปนสฺส รุจิคตฺตา นาม พฺราหฺมณี, สตฺถวาโห นาม ปุโตฺต, หตฺถิยาเนน นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๖. ‘‘นครํ โสภวตี นาม, โสโภ นามาสิ ขตฺติโย;
วสเต ตตฺถ นคเร, สมฺพุทฺธสฺส มหากุลํฯ

๑๗. ‘‘พฺราหฺมโณ ยญฺญทโตฺต จ, อาสิ พุทฺธสฺส โส ปิตา;
อุตฺตรา นาม ชนิกา, โกณาคมนสฺส สตฺถุโน;

๒๒. ‘‘ภิยฺยโส อุตฺตโร นาม, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
โสตฺถิโช นามุปฎฺฐาโก, โกณาคมนสฺส สตฺถุโนฯ

๒๓. ‘‘สมุทฺทา อุตฺตรา เจว, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, อุทุมฺพโรติ ปวุจฺจติฯ

๒๕. ‘‘อุจฺจตฺตเนน โส พุโทฺธ, ตึสหตฺถสมุคฺคโต;
อุกฺกามุเข ยถา กมฺพุ, เอวํ รํสีหิ มณฺฑิโตฯ

๒๖. ‘‘ตึสวสฺสสหสฺสานิ, อายุ พุทฺธสฺส ตาวเท;
ตาวตา ติฏฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๒๗.‘‘ธมฺมเจติํ สมุสฺสตฺวา, ธมฺมทุสฺสวิภูสิตํ;
ธมฺมปุปฺผคุฬํ กตฺวา, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๒๘. ‘‘มหาวิลาโส ตสฺส ชโน, สิริธมฺมปฺปกาสโน;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **อุกฺกามุเข**ติ กมฺมารุทฺธเนฯ ยถา **กมฺพู**ติ สุวณฺณนิกฺขํ วิยฯ **เอวํ รํสีหิ มณฺฑิโต**ติ เอวํ รสฺมีหิ ปฏิมณฺฑิโต สมลงฺกโตฯ **ธมฺมเจติํ สมุสฺสตฺวา**ติ สตฺตตฺตึสโพธิปกฺขิยธมฺมมยํ เจติยํ ปติฏฺฐาเปตฺวาฯ **ธมฺมทุสฺสวิภูสิต**นฺติ จตุสจฺจธมฺมปฏากวิภูสิตํฯ **ธมฺมปุปฺผคุฬํ กตฺวา**ติ ธมฺมมยปุปฺผมาลาคุฬํ กตฺวาฯ มหาชนสฺส วิปสฺสนาเจติยงฺคเณ ฐิตสฺส นมสฺสนตฺถาย ธมฺมเจติยํ ปติฏฺฐาเปตฺวา สสาวกสงฺโฆ สตฺถา ปรินิพฺพายีติ อโตฺถฯ **มหาวิลาโส**ติ มหาอิทฺธิวิลาสปฺปโตฺตฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส ภควโตฯ **ชโน**ติ สาวกชโนฯ **สิริธมฺมปฺปกาสโน**ติ โลกุตฺตรธมฺมปฺปกาสโน โส ภควา จ สพฺพํ ตมนฺตรหิตนฺติ อโตฺถฯ

‘‘สุเขน โกณาคมโน คตาสโว, วิกามปาณาคมโน มเหสี;
วเน วิเวเก สิรินามเธยฺย, วิสุทฺธวํสาคมโน วสิตฺถ’’ฯ

เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

โกณาคมนพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต เตวีสติโม พุทฺธวํโสฯ

๒๖. กสฺสปพุทฺธวํสวณฺณนา

โกณาคมนสฺส ปน ภควโต อปรภาเค ตสฺส สาสเน จ อนฺตรหิเต ตึสวสฺสสหสฺสายุกา สตฺตา อนุปุพฺเพน ปริหายิตฺวา ทสวสฺสายุกา หุตฺวา ปุน วฑฺฒิตฺวา อปริมิตายุกา หุตฺวา ปุน อนุปุพฺเพน ปริหายิตฺวา วีสติวสฺสสหสฺสายุเกสุ สเตฺตสุ ชาเตสุ อเนกมนุสฺสโป **กสฺสโป** นาม สตฺถา โลเก อุทปาทิ (สุ. นิ. อฏฺฐ. อามกคนฺธสุตฺตวณฺณนา)ฯ โส ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตโต จวิตฺวา พาราณสีนคเร พฺรหฺมทตฺตสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส วิปุลคุณวติยา ธนวติยา นาม พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา ทสนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน อิสิปตเน มิคทาเย มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ โคตฺตวเสน ปนสฺส ‘‘กสฺสปกุมาโร’’ติ นามมกํสุฯ โส เทฺว วสฺสสหสฺสานิ อคารํ อชฺฌาวสิฯ หํสวา ยสวา สิรินนฺทติ ตสฺส ตโย ปาสาทา อเหสุํฯ สุนนฺทา นาม พฺราหฺมณิปฺปมุขานิ อฏฺฐจตฺตาลีส อิตฺถิสหสฺสานิ ปจฺจุปฏฺฐิตานิ อเหสุํฯ

โส จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา สุนนฺทาย พฺราหฺมณิยา วิชิตเสเน นาม ปุเตฺต อุปฺปนฺเน อุปฺปนฺนสํเวโค ‘‘มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิสฺสามี’’ติ จินฺเตสิฯ อถสฺส ปริวิตกฺกสมนนฺตรเมว ปาสาโท กุลาลจกฺกมิว ภมิตฺวา คคนตลมพฺภุคฺคนฺตฺวา ปรมรุจิรกรนิกโร สรทสมยรชนิกโร วิย ตาราคณปริวุโต อเนกนรสตปริวุโต คคนตลมลงฺกโรนฺโต วิย ปุญฺญานุภาวํ ปกาเสนฺโต วิย ชนนยนหทยานิ อากฑฺฒนฺโต วิย รุกฺขคฺคานิ ปรํ โสภยมาโน วิย จ คนฺตฺวา นิโคฺรธโพธึ มเชฺฌกตฺวา ภูมิยํ ปติฏฺฐหิฯ อถ โพธิสโตฺต มหาสโตฺต ปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา เทวทตฺตํ อรหตฺตทฺธชมาทาย ปพฺพชิฯ ตสฺส นาฏกิตฺถิโย ปาสาทา โอตริตฺวา อฑฺฒคาวุตํ มคฺคํ คนฺตฺวา สปริวารา เสนาสนฺนิเวสํ กตฺวา นิสีทึสุฯ ตโต อิตฺถิปริจาริเก ฐเปตฺวา สหาคตา สเพฺพ ปพฺพชึสุฯ

มหาปุริโส กิร สตฺตาหํ เตหิ ปริวุโต ปธานจริยํ จริตฺวา วิสาขปุณฺณมาย สุนนฺทาย นาม พฺราหฺมณิยา ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา ขทิรวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺหสมเย โสเมน นาม ยวปาลเกน อุปนีตา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา นิโคฺรธโพธึ อุปคนฺตฺวา ปญฺจทสหตฺถายามวิตฺถตํ ติณสนฺถรํ สนฺถริตฺวา ตตฺถ นิสีทิตฺวา อภิสโมฺพธึ ปาปุณิตฺวา – ‘‘อเนกชาติสํสารํ…เป.… ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติ อุทานํ อุทาเนตฺวา สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา อตฺตนา สห ปพฺพชิตานํ ภิกฺขูนํ โกฏิยา อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ ทิสฺวา คคนตเลน คนฺตฺวา พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย โอตริตฺวา เตหิ ปริวุโต ตตฺถ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ ฯ ตทา วีสติยา โกฏิสหสฺสานํ ปฐโม ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘โกณาคมนสฺส อปเรน, สมฺพุโทฺธ ทฺวิปทุตฺตโม;
กสฺสโป นาม โคเตฺตน, ธมฺมราชา ปภงฺกโรฯ

๒. ‘‘สญฺฉฑฺฑิตํ กุลมูลํ, พหฺวนฺนปานโภชนํ;
ทตฺวาน ยาจเก ทานํ, ปูรยิตฺวาน มานสํ;
อุสโภว อาฬกํ เภตฺวา, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํฯ

๓. ‘‘ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตเนฺต, กสฺสเป โลกนายเก;
วีสโกฏิสหสฺสานํ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **สญฺฉฑฺฑิต**นฺติ ฉฑฺฑิตํ อุชฺฌิตํ ปริจฺจตฺตํฯ **กุลมูล**นฺติ กุลฆรํ, อปริมิตโภคกฺขนฺธํ อเนกโกฏิสหสฺสธนสญฺจยํ ทสสตนยนภวนสทิสโภคํ อติทุจฺจชํ ติณมิว ฉฑฺฑิตนฺติ อโตฺถฯ

ยาจเกติ ยาจกานํ ทตฺวาฯ **อาฬฺหกนฺ**ติ โคฏฺฐํ, ยถา อุสโภ โคฏฺฐํ ภินฺทิตฺวา ยถาสุขํ อิจฺฉิตฏฺฐานํ ปาปุณาติ, เอวํ มหาปุริโสปิ เคหพนฺธนํ ภินฺทิตฺวา อภิสโมฺพธึ ปาปุณีติ อโตฺถฯ

ปุน จตุมาสํ ชนปทจาริกํ จรมาเน สตฺถริ ทสโกฏิสหสฺสานํ ทุติโย อภิสมโย อโหสิฯ ยทา ปน สุนฺทรนครทฺวาเร อสนรุกฺขมูเล ยมกปาฏิหาริยํ กโรโนฺต ธมฺมํ เทเสสิ, ตทา ปญฺจนฺนํ โกฏิสหสฺสานํ ตติโย อภิสมโย อโหสิฯ ปุน ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา สุรริปุทฺรภิภวเน ตาวตึสภวเน สุธมฺมา นาม เทวสภา อตฺถิ, ตตฺถ นิสีทิตฺวา อตฺตโน มาตรํ ธนวตีเทวึ ปมุขํ กตฺวา ทสสหสฺสิโลกธาตุยา เทวตานํ อนุคฺคหกรณตฺถํ สตฺตปฺปกรณํ อภิธมฺมปิฏกํ เทเสโนฺต ตีณิ เทวตาโกฏิสหสฺสานิ ธมฺมามตํ ปาเยสิฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘จตุมาสํ ยทา พุโทฺธ, โลเก จรติ จาริกํ;
ทสโกฏิสหสฺสานํ, ทุติยาภิสมโย อหุฯ

๕. ‘‘ยมกํ วิกุพฺพนํ กตฺวา, ญาณธาตุํ ปกิตฺตยิ;
ปญฺจโกฏิสหสฺสานํ, ตติยาภิสมโย อหุฯ

๖. ‘‘สุธมฺมา เทวปุเร รเมฺม, ตตฺถ ธมฺมํ ปกิตฺตยิ;
ตีณิโกฏิสหสฺสานํ, เทวานํ โพธยี ชิโนฯ

๗. ‘‘นรเทวสฺส ยกฺขสฺส, อปเร ธมฺมเทสเน;
เอเตสานํ อภิสมยา, คณนาโต อสงฺขิยา’’ติฯ

ตตฺถ **จตุมาส**นฺติ จาตุมาเสฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **จรตี**ติ อจริฯ **ยมกํ วิกุพฺพนํ กตฺวา**ติ ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวาฯ **ญาณธาตุ**นฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณสภาวํฯ ‘‘สพฺพญาณธาตุ’’นฺติปิ วทนฺติฯ **ปกิตฺตยี**ติ มหาชนสฺส ปกาเสสิฯ **สุธมฺมา**ติ ตาวตึสภวเน สุธมฺมา นาม สภา อตฺถิ, ตตฺถ นิสีทิตฺวาติ อโตฺถฯ **ธมฺม**นฺติ อภิธมฺมํฯ

ตทา กิร อานุภาววิชิตนรเทโว นรเทโว นาม มเหสโกฺข เหฏฺฐา วุตฺตนรเทวยโกฺข วิย มหิทฺธิโก ยโกฺข อโหสิฯ โส ชมฺพุทีเป เอกสฺมึ นคเร รโญฺญ ยาทิสํ รูปํ, ตาทิสํ รูปสณฺฐานํ สรกฺตฺตึ นิมฺมินิตฺวา ตํ ราชานํ มาเรตฺวา ขาทิตฺวา สหอเนฺตปุรํ รชฺชํ ปฏิปชฺชิตฺวา อปริมิตมํสโภชโน อโหสิฯ โส กิร อิตฺถิธุโตฺต จ อโหสิฯ ยทา ปน ตํ กุสลา เฉกา อิตฺถิโย – ‘‘นายํ อมฺหากํ ราชา, อมนุโสฺส เอโส’’ติ ชานนฺติ, ตทา โส ลชฺชิโต หุตฺวา ตา สพฺพา ขาทิตฺวา อญฺญํ นครํ ปฏิปชฺชติฯ เอวเมว โส นรเทวยโกฺข มนุเสฺส ภกฺขยโนฺต ยทา สุนฺทรนคราภิมุโข อคมาสิ, ตทา ตํ ทิสฺวา นครวาสิโน มนุสฺสา มรณภยตชฺชิตสนฺตาสา สกนครโต นิกฺขมิตฺวา ตโต ตโต ปลายึสุฯ อถ เต มนุเสฺส ปลายมาเน ทิสฺวา กสฺสปทสพโล ตสฺส นรเทวสฺส ยกฺขสฺส ปุรโต อฏฺฐาสิฯ นรเทโว เอวํ เทวเทวํ ฐิตํ ทิสฺวา วิสฺสรํ โฆรํ นาทํ นทิตฺวา ภควโต ภยํ อุปฺปาเทตุํ อสโกฺกโนฺต ตํ สรณํ คนฺตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา ตํ ทเมตฺวา ธมฺมํ เทสิยมาเน สมฺปตฺตานํ นรมรานํ คณนปถาตีตานํ อภิสมโย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘นรเทวสฺส ยกฺขสฺสา’’**ติอาทิ ฯ ตตฺถ **อปเร ธมฺมเทสเน**ติ อปรสฺมึ ธมฺมเทสเนฯ **เอเตสาน**นฺติ เอเตสํฯ อยเมว วา ปาโฐฯ

ตสฺส ปน กสฺสปภควโต เอโกว สาวกสนฺนิปาโต อโหสิฯ พาราณสีนคเร ปุโรหิตปุโตฺต ติโสฺส นาม อโหสิฯ โส กสฺสปสฺส โพธิสตฺตสฺส สรีเร ลกฺขณสมฺปตฺตึ ทิสฺวา ปิตุโน ภาสโต สุตฺวา – ‘‘นิสฺสํสยํ เอโส มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสติ, เอตสฺสาหํ สนฺติเก ปพฺพ

ชิตฺวา สํสารทุกฺขโต มุจฺจิสฺสามี’’ติ จินฺตตฺวา สุทฺธมุนิคณวนฺตํ หิมวนฺตํ คนฺตฺวา ตาปสปพฺพชฺชํ ปพฺพชิฯ ตสฺส ปริวารภูตานิ วีสติตาปสสหสฺสานิ อเหสุํฯ โส อปรภาเค ‘‘กสฺสปกุมาโร นิกฺขมิตฺวา อภิสโมฺพธึ อนุปฺปโตฺต’’ติ สุตฺวา สปริวาโร อาคนฺตฺวา กสฺสปสฺส ภควโต สนฺติเก สปริวาโร เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตสฺมิํ สมาคเม กสฺสโปภควา มาฆปุณฺณมายํ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ เตน วุตฺตํ –

๘. ‘‘ตสฺสาปิ เทวเทวสฺส, เอโก อาสิ สมาคโม;
ขีณาสวานํ วิมลานํ, สนฺตจิตฺตาน ตาทินํฯ

๙. ‘‘วีสภิกฺขุสหสฺสานํ, ตทา อาสิ สมาคโม;
อติกฺกนฺตภวนฺตานํ, หิริสีเลน ตาทิน’’นฺติฯ

ตตฺถ **อติกฺกนฺตภวนฺตาน**นฺติ อติกฺกนฺตปุถุชฺชนโสตาปนฺนาทีนํ, สเพฺพสํ ขีณาสวานเมวาติ อโตฺถฯ **หิริสีเลน ตาทิน**นฺติ หิริยา จ สีเลน จ สทิสานํฯ

ตทา อมฺหากํ โพธิสโตฺต โชติปาโล นาม มาณโว ติณฺณํ เวทานํ ปารคู ภูมิยเญฺจว อนฺตลิเกฺข จ ปากโฏ ฆฏิการสฺส กุมฺภการสฺส สหาโย อโหสิฯ โส เตน สทฺธิํ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺส ธมฺมกถํ สุตฺวา ตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิฯ โส อารทฺธวีริโย ตีณิ ปิฏกานิ อุคฺคเหตฺวา วตฺตปฏิปตฺติยา พุทฺธสาสนํ โสเภสิฯ โสปิ ตํ สตฺถา พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑๐. ‘‘อหํ ตทา มาณวโก, โชติปาโลติ วิสฺสุโต;
อชฺฌายโก มนฺตธโร, ติณฺณํ เวทาน ปารคูฯ

๑๑. ‘‘ลกฺขเณ อิติหาเส จ, สธเมฺม ปารมิํ คโต;
ภูมนฺตลิกฺขกุสโล, กตวิโชฺช อนวโยฯ

๑๒. ‘‘กสฺสปสฺส ภควโต, ฆฏิกาโร นามุปฏฺฐโก;
สคารโว สปฺปติโสฺส, นิพฺพุโต ตติเย ผเลฯ

๑๓. ‘‘อาทาย มํ ฆฏีกาโร, อุปคญฺฉิ กสฺสปํ ชินํ;
ตสฺส ธมฺมํ สุณิตฺวาน, ปพฺพชิํ ตสฺส สนฺติเกฯ

๑๔. ‘‘อารทฺธวีริโย หุตฺวา, วตฺตาวเตฺตสุ โกวิโท;
น กฺวจิ ปริหายามิ, ปูเรสิํ ชินสาสนํฯ

๑๕. ‘‘ยาวตา พุทฺธภณิตํ, นวงฺคํ ชินสาสนํ;
สพฺพํ ปริยาปุณิตฺวาน, โสภยิํ ชินสาสนํฯ

๑๖. ‘‘มม อจฺฉริยํ ทิสฺวา, โสปิ พุโทฺธ วิยากริ;
อิมมฺหิ ภทฺทเก กเปฺป, อยํ พุโทฺธ ภวิสฺสติฯ

๑๗. ‘‘อหุ กปิลวฺหยา รมฺมา…เป.… เหสฺสาม สมฺมุขา อิมํฯ

๓๐. ‘‘ตสฺสาปิ วจนํ สุตฺวา, ภิโยฺย จิตฺตํ ปสาทยิํ;
อุตฺตริํ วตมธิฏฺฐาสิํ, ทสปารมิปูริยาฯ

๓๑. ‘‘เอวมหํ สํสริตฺวา, ปริวเชฺชโนฺต อนาจรํ;

ทุกฺกรญฺจ กตํ มยฺหํ, โพธิยาเยว การณา’’ติฯ

ตตฺถ **ภูมนฺตลิกฺขกุสโล**ติ ภูมิสิกฺขาสุ จ อนฺตลิเกฺขสุ จ โชติจกฺกาจาเร โชติวิชฺชาย จ กุสโลติ อโตฺถฯ **อุปฎฺฐโก**ติ อุปฎฺฐายโกฯ **สปฺปติโสฺส**ติ สปฺปติสฺสโยฯ **นิพฺพุโต**ติ วินีโต, วิสุทฺโธ วาฯ **ตติเย ผเล**ติ นิมิตฺตสตฺตมี, ตติยผลาธิคมเหตุ นิพฺพุโตติ อโตฺถฯ **อาทายา**ติ มํ คเหตฺวาฯ **วตฺตาวเตฺตสู**ติ ขุทฺทกวตฺตมหาวเตฺตสุฯ **โกวิโท**ติ เตสํ ปูรเณ กุสโลฯ **น กฺวจิ ปริหายามี**ติ กฺวจิปิ สีเลสุ วา สมาธิสมาปตฺติอาทีสุ วา กตฺถจิ กุโตปิ น ปริหายามิ, สพฺพตฺถ เม ปริหานิ นาม น วิชฺชตีติ ทีเปติฯ ‘‘น โกจิ ปริหายามี’’ติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ

ยาวตาติ ปริเจฺฉทวจนเมตํ, ยาวตกนฺติ อโตฺถฯ **พุทฺธภณิต**นฺติ พุทฺธวจนํฯ **โสภยิ**นฺติ โสเภสึ ปกาเสสึฯ **มม อจฺฉริย**นฺติ มม สมฺมาปฏิปตฺตึ อเญฺญหิ อสาธารณํ อจฺฉริยํ อพฺภุตํ กสฺสโป ภควา ทิสฺวาติ อโตฺถฯ **สํสริตฺวา**ติ สํสาเร สํสริตฺวาฯ **อนาจร**นฺติ อนาจารํ อกตฺตพฺพํ, อกรณียนฺติ อโตฺถฯ

ตสฺส ปน กสฺสปสฺส ภควโต ชาตนครํ พาราณสี นาม อโหสิ, พฺรหฺมทโตฺต นาม พฺราหฺมโณ ปิตา, ปรมคุณวตี ธนวตี นาม พฺราหฺมณี มาตา, ติโสฺส จ ภารทฺวาโช จ เทฺว อคฺคสาวกา, สพฺพมิโตฺต นามุปฎฺฐาโก, อนุฬา จ อุรุเวฬา จ เทฺว อคฺคสาวิกา, นิโคฺรธรุโกฺข โพธิ, สรีรํ วีสติหตฺถุเพฺพธํ อโหสิ, วีสติวสฺสสหสฺสานิ อายุ, สุนนฺทา นามสฺส อคฺคมเหสี, วิชิตเสโน นาม ปุโตฺต, ปาสาทยาเนน นิกฺขมิฯ เตน วุตฺตํ –

๓๒. ‘‘นครํ พาราณสี นาม, กิกี นามาสิ ขตฺติโย;
วสเต ตตฺถ นคเร, สมฺพุทฺธสฺส มหากุลํฯ

๓๓. ‘‘พฺราหฺมโณ พฺรหฺมทโตฺตว, อาสิ พุทฺธสฺส โส ปิตา;
ธนวตี นาม ชนิกา, กสฺสปสฺส มเหสิโนฯ

๓๘. ‘‘ติโสฺส จ ภารทฺวาโช จ, อเหสุํ อคฺคสาวกา;
สพฺพมิโตฺต นามุปฎฺฐาโก, กสฺสปสฺส มเหสิโนฯ

๓๙. ‘‘อนุฬา อุรุเวฬา จ, อเหสุํ อคฺคสาวิกา;
โพธิ ตสฺส ภควโต, นิโคฺรโธติ ปวุจฺจติฯ

๔๑. ‘‘อุจฺจตฺตเนน โส พุโทฺธ, วีสติรตนุคฺคโต;
วิชฺชุลฎฺฐีว อากาเส, จโนฺทว คหปูริโตฯ

๔๒. ‘‘วีสติวสฺสสหสฺสานิ , อายุ ตสฺส มเหสิโน;
ตาวตา ติฎฺฐมาโน โส, ตาเรสิ ชนตํ พหุํฯ

๔๓. ‘‘ธมฺมตฬากํ มาปยิตฺวา, สีลํ ทตฺวา วิเลปนํ;
ธมฺมทุสฺสํ นิวาเสตฺวา, ธมฺมมาลํ วิภชฺชิยฯ

๔๔. ‘‘ธมฺมวิมลมาทาสํ , ฐปยิตฺวา มหาชเน;
เกจิ นิพฺพานํ ปเตฺถนฺตา, ปสฺสนฺตุ เม อลงฺกรํฯ

๔๕. ‘‘สีลกญฺจุกํ ทตฺวาน, ฌานกวจวมฺมิตํ;

ธมฺมจมฺมํ ปารุปิตฺวา, ทตฺวา สนฺนาหมุตฺตมํฯ

๔๖. ‘‘สติผลกํ ทตฺวาน, ติขิณํ ญาณกุนฺติมํ;
ธมฺมขคฺควรํ ทตฺวา, สีลสํสคฺคมทฺทนํฯ

๔๗. ‘‘เตวิชฺชาภูสนํ ทตฺวาน, อาเวฬํ จตุโร ผเล;
ฉฬภิญฺญาภรณํ ทตฺวา, ธมฺมปุปฺผปิฬนฺธนํฯ

๔๘. ‘‘สทฺธมฺมปณฺฑรจฺฉตฺตํ , ทตฺวา ปาปนิวารณํ;
มาปยิตฺวาภยํ ปุปฺผํ, นิพฺพุโต โส สสาวโกฯ

๔๙. ‘‘เอโส หิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ, อปฺปเมยฺโย ทุราสโท;
เอโส หิ ธมฺมรตโน, สฺวากฺขาโต เอหิปสฺสิโกฯ

๕๐. ‘‘เอโส หิ สงฺฆรตโน, สุปฺปฏิปนฺโน อนุตฺตโร;
สพฺพํ ตมนฺตรหิตํ, นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา’’ติฯ

ตตฺถ **วิชฺชุลฏฺฐีวา**ติ ฆนภาเวน สณฺฐิตา วิชฺชุลตา วิยฯ **จโนฺทว คหปูริโต**ติ ปริเวสคห ปริกฺขิโต ปุณฺณจโนฺท วิยฯ **ธมฺมตฬากํ มาปยิตฺวา**ติ ปริยตฺติธมฺมตฬากํ มาปยิตฺวาฯ **สีลํ ทตฺวา วิเลปนนฺ**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลสงฺขาตํ จิตฺตสนฺตติวิภูสนตฺถํ วิเลปนํ ทตฺวา ฯ **ธมฺมทุสฺสํ นิวาเสตฺวา**ติ หิโรตฺตปฺปธมฺมสงฺขาตํ สาฏกยุคํ นิวาเสตฺวาฯ **ธมฺมมาลํ วิภชฺชิยา**ติ สตฺตตฺ ตึสโพธิปกฺขิยธมฺมกุสุมมาลํ วิภชิตฺวาฯ วิทหิตฺวาติ อโตฺถฯ

ธมฺมวิมลมาทาสนฺติ วิมลํ โสตาปตฺติมคฺคสงฺขาตํ อาทาสํ สาวชฺชานวชฺชกุสลากุสล ธมฺมสลฺลกฺขณตฺถํ มหาชนสฺส ธมฺมตฬากตีเร ธมฺมาทาสํ ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **มหาชเน**ติ มหา ชนสฺสฯ **เกจี**ติ เย เกจิฯ **นิพฺพานํ ปเตฺถนฺตา**ติ สพฺพากุสลมลวิลยกรํ อมตมสงฺขตมนีติกํ ปรมสนฺตํ อจฺจุติรสํ นิพฺพานํ ปเตฺถนฺตา วิจรนฺติฯ เต อิมํ อลงฺการํ วุตฺตปฺปการํ มยา ทสฺสิตํ ปสฺสนฺตูติ อโตฺถฯ ‘‘นิพฺพานมภิปเตฺถนฺตา, ปสฺสนฺตุ มํ อลงฺกร’’นฺติปิ ปาโฐ, โสเยวโตฺถฯ อ ลงฺกรนฺติ รสฺสํ กตฺวา วุตฺตํฯ

สีลกญฺจุกํ ทตฺวานาติ ปญฺจสีลทสสีลจตุปาริสุทฺธิสีลมยํ กญฺจุกํ ทตฺวาฯ **ฌาน กวจวมฺมิต**นฺติ จตุกฺกปญฺจกชฺฌานกวจพนฺธํ พนฺธิตฺวาฯ **ธมฺมจมฺมํ ปารุปิตฺวา**ติ สติ สมฺปชญฺญสงฺขาตธมฺมจมฺมํ ปารุปิตฺวาฯ **ทตฺวา สนฺนาหมุตฺตม**นฺติ อุตฺตมํ จตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยสนฺนาหํ ทตฺวาติ อโตฺถฯ **สติผลกํ ทตฺวานา**ติ ราคาทิโทสาริปาปนิวารณตฺถํ จตุสติปฏฺ ฐานผลกนิวารณํ ทตฺวาฯ **ติขิณํ ญาณกุนฺติม**นฺติ ปฏิเวธสมตฺถํ ติขิณวิปสฺสนาญาณกุนฺต วนฺตํ, วิปสฺสนาญาณนิสิตกุนฺตวรนฺติ อโตฺถ, กิเลสพลนิธนกรสมตฺถํ วา โยคาวจรโยธวรํ ฐ เปตฺวาติ อโตฺถฯ **ธมฺมขคฺควรํ ทตฺวา**ติ ตสฺส โยคาวจรสฺส วีริยุปลตลนิสิตธารํ มคฺคปญฺญาวรขคฺคํ ทตฺวาฯ **สีลสํสคฺคมทฺทน**นฺติ อริยํ โลกุตฺตรสีลํ กิเลสสํสคฺคมทฺทนตฺ ถาย, กิเลสนิฆาตนตฺถายาติ อโตฺถฯ

เตวิชฺชาภูสนํ ทตฺวาติ เตวิชฺชามยํ วิภูสนํ ทตฺวาฯ **อาเวฬํ จตุโร ผเล**ติ จตฺตาริ ผลานิ วฏํสกํ กตฺวาฯ **ฉฬภิญฺญาภรณ**นฺติ อาภรณตฺถาย อลงฺการกรณตฺถาย ฉ อภิญฺญาโย ทตฺวาฯ **ธมฺมปุปฺผปิฬนฺธน**นฺติ นวโลกุตฺตรธมฺมสงฺขาตํ กุสุมมาลํ กตฺวาฯ **สทฺธมฺมปณฺฑรจฺฉตฺตํ, ทตฺวา ปาปนิวารณ**นฺติ อจฺจนฺตวิสุทฺธํ วิมุตฺติเสตจฺฉตฺตํ สพฺพากุสลา

ตปนิวารณํ ทตฺวาฯ **มาปยิตฺวาภยํ ปุปฺผ**นฺติ อภยปุรคามินํ อฏฺฐงฺคิกมคฺคํ ปุปฺผํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

กสฺสโป กิร ภควา กาสิรเฏฺฐ เสตพฺยนคเร เสตพฺยุยฺยาเน ปรินิพฺพายิฯ ธาตุโย กิรสฺส น วิกิริํสุฯ สกลชมฺพุทีปวาสิโน มนุสฺสา สนฺนิปติตฺวา เอเกกํ สุวณฺณิฏฺฐกํ โกฏิอคฺฆนกํ รตนวิจิตฺตํ พหิจินนตฺถํ เอเกกํ อฑฺฒโกฏิอคฺฆนกํ อพฺภนฺตรปูรณตฺถํ มโนสิลาย มตฺติกากิจฺจํ เตเลน อุทกกิจฺจํ กโรนฺต โยชนุเพฺพธํ ถูปมกํสุฯ

> ‘‘กสฺสโปปิ ภควา กตกิโจฺจ, สพฺพสตฺตหิตเมว กโรนฺต;
> กาสิราชนคเร มิคทาเย, โลกนนฺทนกโร นิวสี’’ติฯ

เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

อิติ มธุรตฺถวิลาสินิยา พุทฺธวํส-อฏฺฐกถาย

กสฺสปพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอตฺตาวตา จตุวีสติยา พุทฺธานํ พุทฺธวํสวณฺณนา

สพฺพากาเรน นิฏฺฐิตาฯ

๒๗. โคตมพุทฺธวํสวณฺณนา

ทูเรนิทานกถา

‘‘อิทานิ ยสฺมา อมฺหากํ, พุทฺธวํสสฺส วณฺณนา;
อนุกฺกเมน สมฺปตฺตา, ตสฺมายํ ตสฺส วณฺณนา’’ฯ

ตตฺถ อมฺหากํ โพธิสตฺโต ทีปงฺกราทีนํ จตุวีสติยา พุทฺธานํ สนฺติเก อธิการํ กโรนฺโต กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺขฺยยฺยานิ อาคโตฯ กสฺสปสฺส ปน ภควโต โอรภาเค ฐเปตฺวา อิมํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อโญฺญ พุทฺโธ นาม นตฺถิฯ อิติ **ทีปงฺกราทีนํ จตุวีสติยา พุทฺธานํ** สนฺติเก ลทฺธพฺยากรโณ ปน โพธิสตฺโต เยเนน –

‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
อฏฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙) –

อิเม อฏฺฐ ธมฺเม สโมธาเนตฺวา ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหาเรน ‘‘หนฺท, พุทฺธกเร ธมฺเม, วิจินามิ อิโต จิโต’’ติ อุสฺสาหํ กตฺวา ‘‘วิจินโนฺต ตทาทกฺขิํ, ปฐมํ ทานปารมิ’’นฺติ ทานปารมิตาทโย พุทฺธการกธมฺมา ทิฏฺฐา, เต ปูเรโนฺต ยาว เวสฺสนฺตรตฺตภาวา อาคมิ, อาคจฺฉโนฺต จ เย เต กตาภินีหารานํ โพธิสตฺตานํ อานิสํสา สํวณฺณิตา –

‘‘เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนา, โพธิยา นิยตา นรา;
สํสรํ ทีฆมทฺธานํ, กปฺปโกฏิสเตหิปิฯ

‘‘อวีจิมฺหิ นุปฺปชฺชนฺติ, ตถา โลกนฺตเรสุ จ;
นิชฺฌามตณฺหา ขุปฺปิปาสา, น โหนฺติ กาฬกญฺชิกาฯ

‘‘น โหนฺติ ขุทฺทกา ปาณา, อุปฺปชฺชนฺตาปิ ทุคฺคติํ;
ชายมานา มนุเสฺสสุ, ชจฺจนฺธา น ภวนฺติ เตฯ

‘‘โสตเวกลฺลตา นตฺถิ, น ภวนฺติ มูคปกฺขิกา;
อิตฺถิภาวํ น คจฺฉนฺติ, อุภโตพฺยญฺชนปณฺฑกาฯ

‘‘น ภวนฺติ ปริยาปนฺนา, โพธิยา นิยตา นรา;
มุตฺตา อานนฺตริเกหิ, สพฺพตฺถ สุทฺธโคจราฯ

‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิํ น เสวนฺติ, กมฺมกิริยทสฺสนา;
วสมานาปิ สเคฺคสุ, อสญฺญํ นูปปชฺชเรฯ

‘‘สุทฺธาวาเสสุ เทเวสุ, เหตุ นาม น วิชฺชติ;
เนกฺขมฺมนินฺนา สปฺปุริสา, วิสํยุตฺตา ภวาภเว;
จรนฺติ โลกตฺถจริยาโย, ปูเรนฺติ สพฺพปารมี’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; อป. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.ทูเรนิทานกถา; จริยา. อฏฺฐ. ปกิณฺณกกถา);

เต อานิสํเส อธิคนฺตฺวาว อาคโตฯ เอวํ อาคจฺฉโนฺต เวสฺสนฺตรตฺตภาเว ฐิโต –

> ‘‘อเจตนายํ ปถวี, อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ;
> สาปิ ทานพลา มยฺหํ, สตฺตกฺขตฺตุํ ปกมฺปถา’’ติฯ (จริยา. ๑.๑๒๔) –

เอวํ มหาปถวิกมฺปนาทีนิ มหาปุญฺญานิ กตฺวา อายุปริโยสาเน ตโต จวิตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติฯ

อวิทูเรนิทานกถา

ตุสิตปุเร วสมาเนเยว ปน โพธิสเตฺต พุทฺธโกลาหลํ นาม อุทปาทิฯ โลกสฺมิญฺหิ **ตีณิ โกลาหลานิ** อุปฺปชฺชนฺติฯ เสยฺยถิทํ – กปฺปโกลาหลํ, พุทฺธโกลาหลํ, จกฺกวตฺติโกลาหลนฺติฯ ตตฺถ ‘‘วสฺสสตสหสฺสสฺส อจฺจเยน กปฺปุฎฺฐานํ ภวิสฺสตี’’ติ โลกพฺยูหา นาม กามาวจรเทวา มุตฺตสิรา วิกิณฺณเกสา รุทมฺขา อสฺสูนิ หเตฺถหิ ปุญฺฉมานา รตฺตวตฺถนิวตฺถา อติวิย วิรูปเวสธาริโน หุตฺวา มนุสฺสปเถ วิจรนฺตา เอวํ อาโรเจนฺติ – ‘‘มาริสา, มาริสา, อิโต วสฺสสตสหสฺสสฺส อจฺจเยน กปฺปุฎฺฐานํ ภวิสฺสติ, อยํ โลโก วินสฺสิสฺสติ, มหาสมุโทฺทปิ อุสฺสุสฺสิสฺสติ, อยญฺจ มหาปถวี สิเนรุ จ ปพฺพตราชา อุฑฺฒยฺหิสฺสนฺติ วินสฺสิสฺสนฺติ, ยาว พฺรหฺมโลกา โลกวินาโส ภวิสฺสติ, เมตฺตํ, มาริสา, ภาเวถ, กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺขํ, มาริสา, ภาเวถ, มาตรํ ปิตรํ อุปฎฺฐหถ, กุเล เชฎฺฐาปจายิโน โหถา’’ติฯ อิทํ **กปฺปโกลาหลํ** นามฯ

‘‘วสฺสสหสฺสสฺส อจฺจเยน ปน สพฺพญฺญุพุโทฺธ โลเก อุปฺชฺชิสฺสตี’’ติ โลกปาลเทวตา – ‘‘อิโต, มาริสา, วสฺสสหสฺสสฺส อจฺจเยน พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ อุโคฺฆเสนฺติโย อาหิณฺฑนฺติฯ อิทํ **พุทฺธโกลาหลํ** นามฯ

‘‘วสฺสสตสฺส อจฺจเยน จกฺกวตฺติราชา อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ เทวตา – ‘‘อิโต, มาริสา, วสฺสสตสฺส อจฺจเยน จกฺกวตฺติราชา อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ อุโคฺฆเสนฺติโย อาหิณฺฑนฺติฯ อิทํ **จกฺกวตฺติโกลาหลํ** นาม (ขุ. ปา. อฎฺฐ. ๕.มงฺคลปญฺหสมุฎฺฐานกถา; อป. อฎฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา; ชา. อฎฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา)ฯ

เตสุ พุทฺธโกลาหลสทฺทํ สุตฺวา สกลทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา เอกโต สนฺนิปติตฺวา – ‘‘อสุโก นาม สโตฺต พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา อายาจนฺติ, อายาจมานา จ ตสฺส ปุพฺพนิมิเตฺตสุ อุปฺปเนฺนสุ อายาจนฺติฯ ตทา ปน สพฺพาปิ ตา เอเกกจกฺกวาเฬ จตุมหาราช-สกฺก-สุยาม-สนฺตุสิต-สุนิมฺมิต-วสวตฺติ-มหาพฺรเหฺมหิ สทฺธิํ เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปติตฺวา ตุสิตภวเน อุปฺปนฺนจุตินิมิตฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา – ‘‘มาริส, ตุเมฺหหิ ทส ปารมิโย ปูริตา, ปูเรเนฺตหิ จ น สกฺกพฺรหฺมสมฺปตฺติอาทิกํ สมฺปตฺติํ ปเตฺถเนฺตหิ ปูริตา, โลกนิตฺถรณตฺถาย ปน โว สพฺพญฺญุตํ ปเตฺถเนฺตหิ ปริปูริตา พุทฺธตฺตาย –

> ‘‘กาโล โข เต มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยํ;
> สเทวกํ ตารยโนฺต, พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปท’’นฺติฯ (พุ. วํ. ๑.๖๗) –

ยาจิํสุฯ

อถ มหาสโตฺต เทวตาหิ เอวํ อายาจิยมาโน เทวตานํ ปฎิญฺญํ อทตฺวาว กาล-ทีป-เทส-กุล-ชเนตฺติอายุปริเจฺฉทวเสน **ปญฺจ มหาวิโลกนานิ** วิโลเกสิฯ ตตฺถ ‘‘กาโล นุ โข, น

กาโล''ติ ปฐมํ กาลํ วิโลเกสิฯ ตตฺถ วสฺสสตสหสฺสโต อุทฺธํ วฑฺฒิตอายุกาโล กาโล นาม น โหติฯ กสฺมา? ตทา หิ สตฺตานํ ชาติชรามรณานิ น ปญฺญายนฺติ, พุทฺธานญฺจ ธมฺมเทสนา ติลกฺขณมุตฺตา นาม นตฺถิ, เตสํ ''อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตา''ติ กเถนฺตานํ ''กึ นาเมตํ กเถนฺตี''ติ เนว โสตพฺพํ น สทฺธาตพฺพํ มญฺญนฺติ, ตโต อภิสมโย น โหติ, ตสฺมึ อสติ อนิยฺยานิกํ สาสนํ โหติฯ ตสฺมา โส อกาโลฯ วสฺสสตโต อูนอายุกาโลปิ กาโล น โหติฯ กสฺมา? ตทา สตฺตา อุสฺสนฺนกิเลสา โหนฺติ, อุสฺสนฺนกิเลสานญฺจ ทินฺนโอวาโท โอวาทฏฺฐาเน น ติฏฺฐติ, อุทเก ทณฺฑราชิ วิย ขิปฺปํ วิคจฺฉติฯ ตสฺมา โสปิ อกาโลฯ วสฺสสตสหสฺสโต ปน ปฏฺฐาย เหฏฺฐา วสฺสสตโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ อายุกาโล กาโล นามฯ ตทา ปน วสฺสสตกาโล อโหสิฯ อถ มหาสโตฺต ''นิพฺพตฺติตพฺพกาโล''ติ **กาลํ** ปสฺสิฯ

ตโต ทีปํ โอโลเกนฺโต สปริวาเร จตฺตาโร มหาทีเป โอโลเกตฺวา – ''ตีสุ ทีเปสุ พุทฺธา น นิพฺพตฺตนฺติ, ชมฺพุทีเปเยว นิพฺพตฺตนฺตี''ติ **ทีปํ** ปสฺสิฯ

ตโต ''ชมฺพุทีโป นาม มหา, ทสโยชนสหสฺสปริมาโณฯ กตรสฺมึ นุ โข ปเทเส พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺตี''ติ โอกาสํ โอโลเกนฺโต มชฺฌิม**เทสํ** ปสฺสิฯ ''กปิลวตฺถุ นาม นครํ, ตตฺถ มยา นิพฺพตฺติตพฺพ''นฺติ นิฏฺฐมคมาสิฯ

ตโต กุลํ วิโลเกนฺโต – ''พุทฺธา นาม เวสฺสกุเล วา สุทฺทกุเล วา น นิพฺพตฺตนฺติฯ โลกสมฺมเต ปน ขตฺติยกุเล วา พฺราหฺมณกุเล วา นิพฺพตฺตนฺติ, เอตรหิ ขตฺติยกุลํ โลกสมฺมตํ, ตตฺถ นิพฺพตฺติสฺสามิ สุโทฺธทโน นาม ราชา ปิตา เม ภวิสฺสตี''ติ **กุลํ** ปสฺสิฯ

ตโต มาตรํ วิโลเกนฺโต – ''พุทฺธมาตา นาม โลลา สุราธุตฺตา น โหติ, กปฺปสตสหสฺสํ ปน ปูริตปารมี ชาติโต ปฏฺฐาย อขณฺฑปญฺจสีลาเยว โหติฯ อยญฺจ มหามายา นาม เทวี เอทิสี, อยํ เม มาตา ภวิสฺสติ, กิตฺตกํ ปนสฺสา **อายุ**ติ, ทสนฺนํ มาสานํ อุปริ สตฺต ทิวสานี''ติ ปสฺสิฯ

อิติ อิมํ ปญฺจวิธํ มหาวิโลกนํ วิโลเกตฺวา – ''กาโล เม, มาริสา, พุทฺธภาวายา''ติ เทวานํ ปฏิญฺญํ ทตฺวา – ''คจฺฉถ ตุเมฺห''ติ ตา เทวตา อุโยฺยเชตฺวา ตุสิตเทวตาหิ ปริวุโต ตุสิตปุเร นนฺทนวนํ ปาวิสิฯ สพฺพเทวโลเกสุ หิ นนฺทนวนํ อตฺถิเยวฯ ตตฺร นํ เทวตา – ''อิโต จุโต สุคตึ คจฺฉา''ติ ปุเพฺพ กตกุสลกโมฺมกาสํ สารยมานา วิจรนฺติฯ โส เอวํ ตาหิ เทวตาหิ กุสลํ สารยมานาหิ ปริวุโต ตตฺร วิจรโนฺตว จวิตฺวา มหามายาย เทวิยา กุจฺฉิสฺมึ อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺตน ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ มหาปุริสสฺส ปน มาตุ กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคณฺหนกฺขเณ เอกปฺปหาเรเนว สกลทสสหสฺสิโลกธาตุ สงฺกมฺปิฯ ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ ปาตุรเหสุํฯ

เอวํ คหิตปฏิสนฺธิกสฺส โพธิสตฺตสฺส เจว โพธิสตฺตมาตุยา จ อุปทฺทวนิวารณตฺถํ ขคฺคหตฺถา จตฺตาโร เทวปุตฺตา อารกฺขํ คณฺหึสุฯ โพธิสตฺตสฺส มาตุ ปุริเสสุ ราคจิตฺตํ นุปฺปชฺชิ, ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตา จ สา อโหสิ สุขินี อกิลนฺตกายาฯ โพธิสตฺตญฺจ อตฺตโน กุจฺฉิคตํ วิปฺปสเนฺน มณิรตเน อาวุตปณฺฑุสุตฺตํ วิย ปสฺสติฯ ยสฺมา โพธิสเตฺตน วสิตกุจฺฉิ นาม เจติยคพฺภสทิสา โหติ, น สกฺกา อเญฺญน สเตฺตน อาวสิตุํ วา ปริภุญฺชิตุํ วา, ตสฺมา โพธิสตฺตมาตา สตฺตาหชาเต โพธิสเตฺต กาลํ กตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติฯ ยถา ปน อญฺญา อิตฺถิโย ทส มาเส อปฺปตฺวาปิ อติกฺกมิตฺวาปิ นิสินฺนาปิ นิปนฺนาปิ วิชายนฺติ, น เอวํ โพธิสตฺตมาตาฯ โพธิสตฺตมาตา ปน โพธิสตฺตํ ทส มาเส กุจฺฉินา ปริหริตฺวา ฐิตาว วิชายติฯ อยํ **โพธิสตฺตมาตุ ธมฺมตา**ฯ

มหามายาปิ เทวี ทส มาเส กุจฺฉินา โพธิสตฺตํ ปริหริตฺวา ปริปุณฺณคพฺภา ญาติฆรํ คนฺตุกามา สุโทฺธทนมหาราชสฺส อาโรเจสิ – ''อิจฺฉามหํ, มหาราช, เทวทหนครํ คนฺตุ''นฺติฯ ราชา ''สาธู''ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา กปิลวตฺถุโต ยาว เทวทหนครา อญฺชสํ สมํ กาเรตฺวา กทลิปุณฺณฆฏกมุกธชปฏากาทีหิ อลงฺการาเปตฺวา นวกนกสิวิกาย นิสีทาเปตฺวา มหติยา วิภูติยา มหตา ปริวาเรน เปเสสิฯ ทฺวินฺนํ ปน นครานํ อนฺตเร อุภยนครวาสีนํ ปริโภคารหํ ลุมฺพินีวนํ นาม มงฺคลสาลวนํ อตฺถิ, ตํ ตสฺมิํ สมเย มูลโต ยาว อคฺคสาขา สพฺพํ เอกผาลิผุลฺลํ อโหสิฯ สาขนฺตเรหิ เจว ปุปฺผนฺตเรหิ จ ปรมรติกรมธุรมโนรมวิรุตาหิ มทมุทิตาหิ อนุภุตฺตปญฺจราหิ ปรภตมธุกรวธูหิ อุปคียมานสุรนนฺทนนนฺทนวนสทิสโสภํ วนํ ทิสฺวา เทวิยา สาลวนกีฬมนุภวิตุํ จิตฺตมุปฺปชฺชิ (อป. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา)ฯ

''วิภูสิตา พาลชนาติจาลินี, วิภูสิตงฺคี วนิเตว มาลินี;
สทา ชนานํ นยนาลิมาลินี, วิลุมฺปินีวาติวิโรจิ ลุมฺพินี''ฯ

อมจฺจา รญฺโญ อาโรเจตฺวา เทวิํ คเหตฺวา ตํ ลุมฺพินีวนํ ปวิสิํสุฯ สา มงฺคลสาลมูลํ คนฺตฺวา ตสฺส อุชุสมวฏฺฏกฺขนฺธสฺส ปุปฺผผลปลฺลวสมลงฺกตสฺส ยํ สาขํ คณฺหิตุกามา อโหสิ, สา สาลสาขา อพลา ชนหทยโลลา สยเมว วิลมฺพมานา หุตฺวา ตสฺสา กรตลสฺมิํ สมฺปคตาฯ อถ สา ตํ สาลสาขํ ตมฺพตุงฺคนขุชฺชเลน กมลทลวตฺติวฏฺฏงฺคุลินา นวกนกกฎวลยโสภินา ทกฺขิเณน ปรมรติกเรน กเรน อคฺคเหสิฯ สา ตํ สาลสาขํ คเหตฺวา ฐิตา อสิตชลธรวิวรคตา พาลจนฺทเลขา วิย จ อจิรฏฺฐิติกา อจฺจิปภา วิย จ นนฺทนวนชาตา เทวี วิย จ เทวี วิโรจิตฺถฯ ตาวเทวจสฺสา กมฺมชวาตา จลิํสุฯ อถสฺสา สาณิปาการํ ปริกฺขิปิตฺวา มหาชโน ปฏิกฺกมิฯ สา สาลสาขํ คเหตฺวา ติฏฺฐมานาย เอว ตสฺสา คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิฯ

ตงฺขณํเยว จตฺตาโร วิสุทฺธจิตฺตา มหาพฺรหฺมาโน สุวณฺณชาลํ อาทาย อาคนฺตฺวา เตน สุวณฺณชาเลน โพธิสตฺตํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา มาตุ ปุรโต ฐเปตฺวา – ''อตฺตมนา, เทวิ, โหหิ, มเหสกฺโข เต ปุตฺโต อุปฺปนฺโน''ติ อาหํสุฯ ยถา ปน อญฺเญ สตฺตา มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนฺตา ปฏิกฺกูเลน อสุจินา มกฺขิตา นิกฺขมนฺติ, น เอวํ โพธิสตฺโตฯ โพธิสตฺโต ปน เทฺว หตฺเถ เทฺว ปาเท ปสาเรตฺวา ฐิตโกว มาตุกุจฺฉิสมฺภเวน เกนจิ อสุจินา อมกฺขิโตว สุทฺโธ วิสโท กาสิกวตฺเถ นิกฺขิตฺตมณิรตนํ วิย วิโรจมาโน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมิฯ เอวํ สเนฺตปิ โพธิสตฺตสฺส จ โพธิสตฺตมาตุยา จ สกฺการตฺถํ อากาสโต เทฺว อุทกธารา นิกฺขมิตฺวา โพธิสตฺตสฺส จ มาตุยา จ สรีเร อุตุํ คาหาเปสุํฯ

อถ นํ สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคเหตฺวา ฐิตานํ พฺรหฺมานํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชาโน มงฺคลสมฺมตาย สุขสมฺผสฺสาย อชินปฺปเวณิยา คณฺหิํสุ, เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกน คณฺหิํสุ, มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐาย ปุรตฺถิมํ ทิสํ โอโลเกสิ, อเนกานิ จกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกงฺคณานิ อเหสุํฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธปุปฺผมาลาทีหิ ปูชยมานา – ''มหาปุริส, ตุเมฺหหิ สทิโส เอตฺถ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโร''ติ อาหํสุฯ เอวํ ทส ทิสา อนุวิโลเกตฺวา อตฺตนา สทิสํ อทิสฺวา อุตฺตรทิสาภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสิฯ คจฺฉโนฺต จ ปถวิยาเอว คโต, นากาเสนฯ อเจลโกว คโต, น สเจลโกฯ ทหโรว คโต, น โสฬสวสฺสุเทฺทสิโกฯ มหาชนสฺส ปน อากาเสน คจฺฉโนฺต วิย อลงฺกตปฏิยโตฺต วิย จ โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก วิย จ อโหสิฯ ตโต สตฺตเม ปเท ฐตฺวา ''อโคฺคหมสฺมิ โลกสฺสา''ติอาทิกํ (ที. นิ. ๒.๓๑; ม. นิ. ๓.๒๐๗) อาสภิํ วาจํ นิจฺฉาเรโนฺต สีหนาทํ นทิฯ

โพธิสตฺโต หิ ตีสุ อตฺตภาเวสุ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมตฺโตว วาจํ นิจฺฉาเรสิ มโหสธตฺตภาเว, เวสฺสนฺตรตฺตภาเว, อิมสฺมึ อตฺตภาเวติฯ มโหสธตฺตภาเว กิรสฺส มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมตฺตเสฺสว สกฺโก เทวราชา อาคนฺตฺวา จนฺทนสารํ หตฺเถ ฐเปตฺวา คโต, ตํ มุฏฺฐิยํ กตฺวาว นิกฺขนฺโตฯ อถ นํ มาตา – ‘‘ตาต, ตฺวํ กึ คเหตฺวา อาคโตสี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘โอสธํ, อมฺมา’’ติฯ อิติ โอสธํ คเหตฺวา อาคตตฺตา ‘‘โอสธกุมาโร’’เตฺววสฺส นามมกํสุฯ

เวสฺสนฺตรตฺตภาเว ปน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมตฺโตว ทกฺขิณหตฺถํ ปสาเรตฺวา – ‘‘อตฺถิ นุ โข, อมฺม, กิญฺจิ เคหสฺมึ ธนํ, ทานํ ทสฺสามี’’ติ วทนฺโต นิกฺขมิฯ อถสฺส มาตา – ‘‘สธเน กุเล นิพฺพตฺโตสิ, ตาตา’’ติ ปุตฺตสฺส หตฺถํ อตฺตโน หตฺถตเล กตฺวา สหสฺสตฺถวิกํ ฐเปสิฯ

อิมสฺมึ ปน อตฺตภาเว อิมํ สีหนาทํ นทีติ เอวํ โพธิสตฺโต ตีสุ อตฺตภาเวสุ มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมตฺโตว วาจํ นิจฺฉาเรสิฯ ชาตกฺขเณปิสฺส ทฺวตฺตึส ปุพฺพนิมิตฺตานิ ปาตุรเหสุํฯ ยสฺมึ ปน สมเย อมฺหากํ โพธิสตฺโต ลุมฺพินีวเน ชาโต ตสฺมึเยว สมเย **ราหุลมาตา** เทวี **อานนฺโท ฉนฺโน กาฬุทายี** อมจฺโจ **กณฺฑโก** อสฺสราชา **มหาโพธิรุกฺโข** จตสฺโส **นิธิกุมฺภิโย** จ ชาตา, ตตฺถ เอโก คาวุตปฺปมาโณ เอโก อฑฺฒโยชนปฺปมาโณ เอโก ติคาวุตปฺปมาโณ เอโก โยชนปฺปมาโณ อโหสิฯ อิเม **สตฺต สหชาตา** นาม โหนฺติฯ

อุภยนครวาสิโน มหาปุริสํ คเหตฺวา กปิลวตฺถุปุรเมว อคมํสุฯ ตํทิวสเมว – ‘‘กปิลวตฺถุนคเร สุทฺโธทนมหาราชสฺส ปุตฺโต โพธิมูเล นิสีทิตฺวา พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ ตาวตึสภวเน หฏฺฐตุฏฺฐา เทวสงฺฆา เจลุกฺเขปาทีนิ ปวเตฺตนฺตา กีฬึสุฯ ตสฺมึ สมเย สุทฺโธทนมหาราชสฺส กุลูปโก อฏฺฐสมาปตฺติลาภี **กาฬเทวโล** นาม ตาปโส ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา ทิวาวิหารตฺถาย ตาวตึสภวนํ คนฺตฺวา ตตฺถ ทิวาวิหารํ นิสิโนฺน ตา เทวตา ตุฏฺฐมานสา กีฬนฺติโย ทิสฺวา ‘‘กึการณา ตุฏฺฐมานสา ปมุทิตหทยา กีฬถ, มยฺหํ ตํ การณํ กเถถา’’ติ ปุจฺฉิฯ ตโต เทวตา อาหํสุ – ‘‘มาริส, สุทฺโธทนรโญฺญ ปุตฺโต ชาโต, โส โพธิมเณฺฑ นิสีทิตฺวา พุทฺโธ หุตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสฺสติ, ตสฺส ‘อนนฺตรูปํ พุทฺธลีฬฺหํ ปสฺสิตุํ ลภิสฺสามา’ติ อิมินา การเณน ตุฏฺฐมฺหา’’ติฯ

อถ ตาปโส ตาสํ เทวตานํ วจนํ สุตฺวา ปรมทสฺสนียรตนาวโลกโต เทวโลกโต โอรุยฺห นรปตินิเวสนํ ปวิสิตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ ตโต กตปฏิสนฺถารํ ราชานํ – ‘‘ปุโตฺต กิร เต, มหาราช, ชาโต, ตํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ อาหฯ ราชา อลงฺกตปฏิยตฺตํ ตนยํ อาหราเปตฺวา เทวลตาปสํ วนฺทาเปตุํ อภิหริฯ มหาปุริสสฺส ปาทา ปริวตฺติตฺวา วิชฺชุลตา วิย อสิตชลธรกูเฏสุ ตาปสสฺส ชฏาสุ ปติฏฺฐหึสุฯ โพธิสเตฺตน หิ เตนตฺตภาเวน วนฺทิตโพฺพ นาม อโญฺญ นตฺถิฯ ตโต ตาปโส อุฏฺฐายาสนา โพธิสตฺตสฺส อญฺชลึ ปคฺคเหสิฯ ราชา ตํ อจฺฉริยํ ทิสฺวา อตฺตโน ปุตฺตํ วนฺทิฯ ตาปโส โพธิสตฺตสฺส ลกฺขณสมฺปตฺตึ ทิสฺวา – ‘‘ภวิสฺสติ นุ โข พุทฺโธ, อุทาหุ น ภวิสฺสตี’’ติ อาวเชฺชตฺวา อุปธาเรโนฺต – ‘‘นิสฺสํสยํ พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ อนาคตํสญาเณน ญตฺวา – ‘‘อจฺฉริยปุริโส อย’’นฺติ สิตํ อกาสิฯ

ตโต ‘‘อหํ อิมํ พุทฺธภูตํ ทฏฺฐุํ ลภิสฺสามิ นุ โข, โน’’ติ อุปธาเรโนฺต – ‘‘น ลภิสฺสามิ, อนฺตราเยว กาลํ กตฺวา พุทฺธสเตนปิ พุทฺธสหเสฺสนปิ คนฺตฺวา โพเธตุํ อสกฺกุเณยฺเย อรูปภเว นิพฺพตฺติสฺสามี’’ติ ทิสฺวา – ‘‘เอวรูปํ นาม อจฺฉริยปุริสํ พุทฺธภูตํ ทฏฺฐุํ น ลภิสฺสามิ, มหตี วต เม ชานิ ภวิสฺสตี’’ติ ปโรทิฯ มนุสฺสา ปน ทิสฺวา – ‘‘อมฺหากํ อโยฺย อิทาเนว หสิตฺวา ปุน โรทิตุมารภิ, กึ นุ โข, ภเนฺต, อมฺหากํ อยฺยปุตฺตสฺส โกจิ อนฺตราโย ภวิสฺสตี’’ติ ปุจฺฉึสุฯ ตาปโส อาห – ‘‘นเตฺถตสฺส อนฺตราโย, นิสฺสํสเยน พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติฯ ‘‘อถ กสฺมา ตุเมฺห ปโรทิตฺ

ถา’’ติ? ‘‘เอวรูปํ อจฺฉริยปุริสํ พุทฺธภูตํ ทฏฺฐุํ น ลภิสฺสามิ, มหตี วต เม ชานิ ภวิสฺสตีติ อตฺตานํ อนุโสจนฺโต โรทามี’’ติ อาหฯ

ตโต โพธิสตฺตํ ปญฺจเม ทิวเส สีสํ นฺหาเปตฺวา – ‘‘นามํ คณฺหิสฺสามา’’ติ ราชภวนํ จตุชฺชาติกคนฺเธน อุปลิมฺปิตฺวา ลาชปญฺจมานิ กุสุมานิ วิกิริตฺวา อสมฺภินฺนปายาสํ ปจาเปตฺวา ติณฺณํ เวทานํ ปารงฺคเต อฏฺฐสเต พฺราหฺมเณ นิมนฺเตตฺวา ราชภวเน นิสีทาเปตฺวา มธุปายาสํ โภเชตฺวา สกฺการํ กตฺวา – ‘‘กึ นุ โข ภวิสฺสตี’’ติ ลกฺขณานิ ปริคฺคาหาเปสุํฯ เตสุ รามาทโย อฏฺฐ พฺราหฺมณปณฺฑิตา ลกฺขณปริคฺคาหกา อเหสุํฯ เตสุ สตฺต ชนา เทฺว องฺคุลิโย อุกฺขิปิตฺวา เทฺวธา พฺยากรึสุ – ‘‘อิเมหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโต อคารํ อชฺฌาวสนฺโต ราชา โหติ จกฺกวตฺตี, ปพฺพชมาโน พุทฺโธ’’ติฯ เตสํ ปน สพฺพทหโร โคตฺเตน โกณฺฑญฺโญ นาม พฺราหฺมโณ โพธิสตฺตสฺส ลกฺขณวรสมฺปตฺตึ ทิสฺวา – ‘‘เอตสฺส อคารมชฺเฌ ฐานการณํ นตฺถิ, เอกนฺตเนว วิวฏจฺฉโท พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ เอกเมว องฺคุลึ อุกฺขิปิตฺวา เอกํสพฺยากรณํ พฺยากาสิฯ อถสฺส นามํ คณฺหนฺตา สพฺพโลกตฺถสิทฺธิกรตฺตา **สิทฺธตฺโถ**ติ นามมกํสุฯ

อถ เต พฺราหฺมณา อตฺตโน ฆรานิ คนฺตฺวา ปุตฺเต อามนฺเตตฺวา เอวมาหํสุ – ‘‘อเมฺห มหลฺลกา, สุทฺโธทนมหาราชสฺส ปุตฺตํ สพฺพญฺญุตํ ปตฺตํ สมฺภาเวยฺยาม วา โน วา, ตุเมฺห ปน ตสฺมึ ปพฺพชิตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตฺเต ตสฺส สาสเน ปพฺพชถา’’ติฯ ตโต สตฺตปิ ชนา ยาวตายุกํ ฐตฺวา ยถากมฺมํ คตาฯ โกณฺฑญฺญมาณโว อโรโค อโหสิฯ ตทา ปน ราชา เตสํ วจนํ สุตฺวา – ‘‘กึ ทิสฺวา มม ปุตฺโต ปพฺพชิสฺสตี’’ติ เต ปุจฺฉิฯ ‘‘จตฺตาริ ปุพฺพนิมิตฺตานิ, เทวา’’ติฯ ‘‘กตรญฺจ กตรญฺจา’’ติ? ‘‘ชิณฺณํ พฺยาธิตํ มตํ ปพฺพชิต’’นฺติฯ ราชา ‘‘อิโต ปฏฺฐาย เอวรูปานํ มม ปุตฺตสฺส สนฺติกํ อาคมิตุํ มา อทตฺถา’’ติ วตฺวา กุมารสฺส จกฺขุปเถ ชิณฺณปุริสาทีนํ อาคมนนิวารณตฺถํ จตูสุ ทิสาสุ คาวุตคาวุตฏฺฐาเน อารกฺขํ ฐเปสิฯ ตํทิวสํ มงฺคลฏฺฐาเน สนฺนิปติเตสุ อสีติยา ญาติกุลสหเสฺสสุ เอกเมโก เอกเมกํ ปุตฺตํ ปฏิชานิ – ‘‘อยํ พุทฺโธ วา โหตุ ราชา วา, มยํ เอกเมกํ ปุตฺตํ ทสฺสาม, สเจ พุทฺโธ ภวิสฺสติ, ขตฺติยสมเณเหว ปริวุโต วิจริสฺสติฯ สเจ ราชา จกฺกวตฺตี ภวิสฺสติ, ขตฺติยกุมาเรเหว ปริวุโต วิจริสฺสตี’’ติฯ อถ ราชา มหาปุริสสฺส ปรมรูปสมฺปนฺนา วิคตสพฺพโทสา จตุสฏฺฐิ ธาติโย อทาสิฯ โพธิสโตฺต อนเนฺตน ปริวาเรน มหตา สิริสมฺทเยน วฑฺฒิฯ

อเถกทิวสํ รโญฺญ **วปฺปมงฺคลํ** นาม อโหสิฯ ตํทิวสํ ราชา มหติยา วิภูติยา มหตา ปริวาเรน นครโต นิกฺขมนฺโต ปุตฺตมฺปิ คเหตฺวาว อคมาสิฯ กสิกมฺมฏฺฐาเน เอโก ชมฺพุรุโกฺข ปรมรมณีโย ฆนสนฺทจฺฉาโย อโหสิฯ ตสฺส เหฏฺฐา กุมารสฺส สยนํ ปญฺญาเปตฺวา อุปริ วรกนกตาราขจิตํ รตฺตเจลวิตานํ พนฺธิตฺวา สาณิปาการเรน ปริกฺขิปาเปตฺวา อารกฺขํ ฐเปตฺวา ราชา สพฺพาลงฺการํ อลงฺกริตฺวา อมจฺจคณปริวุโต นงฺคลกรณฏฺฐานมคมาสิฯ ตตฺถ ราชา ปรมมงฺคลํ สุวณฺณนงฺคลํ คณฺหาติ, อมจฺจาทโย รชตนงฺคลาทีนิ คณฺหนฺติฯ ตํทิวสํ นงฺคลสหสฺสํ โยชียติฯ โพธิสตฺตํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนา ธาติโย – ‘‘รโญฺญ สมฺปตฺตึ ปสฺสิสฺสามา’’ติ อโนฺตสาณิโต พหิ นิกฺขนฺตาฯ

อถ โพธิสโตฺต อิโต จิโต จ โอโลเกโนฺต กิญฺจิ อทิสฺวา สหสา อุฏฺฐาย ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อานาปาเน ปริคฺคเหตฺวา ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตสิฯ ธาติโย ขชฺชโภชฺชนฺตเร วิจรนฺติโย โถกํ จิรายึสุฯ เสสรุกฺขานํ ฉายา นิวตฺตา, ตสฺส ปน ชมฺพุรุกฺขสฺส ฉายา ปริมณฺฑลา หุตฺวา ตเตฺถว อฏฺฐาสิฯ ธาติโต ปนสฺส ‘‘อยฺยปุโตฺต เอกโกวา’’ติ เวเคน สาณิปาการํ อุกฺขิปิตฺวา ปริเยสนฺติโย สิริสยเน ปลฺลเงฺกน นิสินฺนํ ตญฺจ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา คนฺตฺวา ตํ ปวตฺตึ รโญฺญ อาโร

เจสุํฯ ราชา เวเคน อาคนฺตฺวา ตํ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ โว, ตาต, ทุติยวนฺทนา’’ติ ปุตฺตํ วนฺทิฯ

อถ มหาปุริโส อนุกฺกเมน โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก อโหสิฯ ราชา โพธิสตฺตสฺส ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเก รมฺม-สุรมฺม-สุภนามเก ตโย ปาสาเท กาเรสิฯ เอกํ นวภูมิกํ เอกํ สตฺตภูมิกํ เอกํ ปญฺจภูมิกํฯ ตโยปิ ปาสาทา อุพฺเพเธน สมปฺปมาณา อเหสุํฯ ภูมิกาสุ ปน นานตฺตํ อโหสิฯ

อถ ราชา จินฺเตสิ – ‘‘ปุตฺโต เม วยปฺปตฺโต ฉตฺตมสฺส อุสฺสาเปตฺวา รชฺชสิริํ ปสฺสิสฺสามี’’ติฯ โส สากิยานํ ปณฺณานิ ปหิณิ ‘‘ปุตฺโต เม วยปฺปตฺโต, รชฺเช นํ ปติฏฺฐาเปสฺสามิ, สพฺเพ อตฺตโน เคเหสุ วยปฺปตฺตา ทาริกา อิมํ เคหํ เปเสนฺตู’’ติฯ เต รญฺโญ สาสนํ สุตฺวา – ‘‘กุมาโร เกวลํ รูปสมฺปนฺโน, น กิญฺจิ สิปฺปํ ชานาติ, ทารภรณํ กาตุํ น สกฺขิสฺสติ, น มยํ ธีตโร ทสฺสามา’’ติ อาหํสุฯ ราชา ตํ ปวตฺติํ สุตฺวา ปุตฺตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ โพธิสตฺโต – ‘‘กิํ สิปฺปํ ทเสฺสตุํ วฏฺฏตี’’ติ อาหฯ ‘‘สหสฺสตฺถามํ ธนุํ อาโรเปตุํ วฏฺฏติ, ตาตา’’ติฯ ‘‘เตน หิ อาหราเปถา’’ติ อาหฯ ราชา อาหราเปตฺวา อทาสิฯ ตํ ธนุํ ปุริสสหสฺสํ อาโรเปติ, ปุริสสหสฺสํ โอโรเปติฯ มหาปุริโส ตํ สราสนํ อาหราเปตฺวา ปลฺลเงฺกน นิสินฺโนว ชิยํ ปาทงฺคุฏฺฐเก เวเฐตฺวา กฑฺฒนฺโต ปาทงฺคุฏฺฐเกเนว ธนุํ อาโรเปตฺวา วาเมน หตฺเถน ทณฺเฑ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน กฑฺฒิตฺวา ชิยํ โปเถสิฯ สกลนครํ อุปฺปตนาการปฺปตฺตํ อโหสิ ฯ ‘‘กิํ เอโส สโทฺท’’ติ จ วุตฺเต ‘‘เทโว คชฺชตี’’ติ อาหํสุฯ อถเญฺญ ‘‘ตุเมฺห น ชานาถ, น เทโว คชฺชติ, องฺคีรสสฺส กุมารสฺส สหสฺสตฺถามํ ธนุํ อาโรเปตฺวา ชิยํ โปเฐนฺตสฺส ชิยปฺปหารสโทฺท เอโส’’ติ อาหํสุฯ สากิยา ตํ สุตฺวา ตาวตเกเนว อารทฺธจิตฺตา ตุฏฺฐมานสา อเหสุํฯ

อถ มหาปุริโส – ‘‘กิํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ อาหฯ อฏฺฐงฺคุลพหลํ อโยปฏฺฏํ กเณฺฑน วิชฺฌิตุํ วฏฺฏตีติ ฯ ตํ วิชฺฌิตฺวา – ‘‘อญฺญํ กิํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ อาหฯ จตุรงฺคุลพหลํ อสนผลกํ วิชฺฌิตุํ วฏฺฏตีติฯ ตมฺปิ วิชฺฌิตฺวา – ‘‘อญฺญํ กิํ กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ อาหฯ วิทตฺถิพหลํ อุทุมฺพรผลกํ วิชฺฌิตุํ วฏฺฏตีติฯ ตมฺปิ วิชฺฌิตฺวา อญฺญํ กิํ กาตุํ วฏฺฏตีติฯ ตโต ‘‘วาลุกสกฏานี’’ติ อาหํสุฯ มหาสโตฺต วาลุกสกฏมฺปิ ปลาลสกฏมฺปิ วินิวิชฺฌิตฺวา อุทเก เอกูสภปฺปมาณํ กณฺฑํ เปเสสิ ถเล อฏฺฐุสภปฺปมาณํฯ อถ นํ ‘‘วาติงฺคณสญฺญาย วาลํ วิชฺฌิตุํ วฏฺฏตี’’ติ อาหํสุฯ ‘‘เตน หิ โยชนมตฺตํ วาติงฺคณํ พนฺธาเปถา’’ติ วตฺวา โยชนมตฺตเก วาติงฺคณสญฺญาย วาลํ พนฺธาเปตฺวา รตฺตนฺธกาเร เมฆปฏเลหิ ฉนฺนาสุ ทิสาสุ กณฺฑํ ขิปิฯ ตํ คนฺตฺวา โยชนมตฺตเก วาลํ ผาเลตฺวา ปถวิํ ปาวิสิฯ น เกวลํ เอตฺตกเมว, ตํทิวสํ มหาปุริโส โลเก วตฺตมานํ สิปฺปํ สพฺพเมว ทเสฺสสิฯ

อถ สากิยา อตฺตโน ธีตโร อลงฺกริตฺวา เปสยิํสุฯ จตฺตาลีสสหสฺสา นาฏกิตฺถิโย อเหสุํฯ ราหุลมาตา ปน เทวี อคฺคมเหสี อโหสิฯ มหาปุริโส เทวกุมาโร วิย สุรยุวตีหิ ปริวุโต นรยุวตีหิ ปริวุโต นิปฺปุริเสหิ ตุริเยหิ ปริจาริยมาโน มหาสมฺปตฺติํ อนุภวมาโน อุตุวาเรน อุตุวาเรน เตสุ ตีสุ ปาสาเทสุ วิหรติฯ อเถกทิวสํ โพธิสโตฺต อุยฺยานภูมิํ คนฺตุกาโม สารถิํ อามเนฺตตฺวา – ‘‘รถํ โยเชหิ อุยฺยานภูมิํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ อาหฯ โส ‘‘สาธู’’ติ ปฏิสฺสุณิตฺวา มหารหํ วรรุจิรถิรกุพฺพรวรตฺตํ ถิรตรเนมินาภิํ วรกนกรชตมณิรตนขจิตอีสามุขํ นวกนกรชตตารกขจิตเนมิปสฺสํ สโมสริตวิวิธสุรภิกุสุมทามสสฺสิริกํ รวิรถสทิสทสฺสนียํ วรรถํ สมลงฺกริตฺวา สสิกุมุทสทิสวเณฺณ อนิลครุฬชเว อาชานีเย จตฺตาโร มงฺคลสินฺธเว โยเชตฺวา โพธิสตฺตสฺส ปฏิเวเทสิฯ โพธิสโตฺต เทววิมานสทิสํ ตํ รถวรมารุยฺห อุยฺยานาภิมุโข ปายาสิฯ

อถ เทวตา ‘‘สิทฺธตฺถกุมารสฺส อภิสมฺพุชฺฌนกาโล อาสนฺโน, ปุพฺพนิมิตฺตมสฺส ทเสฺสสฺสามา’’ติ เอกํ เทวปุตฺตํ ชราชชฺชรสรีรํ ขณฺฑทนฺตํ ปลิตเกสํ วงฺกคตฺตํ ทณฺฑหตฺถํ ปเวธมานํ

กตฺวา ทเสฺสสุํฯ ตํ โพธิสโตฺต เจว สารถิ จ ปสฺสนฺติฯ ตโต โพธิสโตฺต – ‘‘สารถิ โก นาเมส ปุริโส เกสาปิสฺส น ยถา อเญฺญส’’นฺติ **มหาปทานสุเตฺต** (ที. นิ. ๒.๔๓ อาทโย) อาคตนเยเนว ปุจฺฉิตฺวา ตสฺส วจนํ สุตฺวา – ‘‘ธิรตฺถุ วต, โภ, ชาติ, ยตฺร หิ นาม ชาตสฺส ชรา ปญฺญายิสฺสตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๕, ๔๗) สํวิคฺคหทโย ตโตว ปฏินิวตฺติตฺวา ปาสาทเมว อภิรุหิฯ

ราชา ‘‘กึการณา มม ปุโตฺต ปฏินิวตฺตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘ชิณฺณปุริสํ ทิสฺวา, เทวา’’ติฯ ตโต กมฺปมานมานโส ราชา อฑฺฒโยชเน อารกฺขํ ฐเปสิฯ ปุเนกทิวสํ โพธิสโตฺต อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต ตาหิ เอว เทวตาหิ นิมฺมิตํ พฺยาธิตญฺจ ปุริสํ ทิสฺวา ปุริมนเยเนว ปุจฺฉิตฺวา สํวิคฺคหทโย นิวตฺติตฺวา ปาสาทเมว อภิรุหิฯ ราชา ปุจฺฉิตฺวา นาฏกานิ วิสฺสเชฺชสิฯ ‘‘ปพฺพชฺชาย มานสํ อสฺส ภินฺนํ กริสฺส’’นฺติ อารกฺขํ วเฑฺฒตฺวา สมนฺตโต ติคาวุตปฺปมาเณ ปเทเส อารกฺขํ ฐเปสิฯ

ปุนปิ โพธิสโตฺต เอกทิวสํ อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต ตเถว เทวตาหิ นิมฺมิตํ กาลงฺกตํ ทิสฺวา ปุริมนเยเนว ปุจฺฉิตฺวา สํวิคฺคหทโย นิวตฺติตฺวา ปาสาทมภิรุหิฯ ราชา นิวตฺตนการณํ ปุจฺฉิตฺวา ปุน อารกฺขํ วเฑฺฒตฺวา โยชนปฺปมาเณ ปเทเส อารกฺขํ ฐเปสิฯ

ปุนปิ โพธิสโตฺต เอกทิวสํ อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต ตเถว เทวตาหิ นิมฺมิตํ สุนิวตฺถํ สุปารุตํ ปพฺพชิตํ ทิสฺวา – ‘‘โก นาเมโส, สมฺม, สารถี’’ติ สารถึ ปุจฺฉิฯ สารถิ กิญฺจาปิ พุทฺธุปฺปาทสฺส อภาวา ปพฺพชิตํ วา ปพฺพชิตคุเณ วา น ชานาติ, เทวตานุภาเวน ปน ‘‘ปพฺพชิโต นามายํ เทวา’’ติ วตฺวา ปพฺพชฺชาย คุณํ ตสฺส วเณฺณสิฯ

ตโต โพธิสโตฺต ปพฺพชฺชาย รุจึ อุปฺปาเทตฺวา ตํทิวสํ อุยฺยานํ อคมาสิฯ ทีฆายุกา โพธิสตฺตา วสฺสสเต วสฺสสเต อติกฺกเนฺต ชิณฺณาทีสุ เอเกกํ อทฺทสํสุฯ อมฺหากํ ปน โพธิสโตฺต อปฺปายุกกาเล อุปฺปนฺนตฺตา จตุนฺนํ จตุนฺนํ มาสานํ อจฺจเยน อุยฺยานํ คจฺฉโนฺต อนุกฺกเมน เอเกกํ อทฺทสฯ ทีฆภาณกา ปนาหุ – ‘‘จตฺตาริ นิมิตฺตานิ เอกทิวเสเนว ทิสฺวา อคมาสี’’ติฯ ตตฺถ ทิวสภาคํ กีฬิตฺวา อุยฺยานรสมนุภวิตฺวา มงฺคลโปกฺขรณิยํ นฺหตฺวา อตฺถงฺคเต สูริเย มงฺคลสิลาตเล นิสีทิ อตฺตานํ อลงฺการาเปตุกาโมฯ อถสฺส จิตฺตาจารมญฺญาย สเกฺกน เทวา นมิเนฺทน อาณโตฺต วิสฺสกโมฺม นาม เทวปุโตฺต อาคนฺตฺวา ตเสฺสว กปฺปกสทิโส หุตฺวา ทิเพฺพหิ อลงฺกาเรหิ อลงฺกริฯ อถสฺส สพฺพาลงฺการสมลงฺกตสฺส สพฺพตาลาวจเรสุ สกานิ สกานิ ปฏิภานานิ ทสฺสยเนฺตสุ พฺราหฺมเณสุ จ ‘‘ชย นนฺทา’’ติอาทิวจเนหิ สุตมงฺคลิกาทีสุ นานปฺปกาเรหิ มงฺคลวจนตฺถุติโฆเสหิ สมฺภาเวเนฺตสุ สพฺพาลงฺการสมลงฺกตํ รถวรํ อภิรุหิฯ ตสฺมึ สมเย – ‘‘ราหุลมาตา ปุตฺตํ วิชาตา’’ติ สุตฺวา สุโทฺธทนมหาราชา – ‘‘ปุตฺตสฺส เม ตุฎฺฐึ นิเวเทถา’’ติ สาสนํ ปหิณิฯ โพธิสโตฺต ตํ สุตฺวา – ‘‘ราหุ ชาโต, พนฺธนํ ชาต’’นฺติ อาหฯ ราชา – ‘‘กึ เม ปุโตฺต อวจา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ตํ วจนํ สุตฺวา ‘‘อิโต ปฏฺฐาย เม นตฺตา ‘ราหุลกุมาโร’เตฺวว นามํ โหตู’’ติ อาหฯ

โพธิสโตฺตปิ ตํ รถวรมารุยฺห มหตา ปริวาเรน อติมโนรเมน สิริโสภเคฺคน นครํ ปาวิสิฯ ตสฺมึ สมเย รูปสิริยา คุณสมฺปตฺติยา จ อภิสา กิสาโคตมี นาม ขตฺติยกญฺญา อุปริปาสาทวรตลคตา นครํ ปวิสนฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส รูปสิรึ ทิสฺวา สญฺชาตปีติโสมนสฺสา หุตฺวา –

> ‘‘นิพฺพุตา นูน สา มาตา, นิพฺพุโต นูน โส ปิตา;
> นิพฺพุตา นูน สา นารี, ยสฺสายํ อีทิโส ปตี’’ติฯ (ธ. ส. อฎฺฐ. นิทานกถา; ธ. ป. อฎฺฐ. ๑.สาริปุตฺตเตฺถรวตฺถุ; อป. อฎฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา; ชา. อฎฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา) –

อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

โพธิสโตฺต ตํ สุตฺวา จินฺตสิ – ‘‘อยํ เม สุสฺสวนํ วจนํ สาเวสิ, อหญฺหิ นิพฺพานํ คเวสนฺโต วิจรามิ, อเชฺชว มยา ฆราวาสํ ฉเฑฺฑตฺวา นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา นิพฺพานํ คเวสิตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ ‘‘อยํ อิมิสฺสา อาจริยภาโค โหตู’’ติ มุตฺตาหารํ กณฺฐโต โอมุญฺจิตฺวา กิสาโคตมิยา สตสหสฺสคฺฆนิกํ ปรมรติกรํ มุตฺตาหารํ เปเสสิฯ สา ‘‘สิทฺธตฺถกุมาโร มยิ ปฏิพทฺธหทโย หุตฺวา ปณฺณาการํ เปเสสี’’ติ โสมนสฺสชาตา อโหสิฯ

โพธิสโตฺตปิ มหตา สิริสมุทเยน ปรมรมณียํ ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา สิริสยเน นิปชฺชิฯ ตาวเทว นํ ปริปุณฺณรชนิกรสทิสรุจิรวรวทนา พิมฺพผลสทิสทสนวสนา สิตวิมลสมสํหิตาวิรฬวรทสนา อสิตนยนเกสปาสา สุชาตญฺชนาตินีลกุฏิลภมุกา สุชาตหํสสมสํหิตปโยธรา รติกรนวกนกรชตวิรจิตวรมณิเมขลา ปริคตวิปุลฆนชฆนตฎา กริกรสนฺนิโภรุยุคลา นจฺจคีตวาทิเตสุ กุสลา สุรยุวติสทิสรูปโสภา วรยุวติโย มธุรรวานิ ตุริยานิ คเหตฺวา มหาปุริสํ สมฺปริวาเรตฺวา รมาปยนฺติโย นจฺจคีตวาทิตานิ ปโยชยึสุฯ โพธิสโตฺต ปน กิเลเสสุ วิรตฺตจิตฺตตาย นจฺจคีตาทีสุ อนภิรโต มุหุตฺตํ นิทฺทํ โอกฺกมิฯ

ตา ตํ ทิสฺวา ‘‘ยสฺสตฺถาย นจฺจาทีนิ มยํ ปโยเชม, โส นิทฺทํ อุปคโต, อิทานิ กิมตฺถํ กิลมามา’’ติ คหิตานิ ตุริยานิ อโชฺฌตฺถริตฺวา นิปชฺชึสุ, คนฺธเตลปฺปทีปา จ ฌายนฺติฯ โพธิสโตฺต ปพุชฺฌิตฺวา สยนปิฏฺเฐ ปลฺลงฺเกน นิสิโนฺน อทฺทส ตา อิตฺถิโย ตุริยภณฺฑานิ อวตฺถริตฺวา นิทฺทายนฺติโย ปคฺฆริตลาลา กิลินฺนกโปลคตฺตา, เอกจฺจา ทเนฺต ขาทนฺติโย, เอกจฺจา กากจฺฉนฺติโย, เอกจฺจา วิปฺปลปนฺติโย, เอกจฺจา วิวฏมุขา, เอกจฺจา อปคตวสนรสนา , ปากฏพีภจฺฉสมฺพาธฏฺฐานา, เอกจฺจา วิมุตฺตากุลสิโรรุหา สุสานรูปรูปํ ธารยมานา สยึสุฯ มหาสโตฺต ตาสํ ตํ วิปฺปการํ ทิสฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย กาเมสุ วิรตฺตจิโตฺต อโหสิฯ ตสฺส ปน อลงฺกตปฏิยตฺตํ ทสสตนยนภวนสทิสํ รุจิรโสภมฺปิ ปาสาทวรตลํ อปวิทฺธมตสรีรกุณปภริตํ อามกสุสานมิว ปรมปฏิกฺกูลํ อุปฏฺฐาสิฯ ตโยปิ ภวา อาทิตฺตภวนสทิสา หุตฺวา อุปฏฺฐหึสุฯ ‘‘อุปทฺทุตํ วต, โภ, อุปสฺสฏฺฐํ วต โภ’’ติ จ วาจํ ปวเตฺตสิฯ อติวิย ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ นมิฯ

โส ‘‘อเชฺชว มยา มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตุํ วฏฺฏตี’’ติ สิริสยนโต อุฏฺฐาย ทฺวารสมีปํ คนฺตฺวา – ‘‘โก เอตฺถา’’ติ อาหฯ อุมฺมาเร สีสํ กตฺวา นิปโนฺน ฉโนฺน อาห – ‘‘อหํ, อยฺยปุตฺต, ฉโนฺน’’ติฯ อถ มหาปุริโส – ‘‘อหํ อชฺช มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตุกาโม, น กญฺจิ ปฏิเวทิตฺวา สีฆเมกํ อติชยํ สินฺธวํ กเปฺปหี’’ติฯ โส ‘‘สาธุ, เทวา’’ติ อสฺสภณฺฑกํ คเหตฺวา อสฺสสาลํ คนฺตฺวา คนฺธเตลปฺปทีเปสุ ชลเนฺตสุ สุมนปฏฺฏวิตานสฺส เหฏฺฐา ปรมรมณีเย ภูมิภาเค ฐิตํ อริมนฺถกํ กณฺฑกํ ตุรงฺควรํ ทิสฺวา – ‘‘อชฺช มยา อยฺยปุตฺตสฺส นิกฺขมนตฺถาย อิมเมว มงฺคลหยํ กเปฺปตุํ วฏฺฏตี’’ติ กณฺฑกํ กเปฺปสิฯ โส กปฺปิยมาโนว อญฺญาสิ – ‘‘อยํ กปฺปนา อติคาฬฺหา, อเญฺญสุ ทิวเสสุ อุยฺยานกีฬํ คมนกาเล กปฺปนา วิย น โหติฯ นิสฺสํสยํ อเชฺชว อยฺยปุโตฺต มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิสฺสตี’’ติฯ ตโต ตุฏฺฐมานโส มหาหสิตํ หสิฯ โส นาโท ตํ สกลกปิลวตฺถุปุรํ อุนฺนาทํ กเรยฺย, เทวตา ปน สนฺนิรุมฺภิตฺวา น กสฺสจิ โสตุํ อทํสุฯ

โพธิสโตฺต ‘‘ปุตฺตํ ตาว ปสฺสิสฺสามี’’ติ จินฺตตฺวา ฐิตฏฺฐานโต อุฏฺฐาย ราหุลมาตุยา วสนฏฺฐานํ คนฺตฺวา คพฺภทฺวารํ วิวริฯ ตสฺมึ ขเณ อโนฺตคเพฺภ คนฺธเตลปฺปทีโป ฌายติฯ ราหุลมาตา สุมนมลฺลิกาทีนํ อมฺพณมเตฺตน อตฺติปฺปกิเณฺณ วรสยเน ปุตฺตสฺส มตฺถเก หตฺถํ ฐเปตฺวา นิทฺทายติฯ โพธิสโตฺต อุมฺมาเร ปาทํ ฐเปตฺวา ฐิตโกว โอโลเกตฺวา – ‘‘สจาหํ เทวิยา หตฺถํ อปเนตฺวา มม ปุตฺตํ คณฺหิสฺสามิ, เทวี ปพุชฺฌิสฺสติ, เอวํ เม อภินิกฺขมนสฺส อนฺตราโย ภ

วิสฺสติฯ พุโทฺธ หุตฺวาว อาคนฺตฺวา ปุตฺตํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา ปาสาทตลโต โอตริตฺวา อสฺสสฺส สมีปํ คนฺตฺวา เอวมาห – ‘‘ตาต กณฺฑก, ตฺวํ อชฺช เอกรตฺตึ มํ ตารย, อหํ ตํ นิสฺสาย พุโทฺธ หุตฺวา สเทวกํ โลกํ ตาเรสฺสามี’’ติฯ ตโต อุลฺลงฺฆิตฺวา กณฺฑกสฺส ปิฏฺฐึ อภิรุหิฯ กณฺฑโก คีวโต ปฏฺฐาย อายามโต อฏฺฐารสหโตฺถ โหติ ตทนุรูเปน อุเพฺพเธน สมนฺนาคโต รูปคฺคชวพลสมฺปโนฺน สพฺพเสโต โธตสงฺขสทิสทสฺสนียวโณฺณฯ ตโต โพธิสโตฺต วรตุรงฺคปิฏฺฐิคโต ฉนฺนํ อสฺสสฺส วาลธึ คาหาเปตฺวา อฑฺฒรตฺตสมเย นครสฺส มหาทฺวารํ สมฺปโตฺตฯ

ตทา ปน ราชา ปุเพฺพว โพธิสตฺตสฺส คมนปฏิเสธนตฺถาย ทฺวีสุ ทฺวารกวาเฏสุ เอเกกํ ปุริสสหเสฺสน วิวริตพฺพํ กาเรตฺวา ตตฺถ พหุปฺปุริเส อารกฺขํ ฐเปสิฯ โพธิสโตฺต กิร ปุริสคณนาย โกฏิสตสหสฺสสฺส พลํ ธาเรสิ, หตฺถิคณนาย โกฏิสหสฺสสฺสฯ ตสฺมา โส จินฺเตสิ – ‘‘ยทิ ทฺวารํ น วิวรียติ, อชฺช กณฺฑกสฺส ปิเฏฺฐ นิสิโนฺน ฉนฺนํ วาลธึ คาหาเปตฺวา เตน สทฺธิํเยว กณฺฑกํ อูรูหิ นิปฺปีเฬตฺวา อฏฺฐารสหตฺถํ ปาการํ อุปฺปติตฺวา อติกฺกเมยฺย’’นฺติฯ ฉโนฺน จินฺเตสิ – ‘‘สเจ ทฺวารํ น อุคฺฆาปยติ, อหํ อยฺยปุตฺตํ ขเนฺธ กตฺวา กณฺฑกํ ทกฺขิณหเตฺถน ปริกฺขิปโนฺต อุปกจฺฉเก กตฺวา อุปฺปติตฺวา ปาการํ อติกฺกมิสฺสามี’’ติฯ กณฺฑโก จินฺเตสิ – ‘‘อหํ ทฺวาเร อวิวริยมาเน ยถานิสิโนฺนเมว อยฺยปุตฺตํ คหิตวาลธินา ฉเนฺนน สทฺธิํ อุปฺปติตฺวา ปาการสฺส ปุรโต ปติฏฺฐหิสฺสามี’’ติฯ เอวเมว ตโย ปุริสา จินฺตยิํสุฯ ทฺวาเร อธิวตฺถา เทวตา มหาทฺวารํ วิวริํสุฯ

ตสฺมิํ ขเณ มาโร ปาปิมา ‘‘มหาสตฺตํ นิวเตฺตสฺสามี’’ติ อาคนฺตฺวา คคนตเล ฐตฺวา อาห –

> ‘‘มา นิกฺขม มหาวีร, อิโต เต สตฺตเม ทิเน;
> ทิพฺพํ ตุ จกฺกรตนํ, อทฺธา ปาตุ ภวิสฺสติฯ –

ทฺวิสหสฺสปริตฺตทีปปริวารานํ จตุนฺนํ มหาทีปานํ รชฺชํ กาเรสฺสสิ, นิวตฺต, มาริสา’’ติฯ มหาปุริโส อาห ‘‘โกสิ ตฺวํ’’นฺติฯ อหํ วสวตฺตีติฯ

> ‘‘ชานามหํ มหาราช, มยฺหํ จกฺกสฺส สมฺภวํ;
> อนตฺถิโกหํ รเชฺชน, คจฺฉ ตฺวํ มาร มา อิธฯ
>
> ‘‘สกลํ ทสสหสฺสมฺปิ, โลกธาตุมหํ ปน;
> อุนฺนาเทตฺวา ภวิสฺสามิ, พุโทฺธ โลเก วินายโก’’ติฯ –

อาหฯ โส ตเตฺถวนฺตรธายิฯ

มหาสโตฺต เอกูนตฺติํสวสฺสกาเล หตฺถคตํ จกฺกวตฺติรชฺชํ เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปกฺโข ฉเฑฺฑตฺวา จกฺกวตฺติสิรินิวาสภูตา ราชภวนา นิกฺขมิตฺวา อาสาฬฺหิปุณฺณมาย อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺต วตฺตมาเน นครโต นิกฺขมิตฺวา นครํ อปโลเกตุกาโม อโหสิฯ วิตกฺกสมนนฺตรเมว จสฺส กุลาลจกฺกํ วิย โส ภูมิปฺปเทโส ปริวตฺติฯ ยถาฐิโตว มหาสโตฺต กปิลวตฺถุปุรํ ทิสฺวา ตสฺมิํ ภูมิปฺปเทเส กณฺฑกนิวตฺตนํ นาม เจติยฏฺฐานํ ทเสฺสตฺวา คนฺตพฺพมคฺคาภิมุขํเยว กณฺฑกํ กตฺวา ปายาสิ มหตา สกฺกาเรน อุฬาเรน สิริสมุทเยนฯ ตทา มหาสเตฺต คจฺฉเนฺต ตสฺส ปุรโต เทวตา สฏฺฐิ อุกฺกาสตสหสฺสานิ ธารยิํสุ, ตถา ปจฺฉโต สฏฺฐิ ทกฺขิณโต สฏฺฐิ อุกฺกาสตสหสฺสานิ, ตถา วามปสฺสโตฯ อปรา เทวตา สุรภิกุสุมมาลาทามจนฺทนจุณฺณจามรธชปฏากาหิ สกฺกโรนฺติโย ปริวาเรตฺวา อคมํสุฯ ทิพฺพานิ สงฺคีตานิ อเนกานิ จ ตุริยานิ วชฺชิํสุฯ

อิมินา สิริสมฺทเยน คจฺฉนฺโต โพธิสตฺโต เอกรตฺเตเนว ตีณิ รชฺชานิ อติกฺกมฺม ตึสโยชนิกํ มคฺคํ คนฺตฺวา อโนมานทีตีรํ สมฺปาปุณิฯ อถ โพธิสตฺโต นทีตีเร ฐตฺวา ฉนฺนํ ปุจฺฉิ – ‘‘กา นามายํ นที’’ติ? ‘‘อโนมา นาม, เทวา’’ติฯ ‘‘อมฺหากมฺปิ ปพฺพชฺชา อโนมา ภวิสฺสตี’’ติ ปณฺหิยา อสฺสํ ฆเฏฺฏนฺโต อสฺสสฺส สญฺญํ อทาสิฯ อโสฺส อุลฺลงฺฆิตฺวา อฏฺฐอุสภวิตฺถาราย นทิยา ปาริมตีเร อฏฺฐาสิฯ โพธิสตฺโต อสฺสปิฏฺฐิโต โอรุยฺห มุตฺตราสิสทิเส วาลุกาปุลิเน ฐตฺวา ฉนฺนํ อามเนฺตสิ – ‘‘สมฺม ฉนฺน, ตฺวํ มยฺหํ อาภรณานิ เจว กณฺฑกญฺจ อาทาย คจฺฉ, อหํ ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ ฉโนฺน, ‘‘อหมฺปิ, เทว, ปพฺพชิสฺสามี’’ติฯ โพธิสตฺโต อาห – ‘‘น ลพฺภา ตยา ปพฺพชิตุํ, คเจฺฉว ตฺว’’นฺติ ติกฺขตฺตุํ นิวาเรตฺวา อาภรณานิ เจว กณฺฑกญฺจ ปฏิจฺฉาเปตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม มยฺหํ เกสา สมณสารุปฺปา น โหนฺติ, เต ขเคฺคน ฉินฺทิสฺสามี’’ติ ทกฺขิเณน หเตฺถน ปรมนิสิตมสิวรํ คเหตฺวา วามหเตฺถน โมฬิยา สทฺธึ จูฬํ คเหตฺวา ฉินฺทิ, เกสา ทฺวงฺคุลมตฺตา หุตฺวา ทกฺขิณโต อาวฏฺฏมานา สีเส อลฺลียึสุฯ เตสํ ปน เกสานํ ยาวชีวํ ตเทว ปมาณํ อโหสิ, มสฺสุ จ ตทนุรูปํ, ปุน เกสมสฺสุโอหารณกิจฺจมฺปิสฺส นาโหสิฯ โพธิสตฺโต สห โมฬิยา จูฬํ คเหตฺวา – ‘‘สจาหํ พุโทฺธ ภวิสฺสามิ, อากาเส ติฏฺฐตุ, โน เจ, ภูมิยํ ปตตู’’ติ อากาเส ขิปิฯ ตํ จูฬามณิพนฺธนํ โยชนปฺปมาณํ ฐานํ คนฺตฺวา อากาเส อฏฺฐาสิฯ

อถ สเกฺก เทวราชา ทิเพฺพน จกฺขุนา โอโลเกนฺโต โยชนิเกน รตนจงฺโกฏเกน ตํ ปฏิคฺคเหตฺวา ตาวตึสภวเน ติโยชนํ สตฺตรตนมยํ **จูฬามณิเจติยํ** นาม ปติฏฺฐาเปสิฯ ยถาห –

> ‘‘เฉตฺวาน โมฬึ วรคนฺธวาสิตํ, เวหายสํ อุกฺขิปิ อคฺคปุคฺคโล;
> สหสฺสเนโตฺต สิรสา ปฏิคฺคหิ, สุวณฺณจงฺโกฏวเรน วาสโว’’ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๒; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๒; อป. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา);

ปุน โพธิสตฺโต จิเนฺตสิ – ‘‘อิมานิ กาสิกวตฺถานิ มหคฺฆานิ, น มยฺหํ สมณสารุปฺปานี’’ติฯ อถสฺส กสฺสปพุทฺธกาเล ปุราณสหายโก ฆฏิการมหาพฺรหฺมา เอกํ พุทฺธนฺตรํ วินาสภาวาปฺปเตฺตน มิตฺตภาเวน จิเนฺตสิ – ‘‘อชฺช เม สหายโก มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขโนฺต, สมณปริกฺขารมสฺส คเหตฺวา คจฺฉิสฺสามี’’ติฯ

> ‘‘ติจีวรญฺจ ปโตฺต จ, วาสิ สูจิ จ พนฺธนํ;
> ปริสฺสาวนญฺจ อเฏฺฐเต, ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๕; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๙๔; ๒.๓๔๙; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๑๙๘; ปารา. อฏฺฐ. ๑.๔๕ ปทภาชนียวณฺณนา; อป. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.อวิทูเรนิทานกถา; มหานิ. อฏฺฐ. ๒๐๖) –

อิเม อฏฺฐ สมณปริกฺขาเร อาหริตฺวา อทาสิฯ มหาปุริโส อรหทฺธชํ นิวาเสตฺวา อุตฺตมํ ปพฺพชฺชาเวสํ คเหตฺวา สาฏกยุคลํ อากาเส ขิปิฯ ตํ มหาพฺรหฺมา ปฏิคฺคเหตฺวา พฺรหฺมโลเก ทฺวาทสโยชนิกํ สพฺพรตนมยํ เจติยํ กตฺวา ตํ อโนฺต ปกฺขิปิตฺวา ฐเปสิฯ อถ นํ มหาสโตฺต – ‘‘ฉนฺน, มม วจเนน มาตาปิตูนํ อาโรคฺยํ วเทหี’’ติ วตฺวา อุโยฺยเชสิฯ ตโต ฉโนฺน มหาปุริสํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิฯ กณฺฑโก ปน ฉเนฺนน สทฺธึ มนฺตยมานสฺส โพธิสตฺตสฺส วจนํ สุณโนฺต ฐตฺวา – ‘‘นตฺถิ ทานิ มยฺหํ ปุน สามิโน ทสฺสน’’นฺติ จกฺขุปถมฺสฺส วิชหโนฺต วิโยคทุกฺขมธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต หทเยน ผลิเตน กาลํ กตฺวา สุรรปุทฺรภิภวเน ตาวตึสภวเน กณฺฑโก นาม เทวปุโตฺต หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ตสฺส อุปฺปตฺติ วิมลตฺถวิลาสินิยา วิมานวตฺถุฏฺฐกถาย ค

เหตุพฺพาฯ ฉนฺนสฺส ปฐมํ เอโกว โสโก อโหสิฯ โส กณฺฑกสฺส กาลกิริยาย ทุติเยน โสเกน ปีฬิยมาโน โรทนฺโต ปริเทวนฺโต ทุเกฺขน อคมาสิฯ

โพธิสโตฺตปิ ปพฺพชิตฺวา ตสฺมิํเยว ปเทเส อนุปิยํ นาม อมฺพวนํ อตฺถิ, ตเตฺถว สตฺตาหํ ปพฺพชฺชาสุเขน วีตินาเมตฺวา ตโต ปจฺฉา สญฺฌาปฺปภานุรญฺชิตสลิลธรสํวุโต สรทสมเย ปริปุณฺณรชนิกโร วิย กาสาววรสํวุโต เอกโกปิ อเนกชนปริวุโต วิย วิโรจมาโน ตํ วนวาสิมิคปกฺขีนํ นยนามตปานมิว กโรโนฺต เอกจโร สีโห วิย นรสีโห มตฺตมาตงฺควิลาสคามี สมสฺสาเสโนฺต วิย วสุนฺธรํ ปาทตเลหิ เอกทิวเสเนว ติํสโยชนิกํ มคฺคํ คนฺตฺวา อุตฺตุงฺคตรงฺคภงฺคํ อสงฺคํ คงฺคํ นทิํ อุตฺตริตฺวา รตนชุติวิสรวิราชิตวรรุจิรราชคหํ ราชคหํ นาม นครํ ปาวิสิฯ ปวิสิตฺวา จ ปน สปทานํ ปิณฺฑาย จริฯ สกลํ ปน ตํ นครํ โพธิสตฺตสฺส รูปทสฺสเนน ธนปาลเก ปวิเฎฐ ตํ นครํ วิย อสุรินฺเท ปวิเฎฐ เทวนครํ วิย สโงฺขภมคมาสิฯ ปิณฺฑาย จรเนฺต มหาปุริเส นครวาสิโน มนุสฺสา มหาสตฺตสฺส รูปทสฺสเนน สญฺชาตปีติโสมนสฺสา ชาตวิมฺหิตา โพธิสตฺตสฺส รูปทสฺสนาวชฺชิตหทยา อเหสุํฯ

เตสํ มนุสฺสานํ อญฺญตโร อญฺญตรเมวมาห – ‘‘กินฺนุ ยํ, โภ, ราหุภเยน นิคูฬฺหกิรณชาโล ปุณฺณจโนฺท มนุสฺสโลกมาคโต’’ติฯ ตมโญฺญ สิตํ กตฺวา เอวมาห – ‘‘กิํ กเถสิ, สมฺม, กทา นาม ตยา ปุณฺณจโนฺท มนุสฺสโลกมาคโต ทิฎฺฐปุโพฺพ, นนุ เอส กุสุมเกตุกามเทโว เวสนฺตรมาทาย อมฺหากํ มหาราชสฺส นาครานญฺจ ปรมลีฬฺหาวิภูติํ ทิสฺวา กีฬิตุมาคโต’’ติฯ ตมโญฺญ สิตํ กตฺวา เอวมาห – ‘‘กิํ, โภ, ตฺวํ อุมฺมโตฺตสิ, นนุ กาโม อิสฺสรโกธหุตาสนปริทฑฺฒสรีโร สุรปติทสสตนยโน เอโส อมรปุรสญฺญาย อิธาคโต’’ติ! ตมโญฺญ อีสกํ หสิตฺวา – ‘‘กิํ วเทสิ, โภ, เต ปุพฺพาปรวิโรธํ, กุโต ปนสฺส ทสสตนยนานิ, กุโต วชิรํ, กุโต เอราวโณฯ อทฺธา พฺรหฺมา เอส พฺราหฺมณชนํ ปมตฺตํ ญตฺวา เวทเวทงฺคาทีสุ นิโยชนตฺถาย อาคโต’’ติฯ เต สเพฺพปิ อปสาเทตฺวา อโญฺญ ปณฺฑิตชาติโก เอวมาห – ‘‘เนวายํ ปุณฺณจโนฺท , น จ กามเทโว, นาปิ ทสสตนยโน, น จาปิ พฺรหฺมา, สพฺพโลกนายโก สตฺถา เอส อจฺฉริยมนุโสฺส’’ติฯ

เอวํ สลฺลปเนฺตสฺ เอว นาคเรสุ ราชปุริสา คนฺตฺวา ตํ ปวตฺติํ รโญฺญ พิมฺพิสารสฺส อาโรเจสุํ – ‘‘เทว, เทโว วา คนฺธโพฺพ วา อุทาหุ นาคราชา วา ยโกฺข วา โก นุ วา อมฺหากํ นคเร ปิณฺฑาย จรตี’’ติฯ ราชา ตํ สุตฺวา อุปริปาสาทตเล ฐตฺวา มหาปุริสํ ทิสฺวา อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโต ราชปุริเส อาณาเปสิ – ‘‘คจฺฉถ, ภเณ, ตํ วีมํสถ, สเจ อมนุโสฺส ภวิสฺสติ, นครา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรธายิสฺสติ, สเจ เทวตา ภวิสฺสติ, อากาเสน คมิสฺสติ, สเจ นาคราชา ภวิสฺสติ, ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา คมิสฺสติ, สเจ มนุโสฺส ภวิสฺสติ, ยถาลทฺธํ ภิกฺขํ ปริภุญฺชิสฺสตี’’ติฯ

มหาปุริโสปิ สนฺตินฺทฺริโย สนฺตมานโส รูปโสภาย มหาชนสฺส นยนานิ อากเฑฺฒโนฺต วิย ยุคมตฺตํ เปกฺขมาโน มิสฺสกภตฺตํ ยาปนมตฺตํ สํหริตฺวา ปวิฎฺฐทฺวาเรเนว นครา นิกฺขมิตฺวา ปณฺฑวปพฺพตจฺฉายาย ปุรตฺถาภิมุโข นิสีทิตฺวา อาหารํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา นิพฺพิกาโร ปริภุญฺชิฯ ตโต ราชปุริสา คนฺตฺวา ตํ ปวตฺติํ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ตโต ทูตวจนํ สุตฺวา มคธาธิปติ ราชา พาลชเนหิ ทุรนุสาโร เมรุมนฺทารสาโร สตฺตสาโร พิมฺพิสาโร โพธิสตฺตสฺส คุณสฺสวเนเนว สญฺชาตทสฺสนกุตูหโล เวเคน นครโต นิกฺขมิตฺวา ปณฺฑวปพฺพตาภิมุโข คนฺตฺวา ยานา โอรุยฺห โพธิสตฺตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา เตน กตานุโญฺญ พนฺธุชนสิเนหสีตเล สิลาตเล นิสีทิตฺวา โพธิสตฺตสฺส อิริยาปเถ ปสีทิตฺวา กตปฎิสนฺถาโร นามโคตฺตาทีนิ ปุจฺฉิตฺวา โพธิสตฺตสฺส สพฺพํ อิสฺสริยํ นิยฺยาเตสิฯ โพธิสโตฺต – ‘‘มยฺหํ, มหาราช, วตฺถุกาเมหิ วา กิเลสกาเมหิ วา อโตฺถ นตฺถิฯ อหญฺหิ ปรมาภิสโมฺพธิํ ปตฺถยโนฺต นิกฺขโนฺต’’ติ อาหฯ ราชา อเนกปฺปกาเรน ยาจ

โนฺตปิ ตสฺส จิตฺตํ อลภิตฺวา – ‘‘อทฺธา พุโทฺธ ภวิสฺสติ, พุทฺธภูเตน ปน ตยา ปฐมํ มม วิชิตํ อาคนฺตพฺพ’’นฺติ วตฺวา นครํ ปวิโฏฺฐฯ

> ‘‘อถ ราชคหํ วรราชคหํ, นรราชวเร นครํ ตุ คเต;
> คิริราชวโร มุนิราชวโร, มิคราชคโต สุคโตปิ คโต’’ฯ

อถ โพธิสโตฺต อนุปุเพฺพน จาริกํ จรมาโน อาฬารญฺจ กาลามํ อุทกญฺจ รามปุตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อฎฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา – ‘‘นายํ มโคฺค โพธิยา’’ติ ตํ สมาปตฺติภาวนํ อนลงฺกริตฺวา มหาปธานํ ปทหิตุกาโม อุรุเวลํ คนฺตฺวา – ‘‘รมณีโย วตายํ ภูมิภาโค’’ติ ตเตฺถว วาสํ อุปคนฺตฺวา มหาปธานํ ปทหิฯ ลกฺขณปริคฺคาหกพฺราหฺมณานํ จตฺตาโร ปุตฺตา โกณฺฑโญฺญ พฺราหฺมโณ จาติ อิเม ปญฺจ ชนา ปฐมํเยว ปพฺพชิตา คามนิคมราชธานีสุ ภิกฺขาจริยํ จรนฺตา ตตฺถ โพธิสตฺตํ สมฺปาปุณิํสุฯ อถ นํ ฉพฺพสฺสานิ มหาปธานํ ปทหนฺตํ – ‘‘อิทานิ พุโทฺธ ภวิสฺสติ, อิทานิ พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ปริเวณสมฺมชฺชนาทิกาย วตฺตปฎิปตฺติยา อุปฎฺฐหมานา สนฺติกาวจราวสฺส อเหสุํฯ โพธิสโตฺตปิ – ‘‘โกฎิปฺปตฺตํ ทุกฺกรํ กริสฺสามี’’ติ เอกติลตณฺฑุลาทีหิ วีตินาเมสิฯ สพฺพโสปิ อาหารุปเจฺฉทํ อกาสิฯ เทวตาปิ โลมกูเปหิ ทิโพฺพชํ อุปหารยมานา ปกฺขิปิํสุฯ

อถสฺส ตาย นิราหารตาย ปรมกิสภาวปฺปตฺตกายสฺส สุวณฺณวโณฺณ กาโย กาฬวโณฺณ อโหสิ, ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณานิ ปฎิจฺฉนฺนานิ อเหสุํฯ อถ โพธิสโตฺต ทุกฺกรการิกาย อนฺตํ คนฺตฺวา – ‘‘นายํ มโคฺค โพธิยา’’ติ โอฬาริกํ อาหารํ อาหาเรตุํ คามนิคเมสุ ปิณฺฑาย จริตฺวา อาหารํ อาหริฯ อถสฺส ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณานิ ปากติกานิ อเหสุํ, กาโย สุวณฺณวโณฺณ อโหสิฯ อถ ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู ตํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรการิกํ กโรโนฺตปิ สพฺพญฺญุตํ ปฎิวิชฺฌิตุํ นาสกฺขิ, อิทานิ คามนิคมราชธานีสุ ปิณฺฑาย จริตฺวา โอฬาริกํ อาหารํ อาหริยมาโน กิํ สกฺขิสฺสติ, พาหุลฺลิโก เอส ปธานวิพฺภโนฺต, กิํ โน อิมินา’’ติ มหาปุริสํ ปหาย พาราณสิยํ อิสิปตนํ อคมํสุฯ

อถ มหาปุริโส วิสาขปุณฺณมาย อุรุเวลายํ เสนานิคเม เสนากุฎุมฺพิกสฺส เคเห นิพฺพตฺตา สุชาตา นาม ทาริกา อโหสิ ฯ ตาย สมฺปสาทนชาตาย ทินฺนํ ปกฺขิตฺตทิโพฺพชํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สุวณฺณปาติํ คเหตฺวา เนรญฺชราย ปฎิโสตํ ขิปิตฺวา กาฬนาคราชํ สุปนฺตํ โพเธสิฯ อถ โพธิสโตฺต เนรญฺชราตีเร สุรภิกุสุมสมลงฺกเต นีโลภาเส มโนรเม สาลวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺหสมเย เทวตาหิ อลงฺกเตน มเคฺคน โพธิรุกฺขาภิมุโข ปายาสิฯ เทวนาคยกฺขสิทฺธาทโย ทิเพฺพหิ มาลาคนฺธวิเลปเนหิ ปูชยิํสุฯ ตสฺมิํ สมเย **โสตฺถิโย** นาม ติณหารโก ติณํ อาทาย ปฎิปเถ อาคเจฺฉโนฺต มหาปุริสสฺส อาการํ ญตฺวา อฎฺฐ ติณมุฎฺฐิโย อทาสิฯ โพธิสโตฺต ติณํ คเหตฺวา อสิตญฺชนคิริสงฺกาสํ อาจรนฺตมิว ทินกรชาลํ สกหทยมิว กรุณาสีตลํ สีตจฺฉายํ วิวิธวิหคคณสมฺปาตวิรหิตํ มนฺทมารุเตริตาย ฆนสาขาย สมลงฺกตํ นจฺจนฺตมิว ปีติยา รณฺชมานมิว จ ตรุคณานํ วิโรจมานวิชยตรุมฺสสฺตถโพธิรุกฺขมูลมุปคนฺตฺวา อสฺสตฺถทุมราชํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ปุพฺพุตฺตรทิสาภาเค ฐิโต ตานิ ติณานิ อเคฺค คเหตฺวา จาเลสิฯ ตาวเทว จุทฺทสหโตฺถ ปลฺลโงฺก อโหสิฯ ตานิ จ ติณานิ จิตฺตกาเรน เลขาคหิตานิ วิย อเหสุํฯ โพธิสโตฺต ตตฺถ จุทฺทสหเตฺถ ติณสนฺถเร ติสนฺธิปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา จตุรงฺคสมนฺนาคตวีริยํ อธิฎฺฐหิตฺวา สุวณฺณปีเฐ ฐปิตรชตกฺขนฺธํ วิย จ ปญฺญาสหตฺถํ โพธิกฺขนฺธํ ปิฎฺฐิโต กตฺวา อุปริ มณิฉเตฺตน วิย โพธิสาขาหิ ธาริยมาโน นิสีทิฯ สุวณฺณวเณฺณ ปนสฺส จีวเร โพธิองฺกุรา ปตมานา สุวณฺณปเฎฺฎ ปวาฬา วิย นิกฺขิตฺตา วิโรจยิํสุฯ

โพธิสเตฺต ปน ตตฺถ นิสิเนฺนเยว วสวตฺติมาโร เทวปุตฺโต – ‘‘สิทฺธตฺถกุมาโร มม วิสยมติกฺกมิตุกาโม, น ทานาหมติกฺกมิตุมสฺส ทสฺสามี’’ติ มารพลสฺส ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา มารพลมาทาย นิกฺขมิฯ สา กิร มารเสนา มารสฺส ปุรโต ทฺวาทสโยชนา อโหสิ, ตถา ทกฺขิณโต จ วามปสฺสโต จ, ปจฺฉโต ปน จกฺกวาฬปริยนฺตํ กตฺวา ฐิตา, อุทฺธํ นวโยชนุพฺเพธา อโหสิฯ ยสฺสา ปน อุนฺนทนฺติยา สโทฺท นวโยชนสหสฺสโต ปฏฺฐาย ปถวิอุนฺทฺริยนสโทฺท วิย สุยฺยติฯ ตสฺมิํ สมเย สโกฺก เทวราชา วิชยุตฺตรํ นาม สงฺขํ ธมมาโน อฎฺฐาสิฯ โส กิร สโงฺข วีสหตฺถสติโก อโหสิฯ ปญฺจสิโข คนฺธพฺพเทวปุตฺโต ติคาวุตายตํ เพฬุวปณฺฑุวีณํ อาทาย วาทยมาโน มงฺคลยุตฺตานิ คีตานิ คายมาโน อฎฺฐาสิฯ สุยาโม เทวราชา ติคาวุตายตํ สรทสมยรชนิกรสสฺสิริกํ ทิพฺพจามรํ คเหตฺวา มนฺทํ มนฺทํ พีชยมาโน อฎฺฐาสิฯ พฺรหฺมา จ สหมฺปติ ติโยชนวิตฺถตํ ทุติยมิว ปุณฺณจนฺทํ เสตจฺฉตฺตํ ภควโต อุทฺธํ ธาเรตฺวา อฎฺฐาสิฯ มหากาโฬปิ นาคราชา อสีติยา นาคนาฏกสหเสฺสหิ ปริวุโต ถุติสงฺคีตานิ ปวเตฺตโนฺต มหาสตฺตํ นมสฺสมาโน อฎฺฐาสิฯ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ เทวตาโย นานาวิเธหิ สุรภิกุสุมทามธูปจุณฺณาทีหิ ปูชยมานา สาธุการํ ปวตฺตยมานา อฎฺฐํสุฯ

อถ มาโร เทวปุโตฺต ทิยฑฺฒโยชนสติกํ หิมคิริสิขรสทิสํ ปรมรุจิรทสฺสนํ คิริเมขลํ นาม รตนขจิตวรวารณํ อภิรุหิตฺวา พาหุสหสฺสํ มาเปตฺวา อคฺคหิตคฺคหเณน นานาวุธานิ อคฺคหาเปสิฯ มารปริสาปิ อสิผรสุสรสตฺติสพลา สมุสฺสิตธนุมุสล-ผาล-สงฺกุ-กุนฺต-โตมร-อุปล-ลคุฬ-วลย-กณย-กปฺปณ-จกฺกกฎกธารารุรุ- สีห-ขคฺค-สรภ-วราห-พฺยคฺฆ-วานโรรค-มชฺชาโรลูกวทนา มหิํส-ปสท-ตุรงฺค-ทิรทาทิวทนา จ นานาภีมวิรูปพีภจฺฉกายา มนุสฺสยกฺขปิสาจสทิสกายา จ มหาสตฺตํ โพธิสตฺตํ โพธิมูเล นิสินฺนํ อโชฺฌตฺถรมานา คนฺตฺวา ปริวารยิตฺวา มารสฺส สเนฺทสํ สมฺทิกฺขมานา อฎฺฐาสิฯ

ตโต มารพเล โพธิมณฺฑมุปสงฺกมเนฺตเยว เตสํ สกฺกาทีนํ เอโกปิ ฐาตุํ นาสกฺขิฯ สมฺมุขสมฺมุขฏฺฐาเนเนว ปลายิํสุฯ สโกฺก ปน เทวราชา ตํ วิชยุตฺตรสงฺขํ ปิฏฺฐิยํ กตฺวา ปลายิตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ อฎฺฐาสิฯ มหาพฺรหฺมา เสตจฺฉตฺตํ จกฺกวาฬโกฏิยํ ฐเปตฺวา พฺรหฺมโลกเมว อคมาสิฯ กาโฬ นาคราชา สพฺพนาฏกานิ ฉเฑฺฑตฺวา ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา ปญฺจโยชนสติกํ มเญฺชริกนาคภวนํ คนฺตฺวา หเตฺถน มุขํ ปิทหิตฺวา นิปชฺชิฯ เอกเทวตาปิ ตตฺถ ฐาตุํ สมตฺถา นาม นาโหสิฯ มหาปุริโส ปน สุญฺญวิมาเน มหาพฺรหฺมา วิย เอกโกว นิสีทิฯ ‘‘อิทานิ มาโร อาคมิสฺสตี’’ติ ปฐมเมว อเนกรูปานิ อนิฎฺฐานิ ทุนฺนิมิตฺตานิ ปาตุรเหสุํฯ

‘‘ปมตฺตพนฺธุสฺส จ ยุทฺธกาเล, ติโลกพนฺธุสฺส จ วตฺตมาเน;
อุกฺกา สมนฺตา นิปติํสุ โฆรา, ธูมนฺธการา จ ทิสา อเหสุํฯ

‘‘อเจตนายมฺปิ สเจตนา ยถา, คตา วิโยคํ ปติเนว กามินี;
ลเตว วาตาภิหตา สสาครา, ปกมฺปิ นานาสธรา ธรา มหีฯ

‘‘อเหสุมุทฺธูตชลา สมุทฺทา, วหิํสุ นโชฺช ปฏิโลมเมว;
กูฏานิ นานาตรุสงฺฆฎานิ, เภตฺวา คิรีนํ ปถวิํ ภชิํสุฯ

‘‘ปวายิ วาโต ผรุโส สมนฺตา, นิฆฎฺฏสโทฺท ตุมุโล อโหสิ;
ภชิตฺถ โฆรํ รวิรนฺธการํ, กพนฺธรูปํ คคเน จริตฺถฯ

‘‘เอวํปการํ อสิวํ อนิฎฺฐํ, อากาสคํ ภูมิคตญฺจ โฆรํ;

อเนกรูปํ กิร ทุนฺนิมิตฺตํ, อโหสิ มาราคมเน สมนฺตาฯ

‘‘ตํ เทวเทวํ อภิหนฺตุกามํ, กามํ ตุ ทิสฺวา ปน เทวสงฺฆา;
หาหาติ สทฺทํ อนุกมฺปมานา, อกํสุ สทฺธึ อมรงฺคนาหิฯ

‘‘ปจฺฉาปิ ปสฺสึสุ สุทนฺตรูปํ, ทิสาวิทิสาสุ ปลายมานํ;
สอนฺตกํ ตํ สพลํ อเนกํ, หเตฺถ จ ถรู จ ปาตา ตยึสุฯ

‘‘วิหงฺคมานํ ครุโฬว มเชฺฌ, มเชฺฌ มิคานํ ปรโมว สีโห;
มหายโส มารพลสฺส มเชฺฌ, วิสารโท วีตภโย นิสีทิ’’ฯ

อถ มาโร – ‘‘สิทฺธตฺถํ ภึสาเปตฺวา ปลาเปสฺสามี’’ติ วาตวสฺสํ ปหรณวสฺสํ ปาสาณวสฺสํ ปุน องฺคารกุกฺกุฬวาลุกกลลนฺธการวุฎฺฐีหิ นวหิ มารอิทฺธีหิ โพธิสตฺตํ ปลาเปตุํ อสโกฺกโนฺต กุทฺธมานโส – ‘‘กึ, ภเณ, ติฎฺฐถ, อิมํ สิทฺธตฺถมสิทฺธตฺถํ กโรถ, คณฺหถ หนถ ฉินฺทถ พนฺธถ น มุญฺจถ ปลาเปถา’’ติ มารปริสํ อาณาเปตฺวา สยญฺจ คิริเมขลสฺส ขเนฺธ นิสีทิตฺวา เอเกน กเรน สรํ ภมยโนฺต โพธิสตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา – ‘‘โภ สิทฺธตฺถ, อุฎฺฐห ปลฺลงฺกา’’ติ อาหฯ มารปริสาปิ มหาสตฺตสฺส อติโฆรํ ปีฬมกาสิฯ อถ มหาปุริโส – ‘‘กทา เต ปูริตา, มาร, ปลฺลงฺกตฺถาย ปารมี’’ติอาทีนิ วจนานิ วตฺวา ทกฺขิณหตฺถํ ปถวึ นินฺนาเมสิฯ ตงฺขณเญฺญว จุทฺทสสหสฺสาธิกานิ ทสสตสหสฺสโยชนพหลานิ ปถวิสนฺธารกานิ วาตุทกานิ ปฐมํ กเมฺปตฺวา ตทนฺตรํ จตุนหุตาธิกทฺวิโยชนสตสหสฺสพหลา อยํ มหาปถวี ฉธา ปกมฺปิตฺถฯ อุปริ อากาเส อเนกสหสฺสานิ วิชฺชุลตา จ อสนี จ ผลึสุฯ อถ คิริเมขลทิรโท ชณฺณุเกน ปติฯ มาโร คิริเมขลกฺขเนฺธ นิสิโนฺน ภูมิยํ ปติฯ มารปริสาปิ ทิสาวิทิสาสุ ภุสมุฎฺฐิ วิย วิกิรึสุฯ

อถ มหาปุริโสปิ ตํ สมารํ มารพลํ ขนฺติเมตฺตาวีริยปญฺญาทีนํ อตฺตโน ปารมีนมานุภาเวน วิทฺธํเสตฺวา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺจูสสมเย สพฺพพุทฺธานํ อาจิเณฺณ ปจฺจยากาเร ญาณํ โอตาเรตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเมว ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคปฎิปาฎิยา อธิคเตน จตุตฺถมเคฺคน สพฺพกิเลเส เขเปตฺวา สพฺพพุทฺธคุเณ ปฎิวิชฺฌิตฺวา สพฺพพุทฺธาจิณฺณํ –

‘‘อเนกชาติสํสารํ, สนฺธาวิสฺสํ อนิพฺพิสํ;
คหการํ คเวสโนฺต, ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนํฯ

‘‘คหการก ทิโฎฺฐสิ, ปุน เคหํ น กาหสิ;
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา, คหกูฎํ วิสงฺขตํ;
วิสงฺขารคตํ จิตฺตํ, ตณฺหานํ ขยมชฺฌคา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๕๓-๑๕๔) –

อุทานํ อุทาเนสิฯ

สนฺติเกนิทานกถา

อุทานํ อุทาเนตฺวา นิสินฺนสฺส ภควโต เอตทโหสิ – ‘‘อหํ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ อิมสฺส ปลฺลงฺกสฺส การณา สนฺธาวึ, อยํ เม ปลฺลโงฺก วิชยปลฺลโงฺก มงฺคลปลฺลโงฺก, เอตฺถ เม นิสินฺนสฺส ยาว สงฺกโปฺป น ปริปุโณฺณ, น ตาว อิโต วุฎฺฐหิสฺสามี’’ติ อเนก

โกฏิสตสหสฺสสงฺขา สมาปตฺติโย สมาปชฺชโนฺต สตฺตาหํ ตเตฺถว นิสีทิฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘อถ โข ภควา สตฺตาหํ เอกปลฺลเงฺกน นิสีทิ วิมุตฺติสุขปฏิสํเวที’’ติ (มหาว. ๑)ฯ

อเถกจฺจานํ เทวตานํ – ‘‘อชฺชาปิ ตาว นูน สิทฺธตฺถสฺส กตฺตพฺพกิจฺจํ อตฺถิฯ ปลฺลงฺกสฺมิญฺหิ อาลยํ น วิชหตี’’ติ ปริวิตโกฺก อุทปาทิฯ อถ สตฺถา เทวตานํ วิตกฺกํ ญตฺวา ตาสํ วิตกฺกูปสมนตฺถํ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิฯ เอวํ อิมินา ปาฏิหาริเยน เทวตานํ วิตกฺกํ วูปสเมตฺวา ปลฺลงฺกโต อีสกํ ปาจีนนิสฺสิเต อุตฺตรทิสาภาเค ฐตฺวา – ‘‘อิมสฺมิํ วต เม ปลฺลเงฺก สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิทฺธ’’นฺติ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปูริตานํ ปารมีนํ ผลาธิคมนฏฺฐานํ ปลฺลงฺกญฺจ โพธิรุกฺขญฺจ อนิมิเสหิ อกฺขีหิ โอโลกยมาโน สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **อนิมิสเจติยํ** นาม ชาตํฯ

อถ ปลฺลงฺกสฺส จ ฐิตฏฺฐานสฺส จ อนฺตรา จงฺกมํ มาเปตฺวา ปุรตฺถิมปจฺฉิมโต อายเต รตนจงฺกเม จงฺกมโนฺต สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **รตนจงฺกมเจติยํ** นาม ชาตํฯ

จตุเตฺถ ปน สตฺตาเห โพธิโต ปจฺฉิมุตฺตรทิสาภาเค เทวตา รตนฆรํ มาปยิํสุฯ ตตฺถ ปลฺลเงฺกน นิสีทิตฺวา อภิธมฺมปิฏกํ วิจินโนฺต สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ปน ฐานํ **รตนฆรเจติยํ** นาม ชาตํฯ

เอวํ ภควา โพธิสมีเปเยว จตฺตาริ สตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา ปญฺจเม สตฺตาเห โพธิรุกฺขมูลา เยน **อชปาลนิโคฺรโธ** เตนุปสงฺกมิฯ ตตฺราปิ ธมฺมํ วิจินโนฺต วิมุตฺติสุขญฺจ ปฏิสํเวเทโนฺต นิสีทิฯ

สตฺถา ตตฺถ สตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา **มุจลินฺท**มูลํ อคมาสิฯ ตตฺถ สตฺตาหวทฺทลิกาย อุปฺปนฺนาย สีตาทิปฏิพาหนตฺถํ มุจลิเนฺทน นาคราเชน สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิโตฺต อสมฺพาธาย คนฺธกุฏิยา วิหรโนฺต วิย วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวทิยมาโน ตตฺถ สตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา ราชายตนมูลํ อุปสงฺกมิฯ ตตฺถปิ วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวทิยมาโนว สตฺตาหํ นิสีทิฯ เอตฺตาวตา สตฺต สตฺตาหานิ ปริปุณฺณานิฯ เอตฺถนฺตเร ภควโต เนว มุขโธวนํ น สรีรปฏิชคฺคนํ นาหารกิจฺจํ อโหสิ, ผลสุเขเนว วีติวเตฺตสิฯ อถ สตฺตสตฺตาหมตฺถเก เอกูนปญฺญาสติเม ทิวเส สเกฺกน เทวานมิเนฺทน อุปนีเตน นาคลตาทนฺตกเฏฺฐน จ อโนตตฺตทโหทเกน จ มุขํ โธวิตฺวา ตเตฺถว **ราชายตน**มูเล นิสีทิฯ

ตสฺมิํ สมเย **ตปุสฺสภลฺลิกา** นาม เทฺว วาณิชา ญาติสาโลหิตาย เทวตาย สตฺถุ อาหารทาเน อุสฺสาหิตา มนฺถญฺจ มธุปิณฺฑิกญฺจ อาทาย – ‘‘ปฏิคฺคณฺหาตุ ภควา อิมํ อาหารํ อนุกมฺปํ อุปาทายา’’ติ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา อฏฺฐํสุฯ ภควา ปายาสปฏิคฺคหณทิวเสเยว เทวทตฺติยสฺส ปตฺตสฺส อนฺตรหิตตฺตา – ‘‘น โข ตถาคตา หเตฺถสุ อาหารํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, กิมฺหิ นุ โข อหํ อิมํ ปฏิคฺคเณฺหยฺย’’นฺติ จิเนฺตสิฯ อถสฺส ภควโต อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา จตูหิ ทิสาหิ จตฺตาโร มหาราชาโน อินฺทนีลมณิมเย จตฺตาโร ปเตฺต อุปนาเมสุํฯ ภควา เต ปฏิกฺขิปิฯ ปุน มุคฺควเณฺณ สิลามเย จตฺตาโร ปเตฺต อุปนาเมสุํฯ ภควา เตสํ จตุนฺนมฺปิ เทวปุตฺตานํ อนุกมฺปํ อุปาทาย ปฏิคฺคเหตฺวา เอกีภาวํ อุปเนตฺวา ตสฺมิํ ปจฺจเคฺฆ เสลมเย ปเตฺต อาหารํ ปฏิคฺคเหตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา อนุโมทนมกาสิฯ เต เทฺว ภาตโร วาณิชา พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สรณํ คนฺตฺวา เทฺววาจิกา อุปาสกา อเหสุํฯ

อถ สตฺถา ปุน อชปาลนิโคฺรธเมว คนฺตฺวา นิโคฺรธมูเล นิสีทิฯ อถสฺส ตตฺถ นิสินฺนมตฺตสฺเสว อธิคตสฺส ธมฺมสฺส คมฺภีรตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส สพฺพพุทฺธานํ อาจิโณฺณ – ‘‘อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๖๔; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗) ปเรสํ ธมฺมํ อเทเสตุกามตาการปฺปโตฺต ปริวิตโกฺก อุทปาทิฯ อถ **พฺรหฺมา สหมฺปติ** ‘‘นสฺสติ วต โภ โลโก, วินสฺสติ วต โภ โลโก’’ติ (ที. นิ. ๒.๖๖; ม. นิ. ๑.๒๘๒; ๒.๓๓๘; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๘) ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ สกฺกสุยามสนฺตุสิตนิมฺมานรติปรนิมฺมิตวสวตฺติมหาพฺรหฺมาโน จ คเหตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา – ‘‘เทเสตุ, ภเนฺต, ภควา ธมฺม’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๒.๖๖; ม. นิ. ๑.๒๘๒; ๒.๓๓๘; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๘) นเยน ธมฺมเทสนํ อายาจิฯ

อถ สตฺถา ตสฺส ปฏิญฺญํ ทตฺวา – ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ จิเนฺตโนฺต อาฬารุทกานํ กาลงฺกตภาวํ ญตฺวา – ‘‘พหูปการา โข เม ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู’’ติ ปญฺจวคฺคิเย อารพฺภ มนสิการํ กตฺวา – ‘‘กหํ นุ โข เต เอตรหิ วิหรนฺตี’’ติ อาวเชฺชโนฺต – ‘‘พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย’’ติ ญตฺวา – ‘‘ตตฺถ คนฺตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสฺสามี’’ติ กติปาหํ โพธิมณฺฑสามเนฺตเยว ปิณฺฑาย จรโนฺต วิหริตฺวา อาสาฬฺหิปุณฺณมิยํ พาราณสึ คมิสฺสามี’’ติ ปตฺตจีวรมาทาย อฏฺฐารสโยชนมคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ อนฺตรามเคฺค หฏฺฐตุฏฺฐํ **อุปกํ** นาม อาชีวกํ ทิสฺวา ตสฺส อตฺตโน พุทฺธภาวํ อาจิกฺขิตฺวา ตํทิวสํเยว สายนฺหสมเย อิสิปตนํ อคมาสิฯ

ปญฺจวคฺคิยา ปน ตถาคตํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ, อาวุโส, สมโณ โคตโม ปจฺจยพาหุลฺลาย อาวโตฺต ปริปุณฺณกาโย ปีณินฺทฺริโย สุวณฺณวโณฺณ หุตฺวา อาคจฺฉติ, อิมสฺส อภิวาทนาทีนิ น กริสฺสาม, อาสนมตฺตํ ปน ปญฺญาเปยฺยามา’’ติ กติกํ อกํสุฯ ภควา เตสํ จิตฺตาจารํ ญตฺวา สพฺพสเตฺตสุ อโนธิสฺสกวเสน ผรณสมตฺถํ เมตฺตจิตฺตํ สํขิปิตฺวา โอธิสฺสกวเสน เมตฺตจิเตฺตน ผริฯ เต ภควโต เมตฺตจิเตฺตน ผุฏฺฐา ตถาคเต อุปสงฺกมเนฺต สกายกติกาย สณฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตา อภิวาทนาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ อกํสุฯ วิตฺถารกถา **วินยมหาวคฺคา**ทีสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อถ ภควา อตฺตโน พุทฺธภาวํ เต ญาเปตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา อุตฺตราสาฬฺหนกฺขตฺตโยเค วตฺตมาเน อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ ปริวุโต ปญฺจวคฺคิเย เถเร อามเนฺตตฺวา **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตํ** เทเสสิฯ เตสุ อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสโนฺต สุตฺตปริโยสาเน อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธึ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ –

๑. ‘‘อหเมตรหิ สมฺพุโทฺธ, โคตโม สกฺยวฑฺฒโน;
ปธานํ ปทหิตฺวาน, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํฯ

๒. ‘‘พฺรหฺมุนา ยาจิโต สโนฺต, ธมฺมจกฺกํ ปวตฺตยิํ;
อฏฺฐารสนฺนํ โกฏีนํ, ปฐมาภิสมโย อหู’’ติฯ

ตตฺถ **อหนฺ**ติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **เอตรหี**ติ อสฺมึ กาเลฯ **สกฺยวฑฺฒโน**ติ สากิยกุลวฑฺฒโนฯ ‘‘สกฺยปุงฺคโว’’ติปิ ปาโฐฯ **ปธานนฺ**ติ วีริยํ วุจฺจติฯ **ปทหิตฺวานา**ติ ฆเฏตฺวา วายมิตฺวา, ทุกฺกรการิกํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อฏฺฐารสนฺนํ โกฏีนนฺ**ติ พาราณสิยํ อิสิปตเน มิคทาเย ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตกถาย อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรปฺปมุขานํ อฏฺฐารสนฺนํ พฺรหฺมโกฏีนํ ปฐมาภิสมโย อโหสีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ภควา อตีตํ กเถตฺวา อนาคตํ อภิสมยํ กเถนฺโต –

๓. ‘‘ตโต ปรญฺจ เทเสนฺเต, นรเทวสมาคเม;
คณนาย น วตฺตโพฺพ, ทุติยาภิสมโย อหู’’ติฯ – อาทิมาหฯ

ตตฺถ **นรเทวสมาคเม**ติ ตโต อปเรน สมเยน มหามงฺคลสมาคเม ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ เทวมนุสฺสานํ มเชฺฌ **มงฺคลสุตฺต**ปริโยสาเน (ขุ. ปา. ๕.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๒๖๑ อาทโย) คณนปถํ วีติวตฺตานํ นรเทวานํฯ **ทุติยาภิสมโย อหู**ติ เหสฺสตีติ อโตฺถฯ อนาคตวจเน วตฺตเพฺพ โสตปติตตฺตา ‘‘อหู’’ติ อตีตวจนํ วุตฺตํ, กาลวิปริยายวเสน วาฯ เอส นโย อิโต ปเรสุ อีทิเสสุ วจเนสุ จฯ ปุน **ราหุโลวาทสุตฺตนฺต**เทสนาย (ม. นิ. ๓.๔๑๖ อาทโย) คณนปถวีติวเตฺต สเตฺต อภิสมยามตปานํ ปาเยสิฯ อยํ ตติยาภิสมโยฯ เตน วุตฺตํ –

๔. ‘‘อิเธวาหํ เอตรหิ, โอวทึ มม อตฺรชํ;
คณนาย น วตฺตโพฺพ, ตติยาภิสมโย อหู’’ติฯ

ภควโต กิร เอโกว สาวกสนฺนิปาโต อโหสิฯ อุรุเวลกสฺสปาทีนํ ชฎิลานํ สหสฺสํ, ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ อฑฺฒตฺติยสตานีติ อิเมสํ อฑฺฒเตฬสสตานํ สนฺนิปาโต อโหสิฯ เตน วุตฺตํ –

๕. ‘‘เอโกสิ สนฺนิปาโต เม, สาวกานํ มเหสินํ;
อฑฺฒเตฬสสตานํ, ภิกฺขูนาสิ สมาคโม’’ติฯ

ตตฺถ **เอโกสี**ติ เอโกว อาสิฯ **อฑฺฒเตฬสสตาน**นฺติ มม สาวกานํ ปญฺญาสาธิกานํ ทฺวาทสสตานํฯ **ภิกฺขูนาสี**ติ ภิกฺขูนํ อาสิ ฯ เตสํ ปน มชฺฌคโต ภควา จตุรงฺคสนฺนิปาเต ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิฯ

อถ ภควา อตฺตโน ปวตฺตึ ทเสฺสนฺโต –

๖. ‘‘วิโรจมาโน วิมโล, ภิกฺขุสงฺฆสฺส มชฺฌโค;
ททามิ ปตฺถิตํ สพฺพํ, มณีว สพฺพกามโท’’ติฯ – อาทิมาหฯ

ตตฺถ **วิโรจมาโน**ติ อนนฺตพุทฺธสิริยา วิโรจมาโนฯ **วิมโล**ติ วิคตราคาทิกิเลสมโลฯ **มณีว สพฺพกามโท**ติ จินฺตามณิ วิย สพฺพกามทโท อหมฺปิ อิจฺฉิตํ ปตฺถิตํ สพฺพํ โลกิยโลกุตฺตรสุขวิเสสํ เทมีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ปตฺถิตปตฺถนํ ทเสฺสนฺโต –

๗. ‘‘ผลมากงฺขมานานํ, ภวจฺฉนฺทชเหสินํ;
จตุสจฺจํ ปกาเสมิ, อนุกมฺปาย ปาณิน’’นฺติฯ – อาทิมาหฯ

ตตฺถ **ผล**นฺติ โสตาปตฺติผลาทิกํ จตุพฺพิธํ ผลํฯ **ภวจฺฉนฺทชเหสิน**นฺติ ภวตณฺหาปหายินํ, ภวตณฺหํ ปชหิตุกามานํฯ **อนุกมฺปายา**ติ อนุทฺทยายฯ

๘. อิทานิ จตุสจฺจปฺปกาสเน, อภิสมยํ ทเสฺสนฺโต **‘‘ทสวีสสหสฺสาน’’**นฺติ อาทิมาหฯ

ตตฺถ **ทสวีสสหสฺสาน**นฺติ ทสสหสฺสานญฺจ วีสติสหสฺสานญฺจฯ **เอกทฺวินฺน**นฺติอาทินา นเยนาติ อโตฺถฯ นวมทสมคาถา อุตฺตานตฺถาวฯ

๑๑-๑๒. เอกาทสมทฺวาทสมคาถาสุ **อิทาเนตรหี**ติ อุโภปิ เอกตฺถา, เวเนยฺยวเสน ปุริสปุคฺคลา วิย วุตฺตาฯ อถ วา **อิทานี**ติ มยิ อุปฺปเนฺนฯ **เอตรหี**ติ มยิ ธมฺมํ เทเสเนฺตฯ **อปตฺตมานสา**ติ อปฺปตฺตอรหตฺตผลาฯ **อริยญฺชส**นฺติ อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํฯ **โถมยนฺตา**ติ ปสํสนฺตาฯ **พุชฺฌิสฺสนฺตี**ติ อนาคเต จตุสจฺจธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **สํสารสริต**นฺติ สํสารสาครํฯ

อิทานิ อตฺตโน ชาตนคราทึ ทเสฺสโนฺต –

๑๓. ‘‘นครํ กปิลวตฺถุ เม, ราชา สุโทฺธทโน ปิตา;
มยฺหํ ชเนตฺติกา มาตา, มายาเทวีติ วุจฺจติฯ

๑๔. ‘‘เอกูนตึสวสฺสานิ, อคารํ อชฺฌหํ วสึ;
รโมฺม สุรโมฺม สุภโก, ตโย ปาสาทมุตฺตมาฯ

๑๕. ‘‘จตฺตาลีสสหสฺสานิ, นาริโย สมลงฺกตา;
ภทฺทกญฺจนา นาม นารี, ราหุโล นาม อตฺรโชฯ

๑๖. ‘‘นิมิเตฺต จตุโร ทิสฺวา, อสฺสยาเนน นิกฺขมึ;
ฉพฺพสฺสํ ปธานจารํ, อจรึ ทุกฺกรํ อหํฯ

๑๗. ‘‘พาราณสิยํ อิสิปตเน, จกฺกํ ปวตฺติตํ มยา;
อหํ โคตมสมฺพุโทฺธ, สรณํ สพฺพปาณินํฯ

๑๘. ‘‘โกลิโต อุปติโสฺส จ, เทฺว ภิกฺขู อคฺคสาวกา;
อานโนฺท นามุปฏฺฐาโก, สนฺติกาวจโร มม;
เขมา อุปฺปลวณฺณา จ, ภิกฺขุนี อคฺคสาวิกาฯ

๑๙. ‘‘จิโตฺต หตฺถาฬวโก จ, อคฺคุปฏฺฐากุปาสกา;
นนฺทมาตา จ อุตฺตรา, อคฺคุปฏฺฐากุปาสิกาฯ

๒๐. ‘‘อหํ อสฺสตฺถมูลมฺหิ, ปโตฺต สโมฺพธิมุตฺตมํ;
พฺยามปฺปภา สทา มยฺหํ, โสฬสหตฺถมุคฺคตาฯ

๒๑. ‘‘อปฺปํ วสฺสสตํ อายุ, อิทาเนตรหิ วิชฺชติ;
ตาวตา ติฏฺฐมาโนหํ, ตาเรมิ ชนตํ พหุํฯ

๒๒. ‘‘ฐปยิตฺวาน ธมฺมุกฺกํ, ปจฺฉิมํ ชนโพธนํ;
อหมฺปิ น จิรเสฺสว, สทฺธึ สาวกสงฺฆโต;
อิเธว ปรินิพฺพิสฺสํ, อคฺคีวาหารสงฺขยา’’ติฯ – อาทิมาห;

มม ปน รมฺมสุรมฺมสุภนามกา ตโย ปาสาทา นวภูมิกสตฺตภูมิกปญฺจภูมิกา, จตฺตาลีสสหสฺสา นาฏกิตฺถิโย, ยโสธรา นาม มม อคฺคมเหสี , โสหํ จตฺตาโร นิมิเตฺต ทิสฺวา อสฺสยาเนน มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมึฯ ตโต ฉพฺพสฺสานิ ปธานํ ปทหิตฺวา วิสาขปุณฺณมาย อุรุเวลายํ เส

นานิคเม เสนาកុฏมฺพิกสฺส ธีตาย สมฺปสาทชาตาย สุชาตาย นาม ทินฺนํ มธุปายาสํ ปริภุญฺชิตฺวา สาลวเน ทิวาวิหารํ กตฺวา สายนฺหสมเย โสตฺถิเยน นาม ติณหารเกน ทินฺนา อฏฺฐ ติณมุฏฺฐิโย คเหตฺวา อสฺสตฺถโพธิรุกฺขมูลํ อุปคนฺตฺวา ตตฺถ มารพลํ วิทฺธํเสตฺวา สโมฺพธึ ปโตฺตสฺมีติ สพฺพํ พฺยากาสิฯ

ตตฺถ **สทฺธึ สาวกสงฺฆโต**ติ สทฺธึ สาวกสเงฺฆนฯ **ปรินิพฺพิสฺส**นฺติ ปรินิพฺพายิสฺสามิฯ **อคฺคีวาหารสงฺขยา**ติ อคฺคิ วิย อินฺธนกฺขเยน ยถา อคฺคิ นิรุปาทาโน นิพฺพายติ, เอวํ อหมฺปิ นิรุปาทาโน ปรินิพฺพายิสฺสามีติ อโตฺถฯ

๒๗๙. ตานิ จ อตุลเตชานีติ อคฺคสาวกยุคาทีนิ ตานิ อสทิสเตชานิฯ **อิมานิ จ ทสพลานี**ติ เอตานิ จ สารีรทสพลานิ **คุณธารโณ เทโห**ติ ฉอสาธารณญาณาทิคุณธโร อยํ เทโห จฯ **ตมนฺตรหิสฺสนฺตี**ติ สพฺพานิ เอตานิ วุตฺตปฺปการานิ อนฺตรธายิสฺสนฺติ วินสฺสิสฺสนฺติฯ **นนุ ริตฺตา สพฺพสงฺขารา**ติ เอตฺถ **นนู**ติ อยํ อนุมติอเตฺถ นิปาโตฯ **ริตฺตา**ติ นิจฺจสารธุวสารรหิตตฺตา ตุจฺฉา, สพฺพเมว ปน สงฺขตํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมํ หุตฺวา อภาวโต อนิจฺจํ, อุปฺปาทาทิปฏิปีฬิตตฺตา ทุกฺขํ, อวสวตฺตนโต อนตฺตาฯ ตสฺมา สงฺขาเรสุ ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อมตมสงฺขตํ อจฺจุตํ นิพฺพานํ อธิคจฺฉถฯ อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนี อิทํ อมฺหากํ สาสนํ อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติฯ เทสนาปริโยสาเน กิร เทวตานํ โกฏิสตสหสฺสสฺส อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจึสุฯ เสสมคฺคผเลสุ ปติฏฺฐิตา ปน คณนปถํ วีติวตฺตา อเหสุํฯ

เอวํ ภควา กปฺปนามชาติอาทิววตฺถิตํ สกลมฺปิ พุทฺธวํสํ อากาเส รตนจงฺกเม จงฺกมโนฺตว กเถตฺวา ญาติชนํ วนฺทาเปตฺวา อากาสโต โอตริตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิฯ เอวํ นิสิเนฺน ปน ภควติ โลกนาเถ สิขาปฺปโตฺต ญาติสมาคโม อโหสิฯ สเพฺพ เอกคฺคจิตฺตา นิสีทิํสุ ฯ ตโต มหาเมโฆ โปกฺขรวสฺสํ วสฺสิฯ ตงฺขเณ อุทกํ เหฏฺฐา วิรวนฺตํ คจฺฉติฯ เตเมตุกาโมว เตเมติ, อเตมิตุกามสฺส สรีเร เอกพินฺทุมตฺตมฺปิ น ปตติฯ ตํ ทิสฺวา สเพฺพ อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาตา หุตฺวา – ‘‘อโห อจฺฉริยํ, อโห อพฺภุต’’นฺติ กถํ สมุฏฺฐาเปสุํฯ ตํ สุตฺวา สตฺถา – ‘‘น อิทาเนว มยฺหํ ญาติสมาคเม โปกฺขรวสฺสํ วสฺสิ, อตีเตปิ วสฺสี’’ติ อิมิสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา **เวสฺสนฺตรชาตกํ** (ชา. ๒.๒๒.๑๖๕๕ อาทโย) กเถสิฯ สา ธมฺมเทสนา สาตฺถิกา ชาตาฯ ตโต ภควา อุฏฺฐายาสนา วิหารํ ปาวิสิฯ

อิติ มธุรตฺถวิลาสินิยา พุทฺธวํสฏฺฐกถาย

โคตมพุทฺธวํสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิโต ปญฺจวีสติโม พุทฺธวํโสฯ

๒๘. พุทฺธปกิณฺณกกถา

๑-๑๘. “อปริเมยฺยิโต กปฺป, จตุโร อาสุํ วินายกา”ติอาทิกา อฏฺฐารสคาถา สงฺคีติการเกหิ ฐปิตา นิคมนคาถาติ เวทิตพฺพาฯ เสสคาถาสุ สพฺพตฺถ ปากฏเมวาติฯ

เวมตฺตกถา

อิมสฺมึ ปน สกเลปิ พุทฺธวํเส นิทฺทิฏฺฐานํ ปญฺจวีสติยา พุทฺธานํ **อฏฺฐ เวมตฺตานิ** เวทิตพฺพานิฯ กตมานิ อฏฺฐ? อายุเวมตฺตํ, ปมาณเวมตฺตํ, กุลเวมตฺตํ, ปธานเวมตฺตํ, รสฺมิเวมตฺตํ, ยานเวมตฺตํ, โพธิเวมตฺตํ, ปลฺลงฺกเวมตฺตนฺติฯ

ตตฺถ **อายุเวมตฺตํ** นาม เกจิ ทีฆายุกา โหนฺติ เกจิ อปฺปายุกาฯ ตถา หิ ทีปงฺกโร โกณฺฑญฺโญ อโนมทสฺสี ปทุโม ปทุมุตฺตโร อตฺถทสฺสี ธมฺมทสฺสี สิทฺธตฺโถ ติสฺโสติ อิเม นว พุทฺธา วสฺสสตสหสฺสายุกา อเหสุํฯ มงฺคโล สุมโน โสภิโต นารโท สุเมโธ สุชาโต ปิยทสฺสี ผุสฺโสติ อิเม อฏฺฐ พุทฺธา นวุติวสฺสสหสฺสายุกา อเหสุํฯ เรวโต เวสฺสภู จาติ อิเม เทฺว พุทฺธา สฏฺฐิวสฺสสหสฺสายุกา อเหสุํฯ วิปสฺสี ภควา อสีติวสฺสสหสฺสายุกา อโหสิฯ สิขี กกุสนฺโธ โกณาคมโน กสฺสโปติ อิเม จตฺตาโร พุทฺธา ยถากฺกเมน สตฺตติจตฺตาลีสตึสวีสวสฺสสหสฺสายุกา อเหสุํฯ อมฺหากํ ปน ภควโต วสฺสสตํ อายุปฺปมาณํ อโหสิฯ อุปจิตปุญฺญสมฺภารานํ ทีฆายุกสํวตฺตนิยกมฺมสมุเปตานมฺปิ พุทฺธานํ ยุควเสน อายุปฺปมาณํ อปฺปมาณํ อโหสิฯ อยํ ปญฺจวีสติยา พุทฺธานํ อายุเวมตฺตํ นามฯ

ปมาณเวมตฺตํ นาม เกจิ ทีฆา โหนฺติ เกจิ รสฺสาฯ ตถา หิ ทีปงฺกร-เรวต-ปิยทสฺสี-อตฺถทสฺสี-ธมฺมทสฺสี-วิปสฺสีพุทฺธานํ อสีติหตฺถุพฺเพธํ สรีรปฺปมาณํ อโหสิฯ โกณฺฑญฺญ-มงฺคล-นารท-สุเมธานํ อฏฺฐาสีติหตฺถุพฺเพโธ กาโย อโหสิฯ สุมนสฺส นวุติหตฺถุพฺเพธํ สรีรํ อโหสิฯ โสภิต-อโนมทสฺสี-ปทุม-ปทุมุตฺตร-ผุสฺสพุทฺธานํ อฏฺฐปญฺญาสหตฺถุพฺเพธํ สรีรํ อโหสิฯ สุชาโต ปญฺญาสหตฺถุพฺเพธสรีโร อโหสิฯ สิทฺธตฺถ-ติสฺส-เวสฺสภุโน สฏฺฐิหตฺถุพฺเพธา อเหสุํฯ สิขี สตฺตติหตฺถุพฺเพโธ อโหสิฯ กกุสนฺธ-โกณาคมน-กสฺสปา ยถากฺกเมน จตฺตาลีสตึสวีสติหตฺถุพฺเพธา อเหสุํฯ อมฺหากํ ภควา อฏฺฐารสหตฺถุพฺเพโธ อโหสิฯ อยํ ปญฺจวีสติยา พุทฺธานํ ปมาณเวมตฺตํ นามฯ

กุลเวมตฺตํ นาม เกจิ ขตฺติยกุเล นิพฺพตฺตึสุ เกจิ พฺราหฺมณกุเลฯ ตถา หิ กกุสนฺธโกณาคมนกสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธา พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺตึสุฯ ทีปงฺกราทิโคตมพุทฺธปริยนฺตา ทฺวาวีสติ พุทฺธา ขตฺติยกุเลเยว นิพฺพตฺตึสุฯ อยํ ปญฺจวีสติยา พุทฺธานํ กุลเวมตฺตํ นามฯ

ปธานเวมตฺตํ นาม ทีปงฺกร-โกณฺฑญฺญ-สุมน-อโนมทสฺสี-สุชาตสิทฺธตฺถ-กกุสนฺธานํ ทสมาสิกา ปธานจริยาฯ มงฺคล-สุเมธติสฺส สิขีนํ อฏฺฐมาสิกาฯ เรวตสฺส สตฺตมาสิกาฯ โสภิตสฺส จตฺตาโร มาสาฯ ปทุมอตฺถทสฺสี วิปสฺสีนํ อฑฺฒมาสิกาฯ นารท-ปทุมุตฺตร-ธมฺมทสฺสี-กสฺสปานํ สตฺตาหานิ ฯ ปิยทสฺสี-ผุสฺส-เวสฺสภู โกณาคมนานํ ฉมาสิกาฯ อมฺหากํ พุทฺธสฺส ฉพฺพสฺสานิ ปธานจริยา อโหสิฯ อยํ ปธานเวมตฺตํ นามฯ

รสฺมิเวมตฺตํ นาม มงฺคลสฺส กิร สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สรีรสฺมิ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิฯ ปทุมุตฺตรพุทฺธสฺส ทฺวาทสโยชนิกา อโหสิฯ วิปสฺสิสฺส ภควโต สตฺตโยชนิกา อโหสิฯ สิขิสฺส ติโยชนปฺปมาณาฯ กกุสนฺธสฺส ทสโยชนิกาฯ อมฺหากํ ภควโต สมนฺตโต พุ

ยามปฺปมาณาฯ เสสานํ อนิยตา อโหสิฯ อยํ รสฺมิเวมตฺตํ นาม อชฺฌาสยปฏิพทฺธํ, โย ยตฺตกํ อิจฺฉติ, ตสฺส สรีรปฺปภา ตตฺตกํ ผรติ, ปฏิวิทฺธคุเณ ปน กสฺสจิ เวมตฺตํ นาม นตฺถิฯ อยํ รสฺมิเวมตฺตํ นามฯ

ยานเวมตฺตํ นาม เกจิ หตฺถิยาเนน เกจิ อสฺสยาเนน เกจิ รถปท-ปาสาท-สิวิกาทีสุ อญฺญตเรน นิกฺขมนฺติฯ ตถา หิ ทีปงฺกร-สุมน-สุเมธ-ผุสฺส-สิขี-โกณาคมนา หตฺถิยาเนน นิกฺขมิํสุฯ โกณฺฑญฺญ-เรวต-ปทุม-ปิยทสฺสี-วิปสฺสี-กกุสนฺธา รถยาเนนฯ มงฺคล-สุชาต-อตฺถทสฺสี-ติสฺส-โคตมา อสฺสยาเนนฯ อโนมทสฺสีสิทฺธตฺถเวสฺสภุโน สิวิกายาเนนฯ นารโท ปทสา นิกฺขมิฯ โสภิต-ปทุมุตฺตร-ธมฺมทสฺสี-กสฺสปา ปาสาเทน นิกฺขมิํสุฯ อยํ ยานเวมตฺตํ นามฯ

โพธิเวมตฺตํ นาม ทีปงฺกรสฺส ภควโต กปีตนรุกฺโข โพธิ; โกณฺฑญฺญสฺส ภควโต สาลกลฺยาณิรุกฺโข , มงฺคล-สุมน-เรวต-โสภิตานํ นาครุกฺโข, อโนมทสฺสิสฺส อชฺชุนรุกฺโข, ปทุมนารทานํ มหาโสณรุกฺโข, ปทุมุตฺตรสฺส สลลรุกฺโข, สุเมธสฺส นีโป, สุชาตสฺส เวฬุ, ปิยทสฺสิโน กกุโธ, อตฺถทสฺสิสฺส จมฺปกรุกฺโข, ธมฺมทสฺสิสฺส รตฺตกุรวกรุกฺโข, สิทฺธตฺถสฺส กณิการรุกฺโข, ติสฺสสฺส อสนรุกฺโข, ผุสฺสสฺส อามลกรุกฺโข, วิปสฺสิสฺส ปาฏลิรุกฺโข, สิขิสฺส ปุณฺฑรีกรุกฺโข, เวสฺสภุสฺส สาลรุกฺโข, กกุสนฺธสฺส สิรีสรุกฺโข, โกณาคมนสฺส อุทุมฺพรรุกฺโข, กสฺสปสฺส นิโคฺรโธ, โคตมสฺส อสฺสโตฺถติ อยํ โพธิเวมตฺตํ นามฯ

ปลฺลงฺกเวมตฺตํ นาม ทีปงฺกร-เรวต-ปิยทสฺสี-อตฺถทสฺสี-ธมฺมทสฺสี-วิปสฺสีนํ เตปณฺณาสหตฺถปลฺลงฺกา อเหสุํ; โกณฺฑญฺญ-มงฺคล-นารท-สุเมธานํ สตฺตปณฺณาสหตฺถา; สุมนสฺส สฏฺฐิหโตฺถ ปลฺลโงฺก อโหสิ; โสภิต-อโนมทสฺสี-ปทุม-ปทุมุตฺตร-ผุสฺสานํ อฏฺฐตฺติํสหตฺถา, สุชาตสฺส ทฺวตฺติํสหโตฺถ, สิทฺธตฺถ-ติสฺส-เวสฺสภูนํ จตฺตาลีสหตฺถา, สิขิสฺส ทฺวตฺติํสหโตฺถ , กกุสนฺธสฺส ฉพฺพีสติหโตฺถ, โกณาคมนสฺส วีสติหโตฺถ, กสฺสปสฺส ปนฺนรสหโตฺถ, โคตมสฺส จุทฺทสหโตฺถ ปลฺลโงฺก อโหสิฯ อยํ ปลฺลงฺกเวมตฺตํ นามฯ อิมานิ **อฏฺฐ เวมตฺตานิ** นามฯ

อวิชหิตฏฺฐานกถา

สพฺพพุทฺธานํ ปน **จตฺตาริ อวิชหิตฏฺฐานานิ** นาม โหนฺติฯ สพฺพพุทฺธานญฺหิ โพธิปลฺลโงฺก อวิชหิโต เอกสฺมิํเยว ฐาเน โหติฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ อิสิปตเน มิคทาเย อวิชหิตเมว โหติฯ เทโวโรหณกาเล สงฺกสฺสนครทฺวาเร ปฐมกฺกปาทฏฺฐานํ อวิชหิตเมว โหติฯ เชตวเน คนฺธกุฏิยา จตฺตาริ มญฺจปาทฏฺฐานานิ อวิชหิตาเนว โหนฺติฯ วิหาโร ปน ขุทฺทโกปิ มหนฺโตปิ โหติฯ วิหาโร น วิชหติเยว, นครํ ปน วิชหติฯ

สหชาตปริเจฺฉท-นกฺขตฺตปริเจฺฉทกถา

อปรํ ปน อมฺหากํเยว ภควโต สหชาตปริเจฺฉทญฺจ นกฺขตฺตปริเจฺฉทญฺจ ทีเปสุํฯ อมฺหากํ สพฺพญฺญุโพธิสเตฺตน กิร สทฺธิํ ราหุลมาตา อานนฺทเตฺถโร ฉโนฺน กณฺฑโก อสฺสราชา นิธิกุโมฺภ มหาโพธิ กาฬุทายีติ อิมานิ สตฺต สหชาตานิฯ อยํ **สหชาตปริเจฺฉโท**ฯ มหาปุริโส ปน อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺตเนว มาตุกุจฺฉิํ โอกฺกมิ, มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิ, ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตสิ, ยมกปาฏิหาริยํ อกาสิฯ วิสาขนกฺขเตฺตน ชาโต จ อภิสมฺพุโทฺธ จ ปรินิพฺพุโต จฯ มาฆนกฺขเตฺตน ตสฺส สาวกสนฺนิปาโต จ อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนญฺจ อโหสิฯ อสฺสยุชนกฺขเตฺตน เทโวโรหณํฯ อยํ **นกฺขตฺตปริเจฺฉโท**ติฯ

สธมฺมตากถา

อิทานิ ปน สเพฺพสํ พุทฺธานํ สาธารณธมฺมตํ ปกาสยิสฺสามฯ **สพฺพพุทฺธานํ สมตฺตึส วิธา ธมฺมตา**ฯ เสยฺยถิทํ – ปจฺฉิมภวิกโพธิสตฺตสฺส สมฺปชานสฺส มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนํ, มาตุกุจฺฉิยํ ปลฺลงฺเกน นิสีทิตฺวา พหิมุโขโลกนํ, ฐิตาย โพธิสตฺตมาตุยา วิชายนํ, อรญฺญเยว มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนํ, กญฺจนปเฏฺฏสุ ปติฏฺฐิตปาทานํ อุตฺตราภิมุขานํ สตฺตปทวีติหารานํ คนฺตฺวา จตุทฺทิสํ โอโลเกตฺวา สีหนาทนทนํ, จตฺตาริ นิมิตฺตานิ ทิสฺวา ชาตมตฺตปุตฺตานํ มหาสตฺตานํ มหาภินิกฺขมนํ, อรหทฺธชมาทาย ปพฺพชิตฺวา สพฺพเหฏฺฐิเมน ปริเจฺฉเทน สตฺตาหํ ปธานจริยา, สโมฺพธึ ปาปุณนทิวเส ปายาสโภชนํ, ติณสนฺถเร นิสีทิตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคโม, อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานปริกมฺมํ, มารพลวิทฺธํสนํ, โพธิปลฺลงฺกเยว ติโสฺส วิชฺชา อาทึ กตฺวา อสาธารณญาณาทิคุณปฏิลาโภ, สตฺตสตฺตาหํ โพธิสมีเปเยว วีตินามนํ, มหาพฺรหฺมุโน ธมฺมเทสนตฺถาย อายาจนํ, อิสิปตเน มิคทาเย ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ, มาฆปุณฺณมาย จตุรงฺคิกสนฺนิปาเต ปาติโมกฺขุเทฺทโส, เชตวนฏฺฐาเน นิพทฺธวาโส, สาวตฺถินครทฺวาเร ยมกปาฏิหาริยกรณํ, ตาวตึสภวเน อภิธมฺมเทสนา, สงฺกสฺสนครทฺวาเร เทวโลกโต โอตรณํ สตตํ ผลสมาปตฺติสมาปชฺชนํ, ทฺวีสุ วาเรสุ เวเนยฺยชนาวโลกนํ, อุปฺปเนฺน วตฺถุมฺหิ สิกฺขาปทปญฺญาปนํ อุปฺปนฺนาย อฏฺฐุปฺปตฺติยา ชาตกกถนํ, ญาติสมาคเม พุทฺธวํสกถนํ, อาคนฺตุเกหิ ภิกฺขูหิ ปฏิสนฺถารกรณํ, นิมนฺติตานํ วุฏฺฐวสฺสานํ อนาปุจฺฉา อคมนํ, ทิวเส ทิวเส ปุเรภตฺตปจฺฉาภตฺตปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมยามกิจฺจกรณํ, ปรินิพฺพานทิวเส มํสรสโภชนํ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติโย สมาปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพานนฺติ อิมา สมตฺตึส สพฺพพุทฺธานํ ธมฺมตาติฯ

อนนฺตรายิกธมฺมกถา

สพฺพพุทฺธานํ **จตฺตาโร อนนฺตรายิกา ธมฺมา**ฯ กตเม จตฺตาโร? พุทฺธานํ อุทฺทิสฺส อภิหฏานํ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ น สกฺกา เกนจิ อนฺตราโย กาตุํฯ พุทฺธานํ อายุโน น สกฺกา เกนจิ อนฺตราโย กาตุํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ ปรูปกฺกเมน ตถาคตํ ชีวิตา โวโรเปยฺยา’’ติ (จูฬว. ๓๔๒)ฯ พุทฺธานํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณานํ อสีติยา อนุพฺยญฺชนานญฺจ น สกฺกา เกนจิ อนฺตราโย กาตุํฯ พุทฺธรํสีนํ น สกฺกา เกนจิ อนฺตราโย กาตุนฺติฯ อิเม จตฺตาโร อนนฺตรายิกา ธมฺมา นามาติฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา คตา สิทฺธึ, พุทฺธวํสสฺส วณฺณนา;
สุวณฺณปทวิญฺญาตวิจิตฺตนยโสภิตาฯ

โปราณฏฺฐกถามคฺคํ, ปาฬิอตฺถปฺปกาสกํ;
อาทาเยว กตา **พุทฺธ-วํสสฺสฏฺฐกถา** มยาฯ

ปปญฺจตฺถํ วิวเชฺชตฺวา, มธุรตฺถสฺส สพฺพโส;
สมฺปกาสนโต ตสฺมา, **มธุรตฺถปฺปกาสินี**ฯ

กาวีรชลสมฺปาต-ปริปูตมหีตเล;
กาวีรปฏฺฏเน รเมฺม, นานานารินรากุเลฯ

การิเต กณฺหทาเสน, สณฺหวาเจน สาธุนา;

วิหาเร วิวิธาการ-จารุปาการโคปุเรฯ

ฉายาสลิลสมฺปเนฺน, ทสฺสนีเย มโนรเม;
หตทุชฺชนสมฺพาเธ, ปวิเวกสุเข สิเวฯ

ตตฺถ ปาจีนปาสาท-ตเล ปรมสีตเล;
วสตา พุทฺธวํสสฺส, มยา สํวณฺณนา กตาฯ

ยถา พุทฺธวํสสฺส สํวณฺณนายํ, คตา สาธุ สิทฺธึ วินา อนฺตรายํ;
ตถา ธมฺมยุตฺตา ชนานํ วิตกฺกา, วินาวนฺตราเยน สิทฺธึ วชนฺตุฯ

อิมํ พุทฺธวํสสฺส สํวณฺณนํ เม, กโรเนฺตน ยํ ปตฺถิตํ ปุญฺญชาตํ;
สทา ตสฺส เทวานุภาเวน โลโก, ธุวํ สนฺตมจฺจนฺตมตฺถํ ปยาตํฯ

วินสฺสนฺตุ โรคา มนุเสฺสสุ สเพฺพ, ปวสฺสนฺตุ เทวาปิ วสฺสนฺตกาเล;
สุขํ โหตุ นิจฺจํ วรํ นารกาปิ, ปิสาจาปยาตา ปิปาสา ภวนฺตุฯ

สุรา อจฺฉรานํ คณาทีหิ สทฺธึ, จิรํ เทวโลเก สุขํ จานุโภนฺตุ;
จิรํ ฐาตุ ธโมฺม มุนินฺทสฺส โลเก, สุขํ โลกปาลา มหึ ปาลยนฺตุฯ

ครูหิ คีตนาเมน, พุทฺธทโตฺตติ วิสฺสุโต;
เถโร กตฺวา อฎฺฐกถํ, มธุรตฺถวิลาสินึฯ

โปตฺถกํ ฐปยิเตฺวมํ, ปรมฺปเร หิตาวหํ;
อจิรฎฺฐิตภาเวน, อโห มจฺจุวสํ คโตฯ

อิติ ภาณวารวเสน ฉพฺพีสติภาณวารา, คนฺถวเสน ปญฺจสตาธิกฉสหสฺสคนฺถา, อกฺขรวเสน ติสหสฺสาธิกานิ เทฺวสตสหสฺสกฺขรานิฯ

อนฺตรายํ วินา เอสา, ยถา นิฎฺฐํ อุปาคตา;
ตถา สิชฺฌนฺตุ สงฺกปฺปา, สตฺตานํ ธมฺมนิสฺสิตาติฯ

อิติ มธุรตฺถวิลาสินี นาม

พุทฺธวํส-อฎฺฐกถา นิฎฺฐิตาฯ